

Doktori értekezések 17.

CSAPÓ ORSOLYA

A KÖRNYEZETI JOGI
FELELŐSSÉG HATÁRAI

Az uniós jog hatása a magyar szabályozásra

PÁZMÁNY PRESS

Csapó Orsolya

A környezeti jogi felelősség határai
Az uniós jog hatása a magyar szabályozásra

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARÁNAK
KÖNYVEI

DOKTORI ÉRTEKEZÉSEK 17.

Sorozatszerkesztő: *Frivaldszky János*

CSAPÓ ORSOLYA

A KÖRNYEZETI JOGI FELELŐSSÉG
HATÁRAI

*Az uniós szabályozás hatása
a magyar szabályozásra*

PÁZMÁNY PRESS
Budapest 2018

A kötet kézírata az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében jött létre.

© Csapó Orsolya, 2018

© PPKE JÁK, 2018

ISSN 2064-1907

ISBN 978-963-308-340-6

Kiadja:

a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kara
1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30.
www.jak.ppke.hu

Felelős kiadó: Dr. Szabó István dékán

Korrektúra: Csizner Ildikó
Szerkesztés, nyomdai előkészítés: Szakaliné Szeder Andrea

Készült a Vareg Kft. nyomdájában
www.vareg.hu

TARTALOM

Rövidítések	9
1. Bevezetés	11
2. A környezeti felelősség jogrendszerbeli elhelyezése, rendszerbeli alapvetés	17
2.1. A környezetjog fejlődése	18
2.1.1. <i>A rendszerváltást megelőző időszak környezetjoga</i>	20
2.1.2. <i>A rendszerváltás korszaka</i>	23
2.1.3. <i>Magyarország uniós csatlakozásának időszaka</i>	25
2.2. A környezetjog helye a jogrendszerben	29
2.3. A környezetjog rendszere	36
2.4. A környezeti felelősség a jogrendszerben	38
2.4.1. <i>Az alapelvek</i>	39
2.4.2. <i>A környezetet érintő jogszabályok és a felelősségi rendszer</i>	55
3. Környezet, kár, környezeti kár	61
3.1. A környezet	62
3.1.1. <i>A környezet általánosan használt fogalma</i>	62
3.1.2. <i>A környezet fogalma tudományos kifejezésként</i>	63
3.1.3. <i>A környezet fogalma a jogirodalomban</i>	65
3.1.4. <i>A környezet fogalma a nemzetközi jogban</i>	70
3.1.5. <i>A környezet fogalma az Európai Unió jogában</i>	72
3.1.6. <i>A környezet fogalma a hazai jogban</i>	74
3.1.6.1. <i>A környezet fogalma az Alaptörvényben</i>	74
3.1.6.2. <i>A környezet fogalma a Környezetvédelmi törvényben és a közigazgatási jogban</i>	76
3.1.6.3. <i>A környezet fogalma a polgári jogban</i>	76
3.1.6.4. <i>A környezet fogalma a büntetőjogban</i>	79
3.1.7. <i>Összegzés</i>	80

3.2. Környezeti kár	83
3.2.1. A kár általános fogalma	84
3.2.2. A környezeti kár fogalma a jogirodalomban	87
3.2.3. A környezeti kár fogalma a nemzetközi jogban	92
3.2.4. A környezeti kár fogalma az uniós jogban	97
3.2.5. A környezeti kár fogalma a magyar jogban	100
3.2.6. A környezeti károk tipológiája	106
3.2.7. Összegzés	112
4. Felelősség, felelősségi rendszerek	115
4.1. Felelősségtani alapok	115
4.2. Környezeti felelősség és szabályozása	120
4.3. A környezeti felelősség egyes viszonylatai, szerkezete, hálója	143
5. Az Európai Unió környezeti felelősségi modellje	153
5.1. Az Európai Unió környezetjoga	153
5.2. Az EU környezeti felelősségi rendszerének alapjai, alakulása	160
5.3. Összegzés	180
6. A környezeti felelősség helyzete a magyar jogrendszerben	187
6.1. A környezetjog elvei	187
6.2. Az Alaptörvény	193
6.3. A környezeti felelősség közös szabályai	196
7. A környezeti felelősség magánjogi eszközei	213
7.1. A környezeti felelősség magánjogi eszközei az Európai Unió jogában	213
7.2. A környezeti felelősség magánjogi eszközei a magyar jogban	216
8. A környezetért való felelősség a büntetőjogban	233
8.1. A környezetért való büntetőjogi felelősség az uniós jogban	233
8.2. A környezetért való felelősség a magyar büntetőjogban	239
9. A környezetért való felelősség a közigazgatásban	261
9.1. A környezetért való közigazgatási felelősség az uniós jogban	261
9.2. A környezetért való közigazgatási felelősség a magyar jogban	280
9.2.1. A közigazgatási jogi felelősségről	280
9.2.2. A közigazgatási jogi felelősség egyes szabályai	284
9.2.3. A közigazgatási felelősség egyéb esetei	294

9.2.3.1. A közigazgatási anyagi jogi bíróság	294
9.2.3.2. A szabálysértési jog	296
10. Összegzés	301
10.1. A kitűzött kutatási cél rövid összefoglalása	301
10.2. Az elvégzett vizsgálatok rövid leírása, a kutatás és az anyaggyűjtés módszere, a források feltárása, illetőleg felhasználása	302
10.3. A tudományos eredmények rövid összefoglalása	303
10.4. A tudományos eredmények hasznosítása és hasznosítási lehetőségei	310
Felhasznált irodalom	311
Mutatók	375
Jogsabályok, jogi normák, egyéb dokumentumok	375
Bírósági határozatok, döntések	382

RÖVIDÍTÉSEK

- Alkotmány – 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya
- Alaptörvény – Magyarország Alaptörvénye
- Alapjogi Charta – Az Európai Unió Alapjogi Chartája. HL C 326., 2012.10.26., 391-407.
- Btk. – 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről
- régi Btk. – 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről
- ELD – Az Európai Parlament és a Tanács 2004/35/EK irányelve (2004. április 21.) a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről HL L 143, 30. 4. 2004, magyar kiadás 15/8. 357-375. Egységes szerkezetbe foglalt változat (2013)
- EUMSZ. – Az Európai Unió működéséről szóló szerződés. Egységes szerkezetbe foglalt változata (2012) HL C 326., 2012.10.26., 47-390.
- EUSZ. – Az Európai Unióról szóló szerződés. Egységes szerkezetbe foglalt változata (2012) HL C 326., 2012.10.26., 13-390.
- Kvt. – 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól
- régi Kvt. – 1976. évi II. törvény az emberi környezet védelméről
- Mt. – 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről
- régi Mt. – 1992. évi XXII. törvény a munka törvénykönyvéről
- NKP – Nemzeti Környezetvédelmi Program
- Ptk. – 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről
- régi Ptk. – 1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről
- Szabs. tv. – 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről

1. BEVEZETÉS

„...hogy művelje és őrizze azt.”¹

A jog nem csupán a jogszabályok összessége, erkölcsi, morális tartalma is van. *Alapvető feladata* ezen erkölcsi normák hordozása. A társadalom jóról, helyesről, értékesről vallott ítéletét fordítja le olyan mechanizmusokra, ami általánosan kikényszeríthetővé teszi őket. Kutatásom célja, hogy a környezet helyzetét vizsgáljam meg ebben a vonatkozásban. A környezet közös kincsünk, közös felelőségünk. A felelőség: helytállás valamely kötelezettségért, kötelezettség megszegéséért.² Mi, közösen és együtt vagyunk felelősek pillanatnyi magatartásunkért és mulasztásainkért, jövőnk alakításáért. A környezeti elemek túlhasználata és szennyezése az egész emberiség közös ügye. Bár a természeti környezet gyorsuló pusztulása és a globális klímaváltozás a hétköznapiok realitásává vált, s az ezek ellen való fellépés számos frontot nyitott, a környezet védelmében tett eddigi cselekvések mégsem érték meg el a kellő hatékonyságot. A negatív spirált nemhogy megfordítani, megállítani, de számottevően lassítani sem sikerült. Az üvegházhatás továbbra is fennáll, a klímaváltozás egyre nagyobb gondot jelent már a mindennapokban is, elegendő az időjárás kiszámíthatatlanságára, az özvényszerű esőzésekre, a mezőgazdasági termelés esetlegességére gondolnunk. A biodiverzitás csökkenése is szabad szemmel tapasztalható, övönfajok térnyerésével a szemünk előtt tűnnek el egyes fajok. A kemikáliák, a mesterséges anyagok széles körű használatának lehetséges következményei egyelőre beláthatatlanok. A fosszilis energiaforrások, a kőolaj és földgáz a kimerülés felé tart, ezzel szemben az alternatív energiaforrások térnyerése lassú, hatékonyságuk az ipari méretű felhasználáshoz esetleges. A szélsőséges időjárási viszonyok, az éghajlatváltozás, a genetikailag módosított növények, élelmiszerek, a szemét elhelyezésének kérdése, a műanyagok problé-

¹ 1 Móz. 2,15.

² LÁBADY (2013a) i. m. 205.

mája, általában a természetes környezet visszaszorulása és szegényedése mára mind hétköznapi szinten ismerőseink.

Bár az egymásra épülő, egymással kölcsönhatásban álló környezeti problémákból eredő tennivalók szép számmal sorakoznak, lassan a megoldáshoz vezető út körvonalai is kirajzolódnak. Az egyes tudományterületeken számos elmélet, számítás és modell született az okokról, a lehetséges kimeneti variációkról és az emberiség teendőiről az ökológiai és gazdasági stabilitás elérése érdekében.³ A környezeti gondolkodás komplexebbé vált, már nem az egyes tényezők hatásait kutatják, hanem azok összefüggéseit. A környezetvédelem⁴ interdiszciplináris tudománnyá fejlődött, ahol a természettudományok mellett a műszakiaknak, a jogászoknak, a közgazdászoknak és a bölcsészeknek egyaránt helyük van. A természettudományos oldal feladata a jelenségek feltárása, az okok azonosítása, valamint a rekonstrukcióhoz szükséges módszerek kidolgozása. A környezetvédelem társadalomtudományi oldala megszervezi, szabályozza, végrehajtja és végrehajtatja a természettudomány által feltárt lehetőségeket, feladata a környezetvédelem gyakorlati megvalósulásának biztosítása. Az egyes tudományágak együttműködése nélkül a hatékony környezetvédelem elképzelhetetlen. Az interdiszciplináris szemlélet és a komplex megközelítés következtében szoros együttműködés keretében valamennyi tudományterületnek meg kell találni a helyét és meg kell tennie a tőle telhető legtöbbet a feladat végrehajtása érdekében.

A globális válságban fennmaradásunk a tét. Ehhez hosszú távú tervezésre, tudományok közötti és nemzetközi szintű együttműködésre van szükség, hogy megtalálhassuk a természettel való harmonikus együttműködés egyensúlyát. A kutatók által feltárt okok kezelésére kidolgozott műszaki megoldások gyakorlatba való átültetése már szintén a mindennapok valósága. Megújuló energia program, időjáráshoz alkalmazkodó termények, alternatív közlekedés, hogy csak néhány példát említsek. Néhány éve még utópiának, idealizmusnak tűnt a 'cselekedj lokálisan' elv helyi, regionális, országos és nemzetközi szinten megvalósulása, mára ez a realitás.

Jelen értekezés a környezeti problémákra reflektáló jogrend felelősségi oldalát vizsgálja. A tudomány által feltárt negatív hatások emberi okait többek

³ Lásd pl. MEADOWS–RANDERS–MEADOWS i. m.

⁴ A környezetvédelem a környezet megőrzéséért, használhatóan tartásáért küzd; olyan átfogó társadalmi tevékenység, ami egyszerre jelent állami feladatot, társadalmi, tudományos és emberi tevékenységet. Célja az ember által okozott környezeti ártalmak megelőzése, az okozott károk mérséklése, felszámolása, valamint a jövőre nézve az erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás.

között a jog feladata korlátozni és kizárni. A célok és eszközök meghatározása után a kikényszerítés, a negatív hatások okaként megjelölhető behatásokért való helytállás biztosítása a felelősségi intézmények feladata.

De lefordítható-e ez a felelősség a jog szabályaira, érvényesíthető, kikényszeríthető-e a gyakorlatban? Milyen eszközökkel, milyen mechanizmusokkal él a magyar jogrendszer ebben a tekintetben, áthatja-e ez a mögöttes tartalom a szabályokat s a jogalkalmazást, avagy a normák útvesztőjében irányt tévesztettünk. Bekerül-e, bekerülhet-e ez a tartalom maradéktalanul a normaszövegekbe, s így a gyakorlatba, avagy a cél csupán foltokban fedett, s az alkalmazást a szöveghűség irányítja? Egyéni választásainkon túl az egyes államok, szervezetek működését és tevékenységét is érinti a kérdés, így nemzeti szabályainkon is túlmutat. A téma kezelhetősége érdekében azonban vizsgálatomat csupán a magyar és – hatásai tekintetében – az uniós jogra terjesztettem ki, azon belül is csupán a kifejezett és általános felelősséget alapító szabályokra. Az egyes szakterületi és végrehajtási szabályok felelősségi rendelkezései azokból maradtak ki, mivel a jog logikája szerint azok csupán a hierarchiában magasabb szinten álló jogforrásokban szabályozott alakzatok végrehajtását, részletszabályozását tartalmazzák. Önálló jogcímet alapítanak, de szabályozási módszerük és rendszerük megfelel a magasabb szintű szabályoknak, ahogy értelmezésük és alkalmazásuk is.

A jog hézagmentességének elve alapján nem létezik olyan tényállás, amely ne lenne valamely jogi szabály hatókörébe vonható. Ha ezt összevetjük az általános tézisünkkel, 'a környezet közös felelősségünk' állítással, valóban találunk minden lehetséges környezeti érdeket sértő magatartásra felelősségi szabályt? Nem. Életszerűtlen elvárás lenne drasztikus fordulattal megalapítani ezeket. Azonban azt vizsgálhatjuk, erre haladunk-e. A jog feladata ebben a tekintetben álláspontom szerint nem követni, hanem irányítani a társadalom értékítéletét a morálisan helyes irányba. Nem utólag kapcsolni felelősségi tényállásokat és szankciókat a közfelfogás által helytelenített magatartásokhoz, hanem – megelőzve azt – előrébb járni, megalapítva, kiterjesztve a felelősséget a nemkívánatos jelenségekre, s várni, beérik-e ennek hatása; így diktálva, kényszerű változásra rávéve a társadalmat.

Az értekezés elkészítése során kitűzött kutatási feladat a környezeti felelősség intézményeinek rendszerezett áttekintése. A környezeti károkért való felelősség alakulásának vizsgálata során jelentős mérföldkövet jelentettek az egyes uniós irányelvek, amelyek kihatással voltak a magyar szabályozásra. A vizsgálat elsősorban az uniós és a magyar környezeti felelősségi rendelkezések

hézagmentességére, valamint a magyar jog uniós jogszabályoknak való megfelelésére fókuszál.

Az értekezésben a felelősségi viszonyok számbavételére és áttekintésére vállalkozom csupán, hiszen nagyon széles spektrumú területről beszélhetünk. A feltárt felelősségi viszonylatokon túl is számos esetben felmerülhet a környezet érdekének kérdése. A felelősségi relációk analízise, az egyes részterületek esetjogának mélységekbe menő ismertetése szintén meghaladja a területi korlátokat, csupán vázlatos ismertetésre szorítkozom. Elsődleges célom a környezeti felelősség rendszerszerű áttekintése, a szerkezet vizsgálata, különösen a magyar és az uniós jog közötti összefüggések feltárása.

Az értekezés rendszertani alapvetéssel kezdődik, amely bemutatja a környezetjog fejlődését és rendszerét, ezt követően a környezeti felelősség jogrendszerbeli elhelyezését kísérli meg. Megállapítja, hogy a téma jogterületen való keresztbefekvő jellege okán más jogterületek intézményeit használja saját, környezetet védő céljaira. Ennek szellemében megkísérli feltárni, mely jogintézmények alkalmasak a környezeti érdek, a környezetért viselt felelősség más jogterületeken belüli érvényesítésére. Megállapítja, hogy az alapelvek nyújtotta flexibilitás jól hasznosítható a vizsgált területen. A környezetet érintő jogszabályok vázlatos áttekintése után az önállósult, valamint az egyes normákba épült környezeti felelősségi szabályok sematikus összefoglalása következik.

A következő fejezet a kutatás dogmatikai megalapozására vállalkozik, a környezet, a kár, a környezeti kár fogalmát járja körül. Ennek keretében a környezet fogalmának jogirodalmi, a hazai és a nemzetközi jogi szabályokba foglalt tartalmi, összehasonlító vizsgálatát kísérli meg, melynek végén összefoglaló, rendszerező megállapításokon keresztül differenciált képet vázol a lehetséges értelmezésekről.

A negyedik fejezet a felelősség jogintézményének vizsgálatával foglalkozik. A felelősségtani alapok című rész a felelősség intézményének jogelméleti, jogterületektől, jogintézményektől független elvi síkú vizsgálatára koncentrál. Ezen felelősségi alapvetés tükrében dogmatikai alapon kísérli meg az előző részben felvázolt környezeti felelősségi intézmények alkalmazása során figyelembeveendő szempontok és az alkalmazásuk során várható eredmények számbavételét. A fejezet harmadik része a felelősség viszonyrendszerét vázolja fel, hogyan alakul az emberiség közös, morális felelőssége fragmentált és bonyolult hálót alkotó jogosulti-kötelezett viszonyrendszeré.

Az elméleti alapozást követően az uniós környezeti felelősség rendszerének, alapvető jogi környezetének a vizsgálata következik. Ebben a körben a környezeti felelősség fejlődésének ívét is bemutatjuk, ahogy időben az első

generációs, pusztán a felelősségi szabály meglétét előíró rendelkezésektől a második generációs, immár a szankciórendszerrel szemben tartalmi kritériumokat támaztó követelményektől eljutunk az önállósult, irányelvekbe foglalt, konkrét rendelkezéseket tartalmazó környezeti felelősségi normákig.

Ezt követi a magyar környezeti felelősségi rend vázlatos bemutatása. A kiindulópontot a környezetjogi felelősség alapelvei jelentik, majd a környezethez való jog alapjogi megítélésének hazai nehézségei. A környezeti felelősség magyar jogban megjelenő jellemzőiről tett néhány általános megállapítást követően a környezeti felelősség közös szabályainak kritikai vizsgálata következik.

Az értekezés ezt követő három része az elméleti alapot tartalmazó, konkrét rendelkezésekkel tölti fel az uniós és a magyar jog rendelkezéseinek bemutatásával. Az értekezés törekszik a rendelkezések összehasonlító vizsgálatára, kritikai vizsgálatára és a vonatkozó esetjog bemutatására. Az értekezés a Kvt. hármas felosztása szerint halad, külön vizsgálva a közigazgatási, a büntetőjogi és a magánjogi felelősség alakzatait. A vizsgálat az egyes intézmények vázlatos bemutatásán túl mindvégig kitér és reflektál a feltárt uniós hatásokra. Ennek megfelelően az értekezés a direktívák által lefedett területeken a vonatkozó irányelvek, az azokat megelőző és azt követő, hatályos időállapot, valamint az irányelvekbe foglalt rendelkezések összehasonlító elemzésére koncentrálnak.

Elsőként környezeti felelősség magánjogi rendelkezéseit vonjuk vizsgálat alá. Az Európai Unió vonatkozó szabályozási kísérletén túl az értekezés vázlatosan ismerteti a környezeti felelősség magyar jogban fellelhető eszközeit, ezek tartalmába azonban nem mélyed el, tekintve, hogy ezen a területen minimális az uniós jog hatása, s az sem környezeti érdek specifikus. Az értekezés az új Ptk. rendszerében számos olyan jogintézményt említ, jobbra felsorolásszerűen, amelyek eddig nem kerültek a környezeti magánjog látókörébe, azonban álláspontunk szerint alkalmasak erre. A már ismert jogintézményekkel kapcsolatban pedig csupán néhány változásra hívja fel a figyelmet, teljes körű ismertetésre itt sem vállalkozik.

A környezeti büntetőjog áttekintésének fókuszában a 2008/99/EK irányelv *a környezet büntetőjog általi védelméről* áll. Az értekezés kitér az irányelv kialakulására, az elfogadása körüli problémákra, valamint röviden a nemzetközi jog követelményeinek való megfelelésükre. A magyar büntetőjogi fejezet ennél összetettebb képet mutat. A 2012. évi új Btk. megszületése átfogalmazta a környezeti büntetőjog szabályozását, hiszen új fejezetbe rendezte a megszapordott tényállásokat. Ennek tükrében egyrészt az uniós jogról szóló részben felvázolt irányelvnek való megfelelést vizsgáljuk, másrészt a régi törvényhez képest megjelenő újdonságokat. Megállapíthatjuk, hogy a tényállások száma

ugyan megnőtt, tartalmi tekintetben azonban az új törvény jobbra csak pontosításukra, átláthatóbbá tételünkre, egyértelműsítésükre törekedett.

Az irányelvvel kapcsolatban kételyünknek adtunk hangot abban a tekintetben, hogy a tényállások mindegyikét lefedi-e a magyar jog, figyelmen kívül hagyva így az irányelv által eredetileg elérni kívánt célt. Az értekezés a büntetőjogi rendelkezések vizsgálata körében a jogi személyekkel szemben alkalmazható intézkedésekre is kitér, annak uniós jogi megfelelésére koncentrálna.

A környezeti felelősség közigazgatási szabályait elemző rész uniós jogi alfejezetének gerincét a *környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről* szóló 2004/35/EK irányelv (a továbbiakban: ELD) adja. A részletesebb ismertetésen, elemzésen túl az értekezés a Bíróság gyakorlatára, annak kritikai elemzésére is kitér.

A magyar jog közigazgatási jogi felelősségi rendszerének általános bemutatását követően a Kvt.-ben a közigazgatási jogi felelősség cím alatt szabályozott, tartalmában az ELD-nek megfelelő rendelkezéseket találjuk, megvizsgálva az átültetés körüli problémákat. A magyar jogról szóló alfejezet következő részében a közigazgatási felelősség egyéb formáit járja körül, röviden szólva a környezetjogban előforduló közigazgatási bírságokról, valamint a szabálysértésekről. Utóbbi témák közösségi érintettség nélküli aktualitását újraszabályozásuk indokolta, ismertetésük azonban csupán vázlatos.

A felelősség minden jogterületen a jog betartásának biztosítékát jelenti, felelősség nélkül nincsen jog. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy ha nem állnak rendelkezésre megfelelő környezetkímélő technológiák, ha azokat nem észszerűen használjuk, mit sem érnek a jogszabályok. S a legkifinomultabb normarendszer sem ér semmit, ha elavult, a társadalom szemszögéből meghaladott, ésszerűtlen koncepciót támogat, életszerűtlen szabályokat ír elő vagy ha a normákat nem hajtják végre. A normák a jogpolitika által kívánatos célállapotot szem előtt tartva a szükséges elérési utat írják le. A felelősségi szabályokkal pedig mintegy választást engednek a jogszabály címzettjeinek: betartod a követelményeket vagy pedig elvállalod a szankciót. A kényszerűt elsősorban a közhatalom és a jogalkalmazás jelenti, ami ellenőrzi, szervezi, a szankció alkalmazásával kikényszeríti a jogszabályok betartását. Annak fényében vizsgáljuk tehát a témát, hogy a környezeti jogi felelősség elengedhetetlen, de nem egyedül üdvözítő eszköze a környezetvédelemnek.

2. A KÖRNYEZETI FELELŐSSÉG JOGRENDSZERBELI ELHELYEZÉSE, RENDSZERTANI ALAPVETÉS

A környezeti felelősségről szólva elsőként a téma, a jogterület jogrendszerbeli elhelyezésére teszek kísérletet. A környezet védelmének jogi szabályozása nem újkeletű, szabályai azonban a XX. század közepétől kezdődően egyre gyorsuló fejlődésnek indultak. Ennek következtében a jogszabályanyag az önállósodás folyamatában gyors ütemű mennyiségi és minőségi változások során át hatalmas fejlődésen ment keresztül.

Az ENSZ 1972-es stockholmi környezetvédelmi világkonferenciája idején a részes országok jogrendszerében már előfordultak környezeti szabályok, azonban szórványosan, az egyes szektorális kérdések kezelésére, adott környezeti elemre, problémára fókuszálva, s jobbára a csővégi – a technológiától független, az okozott károsodás kezelésére koncentráló – szemléletet tükröző tartalommal. Ehhez képest az 1992-ben és 2002-ben tartott világkonferenciák szemlélete már a fenntartható fejlődés gondolatkörébe vonható, komplex megoldások kidolgozására törekvő, a megelőzés és az elővigyázatosság elveinek megfelelő szabályozásra ösztönöz. A 2012-ben megrendezésre került negyedik csúcstalálkozó újdonsága a zöld gazdaság gondolata, melynek értelmében a környezeti szabályok integrációjának kívánatos szintje már nem csupán a környezeti elemekre terjed ki, hanem a gazdasági szabályozók rendszerébe illesztésének igényével lép fel.⁵

A környezetjog jogrendszerbeli helyének meghatározása azonban nem csupán elméleti probléma, a kérdésnek közvetlen gyakorlati kihatásai vannak. A társadalom, a közfelfogás, de az állam hozzáállása is más az elsődleges, prioritást élvező életviszonyokhoz, jogszabályokhoz, feladatokhoz, mint a sorban utánuk következő kötelező, kapcsolódó területekhez. Egy preferált témakör nagyobb

⁵ A környezetjog szemléletbeli változásáról, történeti fejlődéséről lásd bővebben pl. GELLÉRTHEGYI (2011) i. m.

figyelmet, publicitást, több pénzt, a közigazgatásban nagyobb, képzetesebb szervezetet, egyéb támogatást szerezhet, lényegesen könnyebb és gyorsabb ütemű az ott keletkező feladatok végrehajtása, problémáinak megoldása. A második sorba szoruló életviszonyok periférikus mivoltuk miatt figyelmet nem vagy alig kapnak, támogatásban pedig a maradékon osztozhat – ha van maradék. Gazdasági válság és – nyugodtan mondhatjuk, hogy – mindenféle gazdasági nehézség esetén inkább a megszorítások, a karcsúsítás, az átütemezés vagy csak simán a téma feledésbe merülése a sorsuk. Környezetünk helyzete a természettudomány általános álláspontja szerint a halaszthatatlan kategóriába sorolja az itt keletkező tennivalókat, ennek megfelelően – ha tetszik, ha nem – a környezet védelme érdekében való cselekvés elsőbbséget kell hogy élvezzen. Véleményem szerint a jogi szabályozásnak ezt a hozzáállást minden lehetséges területen közvetítenie szükséges, példát, mintát mutatva ezzel a társadalomnak, ritmust adva a változásoknak. A jog feladata ugyanis az életviszonyok szabályozása a társadalom rendjének meghatározásán keresztül, de értékteremtő funkcióját gyakorolva a morálisan helyes, kívánatos magatartákszabályok megfogalmazásával nem pusztán követi, hanem alakítja is azt. A környezetvédelem esetében a jogi szabályozás jobbára utólagos – ahogy a felelősségi szabályok alkalmazására is utólag kerül sor –, ez azonban a normák jelentős részénél megfordítható, s kívánatos is helyenként megfordítani.

Ennek a szabálytömegnek egyik nélkülözhetetlen eleme a kényszerítő, szankcionális elemeket tartalmazó funkciója,⁶ azaz a felelősségi része. Ahhoz azonban, hogy pontosan meghatározzuk témánk kontúrjait, azonosítanunk kell azt a területet, amelynek része vizsgálatunk tárgya, jelesül a környezetvédelmet, a környezeti, a környezetvédelmi jogot.⁷

2.1. A környezetjog fejlődése

A környezetjog jogtörténeti előzményeit kutatva egészen korai előzményeket is találhatunk, ezt különböző korszakolásban több szerző is vizsgálta.⁸ A kör-

⁶ BAKÁCS (1992) i. m. 13.

⁷ Környezetvédelmi jog helyett a környezetjog kifejezés használata egységesen elfogadott a jogirodalomban, minthogy a környezetjog integrált megközelítése többlet jelentéstartalommal bír. Ld. erről: BAKÁCS (1992) i. m., BÁNDI (2011) i. m., FODOR (2007a) i. m., CSÁK (2008) i. m. Ennek megfelelően a továbbiakban én is a környezetjog kifejezést használom.

⁸ Ld. a témáról bővebben BAKÁCS (1992) i. m. 16–19., SPRÉM i. m. 239–265., FICZERE i. m. 132–148., FODOR–PRUGBERGER i. m. 11–34.

nyezeti normák kezdeményei már akár századokkal ezelőtt fellelhetők, jóllehet környezetjogról ebben az időben még nem beszélhetünk. Hiányzik a környezeti érdek felismerése, csupán más tartalmú normák melléktermékeként kerül sor a környezetet védő rendelkezések elfogadására. A szabályok között a természet, a vizek védelme jelenik meg elsőként, elsősorban az emberi élet, a tulajdon és a gazdasági érdekek védelmét célozva.⁹ Csupán a XX. század közepétől beszélhetünk a normák olyan megkülönböztethető közös sajátosságairól, közös céljáról, amik indokolhatják a korábitól eltérő szemléletű vizsgálatukat. Az ezt megelőző időszakban megjelenő környezeti szabályok szétszórt, elaprózott jellegűek, s főként másodlagosan, mintegy a norma mellékhatásaként valósul meg a környezet védelme. Bár a másodlagos jelleg számos területen megmarad – így a talaj védelme máig a mezőgazdasági termőföld védelmére fókuszál, de a vízvédelem sem távolodik el messzire a vízgazdálkodástól –, mégis elmondhatjuk, hogy ettől az időponttól kezdődően megjelennek az elsődlegesen a környezet védelmét célzó jogszabályok. Ezen normák azonban még csupán egy-egy terület szabályozására koncentrálnak. Ennek oka, hogy kezdetben hiányzik a környezet mint rendszer összefüggéseinek felismerése és az általános fenyegetettség érzet.¹⁰ Az átfogó védelem iránti igény kialakulása később következett be, noha annak jogszabályi szinten való megvalósítása ma is kihívást jelent.

Az értekezés szempontjából releváns időszak a rendszerváltást megelőző és az azóta eltelt idő, megközelítőleg harminc év. Különösen azért lehet ez így, hiszen a felelősség sajátossága annak követő jellege: általában elmondható, hogy a bekövetkező jogsértések, környezetet ért károk hatására alakultak, formálódtak s váltak egyre differenciáltabbakká a felelősségi szabályok.¹¹ A fentiek tükrében a környezeti felelősségi rendszer történetét vizsgálva – tekintve azok célját és jellegét – megtévesztő a nem kifejezetten környezetvédelmi szabályok felelősségi normáinak vizsgálata,.

A tisztán környezeti felelősség történeti vizsgálatára szorítkozva vissza kell nyúlnunk az 1950–1960-as évekig, amikor minőségi változás állt be a szabályozásban: egyes források innentől beszélnek környezetjogról,¹² mások csupán

⁹ Ld. a kútmérgezés, a vízrontás széles körben ismert tilalmát, Magyarországon az erdőrendtartásokat, a vadászati törvényeket.

¹⁰ BÁNDI (2011) i. m. 18.

¹¹ A felelősségi szabályok fejlődésére ezen kívül számos egyéb dolog is hatással bír, így például a környezetjogi normatömeg egészének fejlődése, az egyes környezeti katasztrófák, a nemzetközi jog történései, lásd pl. a Trail Smelter ügyet.

¹² Ld. erről BAKÁCS (1992) i. m. 19., TAMÁS (1981) i. m. 50–51.

a változás jelentőségét emelik ki.¹³ Ettől az időszaktól nem csupán néhány környezetvédelmi rendelkezésről, hanem összefüggő, célra orientált normarendszerről beszélhetünk. Ekkor történt meg ugyanis az a felismerés, ami a globális fenyegetettség-érzés következtében átfogó védelem iránti igényként nagyobb mennyiségű, azonos szemléletű, a környezet minden szegmensére kiterjedő szabályozást kívánt.¹⁴

2.1.1. A rendszerváltást megelőző időszak környezetjoga

A vizsgált időszakban már kiterjedt nemzeti és nemzetközi környezetjogi aktivitásról beszélhetünk, hiszen az első, 1972-es stockholmi környezetvédelmi konferencia fordulópontot jelentett a környezetvédelemben. Kezdetben a problémák egyedi megoldási kísérlete a jellemző, egyes részterületeket szabályozó normákkal, egyezményekkel, amelyek a következmények mérséklésére törekedtek, ún. *end-of-pipe* technológiákkal,¹⁵ ráadásul nemigen illeszkedtek egymáshoz. A normák megszületésének sorrendje az egyes környezeti hatások felismerését, felmerülését, súlyosságát követi, így az időben későbbi, kevésbé súlyosnak értékelt problémakörök akár ki is maradnak a szabályozásból.¹⁶

A magyar, valamint a szocialista szektor környezetjoga is hamar lendületet kapott, megszülettek az első környezetvédelmi törvények,¹⁷ köztük a hazai is.¹⁸ A kor vélekedése szerint korszerű törvény¹⁹ állampolgári jogként nevezi meg az emberhez méltó környezetet, céljai között szerepel az ember egészségének védelme, a jelen és a jövő nemzedékek életfeltételeinek javítása érdekében védelmi szabályok kialakítása. Általános védelem alá helyezi a földet, a vizet, a levegőt, az élővilágot, a tájat és a települési környezetet, lefekteti hasznosításuk, felhasználásuk és alakításuk alapvető szabályait, kimondja a szennyezés, bármiféle káros hatásnak kitétel általános tilalmát. Részletszabályokat – számolva más környezeti normákkal – nem alkot, kimondja azonban azt az elvet, hogy az „[...] emberi környezet védelmére e jogszabályok rendelkezéseit – e törvénnyel

¹³ BÁNDI (2011) i. m. 13., FODOR–PRUGBERGER i. m. 16–23.

¹⁴ BÁNDI (2001b) i. m. 18.

¹⁵ BÁNDI (2011) i. m. 15.

¹⁶ Például a hulladék kérdése a magyar jogban ilyen késői kezelésű.

¹⁷ FICZERE i. m. 132–148.

¹⁸ Az emberi környezet védelméről szóló 1976. évi II. törvény.

¹⁹ TAMÁS (1981) i. m. 103.

összhangban – kell alkalmazni.”²⁰ a „környezetvédelem alkotmányává”²¹ téve így a törvényt.

A felelősség tekintetében számottevő előrelépést jelent, hogy egységes cím alatt tárgyalva, egységes rendszerbe foglalva fogalmaz meg általános tilalmakat, követelményeket és szabályokat. Kimondja, hogy aki tevékenységével vagy mulasztásával az emberi környezet szennyeződését, ártalmát vagy károsodását idézi elő, köteles azt korlátozni vagy megszüntetni és megfelelő védekezést kialakítani.²² A védelmi intézkedések ellenére is jelentkező *jelentős* környezeti ártalom esetében a káros tevékenység korlátozását, illetve megszüntetését kell elrendelni. Általános bírságolási lehetőséget teremt a jogszabályok, hatósági intézkedések megszegőivel szemben, amely nem mentesít az egyéb jogkövetkezmények alól. A polgári jogi kárfelelősség szabályait a Polgári Törvénykönyv veszélyes üzemi felelőssége alá rendeli, s új, nevesített büntető tényállást statuál, a környezetvédelmet sértő bűncselekményt.²³

A törvény rendelkezéseire épülő jogszabályok központi irányító szervezet²⁴ alá rendelt államigazgatási szervezetet nevesítenek, ami összehangoló, koordináló szerepet tölt be, a Központi Környezetvédelmi Alap létesítésével pedig célzott költségvetési forrás is keletkezik a környezetvédelmi beruházásokhoz.²⁵ Az emberi környezet védelmével kapcsolatos tevékenységek – elosztva a feladatokat a minisztériumok és országos hatáskörű szervek között – ágazati irányítását külön jogszabály rendezi.²⁶ Kiepül tehát egy, a teljeskörűsre törekvő szabályrendszer, mellé apparátus, a feladat- és hatáskörök megosztása hozzárendelt pénzügyi forrásokkal. Ezen a jogszabályi alapon és hatósági háttéren nyugszik a rendszerváltást megelőző időszak hazai környezetjoga, amely

²⁰ 1976. évi II. törvény 53. § (2) bekezdés.

²¹ TAMÁS (1981) i. m. 103.

²² 1976. évi II. törvény 43. § (1) bekezdés.

²³ 197. § (1) Aki az emberi környezet védelem alatt álló tárgyait úgy szennyezi, ártalomnak vagy károsodásnak teszi ki, hogy ezzel az ember életét vagy egészségét jelentős mértékben kedvezőtlenül befolyásolja – ha súlyosabb bűncselekmény nem valósult meg – három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűncselekmény folytán emberi életre veszély származott.

(3) Aki a (2) bekezdésben meghatározott cselekményt gondatlanul követi el, három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

²⁴ Minisztertanács, Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal, Országos Környezet- és Természetvédelmi Tanács.

²⁵ 3/1976. (VI. 19.) OT-PM sz. együttes rendelet a Központi Környezetvédelmi Alap felhasználásáról.

²⁶ 1003/1979. (II. 6.) MT sz. határozat az emberi környezet védelmével kapcsolatos tevékenységek irányításáról.

már megpróbálta egységes rendszerbe fogni az egyes ágazati szabályokat. A törvény az akkori időszakra nézve korszerűnek számít, minthogy a stockholmi környezetvédelmi konferencia nyomán készült, megfelelt a kor elvárásainak, nemzetközi viszonylatban haladó munka.

Az 1976-os időállapothoz képest a rendszerváltásig számos változás következik be. Bár a közös, törvényi szintű elvi alap megmarad, azonban a hatáskörmegosztás szabályának megfelelő, alacsonyabb szintű, elemekre bontott jogalkotás jellemzi a továbbiakat, így még mindig egymással összefüggés nélküli, különböző mélységű részkérdéseket szabályozó normák születnek. Ki-ki a maga területén, a hozzá kapcsolódó környezeti elem kérdésében alkotja meg a saját belátása szerint szükséges szabályokat, elhanyagolva így egyes gazdátlanok vélt területeket – például a hulladék kérdését –, ami szintén a hatáskörmegosztás 'mellékterméke'. A csövégi szemléletet tükrözi az engedélyezés mint alapvető eszköz alkalmazásának jelentős hiányossága, a közigazgatási felelősségi eszközök – így a bírság – szabályozásbeli túldimenzionálása és gyakorlati nem-alkalmazása. A jogrendszer sajátosságaiból adódóan számos, a környezetjogban a nyugati országokban hatékonyan alkalmazható demokratikus jogintézmény, így a társadalmi részvétel, az információhoz való jog teljesen hiányzott.²⁷ Az 1976-os környezetvédelmi törvénnyel szemben számos kritika megfogalmazható, például hogy „csak kirakatnak elkészített”,²⁸ hiányoznak a „konkrét állásfoglalások, amelyek jogi és politikai felelősséget alapozhatnának meg”,²⁹ megoldásai azonban a kor környezetvédelmi szintjét tükrözik, következetes végrehajtása pedig előrelépést jelentett volna a megelőző időszakhoz képest. Az 1995-ben elfogadott környezetvédelmi törvény indokolása szerint is igaz, hogy „a törvény valójában nem jelentett a végrehajtás számára igazi normát, a környezetvédelem nem épült be a társadalmi-gazdasági folyamatokba”. Ennek indoka a törvény motivációjában keresendő: Magyarországon a környezetvédelem 'bevezetése' egy felülről irányított, főként kirakatcélokat szolgáló állami intézkedés volt, ami nem veszélyeztethette a magasabb rendű termelési célokat.³⁰

Az időszak fejleménye azonban, hogy a felelősség terén előrelépés történik az egyes jogági normákban. A polgári jogi felelősség tekintetében elsőként a felróhatóságon alapuló felelősség alkalmazása volt elfogadott, noha a bírói gya-

²⁷ BÁNDI (2011) i. m. 18–19.

²⁸ FODOR–PRUGBERGER i. m. 33.

²⁹ SAJÓ (1981) i. m. 20.

³⁰ CSUTORA i. m. 2.

korlatban a kimentés lehetősége fokozatosan beszűkült. Többek között ennek eredményeként az 1976. évi környezetvédelmi törvény kifejezetten deklarálta az objektív felelősséget, ami a Polgári Törvénykönyv 1977-es módosításakor a törvény ezirányú módosítását vonta maga után. Ettől az időponttól a Ptk. a fokozott veszéllyel járó tevékenység körében külön megemlékezik az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységgel okozott károkról.

A környezet büntetőjog általi védelméről elsőként az emberi környezet védelméről szóló 1976. évi II. törvény rendelkezik, létrehozva a környezetvédelmet sértő bűncselekményt. Az 1978. évi Büntető Törvénykönyv elfogadásával ez két tényállásra bomlik, a környezetkárosítás és a természetkárosítás tényállására. A büntetőjogi védelem azonban materiális, a már bekövetkezett eredmény esetén rendelte csupán a szankció alkalmazását, 1996-ig kellett várni ennek megváltozására.

2.1.2. A rendszerváltás korszaka

A rendszerváltás időszakának nemzetközi környezetjogi eseménye az 1992-es Rio de Janeiróban, az ENSZ égisze alatt megrendezett Környezet és Fejlődés Világkonferenciája. Az addig eltelt húsz év alapvető változásokat hozott a szemléletben, ami a fenntartható fejlődés gondolatába sűrűsödött.³¹ Már nem csupán az egyes tevékenységek káros következményeinek eliminálásáról, hanem az egész gazdaság átszervezéséről gondolkodunk, olyan környezethasználat megvalósításán, amely tekintettel van a környezet érdekeire. Olyan gazdasági fejlődés, ami „kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy csökkentené a jövő generációk képességét, hogy kielégítsék a saját szükségleteiket”.³² Ennek a meghatározásnak a továbbfejlesztése szerint a fenntartható fejlődés az emberi életminőség javulását jelenti úgy, hogy közben a támogató ökoszisztémák eltartóképességének határain belül maradunk.^{33 34} A tudomány, a felfogás változásai sokkal dinamikusabbak, mint a társadalmi-gazdasági élet vagy az ahhoz kapcsolódó jogi szabályozás.³⁵ Ezt tükrözi, hogy a konferencián a résztvevők érdeklentétei miatt mindössze egy nem kötelező nyilatkozatot

³¹ A fenntartható fejlődés fogalma az eredeti koncepcióhoz képest azóta eltelt időben további – sajnálatos módon részben negatív – változásokon ment keresztül.

³² ENSZ Közös jövőnk jelentés 1987.

³³ World Resources Institute 1992.

³⁴ A fenntarthatóság értelmezéséről és aktuális kérdéseiről bővebben lásd BÁNDI (2013a) i. m.

³⁵ BÁNDI (2011) i. m. 15.

tudtak csak elfogadni, amelyben összefoglalták a fenntartható fejlődés alapjait. Az egyes országok nem készültek fel arra, hogy olyan mértékben alakítsák át egész társadalmi-gazdasági életüket, mint amennyire azt az eredetileg megfogalmazott követelmények szükségeltették volna. A problémakör jogi nyelvre fordítása azóta is kihívásokkal küzd, a kezdeti éles megfogalmazások, s ezzel a belőlük származó kötelezettségek ekkorra – s azóta is – finomodtak, tompultak. A fenntartható fejlődés tatalommal való feltöltése nehezen indult, s nehezen megy a mai napig.³⁶

A szocialista berendezkedés átalakulása lehetőséget teremtett a hazai környezetjog fejlesztésére, ugyanakkor a gyakorlatban ez nehézséget okozott, negatív tendenciák kialakulását eredményezte.³⁷ Az ország komoly környezeti teherrel érkezett a rendszerváltás időszakába, ami már visszahatott a gazdaságra is. Bár a környezet állapotában javulás következett, és elmondhatjuk, hogy Magyarország környezetterhelése a gazdasági átmenet korszakában (1989–1995) volt a legalacsonyabb az elmúlt ötven év viszonylatában.³⁸ Ennek oka nem a környezeti szabályozást követő javulás, hanem a gazdaság szerkezetváltása; egyrészt felszámolásra kerültek a szocialista nagyipar túlkapásai, másrészt az általános gazdasági visszaesés következménye. A rendszerváltás átrendezte az állam ellenőrző funkcióit, ugyanakkor az újonnan kialakult vállalkozói réteg jogkövető magatartása is gyenge, így a környezetvédelmi előírások betartása nagymértékben csökkent: az újonnan létesülő beruházások még, a privatizált állami tulajdonú cégek már nem tudnak vagy akarnak beruházni a környezetkímélő technológiákba.³⁹ A korábbi időszak államilag dotált nehézipara – javítva ezáltal az egyes szennyezettségi értékeket – összeomlott. Az országba a beruházásokon keresztül érkező technológia azonban bár nem a legkorszerűbb, de így is jóval fejlettebb s egyben környezetkímélőbb, mint amit leváltott. Az egyes lobbycsoportok és tárcaérdekek ütközése, valamint a felkészületlenség következtében a jogalkotás és jogalkalmazás területén számos visszaélés történik, s a rablógazdálkodást tovább tetézi az alacsony költségvetési támogatás miatti létszámhiány,⁴⁰ az államszervezet felépítésének sajátossága és a korrupció.⁴¹ A hatékony környezetvédelem súlyos gazdasági terhet jelentett

³⁶ Ld. erről bővebben BÁNDI (2013a) i. m.

³⁷ FODOR–PRUGBERGER i. m. 28–34.

³⁸ CSUTORA i. m. 1.

³⁹ FODOR–PRUGBERGER i. m. 31–32.

⁴⁰ KERÉKES–KISS i. m. 10–11.

⁴¹ Ld. bővebben SAJÓ (2008) i. m.

volna az átalakuló gazdaságnak, így a rendszerváltás a környezetjog terén nem hozott előrelépést.⁴²

A környezetvédelem ügyének kezelése 1988-tól minisztériumi szintre emelkedik, melynek indoka a terület megerősítésének és korszerűsítésének szüksége. A kilencvenes évek elejétől a jogalkotási munka is megújul: 1991-ben az országgyűlés környezetvédelmi bizottsága kezdeményezi az új környezetvédelmi törvény megalkotását, de emellett több jelentős előrelépés is történik. Rögzítésre kerülnek többek között az önkormányzatok környezetvédelmi feladatai, jogszabály születik az üzemanyagok termékdíjáról és a környezeti hatásvizsgálatról.⁴³

A szabályozás megújulása – a kilencvenes évek közepén – az új környezetvédelmi törvény megszületéséhez köthető. A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény összegzi a környezetjog elvi alapjait és legfontosabb jogintézményeit. Erre épülve törvényi szinten is szabályozásra került a vízügyi, a természetvédelmi jog, s kis szünet után jogalkotási dömping indult az addigi lemaradások pótlására.

A környezetvédelmi törvény előrelépést jelentett abban a tekintetben, hogy a környezetjogi szabályozás vázlatos megalapozásán túl mintegy listát is 'írt' a megalkotandó kapcsolódó jogszabályokról,⁴⁴ s egységes módon fektette le a környezetjog alapfogalmait. Számos elemmel egészítette ki az önkormányzatok és állami szervek feladatait, megalkotva néhány új jogintézményt, mint a környezeti hatásvizsgálatot vagy az egységes környezethasználati engedélyt. Megalapozta és továbbfejlesztette az előzőleg democráciadeficités területek, az információkezelés, a nyilvánosság, az állampolgári részvétel egyes jogszabályainak legfontosabb szabályait, s létrehozta a környezeti tervezés alapintézményét, a Nemzeti Környezetvédelmi Programot. A törvény vonatkozó részeinek bemutatására – minthogy módosításokkal máig hatályos – a későbbi fejezetekben kerül sor.

2.1.3. Magyarország uniós csatlakozásának időszaka

Az EU csatlakozási kérelemtől kezdődő időszak minden tekintetben, így a környezetjog terén is intenzív átalakulást indukált. Az 1998-ban megkezdett

⁴² BÁNDI (2011) i. m. 19.

⁴³ FARAGÓ i. m. 9–13.

⁴⁴ Kvt. 3. §.

csatlakozási tárgyalások 2002 végével zárultak le, ezen időszak alatt kellett felkészíteni a magyar jogrendszert az uniós joganyag átvételére. 2004. május elsejével, uniós tagságunk hivatalos kezdetével a folyamat nem zárult le, csupán kiegészült a tagságból adódó jogokkal és kötelezettségekkel. A környezetvédelmi törvényre épülve ezen időszak alatt szabályozásra került az uniós jogban szabályozott területek mindegyike. A jogszabályok azonban általában formálisak, az uniós jog szó szerinti átvételére korlátozódtak, nem átgondolt, a hazai körülményekre hangolt normák.⁴⁵ Ugyanakkor – minthogy az EU környezetjoga ilyen – a magyar környezetjog is egy megelőző szemléletű, integrációra törekvő, expanzívan növekvő terület, amely a nemzetközi együttműködés kapcsán követi a kialakuló trendeket. Az EU környezetjogának átvétele kapcsán láthatjuk azonban a kettő különbségét: míg az egyik elvi, általános, addig a másik a gyakorlati végrehajtás miatt szükségszerűen kimunkáltabb, már kialakult jogintézményekre támaszkodik (például a felelősség tekintetében a polgári, a büntetőjogi eszközökre, a szabálysértésre stb.), sajátos területekre tagolódik (mint az uniós jogból hiányzó tájvédelem).⁴⁶ Ezen felül – a számos szükséges változtatáson túl – a csatlakozás időszakában három elhanyagolt terület jogi rendezését kellett megvalósítani: a szennyvíz, a hulladék elhelyezés kérdését, valamint a levegőtisztaság-védelem problémáját.⁴⁷

Ennek az időszaknak az elejére esett egy jelentős nemzetközi esemény, a 2002-ben Johannesburgban megtartott Fenntartható Fejlődés Világkonferenciája. A konferencia a fenntartható fejlődés megvalósítása érdekében cselekvési tervet dolgozott ki, amelynek vállalásai mellé határidőket is tűzött, noha szankciókat nem.⁴⁸ A konferencia eredményei azonban csalódást keltőek, hiszen a végrehajtásra nem vagy alig került sor.⁴⁹ A konferencia újdonsága, hogy megjelent

⁴⁵ BÁNDI (2011) i. m. 21.

⁴⁶ Az uniós és a magyar környezetjog összevetéséről lásd pl. BÁNDI – BALOGH – ÍJJAS i. m.

⁴⁷ KERÉKES–KISS i. m. 4.

⁴⁸ Ilyen vállalás például hogy 2020-ra a vegyi anyagokat csak olyan módon lehessen előállítani és használni, mely nem veszélyezteti az emberi egészséget. A modern energiarendszerek terjesztése, az energiahatékonyság fokozása, a megújuló energiák használatának növelése. Afrika népessége 35%-ának az energia hozzáférhetőségének megoldása az elkövetkező 20 éven belül. 2010-ig a fejlődő országokban az ózonkárosító technológiák alternatíváinak bevezetése. 2010-re a biodiverzitás csökkenésének megállítása. A tengerek élővilágának különböző fokozatú védelme 2012-re, illetve 2015-re (tengeri védett területek stb.) A fenntartható termelésről és fogyasztásról szóló 10 éves program indítása. A közösségi felelősségvállalás erősítése. *Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development*. Johannesburg 2002., <http://www.un-documents.net/jburgpln.htm>

⁴⁹ „Rio +20” Nemzetközi konferencia. Civil értékelés és javaslatok a fenntartható fejlődés folyamatairól. MTVSZ 2012. <http://mek.oszk.hu/10900/10978/10978.pdf> 6–10.

a fenntartható fejlődés szociális dimenziója, vagyis a környezetpolitika és a szociálpolitika integrálódása.⁵⁰ Az elfogadott dokumentumok elvárásai a hazai jogban is később, az Európai Unió közvetítésével jelentkeztek csupán.

Többek között az uniós jogfejlesztés eredményeként a magyar környezetjog a csatlakozást követő időszakról kezdődően több változás is bekövetkezett. A megelőző időszakban hiányzó, az egyes szabályozási területek közötti összhang tovább formálódik, ezzel szemben a környezeti érdek a szabályozás minden területére való beépítése csupán elkezdődött. Az engedélyezés alapvető jogintézménnyé vált, a gazdasági szabályozók is egyre elterjedtebbek, habár nem minden fenntartás nélkül valók. Az önkéntesség, az önszabályozás, a társadalmi részvétel is egyre nagyobb teret kap. A felelősség területén is történt némi változás, aggályos módon még fontosabbá vált a környezetvédelmi bírság, átalakultak a büntetőjogi tényállások, segítő elemek – egyetemlegesség, ingatlan-nyilvántartási bejegyezhetőség – jelentek meg a felelősség körében. A polgári jogi eszközök közül mostanában nyer nagyobb teret a biztosítás jogintézménye. Ugyanakkor mind a büntetőjogi, mind a polgári jogi felelősségről elmondható, hogy gyakorlati alkalmazásuk messze elmarad lehetőségeiktől.⁵¹ A környezetbarát jogrendszer kialakítása – ahol a törvényalkotás tekintettel van a környezet védelmére, a környezeti szempontok valóban integrálódnak hiszen "[...] nem létezhet párhuzamosan egymás mellett a környezetvédelmi jogterület és rajta kívül minden más jogterület"⁵² – azonban még tovább várat magára.

A környezetvédelmi törvény újrakodifikálásának igénye már a 2000-es évek elején felmerült,⁵³ amelyhez támpontokat is találunk az irodalomban,⁵⁴ ugyanakkor látnunk kell, hogy egyetlen törvény átalakítása nem jelent megoldást, a kezdeményezést nem is övezte siker

Napjainkra a nemzetközi együttműködés is számottevően lelassult, nehezlését jól mutatja például a 2012-ben Rio de Janeiróban rendezett Rio +20 Fenntartható Fejlődés Konferenciája, ahol a feleknek nem sikerült kötelező érvényű dokumentumot elfogadniuk, sőt. A nemzetközi közösség eddigi eredményei csekélyek: egy átfogó program (Feladatok a XXI. századra, 1992), a végrehajtására vonatkozó egyezmények, amelyek eleve alulvállalták magukat, de végrehajtásukban is deficitesek. Időközben új problémák merülnek

⁵⁰ LÁNG (2002) i. m.

⁵¹ BÁNDI (2011) i. m. 21–22.

⁵² Indokolás a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvényhez.

⁵³ FÜLÖP (2001a) i. m. 139–159., BÁNDI (2001a) i. m. 60.

⁵⁴ Ld. pl. FÜLÖP (2001a) i. m. 158–159.

fel (gazdasági-, energia-, élelmiszer-válság), amelynek kezelésére kilátás sem nyílik, mert eleve a gazdaságra igyekszik szűkíteni a környezeti probléma kezelésének kérdését.⁵⁵ A fejlődő és a fejlett országok közti ellentétek egyre mélyebbnek tűnnek, miközben lassan nem lesz mit megóvni. Az egyes országok, intézmények egymástól függetlenül tesznek ugyan intézkedéseket,⁵⁶ úgy tűnik azonban, hogy a világ nem képes valódi együttes változásra a Föld állapotának megőrzése érdekében. Ennek ellenére a nemzetközi és az egyes nemzeti jogok közötti kölcsönhatás továbbra is fennáll,⁵⁷ szerencsés esetben további motorja lehet a fejlődésnek.

A magyar környezetjog jelenét vizsgálva sem beszélhetünk a magyar jogban a környezeti probléma kezelése iránti teljes elkötelezettségről. A hazai jog még mindig döcögős az uniós jogalkotási feladatokban, a végrehajtás még mindig deficites, komoly kihívást jelent a közös uniós környezeti célok elérése is. A mindenkori kormányzat bár politikai téren aktív, támogató a környezetvédelmi célkitűzésekkel, az ország számára kiemelten fontos területeken karakteres álláspontot képvisel – így a GMO, vízkészletek témaköre –, ugyanakkor sok helyütt a gazdaságnak alárendelt, környezeti szempontból túlhaladott fejlesztési politikát folytat.⁵⁸ A belső jog rendszere, a jogalkotás folyamata, a közigazgatás működtetése még messze áll egy integrált, zöld szemléletű rendszertől. A társadalom szemlélete, a kérdésről alkotott értékítélete, az elkötelezettség és a tenni akarás – s ezzel a gyakorlati környezetvédelem – szintén elmarad az európai szinttől. Elmondhatjuk, hogy jelen jogrendszerünk a hagyományos antropocentrikus – a Földet az ember érdekében állóként értelmező, sőt azt meghaladva mintegy erőforrásként ki- és elhasználható – környezetvédelmi álláspontot tükrözi,⁵⁹ s bár tettünk lépéseket, messze áll még a jövő nemzedékek

⁵⁵ „Rio +20” Nemzetközi konferencia. Civil értékelés és javaslatok a fenntartható fejlődés folyamatairól. MTVSZ 2012., <http://mek.oszk.hu/10900/10978/10978.pdf>

⁵⁶ A Rio+20 konferencián bejelentett vállalatok közül néhány: a Maldív-szigetek bejelentette, hogy létrehozta a világ legnagyobb tengeri természetvédelmi területét, így 2017-re az ország szigetei közül 1192 védett terület lesz. A brit kormány bejelentése szerint Nagy-Britannia lesz az első ország, amelyik kötelezi nagyvállalatait, hogy mérjék szén-dioxid-lábnyomukat. A világ vezető fejlesztési bankjai közül nyolc bejelentette, hogy alapvetően megváltoztatják finanszírozási politikájukat, és a közút helyett a közösségi közlekedés fejlesztését részesítik előnyben. A programra 175 milliárd dollárt szánnak.

⁵⁷ BOYLE (2006) i. m. 559–586.

⁵⁸ Gondolhatunk itt a legújabb idők azon rendelkezésére, amely az eddig a Nemzeti Park Igazgatóságok kezelésében lévő állami földeket a Nemzeti Földalapkezelő Szervezethez tenné át. Az állami földvagyon kezelésével összefüggő egyes törvények módosításáról szóló törvény (T/3788. számú törvényjavaslat).

⁵⁹ THORNTON–BECKWITH i. m. 7.

érdekeinek védelmétől és a környezet mint önérték védelmének elfogadásától, mint kívánatos továbblépési felfogástól.⁶⁰

2.2. A környezetjog helye a jogrendszerben

A kontinentális Európa római–germán eredetű jogi kultúrájában a jogrendszer jogági tagolása általánosnak tekinthető.⁶¹ A jogrendszer jogágakra tagozódásának alapja a jogi szabályozás tartalmi különbsége, azaz a szabályozás tárgya és a szabályozás sajátos módszerei szerint alakul.⁶² Önálló jogágról akkor lehet beszélni, ha a szóban forgó jogszabályok összessége kellően egynemű jogviszonyokra vonatkozik, és a szabályozás módszere is kellően jellegzetes, egynemű. A jogág jogszabályok minőségileg elkülönült, meghatározott struktúrával rendelkező csoportja, amely sajátos tartalommal és módszerrel szabályozza a jogalanyok magatartását a társadalmi együttélés jogilag meghatározott körében.⁶³ A Jogi Lexikon meghatározása szerint a jogág „a jogrendszer elkülönült része, azoknak a jogszabályoknak a csoportja, amelyek a jogi koherencia keretében jogdogmatikailag elkülönültek más tartalmú jogi előírások csoportjától”.⁶⁴ Az egyes szerzők között eltérés mutatkozik abban a kérdésben, hogy a felosztás alapja a szabályozás tárgya tekintetében a társadalmi viszonyok vagy életviszonyok, avagy közvetlenül az emberi magatartások. Összességében azonban a meghatározás azonos: a jogágot a jogrendszer olyan viszonylagosan elkülönült

⁶⁰ Az antropocentrikus világbép meghaladásának lehetőségei számosak, lásd erről MEYER–ABICH i. m. 3.

1. Mindenki saját magára vigyáz.
2. Mindenki saját magára, ezen kívül családjára, barátaira, ismerőseire, valamint közvetlen elődeire is ügyel.
3. Mindenki saját magát, a hozzá közelállókat és polgártársait óvja, illetve a népet, amelyhez tartozik, beleértve a múlt közvetlen örökségét is.
4. Mindenki saját magára, a hozzá közel állókra, saját népére s az egész emberiség ma élő nemzedékeire van tekintettel.
5. Mindenki saját magára, a hozzá közel állókra, saját népére, a mai emberiségre, minden elődre és születendőre, tehát az emberiségre összességében vigyáz.
6. Mindenki az egész emberiségre s minden tudatos, érző élőlényre ügyel (egyénre, fajra egyaránt).
7. Mindenki minden élőtv óv (egyént, fajt egyaránt).
8. Mindenki mindenre tekintettel van.

⁶¹ SZABÓ M. i. m. 37.

⁶² SZILÁGYI (2006) i. m. 365., SZABÓ M. i. m. 37., SZABÓ I. (1977) 62.

⁶³ VISEGRÁDY (2002) i. m. 89–90.

⁶⁴ LAMM–PESCHK–Ádám (szerk.) i. m. 292–293.

részének tekintik, amely a jogi normák egymással összefüggő csoportját foglalja magában, és amely az azonos vagy hasonló jellegű magatartásokat (vagy társadalmi viszonyokat) azonos módszerrel szabályozza.⁶⁵

A szabályozás módszerének azonosságát vagy hasonlóságát vizsgálva a normák kógens vagy diszpozitív jellege mellett a normák jellemző megfogalmazási módja, a sajátos szankciók és a sajátos felelősségi alakzatok a meghatározók,⁶⁶ hasonlóan Samu Mihályhoz, aki szerint a jogági hovatarozás elbírálásánál döntő a szabályozás tartalma, módszere, a szabályozott jogviszonyok, a jogalkalmazás sajátosságai, valamint a felelősségi alakzatok.⁶⁷ Szilágyi Péter szerint a jogágon belül a jogi normák azonos jellegéből következik a sajátos belső struktúra, a közös és azonos jelentésű alapfogalmak rendszere, a jogviszonyok sajátos fajtái, a jogalkalmazás sajátos formái és a jogágra jellemző sajátos jogszabály-értelmezési elvek.⁶⁸ Szigeti Péter a fenti kritériumok fontosságát olyan nagyra értékeli, hogy az önálló jogágiság harmadik ismérveként szerepelteti. Ezen felül rámutat arra is, hogy szükséges a relatíve egynemű, elkülönült magatartásokra vonatkozó jogi normacsoportok mennyiségi felhalmozódása és egyben minőségi elkülönülése is az önálló jogágiság eléréséhez, s külön kiemeli a hagyomány szerepét.⁶⁹ Szabó Miklós sajátos álláspontot képvisel, amikor a szabályozás tárgyának és módszerének szempontjait kiegészíti egy harmadik, ún. diszciplináris elemmel. Eszerint a jogrendszer tagozódásához maga a jogtudomány, valamint a jogi oktatás is hozzájárul, mégpedig annak érdekében, hogy a „kezelhetetlen jogszabálytömeg áttekinthető és tanítható, tanulható legyen”.⁷⁰ Az, hogy a jogágak lefedjék az egész jogrendszert „nem a jogi szabályozás belső igényéből, hanem a tudomány és az oktatás azon törekvéséből fakad, hogy minden jogrésznek legyen »gazdája«”.⁷¹

Fenti ismérvek számbavételével a klasszikus szabályozás módszerét és tárgyát kitevő két kritériumon túl számos egyéb ismérvhez jutunk: egy mennyiségi kívánalomhoz, a tradíció vizsgálatának szükségességéhez, a sajátos struktúra igényéhez, de a sajátos fogalmi rendszer, a jogalkalmazás sajátos jellege, sajátos értelmezési elvek mind-mind csoportképző szempontként szerepelhetnek. Ha a fenti kritériumoknak nem felel meg a jogszabálycsoport, nem éri el az

⁶⁵ SZILÁGYI (2011) i. m. 364., vö. SZABÓ (2006) i. m. 112.

⁶⁶ SZILÁGYI (2011) i. m. 366.

⁶⁷ SAMU i. m. 192.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ SZIGETI P. i. m. 131–132.

⁷⁰ SZABÓ (2012) i. m. 113.

⁷¹ Uo.

önálló jogággá válás szintjét, a jogterület kategóriájába soroljuk a szabályokat. Jogterület: a jogi normák többé-kevésbé összekapcsolódó és elkülöníthető összessége, amely a jogintézménynél szélesebb, de a jogág kritériumaival nem rendelkezik. Jogterületről beszélhetünk egy adott jogágon belül, illetve több jogágot részben átfedő olyan normaanyag esetében, amelyek különböző tartalmú magatartásokra, ám azonos vagy hasonló viszonyokra vonatkoznak.⁷² Szilágyi Péter azt is megjegyzi, hogy a jogrendszer nem önmozgása következtében bomlik jogágakra, hanem jogágakra bontják, amivel egyetértve azt is hozzátehetjük, hogy ebben a politika, a jogpolitika szerepe sem elhanyagolható.

A jogrendszer jogági tagolása relativizálódik, akad jó néhány szerző, aki jelentőségét vitatja,⁷³ álláspontjuk szerint jelentősége elhalványult. Így például Jakab András szerint a jogágak elhatárolásához és önállóságuk megállapításához nem lehet jogelméletileg elfogadható kritériumot találni, ugyanis a jogágak „inkább tudományszociológiai és egyetemszervezési okokkal, egy-egy új törvény megalkotására irányuló törvényhozói ötlettel, a társadalmi jelentőségre vonatkozó (jogászai) közvélekedéssel és (teljesen logikátlan) hagyományos beidegződésekkel magyarázhatók”.⁷⁴ Ezen véleménye tükrében a jogági rang elnyeréséhez tulajdonképpen az adott jogterület lobbitevékenységét tekinti irányadónak, ugyanis szerinte „ha önálló törvényben szabályozzák a kérdést, ha az egyetemeken önálló tanszékek születnek az adott névvel, ha a jogi karokon önálló tantárgyként kezdik tanítani, ha önálló tankönyveket írnak a témában (melyeknek első fejezetében mindig elkezdik saját jogági önállóságukat hangoztatni), és ha társadalmilag fontosnak tekintik az adott kérdést”,⁷⁵ jó esély van az önálló jogággá válásra.

Álláspontom szerint a környezetjog dogmatikai besorolásának funkcionális, orientáló szerepe van, segítséget nyújt annak gyakorlásához.⁷⁶ Ugyanakkor a felelősségnek és a jogvita eldöntésének a különböző jogágakon belül más-más következményei vannak, tehát a szankciórendszer is a jogágak differenciálódásának eredménye, az értekezés témája szempontjából is releváns tehát a kérdés. Gyakorlati problémákat is felvethet a jogági elkülönítés, besorolás kérdése, gondoljunk itt arra a problémára, eldönthető-e közvetlenül az Alaptörvényre

⁷² SZILÁGYI (2011) i. m. 367.

⁷³ Ld. pl. JAKAB (2005) i. m. 178–182., további példák uo. 178. oldal 788. lábjegyzet.

⁷⁴ JAKAB (2007) i. m. 212.

⁷⁵ Uo. 211.

⁷⁶ Ld. pl. rendszertani értelmezés, az egyes jogelvek gyakorlati alkalmazása esetén.

hivatkozva hatóság, bíróság egy jogvitát, avagy kötve van saját anyagi jogi szabályaihoz.⁷⁷

Sárközy Tamás immár klasszikusnak számító osztályozása szerint⁷⁸ a környezetjog másodlagos keresztülfekvő jogágként definiálható, avagy jogterületként; fenti ismérvek tükrében az egyes szerzők eltérően vélekednek besorolásáról. Minthogy rendkívül gyorsan fejlődő, nagy iramban növekvő normatömegről beszélünk (lásd például a jogágiság kritériumaként a szabályanyag mennyiségét), így nem mellékes az egyes szerzők állásfoglalásának időpontja, ezért azt ennek a résznek a tárgyalásakor a szövegben külön feltüntettem.

Nagy László és Láng István (1971) a környezetvédelmi jogot interdiszciplináris jogterületnek tekinti.⁷⁹ Szabó Imre az államigazgatási jogba utalja a környezetvédelmi jogot,⁸⁰ a többségi felfogás azonban a terület összetettségét és tudományköziségét emeli ki már ekkor is, anélkül, hogy ezt jogág-keletkeztetőnek tekintené.⁸¹ A Tamás András szerkesztésével készült könyv szerzői (1981), jelesül az ezen részt jegyző Kilényi Géza álláspontja szerint a környezetvédelmi jog a szabályozás módja alapján nem önálló jogág, de mint relatíve önálló normacsoport komplex jogterületnek, kvázi jogágzatnak nevezi a szabályozás tárgya alapján végzett felosztással.⁸²

Sólyom László 1980-ban a környezetvédelmi jog komplexitása mellett áll ki, ugyanakkor nehezményezi, hogy a fogalom kifejtése elmaradt, ahogyan annak elvi alapozása is, hogy az egyes jogágak miként és mennyiben vesznek részt a szabályozásban, hogyan és mi mentén zajlik összjátékuk.⁸³ Támpontokkal is szolgál⁸⁴ ebben a tekintetben, azonban álláspontját nem fejt ki részletesen.

Sajó András 1981-ben már hosszasan taglalja a problémát, végigvizsgálva a kérdést történetiségét és komplexitását alapelvi szinten, felvázolva a környezeti szabályozás lehetséges modelljét is.⁸⁵ Írásában Sajó azt a nézetét fejt ki, miszerint a környezetjog nem egy önálló jogág, hanem mesterségesen teremtett

⁷⁷ Ld. erről a kérdéstről PETRIK (2010) i. m. 522–533., aki a kérdésre a jogági felosztást hangsúlyozva – álláspontom szerint vitatható – nemleges választ ad.

⁷⁸ SÁRKÖZY (1979) i. m. 795–805. Eszerint léteznek alapjogágzatok (pl. nemzetközi közjogi viszony, alaki jogok, közjogi viszonyok), amelyek további jogágakra bomlanak, s ezen felül léteznek olyan nem homogén jogágak, amelyek több jogágzat viszonyait is szabályozzák.

⁷⁹ NAGY L. i. m. 645., LÁNG (1972) i. m. 545.

⁸⁰ SZABÓ I. i. m. 540.

⁸¹ SAJÓ (1981) i. m. 10.

⁸² TAMÁS (1981) 89–93.

⁸³ SÓLYOM (1980) i. m. 7.

⁸⁴ Uo. 8.

⁸⁵ SAJÓ (1981) i. m. 9–58.

összefüggésrendszer.⁸⁶ Popovics Béla egy offenzív jellegű, interdiszciplináris és komplex környezetpolitika kidolgozását és megvalósítását tekinti az állam feladatának, amelynek része a hatékony jogi szabályozás biztosítása,⁸⁷ s a szabályozás specifikus volta alapján beszélhetünk önálló jogágról.⁸⁸

Bakács Tibor szerint (1992) a környezetjog új, önálló jogágazat, minthogy egyetlen hagyományos jogágban sem helyezhető el maradéktalanul.⁸⁹ Kiemeli annak veszélyét, hogy a környezetvédelmi jog valamely részterületével való azonosítás óhatatlanul annak szűkítésével jár, ami hatóképességét csökkenti, így a lényege sikkad el.⁹⁰

Ezzel szemben vitatja önálló jogági jellegét Zoltán Ödön (1985),⁹¹ s vele egyetértésben húsz évvel később Péter Judit (2002),⁹² aki a környezetjogot a jogágakon keresztbefekező, horizontális jogterületnek tartja, melynek eszközei a különböző jogágak sajátos eszköztárából származnak.

A Fodor László, Prugberger Tamás szerzőpáros 1996-ban olyan másodlagos, keresztbefekező jogágként definiálja a környezetvédelmi szabályozást, mely tárgyán keresztül valamennyi jogágot érinti.⁹³ Hatókörét, tárgyát, tartalmát ugyanakkor igen tágan határozták meg, ide sorolva az élő és az élettelen természet, a felszín és a felszín alatti területek, a mezőgazdaság, a települések tisztasági, a piaci és az építészeti közrendészetét.⁹⁴

Bense László szerint a környezetjog még nem jött létre, önálló jogágként való kialakulásának folyamata már nem vitatható – jelenleg (2002) azonban csak részlegesen önálló jogterületnek minősíthető.⁹⁵ Álláspontja szerint a környezetvédelmi jog önálló jogággá válása néhány éven belül megvalósulhat, egységes, önálló környezetjog jöhet létre – az uniós környezeti joganyag átvételével.⁹⁶

A környezetjog Horváth Gergely (2007) szerint keresztülfekve jogterület, ami alapvetően közjogi fundamentumon áll, de eszközei között megjelentek és teret nyernek a magánjogi elemek is. Álláspontja szerint a környezetjog az

⁸⁶ SAJÓ (1981) i. m. 11.

⁸⁷ POPOVICS i. m. 69.

⁸⁸ Uo. 65.

⁸⁹ BAKÁCS (1992) i. m. 14.

⁹⁰ BAKÁCS (1992) i. m. 15.

⁹¹ ZOLTÁN i. m. 50–56.

⁹² PÉTER (2002b) i. m. 74.

⁹³ FODOR–PRUGBERGER i. m. 45.

⁹⁴ Uo. 16.

⁹⁵ BENSE i. m. 542.

⁹⁶ Uo. 543.

egyes jogszabályok eltérő keletkezési körülményei okán széttagolt, s nem is lát érdemi egységesítő munkát.⁹⁷ A környezetjog Csák Csilla szerint vegyes jelleget magába hordozó jogterület, amely kapcsolódási pont más jogterületekhez.⁹⁸

Fodor László (2007) szerint „A környezetvédelmi szabályozás nem határolható körül a jogrendszer egy meghatározott részeként. A környezetjog különböző előírások együtthatásán alapuló rendszer, amelyben az egyes előírások első-sorban tárgyuk alapján különböztethetők meg”.⁹⁹ Későbbi álláspontja szerint (2014) a jogágiság kérdése indifferens, komoly gyakorlati jelentőséggel nem bíró kérdés,¹⁰⁰ ugyanakkor kiemeli a környezetjog integrációra törekvését, ami a környezeti érdekeket minden jogi szabályozás alá vont viszonyba szempontként beemeli.¹⁰¹ Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződéssel összhangban¹⁰² az egyes európai országok is hasonló megközelítéssel élnek. A jogrendszerbe épülő, beolvadó és teljességre törekvő környezetjogi megközelítés általános: integrált környezetjogról írnak egyes német szerzők,¹⁰³ brit környezetjogászok pedig a szabályozás holisztikus megközelítéséről.¹⁰⁴ Az integráció elvét mint legfontosabb alapelveket emeli ki Krämer is az uniós környezetjog jellemzőjéül.¹⁰⁵ Fodorral egyetértve elmondhatjuk azonban azt, hogy az integratív szabályozás a környezeti érdek szabályozásban megjelenő jellegénél fogva csupán kiegészíti, de nem váltja fel a szektorális szabályozást,¹⁰⁶ a hatékony működéshez mindkettőre szükség van. Nem látok esélyt arra, hogy az integratív szabályok felválthatnák a szektorálisat.

Miklós László (2009) szerint a környezetjog a jogági felosztás alapján a közjog, ezen belül a közigazgatási jog keretei közé sorolandó; komplex, más jogágak (polgári jog, gazdasági jog, büntető- és szabálysértési jog) egyes elemeit felmutató, önálló szabályrendszerrel és intézményrendszerrel működő, relatíve önálló jogterületként jellemzi.¹⁰⁷

⁹⁷ HORVÁTH G. (2007) i. m. 343–345.

⁹⁸ CSÁK (2008) i. m.

⁹⁹ FODOR L. (2007) i. m.

¹⁰⁰ FODOR L. (2014) i. m. 29–31.

¹⁰¹ FODOR L. (2000) i. m. 13–29.

¹⁰² EUMSZ 11. cikk: „A környezetvédelmi követelményeket – különösen a fenntartható fejlődés előmozdítására tekintettel – be kell illeszteni az uniós politikák és tevékenységek meghatározásába és végrehajtásába.”

¹⁰³ DIFABIO–HAIGH–SCHMIDT–LOUIS i. m.

¹⁰⁴ THORNTON–BECKWITH i. m. 10–11.

¹⁰⁵ KRÄMER (2012) i. m. 363–364.

¹⁰⁶ FODOR L. (2014) i. m. 36.

¹⁰⁷ MIKLÓS i. m. 387.

Összességében elmondhatjuk, hogy mind a hazai, mind a külföldi jogirodalomban megoszlanak a nézetek a környezetjog jellegéről és jogrendszeren belüli helyéről. Az európai gyakorlat sem egységes abban, hogy a környezetjog önálló, vegyes vagy más jogterülethez kapcsolódó jogág. Egyesek szerint a jogrendszer legújabb területe, önálló jogágnak ismerik el, mások vegyes „keresztbefekvő” jogágról, funkcionális jogágról beszélnek, míg találunk olyan megközelítést is, mely a hagyományos jogágak részének tekinti vagy a jogágiság kérdését teljesen elveti, azt okafogyottnak tartja. Egyesek az államigazgatási jogban, mások a földjogban helyezik el, míg vannak, akik „interdiszciplináris” jogterületről írnak, megint mások a környezetjog integratív jellemzőit emelik ki. A magyarországi jogi karokon ugyanakkor többnyire önálló tárgyként tanítják, önálló tankönyveket írnak a témában.

Fentebb már kifejtett véleményem szerint a jogágiság kérdése tudományos, rendszertani szempontokon túl gazdasági, jogpolitikai okokból lehet mai nap is jelentős. Ahogy azt láttuk, a környezetjog megerősödésével az önállóság vizsgálata háttérbe szorult, az integrációra törekvés vette át a helyét. Szabályozástechnikailag napjainkban a környezetjog integratív szemlélete egyre erősödik,¹⁰⁸ a környezetjogi szempontok fokozatosan beépülnek az egyes életviszonyok szabályozásába, miközben a szektorális szabályok fennmaradnak. A környezetjog általános része, azaz az alapelvek, a kifejezetten környezeti jogintézmények, mint például az engedélyek egyes fajtái, a környezetvédelmi hatásvizsgálat, a környezeti menedzsment és az auditálás, a környezetvédelmi termékminősítés, valamint a még mindig jelentős mennyiségű környezeti elemekre vonatkozó jogszabály azonosíthatóan elkülönült szabálytömeget alkot. A jogfejlődés tehát odáig ért, hogy a környezetjog jogintézményei – céljaitól függően – részben kifejezetten nem törekszenek az önállóságra, épp ellenkezőleg, célzottan és kimondottan más jogágak szabályai közé kívánnak benyomulni, azon jogágak, jogterületek szabályait megváltoztatni, szemléletét átformálni. Ebben a tekintetben tehát valóban egyre csekélyebb jelentősége van a környezetjog önálló jogágiságának, hiszen azért, hogy a célzott és kívánt hatást elérje, eleve lemond a saját normákról, ugyanakkor a pozíciók megváltozása nem kellene hogy a háttérbe szorítsa fontosságukat. Fokozatosan átstrukturálódik tehát a környezetjog, változnak eszközei és módszerei, jelentősége ugyanakkor nem változik.

A jogágiság kérdése összességében relatív, viszonylagos, nehezen megítélhető, mivel indokok pro és kontra is találhatóak. Ha ragaszkodunk a formális

¹⁰⁸ Ld. HORVÁTH Zs. (2013) i. m. 31–51.

struktúrához, akkor az önálló jogágiság felé hajlik a mérleg, látnunk kell ugyanakkor azt, hogy valódi hatékonyságot ennek feladásával, az integráción keresztül érhetünk csak el.

2.3. A környezetjog rendszere

Tamás a környezetvédelmi jogszabályokat primer és szekunder jellege alapján választotta szét. Primer környezetvédelmi jogszabály, ami kifejezetten környezetvédelmi céllal született, például az egyes környezeti elemek védelméről szóló normák. Szekunder jellegűek azok a szabályok, amelyeknek egyebek mellett környezetvédelmet is érintő rendelkezései vannak, csupán kiegészítő mozzanata egy más kérdéskör szabályozásának. Álláspontja szerint ez a heterogenitás nem segíti elő a környezeti célkitűzések megvalósítását, ugyanakkor bizonyos mértékű széttagoltság szükséges, s nem is egyértelműen negatív.¹⁰⁹

A környezetjog klasszikus felosztása az általános és különös részre való tagolása, ahol az általános rész a környezetjog horizontális eszközeit, így például az alapelveket, a környezetvédelmi hatásvizsgálat, az egyes engedélytípusok, a termékminősítés, a környezeti menedzsment és az auditálás, az információkhoz való szabad hozzáférés, a társadalmi részvétel jogát biztosító normák találhatóak, míg a környezetjog különös részében az egyes környezeti elemekre vonatkozó rendelkezések.¹¹⁰ Egyes részterületek besorolása ugyan nem egyértelmű, szerzőként eltérő lehet, így például az integrált szennyezés-megelőzés, -ellenőrzés és az egységes környezethasználati engedély szabályait – bár az egyes környezeti elemek széles körét érintő szabályokról van szó, de nem teljes körű – különbözőképpen sorolják be, de ez témánk szempontjából irreleváns, a környezeti felelősség egyes szabályai ugyanis a legtöbb szerzőnél az általános részben foglalnak helyet.

A környezetjog különös része, azaz az egyes szektorokra, környezeti elemekre vonatkozó szabályok megkülönböztetése majd minden szerzőnél megtalálható. Ehhez képest az általános részeként aposztrofált, több vagy minden elemre kiterjedő szabályokat alkotó normák tömege is számos felosztásban kerül

¹⁰⁹ TAMÁS (1981) i. m. 42–43.

¹¹⁰ Ld. pl. FODOR L. (2014) i. m. 36., BÁNDI (2004) i. m.

tárgyalásra, így például az egyes jogintézményeken végighaladva¹¹¹ vagy az egyes normákat sorra véve,¹¹² s van, aki cizellált felosztás mentén tárgyalja.¹¹³

A környezetjog szabályozási tárgya s belső felosztása tárgyában nincs tehát egyetértés sem a hazai, sem a külföldi irodalomban.¹¹⁴ A környezetjog rendszere tekintetében a Kvt. sem ad többet, mint fogódzót: az első, általános rendelkezéseket tartalmazó fejezete után az egyes elemekre vonatkozó rendelkezéseket tárgyalja. Szabályozási tárgyai szerint a védett környezeti elemek a föld, víz, levegő, élővilág, az épített környezet, s külön szabályozási területet képeznek a veszélyes anyagok és technológiák, a hulladékok, a zaj és a rezgés, a sugárzások. Ugyanakkor ebben a fejezetben is közös szabályokat, az egységes védelmet statuálja, nem beszélve arról, hogy később felsorol egyéb kapcsolódó területeket, amelyekről külön törvény rendelkezik.¹¹⁵ A Kvt. következő fejezetei azonban különálló részekként szerepelnek, valójában általános részi, közös vagy szervezeti szabályokat tartalmaznak, mint az állami és önkormányzati környezetvédelmi feladatok, a környezetvédelem tervezése, igazgatása, gazdasági alapjai és a környezeti felelősség.

Az integrált szemlélet megjelenésével a környezetjog tagolásán is bonyolított – jóllehet a felelősség kezdettől fogva más jogágak jogintézményei közé türemkedett. Az egyes környezeti elemekre vonatkozó szabályok integrációja lehetővé teszi a környezetet ért hatások egységes kezelését, a belső integráció mellett azonban a szektorális védelem sem szűnik meg. A felelősség kérdése, amely a folyamat kezdetén az egyes normák elkülönült jogintézményeként jelentkezett, tipikusan alkalmas arra, hogy általános, a károkozás módjától és a károk jellegétől függetlenül egységes kezelés alá kerülhessen. Más a helyzet a környezeti érdek más jogágakba, a gazdasági-társadalmi életre vonatkozó jogszabályok tömegébe való beépüléssel. Ez a külső integráció hamar megjelent a környezeti felelősség tekintetében, szemben az egyéb környezeti kérdésekkel, amelyek mai napig is csak beépülőben vannak a hatályos normaanyagba. Már a régi Kvt. kiemelten, külön fejezetben tárgyalta a felelősség kérdését, részben önálló – környezetvédelmi bírság –, részben más jogágak – így például a

¹¹¹ THORNTON–BECKWITH i. m., KISS–SHELTON (2004) i. m. 3. rész 355–441.

¹¹² JANS–VEDDER i. m.

¹¹³ BÁNDI (2011) i. m. 202.

¹¹⁴ A német szakirodalom szerint a környezetjog részterületeinek, tárgyának, valamint a szabályozás módszerének meghatározása vitatott. Ld. FODOR L. (2001b) i. m. 15.

¹¹⁵ Kvt. 3. § (1) alapján így az atomenergiáról, a bányászatról, az energiáról, az erdőkről, az épített környezet alakításáról, a termőföldről, a halászatról, a vadgazdálkodásról, a hulladékokról, a területfejlesztésről, a katasztrófák elleni védekezésről, a vízgazdálkodásról, a veszélyes anyagokról külön törvény rendelkezik.

polgári jog, a büntetőjog – alá tartozó felelősségi szabályok alkalmazásának elrendelésével. Ugyanakkor az egyes környezetvédelmi normák is tartalmaztak és tartalmaznak ma is felelősségi szankciókat, gondolva itt a tevékenység korlátozására, megszüntetésére vagy a megfelelő védekezés kialakítására vonatkozó kötelezésre. Elmondhatjuk tehát, hogy amint fent, úgy lent: ahogy a környezetjog egészére a részleges integráció jellemző, úgy a környezeti felelősség kérdésére is ez áll.

A környezeti felelősség témája szempontjából a környezetjog rendszerének problematikája akként vetődik fel, hogy hol s milyen jellegű szabályokat keressünk, vonjunk be a vizsgálatunkba. A környezeti felelősségről önálló normák születnek, az egyes környezeti elemekre vonatkozó rendelkezések közül válogathatunk vagy a jogrendszer egészében, a társadalmi normák sokaságába, mindegyikébe szétszórva megtalálható felelősségi szabályokat kell végigvizsgálnunk, értelmeznünk a környezeti érdekek szemszögéből? Ahogy azt fentebb láthattuk, tulajdonképpen mindhárom előfordul, az átfogó képhez szükséges tehát mindhárom legalább érintőleges áttekintése. Az értekezés parttalanává válását elkerülendő azonban – amellet, hogy megemlékezünk az egyes ágazati felelősségi normák meglétéről – általában mélyebb ismertetésre, elemzésre csupán az önálló jogintézményként fellelhető felelősségi szabályok tekintetében vállalkozhatunk. Ugyanakkor nem feledkezhetünk el arról, hogy ez csupán részleges elemzés, mert a környezeti felelősség maga lefedi a környezetet érintő jogsértések esetén alkalmazható valamennyi jogkövetkezményt.

2.4. A környezeti felelősség a jogrendszerben

A környezeti felelősség jogrendszerbeli integrációját vizsgálva alapvetően két oldalról közelíthetjük meg a kérdést. Egyrészt elindulhatunk kívülről, a környezeti érdek megjelenését vizsgálva a jogszabályokban, másrészt belülről, a felelősség szemszögéből, általában az egyes felelősségi normák alkalmazási körét tekintve át, megnézve, alkalmazható-e a norma valamely környezeti érdek megsértése esetén. Az első megközelítés nagyjából azonos lenne a környezetjog integrációjának vizsgálatával, amely – túlmutatva lehetőségeinken – a teljes jogrendszer analízisével lenne megvalósítható. A másodikat, az egyes felelősségi rendelkezések számbavételének pragmatikus megoldását ugyanakkor célszerűnek látom kiegészíteni, hiszen a felelősségi szabályok felsorolása sem lehet teljes körű. Az optimumot álláspontom szerint az alapelvek, különösen a

témába vágó a szennyező fizet elv, valamint a megelőzés és az elővigyázatosság elveinek figyelembevételével érhetjük el.

2.4.1. Az alapelvek

A környezetvédelmi felelősségi rendszer vizsgálata során az alapfogalmakon túl meg kell ismerkednünk azokkal az alapelvekkel, amelyek befolyással lehetnek vizsgálatunk tárgyára. Az alapelvek funkciója a jogi szabályozás keretein belül elsősorban azok elvi feltételeinek meghatározását jelenti. A jog alapelvekkel biztosítja elméleti zártágát, segíti a tételes jogi rendelkezések értelmezését és alkalmazását, az esetlegesen felmerülő joghézagok kitöltését. Általános iránymutatóul szolgálják, amit a tételes jog követhet, a jog logikáját adják, anélkül, hogy kötelező normát alkotnának,¹¹⁶ vagy épp ellenkezőleg, kitölthetik a szabályozás hiányosságait, döntéseket alapozhatnak meg, esetleg új szabályokat alakíthatnak ki.¹¹⁷ Az alapelvek evolúciója a modernkori környezetjog kialakulásával kezdődött, fajtái, tartalma, jogi értéke azonban jogrendszerről jogrendszerre változik.¹¹⁸ Az alapelveket határozatlan, bizonytalan tartalmú szabályokként is jellemezhetjük, minthogy olyan fokú absztrakció eredményei, hogy egyértelmű kötelezettséget nehezen állapíthatunk meg belőlük. Ennek következtében mind meghatározni, mind pedig alkalmazni számos, egymással konkuráló módon is lehet. Sőt, magát az alapelvet mint jogintézményt is más-ként értékelik és használják az egyes jogrendszerek.¹¹⁹

A környezetjog egyik specialitása az alapelvek széles körű alkalmazása. Ennek oka, hogy a jogterület viszonylagos újdonsága, állandó változása erős igényt támaszt az elvi alapozás iránt. A folyamatos fejlődés emellett a normaanyag állandó változását és bővülését is indukálja, így a jogbiztonság iránti igény is az alapelvek alkalmazása mellett szól. Az alapelvek iránymutatásul szolgálnak a jogalkotás és a jogalkalmazás számára, amelyre a környezetjogban jellemző határozatlan jogfogalmak értelmezéséhez, a joghézagok kitöltéséhez, a mérlegelési jogkör gyakorlásához van szükség.

Mely alapelvek – vezető, legfőbb célok, iránymutató eszmék – vizsgálatára kellene kitérnünk témánk szempontjából? Az alapelvek természetéből

¹¹⁶ KISS-SHELTON (2004) i. m. 113.

¹¹⁷ WINTER i. m. 27–28.

¹¹⁸ Pl. az alapelvek nemzetközi jogban elfoglalt szerepéről lásd pl. DUPUY i. m. 449–467.

¹¹⁹ Ld. erről bővebben DE SADELEER (2002) i. m.

és funkciójából kiindulva első megközelítésben valójában mindegyikre. Az alapelvek rendszere a politikai elvektől a nemzetközi, uniós jogi elveken át az Alaptörvénybe foglalt alapelvekig, alapjogokig és az egyes ágazati törvények alapelveiig mintegy hálót alkotnak, keretet adnak a tételes jogi rendelkezések alkalmazásához. A környezeti érdek megjelenése, ezen háló bármely láncszemében kihat az általa felölelt területre, így sem a formája, sem tartalma, sem a helye nem elhanyagolható.

A környezetjog elvei a környezetpolitika elvein alapulnak, amelyek csak részben azonosíthatók a jogi elvekkel.¹²⁰ A környezetpolitika elvei pusztán a környezetvédelem legáltalánosabb kereteit szabják meg, a jogi elvek már az adott jogrendszer kialakítása és alkalmazása során konkrétan hasznosítható irányok meghatározásával dolgoznak; ezeken túl megkülönböztethetjük még a témánk szempontjából kevésbé jelentős szakterületi elveket. Az elvek csoportosítása ugyanakkor viszonylagos, minthogy az elvek egy része megtalálható mindhárom területen. Ugyanakkor a környezetjog területén közel százra tehető a különböző forrásokban fellelhető elvek száma,¹²¹ itt tehát csupán a jogi elvekre koncentrálunk, ezek közül is azokra, amelyek közvetlenül kapcsolatba hozhatók a felelősséggel.

Környezetpolitikai elvként így meg kell emlékeznünk a környezeti ártalmak forrásánál történő fellépés elvéről, amely kár esetén a szennyezés forrásnál történő megakadályozása, nem pedig a későbbi elhárítás elsődlegességét mondja ki. Ez az elv kihat például a lehető legalacsonyabb szintre telepített hatáskörök – amely külön elvként is megfogalmazásra kerül –, egyszerű mechanizmusok, riasztási tervek, vészforogatókönyvek kidolgozására.

A környezeti hatások figyelembevétele a tervezés és döntéshozatal során mint elv témánk szempontjából a kármegelőzéshez kapcsolható, így például a nemkívánatos hatások végiggondolása, kockázatelemzés, vészhelyzeti tervek és mechanizmusok felállítása stb. Ennek elvontabb megfogalmazása az elővigyázatosság és a megelőzés elvei, amelyek szintén a kockázatkezelés, a környezeti károk prevenciójának eszközeit foglalja magába.

Az erőforrások ésszerű használatának elve a természet olyan felhasználását hirdeti, amely a környezetet, az ökológiai egyensúlyt nem károsítja, így tulajdonképpen szintén a kármegelőzéshez kapcsolható, ahogy a tudomány és technika környezetvédelmi célú fejlesztésének elve is.

¹²⁰ BÁNDI (2011) i. m. 27.

¹²¹ FODOR L. (2014) i. m. 72.

Az oktatás, a fejlődő országok érdekei, az együttműködés, a megelőzés, a környezeti cselekvés megfelelő szintjének meghatározása, a fenntartható fejlődés elvei mind több szálon kapcsolódnak a környezeti károk kérdéséhez.

A környezetpolitika elvei között szerepel a később bővebb kifejtésre kerülő szennyező fizet alapelve, valamint az állam általi károkozás tilalmának elve, mely elvek közvetlen kapcsolatot jelentenek a környezeti károk kérdésével.

A nemzetközi környezetjog elvei,¹²² úgymint a határon átnyúló környezeti kár okozásának tilalma, környezeti hatások vizsgálata, az elővigyázatosság elve, a szennyező fizet elve, a közös, differenciált felelősség és a generációk közötti méltányosság elve,¹²³ a fenntartható fejlődés, a fenntartható használat,¹²⁴ a társadalmi részvétel¹²⁵ közül is számos vonatkozik a környezeti kár és felelősség kérdésére. A határon átnyúló környezeti károk okozásának tilalma a megelőzés elvével mutat közeli rokonságot, annak egyik leágazásaként az állam azon kötelezettségének alapja, hogy ne tűrjön meg fennhatósága alatt kárveszélyt jelentő tevékenységet.¹²⁶ E kockázat felderítésére szolgál a környezeti hatásvizsgálat. Az elővigyázatosság elve a megelőzés elvét meghaladva a környezeti kár kockázatának esélye esetére ír elő tartózkodást.¹²⁷ A szennyező fizet elve, azaz a környezeti ártalmak megakadályozása és a megszüntetési költség szennyezőre hárításának elve¹²⁸ többek között az OECD hatására széles körben elterjedt. A szennyező fizet kifejezés egyfajta pénzügyi helytállást fejez ki az okozott károk miatt, s e helytállásnak a mértéke jogrendszerenként változó. Ugyan egyre több nemzetközi szerződés használja a méltányos/megfelelő kártérítés kifejezést – ami Kecskés álláspontja szerint a lehetőség szerinti teljes kártérítést jelenti,¹²⁹

¹²² A felsorolás alapja – átdolgozva – BEYERLIN i. m. 425–449. A nemzetközi környezetjog elvei folyamatos fejlődésben vannak, helyükről jogforrási szempontból lásd RAISZ (2011) i. m. 90–108.

¹²³ Ld. ezekről bővebben SHELTON i. m. 639–663., MAJTÉNYI B. (2008) i. m. 17–28., MAJTÉNYI B. (2002) i. m. 275–300.

¹²⁴ Ld. bővebben: BUGGE-VOIGT i. m., Bándi (2013a) i. m., BÁNDI (2005b) i. m. 100–127., CSÁK (2013) i. m. 71–81., Péter (2002a) i. m. 20–25., SZABÓ M. (2012a) i. m. 161–174., MAGRAW-HAWKE i. m. 613–639.

¹²⁵ EBBENSSON i. m. 681–704.

¹²⁶ HANDL i. m. 531–550.

¹²⁷ Ld. erről bővebben: DE SADELEER (2010) i. m. 182–199., WIENER i. m. 597–613., BÁNDI (2013c) i. m. 471–480.

¹²⁸ Az elv többféle megfogalmazásban, különböző fokú, különböző kiterjedésű tartalommal szerepel. A Riói Nyilatkozat 16. elve alapján a hatóságoknak csupán törekedniük kellene a szennyezés költségének elviekben a szennyező által kötelező viselésének kikényszerítésére. A szennyező fizet elv szűkebb és tágabb értelmezéséről lásd SZILÁGYI (2007) i. m.

¹²⁹ KECSKÉS G. (2012c) i. m. 23., 60. lábjegyzet

ezen felelősségi alakzat értelmezésének mégsem egyöntetű sem a tartalma, sem a terjedelme. A közös, de differenciált felelősség szerint azon államok, amelyek a nemzetközi környezeti állapot romlásáért nagyobb mértékben felelősek, a fenntartható fejlődés koncepciója fokozottabb erőfeszítésre kötelezi annak érdekében, hogy világunk természeti környezetét meg lehessen óvni.¹³⁰

A nemzetközi környezetjogi elvek fontosságát nem vitathatjuk: elősegítik a rendszer nyitottságát, így a felmerülő érdekek lehető legszélesebb körének érvényesítését, a hatékonyabb és eredményesebb konfliktuskezelést, elősegítik a keretek felállítását, időt és lehetőséget biztosítanak, valamint hézagmentessé teszik a normákat.¹³¹

A nemzetközi környezetjog elveinek listája azonban lehet ennél hosszabb, s nem alkot zárt felsorolást. Alapvetően kétféle típusát különböztethetjük meg: egyrészt kötelező és nem kötelező erejű nemzetközi dokumentumokba foglalt elvek (például stockholmi vagy riói nyilatkozat), amelyek politikai súlya, ereje ennek megfelelően nagyobb, s amelyek egy időállapot alapján számba vehetők. A másik csoport a jogtudomány és a gyakorlat által kidolgozott elvek, melyek kiegészítik, értelmezik, lebontják a hivatalos dokumentumokban szereplő elveket. E további elvek közül kiemelhetjük a környezeti károkért való felelősség, a generációk közötti igazságosság és méltányosság, az emberiség közös öröksége, a fejlődés és a környezet érdekeinek összeegyeztetése, az atom- és tömegpusztító fegyverek tilalma, a hátrányos megkülönböztetés tilalma, a szegénység eltörlése és a tájékoztatási kötelezettség elveit.¹³² Ugyanakkor ide tartoznak a nem szűken vett környezetjogi elvek is, amelyek listába foglalása, szerzőnként különböző elnevezése, tartalma és köre következtében nagy kihívás, így itt csupán utalunk rá.

A jogelvek az Európai Unió jogában általában és jellemzően kiemelt szerepet játszanak, ami a környezetjog területére is igaz. Fentiekhez hasonlóan saját rendszert alkotva, mintegy hierarchiába állva uniós szinten is megtalálhatók a környezet védelmét szolgáló alapelvek.¹³³ A környezetpolitika elvei a jogi értelemben vett alapelvek fölött elvi hálót alkotnak, a környezetjog rendszerének egészét átható alapelveket pedig tovább bontják az egyes szakterületekre

¹³⁰ A Nemzetközi Jogi Társaság Új-Delhi Nyilatkozata <http://cisdl.org/tribunals/pdf/NewDelhiDeclaration.pdf>; ILA New Delhi Declaration of Principles of International Law Relating to Sustainable Development, 2 April 2002. International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics 2. Kluwer Academic Publishers, 2002. 211–216.

¹³¹ AKHTARKHAVARI i. m. 84–102.

¹³² Ld. még pl. HORVÁTH SZ. i. m. 22–29.

¹³³ DAVIES 44–65., DE SADELEER (2014) i. m. 3–93.

jellemző alapelvek.¹³⁴ Listájuk – ahogy fentebb is láthattuk – forrásfüggő, tartalmuk, jelentőségük, hatásuk időben változó,¹³⁵ sőt kötelező jogi jellegük is vitatott.¹³⁶ Az alább kiemelésre kerülő néhány elv alapszerződési szinten is szerepel, így jelentőségük nagyobb.¹³⁷

A környezeti érdek már a célkitűzések között szerepel az Európai Unióról szóló Szerződés preambulumban (a továbbiakban: EUSZ),¹³⁸ majd a 3. cikkben az unió célkitűzései között jogi formába öltözteti, s a számos, tiszteletreméltó célkitűzés között szerepelteti, mikor a környezet minőségének magas fokú védelmét és javítását említi, elsődleges célként a fenntartható fejlődést tűzve ki az EU céljául, ami az unió külső kapcsolataiban is érvényesül.¹³⁹ Közvetlenül az EUSZ XX. címe szól a környezetről, ahol a 191. cikk (2) bekezdés¹⁴⁰ külön kiemelt elveket. „Az Unió környezetpolitikájának célja a magas szintű védelem. [...] Ez a politika az elővigyázatosság és a megelőzés elvén, a környezeti károk elsődlegesen a forrásuknál történő elhárításának elvén, valamint a »szennyező fizet« elven alapul.”

● Az alapszerződésben lefektetett elveket sorra véve az *integráció elvével* mint kiemelt intézménnyel¹⁴¹ kezdhetjük a sort. Az integráció elve alapján a környezetvédelmi követelményeket be kell építeni valamennyi társadalmi történésbe, így az uniós politikák és tevékenységek meghatározásába és végrehajtásába is.¹⁴² A környezetvédelem nem egy a számos szakpolitika közül, nem maradhat a partikularitás szintjén, a társadalom és az állam valamennyi cselekvését át kell hatnia, így az összes politika környezetbaráttá tételére szólít fel. Ugyanakkor a környezeti követelmények beépülése nem jelent privilegizált szerepet, a környezeti követelmények nem élveznek prioritást más követelményekkel szemben, csupán egyikét jelentik az EU céljainak, amikkel azonos szinten állnak. Az elv, bár 1987 óta része az EKSZ-nek, mégsem alakított ki egységes értelmezést

¹³⁴ DE SADELEER (2013) i. m. 447–465.

¹³⁵ KRÄMER (2004) i. m. 31–51.

¹³⁶ Ld. erről pro KRÄMER (2012) i. m. 39., kontra MACRORY i. m. az egyes más szerzők tanulmányait.

¹³⁷ EUMSZ 11. cikk, 191. cikk.

¹³⁸ EUSZ preambuluma többek között célul tűzi ki a környezetvédelem a keretében és a fenntartható fejlődés alapelveinek figyelembevételével előmozdított gazdasági és társadalmi fejlődést.

¹³⁹ EUSZ 5. cikk.

¹⁴⁰ Az EK Szerződés korábbi 174. cikke.

¹⁴¹ A rendelkezés nem az EUMSZ XX. címe, a Környezet fejezetben foglal helyet, hanem a II. cím Általánosan alkalmazandó rendelkezések között a 11. cikkben.

¹⁴² EUMSZ 11. cikk.

és gyakorlatot. Az integráció elvének értelmezése során Bándi szerint akár a fenntartható fejlődés egyik szinonimájaként is gondolhatunk rá, amennyiben a környezeti értékek figyelembevételként értelmezzük a környezetvédelmi érdekű döntéshozatalban (külső integráció).¹⁴³ Megkülönböztethető emellett belső – adott környezeti elem kezelésére vonatkozó – integráció és szervezeti vagy hatásköri integráció, ami a környezetért felelős közigazgatásra vonatkozik.¹⁴⁴ Mindez azonban szűkítő értelmezés a teljes integrációhoz képest. A környezeti érdek védelmének szempontjai kaphatnak így helyet a környezeti érdekű döntések meghozatalában. Ugyanakkor a fenntartható fejlődés gazdasági, társadalmi és környezeti dimenzióinak figyelembevételével ez a döntés – minden esetben egyedi értelmezési problémákat felvetve – tulajdonképpen akár a környezetvédelemtől, a környezeti elemeket érintő kérdésektől távolabb is felmerülhet.

Az integráció iránti igény a magyar jogban többek között megjelenik a környezetvédelmi programokban, egyes előírásokban, mint az Országos Környezetvédelmi Tanács véleményezési feladatában, a környezetvédelmi biztosoknál, de az elv általános érvényű, törvényi szintű rögzítése hiányzik, fenti intézmények pedig az elmúlt időszakban nem voltak képesek hatékonyan érvényesíteni az integráció követelményét.

Az integráció a környezeti felelősség vonatkozásában már a szabályozás korai szakaszában megjelent. Az egyes környezeti elemekre vonatkozó szabályok már kezdetben is tartalmaztak felelősségi jogintézményeket vagy kapcsolódtak hozzájuk felelősségi szabályok, szankciók. Ennek megfelelően a belső integráció elég korán felismerhető. Az uniós jogban ezen rendelkezések sokszor csupán egy tagállamokra vonatkozó kötelezést jelentettek a megfelelő szankciók kialakítására. A tagállamok jogában ennél jóval komplexebb felelősségi szabályokat találhatunk, ezek vonatkozásában – legalábbis Magyarország tekintetében – elmondhatjuk, hogy ezek messze nem voltak hézagmentesek, s alkalmazásuk sem valósult meg teljes körűen.

Az uniós jogban jogalkotási szinten jóval később jelent meg a környezetjegtől független területeken alkalmazható környezeti felelősség igénye: a később bővebben tárgyalt közigazgatási felelősséget szabályozó, a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről szóló irányelv, amely polgári jogi kárfelelősségi intézményként indult, valamint a környezet büntetőjog általi védelméről szóló irányelv. Ahogy azt később látni fogjuk, az egyéb jogterületekbe tagozódó környezeti felelősségi intézmények megszületé-

¹⁴³ BÁNDI (2011) i. m. 46.

¹⁴⁴ Uo. 128.

sére nehezen került sor, s a polgári jog területén hosszú előkészítő munka és számos változtatás mellett sem sikerült elérni az eredetileg kitűzött célokat.

A magyar jogban ugyanakkor a környezeti kár esetén alkalmazható jogkövetkezmények terén hamar teret nyertek a más jogterületeken található normák. A bírói gyakorlat különösebb jogszabályi felhatalmazás nélkül, később az alapján elég korán felismerte és alkalmazta a polgári jog lehetőségeit. A büntetőjog területén szükség volt ugyan a törvénybe foglalt felhatalmazásra, azonban a régi Kvt. alapján erre is sor kerülhetett, így elmondhatjuk, hogy a környezeti felelősség tekintetében a külső integráció is hamar megjelent jogunkban. Az alkalmazás sporadikus volta azonban sokat levon a szabályozás integrált mivoltának pozitívumaiból.

- Az elvek számbavételét az *elővigyázatosság és a megelőzés*, két egymással rokon alapelvvel folytathatjuk. A megelőzés elvének összefoglalása nehéz, hiszen olyan sok kérdést vet föl, általános előírásokkal nehezen megragadható, így folyamatos magyarázatra szorul. A környezetvédelem legfontosabb elveként a károk forrásánál való fellépéssel vonható egy gondolatkör alá azzal, hogy utóbbi a beavatkozás irányára is utal.¹⁴⁵ A megelőzés elve az ismert és várhatóan bekövetkező hatások elleni fellépés lehetőségét teremti meg, a károsodás közvetlen veszélye esetére jelent általános alapot a védelmi intézkedések előtt. A forrásnál való fellépés elve ezen védelmi intézkedések elsődleges helyét is megjelöli – károsodás veszélye esetén a megelőző intézkedéseket a kár forrásánál –, s ezzel mintegy rangsort állít az egyes megelőző intézkedések között.¹⁴⁶

Az elővigyázatosság elve, bár a '90-es évek terméke, gyors ütemű, nagyívű fejlődést járt be: a környezet elemeknél szélesebb körű, mint az élelmiszerbiztonságtól az egészségbiztonságig – gondolva itt a kergemarhakórtól a GMO-kon át a phtalátok jelenlétére a műanyagjátékokban, a hormonhatású kemikáliák, az elektromágneses mezők hatásaira. Az elővigyázatosság elve a tudomány esetlegességeit, fejlődési üteméből eredő bizonytalanságait és korlátait kívánja áthidalni, nem beszélve az újonnan megjelenő technológiákban rejlő, eddig fel nem ismert kockázatokról. Ezek hatásai szélesebb körűek és diffúzak, az újdonságukból eredő elégtelen gyakorlati alkalmazásuk miatt bizonytalanul behatárolhatóak, mind az esetleges hatások és a károk megjelenése,

¹⁴⁵ Uo. 36.

¹⁴⁶ „A forrásnál való fellépés elve szerint a környezet károsodását nem lehet megelőzni a csővégi módszerekkel. Az elv egyebek között magába foglalja a kibocsátási határértékek alkalmazásának elsőbbségét a környezetminőségi értékek alkalmazása helyett, különösen ami a víz- és levegőszennyezést illeti.” JANS–VEDDER i. m. 48.

nagyságrendje, időtartalma és természete szerint, mind látenciájuk miatt. Az elővigyázatosság elve – túllépve a megelőzés keretein – a kockázatok kezelésével is foglalkozik, kiterjesztve a fellépés hatókörét azon esetekre, ahol nincs egyértelmű, tudományosan bizonyított okozati összefüggés a tevékenység és a kár között, megelégszik a tudományos bizonytalansággal.¹⁴⁷

A környezeti felelősség kérdésére koncentrálna ezen elvekkel kapcsolatban az alábbi megállapításokra juthatunk. A környezeti felelősség határait részben a megelőzés elve jelöli ki. A felelősségi rendelkezések ugyanis nem csupán a bekövetkezett károk esetén aktiválódnak, számos helyen elegendő a károsodás veszélye a fellépéshez. A közigazgatási előírások java része arra koncentrálna, hogy ezt a kárveszélyt minimalizálja, kezelhető szinten tartsa. Amikor a veszély elér egy bizonyos fokot – közvetlen veszély – több jogintézmény tesz lehetővé felelősségi intézkedések alkalmazását: a büntetőjog veszélyeztetési tényállásai, a polgári jog kárveszélyre vonatkozó rendelkezései stb. Teszik ezt a megelőzés elvének értelmében és szellemében anélkül, hogy maga az elv átültetésre került volna adott jogág szabályai közé (integráció). A megelőzés elve s így a veszélyeztető tényállások alkalmazása azonban újabb keletű és nem teljes körű, a környezet és természet elleni bűncselekmények szemléletesen illusztrálják ezt. A környezeti büntetőjogi felelősség törvényi megjelenése 1976-tól egészen 1996-ig csupán materiális, eredménybűncselekményekre koncentrálna, elvárta a negatív eredmény bekövetkezését. Az ezt követő módosítások már veszélyeztetési tényállásokat is létrehozta, azonban a megelőzés elvének érvényesülése ma sem teljes körű az egyes környezet és természet elleni bűncselekményeknél. Természetkárosítás esetén a veszélyeztetés csupán minősítő körülmény lehet, míg több tényállás, így például az állatkínzás esetén ez is hiányzik.

Az elővigyázatosság elve a környezeti felelősségi szabályok specifikumát jelenti a felelősség általános értelmezéséhez képest. Felismerhető a polgári jogi kártérítési felelősség környezeti esetekre való alkalmazásánál, ahol a környezetveszélyeztető magatartás és a bekövetkezett kár közötti okozati összefüggés bizonyításánál jelenthet segítséget. Adott esetben az okozatosság nem vagy nem teljes körűen bizonyítható. Ezen esetekre megoldást jelenthet például az okozatosság vélelme, amelyet az osztrák és a német jog néhány különleges esetben alkalmaz.¹⁴⁸

¹⁴⁷ DE SADELEER (2010) i. m. 184.

¹⁴⁸ Az osztrák jog egyes területek tekintetében, így a vízben [WRG 26.§ (5) bekezdés], erdőben keletkezett károokra (ForstG 54. §), a veszélyes tevékenységgel okozott károk közül például a bányászattal [MinroG 162. § (1) bekezdés], nukleáris erőművek üzemeltetésével [AtomHG

Az elővigyázatosság elvével foglalkozva megemlítendő még két rendelkezés, amely a magyar polgári jogban az utóbbi időben megjelent. Először vizsgáljuk meg az előreláthatóság követelményét, amely az elővigyázatossággal szemben lehetőséget teremthet a felelősség szűkítő értelmezésére. Ennek szellemében nem állapítható meg az okozati összefüggés s egyben a felelősség azzal a kárral, magatartással kapcsolatban, amelyet a károkozó nem látott előre és nem is kellett előre látnia. A rendelkezés gyakorlati alkalmazása során itt a megfelelő gondossággal körütekintés esetén való előre láthatóságot vizsgáljuk, amely a bíróság mérlegelésétől függ, azonban célja, hogy határt szabjon a korábbi teljes kártérítés alkalmazásával szemben. A későbbi gyakorlat az elővigyázatosság elvének alkalmazásával akár kiterjesztő értelemben is használhatja az elővigyázatosság elvét, kiterjesztve a felelősség körét azon károkra, amely bekövetkezteknek esélye csupán a kellő elővigyázat tanúsítása mellett lett volna előre látható, a károkozás pillanatában csupán bizonytalan veszélyként volt észlelhető, a gyakorlat azonban még nem alakult ki.

A másik rendelkezés a többek közös károkozására vonatkozó szabály kiterjesztése azon esetekre, amikor a kárt több, egyidejűleg kifejtett magatartás közül bármelyik önmagában is előidézhetette volna, vagy nem állapítható meg, hogy a kárt melyik magatartás okozta. Ezen helyzetek a tudományos bizonytalanság kérdésére adhatnak adott esetben választ, kiterjesztve a helytállásra kötelezettek körét a károkozásban potenciálisan résztvevőkre attól függetlenül, hogy valójában fennáll-e a közrehatásuk a kár bekövetkeztében.

Az okozatosság, kárveszély fogalmának ilyen alapvető szintű kiterjesztése – számos problémát felvetve – lassan szivárog át az egyes szabályokba és a gyakorlatba. Az elővigyázatosság elvének alkalmazásához ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a bizonytalanságnak (*uncertainty*) nincs pontos meghatározása.¹⁴⁹ Az elővigyázatosság elvének térhódítását jól illusztrálja, hogy tényleges hatásában kiterjed valamennyi olyan területre, ahol a fokozott kockázat lehetősége a hagyományos jogfelfogástól eltérő beavatkozást kíván,¹⁵⁰ s a fenntartható fejlődés egyik alapelvevé vált.¹⁵¹

12. § (1) bekezdés] okozott károkra alapít vélelmet, a német jog pedig az UmweltHG 6. § alapján.

¹⁴⁹ Uo. 185.

¹⁵⁰ BÁNDI (2013c) i. m. 471–480.

¹⁵¹ A Nemzetközi Jogi Társaság Új-Delhi Nyilatkozata, <http://cisdl.org/tribunals/pdf/NewDelhiDeclaration.pdf>; ILA New Delhi Declaration of Principles of International Law Relating to Sustainable Development, 2 April 2002. International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics 2. Kluwer Academic Publishers, 2002. 211–216.

• *A szennyező fizet elve* a hazai, nemzetközi és az európai jogban széles körben, általánosan elfogadott jogelv, ami a környezeti felelősség megalapozását és a következményekért felelős személy kijelölését segíti. Absztrakt kötelezettségkeletkeztető elv, amely napjainkra a környezetpolitika elvi hátteréből leszivárgott a tételes jogba s jogi kötelezettséggé transzformálódott.¹⁵² Tartalma szerint a környezetszennyezéssel járó károk és költségek megtérítésére a szennyezést okozó fél köteles. Az elv széles körű elfogadottsága és ismertsége következtében a potenciális károkozók előre számolhatnak ezen kötelezettségükkel, az elv maga – részletszabályok nélkül – is elősegíti így a kárrendezést.¹⁵³ A szennyező fizet elvének evolúciója követhető az értelmezést segítő szabályokból.¹⁵⁴ Az elv legfontosabb előírásai ennek alapján:¹⁵⁵

- A szennyezésre kivetett díj vagy kártérítés fedezze az elhárításhoz szükséges összes költséget.
- A díj, kártérítés összege ösztönözze megelőző, kárcsökkentő intézkedésekre, technológiaváltásra a szennyezőt.
- Ezen szabályok a kármegelőzés költségekre is érvényesüljenek.
- Szennyezői láncok, együttes károkozás esetén a költségeket azon a ponton kell meghatározni és kivetni, ahol a szennyezők száma a legkisebb, az ellenőrzés a legkönnyebb, vagy ahol a leghatékonyabb a környezet szempontjából és a verseny torzulása leginkább elkerülhető.
- A díjak és a kártérítés ösztönző és újraelosztó funkcióval rendelkezik. Ösztönöz a szennyezéscsökkentés érdekében tett intézkedésekre, az újraelosztás pedig a szennyező saját részének megfizetése a kollektív költségekből. A szennyező fedezze saját, a szennyezéscsökkentés ér-

¹⁵² A szennyező fizet elvének első megjelenése 1972-ben az OECD egyik irányelvében került megfogalmazásra. Guiding Principles Concerning International Economic Aspects of Environmental Policies. Annex I, OECD Doc. C(72)128, (May 26. 1972). Ezt követően megjelenik a szintén 1972-es Környezetről és a Fejlődésről szóló Riói Nyilatkozat 16. pontjában is, az azt követő időszakban számos nemzetközi egyezmény hivatkozza. 1987 óta szerepel az Európai Unió jogában alapszerződési szinten, jelenleg az EUMSZ 191. cikk (2) bekezdés.

¹⁵³ Az elv európai jogi megjelenéséről és alkalmazásáról lásd DE SADELEER (2012) i. m. 405–419.

¹⁵⁴ Eredetileg az OECD annak érdekében vezette be, hogy megakadályozza a szennyezések ellenőrzésével kapcsolatos költségeknek az államok által történő átvállalását. Ehelyett az adott vállalatnak kell viselnie a költségeket, amelyeket természetesen beépít termékei árába – így nem az egész közösség, hanem csak azok viselik az anyagi terheket, akik a vállalat termékével kapcsolatba kerülnek. Emellett természetesen ezen elv lényeges eleme a szennyezéssel okozott károk, illetve ezek megelőzése költségeinek megfizetése. Tartalmában az elv túlterjeszkedett ezen, mind a költségek körében, mind a kár-veszély-kockázat, mind az intézkedések szempontjából

¹⁵⁵ BÁNDI (2011) i. m. 88. alapján.

- dekében tett kiadásait, valamint a környezetpolitikai célok, előírások elérése érdekében tett intézkedései költségeit.
- A szennyező fedezze a szennyezést kordában tartó, ellenőrző rendszerek felállítási és üzemeltetési költségeit, még ha ezek túlmutatnak is a közigazgatási követelményeken.
 - Az elv alkalmazása alól csupán szűk, meghatározott körben tehető kivétel. Ha teljes körű alkalmazása súlyos gazdasági zavarokat okozna, más politikák céljait veszélyeztetné, közérdekű önkormányzati létesítmények esetén, kivételesen magas költségek esetén, kutatás-fejlesztési tevékenység általános s különösen környezetvédelmi célokat szolgáló közbejötté esetén.

A magyar jog környezeti alapelvei a Kvt. alapján deklaráltak a hazai jogrend egészére hatással vannak.¹⁵⁶ Az elővigyázatosság, a megelőzés és a helyreállítás, az együttműködés, a tájékozódás, a tájékoztatás és a nyilvánosság elvei mellett külön elvként kerül nevesítésre a felelősség elve. Fenti elvek közül elnevezése és tartalma alapján a felelősség elve az, ami itt, fentebb elmondottak után külön említést érdemel.

A környezethasználó a Kvt.-ben meghatározott, az ott és más jogszabályokban szabályozott módon felelősséggel tartozik tevékenységének a környezetre gyakorolt hatásaiért,¹⁵⁷ mondja ki a jogszabály.

A felelősségi elv értelmezésével kapcsolatban nincs azonban teljes egyetértés. Csák Csilla szerint a Kvt. felelősségi elvével tág értelemben vett meghatározást alkalmaz, azaz valamennyi magatartás, tevékenység, kötelezettség teljesítése felelősséggel jár, hasonlóan, mint a szennyező fizet elve, ami „gyakran jelenik meg szinonim fogalomként”.¹⁵⁸ Helytállási kötelezettségének tartalma az, ami szélesebb körű annál, hiszen nem csupán pénzügyi helytállásra köteles, hanem minden más, jogszabályban lefektetett felelősségi szankció terheli. A Kvt. ugyanakkor a jogi felelősségre vonatkozó, a szennyező fizet elvénél szűkebb szabályozást alkalmaz a jogi felelősség általános alapjai címben, gyakorlati értelemben tehát a felelősség elve Csák szerint is szűkebb értelmű. Míg a felelősség elve általában a jogellenes magatartások jogkövetkezményeinek és viselésének kérdéseit rendezi, addig a szennyező fizet elv bizonyos jogszerű magatartásokhoz is kapcsol fizetési kötelezettséget.

¹⁵⁶ Ld. pl. Kvt. 7. §.

¹⁵⁷ Kvt. 9. §.

¹⁵⁸ Csák (2011) i. m. 39.

Bándi Gyula a felelősségi elv többsikú vizsgálata során a szennyező fizet elvének tág értelmezése mellett a felelősségi elv szűkítő jellegét emeli ki.¹⁵⁹ A tényleges felelősség – a környezetre gyakorolt negatív hatásokért való helytállás – mellett Bándi a környezethasználat megfelelő gazdasági következményeinek vizsgálatát is az elv hatálya alá sorolja és külön vizsgálja. Sem a Kvt. környezetért való felelősségről szóló fejezetét, sem a felelősség mint költségviselés – a Kvt. a környezetvédelem gazdasági alapjai címen tárgyalt részét nem tartja teljesnek, amely megállapításával egyetérthetünk.

A törvényszöveg értelmezésével kapcsolatban számos probléma vethető fel. A szöveg megfogalmazása, miszerint a környezethasználó az e törvényben meghatározott és más jogszabályokban szabályozott módon tartozik felelősséggel tevékenységének a környezetre gyakorolt hatásaiért,¹⁶⁰ már látszólag sem teljes, hiszen a felelősséget leszűkíti a Kvt.-ben meghatározott körre és módokra. A felelősség körét a környezethasználó környezetre gyakorolt hatásaiért tételezi, míg a 101. § (1) bekezdés felsorolja a környezethasználót terhelő kötelezettségeket.

A környezethasználó fogalmát – a felelősségi elv alanyának meghatározását a Kvt. a törvény hatályánál állapítja meg. Környezethasználó, aki a Kvt.-ben meghatározottak szerint a környezetet igénybe vevő, terhelő, veszélyeztető, illetőleg szennyező tevékenységet folytat.¹⁶¹ Szöveg szerinti értelmezés alapján eszerint a felelősség elvének pusztán a tevékenység folytatója minősül, csupán a Kvt. szerint eljáró, a tevékenység folytatójának minősülő személy köteles tehát a helytállásra. Értelmezési kérdés ebben az esetben, hogy ki minősül egy tevékenység folytatójának, a mulasztásokra kiterjed-e egyáltalán a felelősség, s mi a helyzet esetlegesen a környezetet nem a Kvt.-ben meghatározottak szerint igénybe vevő személyekkel. Láthatjuk, hogy ebben a körben a szennyezőre vonatkozó általános felelősségi elvnél máris lényegesen szűkebb a felelősség elvének potenciális köre.

A környezethasználó tevékenység eredményéért való helytállási kötelezettség ütközik emellett a fentebb tárgyalt elvekkel is, nem csupán az elővigyázatosság, hanem a megelőzés elveivel, noha a gyakorlat a szűkítő megfogalmazások kiterjesztő értelmezésével képes lenne kezelni a problémát a törvényszöveg – véleményem szerint szükséges – módosításáig.

¹⁵⁹ BÁNDI (2011) i. m. 91–94.

¹⁶⁰ Kvt. 101. § A környezethasználó az e törvényben meghatározott és más jogszabályokban szabályozott módon büntetőjogi, polgári jogi és közigazgatási jogi felelősséggel tartozik tevékenységének a környezetre gyakorolt hatásaiért.

¹⁶¹ Kvt. 2. § (1) bekezdés *b)* pont és (2) bekezdés *b)* pont.

A megfogalmazás módjából következően a környezethasználót a tevékenység eredményéért terheli felelősség, noha egy tevékenységnek pozitív és negatív hatása egyaránt lehet. Az elv szellemiségéből adódóan azonban a felelősség nyilvánvalóan a negatív hatásokra vonatkozik, noha ez a szövegezésből nem tűnik ki. A helytállási kötelezettség ugyanakkor kiterjed magára a tevékenységre, ha az önmagában jogellenes, és kiterjed az egyébként jogszerű magatartásra, kiterjesztő értelmezéssel mulasztásra, ha annak következménye jogellenes. Ennek megfelelően az elv megfelelő értelmezésével a felelősség kötődhet egy magatartáshoz és annak következményeihez is.

További szűkítő értelmezésre ad lehetőséget emellett a felelősségi elv a felelősség módjára vonatkozó meghatározása. A környezethasználó az e törvényben meghatározott és az e törvényben és más jogszabályokban szabályozott módon felelősséggel tartozik tevékenységének a környezetre gyakorolt hatásaiért.¹⁶² Támogatást érdemel a törvény azon alapállása, hogy a felelősségi eszközök komplex alkalmazására törekszik, lehetőséget adva a környezetjog keresztbefekvő jellegéből következően az érintett jogterületek felelősségi instrumentumainak alkalmazására.

Az elv a Kvt. elején megfogalmazott szemléletével szemben a törvényszöveg a jogi felelősség általános alapjánál már úgy ismétli fenti kötelezettséget, hogy kiegészíti, s egyben leszűkíti annak terrénumát. A környezethasználó az e törvényben meghatározott és más jogszabályokban szabályozott módon *büntetőjogi, polgári jogi és közigazgatási jogi felelősséggel* tartozik tevékenységének a környezetre gyakorolt hatásaiért. Ezen megfogalmazással zárt rendszert hoz létre, amikor megállapítja azon felelősségi szabályok körét, amelyek alkalmazhatóak a környezethasználó felelősségre vonásához. Ez a szabályozási módszer megmerevíti a környezeti felelősség eszközrendszerét, eleve lehetlenné teszi a gyakorlat esetleges kiterjesztő értelmezését. Véleményem szerint kifejezetten ellentétes az integráció elvével, azaz a környezet érdekének minden jogterületen, döntésben való figyelembevételének követelményével, amikor a jogalkotó leszögezi, hogy a jog felelősségi alakzatainak alkalmazása során mely felelősségi rendszerekben szerepel, szerepelhet a környezet mérlegelési vagy döntő szempontként. A környezeti érdek diktálta teljeskörűség elérhető a törvény szövegének korrigálásával, a felsorolás elhagyásával vagy a *bármely más jogszabályban szabályozott módon* kitétel alkalmazásával.

Nem szerencsés tehát a felelősség módjainak felsorolása, mivel nemcsak korlátozza a felelősség alkalmazásának lehetőségét, hanem teret enged a to-

¹⁶² Kvt. 9. §.

vábbi szűkítésnek. A lehetőség pedig nem csupán elméleti, mivel az eredeti felsorolásból – büntetőjogi, polgári jogi, közigazgatási jogi és szabálysértési jogi felelősség – 2012. áprilisa óta kimarad a szabálysértési jogi felelősség. A törvénymódosítás szövegezéséből pedig az derül ki, hogy a szabálysértési jog mint alakzat nem csupán szöveggént, hanem sajnálatos módon ténylegesen ki is került a környezeti felelősséget megállapító szabályok közül.

A szennyező fizet elve a negatív hatásokért való tényleges helytállás mellett a környezethasználat megfelelő gazdasági következményeinek kialakítása értelmében is vizsgálható. A nemzetközi és európai dokumentumokban lefektetett elv többet jelent ugyanis a jogi felelősségnél, hiszen a jogszerű terhelés és környezet-igénybevétel gazdasági szabályozását, azaz megterhelését is jelenti. Ebben a tekintetben a magyar felelősségi elv megfogalmazása elég nyitott ahhoz, hogy megfelelő értelmezéssel akár erre is alkalmazhassuk, noha *expressis verbis* nem tartalmazza ezt. A szennyező fizet elv számos gazdasági eszköz alkalmazását jelentheti, amelyek közül a Kvt. is nevesíti például az igazgatási szolgáltatási díjat,¹⁶³ emellett számos egyéb, a környezetre gyakorolt negatív hatáson alapuló díj, fizetési kötelezettség létezhet, így kibocsátási és környezethasználati díjak, termékdíjak stb.

A gazdasági szabályozás eszközei azonban ennél jóval tágabbak, a környezethasználatot terhelő fizetési kötelezettségek és a kedvezményektől való deprivációja rendkívül széles lehetőségi kört ölel fel. Az egyes állami támogatások igénybevételétől kezdve az adó- és vámszabályok, az állami tulajdon, illetőleg az állam által nyújtott szolgáltatásokért kért ellenérték, a kibocsátási jogok, az engedélyek a kereskedelemben, a betéti- és visszatérítési rendszerek, a biztosítások, a biztosítékok, a biztonsági alapok képzésének kötelezettsége mind lehetőséget teremt a környezethasználó által okozott károkért való helytállás erősítésére. A felelősség elvének ilyenén való kiterjesztő alkalmazása ismételen az integráció problémaköréhez vezet vissza.

Míg a magyar jog a fenti eszközök közül többet alkalmaz kifejezetten környezeti célokra, addig más eszközök, így például a vámok csupán áttételesen, potenciálisan alkalmasak erre, ha az integratív szemlélet térnyerésével ez a szempont is beépül a gyakorlatba. Az áttételes lehetőségeken túli, kifejezetten a felelősségi és a szennyező fizet elv határain túlmutató gazdasági eszköz a támogatások rendszere. Az állami, a közösségi forrásokból származó támogatások környezeti szempontból előnyös tevékenységek, beruházások anyagi előnyökkel való megsegítése például vissza nem térítendő támogatások, ked-

¹⁶³ Kvt. 95/A. §.

vező kamatfeltételekkel adott hitelek, pénzügyi garanciavállalás, egyéb adó- vagy vámkedvezmények útján. A támogatások esetén a legfőbb aggály, hogy a szennyezők nem saját forrásaikat veszik igénybe, épp ellenkezőleg, jogsértő magatartásuk elkerüléséhez kapnak támogatást, kvázi jutalmat a jogsértésért. Ezen gazdasági eszköz alkalmazása adott esetben indokolt lehet közvetlen veszélyhelyzet, jogszabályváltozásból adódó, megfelelő felkészülési időt nem biztosító beruházások esetén, azonban annak biztosításával, hogy a szennyező felelőssége a továbbiakban is fennáll, és a kapott támogatás valamilyen módon ellentételezésre kerül. Álláspontom szerint a vissza nem térítendő támogatások ezen követelménynek nem felelnek meg, így környezeti szempontú beruházásoknál való alkalmazásuk nem indokolt. Ezzel szemben a többi gazdasági ösztönző a felelősségi elv megtartása és súlyozott szempontként való figyelembevétele mellett alkalmazható.

A felelősség elvének továbbgondolása a szennyező fizet elvével szemben az állam kiemelt felelősségének kérdését is felveti nem csupán jogalkotóként, a végrehajtó hatalom birtokosaként, hanem a PPP elvének meghaladásával végső helytállásra köteleztként is. A szennyező fizet elvének látszólag ellentmondó állami helytállás ugyanakkor csupán *ultima ratioként* kerülhet sor, amikor a károkozó helytállásra kötelezése lehetetlen (például jogutód nélkül megszűnt).

A felelősség elvének legtágabb értelmezése lehetővé teszi a környezethasználó fogalmának akként való kiterjesztését, amely a társadalom egészére vonatkoztatva mindannyiunk közös felelősségét is felveti. Ez a megosztott felelősség jogi következményeket is tételez, amely akár ezen elv alá is vonható, amikor a gazdasági folyamatok szereplőinek kötelezettségzegéséért – például hulladékkal való bánásmód – a jog szankciókat alkalmaz.¹⁶⁴

● Az EU céljai¹⁶⁵ és a környezetvédelem elvei¹⁶⁶ között is helyet kapó, a *védelem magas szintjét* megfogalmazó elv általános szabályozástechnikai alapelv, s

¹⁶⁴ FODOR L. (2014) i. m. 92–93.

¹⁶⁵ EUSZ 3. cikk (3) „[...] Az Unió Európa fenntartható fejlődéséért munkálkodik amely olyan kiegyensúlyozott gazdasági növekedésen, árstabilitáson és magas versenyképességű, teljes foglalkoztatottságot és társadalmi haladást célul kitűző szociális piacgazdaságon alapul, amely a környezet minőségének magas fokú védelmével és javításával párosul [...]”

¹⁶⁶ EUMSZ 191. cikk (2) bekezdés 1. mondata „Az Unió környezetpolitikájának célja a magas szintű védelem, figyelembe véve ugyanakkor az Unió különböző régióinak helyzetében mutatkozó különbségeket.” Ugyanez az uniós szervekre vonatkozó jogközelítés szabályként is megjelenik. EUMSZ 114.cikk (3) bekezdésben „(3) A Bizottság az (1) bekezdésben előírányzott, [...] a környezetvédelemre [...] vonatkozó javaslataiban a védelem magas szintjét veszi alapul, különös figyelemmel a tudományos tényeken alapuló új fejleményekre. Az Európai Parlament és a Tanács saját hatáskörén belül szintén törekszik e célkitűzés megvalósítására.”

mint ilyen, kihat a környezeti károk kérdésére, de nem vet fel azzal kapcsolatos speciális problémákat. Az elv azonban nem az elképzelhető legmagasabb szintű védelmet irányozza elő, hanem az egyes közismerten erős környezeti politikával rendelkező nemzetállamok gyakorlatának követésére irányul.¹⁶⁷ Nem elegendő tehát a tagországok által követett s mindegyikük számára elfogadható gyakorlat általánossá tétele, eltérést engedve a szigorúbb szabályozásra, hanem uniós szintű, általános követelmények előírására kell törekedni, megkönnyítve a lemaradók számára a felzárkózást. Az elv kikényszeríthetősége vitatott,¹⁶⁸ gyakorlati problémaként még nem került a Bíróság elé.

- *Az együttműködés elvének* első értelmezése az állam, az állam szervezete, a környezethasználó és a társadalom közötti kooperáció rétege, a jogalanyok egymásra tekintettel lévő cselekvését írja elő, amelynek lényege, hogy utat nyit a megegyezésre.¹⁶⁹ Az elv másik értelmezése a nemzetközi együttműködés szükségessége, amelynek megléte vagy hiánya a határokon átnyúló környezeti hatások, károk esetében válik kézzelfoghatóvá.

- *A tájékoztatás, a tájékozódás és a nyilvánosság elve* a Kvt. értelmezésében elsősorban a közfeladatot ellátó szerv általános, széles körű tájékoztatási kötelezettségét jelenti, másodsorban pedig a környezethasználót terhelő hasonló kötelezettséget.¹⁷⁰ Ezen elvcsoport szűkítő alkalmazása a társadalmi részvétel elvének – ami ennél jóval tágabb – az információhoz való jogon túl a jogalkotásban, döntéshozatalban, jogérvényesítésben való részvételt is jelenti, kiterjesztve ezt a környezetvédelmi egyesületek irányába.¹⁷¹ A nyilvánosság elve gyakorlati alkalmazásának lehet tekinteni például a környezeti károk ingatlannyilvántartásba való bejegyzésének szabályát,¹⁷² amin keresztül a károk nyilvános, közhitelű nyilvántartásba vezetésével mindenki számára megismerhetővé válnak.

- *A társadalmi részvétel elve* az egyéni és társadalmi érdekérvényesítési lehetőségek kiterjesztése. Az információhoz való hozzáférés, a jogalkotásban, a közigazgatási döntéshozatalban való részvétel joga, a jogérvényesítéshez,

¹⁶⁷ KRÁMER (2012) i. m. 36–37.

¹⁶⁸ Ld. erről Krámer nemleges, Epiney igenlő álláspontját, KRÁMER (2012) i. m. 37.

¹⁶⁹ BÁNDI (2011) i. m. 84–85.

¹⁷⁰ Kvt. 12. §.

¹⁷¹ Ld. erről BÁNDI (2011) i. m. 63.

¹⁷² Kvt. 52. §.

különösen a jogorvoslathoz való jog is szerepet játszhat a környezeti kárfelelősség hatékony érvényesítésében. Az informálódás a hatósági kontrollt erősíti civil oldalról, a döntéshozatalban való részvétel például a lehetséges hatások s egyben potenciális károk felmérését könnyíti (lásd civiljogi felelősség előre láthatósági klauzulája), a jogorvoslathoz való jog pedig a kárveszély vagy a bekövetkezett károk esetén való fellépés lehetőségét rejti magában.

A környezetvédelmi célok és alapelvek jelentik a környezetjog alapzatát. Keretet szabnak és irányt, értékrendet biztosítanak a szabályok mögött, legitimálják és segítik a jogalkotást és a jogalkalmazást. A jogalkotás számára a végrehajtási szabályok kidolgozása terén adhatnak iránymutatást, de a konkrét esetre vonatkozó jogszabályértelmezésben is jelentős a szerepük a nehezen megfogható fogalmak értelmezésében, a joghézagok kitöltésekor, de akár a hatóság mérlegelési jogkörének gyakorlása során is szempontként szolgálhatnak.

Az alapelvek deklaratív, jogalkotást segítő szerepükön túli hatása erősen függ a jogalkalmazástól, a jog alkalmazóinak szemléletétől, mert az elvek alkalmazásának gyakorlata az, ami tulajdonképpen minden, a környezeti elemektől független viszonyban is szemponttá teszi, teheti a környezet érdekét. Az alapelvek ennek megfelelően különböző funkciót töltenek be tartalmuktól, helyüktől, az adott jogterülettől és a jogrendszerrel függően¹⁷³ – ennek fényében újból említésre kerülnek a hazai és az uniós jog tárgyalása során. E helyt rövid, áttekintő vizsgálatukkal mindössze azt kívántuk illusztrálni, hogy hatásukkal a jogrend egészére rávetíthető a környezet, a környezeti érdek vizsgálata, mintegy szempontként bármely jogviszonyban vagy helyzetben felmerülhet a környezet szerepe, a környezeti hatások, s így a környezeti károk kérdése.

2.4.2. A környezetet érintő jogszabályok és a felelősségi rendszer

A környezetet érintő szabályozás – jelesül a környezetjog – elsődleges célja a károk megelőzése, minimalizálása, felmerülésük esetén pedig kezelése.¹⁷⁴ Ennek fényében a környezetjog teljessége vizsgálható lenne a károkhoz való viszony szempontjából – tartalmi szempontból mennyire adekvát, hatékony és célratörő, valamint formai szempontokból, mint például kidolgozottság és absztrakciós szint. A környezetet érő hatások szabályozásának alapvetően

¹⁷³ Ld. pl. MASENKÓ-MÁVI i. m. 263–272.

¹⁷⁴ Felmerül a kérdés, hogy a környezetet érintő valamennyi jogszabály a környezetjogba sorolható-e. Valójában nem, ennek fényében a jogrendszer egésze vizsgálható lenne a környezetet ért károk szempontjából.

két fő iránya alakult ki: a közvetlen (engedélyező–tiltó, korlátozó jellegű) és a közvetett (gazdasági) szabályozási módszer. Mindkét szabályozás alapja a környezet igénybevételeért, terheléséért, szennyezéséért felelős magatartásának befolyásolása, melynek eredményeként a felelős biztosítja a szennyezés megelőzését, a kialakult környezeti károk mérséklését, felszámolását.¹⁷⁵

A környezetet érintő problémák kezelésének ezen közvetlen módjai a környezetjog teljes tereumát lefedik, hiszen minden, környezetet érintő szabály egyik legfontosabb célja a környezet védelme, ezen belül is a károsodástól való megóvása. A környezetjogi szabályokon túl a nem kifejezetten környezetjogi besorolású jogszabályok egyes rendelkezései szintén tartalmazzák a környezetet érintő rendelkezéseket. Ezen utóbbiaknál már az is érdekes kérdés lehet, célja-e a környezeti károk megelőzése, minimalizálása, kezelése. Emellett fenti szempontok szerint szintén vizsgálhatók a környezeti károkra való alkalmazhatóságuk és alkalmazásuk alapján. Az integráció elvével összhangban beépül-e vajon a környezet érdeke, így a környezetet érő károk kezelésének kérdése a hatályos jogszabályokba, ha igen, milyen mértékben, tartalommal? Vajon egyenletesen vagy eltérő mértékben szivárogo-e be ez a gondolat az egyes jogágakba? Milyen érdekek, célok, elvek mentén találunk eltéréseket? Az elvi alkalmazhatóság és a valóban megvalósuló gyakorlati alkalmazás közötti eltérés esetén újabb vizsgálati szempontokat nyerve vonhatunk le következtetéseket a szabályozás egészére, szerkezetére, felosztására vonatkozóan. Mindezen szempontok azonban jelen műnek egy esetleges kiterjesztési lehetőségét kívánták csupán felvillantani, az egyes vonatkozó jogszabályok teljes tartalmi áttekintése túlmutat az értekezés határain.

A környezetjogi szabályok a környezetet érintő hatások, a károsodások megelőzésére, kezelésére, kármentesítésre tett intézkedéseik tekintetében rendkívül sokszínűek. Ideális esetben a környezeti kockázatok már a környezetpolitika kialakításakor az adott területen képviselt súlyuknak megfelelően mérlegelésre kerülnek,¹⁷⁶ s a felelősségi szabályok, valamint a kezelésükhöz szükséges egyéb környezetpolitikai eszközök ennek alapján kerülnek kialakításra.¹⁷⁷

A kárkezeléssel kapcsolatos rendelkezéseket tartalmi szempontból direkt és indirekt csoportra oszthatjuk, ha csupán a felelősség szempontjából vizsgáljuk a kérdést. A felelősség szempontjából végzett felosztás szerint indirekt norma mindaz, ami a károkkal kapcsolatos közvetlen rendelkezést nem tartalmaz. A

¹⁷⁵ CSÁK (2011) i. m. 39–40.

¹⁷⁶ HOLZHEU i. m. 1–26., modellezéséről azt követően.

¹⁷⁷ Uo. 141–160.

szabályok zömét az indirekt rendelkezések, a potenciális károk bekövetkezése előtt, a megelőzés és elővigyázatosság elvét a gyakorlatba átültető szabályok adják. Ezen normatömeg tulajdonképpen sem a környezeti kár, sem a felelősség konkrét eseteit nem szabályozza, ugyanakkor követendő előírásokat tartalmaz a környezethasználat módjára és feltételeire, az azzal kapcsolatos eljárások rendjére, amelyek betartásával a kár kockázata minimalizálható. A közigazgatási szempontból direkt irányítási eszköznek számító kötelezések és tiltások ebből a szempontból tehát például indirekt eszköznek minősülnek, ha nem a károk rendezésére vonatkozó kötelezést tartalmaznak, direkt eszköznek, ha tartalmuk kifejezetten a kárrendezés.

A direkt felelősséget szabályozó normák kifejezetten a környezeti vagy annak valamely részletét érintő felelősségre vonatkozó rendelkezések. A jogi szabályozás természetéből következően a normák rendszerinti eleme a szankció, nem követésük esetére felelősségi szabályok alkalmazásának előírása, mert szükség van az indirekt környezeti felelősségi normák megsértőit sújtó szankciókra a szabályok kikényszerítése érdekében. A direkt felelősségi szabályok körébe sorolhatjuk a szankciókon túl annak alkalmazásához szükséges adott felelősségi rezsím tulajdonképpen összes rendelkezését. A helytállásra köteles személyének megállapításához szükséges előírásoktól kezdve – ideértve például a Kvt. vélelmeit és egyetemlegességre vonatkozó rendelkezéseit, de akár a büntetőjog bűnösségre vagy a polgári jog mögöttes felelősségre vonatkozó szabályait is – ilyen lehet például a felelősség alóli mentesülés lehetőségein át az igényérvényesítés idejére, módjára vonatkozó normákig bezárólag sok minden. A környezetjog direkt felelősségi körébe sorolható a környezeti kárfelelősség kérdése, azaz a károsodás bekövetkezése után a kár mint a környezetben bekövetkezett hátrány, értékcsökkenés kompenzálásának szabályai.

A felelősségre vonatkozó rendelkezések nem szükségszerűen az adott szabály részei, normaszervezési okokból gyakori az utaló, komplex felelősségi rend alkalmazásának előírása. Ugyanakkor egyes tényállások alkalmazásának egyedi feltételei, különleges jogkövetkezményei is lehetnek, így az egyes ágazati jogszabályokban is szép számmal találhatunk felelősségi rendelkezéseket. Mindezek feltárására az értekezés csupán érintőlegesen, példalózó formában vállalkozik, a környezetjog teljes anyagának áttekintése és analízise túlmutat vállalt lehetőségein.

Nincs jogi szabályozás szankció, azaz felelősség nélkül. Ennek az elvnek a fényében kifejezett jogintézményként – ahogy fentebb említettük – megjelenik a környezeti felelősség az egyes környezetjogi rendelkezések mindegyikében. A környezeti felelősség szabályozása azonban több síkon, több rétegben is jelentke-

zik. Egyrészt az egyes konkrét jogsértések esetére az egyes ágazati, szakterületi, végrehajtást szabályozó normák tartalmaznak rendelkezéseket. Ugyanakkor maga a környezeti felelősség kiemelt intézményként is szabályozásra kerülhet külön jogszabályban, kifejezetten környezetspecifikus felelősségi rend megalkotásának szándékával. Harmadrészt a környezetjog keresztbefekvő jellegének következtében az egyes jogági felelősségi rezsimbe is benyomul, alkalmazni kívánja azt környezetvédelmi célokra és szabályaikat olykor keveri is.¹⁷⁸

A felelősségi rendelkezések történeti fejlődése – sok más jogintézményhez hasonlóan – haladt az egyszerűbbtől az összetett, a konkrétól az elvont normák irányába. Ennek szellemében először az egyes speciális szankciók, avagy a már bevett felelősségi intézmények és szankciók környezeti kockázatra való kiterjesztésével találkozhatunk. Ezt követte az egyes szakterületek átfogó szabályozásával az utaló jellegű felelősségi rendelkezések megjelenése, s a területi fejlődés – a közigazgatási jellegű felelősségi szabályoktól a büntető és polgári jogi szankciók felé nyújtózkodás, ott kifejezett tényállások kreálásával. Az absztrakció magasabb fokán pedig az önálló környezeti felelősségi tényállások, jogszabályok megszületése, amely már – több-kevesebb sikerrel – törekszik arra, hogy valamennyi környezeti felelősséget indukáló helyzetre alkalmazható legyen.

A szabályozás formáját tekintve megjelenhet egy átfogó, a környezetjog alapvető szabályait tartalmazó önálló, egységes jogszabályban, mint a Kvt., önálló, de csupán a felelősségre koncentrááló generális felelősségi szabályban, mint az ELD átültető szabályai vagy a német UmwHG,¹⁷⁹ de egyes külön jogszabályokban is. Az értekezés ezen, kifejezetten felelősségi jogintézmények vizsgálatára törekszik, elsősorban tartalmi szempontból, a környezet védelmének érvényesülése szemszögéből. Ebben a tekintetben ugyanakkor a szabályozás szerkezete, az egyes rendelkezések elhelyezkedése, környezete szintén érdemi adalékul szolgál. Az egyes felelősségi instrumentumok jogági elhelyezkedése ugyanis más-más jogi környezetben található (büntetőjog, polgári jog stb.), alárendelve adott terület elvi rendszerének, fogalmi struktúrájának (például az elvárható magatartás elve a polgári jogban vagy a *nulla poena sine lege* a büntetőjogban stb.). Ennek a területnek a szabályaihoz illeszkedő az adott környezeti érdeket védő felelősségi intézmény kialakult jogalkalmazói gyakorlata, ahogyan a felelősségi rendelkezés alkalmazásának gyakorisága, az eljárás

¹⁷⁸ BERGKAMP i. m. 207–216.

¹⁷⁹ Gesetz über die Umwelthaftung (Umwelthaftungsgesetz) Vom 10. Dezember 1990 (BGBl 1990 I, S. 2634).

rendje és még számos szempont kihat magának a normának az értelmezésére. A későbbi fejezetekben tárgyalt egyes felelősségi intézmények bemutatásánál ennek megfelelően az adott felelősségi rezsím környezetére is kitérek.

A felelősségi szabályok általában – jogágtól, jogterülettől függetlenül – egyaránt alkalmasak arra, hogy adott esetben környezeti célra alkalmazzuk őket. Ennek fényében az egyes felelősségi szabályok mindegyike vizsgálható környezeti szempontból, s értékelhető aszerint, hogy eredeti céljától függetlenül mennyire rugalmasan alkalmazkodik ehhez a másodlagos feladathoz. A környezeti felelősségtan – mint keresztbefekvő terület – beépül az egyes jogágak felelősségi rendszerébe. Összességében kérdés lehet így az is, beszélhetünk-e egyáltalán környezeti felelősségi jogról. Ha igen, milyen ismérvek különböztetik meg más felelősségi rendszerektől? A környezet érdekének elsődleges vagy járulékos jellege avagy más?

A környezeti felelősségtan – ahogy a környezetjog egésze – keresztbefekvő terület. Ennek sajátossága, hogy más jogterületi szabályok közé épülve törekszik védelmi célja, a környezeti érdek figyelembevételének elérésére. A környezeti felelősség általában adott jogági szabályok alkalmazása révén – igazodva adott jogág saját elméleti, dogmatikai háttéréhez – képes speciális célja elérésére. Ehhez a környezetjog elveit, szabályait is felhasználja, mintegy kumulálva adott jogág elveivel és szabályaival. A jogrend természetén tett erőszak lenne, ha ezen felelősségi szabályokat akként alkalmaznánk, hogy természetes közegükből, dogmatikai rendszerükből 'kiragadva', s környezeti háttér elé rántva adott felelősségi szakaszokat pusztán a környezetjog háttéréhez igazítva próbálnánk alkalmazni.

Az értekezés a kifejezett környezetjogi felelősségi rendelkezések vizsgálatán túl ennek megfelelően az egyes jogági felelősségi alakzatokat is vizsgálati körébe vonja. Ebben a tekintetben tanulmányozza a környezeti elvek érvényesülését az adott felelősségi szabály értelmezése és alkalmazása során. A gyakorlatban felmerülő problémát – a rendszerben eleve adott nehézségek és hiátusok mellett – ugyanis sok esetben a felelősség alkalmazása során az egyes elvek, eltérő fogalmak összeegyeztetése jelenti.

3. KÖRNYEZET, KÁR, KÖRNYEZETI KÁR

A környezetjog viszonylag új területe a jogi szabályozásnak, rendkívül gyorsan, nagy mennyiségű szabályanyagot termelt ki. Ezen normák sok új, természettudományos, speciális szakterületi fogalmat használnak, töltenek fel jogi tartalommal. A viszonylagos újdonság, a gyors ütemű fejlődés következtében azonban a terület dogmatikai kidolgozottsága korántsem teljes,¹⁸⁰ napjainkban is folyamatos fejlődésben, gyarapodásban van.¹⁸¹ Az új fogalmak egységes használata akadozó, ahogyan annak vizsgálata is hiányzik, hogyan illenek be ezek a már régóta használt jogi terminológiába.¹⁸² A mű dogmatikai alapozásához ebben a részben csupán azon legszükségesebb fogalmak háttérét, tartalmát tekintem át, amelyek választott témámhoz kapcsolódnak. Ahhoz, hogy a környezet védelméről, a környezeti kárról s az azért való helytállásról beszélhessünk, előjáróban tisztáznunk kell néhány fogalmat. Mit értünk a környezet fogalma alatt? Mi az, amit ebben az esetben károsítunk, veszélyeztetünk? Mit jelent általában a környezet kára, s hogyan beszélhetünk ebben az alakzatban felelősségről? S egyáltalán, mit véd a környezetvédelem?

A következőkben a vizsgálatunk tárgyát képező alapfogalmak meghatározására teszek kísérletet. A dogmatika alapját a környezet fogalmának meghatározása jelenti, hiszen ez minden, a területet érintő szabályhoz, normaszöveghez kapcsolódik, noha nem homogén módon. A továbbiakban az értekezés szempontjából lényeges környezeti kár értelmezési kérdéseit vizsgálom, annak alapozásaként pedig a kár általános fogalmát.

¹⁸⁰ A kérdéssel kapcsolatban néhány érdekes példát ld. PÉTER (2002b) i. m. 74–84.

¹⁸¹ Ilyen például a GMO, a nanotechnológia területe, de a hulladék fogalma is, csak hogy néhány példát említsünk.

¹⁸² A fogalmak környezetjogban betöltött szerepével kapcsolatban ld. BÁNDI (2009) i. m. 55–70.

3.1. A környezet¹⁸³

A környezet fogalma a hétköznapi szóhasználatában és az egyes, akár nem környezetvédelmi célú jogszabályokban is gyakori; ennek fényében megfontolandó, pontosan mit jelent, ki milyen tartalommal használja, ugyanazt érti-e alatta a mindennapi embere, mint a jogalkotó és a jogalkalmazó. Először is vizsgáljuk meg, hogy szakkifejezésként vagy hétköznapi értelemben, a szavak általánosan elfogadott jelentése alapján beszélünk-e környezetről.

3.1.1. A környezet általánosan használt fogalma

A Magyar Értelmező Kéziszótár szerint környezet a valakit, valamit körülvevő (természeti) tárgyak összessége; Az élőlény életfeltételeit megszabó külső tényezők összessége; Azok összessége, akikkel valaki állandóan érintkezik.¹⁸⁴ A Magyar Nyelv Értelmező Szótára azon tárgyaknak, jelenségeknek az összességét érti környezet alatt, amelyek valakit vagy valamit körülvesznek, valaminek a közvetlen közelében vannak; azon személyek összességét, akik valakit körülvesznek, közelében vannak, akikkel állandóan érintkeznek, együtt élnek.¹⁸⁵ Más értelmező szótárak szintén e lehető legtágabb értelmezését használják a környezet szónak.¹⁸⁶

Egyetérthetünk Zoltán Ödönnel abban, hogy a fenti meghatározások alapján, köznapi értelemben környezet tehát mindazoknak a tárgyaknak, élőlényeknek és jelenségeknek az összessége, amelyek valakit vagy valamit körülvesznek,¹⁸⁷ s minthogy globalizálódó világban élünk, ahol minden és mindenki viszonylag

¹⁸³ CSAPÓ (2014) i. m. 83–94.

¹⁸⁴ *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.

¹⁸⁵ *Magyar Nyelv Értelmező Szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

¹⁸⁶ *Tudományos és köznyelvi szavak magyar értelmező szótára*. <http://meszotar.hu/keresk%C3%B6rnyezet> „Környezet – Az embert körülvevő természeti és mesterséges összetevők összessége. Az embert körülvevő természet azon része, amellyel kapcsolatban áll (természetföldrajz).” *WikiSzótár.hu magyar értelmező szótár*. http://wikiszotar.hu/wiki/magyar_ertelmezo_szotar/K%C3%B6rnyezet „Környezet – 1. Tárgyak, jelenségek, dolgok összessége, amelyek egy személyt, helyet, dolgot körülvesznek; amelyek egy személynek, helynek, dolognak a közvetlen közelében vannak. Ennek nagysága, kiterjedése az alapul vett tárgy, hely, dolog nagyságával mérhető össze. 2. Személyek összessége, akik egy másik személyt, helyet körülvesznek, egy személy közelében vannak, akikkel egy személy gyakran érintkezik, együtt él. 3. *Átvitt értelemben, filozófiai, tudományos*: Külső tényezők összessége, amelyek egy rendszerre hatnak. Azok a rendszeren kívüli elemek, körülmények, amelyek hatással vannak egy rendszer állapotára, működésére.”

¹⁸⁷ ZOLTÁN i. m. 35.

könnyen és hamar elérhető, így ezekkel a meghatározásokkal nem jutunk sokkal előbbre.

3.1.2. A környezet fogalma tudományos kifejezésként

A környezet mint szakkifejezés számos tudományos terület sajátja is egyben. Esetünkben a környezettudományok és a rokon területek szóhasználatának vizsgálata lehet hasznos. A Környezet- és Természetvédelmi Lexikon környezet címszava alatt összetett meghatározást találunk. Környezet: 1. – az élő szervezeteket körülvevő fizikai, kémiai és biológiai körülmények összessége; 2. – a valakit körülvevő személyek összessége; 3. – a biológiai, ökológiai környezet (az élőlény vagy társulás életfeltételeit megszabó külső tényezők, amik az élőlényre, társulásra hatnak); 4. – az a tér, terület, amelyben az ember és kisebb közösségeinek élete zajlik.¹⁸⁸ Szakkifejezésként használva a környezet fogalmát az egyes szerzők definícióinak tartalma már mutat különbségeket. A különböző meghatározások, rendszermodellek közötti különbségek a környezet tartalmának arányai, a sorrendiség körül forognak, álljon itt erre néhány példa. Pécsi Márton a teljes (földrajzi) környezet fogalmába az ember, a társadalmi csoportok környezetének kapcsolt rendszereit sorolja: a természeti környezetet, az átalakított természeti környezetet, a társadalmi-gazdasági környezetet és a politikai-kulturális környezetet.¹⁸⁹ Bár ebbe a fogalomba az elsőként szereplő ökoszféra keretébe beletartozik a bioszféra, Kerényi Attila szerint a meghatározás sántít, ugyanis „nem tükröződik [benne] kellőképpen az élővilág meghatározó szerepe”.¹⁹⁰

A környezet fogalmának hangsúlyeltolódásait érzékelteti a társadalmi környezetszennyezés elmélete,¹⁹¹ amelynek alap gondolata szerint „a társadalmi környezetszennyezés elleni védekezés az elsődleges az eredményes környezetvédelem érdekében”.¹⁹² Vincze János Kerényivel szemben a környezet társadalmi elemére – az emberrel együtt élő személyek, egyéni és közösségi tevékenységeik összességére építi elméletét, ezt tekinti elsődlegesnek, meghatározónak a környezetből, a természeti és művi környezetet csupán másodlagosnak.

¹⁸⁸ LÁNG (2002b) i. m.

¹⁸⁹ PÉCSI i. m. 17–27.

¹⁹⁰ KERÉNYI i. m. 61.

¹⁹¹ VINCZE i. m. 77–80., KISGYÖRGY i. m. 81–94.

¹⁹² VINCZE i. m. 77.

Véleménye szerint a környezeti károk megelőzése, csökkentése a társadalmi környezetszennyezés – a bűnözés, a munkanélküliség, az alkoholizmus, az alacsony iskolázottság, a stressz stb. – leküzdésén keresztül érhető el, hiszen

„a környezet állapota [...] tükörként működik, tükrözi a társadalmi környezetszennyezettség mértékét”. „[A] környezet szennyezettsége csak tünete a társadalom, a társadalmi tevékenység betegségeinek”, a „természeti és művi környezet szennyezése elleni védekezés pedig csak tüneti kezelés”.¹⁹³

A környezet fogalmának sokszínűségét illusztrálандó nézzünk néhány további példát.¹⁹⁴ A klasszikus ökológiával foglalkozó könyvek a környezet fogalmának tárgyalása során a környezeti tényezőket – hőmérséklet, légnedvesség, talajtulajdonságok – veszik sorra, a külvilág komponenseit nevezik környezeti tényezőknek és a külvilágot azonosítják a környezettel,¹⁹⁵ vagy a környezetet az élőhely szinonimájaként használva beszélnek városi, természeti és épített környezetről.¹⁹⁶ Mészáros megfogalmazása szerint a környezet az élőlényeket körülvevő tér, amellyel az élő szervezetek anyag- és energiacserében, állandó kölcsönhatásban vannak.¹⁹⁷ Erre a meghatározásra rímel Moser és Pálmai definíciója, mely szerint az ember környezete az embert körülvevő világnak az a része, melyben él és tevékenységét kifejti. Térbeli meghatározása szerint ez gyakorlatilag azonos az élővilág életterével, a bioszférával, „amely a földkéregnek (litoszféra), a vizeknek (hidroszféra) és a légkörnek (atmoszféra) azt a részét foglalja magában, amelyet az élő szervezetek benépesítenek.”¹⁹⁸

Az a felfogás, amely szerint a környezet a külvilágnak valamely biológiai objektumára ténylegesen ható elemeit tartalmazza, egy végletesen individualista megközelítés, hiszen így tulajdonképpen annyi egymásról részben különböző környezet-meghatározáshoz jutnánk ahány fókuszba állított objektumunk van (plurális környezet elv). Ennek értelmében önmagában a környezet fogalma nem értelmezhető, csak valakinek vagy valaminek a környezete; emberi környezetként a fogalom ebben a felfogásban a külvilág az emberi populációra

¹⁹³ Uo. 79.

¹⁹⁴ URÁK i. m. 2–3. alapján.

¹⁹⁵ GALLÉ URÁK i. m. 2. alapján.

¹⁹⁶ Uo.

¹⁹⁷ MÉSZÁROS URÁK i. m. 2. alapján.

¹⁹⁸ URÁK i. m. 3., MOSER–PÁLMAI i. m.

hatással bíró elemeit jelenti.¹⁹⁹ Ugyanakkor a környezetvédelem fogalmának meghatározása is antropocentrikus ebben a megközelítésben, minthogy Urák szerint a környezetvédelem sem létezhet általában, ezen a címen nem az egyes környezeti elemeket, hanem a környezet fókuszába állított alanyt, jelesül az embert kívánjuk védeni, az emberi populációra kedvező életfeltételek kialakítására törekedve.²⁰⁰ Ebben az értelemben nem önértéke és nem az adott alanyra legkedvezőbb helyzet elérése a cél, hanem az ember számára viszonylag optimális állapot stabilizálása. „A környezetvédelem tehát intézkedési tevékenység, amely az emberi populációk védelmét szolgálja, ökológiai környezeti paramétereik optimalizálása által.”²⁰¹

A környezet fogalmának tudományos meghatározása szerzőnként más. A tudományos sokszínűség jogi problémát takar, ugyanis bármely környezetet érintő eljárásban, így környezeti kár esetén is a bíróság, a hatóság a szakkérdések megítélésére szakértőt vesz igénybe. A kirendelt szakértő pedig a környezetről vallott tudományos álláspontja alapján nyilatkozik arról, mely elemek, hatások vehetők figyelembe adott tényállás mellett környezeti kárként, mire nézve tartozik helytállni a károkozó.

3.1.3. A környezet fogalma a jogirodalomban

A jogi irodalomban nincs egyetértés a környezet fogalmában, a rendkívül tág és a szűkítő értelmezés hívei között számos különböző állásponttal találkozhatunk. Tág, mindenre kiterjedő megközelítést támogató hozzáállást fogalmaz meg például egyik munkájában Bándi Gyula, aki a környezet fogalmának lehető legtágabb értelmezése mellett – bizonyos szükséges szűkítéseket elfogadva – azzal érvel, nehogy az a környezettel kapcsolatos elképzeléseinket szűkítse.²⁰² Ugyanezen szerző korábbi megközelítése még szűkebb értelmezést sugallt: eszerint a környezet fogalmáról jogi értelemben az ember szempontjából beszélhetünk, „így környezet alatt az embert körülvevő, számára játékerül szolgáló jelenségeket értjük”,²⁰³ amibe beletartozik a természetes és a mesterséges, ember alkotta környezet egyaránt. Míg azonban a természetes környezet

¹⁹⁹ URÁK i. m. 7–9.

²⁰⁰ Uo. 8.

²⁰¹ Uo. 9.

²⁰² BÁNDI (2004) i. m. 10.

²⁰³ BÁNDI (1998) i. m. 307.

véleménye szerint a maga egészében bennfoglaltatik a fogalomban, addig a mesterséges környezet nem, hiszen részben már más okból védelem alatt áll, részben pedig hatásának jelentősége is elenyésző. A mesterséges környezet elemei közül így azokat sorolja itt Bándi a környezet fogalmába, „amelyek hatása kifelé, az adott mesterséges környezeti elem részesein túli érintettek körére is kiterjed”.²⁰⁴ Ennek nyomán a mesterséges, ember alkotta környezet megítélése mindig adott objektumtól függ, a fogalom értelmezése pedig időben változó, méghozzá jobbra terjeszkedő módon, gondolván itt például a kulturális örökség védelmére.

Zoltán Ödön nem tartja elfogadhatónak az effajta tágító megfogalmazást, hiszen az „minden védelmét jelentené, s e védelem jogi rendje az egész jogrendszerrel volna egyenlő”, ami „kihúzná a talajt a környezetvédelem külön fogalmának létjogosultsága alól, s elterelné a figyelmet [...] a környezeti elemekről”.²⁰⁵ Ezzel szemben véleménye szerint a környezet alatt a védelem hatékonyságának fokozása és a leglényegesebb dolgokra való koncentráció érdekében csupán a természeti környezet alapvető elemeinek védelmét értsük.²⁰⁶ Leszögezi ugyanakkor, hogy nem feledkezhetünk meg arról, hogy az ember természetátalakító tevékenységének köszönhetően a természeti környezet ma már nagyrészt civilizált környezet, ebben áll többek között a környezetvédelem komplexitása. A fenti környezetfogalmat is tovább szűkíti a szerző a környezet védelmének célja, az ésszerűség, a célszerűség és a józan mérlegelés alapján.²⁰⁷

Ugyancsak ellentmondani látszik Zoltán Ödön meglehetősen szűken vett környezet fogalmának Trócsányi Lászlónak a munkahelyi környezet kérdésében, hiszen ő nem csupán a munkahelyet, hanem a munkavédelmet, a munkaegészségügyet is a környezet védelme körébe sorolja, lévén „a munkahely a környezet szerves része”²⁰⁸. Trócsányival egyetértve, sőt álláspontját szélesítve Márkus Ferenc a környezet büntetőjogi védelmének vizsgálata során a társadalmi környezet fogalmába ezen okból tulajdonképpen a környezet minden összetevőjét belesorolja, amelyben az ember társadalmi élete folyik, például a munka és lakás környezetét, s mindazon környezeti faktorokat, amelyek társadalmi és kulturális

²⁰⁴ Uo.

²⁰⁵ ZOLTÁN i. m. 35–36.

²⁰⁶ Uo. 38.

²⁰⁷ Ld. bővebben ZOLTÁN i. m. 40–41. Levegőtisztosítás – gyárkémény cementpora vs. nagyta-
karítás közbeni porlás; vízvédelem – helyi vízmű vize vs. folyóba bocsátott vegyi anyaggal
elszennyezés; talajromlás – a házikertben vagy nagy területeken; az állatvilág védelme – egy
vadászható állat elejtése vs. védett állatok pusztítása.

²⁰⁸ TRÓCSÁNYI i. m. 221.

szükségeit kielégítésére szolgálnak.²⁰⁹ Egy másik büntetőjogász, Laczi Beáta ugyanakkor annyival tágabb fogalomhasználattal él, hogy a környezet fogalmába a természet fogalmát – mint annak részét – is beleérti.²¹⁰

Fenti szerzők mellett Kilényi Géza ugyancsak a környezet fogalmának túlterjeszkedése ellen emel szót, véleménye szerint az ilyen környezetvédelmi gigantomániás törekvés túlduzasztaná és parttalanná tenné a környezetvédelmet.²¹¹ Ennek megfelelően megkülönbözteti a környezet fogalmát attól függően, hogy mint interdiszciplináris kutatások tárgyköréként avagy a jogi szabályozás tárgyaként beszélünk róla.²¹² Tamás András megkülönbözteti a társadalmilag meghatározott emberi környezetet – ami elsősorban a civilizált emberi környezet, valamint mindaz a natúra, vadon, amire az emberi tevékenység hatása kiterjed²¹³ – és a környezetet mint jogilag védett tárgyat. Utóbbi meghatározására a szűkebb értelmezést támogatja, a jogszabályokban fellelhető jogvéde tárgyakat tartja megfelelőnek: bár a környezet egységes, annak fő összetevői a föld, a vizek, a légköri levegő, az élővilág, a táj, a tengeri környezet s a települési környezet.²¹⁴ Bakács Tibor tollából több igen tág környezetmeghatározást is fellelhetünk: „A környezet a természetnek és a társadalomnak az a része, amelyben az életjelenségek lejátszódnak.”²¹⁵ „Környezet az élővilágot körülvevő abiotikus és biotikus tényezők összessége, amellyel az élő szervezet kapcsolatban és kölcsönhatásban van.”²¹⁶ „Környezet maga a bioszféra, vagyis a földkéreg (litoszféra), a vízi élettér (hidroszféra) és a légkör (atmoszféra) azon része, amelyben élettevékenység lehetséges.”²¹⁷ Bakács korábbi, Szentgyörgyi Rezsővel közös munkájában szintén a tág környezetfogalom mellett száll síkra, kiemelve a mikrokörnyezet, így például a munkahelyi környezet fontosságát a környezetfogalom kapcsán. Ők külön felhívják a figyelmet arra, hogy a különböző tudományágak fogalomrendszerének azonosnak kellene lennie.²¹⁸

A környezet fogalmának tág, saját bevallásuk szerint „legtágabb értelmű” meghatározásával találkozunk a Fodor, Prugberger szerzőpárosnál is, ami sze-

²⁰⁹ MÁRKUS (1978) i. m. 401–415.

²¹⁰ LACZI (2004a) i. m. 203–210.

²¹¹ KILÉNYI (1979) i. m. 86.

²¹² Uo. 78.

²¹³ TAMÁS (1981) i. m. 18–19.

²¹⁴ Uo. 40.

²¹⁵ BAKÁCS (1992) i. m. 11.

²¹⁶ Uo. 11.

²¹⁷ Uo. 11.

²¹⁸ BAKÁCS–SZENTGYÖRGYI i. m. 16.

rint környezet az embert körülvevő természetes és az általa létesített művi világ, ami az ember és a társadalom életfeltételeire pozitív vagy negatív módon hatást gyakorol.²¹⁹ Kiemelik, hogy az emberi környezet a jogszabályokban megjelenő szűkítés, amely szükségtelenül zárja ki a környezet elemeinek önmagukba, önmagukért való védelmét. Az általuk használt tág értelmezés alapján a környezet részeleme például a település-, épület- és műemlékvédelem is.²²⁰

Fodor László később is a környezet fogalmának korlátozhatatlansága mellett foglal állást,²²¹ s a fogalom kiterjesztése mellett érvel, amelynek a következő szintjeit különbözteti meg a környezethez való jog tartalmának, értelmezési szintjeinek vizsgálatánál:

- Egészséges környezet (szűk értelemben az ember élete és egészsége szempontjából megfelelő, káros hatásoktól mentes környezet);
- Biztonságos környezet (amelyben az ökológiai problémák nem fenyegetik az emberiség fennmaradását, az egyes emberek életét, békés egymás mellett élését és vagyonát);
- Zavartalan környezet (amely biztosítja a mentális egészséget, a pihenést és a megújulást is);
- Esztétikus környezet (amely szolgálja az emberi személyiség kiteljesedését, önmegvalósítását);
- Harmonikus környezet (vagy ökológiailag kiegyensúlyozott környezet, amelyben biztosított a természet megújuló képessége, a fenntartható fejlődés);
- Kedvező környezet (amely változatos, s amelyben jó életkörülmények biztosítottak a természet javaihoz mint közjavakhoz, a nemzeti vagyon részeihez való hozzáféréseken keresztül); s végül az
- Emberhez méltó környezet (amely fentieket magában rejti, a társadalom mindenkori értékrendjének, emberképének megfelelően).²²²

A nemzetközi jogirodalom szintén küzd a környezet fogalmának meghatározásával, az egyes nemzeti definíciókon túl a nemzetközi jogi meghatározásig bezáróan. A környezet szűken vett és tág értelmezésével külföldi forrásokban is találkozunk. A nemzetközi jogi irodalom definiálási problémáját külön súlyosítja az a helyzet, hogy az egyes egyezmények különböző meghatáro-

²¹⁹ FODOR–PRUGBERGER i. m. 46–47.

²²⁰ Uo. 48.

²²¹ FODOR (2007a) i. m. 17.

²²² Uo. 18., Bándi Gyula nézeteinek továbbgondolásaként.

zásokat alkalmaznak a környezetre. Ennek következtében egy szintetizált fogalom meghatározás kialakítása is nagy nehézségekbe ütközik.

Szűken vett környezetfogalmat használ például Daily, a környezetbe sorolva a növény- és állatfajokat, beleértve a mezőgazdaságot, az atmoszférát, az óceánokat, a folyókat, a tavakat, a szárazföldi élőhelyeket és a természeti környezet azon részét, amelyik ökoszisztéma szolgáltatásokat nyújt.²²³ A környezet meghatározása Brans szerint a természeti erőforrások, beleértve az élő és élettelen erőforrásokat, úgyis mint a talaj, az élőhelyek, a halak, a vadvilág, a levegő, a víz, a felszín alatti vizek, az ökoszisztéma, a kulturális örökség részét képező vagyontárgyak, a tájkép.²²⁴

A lehetséges megközelítések egyike a környezet fogalmának kategóriákra osztása, mégpedig a jogi szabályozás mentén. Rodgers ennek alapján a környezet fogalmát akként határozta meg, hogy a környezet természetes és emberi környezet, amely két kategóriába beletartozik egyrészt a föld, a víz és a levegő fizikai állapota (természetes környezet), másrészt az egészség, a szociális és az egyéb, ember alkotta feltételek.²²⁵ Salter ezt a meghatározást bővítette tovább, amikor három lehetséges kategóriát állított fel, kiszélesítve a környezethez tartozó tényezők körét. A környezet fogalmába foglalta a természetes környezetet, amelybe az egyes környezeti elemeket, másodsorban az ember alkotta környezet, ahová a kulturális örökséget, harmadikként pedig az emberi környezet, ahová az élelmiszerek, a termékek biztonságát, a szabadidő és a gazdaság kérdéseit (fogyasztóvédelem, ökocimke stb.) sorolta.²²⁶

A környezet fogalmának meghatározása Sandsnál szintén a környezet fogalmi körébe vonható tényezőkön keresztül történik. Négy lehetséges elemet említ: (i) a flóra, a fauna, a talaj, a víz és az éghajlati tényezők; (ii) az anyagi javak, ideértve a régészeti és kulturális örökséget; (iii) a táj és annak rekreációs hatása; (iv) fenti tényezők közötti kölcsönhatások.²²⁷

Fentiekkel a teljesség igénye nélkül csupán részlegesen, a kérdés jellegét és tipikus feloldásait kívántuk bemutatni, az irodalomban felbukkannak ettől eltérő környezetértelmezések is.²²⁸

²²³ DAILY i. m. 7.

²²⁴ BRANS i. m. 11.

²²⁵ RODGERS i. m. 23.

²²⁶ SALTER i. m. 14.

²²⁷ SANDS i. m. 629.

²²⁸ A környezetvédelmet a szociálpolitika alrendszereként értelmezve szociális, gazdasági, kulturális, emberi jogi kérdést lát ebben JULESZ (2010) i. m. 589–596.

3.1.4. A környezet fogalma a nemzetközi jogban

Számos nyelv, számos ország nemcsak a környezet fogalmának definiálásával küzdött meg, hanem először a megfelelő szó megtalálásával. Míg az angol *environment* megfelelt a célra, addig a német nyelvben az *Umwelt* szót találták meg, de a dán, orosz, japán spanyol, portugál nyelv is új szót választott,²²⁹ tartalom tekintetében azonban ugyanazzal a problémával, a széles és a szűkítő környezetértelmezéssel küzdenek.

A nemzetközi jogban általában tág értelemben vett meghatározásokat találunk, bár általánosan bevett környezetmeghatározás nincsen.²³⁰ Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a környezet „olyan kifejezés, amit mindenki ért, de senki sem tudja meghatározni”.²³¹ Már a korai időszakban, a Stockholmi Nyilatkozatban felmerült a környezet – emberi környezet kérdése is, amikor első ízben fogadták el hivatalosan, nemzetközi szinten az emberhez méltó környezethez való jogot. A nyilatkozatban a kormányok ünnepélyesen kötelezettséget vállaltak, hogy a mai és a jövő nemzedékek számára megóvják és jobbá teszik az ember környezetét. „Az ember egyszerre teremtménye és alakítója környezetének, ami fizikai táplálékot nyújt, és biztosítja neki a lehetőséget a szellemi, erkölcsi, szociális és lelki növekedésre.”²³² A környezet meghatározására azonban csak következtethetünk a Stockholmi Nyilatkozat tartalmából: a bevezetés az emberi környezet két elemét tételezi, a természeti és az ember alkotta környezetet,²³³ s mindkettőről szól. Beszél az élet- és munkakörnyezet romlásáról,²³⁴ így azt is a környezet fogalmába vonja, s a környezeti elemek – a Föld természeti erőforrásai: a föld, a levegő, a víz, a növény- és állatvilág, a természetes ökoszisztémák²³⁵ – védelméről, összességében tehát igen tág környezetfogalmat használ.

²²⁹ KISS-SHELTON (2004) i. m. 1.

²³⁰ SANDS i. m. 16. A kifejezés azóta is használatban van, a környezet elemeként ld. pl. a környezet szűk körű értelmezésével a 2013-as Agreement on Cooperation in the Field of Environmental Protection Among Member-states of the Commonwealth of Independent States 1. cikkelyében, amely a környezet védelmét célzó együttműködést a termőföld, a talaj, az ásványok, az erdők, a légkör, az ózonréteg és a klíma, valamint a növény- és állatvilágra terjesztették ki.

²³¹ CALDWELL i. m. 170.

²³² Stockholmi ENSZ Konferencia Nyilatkozat az emberi környezetről. 1972. bevezetés 1. pont, <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503&l=en>

²³³ Uo. „Both aspects of man’s environment, the natural and the man-made, are essential to his well-being and to the enjoyment of basic human rights the right to life itself.”

²³⁴ Uo. 3. pont.

²³⁵ Uo. 2. alapelv.

Az egyes környezeti egyezmények a korai időkben jobbra a 'flóra és fauna' kifejezést használták a környezet szó helyett, leszűkítve ezzel alkalmazási területüket.²³⁶ Az egyes környezetmeghatározások a legszűkebb definíciókon²³⁷ túl számos egyéb megközelítést alkalmaznak. Meghatározható a környezet az egyes természeti elemek felsorolásával²³⁸ és ezt kiterjesztve az egyes erőforrások közötti kölcsönhatásokra.²³⁹ Szélesebb spektrumú meghatározás születik, ha a definíció ezen felül a tájkép és a kulturális örökség tárgyaira is kiterjed. Például az 1993-ban Luganóban aláírt környezetre veszélyes tevékenységekkel okozott károkkal kapcsolatos polgári jogi felelősségről szóló egyezmény környezet fogalma a természeti erőforrásokon túl már számos elemmel bővül.

„A környezet magában foglalja: mind az élő, mind az élettelen természeti erőforrásokat, mint amilyen a levegő, a víz, a talaj, a flóra és a fauna és mindezek közötti kölcsönhatásokat; mindazokat a vagyontárgyakat, amelyek a kulturális örökség részét képezik; illetve a tájkép meghatározó jellemzőit.”²⁴⁰

Ehhez hasonlóan alakul az ipari balesetek határon átnyúló hatásairól szóló egyezmény meghatározása – amely a környezet helyett a hatás kifejezést definiálja akként, hogy a hatás megjelenésének helyét, ti. a környezetet is körülírja.

²³⁶ SANDS i. m. 16.

²³⁷ Például az 1979-es határon átnyúló légszennyezésről szóló Egyezmény (Convention on Long-range Transboundary Air Pollution) 7. cikkének d) pontja a környezet fogalma alá vonja „a mezőgazdaságot, erdészetet, ásványkincseket, vízi és más természetes ökoszisztémákat és a kilátást/látótávolságot”.

²³⁸ 1977-ben a Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques, azaz az Environmental Modification Convention (ENMOD) 2. cikkelye a 'környezetet megváltoztató technika' kifejezés kapcsán ilyen módon írta körül a környezetet, amikor a definícióba vonta mindazt a változást „a természetes folyamatok szándékos megváltoztatását – amely megváltoztatja a Földet annak dinamikájában, összetételében vagy szerkezetében, beleértve annak élővilágát, a litoszférát, a hidroszférát, az atmoszférát avagy a világűrt.”

²³⁹ A környezet meghatározása helyett a 'környezetre káros tevékenység' kifejezés meghatározása szerepel pl. az 1974-es Nordic Environmental Protection Convention 1. cikkelyében mely szerint környezetre káros tevékenység kibocsátás „[...] vízfolyásokba, tavakba, tengerbe, a talaj, a tengerfenék, épületek vagy építmények [...] használata, amely környezeti ártalmakkal járhat, így vízszennyezéssel, futóhomok, levegőszennyezés, zaj, rezgés, hőmérséklet, ionizáló sugárzás, fény stb.”.

²⁴⁰ *Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment*, Lugano, 21.VI.1993. 2. cikk 10. pont, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/150.htm>

„Hatások: olyan közvetlen vagy közvetett, azonnali vagy késleltetett következmények, amelyeket ipari baleset okoz, többek között: (i) emberekben, növény- és állatvilágban; (ii) a talajban, vízben, levegőben, a tájban; (iii) az (i) és (ii) pontban felsorolt elemek közötti kölcsönhatásban; (iv) anyagi javakban és kulturális örökségben, beleértve a történelmi műemlékeket.”²⁴¹

A meghatározás az egyes természeti erőforrások nyújtotta különböző szolgáltatásokon túl kiterjedhet azok létezésének értékelésére, minthogy a felhasználás lehetőségét is magukba rejtik, mint például a szép táj élvezete, rekreációs célú felhasználás.²⁴² Ugyanakkor a túlságosan tág környezetfogalom problémáival – számos speciális problémát felvetve – a nemzetközi jogirodalom is küzd: beletartozik-e a forgalmi rend, a bűnözés, a zaj kérdése,²⁴³ a nemzetközi tengerjog, a világűrjog,²⁴⁴ a kulturális örökségvédelem²⁴⁵ a környezet fogalmába.

3.1.5. A környezet fogalma az Európai Unió jogában

Az Európai Unió jogában kiterjedt, alapszerződési szinten is megalapozott környezeti szabályrendszert találunk, bőséges bírósági gyakorlattal alátámasztva, amelyben ugyancsak hiába keresünk egységes környezetfogalmat. Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés külön címben beszél a környezetről, s bár definícióval nem szolgál, de a célkitűzései alapján nem a legtágabb fogalomban gondolkodik, hiszen a környezet minőségének védelméről szól, *a contrario* a mennyiségi védelmet nem sorolja az elérendő célok közé, sőt az ésszerű haszno-

²⁴¹ UN/ECE Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents 1992. Article 1. (c).

²⁴² Például a 2013-as The Benguela Current Convention Between The Government Of The Republic Of Angola And The Government Of The Republic Of Namibia And The Government Of The Republic Of South Africa 1. cikkelye ekként határozza meg a fogalmat: „A környezet magában foglalja, de nem csupán ezekre korlátozódóan részlegesen bármely elemét vagy teljes egészében (a) a természetet, amely felöleli a levegőt, a vizet (beleértve a tengert és a tengerfeneket), a földet (beleértve a talajt és az ásványi anyagokat), az energiát, és az emberen kívül minden élő szervezetet; (b) a komponensek közötti kölcsönhatásokat a természet elemei, illetve a természet és az ember között; (c) fizikai, esztétikai és kulturális adottságokat, amelyek befolyásolhatják az ember egészségét és jó közérzetét.”

²⁴³ KISS-SHELTON (2004) i. m. 2.

²⁴⁴ KOC SIS-KUPPER (2003) i. m. 7–8.

²⁴⁵ BURNETT i. m.

sításról beszél.²⁴⁶ Ugyanakkor a jogszabályok közelítése körében különválasztja a szerződés a környezet fogalmától a munkakörnyezet fogalmát is,²⁴⁷ ami szintén a fogalmi szűkítés felé mutat. Ugyancsak a környezet minőségének védelmét emeli ki az Európai Unióról szóló szerződés belső piacot létrehozó cikke.²⁴⁸ Leszögezhetjük tehát, hogy az EU alapdokumentumai nem a környezet lehető legtágabb meghatározását támogatják. Ennek ellenére az értelmezés kezdettől fogva kiterjesztő,²⁴⁹ pozitívumként értékelve a definíció hiányát a gyakorlat egyre többet von a környezet fogalma alá.

Az uniós joganyagban számos helyen találunk olyan rendelkezéseket, fogalom meghatározásokat, amelyekből következtethetünk az adott dokumentum környezetfelfogására. Ezen jogforrások sem azonos meghatározást használnak, megfigyelhető azonban a változás, a bővülés ebben a körben. Míg például a környezeti információkhoz való hozzáférésről szóló irányelv korábbi változata²⁵⁰ az alapszerződések szellemében fogalmazta meg tárgykörét, addig a hatályos változat jócskán lazította, bővítette azt. Egyrészt az addigi felsorolás jellegén javított azzal, hogy példálódzóvá tette az elemek, a környezeti

²⁴⁶ Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. HL C 326, 2012.10.26., 47–390. o., 191. cikk (az EKSZ korábbi 174. cikke).

(1) Az Unió környezetpolitikája hozzájárul a következő célkitűzések eléréséhez:

- a környezet minőségének megőrzése, védelme és javítása;
- az emberi egészség védelme;
- a természeti erőforrások körütekintő és ésszerű hasznosítása;
- a regionális vagy világméretű környezeti problémák leküzdésére, és különösen az éghajlatváltozás elleni küzdelemre irányuló intézkedések ösztönzése nemzetközi szinten.

²⁴⁷ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata, HL C 326, 2012.10.26., 47–390. o., 114. cikk (4)–(5) bekezdés.

²⁴⁸ Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata, HL C 326, 2012.10.26., 13–390. o., 3. cikk (3) bekezdés. Az Unió egy belső piacot hoz létre. Az Unió Európa fenntartható fejlődéséért munkálkodik, amely olyan kiegyensúlyozott gazdasági növekedésen, árstabilitáson és magas versenyképességű, teljes foglalkoztatottságot és társadalmi haladást célul kitűző szociális piacgazdaságon alapul, amely a környezet minőségének magas fokú védelmével és javításával párosul. Az Unió elősegíti a tudományos és műszaki haladást.

²⁴⁹ JANS i. m. 277–279.

²⁵⁰ 90/313/EGK irányelv a környezeti információkhoz való hozzáférés szabadságáról, HL L 158, 1990.6.23., 56–58. o. 2. cikk, magyar kiadás 15. fejezet, 01. kötet, 402–404. o.

a) „környezetre vonatkozó információ”: minden írásos, vizuális, szóbeli vagy adatbázis formájában tárolt, vízre, levegőre, talajra, állatvilágra, növényvilágra, földre és a természetes élőhelyekre, valamint azokra a (beleértve a kellemetlenséget, mint például zajt okozó) tevékenységekre vagy intézkedésekre vonatkozó bármely információ, amely hátrányosan befolyásolja vagy befolyásolhatja a környezetet, továbbá a környezet védelmét célzó tevékenységekre vagy intézkedésekre, beleértve a hivatalos szervek intézkedéseit és a környezetvédelmi programokat is.

tényezők listáját,²⁵¹ ugyanakkor beemelte az emberi életfeltételeket, a kulturális helyszíneket és építményeket is a fogalomba.²⁵² Még ennél is továbbment az új környezeti hatásvizsgálatról szóló irányelv, ami roppant tág környezet fogalmat kreál, hiszen környezetként kezeli többek között az éghajlatot, a tájat, az *anyagi javakat* és a kulturális örökséget.²⁵³ A környezet fogalmának vizsgálata szempontjából is helytállónak tűnik az a megállapítás, hogy a közösség környezeti szabályai valamilyen nagyobb, holisztikusabb célt, szemléletet tükröznek,²⁵⁴ ennek megfelelően igen tágan értelmezhetők.

3.1.6. A környezet fogalma a hazai jogban

3.1.6.1. A környezet fogalma az Alaptörvényben

Magyarország Alaptörvénye az azt megelőző Alkotmányhoz képest nem változtatott átütően a környezetre vonatkozó szakaszok megjelenítésén. Az Alaptörvény XX. cikkében – az Alkotmány 70/D. § (1) bekezdésében – deklarálja a testi, lelki egészséghez való jogot, amelyet többek között a környezet védelmével valósít meg az ország. Különbségként látjuk, hogy míg a korábbi szövegváltozat jelzőként külön megemlítette az épített és a természetes környezetet,²⁵⁵ addig az új egységként kezeli; ennek ellenére nincs okunk arra következtetni, hogy a korábbi tág értelmezés szűkítésére törekedett volna a jogalkotó, bár az kétségtelen, hogy az eredeti javaslatban még az Alkotmányból ismert változat szerepelt. A részletes indokolás szerint ugyanakkor az alapvetés P) cikke külön kiemeli a sajátos magyar környezeti értékeket és a magyar kultúra értékeit, amelyek oltalmazását mindenki kötelezettségévé teszi a jövő nemzedékek számára való megőrzés érdekében.²⁵⁶ Ez pedig a tág értelmezés elméletét támasztja alá, hiszen a környezeti elemeken túl a kulturális értékeket is a fogalom alá vonja.

²⁵¹ 2003/4/EK irányelv a környezeti információkhoz való nyilvános hozzáférésről és a 90/313/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről, HL L 41, 2003.2.14., 26–32. o., 2. cikk *a)–b)* pont.

²⁵² 2003/4/EK irányelv a környezeti információkhoz való nyilvános hozzáférésről és a 90/313/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről, HL L 41, 2003.2.14., 26–32. o., 2. cikk *f)* pont.

²⁵³ 2011/92/EU irányelve az egyes köz- és magánprojektek környezetre gyakorolt hatásainak vizsgálatáról, HL L 26, 2012.1.28., 1–21. o., 3. cikk.

²⁵⁴ BÁNDI–CSAPÓ–KOVÁCS–VÉGH–STÁGE–SZILÁGYI i. m. 39.

²⁵⁵ 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya 70/D. § (2) bekezdés.

²⁵⁶ A Magyarország Alaptörvényéről szóló T/2627. számú törvényjavaslat indokolása. Részletes indokolás az O) cikkhez.

Ugyancsak ezt támasztja alá az Alaptörvény preambuluma, amely a természeti és a nem természeti értékek egységére utal, amikor a Nemzeti hitvallásban akként fogalmaz, hogy „Vállaljuk, hogy örökségünket, [...] a Kárpát-medence ember alkotta és természet adta értékeit ápoljuk és megóvjuk.” Majd ezt követően a védelem körének és kedvezményezettjének megállapítása következik: „Felelősséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos felhasználásával védelmezzük az utánunk jövők életfeltételeit.” A felelősség megállapítása újszerű és üdvözlendő az Alaptörvény szövegében, kiváló hivatkozási alapot jelent, noha mindössze elvi szintű állásfoglalás.

Az egészséges környezethez való jog megfogalmazása nem változott – „Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.”²⁵⁷ –, vélhetően tartalma is ugyanaz marad, erre vonatkozóan nem meríthetünk az indokolásból, lévén a benyújtott javaslat szövegéből ez a cikk még hiányzott.²⁵⁸ Az egészséges környezet a környezethez való jog tárgya, ilyen értelemben az Alkotmánybíróság gyakorlata alapján vonhatunk le a környezet fogalmára nézve következtetéseket. Az AB értelmezésében nem korlátozható a védelem kizárólag az ember életfeltételeire, hanem kiterjed általában az élet természeti alapjaira is. Az AB az „emberi élet természeti alapjai” kifejezést csak akkor használja, amikor a környezethez való jog merevségét hangsúlyozza más alkotmányi értékekkel szemben, más esetben az élet természeti alapjairól szól. Ezzel a gyakorlattal valójában kiterjeszti a jog (az állami kötelezettségek) hatókörét, a védelem a megfogalmazástól – amely egyértelműen és kizárólag az emberre utal, mint akire tekintettel a védelem szükséges – nem tisztán emberközpontú, hanem természetközpontú is egyben.²⁵⁹

²⁵⁷ 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya 18. §, Magyarország Alaptörvénye XXI. cikk (1) bekezdés.

²⁵⁸ Ugyanakkor új elem a XXI. cikk (2) Aki a környezetben kárt okoz, köteles azt – törvényben meghatározottak szerint – helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni.

²⁵⁹ FODOR L. (2007a) i. m. 16.

3.1.6.2. *A környezet fogalma a Környezetvédelmi törvényben és a közigazgatási jogban*

A magyar jogban a környezetvédelmi törvény jogszabályi szintű meghatározást nyújt a környezetről: „környezet: a környezeti elemek, azok rendszerei, folyamatai, szerkezete”, „környezeti elem: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet, továbbá ezek összetevői”.²⁶⁰ Habár a törvényszöveg leszögezi, hogy csupán e törvény alkalmazásában áll meg a definíció, a közigazgatás, jelesen a környezetvédelmi igazgatás erre a fogalomra építi fel igazgatási szabályszerkezetét. A ráépülés, a belső bővítés, a belülről tágítás jó példája a fenti meghatározásban szereplő épített környezet. A vonatkozó törvény szerint²⁶¹ az épített környezet elemeinek összessége az építészeti örökség, ami építmény, épületegyüttes, táj- és kertépítészeti alkotás, annak minden beépített *alkotórészével, tartozékával és berendezésével* együtt – ezzel tehát egy csapásra a környezet fogalmába sorolódnak a Hősök terén álló Milleniumi emlékmű királyszobrai, de a szökőkút is a parkban vagy az Andrassy út kandeláberei, sőt ad absurdum akár egy ex-dohányárusító bódé is. Ugyanakkor az uniós joghoz hasonlóan, sokszor abból következően találunk eltéréseket is a környezetvédelmi törvénytől. Az uniós jog körében fentebb már tárgyalt példát folytatva a környezeti információkhoz való hozzáférés rendjéről kiadott kormányrendelet 'környezeti információ' definíciója²⁶² gyakorlatilag az uniós irányelv megfelelő szakaszának²⁶³ fordítása, így az *emberi életfeltételeket, a kulturális helyszíneket* is környezetnek tekinti.

3.1.6.3. *A környezet fogalma a polgári jogban*

A hatályos Polgári Törvénykönyv szövegében a környezet egyetlen helyen kerül megemlítésre, ahol a jogalkotó a veszélyes üzemi felelősség szabályait rendeli alkalmazni az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységgel okozott károk-

²⁶⁰ A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény (a továbbiakban Kvt.) 4. § 1–2. pont.

²⁶¹ Az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény 2. § 33. pont.

²⁶² A nyilvánosság környezeti információkhoz való hozzáféréseinek rendjéről szóló 311/2005. (XII. 25.) Korm. rendelet 2. §.

²⁶³ Ld. 44. lábjegyzet.

ra.²⁶⁴ Ettől függetlenül mind a gyakorlat, mind az elmélet számos, a környezet védelmére adaptált polgári jogi jogintézményt tart számon,²⁶⁵ ezek azonban jogszabályi szinten nem említik a környezetet.

Az emberi környezet kifejezés a korábbi, 1976-os környezetvédelmi törvény maradványa a szövegben, amely már a címében is az emberi környezet védelméről beszélt. Ez építette be a környezeti kár fogalmát a polgári felelősség szabályai közé,²⁶⁶ „aki az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységével másnak kárt okoz” fordulattal, ami máig változatlanul megmaradt. A hatályos környezetvédelmi törvény nem tartalmazza ezt a szűkítést sehol, így a Ptk.-ba utaló szabály sem.²⁶⁷ Minthogy azonban mind a korábbi, mind a jelenleg hatályos környezetvédelmi törvény hasonló definíciót ad a környezet tárgyát illetően,²⁶⁸ és hasonló értelmezést dolgozott ki mögé a gyakorlat, így a terminológia megváltozása elvileg nem okozott gondot. Azonban több mint másfél évtized elmúlt a terminológiaváltás óta, így mára érthetlenné, okszerűtlenné és valós tartalom nélkülivé vált az emberi környezet fordulat a mögöttes jogszabály nélkül. A polgári jogban azonban az emberi környezet meghatározására nem szívesen vállalkozik senki. Mind a kommentár, mind a szerzők kerülnek a témát, mert „az »ökológiai kár« polgári jogilag legtöbbször meg sem ragadható”.²⁶⁹ Lábady Tamás szerint „mind az elmélet, mind a gyakorlat arra enged következtetni, hogy a környezeti kár [...] specifikálását csak »esetjogiasan« végezhetjük el”²⁷⁰ „végső soron a bírói gyakorlatra hárul az elhatárolás: a konkrét

²⁶⁴ A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény 345. § (1) bekezdés.

²⁶⁵ Ld. erről például SÓLYOM (1980) i. m., LENKOVICS (1980) i. m., ZOLTÁN i. m. 59–74., Lábady (1989) i. m. 165–199., BÁNDI–KISS–PÉTER–SZLÁVIK i. m. 169–207. Ezzel szemben a polgári jog környezetvédelmi célra való alkalmatlanságáról EÖRSI (1975) i. m. 216.

²⁶⁶ Az emberi környezet védelméről szóló 1976. évi II. törvény 46. § Aki az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységével másnak kárt okoz, a Polgári Törvénykönyvnek a fokozott veszéllyel járó tevékenységre vonatkozó szabályai szerint köteles a kárt megtéríteni.

²⁶⁷ A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény 103. § (1) bekezdés: A környezet igénybevételevel, illetőleg terhelésével járó tevékenységgel vagy mulasztással másnak okozott kár környezetveszélyeztető tevékenységgel okozott kárnak minősül és arra a Polgári Törvénykönyvnek a fokozott veszéllyel járó tevékenységre vonatkozó szabályait (Ptk. 345–346. §) kell alkalmazni.

²⁶⁸ Az emberi környezet védelméről szóló 1976. évi II. törvény 9. § (1) bekezdés: A Magyar Népköztársaságban az emberi környezet megóvása érdekében védelem alatt áll: *a)* a föld, *b)* a víz, *c)* a levegő, *d)* az élővilág, *e)* a táj, *f)* a települési környezet. Vö. A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény környezet, környezeti elem fogalmával a 6.2 pontban: környezeti elem: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet, továbbá ezek összetevői.

²⁶⁹ LÁBADY (1989) i. m. 165.

²⁷⁰ Uo. 195.

tényállás szerinti károkozás környezetiként minősítése, vagy annak elvetése²⁷¹. Zoltán Ödön Lábadyval összhangban szintén a környezetvédelmi törvény környezetfogalmára támaszkodik, a környezetvédelmi törvény céljának fényében egyenlőségjelet téve a környezet és az emberi környezet közé.²⁷²

A Polgári Törvénykönyv a korábbi Kvt.-hez igazodó szóhasználatával látszólag leszűkíti tehát a környezet fogalmát, tartalmi tekintetben azonban nem; a felelősség körében a környezetvédelmi törvény definícióját használja, a környezet kiterjesztő felfogása inkább máshol, más jogintézmények környezetvédelmi célra való felhasználásában, például a nem vagyoni kártérítési szabályok környezeti károkra való elismerésében jelenik meg.

A polgári jog rekodifikációja kapcsán komoly formában felmerült a környezeti kárfelelősség kérdésének újraszabályozása. Már a koncepció külön törvényi tényállássá kívánta tenni, sőt a kauzális kártérítési felelősség uniós jogban megjelent, lassanként teret hódító doktrinájának bevezetését is megfontolandónak tartotta.²⁷³ Ennek szellemében a 2009-es, hatályba nem lépett Polgári Törvénykönyv külön fejezetet szentelt a környezeti károknak, s valóban kiterjesztette volna a jogszabály hatósugarát.²⁷⁴

Ehhez képest a legújabb Polgári Törvénykönyv visszatér a korábbi megközelítéshez,²⁷⁵ amely normaszövegében számos, a környezetvédelmi magánjogot érintő változás található, de a felelősségi szabályok tekintetében kicsi a változás. A 6:535. § (2) alapján továbbra is a veszélyes üzemi felelősség szabályai szerint felel, aki az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységével másnak kárt okoz – maradt tehát a rövid, egymondatos szabály, az idejétmúlt terminológia szó szerinti ismétlése a veszélyes üzemi szabály hóna alá csapva. A javaslat indokolásában szó sem esik a környezeti kárról,²⁷⁶ így nem tudhatjuk a változatlanság okát, Lábady Tamás azonban korábban ismertetett álláspontját fenntartva úgy értékeli ezt, hogy „a szabályozás változatlansága továbbra is lehetőséget biztosít a bírói gyakorlat számára a jogfejlesztésre”.²⁷⁷

²⁷¹ Uo. 196.

²⁷² ZOLTÁN i. m. 153–193.

²⁷³ Az új Polgári Törvénykönyv koncepciójának elfogadásáról szóló 1003/2003. (I. 25.) Korm. határozat. Magyar Közlöny 2003/8. Melléklet 194–195.

²⁷⁴ Ld. a Polgári Törvénykönyvről szóló 2009. évi CXX. törvény 5:538–542. §.

²⁷⁵ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.

²⁷⁶ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény előzménye, a T/7971 számú törvényjavaslat indokolása. Részletes indokolás a LXVIII. Fejezet – Felelősség fokozott veszéllyel járó tevékenységért címhez. 664., <http://www.parlament.hu/irom39/07971/07971.pdf>

²⁷⁷ LÁBADY (2013b) i. m. 949.

Ugyanakkor a környezet kifejezés a sérelemdíj mértékének meghatározása körében is felbukkan, amikor a 2:52. § (3) bekezdésben a jogsértésnek a sértettre és környezetére gyakorolt hatására hivatkozik a jogalkotó. Bár nem *sui generis* tényállás keletkezett,²⁷⁸ de a gyakorlat számára útmutatóul szolgálhat a sérelemdíj körében a környezetre való hivatkozás, ha elsődlegesen nem az általunk vizsgált értelemben használta is a szót a kodifikátor,²⁷⁹ azonban az eset összes körülményei közé ez is beletartozik, így erre a továbbiakban részletesebben is kitérünk.

3.1.6.4. A környezet fogalma a büntetőjogban

A 2013 júliusában hatályba lépett Büntető Törvénykönyv külön fejezetben tárgyalja a környezet és természet elleni bűncselekményeket, amit a törvény indokolása szerint a védett jogi tárgyak jelentőségének növekedése alapoz meg, hiszen „napjainkban [...] egyértelműen igény mutatkozik a környezet autonóm védelmére”.²⁸⁰ A jogszabály tartalma az általunk vizsgált tekintetben, a környezetkárosítás törvényi tényállását nézve nem változik a megelőző állapotéhoz²⁸¹ képest. Ebben a földet, a levegőt, a vizet, az élővilágot, valamint azok összetevőit tekinti környezetnek a jogalkotó.²⁸² Az indokolás szerint a bűncselekmény elkövetési tárgyaként szükségtelen az épített mesterséges környezetet is meghatározni, tekintettel arra, hogy az azt károsító magatartások más tényállások alapján is bűncselekménynek minősülnek. Az egyes elkövetési tárgyak meghatározását a környezetvédelmi törvény adja meg.²⁸³ A büntetőjog konzervatív, dogmatikus szemléletét jól tükrözi a szűk körű, jogszabályon alapuló környezetfogalom használata. Bár fogalmi rendszerében a Kvt.-re utal vissza, ugyanakkor a környezet elleni bűncselekmények külön fejezetbe

²⁷⁸ Természetesen a személyiségi jogok megsértésének következtében járó sérelemdíj jogintézménye önmagában is alkalmas környezeti érdek védelmére, ahogy korábban a nem vagyoni kártérítés is játszott ilyen szerepet a gyakorlatban, e helyütt csupán a szövegbe került lehetséges hivatkozási alapra hívnám fel a figyelmet, ami nem környezetet érintő esetekben is környezetvédelmi kihatással lehet.

²⁷⁹ SZÉKELY–VÉKÁS i. m. 72.

²⁸⁰ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény indokolása 186., <http://konyvtar.bpugyvedikamara.hu/wp-content/uploads/2012/02/BTKeloterjesztes-tervezet.pdf>

²⁸¹ A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 280. § (1) bekezdés.

²⁸² A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 280. § (1), és a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 241. § (1) bekezdés.

²⁸³ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény indokolása 187.

sorolásával – amely egyik oldalon jelentős előrelépés – a kategória mint olyan alkalmazásával egyfajta leszűkítő szemléletet is tükrözhet (ami nincs a fejezetben, az nem a környezettel kapcsolatos).

3.1.7. Összegzés

Ahogy a fentiekből látszik, a környezet fogalmának megragadása nem egyszerű feladat. „Ha nincs is meghatározva a *per definitionem* fejlődő fogalmak köre, a környezet-környezetvédelem feltehetően beletartozik.”²⁸⁴ Összességében – a környezet fogalmába *minden* beletartozik, beletartozhat, aminek következményként a környezetjog szükségképpen komplex jogterület, s ilyen értelemben a jogrendszer minden részletében fellelhető környezetvédelmi céllal használható jogszabályhely. Sem itthon, sem külföldön, sem a jogszabályokban, sem az irodalomban nem alakult ki teljes körű konszenzus a fogalom tartalmát illetően. A széles vagy szűk tartalom közötti egyensúlyozás során mögöttes kérdésekre kellene először választ találnunk: a környezet védelme az embert, a társadalmat vagy saját jogán magát az embereket körülvevő környezetet védi? Ezt megválaszolva vonható meg a határ a környezet védelmére számot tartó, s arról lemaradó területek, tárgyak, jelenségek között. S a döntés, a fogalom tartalmának meghatározása után futhatnánk neki a szabályozásnak, elfogadva azt, hogy „a környezet fogalmának meghatározása kihat magára a jogi szabályozásra, előidézzi annak sokféleségét”.²⁸⁵ A rugalmasan alakítható, időben és jogszabálytól függően változó meghatározások között azonban a szabályozási terület folyamatos bővülése, a jogszabályok elaprózódása felé haladunk.

Álláspontom szerint megoldást jelenthetne a környezet fogalmának felosztása. Egyrészt beszélhetnénk a *környezet objektív és szubjektív meghatározásáról*, másrészt abszolút és relatív értelmezéséről. Az objektív környezetfogalomba beletartozik mindaz, ami objektíve szükséges az ember életfeltételeinek biztosításához. Ennek meghatározása természettudományos tény, a levegő, a víz, az élővilág szükségszerű elemei a földi életnek. Ezzel szemben a szubjektív környezetfogalom alá sorolható minden más, ami ezen kívül esik, aminek megítélése az adott személytől függ. Egyénenként másként érzékeljük a külvilágot, más körülmények között élünk, így mást tartunk környezetünkhöz tartozónak. Egy megrögzött város lakó kevéssé érzékeli a táj arculatának változását, ezzel

²⁸⁴ BRUHÁCS (1991) i. m. 11.

²⁸⁵ KISS-SHELTON (1997) i. m. 5.

szemben vélhetően érzékenyebb az épített környezete állapotára. Egy zömmel otthon dolgozó személy más benyomásokkal rendelkezik a munkahelyi környezet fogalmáról, mint egy multinacionális cég alkalmazottja vagy egy, az építőiparban, mindig más munkaterületeken dolgozó személy. A szubjektív értelemben használt környezetfogalom ennek megfelelően az adott személy megítélése szerint környezetéhez tartozó tényezők csoportja, ami a személyes benyomása, életfelfogása, világképe alapján alakul, időben és térben változó. Az objektív környezetbe tartozó körülmények tulajdonképpen minden emberre azonosak, míg a szubjektív környezet egyénenként különböző. Ennek megfelelően jogszabályi szinten utóbbi csupán körülírható, tartalma esetről esetre meghatározható. Jelenleg a gyakorlatban ehhez hasonló például a polgári jog azon megközelítése, amikor a szomszédjog megzavarása kérdésében folytat vizsgálatot.

Az abszolút értelemben vett környezetfogalom csoportok vonatkozásában ugyanazt a tartalmat takarja, bár a csoporttagok érintettsége lényeges különbséget mutathat. A hasonlóság az adott helyzetben lévők körülményeinek hasonlóságán alapul. Adott ismérv szerint – mint például a lakóhely – a csoport tagjainak érintettsége objektívizálható: noha valójában nem azonos, mégsem teljesen a szubjektumtól függ. Egy tengerparti település halászközösségét végzetesen érintheti egy tengeri olajkatasztrófa, ami a kontinens belsejében élő személyeket kevésbé súlyt, de az abszolút környezetfogalom alkalmazásában ők is lehetnek érintettek. A relatív értelemben használt környezetfogalom az adott személy középpontba állításával állapítja meg környezete határait, ami így különböző tartalommal, kiterjedéssel rendelkezik. Az előző példa szerint míg a tengerparton lakók környezetébe beletartozna a tenger, addig az attól távol élő személyekébe általában nem.²⁸⁶ A környezet fogalmában a fenti elemek összemosódnak, az elmélet sem különböztette meg eddig. Ugyanakkor jogi értelemben álláspontom szerint szükségszerű eljutnunk eddig. Míg a dél-amerikai esőerdők pusztulása objektíve problémákat jelent az egész emberiségnek, s így indokolt jogi lehetőséget biztosítani az érintettek széles köre számára ezzel kapcsolatban, addig például az ugyanezen területen lakó könyvelő munkakörnyezete véleményem szerint nem sorolható ugyanebbe a kategóriába, annak

²⁸⁶ Természetesen kivételekkel, így az adott területen nyaralóval, rokonokkal, gazdasági érdekeltséggel rendelkezők stb. Tovább árnyalja a kérdést, hogy a tengerek szennyezése jelentős részben szárazföldi, közvetett kibocsátásból származik, ami egyrészt összekapcsolja a két területet, másrészt viszont a kontinenslakók azon hozzáállását tükrözi, miszerint a tenger nem tartozik a környezetükbe. További nehézség a politikai határok kérdése, azaz a területek különböző államok fennhatóságához való tartozása, ami nemzetközi jogi szempontból is releváns.

ellenére, hogy a nemzetközi környezetjogi irodalomban nyitás figyelhető meg az emberi jogok felé.²⁸⁷ Adott probléma emberi jogi, munkaügyi és szociális kérdés, valamint annak a személynek, közösségnek a saját, szubjektív környezeti problémája, azonban környezeti problémaként sem objektíve, sem abszolút értelemben nem azonosítható. Kezelése pedig alapvetően és elsősorban a belső, nemzeti jogra tartozik. A példából kiindulva látszik talán a fogalmi bontás jelentősége: más az érintetti kör, más tehát a fellépésre jogosult, a fellépésre köteles és mások a lehetőségeik. Azonos fennhatóság alá tartozó személyek esetén a helyzet ugyanez. A szomszéd munkakörnyezete sem tartozik szükségszerűen az én környezetemhez, ezzel szemben lakókörnyezetünk, épített környezetünk azonos, s egyben különbözik a szomszéd városétól, akivel azonban lehet közös a vízbázisunk. Ennek függvényében változik, hogy környezethez való jogom fennáll-e, sérülése esetén felléphetek-e, kivel szemben, milyen jogi megoldások, jogintézmények igénybevételeivel.

A gyakorlatban a *bizonyítási teher* változása könnyítheti meg a fogalmi bontást. Az objektív környezetfogalom alá vonható jelenségek esetén nem kell bizonyítani, hogy környezeti rendelkezés alkalmazható-e, míg a szubjektív környezet értelmezése, kiterjedése – azaz környezeti jelenség-e egyáltalán a sérelmes tény – külön bizonyítást igényel. Az objektív környezetfogalom alá vonható tényekről köztudomású, hogy a környezet részei, így a víz, a levegő, az élővilág érintettsége esetén a környezetjogi előírások alkalmazásra kell hogy kerüljenek. A szubjektív környezethez tartozó jelenségeknél azonban adott esetben bizonyítanom kell, hogy a környezethez való jogom sérül. Az abszolút környezetfogalom alá tartozó magatartások esetén nem kellene az érintettséget bizonyítani, ezzel szemben a relatív környezetfogalom esetén igen. A hatásterület fogalmát régóta használja a jog, annak koncepcióját a környezet fogalmával vegyítve a gyakorlat is használható szempontokhoz jut. Ennek fényében a tiszai ciánszennyezés objektív környezetfogalom alá vonható a természetes vizek élővilágban betöltött helye és szerepe okán, ez szubjektív mérlegeléstől független, köztudomású tény. Az érintettek köre ugyanakkor diffúz, abszolút értelemben érintettek a tiszai halászatból, turizmusból élők, de relatív értelmű érintettségét bárki bizonyíthatja. Ugyanakkor az Ajkai Timföldgyár okozta vörösiszap

²⁸⁷ Általában KISS–SHELTON (2004) i. m. 369–406., SHELTON i. m. 639–663., valamint egyes konkrét esetekben pl. MARINKÁS 108–117. A fenntartható fejlődés koncepciója pedig tulajdonképpen ezen alapul, ld. BÁNDI (2013a) i. m., SZABÓ M. (2012a) i. m. 161–174., MAGRAW–HAWKE i. m. 613–639.

katasztrófa hatásterülete okán nem igényelne például bizonyítást Kolontár és Devecser lakosságának érintettsége (abszolút értelmezés).²⁸⁸

A környezet fogalmának kiterjesztése és kezelése mindezen megkülönböztetések mellett sem problémamentes. Abszurd helyzetet eredményezne például az esztétikai érték számonkérésének általános elismerése. Ha egy munkahelyként használt épület helységeit irritáló színre festené a tulajdonos, úgy ez az ott dolgozók és az ügyfelek környezethez való jogát sértené. Ugyanakkor jogi lépéseket lehetővé tenni egy ügyfél számára ezen az alapon (szubjektív környezetébe beletartozik, hisz munkakörnyezete, sőt relatíve érintett is) képtelenségnek tűnik. Ha nem tetszik neki az ügyfélváró, válasszon másik üzleti partnert. A köz érdekét is érintő sérelem esetén – utcaképet is sértő színválasztás – azonban már indokoltnak tűnhet a fellépés. Bár elvi szinten a környezet fogalmának lehető legtágabb értelmezése álláspontom szerint kívánatos, ugyanakkor a gyakorlat oldaláról az egyes jogágak, jogszabályok tartalmához, elveihez igazodóan. Így az elméleti kiterjesztési igény s a gyakorlatból táplálkozó szűkítő értelmezés józan közéletet jelenthet.

3.2. Környezeti kár

A környezeti kár fogalmának meghatározása, ahogy az a fentebbiekből már következik, összetett kérdés. A kár klasszikus fogalmából indulhatunk ki, ami hagyományosan negatív hatásként írható körül. A környezeti kár ehhez képest első megközelítésben a károk azon csoportját jelentené, amelyek a környezetben jelentkeznek vagy a környezet károsítása folytán valamely más dologban állnak be. A környezeti kár azonban nem csupán egy egyszerű kárfajtát jelent, hanem bizonyos szempontból magának a kárfogalomnak a definiálását is kérdésessé, pontosítandóvá teszi. A környezeti kár csak valamely negatív hatás, negatív következmény lehet? Kinek a szempontjából vizsgáljuk, mikor minősül negatívnak egy következmény? A környezeti terhek fokozatos növekedése

²⁸⁸ Az ipari szerencsétlenség következtében a kiömlő, több mint egymillió köbméternyi vörösiszap zagy elöntötte Kolontár és Devecser mélyebben fekvő részeit. Az erősen lúgos, maró hatású ipari hulladék körülbelül negyven négyzetkilométeren terült szét, felbecsülhetetlen gazdasági és ökológiai károkat okozva a Devecseri kistérségben. A katasztrófa tíz emberéletet követelt, a sérültek száma legalább százötven. Átmenetileg kitelepítették Kolontár teljes lakosságát. Később laborvizsgálatokkal bizonyított adatok rögzítették a területen élő és a mentésben segédkező személyek esetében a magas nehézfém, arzén, kadmium, króm szintet. Emellett a lúgos por belélegzése a légúti megbetegedések számának emelkedését is okozta. A hosszú távú hatásokra vonatkozó kockázatokról is több elemzés készült.

megszokottá vált, miközben a környezeti hatásoknak csak egy része jelenik meg gazdaságilag értékelhető káros hatásként.²⁸⁹ A hatások egy része azonban nehezen vagy egyáltalán nem forintosítható, így kárként való értelmezése nagyságának határozatlansága folytán máris ingatag. Emellett előfordulhat az az eset is, amikor a bekövetkező környezeti hatás részben pozitív, részben negatív következményekkel jár vagy olyan, a környezeti elemek szempontjából pozitív következményekkel, amelyek ennek ellenére a társadalom számára többletköltséget generálnak. Avagy épp ellenkezőleg: a környezet számára negatív a hatás, de kimutatható, társadalmilag bevett kárösszeg nem kapcsolható a következményhez.²⁹⁰

Ahogy azt fentebb láttuk, a környezet fogalmának is számos értelmezése lehetséges. Az összetétel két tagjának együttese vajon alkothat-e egységes, jól megragadható, a gyakorlatban is alkalmazható fogalmat? A jogi felelősség mint a társadalomellenes magatartásokkal szembeni védekezés jogszabályban lefektetett hátrányok alkalmazásával²⁹¹ kritériumaként szerepelhet, ez azonban nem szükségszerű. Felelősségi formától függ; a kár mint hatás azonban mindenhol szerepet kap a cselekmény súlyozásakor, a jogkövetkezmény kiválasztásánál és alkalmazásánál is.

3.2.1. A kár általános fogalma

A kár általános fogalmának meghatározása a következőképpen hangozhat: *Mindazon negatív következmény, hátrány, amely valamely károsító esemény folytán bekövetkezett.* A kár fogalma ugyan elsősorban a magánjog, jelesül a polgári jogi kártérítési felelősség sajátja, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban az egyéb jogágakat sem ebben a tekintetben, hiszen más felelősségi rendszerek is értékelik a kár meglétét vagy hiányát. A kár a szankció alkalmazásához szükséges, jogilag releváns okok egyike. Bármely magatartás,

²⁸⁹ SZLÁVIK (2008) i. m. 188.

²⁹⁰ A becslések szerint ma Magyarországon minimálisan évente 30 000 madár pusztul el áramütésben. Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, http://www.mme.hu/madarak_es_vezetek. Az itthon született fehér gólyáknak (fokozottan védett faj, pénzben kifejezett eszmei értéke 100 000 forint) mintegy 40% pusztul el így. Az áramszolgáltató vállalatoknak is sok gondot és költséget jelentenek a madarak okozta zárlatok. Ezen negatív hatások mind a környezeti károk fogalomkörébe vonhatók. De hol jelentkezik, érvényesíthető a fajtapusztulás okozta biodiverzitás-csökkenés okozta kár? S az kivel szemben és milyen feltételekkel érvényesíthető?

²⁹¹ EÖRSI (1966) i. m. 28.

tevékenység vagy mulasztás kiválthatja, ami az adott felelősségi szabály alkalmazási köréhez mérten értékelésre kerül. Az azonban, hogy milyen jellegű, milyen mértékű károsodás szükséges a jogkövetkezmények alkalmazásához, milyen tevékenység vagy mulasztás hatására következik be a kár, ki, hogyan, mikor tanúsítja, tanúsíthatja ezt, milyen jogkövetkezmények lehetségesek s sok más részletkérdést az egyes felelősségi szabályok tartalmaznak.

A büntetőjogi szankció alkalmazásának feltétele a károsodáshoz vezető *magatartás*, elegendő azonban annak megkísérlése is, ha potenciálisan alkalmas a negatív eredmény kiváltására, nem szükségszerű tehát a kár beállta. A büntetőjog nem kívánja meg mindig a kár, a negatív hatás tényleges bekövetkezését, a bűncselekmények osztályozhatóak is e szempont mentén. A materiális bűncselekmény más néven eredménybűncselekmény, azaz a tényállásban leírt elkövetési magatartás csak akkor valósít meg bűncselekményt, ha annak valamilyen további következménye, negatív eredménye is van. A magatartás önmagában nem elég a bűncselekmény megvalósulásához, kell még hozzá a kár mint eredmény is. Az immateriális bűncselekményt ezzel szemben már valamely tiltott magatartás is megvalósítja, függetlenül attól, hogy annak van-e valamilyen további eredménye, következménye. A tényállás vizsgálatával ezek elkülöníthetők: a materiális bűncselekmények elkövetése csak a károsító eredmény bekövetkezése esetén állapítható meg, míg az immateriális bűncselekmények nem kívánják meg az eredmény bekövetkezését a befejezett cselekményhez.

Ezzel szemben a polgári jog eredményközpontú, a bekövetkezett kár s az azzal összefüggésben beállott, elsősorban vagyoni, másodsorban egyéb sérelmek váltanak ki jogkövetkezményeket. Ugyanakkor a polgári jog sem kívánja meg szükségszerűen a külvilág számára is felismerhető hátrány bizonyítását, néhol vélelmezi azt, így például a személyhez fűződő jogok sérelme esetén.²⁹² Bár a károkozás általában jogellenes és tilos,²⁹³ s mint ilyen eleve negatív összefüggést feltételez, vannak azonban ez alól is kivételek,²⁹⁴ például a kártalanítás jogintézménye.

Klasszikus felfogás szerint a károsító esemény, magatartás vagy mulasztás folyamányaként bekövetkező változások, hatások lehetnek kedvezőek vagy kedvezőtlenek egyaránt, azonban ezek közül pusztán a negatív hatások alkotják a károk csoportját, a pozitív vagy semleges következményeket általában nem tartjuk kárnak. A kár beállhat valamely dologban vagy személyben egyaránt.

²⁹² VÉKÁS (2013b) i. m. 13.

²⁹³ Ptk. 6:518. § A törvény tiltja a jogellenes károkozást.

²⁹⁴ Ptk. 6:520. §.

Ha a károsító esemény negatív hatása természetes vagy jogi személyt érint, akkor személyi kárról beszélhetünk, ha nem, akkor általában dologi kárról.

További osztályozási szempont lehet a bekövetkező károk jellege, azok vagyoni vagy nem a vagyonban beálló mivolta. Az egyes jogsértések, károsító magatartások negatív eredménye okozhat közvetlenül anyagi hátrányt, ilyenkor beszélünk vagyoni kárról. A jogsértéssel közvetlenül érintett jogtárgy jellege helyett az elhatárolás szempontja a jogsértéssel előidézett visszahatás természete: ha ez vagyoni, a kár is vagyoni lesz.²⁹⁵ Az eszmei kár ehhez képest leggyakrabban testi fájdalomban, lelki szenvedésben jelentkezik. A személyiségben beálló kár, a testi, lelki értékek hátrányos megváltozása nem szükségszerűen észlelhető a külvilágban, ettől függetlenül alapot adhat jogkövetkezmények alkalmazására. A személyiségi jogok sérülése esetén is bekövetkezhet vagyoni kár, a károk jellegéből adódóan ugyanazon jogsértés esetén egyidejűleg több, akár különböző jogághoz tartozó felelősségi intézményt aktiválva.²⁹⁶

Az eszmei, erkölcsi, nem vagyoni kár okozásáért, a fizikai vagy pszichikai bántalomért helytállni tartozik a károkozó, a sérelemdíj, a személyiségi jog megsértése esetén alkalmazható jogkövetkezmények, valamint a büntetőjog, a szabálysértési jog intézményei lehetővé teszik különböző szankciók alkalmazását. A károsodás ezen fajtája részben a jogsérelem tényéhez kötődő jogkövetkezményeket indukál, nem szükséges a kár jellegének, nagyságának, súlyának, bármely jellemzőjének bizonyítása.

A vagyoni károk tekintetében az *in integrum restitutio*, az eredeti állapot helyreállításának elve mentén vizsgálhatjuk a kár összetevőit. A károk egyes fajtái eleve nem helyreállíthatóak, így a cél annak elérése, hogy a károsultat olyan helyzetbe hozzuk, mintha a káresemény be sem következett volna. Ennek

²⁹⁵ MARTON i. m. 122.

²⁹⁶ A felelősségi intézmények egyidejű alkalmazásának vannak azonban korlátai, mint a *ne bis idem* elve. A magyar Alaptörvény XXVIII. cikk (6) bekezdése alapján „[...] senki nem vonható büntetőeljárás alá, és nem ítéltető el olyan bűncselekményért, amely miatt Magyarországon vagy – nemzetközi szerződés, illetve az Európai Unió jogi aktusa által meghatározott körben – más államban törvénynek megfelelően már jogerősen felmentették vagy elítélték”. Szűkebb értelemben az elv azt is kizárja, hogy a bíróság ugyanazt a tény, állapotot vagy körülményt kétszeresen értékelje.

Ugyanezen elv megjelenik a szabálysértésekkel kapcsolatban: ha az elkövető egyetlen cselekményével több különböző szabálysértési tényállást merít ki, akkor az egyik megállapíthatósága – a kétszeres értékelés tilalmára tekintettel – ki kell hogy zárja a másik egyidejű megállapíthatóságát. A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény 2. § (4) bekezdése pedig a felelősségi rendszerek egyidejű alkalmazását tovább korlátozza: „Nem állapítható meg szabálysértés, ha a tevékenység vagy a mulasztás bűncselekményt valósít meg, úgyszintén, ha a tevékenységre vagy mulasztásra törvény vagy kormányrendelet közigazgatási bírság alkalmazását rendeli el.”

következtében a kár jellemzői és a felmerült vagyonszökkenés jellege alapján különböző kárfajtákat különböztethetünk meg. A vagyoni kár elemei a bekövetkező negatív hatásokhoz igazodva három nagy csoportba oszthatók.

A felmerült kár, *damnum emergens* a vagyonban beállott tényleges értékcsökkenés. Értéke azzal az összeggel egyenlő, amelytől a károsult valamely dolog elpusztulása, megsérülése, megrongálódása elvesztése folytán esik, valamint ide tartozik az az értékcsökkenés, amely a megrongálódott dologban a kijavítás ellenére fennmaradt. A tényleges kár körébe sorolható továbbá az az összeg, amelyet valaki – mint más személy magatartásáért felelős – kénytelen volt kifizetni.

Az elmaradt jövedelem, haszon, más vagyoni előny (*lucrum cessans*) az az érték, amellyel a károsult vagyona gyarapodott volna, ha a károsító magatartás nem következik be. Ebbe a kategóriába sorolható a vállalkozáson alapuló elmaradt haszon, a kieső munkából eredő jövedelem, elmaradó megtakarítás, az elmaradt tartás, a tulajdonból eredő haszon elmaradása.

A felmerült költségek és kiadások, egyéb indokolt költség a károsultat ért hátrányok kiküszöböléséhez szükséges kiadások. Míg a felmerült kár és az elmaradt haszon esetén a maga a jogsértés kiváltja a kárt, addig a költségek tekintetében ez áttételes. A költségek felmerülésének oka a károkozás, maga a kiadás azonban utóbb, a károsult elhatározása alapján realizálódik.²⁹⁷ Mindazon kiadás ebbe a kategóriába sorolható, ami a károsultat ért hátrány csökkentéséhez vagy kiküszöböléséhez szükséges, amennyiben indokolt, azaz a károkozás következményeként, célszerű többletkiadásként merült fel.

A kárelemek és fajták mérlegelése körében az egyes következmények negatív és pozitív hatásait egyaránt számításba vesszük. Ezen következmények a felelősség formájától függően a büntetés enyhítését, súlyosítását, más tényállás alkalmazását tehetik például lehetővé a büntető- és a szabálysértési jogban, és a káronszerzés tilalmának elvéből következően a kár részben vagy egészben való megtérítésének kötelezettségétől mentesíthetnek a polgári jogban.

3.2.2. A környezeti kár fogalma a jogirodalomban

A környezeti kár fogalmának irodalomban fellelhető meghatározása jobbára a jogszabályok szövegéhez igazodik. Környezeti kár ennek alapján Zoltán Ödön szerint a jogszabály által környezethez tartozó elem – föld, víz, levegő, élővi-

²⁹⁷ EÖRSI (1966) i. m. 89.

lág, táj, települési környezet – felhasználásával, hasznosításával, alakításával kár keletkezik, ha az jogszabály vagy hatósági rendelkezés megsértésével történt.²⁹⁸ Meghatározása kibontásához felhasználja a törvény általános tilalmát²⁹⁹ is – ennek alapján környezeti kárról beszélhetünk álláspontja szerint bármely magatartás (cselekvés vagy mulasztás) esetén, ha az a környezet védelem alatt álló bármely tárgyát káros hatásnak (szennyeződésnek, ártalomnak vagy más károsodásnak) teszi ki, ha ennek eredményeként azok természetes tulajdonsága hátrányosan megváltozik, vagy az emberi életkörülmények romlanak.³⁰⁰

Tamás András és Magyar Árpád a környezeti kár fogalmának meghatározásakor elsődlegesnek tartja, hogy a kár a környezet védelmét szolgáló jogszabály vagy hatósági rendelkezés megsértésébe ütköző eredmény. Környezeti kárdefinicióként megismétlik a régi Kvt. azon rendelkezését, miszerint környezeti kár az, ami az emberi környezet védelem alatt álló tárgyainak természetes tulajdonságait hátrányosan megváltoztatja vagy az emberi életkörülményeket rontja.³⁰¹ Kiemelik a környezeti kárt fokozott társadalmi veszélyessége, fajsúlyosabb mivolta okán, ami nem egyszerűen a tulajdonost – aki sokszor nincs – sérti, hanem általában az emberi egészséget, életet stb. Ezen szerzők meghatározása a régi Kvt.-t tükrözve nem önértéke miatt tekinti védendőnek a környezetet, hanem antropocentrikusan az emberre gyakorolt hatása miatt, a környezeti kárként való elismeréshez emberre gyakorolt negatív hatást tételezve.

Bakács Tibor a környezetjogi felelősségi rendszer bemutatása kapcsán hívja fel a figyelmet a régi Kvt. egyik visszás tartalmú rendelkezésére.³⁰² „E törvény alkalmazásában káros, illetőleg veszélyes az a szennyezés vagy ártalom, amely a külön jogszabályokban meghatározott határértéket meghaladja.”³⁰³ Létezne akkor nem káros szennyezés? Kár csak a határérték feletti szennyezés lenne? Nem, álláspontja szerint minden környezetszennyezés és minden ártalom egyben kár is, a kár jogi fogalma egybe kell hogy vágjon a természettudományos értelemben vett valósággal és a közgazdasági tartalommal.

²⁹⁸ ZOLTÁN i. m. 153. Definíciója az akkor hatályos, az emberi környezet védelméről szóló 1976. évi II. törvényre épül.

²⁹⁹ Régi Kvt. 10. § (1) Nem szabad az emberi környezet védelem alatt álló tárgyait olyan szennyeződésnek, ártalomnak vagy más káros hatásnak kitenni, amely azok természetes tulajdonságait hátrányosan megváltoztatja, vagy az emberi életkörülményeket rontja.

³⁰⁰ ZOLTÁN i. m. 154.

³⁰¹ TAMÁS (1981) i. m. 154–155.

³⁰² BAKÁCS (1992) i. m. 78.

³⁰³ Régi Kvt. 52. § (2) bekezdés.

A környezeti kár fogalmát több szempontból, a közjog és a magánjog oldaláról egyaránt vizsgálat alá vonható Csák Csilla szerint. A környezeti magánjogi kár a környezetet és a természetet érintő olyan kár, amely valamely személy jogait érinti, vagy olyan magánjogi sérelem, amely veszélyezteti a környezetet vagy annak valamely elemét.³⁰⁴ Egyik oldalról a környezetben bekövetkezett kár tehát, amely egyben érinti valamely személy jogait, másrésztől bármely magánjogi jogsértés, amely a környezetet sérti vagy veszélyezteti. A környezeti közjogi kár ezzel szemben a környezet és természet elemeinek sérelmét jelenti, ahol a kár a környezeti elemekben áll be, fő ismérve a károkozás tárgya.³⁰⁵ A környezeti magánjogi kár esetén a tevékenység, amellyel összefüggésben másnak kára keletkezik a kulcs, tudniillik a környezet igénybevétele, használata, terhelése.

Megfogalmazásában a környezeti kár szűk értelmű felfogása a környezeti közjogi kárral egyenlő, addig tág értelmezése a közjogi és magánjogi kár tartalmi elemeinek összessége. A szűken értelmezett környezeti kár a természet károsodását fejezi ki, a gazdasági kihatások vizsgálata nélkül,³⁰⁶ attól függetlenül, „van-e ennek bármiféle gazdasági következménye”.³⁰⁷ Nemcsak a környezeti elemeket ért hatások válhatnak ki kárfelelősséget, hanem a tevékenység hatóköréből eredően a környezethasználattal oksági összefüggésbe hozható magatartásból eredő egyéb kár is kezelhető környezeti kárként. Ebben a felfogásban a környezethasználat – azaz a környezetnek vagy valamely elemének igénybevételevel, illetőleg terhelésével járó tevékenység – mint magatartás során előálló eredmény, függetlenül attól, hogy a kár miben áll be. Ilyen értelemben a környezeti kárt Csák a környezethasználattal okozott károk és a környezetben okozott károk metszetének tekinti.³⁰⁸ A fogalmak meghatározásának pontatlanságából eredő definiálási problémákra Csák is felhívja a figyelmet, hiszen ez az értelmezés több szempontból is vitatható. A szűk értelemben vett környezeti kár mint a természetben beálló kár fogalma logikailag védhető, azonban túlzottan szűk. A környezethasználattal okozott károk köre azonban túl tág, hiszen környezethasználat például egy virágszedős erdei séta, fenti meghatározás alapján az erdei séta során előálló eredmény környezeti kárként értelmezhető: ha elesek egy kiálló fatuskóba, a lábtörésem is, ha az erdei ösvényen elüt az erdészet

³⁰⁴ CsÁK (2012b) i. m. 6.

³⁰⁵ Uo.

³⁰⁶ CsÁK (2012d) i. m. 86.

³⁰⁷ CsÁK (2012b) i. m. 7.

³⁰⁸ Ugyanerről ugyanő máshol CsÁK (2012a) i. m. 18.

traktora, az is, hogy extrémebb, az erdei séták során elandalodva megtörténő példákkal ne éljünk.

Ugyancsak szűkítő mivolta alapján nem értek egyet a környezeti kár pusztán környezethasználattal való okozhatóságával sem, azaz hogy a környezethasználat eredményeként keletkező kár és a környezetben okozott kár metszete volna a környezeti kár. Nem volna környezethasználat – az erdei példánál maradva – a főúton autózva eldobott csikk, amely erdőtüzet okoz, s így nem környezeti kár, ha ezzel elpusztít élőhelyet, állat- és növényvilágot, védett egyedeket stb.? Valóban fennáll azonban a fogalmak elválasztásának szükségessége, a környezeti kár nem azonos ugyanis a környezet használatával okozott kárral. A környezethasználat – a környezetnek vagy valamely elemének igénybevételével³⁰⁹, illetőleg terhelésével³¹⁰ járó tevékenység – fogalmának szűk vagy tág értelmezésére nem térnek ki, elegendő annyi, hogy álláspontom szerint a fogalom parttalan, alkalmas arra, hogy bármely tevékenységre kiterjesszük, így alkalmazása teljesen jelentőségét veszítheti vagy túl szűken értelmezve felesleges megszorításként funkcionálhat. A Kvt.-vel szemben megfogalmazható és Csák által is megfogalmazott – a későbbiekben bővebben tárgyalásra kerülő – egyik kritika már ennyiből körvonalazódik: túl bonyolult, nem letisztult a fogalmi rendszer.

Bándi Gyula a környezetben okozott kár meghatározásánál gyakorlati, összecszerúséget hangsúlyozó megközelítést alkalmaz. Álláspontja szerint a környezetet ért kár esetén – a klasszikus kárelemek figyelembevétele mellett – mindazokat a költségeket kell egybeszámítani, amelyek az eredeti környezeti állapot helyreállításához szükségesek.³¹¹ Kárfogalma ennek megfelelően mindazon hatásra kiterjed, ami változást indukál a környezetben, megkerülve így az állásfoglalást a negativitás kérdésében. Leszögezi továbbá, hogy a környezetben okozott kár számos esetben a technika adott szintjén nem elkerülhető, s így álláspontja szerint kárként minősül,³¹² de elgondolkodtató gondolatmenetet indukálhat.³¹³

³⁰⁹ Környezet igénybevétele a Kvt. szerint a környezetben változás előidézése, a környezetnek vagy elemének természeti erőforráskénti használata.

³¹⁰ A környezet terhelése a Kvt. szerint valamely anyag vagy energia közvetlen vagy közvetett kibocsátása a környezetbe.

³¹¹ BÁNDI (2011) i. m. 368.

³¹² BÁNDI (2011) i. m. 365.

³¹³ Ha a kár szükségszerű, nevezhetjük-e kárnak? Valószínű széles körű konszenzus övezi a károsító tevékenységet, ha betiltása helyett eltűrjük – például a közszolgáltatásokkal (pl. hulladék, energia) kapcsolatosan keletkezik –, ebben az esetben az ezen szolgáltatás igénybevételével beleegyezőnk-e a károsításba? Ha valóban szükségszerű a károsítás, valóban széles körű a

A környezeti kár fogalmának kérdése és nehézsége a témával foglalkozó külföldi szerzőknél is jelentkezik. A nehézséget az jelenti, hogy a kár fogalma jogrendszerenként eltérő, ennek megfelelően a definiálási és értelmezési problémák körében különbözőek a hangsúlyok. A *common law* rendszerekben az esetjog flexibilitásából következően kevésbé hangsúlyos maga a meghatározás kérdésének nehézsége, ugyanakkor a környezeti károk közé tartozó kárfajták, károsodások, azon jellemzőknek a meghatározása és kidolgozása a gond, ami a környezeti károk közé sorol egy behatást, melyre a megoldást többek között az egyes alkalmazható tortok számbavétele jelenti.³¹⁴

Larsson a környezeti kár definiálása körében érdekes szempontot vet fel, amikor megkülönbözteti a definiálás szintjeit, minthogy a meghatározások különböző kérdésekre fókuszálnak. Míg a környezeti kár globálisan szemlélve az erdőirtásra, az elsivatagosodásra, az ózonpajzs pusztulására, a globális felmelegedés okozta klímaváltozásra koncentrálnak, addig regionális szinten a határon átnyúló szennyezések, a természeti területekkel való megfelelő gazdálkodás, a vándorló fajok kérdései merülnek fel, lokálisan pedig a nemzeti sajátságok, az ipari kockázatok, a háztartások kerülnek a meghatározás fókuszába, bár kérdéses, hogy ez a megkülönböztetés hasznos-e környezeti szempontból.³¹⁵

A környezeti kár meghatározásánál ugyancsak a fogalmak bizonytalanságának kérdésébe futnak az egyes szerzők. Míg a környezeti kár elvben magába foglalja mindazt a negatív hatást, ami az embert, annak tárgyait és a környezetet éri,³¹⁶ addig tartalmának pontosabb meghatározásához további fogalmak használata szükséges. Így például a szennyezés (*pollution*) mint károkozó magatartás több jelentésárnyalatát is megkülönböztethetjük,³¹⁷ ahogy az időbeliség, az okok, a következmények jellege és kompenzálható mivolta alapján is differenciálhatunk.

A környezeti kár fogalmának kiszélesítésére számos példát találhatunk. Bowman szerint a környezeti kár meghatározása során a kár fogalmának – a hasznosság vagy az érték csökkenése – értékeleméből kellene kiindulni. A

konszenzus a tevékenység szükségessége mellett, ki és milyen alapon léphet fel a károk ellen, a károsító magatartás negatív-e, nem csupán a társadalom büntudatát kompenzáljuk a konkrét károkozó szankcionálásával, holott a kárt – áttételesen, haszonélvezőként – mindannyian okozzuk? A konszenzus kiterjed-e egyáltalán ebben az esetben is a szankcionálásra – avagy megfizetjük mi, a károkozó tevékenység haszonélvezői a mi részünket vagy a technológiaváltás, a kutatás költségeit?

³¹⁴ Ld. erről WILDE (2013) i. m. 23.

³¹⁵ LARSSON i. m. 122.

³¹⁶ SAUNDERS i. m. 2–5.

³¹⁷ SPRINGER i. m. 531., idézi LARSSON i. m. 125.

környezet értékjellegének három szintjét különbözteti meg: instrumentumkénti értékét, ami felhasználhatóságában rejlik, belső értékét, amit birtoklása során járulékos haszonként élvezhetünk – például esztétikuma, kulturális vagy vallási vonatkozása miatt – és önértékét, külső értékelési szempontoktól független, pusztán létezése okán fennálló értékét.³¹⁸ Más antropocentrikus irányultságú szerzők vitatják ezt, álláspontjuk szerint nem tekinthető értéknek semmi értékelő nélkül,³¹⁹ és semmilyen koherens és objektív etikai állásfoglalás sem igazolhatja a környezet önértékének teóriáját.³²⁰

Bowman a környezeti kár fogalmának meghatározásakor hasonlóan tág értelmezéssel él: nem csupán a tulajdonban beálló károkat és a személyi sérüléseket, de a környezet belső értékeinek csökkenését, ideértve az egyes elemek és az ökoszisztéma mint egész működésének zavarát is beleérti a fogalomba.³²¹ Vele egyetértésben Fitzmaurice is az irodalomban megjelenő széles értelmezést támogatja, kiemelve a meghatározás és értékelés nehézségét.³²²

A környezeti kár fogalmának ugyancsak egy optimális, a gyakorlattól még távol eső megközelítésével találkozhatunk Sandsnél, aki a fauna, a flóra, a szárazföld, a vizek, az éghajlati tényezők, a régészeti és kulturális örökség részei, a táj és ezen tényezők összességének, kölcsönhatásának bármilyen fokú emberi tevékenységből eredő sérelme esetén beszél környezeti kárról.³²³ A teljes körű, objektív kiindulópont mellett kiemelés érdemel az a tény is, hogy ebben a fogalomhasználatban a hátrány legkisebb foka is elegendő a környezeti kárhoz.

3.2.3. A környezeti kár fogalma a nemzetközi jogban

A nemzetközi jogban egységesen és univerzálisan alkalmazható kártipológia jelenleg nem létezik. Ahogy azt a történeti részből láthatjuk, a környezetjog mint friss jogterület rendkívül gyors, expanzív fejlődés mellett alakult ki jelenlegi állapotáig, fogalmi bázisa ennek megfelelően nem jegecesedhetett még ki sem a hazai, sem a nemzetközi jogban. Magának a kár fogalmának meghatározása sem egyszerű a nemzetközi jogban, elegendő csak a számos, a magyar szak-

³¹⁸ BOWMAN (2002a) i. m. 43. A környezet önértékéről bővebben Ld. ATTFIELD i. m., MATHEWS i. m.

³¹⁹ CALLICOTT i. m. 311.

³²⁰ SUGG–KREUTER i. m. 29.

³²¹ BOYLE (2002) i. m. 17.

³²² FITZMAURICE i. m. 1015.

³²³ SANDS i. m. 869.

nyelvben kárként fordítható fogalomra gondolnunk (*damage, harm, loss, injury, impairment* stb.), melyeknek eltérő jelentésárnyalataira e helyen nem térnénk ki.³²⁴ A kárfogalom elemei tekintetében – annak ellenére, hogy az irodalomban elterjedt a hazai jog teljességre törekvő felfogása, azaz a személyi károkon és a tulajdonban keletkezett károkon túl a környezet önértéke, az egyes elemek és az egész ökoszisztéma sérülésének kárként való meghatározása,³²⁵ ezen felül a megelőző intézkedések és helyreállítási költségek³²⁶ – mégsem beszélhetünk a negatív hatások teljességének kiküszöbölésére alkalmas tartalomról.

A kár fogalmának meghatározása ugyanakkor kiemelten fontos a nemzetközi jogban, lévén ha államok közötti vita merül fel, elsősorban a helyzet minősítése a kérdés, amelyben a környezeti hatások kárként való értékelése az államok egyetértésének hiányában valamely külső forrásra marad, s csak azt követi az alkalmazandó szabályok megtalálása. Egységes, általánosan elfogadott nézet a kár fogalmáról azonban nincsen, csupán egyes környezeti szektorokhoz vagy speciális hatásokhoz igazodó meghatározásokat találhatunk. Ennek következtében szűkebb, egymástól független definíciók sora keletkezik, ami kifejezetten kontraproduktív a kívánatosnak vélt univerzális kárfogalom kialakulásával, kidolgozásával szemben.

A nemzetközi jog jellegéből következően számos forrása közül csupán néhány tartalmaz kárfogalmakat, tekintve, hogy a nemzetközi jog jellemzően a kontinentális civiljog, a common law és más jogrendszerek definícióit és intézményeit használja. Ezen szektorfüggetlen, nem univerzális nemzetközi szerződések olyan „idealizált”³²⁷ definíciót alkalmaznak, amelyek igyekeztek a lehető legszélesebb hatásterületet lefedni. Ilyen például az ENSZ BT határozata alapján létrejött Kompenzációs Bizottság Kormányzó Tanácsának meghatározása,³²⁸ ami a következmények finansiális megközelítését tükrözi vagy a Nemzetközi Jogi Bizottság kárfogalma.³²⁹

³²⁴ Ld. erről bővebben KECSKÉS G. (2012c) i. m. 15–19.

³²⁵ Ld. FITZMAURICE i. m. 1015.

³²⁶ KECSKÉS G. (2012c) i. m. 20.

³²⁷ Uo. 31.

³²⁸ Governing Council Decision No. 7. Paragraph 35. (S/AC.26/1991/7/Rev.1) (i) a környezeti károk enyhítéséből vagy megakadályozásából ered; (ii) a környezet megtisztítására vagy helyreállítására szolgáló, ésszerű és lényeges eszközök igénybevételeből ered; (iii) a környezeti károk felméréséből, megfigyeléséből és felbecsüléséből ered; (iv) a környezeti károk hatása miatti közegészségügyi célú megfigyelések és orvosi szűrések elvégzéséből és az orvosi kezelésből ered; (v) a természeti kincsek kiaknázásából vagy károsodásából ered.

³²⁹ Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising out of Hazardous Activities Principle 2 (a) a kár személyeknek, a vagyonban, valamint a környezetben okozott súlyos kár, amely magába foglalja (i) élet, vagy testi épség sérelmét; (ii) a tu-

Az általános definiálástól tartózkodó magatartás alól kivételt jelent a környezeti kár intézménye. A környezeti kár definíciójának meghatározásánál objektív kiindulási alap a környezet fogalma lehet, kárként értékelve annak természetes integritásában objektíve bekövetkezett változásokat,³³⁰ így például az ökoszisztéma komponenseiben, működésében lezajló külső, emberi hatás következtében előálló ártalmas változásokat.³³¹ Ezzel az elméleti kiindulóponttal egyetértve nézzük, mi valósul meg ebből a gyakorlatban.

A nemzetközi jogban a környezeti kár megállapíthatóságának legnehezebb kérdése a károk köre. Ez gyakran a tulajdon fogalmából származtatott, ahol a gazdasági érték foglalja el a megsemmisült vagy károsodott tárgy helyét.³³² Ez a fogalmi megközelítés magában foglalhatja a piaci értéket, a bevételkiesést, a morális, esztétikai és a tudományos érdek sérelmét egyaránt, ugyanakkor komoly problémát jelent az élővilág azon elemeinek sérülésekor, amelyeknek – használat híján – nincs piaci értékük vagy az ökoszisztéma, táj esetén, s még nehezebb a helyzet a tulajdon alá nem vonható – a tenger mélye, a világűr – területeknél.

A nemzetközi jog által kidolgozott környezeti kárfogalom annyiban tér el az egyes nemzeti jogokban használatos kárfogalomtól, hogy abban az egyes környezeti elemek, káros hatások eltérő hangsúllyal szerepelnek – egyezményként másképp. Még a hasonló tárgyú egyezmények sem azonos fogalmat használnak, ami az adott egyezmények céljainak megfelelően adekvát lehet, amennyiben a lehető legtágabb módon értelmezendő. A nemzetközi jog nevesített, egyes szerződésekben pontosan vagy homályosan körülírt kárfogalmakkal dolgozik, amelyek egyes környezeti szektorokhoz vagy káros hatásokhoz kapcsolhatók. Egyetlen olyan egyezmény van, ami felöleli általában a káros tevékenységeket és a környezet valamennyi elemét, s mindössze ez az egy kísérli meg, hogy definiálja a környezetet.³³³ Az 1993-ban Luganóban aláírt, hatályba nem lépett egyezmény³³⁴ a környezetre veszélyes tevékenységekből eredő károk

lajdonban, anyagi javakban bekövetkező károkat, ideértve a kulturális örökségben keletkező károkat; (iii) a környezet károsodását előidéző veszteséget vagy károkat; (iv) a környezet vagy a tulajdon helyreállításához szükséges ésszerű eszközöket vagy költségeket; (v) az ésszerű válaszlépések költségeit.

³³⁰ WOODLIFFE i. m. 133.

³³¹ DE LA FAYETTE i. m. 150.

³³² KISS–SHELTON (2004) i. m. 153–154.

³³³ DE LA FAYETTE i. m. 149.

³³⁴ Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment, Lugano, 21.VI.1993. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/150.htm>

megtérítésére vonatkozó polgári jogi felelősségről szól. Az egyezmény definiálja a kár fogalmát is:

„a) halál vagy személyi sérülés; b) a tulajdonban okozott kár és anyagi veszteség, a károkozó létesítményben és az üzemeltető adott, veszélyes tevékenységhez tartozó telephelyen lévő tulajdonában keletkezett kárt kivéve; c) a környezet károsodásából származó, az a) és b) pontokban meghatározott károsodási körön kívül eső kár vagy veszteség, feltéve, hogy a környezet károsodásából eredő kártérítés, a károsodásból eredő elmaradt hasznot nem számítva, a megtett vagy sorra kerülő helyreállítás költségeire korlátozódik; d) a megelőzési intézkedések költségei és az ezek által okozott anyagi veszteség vagy kár, addig a mértékig, amennyiben az a)–c) pontok szerinti veszteség vagy kár a veszélyes anyagok, genetikailag módosított organizmusok vagy mikroorganizmusok veszélyes tulajdonságai, illetve hulladék következményeként jelentkezik”.³³⁵

Fenti kárfogalom ékes példája a tulajdonosi szemléletű, gazdasági alapú megközelítésnek, hiszen anyagi veszteségek számbavétele történik itt – leszámítva a halál, személyi sérülés kérdését. Ez az antropocentrikus kárfogalom a környezeti kár szabályaira általában is jellemző, az ember középpontba állításával eltér az objektív értékeléstől.

A nemzetközi jogi normák közül a környezeti kár fogalmát egyedül az ENSZ tengerjogi Egyezménye³³⁶ határozza meg, fókuszban a tengeri környezettel.³³⁷ Az említett Egyezményből is csupán a környezetet érő súlyos károkra vonatkozó meghatározás bontható ki, ami preventív, nem pedig felelősségi céllal került megszövegezésre, s kizárólag a nemzetközi jogban gyakran használt súlyos (*significant*) károkra vonatkozik.

A korábban már említett Espoóban aláírt, az országhatárokon áttérjedő környezeti hatások vizsgálatáról szóló Egyezmény szövege tartalmaz meghatározást az érintett hatásokra,³³⁸ amit analogikusan akár környezeti kárfogalomként

³³⁵ Luganói Egyezmény 2. cikk 7. pont.

³³⁶ 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS).

³³⁷ DE LA FAYETTE i. m. 150.

³³⁸ 1. cikk (vii) „Hatás”: bármely következmény, amelyet egy tervezett tevékenység idéz elő a környezetben, beleértve az emberi egészséget és biztonságot, a növény és állatvilágot, a talajt, a levegőt, a vizet, az éghajlatot, a tájat és a történelmi emlékeket vagy más építményeket vagy

is vizsgálhatunk, tekintve, hogy a kár szó említése nélkül kizárólag a negatív hatásokat, veszteségeket definiálja. Ez egy teljességre törekvő definíció, megfogalmazása mentes az emberközpontúságtól, ugyanakkor – bár általánosan használt Egyezményről van szó – nem kárfogalomként értékelt meghatározás.

Összességében egyetérthetünk azzal az állásponttal,³³⁹ ami nélkülözhetetlennek tartja, hogy legalább a kár fogalmáról tudományosan megalapozott egységes és általános szabályozás legyen érvényben, ami vita esetén kiindulópontként érvényesülve elősegíti adott jogvita rendezését. Ezen felül modellként alkalmas lehet az egyes nemzeti jogalkotások számára, elősegítve ezzel a belső jogok fejlődését. Ugyanakkor láthatjuk, hogy a nemzetközi jog lényegesen cizelláltabb – más megközelítésben opportunistá – kárfogalommal dolgozik, mint a hazai jog, ehhez képest sokkal nehezebb jogi kötőerejű konszenzust kialakítva általánossá tenni bármely rendelkezést, nemhogy egy fogalmat. A lehetséges megoldások – új definíció létrehozása, a létezők közelítése, belső jogelvek felhasználása³⁴⁰ – közül az első reális esélye nem látszik,³⁴¹ bár egyetérthetünk azzal az állásponttal,³⁴² hogy ez volna kívánatos. A definíciók közelítése hosszú távon megvalósulhat, legnagyobb esély azonban az egyes jogelvekből merített megoldások elterjedésére látszik. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról a tényről, hogy a nemzetközi jogban a szokásjogi elemek alapvetően deklaratív jellegűek, a gyakorlatban már bevett elveket, metódusokat tartalmaznak, jogfejlesztő hatásuk újító jellegüként általában nem érvényesül. S habár a nemzetközi jog árnyalt, sokrétű fogalmi rendszer, a környezeti kár tekintetében általános, bevett meghatározást nem találunk, kötőerővel rendelkező kiterjesztő értelmezésére pedig a közeljövőben nem látunk lehetőséget. Nem szükségszerű azonban ennek bekövetkezése, a nemzetközi környezetvédelmi jog intézményesedése, fejlődése mindinkább szükségtelessé teszi a környezeti kár és felelősség elkülönült kezelését. Az államok objektív felelősségének, a szennyező fizet elv térnyerésének, valamint az egyes szektorális szerződésekben megjelenő felelősségi szabályoknak, s a bírósági esetjogban deklarált téziseknek köszönhetően megoldódni látszik a probléma: az üzemeltető, mögöttes vagy reziduális

ezen tényezők egymás közötti kölcsönhatását; ugyancsak magában foglalja az ezen tényezők megváltoztatása eredményeként a kulturális örökségben vagy a társadalmi-gazdasági viszonyokban bekövetkező hatásokat.

³³⁹ KECSKÉS G. (2012c) i. m. 8.

³⁴⁰ Uo. 22.

³⁴¹ Bowman szerint ennek oka lehet, hogy nem látszik jelentős növekedés a környezeti károkat érintő nemzetközi peres ügyek számában. Ld. BOWMAN (2002b) i. m. 1–16.

³⁴² KECSKÉS G. (2012c) i. m. 25.

felelősként pedig az állam helytállni tartozik a tevékenység közvetlen vagy közvetett káros következményeiért, függetlenül attól, hogy a kár környezeti kárnak minősül-e.³⁴³

3.2.4. A környezeti kár fogalma az uniós jogban

Az Európai Unió jogában a kár általános fogalmi meghatározása szintén hiányzik. Egyes jogszabályok definiálják ugyan a kárt saját hatókörük tekintetében,³⁴⁴ ezt azonban semmiképpen sem tekinthetjük általános meghatározásnak. Ugyanígy a Bíróság esetjogában is számos fogalomértelmezést találhatunk,³⁴⁵ erre azonban ugyanez a kitétel vonatkozik: az adott ügy tekintetében értelmezi a jogszabályt, nem alakult ki bevett terminológia a gyakorlatában.

A környezet védelméről rendelkező uniós jogszabályokban található meghatározások közül témánk szempontjából több is érdeklődésre tarthat számot, így például a környezeti felelősségről szóló irányelv rendelkezései. Az irányelv előkészítése során született zöld könyv és fehér könyv még jóval szélesebb körű definíciókat alkalmazott, ami nemcsak a biodiverzitásban bekövetkező károkra, hanem az ennek következtében beálló személyi és vagyoni károkra is kiterjedt.³⁴⁶ Az irányelv végül – az egyes nemzeti jogokban fellelhető különbségek miatt³⁴⁷ – elvetette a klasszikus kárfogalom alá tartozó károkra való kiterjesztést. Némely európai ország ugyanis speciális rendelkezéseket fogadott

³⁴³ Uo. 30.

³⁴⁴ Például a hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről szóló 85/374/EGT tanácsi irányelv, HL L 210, 7.8.1985., 29. o., 9. cikk, magyar különkiadás 15. fejezet, 1. kötet, 257–261. o., vagy a Tanács 1225/2009/EK rendelete (2009. november 30.) az Európai Közösségben tagsággal nem rendelkező országokból érkező dömpingelt behozattal szembeni védelemről, HL L 343, 22.12.2009., 51.o., 3. cikk (1) bekezdés.

³⁴⁵ Például a C-63/09. számú Axel Walz kontra Clickair S.A. ügy [EBHT 2010 I-04239], a T-469/07. számú Philips Lighting Poland és Philips Lighting kontra Tanács ügyben, EBHT még közzé nem tett, <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=139342&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=154420>, C-551/12 P(R) számú EDF kontra Bizottság ügy, EBHT még közzé nem tett, <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=135061&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=154420>

³⁴⁶ Communication from the Commission to the Council and Parliament and the Economic and Social Committee: *Green Paper on Remedying Environmental Damage*, COM (93) 47 final, Brussels, 14 May 1993. 10., Commission of the European Communities: *White Paper on Environmental Liability*, COM (2000) 66 final, Brussels, 9.2.2000. 11., 14–16., 18–21. o.

³⁴⁷ CASSOTTA i. m. 88.

el a környezeti károk vonatkozásában, míg mások a hagyományos felelősségi szabályokat alkalmazták a környezetre veszélyes tevékenységekért való felelősség, valamint azon hatásokért való felelősség tekintetben, amelyek a környezet révén okozhatnak kárt.³⁴⁸

Az irányelv külön meghatározza a kár és a környezeti kár fogalmát – utóbbival szűkítve az irányelv hatályát –, mindkét meghatározás környezetközpontú. Ez a kárfogalom tekintetében előremutató eredményre vezet. Eszerint „kár: valamely természeti erőforrásban közvetlenül vagy közvetve bekövetkező, mérhető, kedvezőtlen változás, illetve valamely természeti erőforrás által nyújtott szolgáltatás közvetlen vagy közvetett, mérhető romlása”.³⁴⁹ Ez a definíció egyként mentes a nemzetközi jogban megjelenő antropocentrikus irányultságtól és gazdasági jellegtől, ugyanakkor kiterjesztő is abban az értelemben, hogy az erőforrás által nyújtott szolgáltatásra is kiterjed. A kár fogalmának vizsgálata során külön említést érdemel, hogy a kontinentális Európában a kár általában feltételezi, hogy van károsult személy, szemben fenti definícióval.³⁵⁰

Az irányelv meghatározza a környezeti károk fogalmát is, ez azonban már nem ennyire átfogó. Környezeti károk így

„a) védett fajokban és természetes élőhelyekben okozott károk, vagyis minden olyan kár, amely jelentős kedvezőtlen hatást gyakorol az ilyen élőhelyek és fajok kedvező védeltségi állapotának elérésére vagy fenntartására. Az ilyen hatások jelentőségét az eredeti állapothoz képest kell felmérni, figyelembe véve az I. mellékletben meghatározott kritériumokat.

Nem tartoznak a védett fajokban és természetes élőhelyekben okozott károk fogalmába azok az előzetesen meghatározott kedvezőtlen hatások, amelyek olyan gazdasági szereplő tevékenységének a következményei, aki kifejezett engedélyt kapott az adott tevékenységre az illetékes hatóságoktól a 92/43/EGK irányelv 6. cikkének (3) és (4) bekezdését vagy a 79/409/EGK irányelv 9. cikkét végrehajtó rendelkezésekkel, illetve az uniós jogszabályok hatálya alá nem tartozó élőhely és faj esetében a természetvéde-

³⁴⁸ Például az 1994-es dán környezeti károkért való kártérítésről szóló törvény, az 1990-es német környezeti felelősségről szóló törvény.

³⁴⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2004/35/EK irányelve (2004. április 21.) a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről (ELD) HL L 143, 30.4.2004., magyar különkiadás 357–375., 2. cikk 2. pont.

³⁵⁰ KRÄMER (2012) i. m. 186.

- lemről szóló nemzeti jogszabályok egyenértékű rendelkezéseivel összhangban;
- b) vizekben okozott károk, vagyis minden olyan kár, amely jelentősen kedvezőtlen hatást gyakorol:
- i. az érintett vizek ökológiai, kémiai, vagy mennyiségi állapotára, vagy ökológiai potenciáljára a 2000/60/EK irányelvben meghatározottak szerint, kivéve azokat a kedvezőtlen hatásokat, amelyek esetében az említett irányelv 4. cikkének (7) bekezdése alkalmazandó; vagy
 - ii. a 2008/56/EK irányelv szerinti, érintett tengervizek környezeti állapotára, amennyiben a tengeri környezet környezeti állapotának bizonyos aspektusaira a 2000/60/EK irányelv nem terjed ki;
- c) területi károk a földterület minden olyan elszennyeződése, amely az anyagok, készítmények, szervezetek vagy mikroorganizmusok talajba, talaj felszínére vagy a föld alatti térbe történő közvetlen vagy közvetett bevezetése következtében az emberi egészség károsodásának jelentős kockázatával jár;³⁵¹

A környezeti károk fogalma az irányelv hatálya alatt láthatóan csak bizonyos környezeti elemekre, egyedekre – föld, víz, természetes élőhelyek, védett fajok –, azoknak is csupán szűkebb körére és csak a hatások bizonyos részére terjed ki. A levegőszennyezésből eredő károk abban az esetben tartoznak a környezeti kár ezen definíciója alá, ha a levegő által szállított anyagok a vizek, a talaj, a védett fajok vagy a természetes élőhelyek károsodását okozzák³⁵², abból a megfontolásból, hogy a légszennyezés előbb vagy utóbb a talajon rakódik le (a talaj savasodása, az állat- és növényvilág egyedei).³⁵³ A génmódosított termékekkel okozott károk szintén ide tartoznak, minthogy a koncepció a károsodott környezetből indul ki, és a genetikailag módosított szervezetek szándékos kibocsátását kifejezetten megemlíti mint a szennyezés egyik forrását.³⁵⁴

³⁵¹ ELD 2. cikk 1. pont.

³⁵² ELD 4. preambulum bekezdés.

³⁵³ KRÄMER (2012) i. m. 187.

³⁵⁴ Uo. 174. lábjegyzet. Az ELD III. Melléklet 11. pont Az Európai Parlament és a Tanács 2001/18/EK irányelvében, HL L 106, 2001.4.17., 1. o. meghatározottak szerinti géntechnológiával módosított szervezetek környezetbe történő szándékos kibocsátása, szállítása és forgalomba hozatala.

Az irányelv nem a kárról és a magánjogi kárfogalomról szól elsősorban, hanem a kérdés közigazgatási rendezését célozza, fogalmi bázisa ennek megfelelően értelmezendő. Ennek tükrében a környezeti kár objektív megközelítése indokolt, szűkítő jellege azonban kevésbé.

Cassotta álláspontja szerint az irányelvvel kapcsolatos első fontos probléma a környezeti kár meghatározásának kérdése, ennek definiálása ugyanis döntő befolyással bír a szabályozás egészére. Az ökológiai kár bizonytalan jellegére tekintettel hajlamos lefedni a károk összességét – a tulajdonban, a mindenkit megillető dolgokban, illetőleg a tulajdon alá nem vonható dolgokban esett károkat egyaránt. A második lényeges probléma azonban ezzel kapcsolatban szintén a meghatározásból táplálkozik, jelesül a jogszabály alkalmazási köre, azaz a védeni kívánt értékek: az egyes környezeti elemek, a bennük keletkező károk vagy az ezek következtében keletkező egyéni jogok sérelme elleni fellépésre vállalkozik.³⁵⁵

3.2.5. A környezeti kár fogalma a magyar jogban

A hatályos magyar jogban a környezeti kár fogalmát számos jogszabály használja,³⁵⁶ megállapíthatósága tekintetében ugyanakkor elsősorban a Kvt. rendelkezései irányadóak. A törvény a fogalmak körében a környezeti kár helyett környezetkárosodásról, illetőleg környezetkárosításról beszél. *Környezetkárosodás a környezetben, illetve valamely környezeti elemben közvetlenül vagy közvetve bekövetkező, mérhető, jelentős kedvezőtlen változás, illetve valamely környezeti elem által nyújtott szolgáltatás közvetlen vagy közvetett, mérhető, jelentős romlása.*³⁵⁷ Ez a fogalom megfelel az ELD fentebb ismertetett meghatározásának.

A definíció elemzéséhez újabb fogalmak feltárása szükséges. A Kvt. rendszerében *környezet* a környezeti elemek, azok rendszerei, folyamatai, szerkezete;³⁵⁸ *környezeti elem* a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet, továbbá ezek összetevői.³⁵⁹ A mérhető, jelentős kedvezőtlen változás meghatározása a gyakorlatban fog kifejeződni, kulcsproblémaként a jelentőség kérdésével. Természeténél fogva nyilvánvalóan

³⁵⁵ CASSOTTA i. m. 32–33.

³⁵⁶ Például a Polgári Törvénykönyv és a Büntető Törvénykönyv.

³⁵⁷ Kvt. 4. § 13. pont. A környezetkárosítás a törvény meghatározása szerint az a tevékenység vagy mulasztás, amelynek hatására környezetkárosodás következik be. Kvt. 4. § 12. pont.

³⁵⁸ Kvt. 4. § 2. pont.

³⁵⁹ Kvt. 4. § 1. pont.

jelentős a végleges vagy visszafordíthatatlan okfolyamatot elindító változás, azonban a környezeti rendszerek bonyolultsága okán ezek soktényezős helyzetek, ahol egyetlen okot rendkívül nehéz meghatározni. A rendszerekben rejlő rugalmasság pedig sokszor ellensúlyozza a károkat, természetes regenerációt indítva, ami esetleg máshonnan von el erőforrásokat. Ezzel pedig már egy másik jogi fogalom, az okozatosság problémájába fordulunk, azaz egy adott jelenség, körülmény, magatartás és az azzal összefüggésben lévő hátrányos eredmény viszonylatában fennálló kapcsolat kérdésére.

A Kvt. meghatározza a *környezeti elem által nyújtott szolgáltatást is*: környezeti elemnek más környezeti elem vagy a társadalom (köz) érdekében ellátott funkciója.³⁶⁰ A természeti erőforrások által nyújtott egyéb szolgáltatások gondolata nem újkeletű, közgazdasági számítások szempontjaként már a környezetjog szélesebb körű megjelenése előtt felmerült.³⁶¹ A természeti javak *in situ*, helyben való, nem kitermelhető hasznosítása számos lehetőséget lefed, a környezet mint önérték létezésének önmagában való értékéig azonban nem terjed. A környezeti elem nyújtotta szolgáltatás ennek megfelelően a környezet valamely gazdaságilag mérhető, értékelhető funkcióját jelentheti, mint például a rekreáció.³⁶²

A természeti erőforrások értékelésének összetevőit vizsgálva a környezeti elem nyújtotta szolgáltatás az erőforrás közvetlen és közvetett használatával összefüggő érték kategóriájába sorolható.³⁶³ A felosztás többi szegmense – így például a választási lehetőség értéke, az örökölhetőség – ebben a megfogalmazásban a definícióban nem szerepel.

A definiálással kapcsolatos gond az értelmezés körül adódik: a környezetvédelmi törvény meglehetősen bonyolult fogalmi rendszert épít ki, amikor a környezettel kapcsolatos tevékenységek lehetséges hatásai alapján differenciál,

³⁶⁰ Kvt. 4. § 14. pont.

³⁶¹ Mill 1948-ban már rámutatott arra, hogy a föld nemcsak annyit ér, amennyit kinyerhetünk belőle, hanem többet, mert olyan lehetőségeket is tartogat számunkra, mint például a természeti táj nyújtotta szépség élvezete stb. Idézi KERÉKES (1998) i. m.

³⁶² A rekreációs haszonról ld. SZLÁVIK (2000) i. m. 94.

³⁶³ A természeti erőforrások teljes gazdasági értékének meghatározásáról ld. KERÉKES (1998) i. m. A Teljes gazdasági érték két fő összetevője a személyes használattal összefüggő értékek és a használattól független értékek. A Használattal összefügg a közvetlen használat értéke (élelmiszer, biomassa, egészség, rekreáció), a közvetett használat értéke (ökológiai funkciók, árvízvédelem, viharvédelem) és a választási lehetőség értéke (biodiverzitás, védett élőlények). A nem használattal összefüggő értékek: a hagyomány, örökölhetőség (élőlények, irreverzibilis változások), illetve a létezés, mint önérték (élőlények, veszélyeztetett egységek).

s külön kategóriákat képez. A jogi felelősséget a környezethasználóra³⁶⁴ telepíti, annak környezetkárosító vagy környezet veszélyeztető magatartása okán,³⁶⁵ ugyanakkor a felelősség fennállásához a környezethasználat eredményeként környezetkárosítást vagy környezetveszélyeztető magatartást³⁶⁶ vár el.

A környezeti kár megállapítása a gyakorlatban a bírósági esetek áttekintésével történhet. A felmerült ügyek változatos képet mutatnak a környezeti elemek, a károkozás módja, a kárt elszenvedő dolog alapján. A bírói gyakorlatban a környezetjogi szabályok alkalmazásával *expressis verbis* környezeti kárként elbírált ügyek száma az 1970–1980-as években töredékes, ha tartalma alapján ilyen ügyről volt is szó. Az évezred fordulójától megszorodtak a kifejezetten ekként nevesített és megfelelő jogszabályi hivatkozások alapján elbírált ügyek, de továbbra is számos esetben előfordul implicit módon megállapított környezeti kár.³⁶⁷ A fogalmi rendszer bonyolultsága, valamint a környezetjog ismeretének és bevetttségének hiánya mutatkozik meg abban is, hogy a környezeti kárként értékelt eredmények mellett a környezetveszélyeztető tevékenység megállapítására még ritkábban kerül sor, amiből arra következtethetünk, hogy míg a speciális kárfajta ismertsége emelkedik, addig a hozzá kapcsolódó felelősségi intézményeké nem olyan mértékben.

Az irányelv magyar jogba ültetéséről rendelkező³⁶⁸ törvény 2007-ben az ELD követelményeinek megfelelően átszabta fogalmi rendszerét. Az azt megelőző időszak fogalmi struktúrája érdemben nem változott, tartalmi tekintetben azonban átfogóbb definíciók kerültek a szövegbe. Míg korábban környezetkárosodásként értékelte a jogszabály a környezetnek vagy valamely elemének olyan mértékű változását, szennyezetttségét vagy valamely eleme igénybevételének olyan mértékét, amelynek eredményeképpen annak természetes vagy korábbi állapota (minősége) csak beavatkozással vagy egyáltalán nem állítható helyre, illetőleg, amely az élővilágot kedvezőtlenül érinti,³⁶⁹ addig az irányelv átvételét követően a helyreállíthatóság, mint feltétel kikerült a szövegből – helyette a jelentős változás a mérce, ugyanakkor a környezet által nyújtott szolgáltatás

³⁶⁴ Kvt. 4. § 9. pont alapján *környezethasználat*: a környezetnek vagy valamely elemének igénybevételével, illetőleg terhelésével járó tevékenység; A környezetterhelés és a környezet igénybevétele szintén definiált fogalmak, további elemzésüket ld. később.

³⁶⁵ Kvt. 101. § (1) bekezdés.

³⁶⁶ Kvt. 4. § 10. pont *környezetveszélyeztetés*: a környezetkárosodás bekövetkezésének közvetlen veszélye, ami a 11. pont alapján tevékenységgel vagy mulasztással is előidézhető.

³⁶⁷ A témáról ld. bővebben JENOVAI i. m. 54–56.

³⁶⁸ Az egyes környezetvédelmi tárgyú törvények környezeti felelősséggel összefüggő módosításáról szóló 2007. évi XXIX. törvény.

³⁶⁹ Kvt. 4. § k) pont – 2007. IV. 30. előtt.

romlását is egy lehetséges környezeti kárként értékeli. Ennek megfelelően meghatározza a környezeti elem által nyújtott szolgáltatás fogalmát is, ami környezeti elemnek más környezeti elem vagy a társadalom (köz) érdekében ellátott funkcióját takarja,³⁷⁰ ami még mindig elég homályos, értelmezésének kérdése, kiterjesztése a gyakorlatban valósulhat meg.

A Kvt. 1995-ös elfogadásakor a fogalmi rendszer kidolgozása során előrelépésként s a korábbi gyakorlattal való szakításként értékelte az indokolás azt a lépést, hogy már nemcsak a káros szennyezést kell megakadályozni, visszaszorítani, hanem a határérték alatti szennyezések elleni fellépést is lehetővé teszi. Ez ugyan alapvetően nem helytálló, hiszen 1995 előtt is lehetséges volt például a polgári jog eszközeivel fellépni ezek ellen a környezeti hatások ellen, kétségtelen tény azonban, hogy a fogalmi kör szövegének változásán jól követhető a felelősség alakulása. Az 1976. évi környezetvédelmi törvényből hiányzó definitív rész – kis intenzitású alkalmazásának hatására – nem került kimunkálásra a gyakorlatban sem, így a Kvt. kétség kívül előrelépést jelentett ebben a tekintetben. A szennyeződés – ártalom – károsodás esetén fennálló felelősség a gyakorlatban könnyen és gyakorta egyszerűsödött a pusztán határérték feletti szennyezés esetén fennálló felelősséggé, amely gyakorlattal valóban szakít a Kvt., ugyanakkor eredeti fogalmi rendszerében az is az engedélyköteles, határértéket meghaladó, helyreállítást igénylő vagy helyre nem állítható károsodást, illetve azzal fenyegetést jelentett. Ehhez képest a környezethasználat és a környezetkárosodás fogalmának megváltozásával 2007 óta függetlenedett teljesen a környezeti kár, a felelősség kérdése a kár mértékétől, a károsodáshoz vezető tevékenység jellegétől, a hatósági engedélyek, határértékek meglététől és megtartásától.

A magyar jogban a polgári jog kodifikációja során felmerült a környezeti kár fogalmának más definiálási helye, lehetősége. Az első Szakértői Javaslat a környezeti kár fogalmát így fogalmazta meg: a környezet igénybevételevel, illetőleg terhelésével járó tevékenységgel vagy mulasztással másnak a halála, testi sérülése vagy egészségkárosodása folytán vagy egyébként okozott tényleges vagyoni kár és elmaradt haszon, továbbá a) a környezeti károkozás felszámolásával és a károkozást megelőző környezeti állapot helyreállításával kapcsolatban felmerült minden észszerűen indokolt költség és kiadás, b) a környezeti állapot és minőség hátrányos megváltozásából eredő, illetve c) a társadalom, annak csoportjai vagy az egyének életkörülményeinek romlásában kifejeződő általános kár. Emellett sérelemként a kollektív személyiségi jogsértést is nevesíti – nem kárként, hanem

³⁷⁰ Kvt. 4. § 14. pont.

a sérelemdíj szabályai alá utalva sérelemként.³⁷¹ A Javaslat indokolása szerint a kárfelelősségi tényállás a környezetvédelmi, a természetvédelmi és a hulladék-gazdálkodásról szóló törvényeket kívánta összefoglalni, így a fogalom kialakítása során is ez történt, a természet védelméről szóló törvény egy rendelkezésével³⁷² egészítve ki a Kvt. meghatározását, s ezt fogalmazza át a polgári jog rendszerébe illeszkedően. A környezeti károkra vonatkozó rendelkezések azonban a munkák során elmaradtak, így sem a 2009-ben elfogadott és hatályba nem lépett, sem a 2013. évi Ptk. nem tartalmazza azokat.

A környezetjog területén az egyes fogalmak kidolgozása során általában problémát jelent annak technikai környezethez kötöttsége. Egy fogalom alkalmazhatóságának kritériuma kellően pontos jellege, amit a beleértendő elemek taxatív felsorolásával vagy absztrakt körülírással érhetünk el. A környezetet érintő technológia állandó és gyorsuló ütemű fejlődése ellehetetleníti az első módszer alkalmazását, felsorolhatatlanná teszi a potenciálisan veszélyes tevékenységeket, a védendő elemeket, a negatív következményeket. Ugyanakkor jelentősen megnehezíti az absztraktív körülírás megvalósítását is, hiszen előre nem tudható, mi mindenre kívánjuk az adott fogalmat a jövőben – akár igen közeli jövőben is – használni, kiterjeszteni.

A környezeti kár megállapításának emellett számos nehézsége lehet – hiszen egy részük nem azonnal, a kiváltó okot követően jelentkezik, s a köztes időben a beálló következmény mértéke változhat –, az okozati összefüggések bizonyítása ezáltal megnehezül, ahogy előfordulhat az is, hogy a jelenben nincs közvetlen hatásuk, de a jövőre nézve komoly veszélyt jelentenek, lehet a szennyezés többkomponensű, ahol a károkozók köre kiterjedhet egyes természetes eredetű együtthatókra és a károkozás eredete néha felkutatathatatlan.³⁷³

A környezeti kár fogalmának meghatározása számos gyakorlati kérdés tarkítja. Környezeti kár-e például a víz- vagy levegőminőség romlása, hiszen annak változása természetes folyamat. Mi minősül egyáltalán minőségromlásnak ebben az esetben – kilégzéssel az ember széndioxidot juttat a levegőbe, ami üvegházhatású gáz, ad absurdum minden kilégzés környezeti kárt jelenthetne. Mennyiséghez köthető a kár? Évente egy felnőtt ember kb. ötszáz kilogrammnyi széndioxidot lélegzik ki, ehhez képest Magyarországon egy új autó átlagosan

³⁷¹ A Ptk. ún. Vitatervezete, a Polgári Törvénykönyv Ötödik Könyv Kötelmi jog Javaslat. 2006. december 31. 5:585. § [Környezeti kár és sérelem].

³⁷² A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény 81. § (2) bekezdés e) pont kárként fogalmazza meg a társadalom, annak csoportjai vagy az egyének életkörülményeinek romlásában kifejeződő nem vagyoni károkat.

³⁷³ BRÜGGEMEIER i. m. 81–82.

körülbelül évente 2132 kg széndioxidot bocsát ki.³⁷⁴ A fenti számokból következően egy átlag alatt használt autó és egy átlag feletti 'kibocsátású' személy környezeti terhelése igen közel eshet egymáshoz. Mi a helyzet akkor, ha a negatív következmény kialakulásához vezető első lépést más tette meg, ugyanakkor az még nem volt elégséges a negatív hatás kialakulásához, ezt követően azonban a kár már spontán folyamatok eredményeként, nem azonosítható okokból, vagy számos tevékenység kumulált hatásaként bekövetkezett. Kár-e ebben az esetben a határhelyzet létrehozása negatív eredmény nélkül?

A kárfogalom vizsgálata kapcsán a kár bekövetkezése határhelyzetekben is létrejöhet – az ökokidium,³⁷⁵ az atomkár mind egy-egy speciális területe a környezeti kár bekövetkezése lehetőségeinek. A környezet fogalmának meghatározásában az egyes elemeken túli lehetséges zónák, így a világűr, a tengerfenék vetnek fel további kérdéseket. A környezeti károk emberi jogi vetületeinek vizsgálata, a környezeti károk mint az egyes emberi jogok megsértésének formája szintén a jövőbeni vizsgálódások tárgya lehet. Jelen értekezés csupán részlegesen kíván adalékokkal szolgálni a terület megismeréséhez, így ezen kérdésekkel csupán említés szintjén foglalkozik.

³⁷⁴ A Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet 2014-ben készült vizsgálata alapján az országban futó autók átlagosan évente 16 400 kilométert tesznek meg. Az Európai Parlament és a Tanács 443/2009/EK rendelete (2009. április 23.) a könnyű haszongépjárművek széndioxid-kibocsátásának csökkentésére irányuló közösségi integrált megközelítés keretében az új személygépkocsikra vonatkozó kibocsátási követelmények meghatározásáról [HL L 140, 2009.6.5.] a széndioxid kibocsátás felső határértékét 130 g/km értékben határozza meg, amit 2020-ig 95 g/km-re kell csökkenteni. Utóbbi érték a 2014-es átlagos forgalom alapján 1558 kg éves terhelést jelentene.

³⁷⁵ Az ökokidium egy terület ökoszisztémáinak jelentős károsodását, pusztítását vagy teljes megsemmisítését, a természeti környezet kiirtásának folyamatát jelöli – nem pusztán az egyes környezeti elemek megsértését, hanem az egységes ökoszisztémát. Például az ökokidium bűncselekménnyé nyilvánításáért indult – sikertelen – polgári kezdeményezés (<http://www.endecocide.eu/home/?lang=hu>) álláspontja szerint, ha egy tevékenység, akár potenciálisan is, de pusztító következményekkel jár, annak illegálisnak kell lennie, tekintet nélkül arra, hogy a katasztrófa milyen valószínűséggel következik be. Az ökokidium *egy adott terület ökoszisztémáinak jelentős károsodását vagy elpusztítását vagy teljes megsemmisítését jelenti emberek vagy természeti erők által, olyan mértékben, hogy a terület rendeltetésszerű használatának lehetősége súlyosan csökken annak lakói számára. Tervezetük szerint bíróság mérlegelné az ökoszisztéma károsodásának, veszteségének mértékét, időtartamát és hatását, bármely elem minimális szintje büntetendővé tenné a cselekményt. Példájuk alapján a döntéshozatalhoz a bíróság hivatkozhatna egy létező törvényre, például az ENSZ 1997-es Convention on the Prohibition of Military or any other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD) meghatározza az „elterjedt”, a „hosszú távú” és „súlyos” terminusokat. (a) elterjedt: több száz négyzetkilométert felölelő terület; (b) hosszú távú: hónapokig vagy körülbelül egy évszakra keresztül tartól (c) súlyos: az emberi életre, a természeti illetve gazdasági erőforrásokra nézve súlyosan vagy jelentősen károsító vagy azokat megzavaró hatás. A fegyveres konfliktusok eredményeként létrejött környezeti károkról Ld. pl. BODNÁR i. m. 230–239.*

Ugyancsak említés szintjén szólunk a környezeti károk közgazdasági értékelésének, megközelítésének kérdéséről, amelynek számos módszere, modellje és tétele ismert.³⁷⁶

3.2.6. A környezeti károk tipológiája

A környezetjog általános bemutatása során láthattuk, hogy a környezetjog szabályozása többrétű, a generális szabályokon felül az egyes elemekhez kapcsolódó speciális normák érvényesülnek. Vizsgáljuk meg, van-e ennek jelentősége a környezeti károk tekintetében: van-e egyáltalán érdemi oka a felosztásnak vagy tisztán dogmatikai, ez vagy merőben más felosztás érvényesül? Elsőként vizsgáljuk meg, hogy a kár általános fogalmánál ismertetett kategóriák megfelelnek-e a környezeti kár jellemzőinek.

A környezeti kár a lehetséges kárfajták egyike, olyan következmény, változás, ami valamilyen károsító esemény következtében áll be a környezetben. A környezeti kár fogalmának meghatározása során azonban az egyes definitív elemek vizsgálatánál máris problémába ütközünk. Elsőként a környezeti kár esetén bekövetkező hatás negatív megítélése elemezhető. Vizsgálható-e objektíven a hatás negatív jellege, megítélhető-e az részrehajlás nélkül, hogy a beálló következmény pozitív vagy negatív? A következmények summázhatók-e, ha a hatások valamely környezeti elemre negatívak, másra pozitívak? Hogy viszonyul mindez az emberhez – szükségképpen antropocentrikus választ kell-e adnunk arra a kérdésre, adott jelenség kár-e? A válasz az esettől, a környezettől és az adott hatástól függ. A negatív jelleg lehet kevésbé releváns, a hatások összemosódhatnak;³⁷⁷ ugyanis ami az egyik környezeti elemnél negatív, az a másik esetén akár pozitív változást is előidézhet. (Adott területen lerakott hulladék például jelenthet komoly környezeti terhet, kárt, ugyanakkor vagyoni értékkel bíró alapanyagot, amely esetben már nem is kárként értékelendő. Ha a lerakott hulladék bomlásnak indul, az jelenthet potenciális kárveszélyt vagy jól működő biogáz termelést stb.) Ugyanakkor a kárfelelősség egyes intézményei

³⁷⁶ Ld. bővebben pl. BÁNDI–SOPOVNÉ–SZLÁVIK i. m. 293–356., KERÉKES–SZLÁVIK i. m., SZLÁVIK (2008) i. m., KERÉKES i. m. 61–72.

³⁷⁷ KECSKÉS (2012c) i. m.7. Egyes esetekben épp ezért tartózkodnak is a környezeti kár fogalmának használatától – Ld. erre példaként az országhatárokon áterjedő környezeti hatások vizsgálatáról szóló Espooban 1991-ben aláírt Egyezményt [a magyar jogba az 148/1999. (X. 13.) Korm. rendelet emelte be]. Az Egyezmény kiterjeszti hatáskörét bármely környezeti hatásra, beleértve minden, az Egyezmény alá tartozó, az emberi egészséget, biztonságot, növény- és állatvilágot stb. érintő következményt, legyen az pozitív vagy negatív.

kapcsán a pozitív hatások miatt is beállhat a felelősségi jogviszony, felelősségen alapuló kártérítési kötelezettség, így például a kárveszély elhárítása érdekében tett megelőző intézkedések által generált kár.³⁷⁸ Kárnak minősülhet környezeti értelemben az esély elvesztése,³⁷⁹ azaz például annak a lehetősége, hogy az unokáink is értsék, lássák, megélhessék a néphagyomány szimbolikáját (pl. gólya, fecske, bazsarózsa), minthogy ezek az élővilághoz köthető elemek kipusztulásukkal a jövő nemzedékek számára kárként realizálódnak.

Környezeti károk esetén a kárelemek, bár tartalmi szempontból egyes hatásaik lehetnek részben pozitívak, a negatív hatások miatt mindenképp kárként jelentkeznek. A részbeni pozitív hatás miatt a felelősségi instrumentum alkalmazása során kialakuló következmények lehetnek csupán mások, a negatív hatást általában nem ellensúlyozza a pozitív, nem lehet tehát 'nettó értéket' vonni.

A kár jellege alapján lehet dologban vagy személyben beálló kár, amely felosztás a környezeti károkra is vonatkozhat. A környezeti károk mindkét kategóriába kerülhetnek, hiszen a környezetet érő negatív hatások a személyekre is kihatnak, ezen felosztás szerint maga a környezet, annak elemei pedig dolognak minősülnek. A személy és dolog közötti határvonal – bár igen régi és bevett elhatárolás – témánk szempontjából érdekes felpuhuláson megy keresztül. A szigorú választóvonal továbbra is fennáll, azonban az élőlények dologkénti felfogása napjainkra korántsem olyan egyértelmű,³⁸⁰ immár jogszabályi szinten megjelenő.³⁸¹ Ugyanakkor a környezeti elemek általános sérülésének értékelése már problémás, a levegőminőség se nem dolog, se nem személy. Ugyancsak nem értékelhető így a környezeti elem nyújtotta szolgáltatás, a felosztás tehát kevés a környezeti károk tipizálására.

A kár megjelenését tekintve lehet vagyoni és eszmei kár, amely kategóriák mindegyike alkalmazható a környezeti kárra. Az eszmei – korábban nem vagyoni – károk gyakori formája az élet, a testi épség, az egészség sérelme, amely megvalósulhat valamely környezeti elem sérelmén keresztül. Az egyes nevesített jogok közül a tulajdon, a magánlakás, a magánérdek sérülése szintén alkalmas lehet környezetet ért károsodás esetén való alkalmazásra. A környezeti károkkal kapcsolatos általános jellemző azonban azok generális jellege – a jogkövetkezmények alkalmazásához pedig épp az individuális érintettséget kell bizonyítani. A környezet általános minőségromlásának következményei sérthe-

³⁷⁸ KECSKÉS G. (2012c) i. m. 7.

³⁷⁹ JÓJÁRT i. m. 518–533.

³⁸⁰ Ezzel kapcsolatban ld. MAJTÉNYI B. (2002) i. m. 275–300., MAJTÉNYI B. (2008) i. m. 17–28.

³⁸¹ Ld. pl. Ptk. 5:14. § (3) bekezdés.

tik magánérdekemet, de képes vagyok-e ezt bizonyítani? Hasonlóan problémás az esztétikai károk kérdése.

A vagyoni károk körében ugyancsak problémás az individualizálás, azaz mely kár jelent nekem személyesen vagyoni hátrányt. A károsodás jellege miatt sokszor nem csupán a károsultnak okoz problémát érintettségének bizonyítása, hanem fordítva is igaz: nehéz a károkozás egyediesítése és a károsultak megállapítása, akik gyakran ismeretlenek, számuk meghatározhatatlan vagy teljesen általános. A biodiverzitás csökkenése például kinek okozott kár? Márpedig a felelősségi instrumentumok egy részének alkalmazásához – jellemzően a magánjogi eszközökhöz – ez szükséges elem.

A másik generális probléma a kár összecszerűségének megállapítása, amely kérdés az összes, vagyoni jellegű szankció – kártérítés, pénzbüntetés, bírság, díjak stb. – alkalmazása során felmerülhet. Az összecszerűség problémájának kulcsa a környezet értékelése. Első nehézség a fentebb már látott definíciós probléma: mi is a környezet. A második annak az összegnek a meghatározása, amennyit ér, hogy a kár összege abból származtatható legyen. A környezet, környezeti károk értékelésének számos módszere van, ez a kérdés a közgazdaságtudomány körébe tartozik, jelen műnek nem tárgya. Elegendő annyit megjegyeznünk ebben a körben, hogy a számítási módszerek különböző tényezőket vesznek figyelembe az érték meghatározása során, az összeg megállapításához pedig a statisztikai összehasonlításon alapuló becslés módszere használatos.³⁸²

A vagyoni károk hármias felosztása mellett sem mehetünk el szó nélkül. A vagyonban beállott tényleges értékcsökkenés problémája azonos a környezet értékelésének fenti kérdésével. Az elmaradt haszon, kieső jövedelem meghatározása szintén nehézkes, hisz a környezet, környezeti elem nyújtotta szolgáltatásból származó bevétel gyakran van kitéve egyéb természetes tényezőknek: a vízszennyezés – strand példájánál maradván az időjárás lehet ilyen tényező.

A kár elhárításához szükséges költség környezeti károk esetén gyakran tetemes, olykor a károsult, de a károkozó számára is megfizethetetlen mértékű, csak állami beavatkozással helyreállítható, persze a kár és összege ettől függetlenül megállapítható. Ennek összecszerűségével kapcsolatban az okozatosság is kérdés lehet – a kár elhárításához szükséges-e a kiadás, amit nem csupán az objektív körülmények befolyásolnak. Minthogy élő rendszerekről van szó, amelyek a kártól függetlenül folyamatos változásban vannak, így a kár következményei sokféleképpen jelentkezhetnek. Míg az egyik károsultnak

³⁸² Ld. bővebben pl. BÁNDI-SOPOVNE-SZLÁVIK i. m. 293–356., KERÉKES-SZLÁVIK i. m. 229–265., SZLÁVIK (2008) i. m. 93–117.

létszükség a mielőbbi kárenyhítés, elhárítás bármi áron, addig a másíknál nem, épp ellenkezőleg; emellett gyakran számolhatunk a környezet természetes regenerálódásával. Ilyen körülmények között az indokolt költség adott esetben, adott személyek között sem egyértelmű, nehezen objektivizálható.

További gondot jelenthet a környezeti károk kumulációja, az okozatosság fennállta, az okozati lánc hossza vagy épp az együttokozás kérdése. A környezeti hatások nem állnak meg egy következménynél: a vízszennyezés az élőlények pusztulásán túl az ivóvízellátást, a strandolást, s így az üdülőterületek hasznosítását, ez pedig a környék egyéb erre épülő szolgáltatásainak működését stb. befolyásolja. A következménykárok mértékének megítélését külön nehezíti az a körülmény, hogy a környezeti károsodások az esetek egy részében csak hosszú idő múlva következnek be.

Az együttes károkozásnak is lehetnek specialitásai. Míg önmagában egy anyag nem okoz gondot, addig két, egymástól független szennyező tevékenysége vagy egy nem várt esemény közbejötté már végzetes hatással lehet. A szinergia – az együttes károkozás azon esete, amikor az egyes hatások nem pusztán összeadódnak, de egymást felerősítve jóval nagyobb károkat okoznak – szintén speciális problémát jelenthet környezeti károknál.³⁸³ Néha a kár minőség bizonyítás is nehéz, hisz a következmények természetes folyamatok eredményeként is beállhatnak vagy a szinergia valamely természetes jelenséggel együtt jelentkezik, így akár a kár jellege, akár a kár minősége is megkérdőjelezhető.

A károk általános típusain túl kifejezetten környezeti károk osztályozására több felosztás született. Zoltán Ödön felfogásában a környezeti károk köre a védelem alatt álló tárgyak köréhez igazodik.³⁸⁴ Felosztása szerint a föld, a víz, a levegő, az élővilág, a táj és a települési környezet védelmével kapcsolatban keletkezhet kár,³⁸⁵ amely felosztás egybevág a rendszer felállításakor hatályos régi Kvt. szerinti környezetvédelem körébe sorolt tárgyakkal.³⁸⁶ Nem feledkezhetünk meg azonban arról a tényről, hogy a régi Kvt. az emberi környezet védelméről rendelkezik, hatóköre alapvetően arra terjed ki, így a felosztásban is az tükröződik, kihagyva a környezet egészét, a biodiverzitást, az egyes elemek rendszereit és folyamatait. A hatályos Kvt. alapján ez a felosztás némiképpen módosulna: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, az épített környezet mellett – beleértve ezen kategóriákba ezek összetevőit is – a környezeti elemek rendsze-

³⁸³ SZLÁVIK (2000) i. m. 106.

³⁸⁴ ZOLTÁN i. m. 153.

³⁸⁵ Uo. 155–181.

³⁸⁶ Régi Kvt. 9. § (1) A Magyar Népköztársaságban az emberi környezet megóvása érdekében védelem alatt áll: a) a föld, b) a víz, c) a levegő, d) az élővilág, e) a táj, f) a települési környezet.

reit, folyamatait és szerkezetét érő károk újabb csoportot képeznének, valamint felmerül a valamely környezeti elem által nyújtott szolgáltatás romlása mint újabb lehetséges kártípus.³⁸⁷ Elméletben megkülönböztethetjük így az egyes elemekben (környezet), valamint az általuk nyújtott szolgáltatásban keletkező környezeti károkat is.

A szektorális felosztásnak a nemzetközi jogban gyakorlati jelentősége van, hisz a besorolással egyértelművé válik az alkalmazandó szabályok köre,³⁸⁸ valamint pontos definíciókra alapozva felépítik saját felelősségi rendszerüket, néhol az eljárási szabályokat is beleértve. Speciális azonban ezen jogterületen a szabályozási tárgyak köre, ami nem igazodik a fenti, környezeti elemenkénti felosztáshoz. A létező nemzetközi egyezmények alapulvételével ezen felosztás alapján beszélhetünk nukleáris károkról, olajszennyezés miatti károkról, légszennyezéssel keletkezett károkról, úrkárról, biodiverzitásban bekövetkező kárról, hulladékkárról, ipari balesetek és környezetre veszélyes tevékenységek miatti felelősségről,³⁸⁹ s nem feledkezhetünk meg az integrált szennyezésekről sem, ha a veszélyforrás hatóköre túlmutat egy környezeti elemen.

A nemzetközi jog alkalmazza a földrajzi alapú csoportosítást, ahol a károk határon áterjedő mivolta miatt megkülönböztethetjük a szomszédos államot érintő környezeti károkat, valamint a mindenki által szabadon használható területeket (például a nyílt tenger, az Antarktisz, a világűr) érintő károkat. Földrajzi alapú lehet az irányadó jog alapján való osztályozás: univerzális, regionális vagy bilaterális egyezmény hatálya alá tartozik-e a kár.³⁹⁰ Ugyancsak a földrajzi osztályozás csoportjába sorolható a károsodás helye, nagysága alapján nemzetközi, uniós vagy nemzeti hatáskörbe tartozó károk. Ezen osztályozási rendszereket gyakorlati okok indokolják, a felosztást így például a fellépésre jogosultak körének kiválasztása és az alkalmazandó jognak a megtalálása motiválja.

A környezeti károk megkülönböztethetők orvosolhatóságuk alapján, amely felosztás a felelősségi szabályok alkalmazása során előírható szankciókra van kihatással, ugyanis reverzibilis kár esetén beszélhetünk egyáltalán az eredeti állapot helyreállításáról, míg irreverzibilis károk esetén – egyre hangsúlyosabban – a pénzbeli jóvátételi módokról s egyéb szankciókról. Csak Csilla

³⁸⁷ Kvt. 4. § 1. *környezeti elem*: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet, továbbá ezek összetevői; 2. *környezet*: a környezeti elemek, azok rendszerei, folyamatai, szerkezete.

³⁸⁸ KECSKÉS G. (2012c) i. m. 40.

³⁸⁹ Uo. 45–105.

³⁹⁰ Uo.

szerint a jogkövetkezmények szerinti felosztás jelentősége a legnagyobb, így attól függően, hogy milyen jogalapon kerül sor az igényérvényesítésre s milyen jogkövetkezmények vehetők igénybe beszélhetünk közjogi vagy magánjogi kárról.³⁹¹ Környezeti magánjogi kár e felfogás szerint valamely személy jogait érintő környezeti károk, másrészt azon magánjogi sérelmek, amelyek veszélyeztették valamely környezeti elemet. „A környezeti közjogi kár azon szint feletti eseteket foglalja magába, amely a környezet és természet elemeinek sérelmét jelenti, tehát a környezeti elemekben keletkezik.”³⁹² A felosztással alapvetően egyetérthetünk, ugyanakkor a közjogi és magánjogi kár meghatározása álláspontom szerint így túl általános. A környezeti magánjogi kár mint a személy jogait érintő kár nehezen megfogható, ugyanis álláspontom szerint valamennyi környezeti kár érinti valamennyi személy jogait: a két kontinenssel odébb kihalt fajta létezési értéke nekem is érték (és a jövő generáció számára is), fel nem ismerhető és soha ki nem aknázható benne rejlő potenciálja – gyógyszer egy betegségre például – konkrét veszteség is lehet. A környezeti közjogi kár pedig mint szint feletti környezeti elemekben jelentkező kár nehezen értelmezhető. Vajon a szerző valamilyen mértékű károsodás felett beszélne közjogi jellegű kárról? Avagy a környezeti magánjogi kár nem valamely környezeti elembe áll be? Akkor vajon mitől környezeti ez a kárfajta? Ugyanakkor a megkülönböztetés elméleti szinten helytálló lehet, hiszen más szankciókat alkalmaz a két jogterület, s bizonyos károkra a magánjog, míg másokra a közjog reflektál – nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a környezeti károk nem elhanyagolható része mindkettő reakcióját kiváltja.

Más helyütt Csák a környezeti károk tipológiája kapcsán közgazdasági megközelítéssel is csoportosít,³⁹³ így a környezeti károk egy része – amelyek gazdasági értelemben vett értékcsökkenést eredményeznek – gazdasági károkként szerepelnek. Külön osztályozva ezt a részt újabb alcsoportok képezhetők, így az elpusztult, megsemmisült nemzeti jövedelem, szennyezés miatt felmerült jövedelemfelhasználás, szennyezésként jelentkező beruházás vagy költség vagy a kárba vesztett érték elmaradt haszna.³⁹⁴ Ezen felosztás hasznos lehet a kár öszszegszerűségének meghatározásakor, azonban az szakértői kérdés, mint ahogy

³⁹¹ Csák (2012d) i. m. 83. és Csák (2012b) i. m. 6.

³⁹² Csák (2012d) i. m. 84.

³⁹³ Csák (2012b) i. m. 9.

³⁹⁴ A szerző hivatkozása egy miskolci egyetemi levelezős segédanyagra utal (http://www.uni-miskolc.hu/vrgi/20031002zzz20031231/kornyoktseg2_2003lev.pdf), ami tartalmaz ugyan hivatkozást a felosztás szerzőjéről, azonban az csak Kozma jelzi, így csupán vélelmezem, hogy a rendszerezés KOZMA i. m. alapján készült.

ennek a csoportosításnak a tartalmi megítélése is. A környezeti gazdasági károkat más szemszögből makroszintű – a nemzetgazdaság szempontjából értelmezett környezeti ráfordítások és többletköltségek összessége – és mikroszintű – tartalmában azonos, csak a gazdálkodó egységeknél jelentkező – károkra bontja, s azokat újabb alegységekre.³⁹⁵ Erre a felosztásra ugyanazt mondhatjuk, mint fentebb: jogi szempontot nem tartalmaz, a kár meghatározásánál viszont igen hasznos lehet a szakértők számára.

A környezeti felelősség kérdése túlmutat a fogalmak szintjén, a következő fejezetben felelősségtani alapozás után kíséreljük meg a meghatározását, fajtáinak bemutatását, valamint az egyes felelősségi viszonylatok tárgyalását.

Környezeti felelősségről szólva a környezet fogalmának meghatározása elengedhetetlen. A felelősség megállapításához a kár nélkülözhetetlen elem, így meglétének ellenőrzéséhez szükségszerű ennek meghatározása is. A környezet, környezeti kár fogalmait mellett sem feledkezhetünk meg arról, hogy a téma teljeskörűségéhez kiegészítő fogalmi vizsgálatok szükségesek, így például a kockázat, a környezeti kockázat, a rizikó vagy a kárveszély kategóriájának meghatározása.³⁹⁶

3.2.7. Összegzés

A kár általános fogalmából, miszerint egy magatartás következtében beálló hátrány vagy veszteség, a környezeti kár meghatározása során kiindulni nem lehet. A kár általános fogalma szubjektív, azaz a következményt elszenvedő oldaláról értékeli pozitív vagy negatív hatásúnak a magatartás eredményét, így definiálja az elmélet a kárt negatív hatásúnak. Környezeti kár esetén a károsító magatartás megítélésére nincs objektív nézőpont, a környezet maga a hatást elszenvedő fél, a következmény pedig lehet egyik elemére negatív, másakra pozitív, summázata azonban értékelhetetlen, az egyes hatások nem oltják ki egymást. Ha általában az embert tekintjük alannak, az ő szempontjából ugyanez a helyzet állhat

³⁹⁵ Uo. 10. Forrásmegjelölés fenti segédanyag, ahol nem jelez az ismeretlen szerző forrást, így feltehetően saját alkotása.

³⁹⁶ Az elnevezés a jogterület, illetve szerző szerint különböző, ld. erről pl. a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 6:523. § A károsodás veszélye, 5: 22. § A tulajdonost terhelő veszélyviselés, a kémiai biztonságról szóló 2000. évi XXV. törvény 3. § a veszélyesség meghatározása, de a 19–23. § kockázatbecslés, kockázatkezelés, kockázatok ismertetése kifejezéssel, ugyancsak a kockázatról ld. a katasztrófavédelemről, tűzvédelemről, munkavédelemről szóló jogszabályok kockázat fogalmait, a büntetőjogban pl. IRK i. m. 143–171.

fenn: például a gyárkéményekre szerelt szűrő a levegő károsítását akadályozza, csökkenti, ezzel szemben a keletkező hulladék a lerakót, s ezzel talajt terheli. A fentiekben elemzett okok alapján azonban világosan látszik, hogy a környezeti kár speciális, egyedi jellemzőkkel rendelkező kárfajta, aminek nemcsak meghatározása, hanem szabályozása is eltérő.

4. FELELŐSSÉG, FELELŐSSÉGI RENDSZEREK

A környezetvédelmi felelősségi rendszer tárgyalása során elengedhetetlen a felelősség elméletének, lehetséges rendszerének áttekintése. Tekintve a környezetjog komplex jellegét, a környezeti felelősség tulajdonképpen a jogrendszer egészét érinti, minthogy felelősségi rendszere részben vagy egészben beépül az egyes jogági felelősségi formákba, azoknak speciális eseteként. Némi felelősségtani alapozás után kíséreljük meg e rendszer meghatározását, fajtáinak bemutatását, valamint az egyes felelősségi viszonylatok tárgyalását.

4.1. Felelősségtani alapok

A felelősség általános megfogalmazásaként elfogadhatjuk, hogy „a nevelés célját szolgáló, kivételesen igénybevett büntetésszerű eszközök alkalmazásában nyilvánul meg”,³⁹⁷ azaz a felelősségi eszközök alkalmazása a rendhagyó esetekre vonatkozik, s valamilyen hátrányt okoznak. A jogi felelősség ehhez képest alapvetően az a jogi konstrukció, amely fenti kritériumok mentén összeköti a jogi tényeket – ügyletet, magatartást stb. – a jogkövetkezményekkel, s amit a tényleges jogellenes magatartás vált ki. Aki jogilag valamilyen módon nem felelős, azaz nem tudható be terhére a jogszabályban szereplő jogi tény, azzal szemben a jogkövetkezményt nem lehet alkalmazni.

A jog intézményeként a felelősség hosszú fejlődésen ment keresztül, aminek következtében egy sokrétű, több értelemben is használt, kissé parttalan fogalomná vált.³⁹⁸ Magának a felelősség fogalmának 'lehetetlenségére' a magyar szakirodalomban Földi András hívta fel a figyelmet,³⁹⁹ aki szerint „a felelősség ma már jóformán mindent jelent”.⁴⁰⁰ A jogi felelősség fogalmát szemantikai-

³⁹⁷ EÖRSI (1961) i. m. 35.

³⁹⁸ FÖLDI-HAMZA i. m. 424., vele egyetértésben ZOVÁNYI (2012b) i. m. 69.

³⁹⁹ Pl. FÖLDI (1988) i. m.

⁴⁰⁰ FÖLDI (2004) i. m. 29.

logikai szempontok alapján megvizsgálta néhány jelentős törvénykönyv szövegében,⁴⁰¹ s ennek alapján arra a megállapításra jutott, hogy a felelősség fogalmának hat markánsan eltérő jelentése különböztethető meg. Felosztása szerint létezik

- elvi-potenciális,⁴⁰²
- konkrét-aktuális⁴⁰³ kategória,
- ’negatív eredmény okozása’ értelemben vett felelősség,⁴⁰⁴
- a felelősség vállalása,⁴⁰⁵
- a saját kár viselése,⁴⁰⁶ valamint
- egy bizonyos feladat ellátására vonatkozó kötelezettség⁴⁰⁷

értelemben használt felelősség.

A jogi irodalomban megjelenő felelősségdefiníciók sokféle, egymástól néhol alapvetően eltérő meghatározásával találkozhatunk, amelyeket a hazai szakirodalomban elsőként Földi gyűjtötte egybe az egyes felelősségkoncepciók kritikája okán. A továbbiakban a Földi által ismertetett szakirodalmi nézetek kerülnek ismertetésre.⁴⁰⁸

Egy kötelezettség megsértése miatti szankcióként értelmezi a felelősséget Fauconnet, Bonnacese, Windelband, Kelsen⁴⁰⁹ és Asztalos,⁴¹⁰ eltekintve attól a tényről, hogy egy polgári jogi szankciónak nem egyedüli formája a felelősség, s

⁴⁰¹ FÖLDI (2004) i. m. 30. szerint a szerző nem tartalma alapján felelősségének minősülő szabályokat keresett, hanem azon szabályokat, amelyek a „felel” igét vagy származékait tartalmazták, ennek megfelelően egy pozitívista deskriptív kutatást végzett a megjelenése idején hatályos legfontosabb törvénykönyvek és törvények elemzésével.

⁴⁰² „Büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem”, ahol a felelősség a norma parancsának való általános alávetettséget jelent, nincs normasértés, csak a potenciális lehetősége annak, hogy a jogalany helyzeténél fogva a jogviszonyt szabályozó normát megsértheti.

⁴⁰³ „Valakinek megállapítható a felelőssége”, ahol a felelősség a konkrét normasértő magatartás tényleges verifikálódását jelenti.

⁴⁰⁴ Szerződés megszűnéséért, zálogtárgy elpusztulásáért, értékcsökkenéséért, lehetetlenüléért, késedelemért való felelősség esetén egyszerűen az okozatosságra utal a jogszabály.

⁴⁰⁵ A „felelősség vállalása” jogügylettel vállalt kötelezettség vagy jogszabályhoz képest többlet-kötelezettség.

⁴⁰⁶ Ti. amikor valaki saját felróható magatartása okán nem igényelhet kártérítést saját káráért maga „felel”.

⁴⁰⁷ Földi szerint a felelősség főnévként ilyen értelemben csak köznyelvben használatos, melléknévként törvénysszövegben a „felelős” személy, szerv megnevezése fordul elő, a kötelesség szót helyettesítendő.

⁴⁰⁸ FÖLDI (2004) i. m. 60. felhasználva az egyes csoportokat a bemutatás DELI i. m. 167–177. alapulvételével készült.

⁴⁰⁹ Ld. még MARTON i. m. 337. 3. lábjegyzet.

⁴¹⁰ Ld. ASZTALOS (1966) i. m. 57. Asztalos a felelősség több meghatározását is kidolgozta. Egyrészt a felelősség represszív, szubjektív feltételű szankciók lehetőségű állapotának és az

hogy a felelősség nem szükségszerű következménye a szankció. Ennél is konkrétabb kötelezettségként, a felelősség konkrét alapját és célját szem előtt tartva kártérítési kötelezettség jelentésben használta a felelősséget Venezian, Ferri és Ripert,⁴¹¹ és ezzel a jogi felelősség egyéb formáit szem elől tévesztve. Eörsi a felelősséget jogintézménynek minősítette,⁴¹² és objektív alapú felróhatóságként határozta meg, represszív vagy preventív jogi szankció kilátásba helyezése, alkalmazása felróható kötelezettségzegés esetére.⁴¹³ Későbbi meghatározása szerint a jogi felelősség állami védekezés a társadalom védelme érdekében, jogszabályokban lefektetett következmény a társadalmi megítélés alapján nemkívánatos magatartások után, aminek visszatartó és védekező céljai vannak, így beszél a felelősségi alakzatok restitutív és punitív formáiról.⁴¹⁴

Szilágyi⁴¹⁵ és Novák⁴¹⁶ a felelősség lényegileg társas jellegét emeli ki, azt az elemet, hogy fennállásához a felelős személy mellett lennie kell egy másik oldalnak is. Szilágyi a következetes determinista koncepció melletti érvelésen⁴¹⁷ túl a felelősséget normatív tartalmú értékviszonyként, a közösség és az egyén viszonyának olyan megnyilvánulásaként értelmezi, ami a közösségnek az egyénnel szembeni elsődlegességét, dominanciáját, s utóbbi attól való függőségét tükrözi.⁴¹⁸ Álláspontom szerint azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy a sértett, károsult környezeti felelősség esetén az esetek nem elhanyagolható részében nem nevesíthető, absztrakt alakzat vagy a társadalom egésze, legfeljebb az igényérvényesítésre jogosultak köre nevezhető meg.

Fentiekhez képest mást, alapvetően alávetettségi helyzetet lát a felelősségben Hart, Grosschmid, Marton és Vigh.⁴¹⁹ Grosschmid a felelősséget kötelezettségnek, szankció alá vetettségnak tekinti, annak nem tulajdonít etikai tartalmat,⁴²⁰ mely utóbbi véleményével a Kelsen utáni jogfelfogás alapján nehezen érthetünk egyet. Marton szerint felelősségről akkor beszélhetünk, ha valaki megszegte egy

alkalmazandó szankciónak a megjelölése [ASZTALOS (1966) i. m. 359.], másrészt a felelősség jogi norma egyik lehetséges (legfontosabb) jogkövetkezménye [ASZTALOS (1980) i. m. 293.].

⁴¹¹ Ld. még MARTON i. m. 337. 3. lábjegyzet.

⁴¹² EÖRSI (1961) i. m. 26., 249., 321.

⁴¹³ EÖRSI (1961) i. m. 67.

⁴¹⁴ EÖRSI (1966) i. m. 28.

⁴¹⁵ SZILÁGYI (1986) i. m. 597.

⁴¹⁶ NOVÁK i. m. 247–248.

⁴¹⁷ SZILÁGYI (1980) i. m. 57–109. különösen 107–108.

⁴¹⁸ SZILÁGYI (1986) i. m. 597–598.

⁴¹⁹ VÍGH (1989) i. m. 28–29.

⁴²⁰ GROSSCHMID i. m. 849.

normában előírt kötelezettségét, emiatt szembe kell néznie a norma által erre az esetre rendelt hátrányos jogkövetkezményekkel.⁴²¹ Álláspontja szerint így a felelősség előfeltétele egy előzetesen fennálló kötelelem, valamint annak megsértése,⁴²² ennek tükrében potenciális értelemben felelősségről nem beszélhetnénk. Környezeti ügyekben tehát mondjuk egy veszélyes tevékenység végzéséhez feltételül előírt garanciaalapba való rendszeres befizetési kötelezettség – potenciális károkozóként tartalékképzés a bekövetkező károsodás elhárítására – nem felelősségi alapon történhet. Ebben az értelmezésben kérdésként merülhet fel, mit is értünk itt kötelelem alatt – ami környezeti ügyekben kiterjesztő értelmezéssel akár a környezettel szemben fennálló erkölcsi kötelezettséget is jelentheti.

Vígh a felelősség és a felelősségre vonás – a potenciális és az aktuális felelősség – szétválasztásával az előbbire helyezi a hangsúlyt, amikor a felelősség meglétét a normák létezésének, a szankcióknak és a felelősségre vonatóságnak a tudatosulásához köti, elvetve a pusztán csak a normasértéshez kötődő felelősséget.⁴²³

A jogi felelősség erkölcsötől való elszakadásának kritikájaként fogható fel Peschka korai álláspontja, aki megkülönbözteti az egyedi szintjének megfelelő moralitást a különös, általános szintjén megjelenő etikumtól, kizárva a felelősség köréből az objektív, morális és etikai alap nélküli felelősséget.⁴²⁴ Későbbi írásában azonban úgy véli, hogy felelősség nemcsak etikai alapon állhat fenn, hanem azon az alapon, hogy a jogellenes károkozó magatartást tanúsító személynek volt-e lehetősége, hogy más magatartást válasszon.⁴²⁵ Környezeti szemszögből ez a felfogás még mindig nem tükrözi a jogszerű magatartásokkal okozott környezeti károkért való helytállás besorolásának lehetőségét, kizárva azt a felelősség fogalomköréből.

A felelősséget a felmerült károk rendezésére szolgáló jogi technikák összességének tekinti Sólyom, amikor a közlekedési károk szempontjából kárrendezési „munkamegosztásnak” nevezi, annak mennyiségi átrendeződéséről szólva.⁴²⁶ Bihari a társadalmi értékek középpontba állításával a felelősséget negatív tartalmú értékviszonyként határozza meg, lényegének a társadalom rosszallását tartva.⁴²⁷

⁴²¹ MARTON i. m. 14.

⁴²² MARTON i. m. 20.

⁴²³ VÍGH (1980) i. m. 115–116.

⁴²⁴ PESCHKA (1982) i. m. 425–433.

⁴²⁵ PESCHKA (2001) i. m. 217.

⁴²⁶ SÓLYOM (1977) i. m. 17.

⁴²⁷ BIHARI i. m. 54.

A tudományos felelősségdefiníciók sorozatából Földivel egyetértésben juthatunk arra a következtetésre, hogy formállogikailag korrekt, koherens definíció nem lehetséges.⁴²⁸ Vele és Weinschedellel egyetértve a felelősség fogalmának megadása előtt le kell írni a felelősségi jelenségeket.⁴²⁹ A következő részekben erre teszünk kísérletet, előtte azonban lássuk, környezeti felelősség címén mely jelenségeket tekinthetjük vizsgálódásunk hatókörébe tartozónak. A felelősségi – nem felelősségi jelenségek elhatárolásához szempontul szolgálhat, hogy a felelősség az alábbi kritériumoknak⁴³⁰ megfelel:

- szankciós normának való alávetettség,
- potenciálisan vagy aktuálisan szerepel egy sérelem,
- a norma által kívánatossal ellentétes helyzet okozati összefüggésbe hozható valamely (jogellenes) magatartással,⁴³¹
- az adott normának megfelelő szankció.

A felelősség alapja Peschka szerint annak a jogi normának a megsértése, amely a károkozást tiltja, tehát a jogellenesség.⁴³² A jogellenesség azonban nem csupán konkrét jogszabályi tiltó rendelkezésbe ütköző magatartással valósulhat meg; az új Polgári Törvénykönyv kimondja a károkozás általános tilalmát, s megállapítja, hogy minden károkozás jogellenes – az ott felsorolt kivételekkel.⁴³³ A kár bekövetkezte tehát a tételes jogba ütköző magatartástól függetlenül is előállhat, „A magatartást okozata: a kár avatja jogellenessé”, de a „magatartás csak olyan körben és mértékben jogellenes, amilyen körre az adott esetben az okozati összefüggés megállapítható”, vagyis amely kár (okozat) tekintetében a jogellenes magatartás okozatos is volt egyben.^{434 435}

Környezeti felelősségről beszélve ennek megfelelően azon jelenségek tartoznak az értekezés témájához, amelyek (a környezettel kapcsolatos) valamely magatartás következtében sérelmet (környezetkárosodást) okoznak vagy alkalmasak annak okozására, s erre tekintettel valamely jogszabály szankcióval fenyegeti azt, akinek a magatartás betudható.

⁴²⁸ FÖLDI (2004) i. m. 84.

⁴²⁹ WEISCHEDEL i. m. 11., idézi FÖLDI (2004) i. m. 85.

⁴³⁰ FÖLDI (2004) i. m. 86.

⁴³¹ Az okozatosság elméletéről a magánjogban Ld. például SZALMA (2000) i. m. 53–66., a büntetőjogban GYÖRGYI i. m. 91–99., a bírói gyakorlatban BLUTMAN (2011) i. m. 309–320.

⁴³² PESCHKA (2001) i. m. 217.

⁴³³ Ptk. 6:518–580. §.

⁴³⁴ EÖRSI (1961) i. m. 288–295.

⁴³⁵ A jogellenességről ld. bővebben LANDI i. m.

4.2. Környezeti felelősség és szabályozása

A környezeti felelősség fenti meghatározásából kiindulva még mindig túl tág fogalomkőről beszélhetünk, hiszen akár bármely felelősséget alapító szabály alkalmazható környezeti témára,⁴³⁶ úgyhogy ebben a tekintetben is keretet kell szabni az értekezésben. Nézzük meg először is, mit tart környezeti felelősségnek az irodalom.

Tamás szerint a környezetért való jogi felelősség körébe sorolhatók mindazon jogintézmények, amelyek a környezet védelmét szolgáló szabályozás érvényesülését elősegítő jogi felelősségi formákat foglalnak magukba. A környezetvédelemre vonatkozó jogszabályok megszegése, az ezeken alapuló hatósági rendelkezések meg nem tartása miatt fennálló felelősséget tekint környezeti felelősségnek.⁴³⁷ Más helyütt kifejti, hogy a jogágak szerinti felelősség meghaladott, kívánatos volna egy integrált, kimondottan környezeti célú felelősségi rend kidolgozása. A környezetért való felelősség nem lehet a különböző jogszabályokban megállapított jogi felelősségi alakzatok egyszerű halmaza, amelyek csak azért kerültek egymás mellé, mert valamiféle kapcsolatba hozhatók a környezeti érdekekkel.⁴³⁸

Zoltán az egyes jogágak szabályainak együttese által nyújtott komplex védelmet tartja egyedül célravezetőnek, álláspontja szerint így részesülhet a környezet valamennyi tárgya hatékony védelemben.⁴³⁹ Vele összhangban Bakács is a környezetjog összetett felelősségi rendszeréről beszél, s az egyes jogágazati felelősségi formák összehangolt rendszerében látja a környezetvédelmi felelősség mechanizmusát, az egyes elemek tekintetében azonban továbblép, az államigazgatási, a gazdasági, a pénzügyi jogi, a munkajogi, a szövetkezeti jogi, a szabálysértési, a büntetőjogi, a polgári jogi, a nemzetközi közjogi és a nemzetközi magánjogi felelősséget is ide sorolva.⁴⁴⁰ A Kvt. fele-

⁴³⁶ Egy ipari baleset esetén felmerül az illetékes miniszter lemondása (politikai felelősség), a hatóságok felelőssége (a közigazgatás, az egyes ügyintézők felelőssége, a szervezeti helyes felépítése, ügyelosztása, pénzügyi helyzete – s mögötte az engedélyt kiadó állam, és a jogszabályokat megalkotó parlament felelőssége), a környéken lakók mentesítése érdekében összefog az ország lakossága (civil felelősség, ennek összefogására a katasztrófavédelem – annak felépítése, a rá vonatkozó előírások, az alapítványok, egyesületek a rájuk vonatkozó rendelkezések, de akár az adományok, önkéntes munka utáni adózás kérdése) s még sorolhatnám.

⁴³⁷ TAMÁS (1981) i. m. 141.

⁴³⁸ TAMÁS (1977) i. m. 199–205.

⁴³⁹ ZOLTÁN i. m. 99.

⁴⁴⁰ BAKÁCS (1992) i. m. 77–98.

lősség elvének, valamint a környezetért való felelősségéről szóló szabályainak az elégtelenségéről ír Bándi. Álláspontja szerint a környezeti felelősség tágabb kategória, mint a környezethasználó tevékenység környezetre gyakorolt hatása-
iért való helytállás,⁴⁴¹ a komplex jogvédelem mellett száll síkra, megemlékezik a környezeti érdeket védő felelősségi intézmények egész soráról,⁴⁴² valamint az állam felelősségéről a környezetért és polgáraiért.⁴⁴³

Fodor és Prugberger elveti a különálló környezetjogi felelősség létét, annak formáit végigvizsgálva jutnak arra a következtetésre, hogy a környezetjogi felelősség- és szankciórendszer több alapjogág sajátos felelősségi rendszeréből tevődik össze, a környezeti érdekekhez fűződő specialitásokkal kiegészítve azok jogági sajátosságait.⁴⁴⁴ Fodor később a felelősség elvének tárgyalása során árnyaltabb képet fest a környezeti felelősségről, amikor a felelősség körének megállapíthatóságát, így és az állam fokozott felelősségét külön alapelveként is megfogalmazza, s legtágabb értelemben kiterjeszti a felelősséget mindenkire.⁴⁴⁵

Csák Csilla a felelősség kérdését központi elemnek tekinti, ami a környezetjogot is teljes mértékben behatárolja és a szakterületi szabályozottság sajátosságait is figyelembe véve szankcionálja. A környezeti felelősség fogalmát kiterjesztve használja, a személyi kör, az egyes károk és a felelősség formái tekintetében egyaránt, amelyek között kiemelt szerepet tulajdonít a jogi felelősségnek, amelynek nemcsak egyértelműnek, de elhatárolhatóknak, koherensnek és alkalmazhatóknak is kell lennie. Külön kiemeli, hogy a fenti kritériumok ellenére előforduló joghézagokat a jogalkalmazásnak is egységesen kell kezelnie a jogbiztonság érdekében.⁴⁴⁶

A környezeti felelősség jelenségei az élet minden területét áthatva megjelennek a jog szabályaiban, a társadalom etikai normáiban vagy a vallás tanításaiban. Az egyén saját cselekményeiért való helytállása alapvetően etikai alapokon nyugszik. A környezetért viselt felelősség azonban nem az egyénnel kezdődik és végződik, magasabb szinten a társadalom, az egész emberiség közös felelősségéről is beszélhetünk. Ez a felelősségi viszonylat is többsíkú – fejlett és fejlődő országok, egyes nemzetek, társadalmi csoportok egymással szembeni felelőssége, amely részben jogi értelemben is fennáll. Beszélhetünk emellett az egész emberiség

⁴⁴¹ BÁNDI (2011) i. m. 91–92.

⁴⁴² Uo. 323., BÁNDI (2013b) i. m. 35.

⁴⁴³ BÁNDI (2005a) i. m. 21.

⁴⁴⁴ FODOR–PRUGBERGER i. m. 207–212.

⁴⁴⁵ FODOR L. (2014) i. m. 89–93.

⁴⁴⁶ CSÁK (2012a) i. m. 16.

közös felelősségéről a környezet, saját maga, a teremtett világ, a jövő generációi felé.⁴⁴⁷ Ezen felelősségi formák csak kis részben tartoznak jogi szabályozás alá, az emberiség, a közösség felelősségének néhány rendhagyó formáját leszámítva ezen normák a társadalmi együttélés, a vallás stb. világába sorolhatók.⁴⁴⁸

A jogi szabályozási körbe vont környezeti felelősségi jelenségek a környezetjog korábban elemzett komplex jellegének köszönhetően a jogrendszerben szétszórva, annak minden területén megtalálhatók. Sokféle szempont szerint osztályozhatjuk őket, így az egyes jogágak szerint csoportosításban, tehát azon norma szerint meghatározva, amely a szankciót tartalmazza. Eszerint beszélhetünk alkotmányjogi, büntetőjogi, polgári jogi, szabálysértési stb. felelősségről. Más felosztás szerint felelősség fennállhat a felelős személy és a felelősséget kiváltó esemény közötti objektív alapon, amikor a jogellenes magatartás tanúsításának ténye kiváltja a jogkövetkezmény alkalmazását, valamint szubjektív alapon, amikor az adott tényleges magatartás tanúsítójának felróhatósága, vétkessége is szükséges a felelősségre vonás potenciális lehetőségéhez. Osztályozástól függetlenül leszögezhetjük azonban, hogy *a környezetjogi felelősség minden formája azt a védelmi funkciót szolgálja, hogy megóvja a védett jogi tárgy, a környezet érdekét.* Eszközei és alakzatai azonban különbözőek: az adott jogág által szabályozott területhez és módszereihez igazodva mutatnak eltérést, azonban ez a sokféle felelősségi rendszer együttesen biztosítja az elérni kívánt célt, jelenti egyben és általánosan a környezeti felelősséget.

Az egyes felelősségi formákat az értekezés következő fejezeteiben a klaszikus felosztásban tárgyaljuk, azaz annak megfelelően, hogy a környezetre vonatkozó, felelősséget indukáló norma a jogrendszer mely területén helyezkedik el.

Minthogy a norma sokszor általános kötelezettséget jelent – általános jogelvek, környezetjogi elvek – így megkerülhetetlen azok bemutatása, s környezeti szempontú vizsgálata. A nemzetközi jog⁴⁴⁹ szabálytömegében jókora szeletet jelent a környezetjogi felelősséget generáló egyezmények, szokások, jogesetek

⁴⁴⁷ Az emberiség felelősségéről Ld. például az egyik első környezeti etikáról író szerzőként PASSMORE i. m.

⁴⁴⁸ Ezen felelősség jogi felfogásáról és ennek változásáról Ld. pl. MAJTÉNYI B. (2002) i. m. 275–300., MAJTÉNYI B. (2008) i. m. 17–28.

⁴⁴⁹ Nincs teljes egyetértés az irodalomban abban a tekintetben, hogy a nemzetközi környezetjog különálló jogterületként létezik-e nemzetközi jogban, Ld. BIRNIE–BOYLE–REDGWELL i. m. 2. vs. BROWNLIE i. m. XII. fejezet, de nemzetközi bíróságok használják ezt a kifejezést, pl. a Gabčíkovo–Nagymaros ügyet ICJ Reports (1997) 7, para 92, 04,141, Iron Rhine Arbitration PCA (2005) para 58, 222-3., s létezik egy erre vonatkozó, nem elhanyagolható nagyságú és jelentőségű szabályrendszer, amely a nemzetközi jog részét képezi. A hazai irodalomban a nemzetközi környezetjog szükségességéről Ld. NAGY K. (1999) i. m. 227.

sora,⁴⁵⁰ speciális rendelkezéseket és felelősségi formákat felsorakoztatva,⁴⁵¹ amelyek kevéssé érintik a magyar környezeti felelősségi rendszer alakulását, így ez a kérdéskör jelen dolgozatnak nem tárgya.⁴⁵² Az alkotmányos rend alapjainak lefektetésén belül is nevesítésre kerül a környezet, ahogy a közjog és magánjog számos területén is.

A felelősség független a szabályait megállapító normarendszertől, az egyes vallások szabályai ugyanúgy előírnak normákat és szankciókat, ahogy a társadalom hétköznapi szintje, a politika vagy az erkölcs is. A szokások által teremtett felelősség egyik fajtája csupán a jogi felelősség, amely a jog tagoltsága következtében további fajtákra osztható.

A nemzetközi jog rendszere – jellegéből adódóan – speciális, a felelősségi rendszere úgyszintén. A nemzetközi környezeti felelősség témakörét vizsgálva elsősorban az egyes környezeti érintettségű nemzetközi jogi források,⁴⁵³ valamint a nemzetközi jog általános felelősségi rendelkezései, elvei, döntései stb. ugyancsak figyelembe veendő, így például az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottság (ILC) Államfelelősségről szóló tervezete.⁴⁵⁴ A nemzetközi jogban kikényszerítésre felhatalmazott intézmény nem létezik, sokszor kérdéses az is, van-e lehetőség szankcionálásra, mi az alkalmazandó jog, van-e annak kötőereje.⁴⁵⁵ A környezeti felelősség átfogó vizsgálatához a fentiekből adódóan a jobb megértéshez ezek alapos áttekintése is szükséges. S bár a nemzetközi felelősség elméleti szinten cizellált kidolgozottságú, nem tűnik alkalmasnak a környezeti

⁴⁵⁰ A nemzetközi környezetjog jogforrási rendszeréről Ld. SANDS i. m. 10., KISS-SHELTON (2004) i. m. 51–57.

⁴⁵¹ Ilyen például a tengeri olajszennyezés kérdése, a világűrszennyezés, a háborús konfliktusokban keletkező környezeti károk kérdése, de ide tartozhat az ipari balesetek, nukleáris szennyezés miatti felelősség is.

⁴⁵² A témáról ld. BRATSPIES-MILLER i. m., KECSKÉS G. (2012c) i. m., BODANSKY-BRUNNÉE-HEY i. m., BOWMAN-BOYLE i. m., FITZMAURITZ-ONG-MERKOURIS i. m., FAURE-PEETERS i. m., HOLTBY-KERR-HOBBS i. m.

⁴⁵³ A közmegegyezés alapján ebben a tekintetben irányadó Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikk (1), ami szerint „A Bíróság [...] a következő forrásokat alkalmazza:

- a) azokat az általános vagy különös nemzetközi egyezményeket, amelyek a vitában álló államok által kifejezetten elismert jogszabályokat állapítanak meg;
- b) a nemzetközi szokást, mint a jog gyanánt elismert általános gyakorlat bizonyítékát;
- c) a civilizált nemzetek által elismert általános jogelveket;
- d) az 59. cikk rendelkezéseinek fenntartása mellett a bírói döntéseket és a különböző nemzetek legkiválóbb publicistáinak tanítását, mint a jogszabályok megállapításának segédesszközeit.”

⁴⁵⁴ Bővebben ld. pl. BRUHÁCS (1998) i. m. 171–208., NAGY K. i. m. 514–575., BOROS i. m. 125–137.

⁴⁵⁵ VALKI i. m. 377–401., KECSKÉS G. (2007) i. m. 489–508.

károk teljes körű kezelésére.⁴⁵⁶ A nemzetközi jogsértés miatti felelősség mellett részlegesen kodifikálta a jogszerű magatartások káros eredményei miatt fennálló felelősség szabályait, azonban környezeti károk esetén ezekkel kapcsolatban is számos problematikus elem merül fel. Az államok vonakodnak a kibocsátó állam nemzetközi felelősségének felvetésétől,⁴⁵⁷ ha felvetik, különbözőképpen értelmezik azt – ld. erről például a közös, de differenciált felelősség kérdését⁴⁵⁸ –, s felmerülhet az a kérdés is, elismerik-e egyáltalán az államok a nemzetközi felelősségüket a környezeti károkért.⁴⁵⁹

A határon túli környezeti károk kezelésének több, különböző alapon álló, s egymás mellett alkalmazható orvoslása lehetséges. Az állam nemzetközi felelősségén túl nemzetközi magánjogi egyezmények útján, a nemzetközi büntetőjog eszközeivel, valamint tág értelemben egyes emberi jogi jogsértésként is orvoslás nyerhető.⁴⁶⁰ Emellett a nemzetközi környezetjog is rendelkezik magánjogi szegmensekkel, így a külföldi elemet tartalmazó, környezetet érintő magánjogi viszonyok vizsgálatába vonhatók; a nemzetközi magánjog általános szabályai, így például a személyhez fűződő jog megsértése, a szerződéses és szerződésen kívüli károkozásért fennálló felelősség rendelkezései⁴⁶¹ segítenek az alkalmazandó jog megtalálásában, s általában a tényleges károkozóval szembeni fellépésben.⁴⁶² A jogtalálás nehézségeit áthidalandó születtek a határon túli környezeti károk különböző területeire vonatkozóan magánjogi egyezmények.⁴⁶³ Az egyezmények civiljogi alapon álló felelősséget emelnek az állami felelősség szintjére,⁴⁶⁴ s bár ezen egyezmények ratifikációja és gyakorlati alkalmazása meglehetősen deficités, ennek ellenére sem hagyhatók figyelmen kívül a jogfejlődésre gyakorolt hatásuk okán.⁴⁶⁵ Az Európai Unió jogában a felelősség

⁴⁵⁶ SZABÓ M. (2004) i. m. 276–280., történetéről KECSKÉS G. (2012b) i. m. 31–46.

⁴⁵⁷ DUPUY (1991) i. m. 141–144., BOYLE (1991) i. m. 363–366.

⁴⁵⁸ FRENCH i. m. 552–561., HILSON i. m. 275–295.

⁴⁵⁹ CONFORTI i. m. 179. Fenti kérdéseket feszegetve idézi BRUHÁCS (2005) i. m. 48.

⁴⁶⁰ BRUHÁCS (2005) i. m. 48.

⁴⁶¹ BURIÁN i. m. 143–169.

⁴⁶² Konkrét esetben ez rendkívül nehéz, olykor lehetetlen, Ld. erről például a tiszai ciánszennyezéssel kapcsolatban KOCSIS-KUPPER (2002) i. m. 14–19., BALOGH i. m. 304–309.

⁴⁶³ Rövid ismertetésüket Ld. BRUHÁCS (2005) i. m. 49–53.

⁴⁶⁴ HERCZEG i. m. 415–419. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a környezetjog korai korszakában a legjelentősebb szennyezők állami tulajdonú nagyvállalatok. Ezen vállalatok felelőssége, amennyiben civiljogi alapú, úgy tulajdonosuk, az állam viseli a terhet, ennek megfelelően az állam civiljogi alapon fennálló felelősségéről beszélhetünk.

⁴⁶⁵ BÁNDI (1996) i. m. 67. A nemzetközi környezetjog kárfelelősségi rendjének részletes ismertetéséről Ld. KECSKÉS G. (2012c) i. m.

sok helyen, a belső joghoz hasonlatosan, jogterületenként, szervezeti szinten, s attól eltérő módon, az EU sajátosságainak megfelelő alakzatokkal fordul elő. Mindemellert az Európai Unió illeszkedik a nemzetközi normák tömegéhez, s hatással van rájuk.⁴⁶⁶ Az egyes belső jogokhoz hasonlóan felmerül a szervezet, az egyes eljárásokkal kapcsolatos felelősség és az, hogy a felelősség kérdése szabályozásra kerül-e egyenként az egyes szakterületeken. Az uniós jog specifikuma az, hogy a szankció kiválasztása sokszor a nemzeti jogalkotóra marad, ahogy zömmel a rendelkezések végrehajtása is. A szakterületi szabályok jelentős részében – a környezetvédelmi szabályok körében jellemzően irányelvekben – az átültetésre, azaz a nemzeti jogba emelésre kötelezett tagállamokat terheli az a kötelezettség, hogy megfelelő, hatékony, saját jogrendszerük felelősségi formáihoz és rendszeréhez igazodó felelősségi rezsimmal támogassák meg az átvett rendelkezést.

Mindezek mellett az uniós jog speciális felelősségi intézményekkel is rendelkezik, amelyek jórészt saját működésére vonatkoztathatóak. Az egyes tagállamok magatartása a nemzetközi jogtól eltérően közvetlen szankciókkal fenyegetett. A tagállamok jogharmonizációs kötelezettségeit sérti akkor, ha elmulasztja azokat a szükséges jogalkotási lépéseket, amelyek az irányelvek átvételéhez szükségesek, továbbá, ha az uniós joggal összeegyeztethetetlen jogszabályokat alkot vagy tart hatályban.⁴⁶⁷ Ugyanakkor a jogharmonizációs kötelezettségszegést közigazgatási szerv, tagállami bíróság, de akár magánszervezetek tevékenysége is megalapozhatja.⁴⁶⁸ A jogalkotásért és jogharmonizációért való felelősség következménye szintén figyelemre méltó, hiszen az állam közigazgatási és kárfelelőssége mellett az inkriminált jogszabályok alkalmazására is kihat, így bizonyos feltételek mellett a rendelkezés közvetlen hatálya is megállapítható, s a sérelmet szenvedett egyének kárigényt is érvényesíthetnek a jogsértő tagállammal szemben.⁴⁶⁹

A következő szintre lépve az egyes nemzeti jogrendszerek belső normái körében többszintű szabályozási modellt találunk. Az alkotmányjog, az alapjogvédelem vázolja fel a felelősségi viszonyrendszer alapját. Az alapjogok deklarálásán túl az érvényesítés módjának és kereteinek alapjait is lefekteti, s nem csupán jogi értelemben. A magyar jogban az Alaptörvény által megfogalmazott alkotmányos értékek és intézmények a jogrendszer egészének vázát képezik,

⁴⁶⁶ SZABÓ M. (2012b) i. m. 191–211.

⁴⁶⁷ Ld. részletesen KECSKÉS L. (2009) 634–642.

⁴⁶⁸ Uo. 642–649.

⁴⁶⁹ Uo. 650–734.

ennek végrehajtására, részletszabályokkal feltöltésére vállalkozik a jogalkotó, az alapvető értékek, az alkalmazásukhoz és értelmezésükhöz szükséges elvek az egyes alkotmányos alapon születő jogszabályokban szerepelnek. Ugyanakkor ezen értékek nemcsak a jog tételes szabályait hatják át – kellene, hogy áthassák –, hanem a jogalkotó és az alkalmazók gyakorlatát, a döntéseik mögötti értékeket, az egyes normákat, a magatartásukkal képviselt ítéletet is. Ez az értékelem – itt a környezet védelmének elsődlegessége – sokszor mögöttes elemként merül fel, a tételes jogi normák rendelkezései mellett és mögött.⁴⁷⁰ Ez a politikai szereplők, képviselők, kormánytagok politikai felelősségét is megalapozza, ahogy a végrehajtó hatalom tisztviselőinek⁴⁷¹ s mögötte az állam felelősségének is megalapozója kellene hogy legyen.⁴⁷² Végző soron a környezeti jogi felelősség alkotmányjogi és politikai felelősséggként teljesedne ki.⁴⁷³ Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy az Alaptörvény az alkotmányos értékek csupán vázát, kereteit jelenti az egyes normákba foglalt rendelkezéseknek, a gyakorlati kivitelezés az alacsonyabb szintű – ha van ilyen – jogszabályokra hárul.

Az államigazgatás szervezete – az állam nevében, részben központi szervként való közfeladat ellátása – részben a politikai struktúra része, ahol a kormány s az apparátus egy része – elvben a vezetése – a választási ciklusokhoz igazodóan, néhol attól eltérően változik. Elmondható ugyanez az önkormányzati igazgatásról is.⁴⁷⁴ Ebben a körben tehát a jogszabályokon túlmutató politikai felelősség kézzel fogható, a környezet kérdése nemcsak kampánytémaként, hanem konkrét káresemény kapcsán, annak következményeként politikai felelősséggként is felmerülhet, felmerülhetne.

A közjogi szabályok sok helyen, sokféle módon alkalmasak a környezeti érdek védelmére. Mind terjedelmében, mind tartalmában, rendeltetésében nagy tömegű normaanyagól van szó, amely átszövi az egyes igazgatási szabályok rengetegét. A közigazgatási, államigazgatási jog felelősségi rendszere ebből a szempontból kiemelt helyet foglal el. A közigazgatási jogi szankciórendszer elméletének kidolgozottsága messze nem teljes körű, fogalmi háttérének

⁴⁷⁰ A láthatatlan alkotmány koncepciójáról ld. SÓLYOM László párhuzamos véleményét a halálbüntetés eltörléséről szóló 23/1990. (X. 31.) AB határozathoz.

⁴⁷¹ A környezetvédelmi felügyelőségek tisztviselőinek felelősségéről ld. KOHLHEB–PATAKI i. m. 84–112.

⁴⁷² A politikai felelősség értelmezési lehetőségeiről ld. pl. MIKLÓSI i. m. 30–42., definiálásának nehézségeitől LÁNCZI i. m. 16–29. E helyt a politikai felelősség alatt adott pozícióhoz tartozó kötelezettségeknek való megfelelésért való helytállást értem, ami a morális felelősség és az alkotmányjogi felelősség között helyezkedik el.

⁴⁷³ FODOR–PRUGBERGER i. m. 226–229.

⁴⁷⁴ Ld. erről FAZEKAS–FICZERE i. m.

szerzőnként változó mivolta pedig nehezíti a vizsgálatát.⁴⁷⁵ A közigazgatási jog szervezetrendszerébe nevesítetten beépülve – miniszteri szinttől helyi szintig –, valamint több szervezetbe is beépülő feladat- és hatáskörrel van jelen a környezetvédelem. Ebben a tekintetben tehát foglalkozhatnánk a közigazgatás felépítésével, működésével, az egyes tisztviselők függelmi viszonyaival és felelősségre vonhatóságának kérdésével. A közigazgatás anyagi jogi és eljárási szabályai egyaránt vizsgálódásunkba vonhatóak lehetnének, csakúgy, mint a környezetvédelem mint szakigazgatás és a közigazgatási eljárás.

A felelősségen alapuló szankciórendszerek alapvetően Szilágyi szerint három, nélkülözhetetlen fogalmi elemmel rendelkeznek. Objektív jogellenesség, azaz a kívülvilágban megnyilvánuló társadalomra veszélyesség, az ezt megalapozó szubjektív mozzanatok mint a beszámíthatóság, a felróhatóság, a magatartás elvárhatósága, valamint az indokolt és érvényesíthető szankció.⁴⁷⁶ Csakhogy a közigazgatás anyagi jogi szankciói – a bírságok és egyéb közigazgatási jogi szankciók – Nagy szerint rendszerint nem rendelkeznek szubjektív oldallal, tehát nem tekinthetők a fentiek értelmében felelősségi alapú szankciónak.⁴⁷⁷ Madarászt idézve a szankció a jogérvényesítés eszköze, a jogszabályba foglalt anyagi jog kikényszerítésének eszköze.⁴⁷⁸ Álláspontom szerint a szubjektivitás általános elvárása mint felelősséget alapozó tényező túlzott. A szubjektív elem a jogrendszer más részében is hiányzik vagy fogyatkozott a szankciók mögött, gondoljunk itt a veszélyes üzemi felelősség vagy a személyiségi jogok megsértése esetén alkalmazható polgári jogi jogkövetkezményekre. Ha a szubjektív elem általános elvárássá emelkedne, akkor a fokozott veszéllyel járó tevékenységgel okozott károkért való helytállás sem felelősségi szankció lenne. Véleményem szerint a felelősség megállapításának fentebb citált, Földi féle kritériumai fejezik ki általánosan a felelősség mint jogintézmény szubjektív szempontok nélküli, általános, közös magvát. A jogkövetkezmények alkalmazhatóságának és alkalmazandóságának elméleti rendszere és konstrukciója nem függ az alkalmazás során a konkrét helyzethez való igazításuktól. Elvi síkon mozogva a tett, a magatartás vagy a mulasztás – ha a társadalom számára negatív, s ezt a rosszállást jogszabályban is megfogalmazta – felelősséget indukál. A jogsértés maga szankciót von maga után.⁴⁷⁹ Az az adott eset, a konkrét helyzet megítélés-

⁴⁷⁵ NAGY M. (1999b) i. m. 517.

⁴⁷⁶ SZILÁGYI (1986) i. m. 602.

⁴⁷⁷ NAGY M. (1999b) i. m. 528.

⁴⁷⁸ MADARÁSZ i. m. 41–42. Idézi Nagy M. (1999b) i. m. 528.

⁴⁷⁹ Ld. pl. a 60/2009. (V. 28.) Alkotmánybírósági határozatot.

séhez tartozik, hogy a tett kinek tudható be, s így kivel szemben alkalmazható a szankció, avagy a felelősség csökkentő vagy kizáró körülmények folytán, vagy méltányosságból enyhíthető vagy el is hagyható a szankció. A szubjektív elemek tehát a felelősség formájától függően a tényállások megítélése vagy a szankció alkalmazása szempontjából is értékelésre kerülhetnek. Nem általánosítható az első eset, a felelősség megállhat adott esetben szubjektív elemek nélkül is.

A közigazgatási jogi felelősség rendszerét vizsgálva annak igen nagy szeleteke a szabálysértési jog. Ezen területről annak ellenére sem feledkezhetünk meg, hogy a Kvt. a jogi felelősség általános meghatározásánál kifejezetten kihagyja a felelősségi formák felsorolásából.⁴⁸⁰ A közigazgatási büntetőjog – a szabálysértési jog egy területeként – a büntetőjog és a közigazgatási jog határmezsgyéjén mozog. A büntetőjogból nyeri dogmatikája jelentős részét, a közigazgatásból a szabályozás tárgyát, szervezet- és eljárási rendjét.⁴⁸¹ A fokozati különbség elméletét valló kutatók álláspontja szerint a szabálysértési jogot a büntetőjogtól csupán fokozati különbség, a társadalomra veszélyesség mértéke választja el.⁴⁸² Nem keresnek elvi különbséget a két tényállás csoport között, megelégednek a formai ismérvekkel. Csekély fokban veszélyes módon ugyanakkor a bűncselekmények többségét is el lehet követni – így nőnap csokor attól függően, hogy tíz vagy afeletti szál hóvirágból áll-e, eshet a szabálysértés vagy a természetkárosítás tényállása alá.

A szabálysértési jogon kívül eső közigazgatási, államigazgatási jogi felelősség elkülönítése viszonylag újkeletű, s kezdetben mechanikus, legalábbis a magyar jogban. A szabálysértési jog a természetes személyek, az egyéb bírságok pedig a szervezetek szankciója.⁴⁸³ Egyetérthetünk Nagy Mariannával abban, hogy ez a felosztás kevésnek bizonyult, hiszen nem csupán bírságról, s arról sem csupán ilyen szigorú határok között beszélhetünk.⁴⁸⁴ Magyarországon a rendszerváltás utáni jogfejlődés eredményeként a jogterület hatalmasra duzzadt, az egyes uniós országokban korábban is meglehetősen nagy terület. A közigazgatási felelősség jellemzője, hogy mindig valamely közigazgatási szerv felé áll fenn, a jogellenesség közigazgatási jogellenesség, azaz közigazgatási jogba tartozó

⁴⁸⁰ A Kvt. 101. § 2012. január 1-jétől hatályos szövegéből törölte a jogalkotó a korábban a felsorolásban szereplő szabálysértési felelősség fordulatot.

⁴⁸¹ NAGY M. (1999b) i. m. 526.

⁴⁸² KIRÁLY i. m. 549–555.

⁴⁸³ Ld. pl. BITTÓ–VISKI i. m. 8., KÁNTÁS i. m. 390.

⁴⁸⁴ NAGY M. (1999a) i. m. 451.

norma vagy egyedi határozat megsértése, az alkalmazott szankciók köre pedig normatív módon a közigazgatási jogba tartozóan meghatározott.⁴⁸⁵

Az egyes igazgatási ágazatokban a megelőzően is létezők mellett kialakultak új, egyéb államigazgatási jogi szankciók. Az egyes közigazgatási szankciók, az eljáró szervek száma megszorodott, az anyagi jogi és eljárásjogi szankciók széleskörűen alkalmazásra kerülnek. Csakhogy így akár ugyanarra a tényállásra is több, alkalmazható jogkövetkezmény, mondjuk szabálysértési és felügyeleti bírság is kiszabható, az eljárási hibákról nem beszélve.

„[A]z úgynevezett közigazgatási bírságok mint önálló anyagi jogi bírságok az utóbbi évtizedekben a hazai jogrendszerben széles körűen elterjedtek, s ma már igen sok jogcímen kiszabhatók. (Elegendő utalni a bányafelügyeleti, az építésügyi, a fogyasztóvédelmi, a környezetvédelmi, a légszennyezési, a műemlékvédelmi, a pénztárfelügyeleti, a távközlési, a tűzvédelmi, a vámigazgatási, a versenyfelügyeleti és a veszélyes hulladék bírságokra.) Közös jellemzőjük, hogy törvényi szintű szabályozáson vagy felhatalmazáson alapulnak, általában objektív jellegűek (vétkességre tekintet nélkül kiszabhatók), valamint a befolyt bírságösszegek közvetve vagy közvetlenül reparációs célokat szolgálnak (pl. védett értékek sérelmének orvoslását, kutatások támogatását)”⁴⁸⁶

„A szankciók másik csoportjába azok a közigazgatási szankciók tartoznak, amelyeket a közigazgatási szervek felügyeleti eljárásuk során a közigazgatás-ellenes cselekmények, azaz a közigazgatási jog szabályainak megsértése miatt alkalmaznak. [... ezek] olyan objektív szankcióknak minősülnek, melyeknek elsődleges funkciója a közigazgatási jog érvényre juttatása, illetve másodlagosan a prevenció. Közvetve szerepük továbbá a jog által védett közösségi érdek [...] fenntartása és védelme, illetve

⁴⁸⁵ A jellemzők csupán kiindulópontul szolgálhatnak, hiszen közigazgatási szankciót más szerv, például bíróság is kikényszeríthet, s a közigazgatási szervek is jogosultak nem közigazgatási (pl. munkajogi fegyelmi felelősség, polgári jogi kártérítési felelősség körébe tartozó) szankció alkalmazására.

⁴⁸⁶ 29/1998. (VI. 17.) AB határozat (ABH 1998, 211, 217–218).

ennek helyreállítása, függetlenül a jogsértő bűnösségétől, illetve vétkeességétől.⁴⁸⁷

Ilyen, a szabálysértés és a bírság mellett élő közigazgatási intézkedés lehet egy engedély visszavonása, bizonyos tevékenység végzésének tiltása, az eredeti állapot helyreállítására kötelezés, de objektív jellegű intézkedésként elkobzás, megsemmisítés, jogsértő jelleg megállapítása, s ezen határozat nyilvánosságra hozatala stb. is. Az egyes kötelezések és tiltások párhuzamosan is alkalmazhatóak a szabálysértési szankciókkal, bírságokkal és az egyes jogkövetkezmények több módon is halmozódhatnak. Heterogén kumulációról beszélünk, amikor más jogterületek felelősségi szankcióival együtt alkalmazzuk. Homogén anyagi a halmozódás, ha különböző ágazatok, homogén alakú a kumuláció ha ugyanazon ágazat azonos szankciója ismétlődik, ha adott esetben ismételtén kiszabható. Beszélhetünk emellett vertikális párhuzamos represszióról, amennyiben az EU szerve szab ki szankciót vagy az uniós érdek védelméért tagállami hatóság, akár belső norma alapján alkalmaz jogkövetkezményt.⁴⁸⁸

A jogkövetkezmények halmozódásának kérdése általában is fontos, külön figyelmet érdemel azonban a közigazgatási jogban. Míg a büntetőjog a kétszeres értékelés tilalmával gátat szab ennek, addig a közigazgatási jog szerteágazó szabályai között jócskán előfordul, hogy ugyanarra a tényállásra szabálysértési szankció, felügyeleti bírság s egyéb intézkedés is alkalmazható. Egyes álláspontok ezt elfogadhatónak, míg mások felszámolandónak tartják. Elméletben egyetérthetünk a bírságolásban meglévő párhuzamosságok felszámolásának igényével, azaz hogy ugyanazon magatartásra ne legyen szabálysértési és felügyeleti bírság is, hiszen az a *ne bis in idem* elvet sértheti, hatóságoként eltérő gyakorlat kialakulásához vezethet,⁴⁸⁹ ugyanakkor az egyéb, kötelezés, eltiltás jellegű jogkövetkezmények alkalmazása kilóg a szabálysértés szankciórendszeréből. A szabálysértések esetén alkalmazható büntetések és intézkedések célja és jellege részben közigazgatási, részben büntetőjogi. Nem alkalmas és dogmatikailag lehetetlen is a területek teljes összemosása, a közigazgatás teljes felelősségi rendszerének szabálysértési szankcionálása felé nyitni. Szükségszerű ugyanakkor más, közigazgatási szankciók léte, elengedhetetlen önálló felelősségi rend felállítása. Kiküszöbölhetetlennek tűnik tehát a párhuzamosság megléte.

⁴⁸⁷ 60/2009. (V. 28.) AB határozat.

⁴⁸⁸ GYURITA i. m. 38.

⁴⁸⁹ NAGY M. (1999a) i. m. 452.

A büntetőjogi felelősség a bűncselekmények elkövetéséhez fűződő büntetőjogi felelősség elviselésének kötelezettségét jelenti.⁴⁹⁰ A felelősséget a bűncselekmény⁴⁹¹ elkövetése teremti meg, s érvényesítésének feltételeit törvény szabályozza. A büntetőjogi felelősség alapja szempontjából két fő irányzatot különböztet meg az elmélet. Az indeterminista felfogás az elkövető szabad akaratára épít, akinek tette saját elhatározásán alapul, környezete, körülményei csak befolyásolni képesek, de nem meghatározni. A determinizmus ezzel szemben az okozatosságot kutatja: az elkövető társadalmi körülményei, s annak lecsapódása személyiségén át, amik meghatározták akaratát és így magatartását. Az indeterminizmus hívei a büntetés céljaként a megtorlást, míg a determinizmus hívei a prevenciót nevezik meg. Milyen módon illeszkedik ebbe a rendszerbe a környezeti felelősség? A bűnösség kérdését megkerülve a tett büntetőjog az elkövetett cselekmény alapján ítéli meg a felelősséget, alkalmaz szankciót,⁴⁹² ami lehetővé teszi az elkövető személyétől való elvonatkoztatást, amire a környezetet érintő cselekményeknél szükség is van. A büntetőjog funkcióját, célját tekintve szintén felbukkannak új megközelítések, amelyek a jogaiban megsértett áldozatnak jóvátételt is biztosítanak. A helyreállító igazságszolgáltatás,⁴⁹³ a büntetőeljárás és az így kiszabott büntetés az érintett közösség tagjai számára is kiengesztelést jelenthet, különösen akkor, ha az adott bűncselekmény – például a természeti környezetet károsító bűncselekmény – közvetlenül közösségi érdeket sértett.⁴⁹⁴

A büntetőjog környezeti felelősséget generáló szabályai csupán az elmúlt évtizedekben nyertek nagyobb jelentőséget,⁴⁹⁵ az idesorolható tényállások száma – többek között az általános szemléletváltás, az uniós elvárások mentén – azonban mostanra olyannyira megemelkedett, hogy az új Büntető Törvénykönyvben

⁴⁹⁰ FÖLDEVÁRI i. m. 21.

⁴⁹¹ Btk. 4. § (1) Bűncselekmény az a szándékosan vagy – ha e törvény a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli – gondatlanságból elkövetett cselekmény, amely veszélyes a társadalomra, és amelyre e törvény büntetés kiszabását rendeli.

⁴⁹² Újkori eróziójáról ld. NAGY F. (2007) i. m. 65–75.

⁴⁹³ Ld. erről bővebben GÖRGÉNYI (2006) i. m., NAGY F. (1993) i. m., VÍGH (1998) i. m., VÍGH (2003) i. m., FARKAS (1994) i. m. 443–444., VÓKÓ i. m. 36–50.

⁴⁹⁴ GÖNCZÖL i. m. 4.

⁴⁹⁵ Kóhalmi László véleménye szerint alapvetően azért, mert ezen magatartások nem jelentettek olyan mértékű veszélyt az emberre, hogy ez szükséges lett volna, illetve a zöld mozgalmak hiánya miatt, amelyek ezt az igényt megjelenítették volna. KÓHALMI (2004) i. m. 191. Álláspontját az idő és az új Btk. cáfolta. Zöld mozgalmak megjelenése nélkül, ugyanolyan veszély fennállása esetén is megszaporodott a tényállások száma.

önálló cím alá kerültek.⁴⁹⁶ Ha a büntetőjognak a környezeti felelősségi rendszerben való szerepét vizsgáljuk, figyelemmel kell lennünk annak *ultima ratio* jellegére, vagyis arra, hogy a büntetőjog csak ott kap szerepet, ahol más jogág szankciói már hatástalanok, vagyis végső soron igénybe vehető eszköz, ami a legradikálisabb társadalmi reakció a környezet vagy a természet ellen irányuló cselekményekre.⁴⁹⁷ A büntetőjogi felelősség alapvetően bűnösségen alapul: csak a szándékosan vagy ha a törvény büntetni rendeli, a gondatlanul elkövetett magatartásokra alkalmazható.⁴⁹⁸ Ugyancsak jellegzetes a szankciórendszere, amely arra az alaptézisre épül, hogy büntetőjogi felelőssége csak természetes személyeknek van. A jogi személyekkel szemben is alkalmazhatóak büntetőjogi intézkedések,⁴⁹⁹ ugyanakkor itt a vétkesség mint kritérium megítélése más értelmű, némiképp elgondolkodtató.⁵⁰⁰

A magánjog és a közjog felelősség fogalmai között, valamint a jogi felelősség e két területéhez kapcsolható joghatások, jogkövetkezmények meghatározásának tekintetében évszázadok óta jól körüljárható választóvonal létezik. A jogellenesnek nyilvánított magatartások valamely alapjog – környezeti felelősség esetében ez a környezethez való jog – sérelmét jelentik például mind a polgári, mind a büntetőjogban, azonban az erre adott válaszok és reakciók irányultsága más funkcionális tartalommal rendelkezik a büntetőjog és a polgári jog körében. A büntetőjog központi elemét a speciális és generális prevenció jelenti, míg néhány jogrendszerben megjelenik a retorzió is. A polgári jog szintén magán viseli a prevenció jegyeit, azonban a személyi és vagyoni sérelmek körében általános szankcióként a kártérítés helyezkedik el, ami pedig a reparációt, erkölcsi és más sérelmek bekövetkezése esetén pedig a kompenzációt juttatja érvényre.⁵⁰¹ A közjogi és magánjogi felelősségi alakzatok egymást kiegészítő, komplementer jellegéből adódóan együttesen képesek komplex védelmet nyújtani.

A környezeti felelősség intézménye mint a felelősség egy szegmense a magánjogban is többsíkú. A polgári jog klasszikus jogintézményei mellett a munkajog, a társasági jog felelősségi szabályainak alkalmazása is felmerülhet,

⁴⁹⁶ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény XXIII. fejezete a környezet és természet elleni bűncselekmények.

⁴⁹⁷ LACZI (2004a) i. m. 207.

⁴⁹⁸ Ld. NAGY–TOKAJI i. m., BELOVICS–BÉKÉS–BUSCH–MOLNÁR–SINKU–TÓTH i. m., FÖLDVÁRI i. m.

⁴⁹⁹ A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi CIV. törvény az Európai Unióhoz való csatlakozásunkkal lépett hatályba.

⁵⁰⁰ KOVÁCS A. (2011) i. m. 64.

⁵⁰¹ Ld. erről ZOVÁNYI (2012a) i. m.47–60.

ha a környezeti érdeksérelem munkaviszonyban álló személy vagy gazdasági társaság, annak vezető tisztségviselői felelősségét is felveti. A magánjog azonban alapvetően a magánérdek érvényesítésének lehetőségeit kínálja, elveiből adódó megkötésekkel. A klasszikus római jogi elvei *honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* a mai jogban is fellelhető továbbélése a modern civiljogba Rudolph von Jhering megfogalmazásában a tulajdon szociális megkötésének elve és az érdekek összhangba hozásának a szempontja. Ennek szellemében a tulajdonos tulajdonosi jogait, vagyis a tulajdon feletti, mindenkivel szemben fennálló abszolút hatalmát a környezete kíméletével és jogos érdekeinek a sérelme nélkül köteles gyakorolni, másrészt a relatív kötelmi jogi kapcsolatokban az érdekek kölcsönös összeegyeztetése alapján kell eljárni.⁵⁰² A magánjog közjogiasodásának ez csupán a kezdő lépéseit jelentette, ezen gondolatok a magánjogi intézmények immanens tartalmi elemévé válva⁵⁰³ – álláspontom szerint – elvezetnek odáig, hogy egyes közjogi, közérdeket szolgáló szempontok – jelesül a környezet érdeke – a gyakorlaton keresztül beépülhet, be kell hogy épüljön a magánjogi jogalkalmazásba, így korlátozva az egyéni cselekvési autonómia szabadságát.

A polgári jogban a környezeti károk megelőzésére, szankcionálására több jogintézmény is alkalmas,⁵⁰⁴ a polgári jog klasszikus felelősségi alakzatai – a szerződéses és szerződésen kívül okozott károkért való felelősség – szabályai mellett a szomszédjog intézménye is alkalmazható környezeti célokra a hazai jogban, ahogy a személyiségi jogok megsértése esetére rendelt jogkövetkezmények is. Az új Polgári Törvénykönyv megszületésénél már a globalizáció, a fenntartható fejlődés gondolata is megjelenik a kódex emberképének kialakítása során,⁵⁰⁵ a konkrét, környezeti érdeket tükröző rendelkezések köre azonban csupán az állatok jogi megítélése terén változott.⁵⁰⁶

A felelősség körében alkalmazható polgári jogi jogintézmények a klasszikus magánjogi intézmények adott szituációra, a környezetet ért sérelem esetére való alkalmazását jelentik, hiszen a környezet nem külön tényállásként, csupán utaló szabályként és mérlegelési szempontként szerepel a törvényben.⁵⁰⁷ A polgári jog sajátossága azonban, hogy a lehetséges jogkövetkezmények, a

⁵⁰² JHERING i. m., idézi PRUGBERGER (2012a) i. m. 254.

⁵⁰³ LÁBADY (2013a) i. m. 22–24.

⁵⁰⁴ SÓLYOM (1980) i. m.

⁵⁰⁵ LENKOVICS (2009) i. m. 197–208.

⁵⁰⁶ Ld. Ptk. 5:14. § (3) bekezdés.

⁵⁰⁷ A Ptk. 2:52. § (3) bekezdése a sérelemdíj mértékének megállapításakor hivatkozik a jogsértésnek a sértett környezetére gyakorolt hatására, valamint a 6:535.§ (2) bekezdése a veszélyes

jogérvényesítés az egyes jogalanyok reakcióitól függnnek. Ennek szükségszerű következménye, hogy környezeti kár esetén – bár több lehetőség is rendelkezésre áll – azok alkalmazása a sérelmet elszenvedőtől vagy a fellépésre egyébként jogosulttól függ. A környezeti kár felmerülése esetén alapvetően szükség van tehát egy érdekelt magánjogi jogalanyra, ez azonban még nem elég. Kérdés, felismeri-e egyáltalán a jogalany a jogsérelmet, tud-e a fellépés és lehetséges jogkövetkezmény lehetőségéről, avagy hajlandó eltérni a kialakult helyzetet. A jogérvényesítés erőfeszítést igényel az érintettől, aminél mérlegel egyéni sérelme és jogérvényesítés esetén az elérhető és várható haszna között. A környezet érdeke jelen esetben a jogi lehetőség igénybevételének eldöntésekor másodlagos, ha egyáltalán felmerülő szempont. A jogalanyok racionálisan saját érdekeik alapján hoznak döntést a jogi út igénybevételéről, amire csupán lehetőségük nyílik, de kötelezettségük nem keletkezik. Alapvető különbség tehát a magánjogi jogkövetkezmények körében az, hogy a jogérvényesítéshez érintett, sérelmet szenvedő jogalany szükséges, aki *saját* érdekében, *saját* kára tekintetében, saját, szabadon meghozott döntése alapján járhat el. A környezet nem magánjogi jogalany, a környezet nem jogosult sem fellépni, sem más, nem jogosult magánjogi eszközökkel a környezet kárát érvényesíteni. Általában is megállapítható tehát, hogy a polgári jog annyiban alkalmas a környezeti érdek érvényesítésére, amennyiben az egybeesik egy magánjogi jogalany által elszenvedett sérelemmel, s ezen közös halmaz esetén is egyéb más feltételek teljesülése szükséges a károkozó felelősségre vonásához.

A polgári jog által felkínált jogkövetkezmények tárháza széles, számos jogintézmény számos különböző lehetőséget kínál az érdekelteknek. A magánjog azon jellegzetessége azonban, miszerint a keresetben a sérelmet szenvedő fél jelöli meg az általa kívánatosnak tartott jogkövetkezményt, nem maradhat figyelmen kívül. Míg a közjogi szabályok a hipotézis fennállása esetére egyértelmű szankció alkalmazását rendelik, melynek mértékéről a bíró, hatóság mérlegeléssel dönthet, s így a környezet érdekének széles körű figyelembevételére biztosít lehetőséget, addig a magánjogban a keresethez kötöttség elve alapján a bíró csupán a hozzá forduló kérelméről, annak helytállóságáról dönt, s a kereset és a jogszabály – nem csupán a jogszabály – által lehetővé tett keretek között mérlegel. Ez a hozzáállás a környezeti érdek érvényesülését csorbíthatja, hiszen a kérelemben nem foglalt vagy alábecsült igényeket a bíró nem ítélt meg, s

üzemi felelősség szabályait rendeli alkalmazni az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységgel másnak okozott károkra.

ahol a törvény eltérést enged, ott is megszorításokkal, hiszen nem alkalmazhat olyan jogkövetkezményt, ami ellen mindkét fél tiltakozik.

Az egyes jogintézmények közül elsőként a személyiségi jogok védelmét vizsgálhatjuk meg, ahol az általános védelmen túl a példálózó jelleggel felsorolt nevesített alakzatok közt szerepel az élet, a testi épség, az egészség megsértése,⁵⁰⁸ amely alkalmas lehet a környezetet ért hátrány esetére való alkalmazásra is. A környezethez, az egészséges környezethez való jog mint alapjog megsértése azonban szintén alapot adhat az általános szabályon keresztül a különböző jogkövetkezmények alkalmazására, ez azonban már a fellépési kedven és a mindenkori bírói gyakorlat alakulásán múlik, a megelőző bírói gyakorlat helyt adott az ezirányú kereseteknek. A személyiségi jog megsértése esetére alkalmazható szankciók köre széles, vagyoni és nem vagyoni jellegű jogkövetkezmények alkalmazására egyaránt sor kerülhet, ha a jogsértés ténye bizonyítható. Kiemelést érdemel, hogy a törvény szövege világosan leszögezi, nem szükséges a sértett személynek hátrány elszenvedését bizonyítania,⁵⁰⁹ ami környezeti ügyekben gyakran jelenthet problémát. Felmerül ugyanakkor ezzel kapcsolatban az érintettség kérdése – azaz a jogsértés, környezeti kár bekövetkezése esetén bármely jogalany felléphet-e, aki úgy érzi, személyiségi joga sérült. A kérdés visszautal a környezet fogalom meghatározásának kérdésére, ott bővebben is kitértem erre a témára. A környezetet érő kár személyiségi jogi vonzatának érvényesítéséhez nyújthat segítséget az ügyész bevonásának lehetősége, aki a közérdekbe ütközés esetén – a környezet érdeke álláspontom szerint ide sorolható – a jogosult hozzájárulásával érvényesítheti a felrőhatóságtól független szankciókat.⁵¹⁰

A környezeti kár kérdése a birtokvédelem szabályain keresztül is tekinthető, amennyiben dologban bekövetkező károkról beszélhetünk. A birtoktól való jogellenes megfosztás és a birtoklásban való háborítás eseteire biztosított jogkövetkezményeket a birtokos veheti igénybe. Ebben az esetben a jogosult a tényleges helyzete alapján kap jogvédelmet, a zavarás megítélése pedig a bírói gyakorlatban kialakult objektivizált mérce alapján történik, tudniillik eléri-e a zavarás mértéke azt a szintet, amelyet a birtokos már nem köteles tűrni. A birtokháborítás a magyar joggyakorlat szerint alapvetően jogalap nélküli magatartásnak minősül. Kivételesen és csak akkor van jogalapja, ha a jogosultság közvetlenül arra a konkrét magatartásra vonatkozik, amelynek eredményeként a birtok zavarása bekövetkezett, és a birtokos nem jogosult a birtoklásra vagy a

⁵⁰⁸ Ptk. 2:43. § a) pont.

⁵⁰⁹ VÉKÁs (2013a) i. m. 70–72.

⁵¹⁰ Ptk. 2:54. § (4) bekezdés.

birtok zavarását túrni köteles. A bírói gyakorlat már jó ideje ide sorolja például a környezeti ártalmakat. A jogalap nélküli háborítás esete a környezet vonatkozásában alapvetően kétféle módon valósulhat meg. Jogos magatartást takarhat egyrészt jogszabályon alapuló jogosítvány alapján történő behatást, másrészt a jogos birtokos által engedett, tőle származó jogosítványon alapuló beavatkozást.

A dolog használatának általános magánjogi korlátját kimondó rendelkezés⁵¹¹ kiterjedt, gyakorlati alkalmazása a fentebb citált, a tulajdonjog szociális kötöttségét előíró elv normaszövegbe transzplantálása. A rendelkezés alkalmazása során a tulajdonos és mások érdekeinek összemérésére és az ellentétes érdekek kiegyenlítése mellett határozható meg a tulajdonos használati jogának korlátja. A szükségtelen zavarás következményeit ugyan nem határozza meg a törvény, a gyakorlatban a legjellemzőbb – az ezen jogintézményeknél ismertetett szabályok szerint – a birtokvédelem, a kártérítési igény, valamint a kárveszélyen alapuló vagy birtokvédelmi alapú eltiltási igény.⁵¹² Környezeti, de általában szomszédjogi szempontból a kérdés sarokpontja a zavarástűrési kötelezettség–szükségesség határvonalának megállapítása, ami mindig az adott eset körülményeitől függ.

A szerződéses és a szerződésen kívüli felelősség szabályainak elválasztása nem újkeletű, a részletszabályok különbözősége azonban igen: az új Polgári Törvénykönyv szabályozza ekként, szigorúbb rendelkezéseket előírva a szerződéses kapcsolatokban okozott károkra. A szerződéses kapcsolatok során, szerződésszegéssel keletkező károk esetén már a kártérítés mértéke is kérdéses. Környezeti kár esetén problémát vethet fel a kártérítés mértékének meghatározása, hiszen a szerződéses szolgáltatás tárgyában keletkezett kár mértéke elenyésző is lehet, a szolgáltatás értelmezésétől függően azonban kiterjedt, a szerződés keretein messze túlmutató is.⁵¹³ A teljes kártérítés elvének az új törvényben való cizellálása⁵¹⁴ alapvetően helyes, környezeti esetekre nézve azonban a majdani gyakorlatban korrekcióra, értelmezésre szorul. Ugyancsak érdekes kérdéseket vethetnek fel a kimentés – ellenőrzési körén kívül eső, előre nem látható, elháríthatatlan körülmény és kár – szabályai. Vajon ezek meddig terjednek környezeti károk esetén? A joggyakorlatból kiindulva a jogszabályi kötelezettségek, a közigazgatási előírások, a hatósági rendelkezések, a határér-

⁵¹¹ Ptk. 5:23. §.

⁵¹² VÉKÁs (3013a) i. m. 385.

⁵¹³ Mondjuk a szolgáltatás egy ingatlan – annak szennyezése felmérhető talaj esetén, ugyanakkor vízparti ingatlan esetén a víz szennyeződése, élővilágának pusztulása messze túlmutat az adott ingatlan telekhatárain és a szerződés keretein.

⁵¹⁴ Az ezzel kapcsolatos potenciális nehézségekről Ld. pl. FUGLINSZKY (2007c) i. m. 201–218.

tékek, a normák betartása alapvetően nem elegendő egy polgári bíró számára, hogy a felróhatóság hiányát vagy a veszélyes üzemi felelősség alóli kimentést bizonyítsa. Ennek szellemében a károkozó fél kimentéséhez szerződéses viszonyokban is ennél nyomósabb érvekre lesz szükség. A klasszikus *vis maior* esetek – természeti jelenségek – környezeti károkat okozó jellegére már láthatunk gyakorlati példát, gondoljunk a tiszai cianidszennyezésre, ahol a lezúduló szokatlan méretű esőzés idézte elő a gátszakadást. A hazai joggyakorlat szerint az elháríthatatlanság akkor állapítható meg, ha a technika adott fejlettségi szintjére és a gazdaság teherbíró képességére is figyelemmel objektíve nem áll fenn a védekezés lehetősége, aminek megítélése környezeti ügyekben lényeges kérdés lehet.

Környezeti károkról szólva a felelősségi jog valamennyi szabálya érintett. Az általános, felróhatóságon alapuló felelősség alakzata, amit a veszélyes üzemi felelősségi igény érvényesítésére nyitva álló hároméves határidőt követően is alkalmazhatunk, a többek közös károkozása, a másért való felelősség szabályai, s még sorolhatnám. Környezeti szempontból jellemzőbb, gyakoribb a szerződésen kívüli károkért való felelősség szabályainak alkalmazása, ami a korábbi és a jelenlegi szabályok alapján is a fokozott veszéllyel járó tevékenységekért való felelősség szabályai alapján történik. Ennél a felelősségi alakzatnál az üzem-bentartó károkozó felelőssége objektív, kimentése rendkívül szűk: környezeti esetekre alkalmazva mentesülhet, ha környezetet veszélyeztető tevékenységi körén kívül eső, elháríthatatlan ok idézte elő a kár bekövetkezését. A környezet, a környezetet veszélyeztető tevékenység definíciós nehézségeiről már szoltunk korábban, a bírói gyakorlatnak még tág tere van ezen a területen a jogfejlesztésre, s fentebb említésre került a *vis maior* problémája is.

A környezetjog elvei, jelesül a megelőzés és elővigyázatosság elve nehezen idomul a polgári jog individualista szemléletéhez. A kárveszély esetét leszámítva általában a jogellenes eredmény beállta után nyílik lehetőség a polgári jogi szankciók igénybevételére, így a prevenció és reparáció között ingadozva a polgári jogi jogkövetkezmények terén utóbbiak felé billen el a mérleg. A környezetvédelmi magánjogot Európaszerte széles körben kezelik szomszédjogi problémaként is, s elsősorban eltiltást vagy *in integrum restituióra* kötelezést alkalmaznak jogkövetkezményként,⁵¹⁵ amely eszközök hatékonyabbak lehetnek a megelőzés terén, ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy ez csak részben múlik a szabályokon, részben azonban a jogalanyokon, a társadalmi szokásokon, a mentalitáson áll. Prevenció terén az is a polgári jog ellen szól,

⁵¹⁵ JULESZ (2006) i. m. 166.

hogy a környezetet ért kárt konkrét, fellépésre is hajlandó károsult hiányában nem kell teljes egészében megfizetnie, sem helyreállítania, a teljes kártérítés és a helyreállítás csupán a sikeres igényérvényesítés esetére vonatkozik, maximum a jogosult által igényelt terjedelemben, azon belül is csupán a bíróság által megítélt mértékű. Ezzel szemben állnak a preventív eszközök sokszor ezt többszörösen felülmúló kiadásaival, hiszen a megelőző intézkedések teljeskörűsége törekvőek, így sokszor nagyobb költségtényezővel járnak, mint az esetlegesen bekövetkező, kérdéses terjedelmű kár, amelynek kompenzációjára korlátozott mértékben, csak jóval később, bizonytalan sikerű és tartalmú eljárás után kerül sor. A szerződésen kívüli károkért való felelősség általános alakzata, amely a felróhatóság vélelmére alapul, elvben preventív hatást tulajdoníthatunk, a gyakorlatban még sincs így.⁵¹⁶ Ugyanez igaz lehet a veszélyes üzemi felelősségre is, ahol csupán objektív szempontok érvényesülnek. A környezethasználó költséghatékonyság alapján dönt – remélhetőleg részben, valójában túlnyomóan – a megelőző intézkedések alkalmazásáról. A valóban hatékony, a környezet érdekét szolgáló jogvédelem miatt az érintetteknek jóval többször kellene idejekorán megelőző intézkedéseket kérniük. A bíróságoknak pedig – a fentebb említett közjogiasodás szellemében – a közérdeket szem előtt tartva a környezet érdekét is mérlegelniük kellene, ami szintén a prevenció, az eredeti állapot helyreállítása felé hat.

Az abszolút kárfelelősség rendszer – amely a kimentésre semmilyen lehetőséget sem kínál a magyar jogban – az atomkárokért való helytállásra vonatkozik. A bányászati tevékenységgel okozott károk megítélése ebben a tekintetben vitatott, egyes vélemények abszolút,⁵¹⁷ mások objektív felelősségnek tekintik.⁵¹⁸ A környezeti károkért való felelősség szabályainak abszolút, kimentést nem ismerő formájúvá alakítása irányában is vannak tendenciák,⁵¹⁹ ami véleményem szerint megfontolásra érdemes. Az atomkárok kártételei között mindenesetre szerepelhetnek környezeti károk is,⁵²⁰ ebben a tekintetben tehát az abszolút felelősség szabályai is alkalmazhatók a környezetre.

⁵¹⁶ Ld. erről bővebben SZALAY i. m. 147–168.

⁵¹⁷ Pl. MÁDL i. m. 427. és 519.

⁵¹⁸ Pl. PRUGBERGER (2012a) i. m. 260.

⁵¹⁹ Uo. 261.

⁵²⁰ A magyar jog külön ki is emeli, az atomenergiáról szóló 1996. évi CXVI. törvény 2. § 23. pontja nevesíti is, (*atomkár*: az emberélet elvesztése, a személyek testi épsége és egészsége megsértése folytán keletkezett nem vagyoni sérelem, minden anyagi kár, az ezekkel együttesen jelentkező környezeti kár ésszerű mértékű helyreállításának költsége, valamint), szemben pl. az atomkárokért való polgári jogi felelősségről Bécsben 1963. május 21-én kelt nemzetközi egyezményrel, Ld. a kihirdetéséről szóló 24/1990. (II. 7.) MT rendelet 1. cikk k) pontjával.

A környezetet ért károkról szólva a polgári jog eszközei közül említést érdemel a károkért való helytállás szerződéses rendezésének kérdése vagy a környezeti biztosítás. A biztosítással megoldott kárfedezés gyakorlati haszna mellett a felelősségbiztosítás terjedésével mellékhatásként a polgári jogi felelősség kiszorulása is megfigyelhető.⁵²¹ A környezeti biztosítás mint lehetséges eszköz korán felmerült lehetőségként a környezeti károk kezelésével kapcsolatban.⁵²² Elterjedése azonban máig nem jelentős, gyakorlati alkalmazása számos problémát vet fel.

Alapvető gond lehet a szennyező fizet, a „fizessen az okozó” elv érvényesülésének hiánya.⁵²³ A probléma a költségviseléssel kapcsolatos – a károkozók a biztosítási díjat ugyanis beépíti szolgáltatásai árába, így azt a potenciális károsultak fizetik. A látszólag a károkozó által kötött és fizetett felelősségbiztosítás így tartalmában tulajdonképpen a károsultak által fenntartott direkt vagyonbiztosítás is lehet.⁵²⁴ Ez azonban nem feltétlenül van így – gondoljunk egy hulladékgyűjtést és hulladékgazdálkodási tevékenységet végző szervezetre. Szolgáltatásának igénybevevői a hulladék valódi termelői, a 'szennyezők', így az általuk fizetett díjba beépülő felelősségbiztosítási díj megfizettetése teljesen indokolt lehet. Ugyanakkor egy gyomorsav megkötő,⁵²⁵ alufóliába (is) csomagolt csoki, dobozos üdítő⁵²⁶ vásárlásánál, autó- vagy repülőút során,⁵²⁷ nem ennyire egyértelmű a helyzet. Elvárható, hogy a személy mérlegelje, egyáltalán tájékozódjon a termék alapanyagairól, gyártási folyamatairól, így a vörösiszap-zagy tárolásának kockázatáról? Annak ellenére sem, hogy ez ma Magyarországon az egyik legnagyobb mennyiségben előforduló veszélyes hulladék.⁵²⁸ Ezekben az esetekben a környezethasználatot tudtán kívül – ami szintén kérdéses, hogy mentesítene-e –, de valóban túl áttételesen valósítja meg a termék vásárlója, a

⁵²¹ SÓLYOM (1977) i. m.

⁵²² Ld. pl. SÓLYOM (1978) i. m. 306–338.

⁵²³ LÁBADY (1989) i. m. 171.

⁵²⁴ Uo.

⁵²⁵ A gyógyszeripar az alumínium-oxidot, azaz timföldet gyomorsav közömbösítésére szolgáló szerekhez használja.

⁵²⁶ Ezen csomagolóanyagok alumíniumból készültek.

⁵²⁷ A gépipar az alumíniumot ötvözetek formájában repülő és autók gyártására, útjelző táblák előállítására használja.

⁵²⁸ Noha a vörösiszap lúgosságától függően nem minden esetben veszélyes hulladék (<https://hu.wikipedia.org/wiki/V%C3%B6r%C3%B6siszap>), ennek ellenére ma Magyarországon az évente termelt veszélyes hulladék 25–35%-a vörösiszap. (https://hu.wikipedia.org/wiki/Vesz%C3%A9lyes_hullad%C3%A9kok). Az évente keletkező mennyiség folyamatosan csökken, ugyanakkor az eddig felhalmozott mennyiség kezelése – ahogy az azbeszté sem megoldott.

szolgáltatás igénybe vevője ahhoz, hogy ráterhelhetőnek tűnjön a biztosítási díj. Ugyanakkor mégiscsak az ő, a felhasználó, a vevő érdekében történik mindez, nélküle nem indulna be a gyártás, így véleményem szerint legalábbis részben indokolt, sőt helyes vele fizettetni környezethasználatának költségét.

Milyen környezeti terheket kell egyáltalán kezelnünk?⁵²⁹ Egyetérthetünk azzal a megállapítással, hogy a biztosítható kockázatok köre teljes körűen felderíthetetlen,⁵³⁰ hiszen az nem csupán a már ténylegesen szennyező környezeti terhekre vonatkozik, hanem a jövőre nézve a jelenleg még fel sem ismert potenciális hatásokra is.

A környezeti károk jellegével és időbeliségével kapcsolatban is számos aggály felmerülhet. Egyrészt a környezeti károk egy része nem azonnal jelentkezik, másrészt a szennyezés gyakran többrétű, több alany tevékenysége és egyéb tényezők összjátéka váltja ki a kedvezőtlen környezeti hatást. Harmadsorban a károkozás eredetét nehéz felderíteni, valamint egyes magatartások jelenlegi hatása ki sem mutatható, nem realizálható kárként, ugyanakkor a jövő generációk környezetét veszélyeztetik.⁵³¹ A biztosítással kapcsolatos problémát jelent annak összegszerűsége is: minthogy a környezeti biztosítások a károk nagyságához igazodóan jelentős volumenű összegekre kötendők, ebben a tekintetben sem egyszerű a felállás. Sem a környezethasználó gazdálkodó szervezetek nem képesek kitermelni a díjat, ennek megfelelően szerződés-kötési akaratukat is jogszabályi előírással kell pótolni, sem kellően felkészült, tőkeerős biztosítási háttér nem alakult még ki.⁵³²

Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a magánjog egyéb ágazataiban fellelhető felelősségi szabályok is jelentőséghez juthatnak környezeti károk esetén, anélkül, hogy a jogszabályok külön kitérnének erre. A társasági jog rendszerébe illeszkedően a jogi személy felelősségének megállapítására sor kerülhet a társaság által a környezetnek okozott károkért is. Itt is jelentkezik azonban a magánjog egészére fentebb kifejtett probléma, a környezet kereshetőségi jogának hiánya és az ezzel kapcsolatos gazdaságossági kérdések. Külön elemzést érdemelne a gazdasági társaság burkába csomagolt környezethasználó tevékenység, ahol a társaság kifejezetten a szennyezésért való felelősség 'felfogására', a társasági vagyona korlátozására irányult, megkerülve ezzel a károkozó teljes vagyoni

⁵²⁹ SÓLYOM (1987) i. m. 221–226.

⁵³⁰ LÁBADY (1989) i. m. 171–172.

⁵³¹ Brügge-meier i. m. 81–82., felhasználja KECSKÉS G. (2012c) i. m. 38–39.

⁵³² SZABÓ M. (2013a) i. m. 113.

felelősségét. Felmerül ilyenkor a vezető tisztségviselő, ⁵³³ a társaság tagjainak felelőssége, ⁵³⁴ és nem feledkezhetünk meg a büntetőjog eszközeiről sem.

A munkajog több szabályán keresztül szintén érintett lehet. A munkáltató felel az alkalmazott által okozott károkért a Ptk. szabályai alapján. ⁵³⁵ Ugyanakkor a munkavállaló felelősségéről a munkajog szabályai rendelkeznek, amelyek szintén átrendezésre kerültek a közelmúltban. A szabályok a Polgári Törvénykönyv rendelkezései felé közelítettek és a munkavállalók hátrányára szigorodtak, ami egyes szerzőkben kétségeket ébreszt. ⁵³⁶ Egyrészt a munkáltató szűkebb körben köteles ezt követően helytállni az alkalmazottért, ami környezeti károk esetén a potenciálisan teljesítőképes fél kivonását jelentheti, másrészt a kimentés lehetőségét bővíti az előreláthatóság fogalmának beemelésével, ⁵³⁷ ami szintén kérdéses környezeti ügyekben. Tudniillik mikor kell előre látnia a károsodás veszélyét: a munkaszerződés megkötésekor, a károkozás időpontjában vagy a két időpont között valamikor? A felmerült problémákra bővebben a hazai jog szabályait bemutató részben még visszatérünk.

A felelősség alapjai nagy részben azonosak, „különösképpen, ha úgy tesszük fel a kérdést, van-e az embernek választási lehetősége a cselekvésben, felelős-e tehát azért, ha a rosszat választotta”. ⁵³⁸ A determinista álláspont szerint nincs választási szabadság, s ez az álláspont uralta a második világháborút követő időszak jogirodalmát. Az azt követő időszak jogtudománya azonban – s a gyakorlat részben mindvégig – a polgári társadalom akaratszabadságának elve mentén a választás lehetőségének vizsgálatára is kitért. ⁵³⁹ Tárgyunk szempontjából nem az adott jogviszonyra vonatkozó determináció vs. szubjektív felelősség kérdése a lényeges, véleményem szerint általában elgondolkodtató az objektivitás kérdése, hogy bizonyos környezeti hatások a tudomány jelenlegi állása szerint elkerülhetetlenek-e adott tevékenység gyakorlása során. Adott jogalany dönthet a tevékenység ellen, így fel sem merülhet a felelőssége, vagy mellette, így döntése nyomán felelőssége keletkezhet.

Ha a környezeti kárt okozó tevékenységet nem ő maga végzi, hanem áttételesen veszi igénybe, a károkozó szolgáltatása nyújtásához tartozik hozzá el nem kerülhető módon a károkozás – akkor miként alakul a felelősség kérdése. Ha a

⁵³³ Ptk. 6:541. §, NOCHTA (2013) i. m. 3–8.

⁵³⁴ Ptk. 6: 540. §, BREHÓSZKI i. m.

⁵³⁵ Ptk. 6:540. §.

⁵³⁶ SÍPKA i. m. 735–740.

⁵³⁷ Mt. 166. § (2) bekezdés.

⁵³⁸ KIRÁLY Tibor előszava ASZTALOS–GÖNCZÖL i. m. 10.

⁵³⁹ Ld. erről bővebben BIHARI i. m. 11–57.

társadalom széles köre által igényelt, bevett és a modern életvitel élhetőségéhez szükséges tevékenységről van szó (távhőszolgáltatás, elektromos áram termelése, hulladékkezelés stb.), valaki egészen biztosan vállalkozik arra, hogy felvállalja a tevékenység végzését, s egyben az ezzel járó károkozást, ugyanakkor az igénybe vevő személyek (fűtöttek, villanyt gyűjtöttek, szemeteltek) szintén a tevékenység mellett döntöttek, felelősségük tehát – ha áttételesen, morálisan is, de – megállapítható. Adott szennyező tevékenység mellett döntés – például az, hogy szemetelünk – olyannyira általános, hogy ennek környezeti kárt okozó mivolta (hulladéklerakók, szemétegetők) szintén bevett, általánosan elfogadott dolgokká váltak, noha objektív értelemben környezetkárosító jellegük vitathatatlan. A társadalom erre automatizmussal válaszol, kidolgozott mechanizmusai beépítik a kár bizonyos elemeinek költségeit a tevékenység végző díjazásába, az állam kármentesítő tevékenységéhez szükséges költség egy részét szintén áthárítja a hulladéktermelőre, a megoldás azonban álláspontom szerint sem elméleti, sem gyakorlati szempontból nem kielégítő. Elméleti szinten két lehetőség mutatkozik: vagy valóban alkalmazzuk a felelősség szabályait, vagy megszüntetjük a szelektív felelősség formáit.

A szennyező fizet elv alapján minden, a tevékenység mellett döntő személy felelőssége megállapítható, amelynek következményeit teljes egészében viselnie kellene. Ez az elv fenti konstrukcióra több szempontból sem igaz. Egyrészt a károkozók kiterjedt köre nem szembesül a lehetséges szankciókkal, hiszen olyan evidens, hatékony megoldást kínál, ámde életszerűtlen szabályt, mint a tevékenységtől eltiltás (Ne szemetelj!) nem alkalmaz a jogalkotó. Másrészt az alkalmazott jogkövetkezmény is differenciált: mérsékelt a szemetelőkre, a rájuk hárított, hárítható összeg nem fedezi a kár valódi mértékét, ugyanakkor a tevékenységet végző, azaz az égető, lerakó üzemeltetője teljes felelősséggel tartozik tevékenysége potenciális következményeiért. Átvállalná a szennyezés előállítóitól? Jogszabály rá testálja jogutódként? A különbség, azaz az egyes szemetelőktől beszédett összeg eleve csak az emberi hatásokra vonatkozik, hol vannak a környezet önmagáért való értékének, kompenzációjának forrásai? Egyáltalán kompenzálható-e az, ha egy madárfaj elveszti fészkelőhelyét, populációja lecsökken vagy teljesen kihal? A kárelhárítás részben állami feladat, sőt annak fedezete is részben állami forrásból származik – ezzel az állam mintegy támogatja a környezeti kár okozóit? Egyáltalán kárként értékelhető-e ez a fajta 'bevett' szennyezés? A kár mint sérelmes következmény objektíve megállapítható, ugyanakkor szubjektíve megáll-e, haa döntő többség hétköznapi, bevett, normális, azaz nem negatív, hanem neutrális dologként értékeli? Jog által nem védett vagy csupán egyelőre megfelelő eszköz nélküli, deklaratív jogvédelem-

ről beszélhetünk? Esetleg a végrehajtás, kikényszerítés deficitese csupán? Van-e szándék a fenti, 'bevett' környezeti károk elleni fellépésre, s ha igen, hol, kinél? A jogalkotó társadalmi bázis nélkül vagy épp anyagilag, végrehajtásában ellenérdekelte társadalom mellett szabályozható-e? Így eljuthatunk egészen a 'van-e jogi ontológia minden jogszabály mögött' kérdéséig, a jog társadalmi beágyazottságának, a jog forrásának kérdéséig, a természetjog és a jogpozitivizmus vitájáig, ami túlmutat az értekezés határain. A következetes jogalkotás és jogalkalmazás kérdése – a jog hézagmentességének elve nyomán – ugyanakkor a környezeti károk kezelésének kérdésében is számonkérhető a jogalkotótól. A környezet jogszerű és jogellenes használata egyaránt feszültséget okoz a környezeti rendszerekben, amelyet díjakkal, illetékekkel ellensúlyozhatunk, a jogellenes használat esetére szankciókat helyezhetünk kilátásba.⁵⁴⁰ Vizsgálat tárgyát képezheti, hogy a fenti jogintézmények (hézagmentesen) lefedik-e a környezeti károk teljességét, valamint megvalósul-e az alkalmazott jogintézményeken keresztül a szennyező fizet elve.

4.3. A környezeti felelősség egyes viszonyatai, szerkezete, hálója

A felelősségi rendszerek áttekintése a felelősségi viszonyoknak csupán a vázlatát adja, a felelősség azonban mindig konkrét helyzetben, konkrét személyek vonatkozásában áll fenn. A felelősség alapján a felelősségi viszonyban szereplő személyek köre környezeti felelősség esetén rendhagyó. Míg általában az adott, felelősségkeletkeztető tényállásban érdekelte személyek köre zárt, addig környezeti felelősség esetén ez másként alakul. A környezet – fogalmától függően, de bizonyos vonatkozásban mindig – közérdek. Ennek következtében a környezeti felelősség érdekelte köre nyitott, s ez tükröződik a környezeti felelősség lehetséges relációiban is, azaz hogy kik között érvényesíthető a környezet károsodása esetén valamilyen következmény. A környezetjogban jelen lévő jogi és erkölcsi jogosítványok⁵⁴¹ élénken felvetik mindkét forma alkalmazásának lehetőségét, vizsgálható tehát hogy ki, hogyan és kivel szemben érvényesítheti azokat. A jelenlegi szabályozás valóban az érdekelte lehető legszélesebb körét lefedi. Az érintett személyek körét vizsgálva haladjunk a többitől a kevesebb felé.

⁵⁴⁰ A szennyező fizet elvének más példán keresztüli vizsgálatát Ld. BELÉNYESI i. m. 20–24.

⁵⁴¹ MERRILLS i. m. 676–680.

Alaptézisként leszögezhetjük, hogy az egész emberiség felelős a Föld kincseinek pusztulásáért-pazarlásáért, a jelen generáció felelős a jövő generációkkal szemben az egészséges környezet megóvásáért.⁵⁴² Tétélezhetünk-e erre jogi felelősséget, kikényszeríthetővé tehető-e ez? Milyen tartalommal? S ki lenne jogosult érvényesíteni? Az emberiség közös öröksége koncepció,⁵⁴³ a jog egyes instrumentumai megpróbálkoznak a védelemmel, nem képesek azonban a felelősség hordozójaként az egész emberiséget tétélezni. Újszerű gondolat jogi felelősséget alapítani úgy, hogy annak alanya egységes csoportként a Föld lakossága, tekintve az ezzel kapcsolatos problémákat: ki és hogy léphetne fel, milyen szabályok szerint, hogy az kikényszeríthető szankciókat tartalmazzon. A jogi felelősség – természetéből adódóan – általában azonosítható személyekkel szembeni szankciók alkalmazását teszi lehetővé a felelősség érvényesítésére feljogosított személyek által. A jövő generációi felé fennálló felelősség jogi megfogalmazására és érvényesítésére tett kísérletek valójában ennek az emberiséget terhelő kollektív felelősségnek érvényesítési kísérletei.⁵⁴⁴ Tulajdonképpen a jövő generáció felé fennálló felelősség is az emberiség közös felelősségének egy faja, ahol a felelősség érvényesítői egy jogi fikcióval a következő generációk, akik képviselőjük útján lépnek fel. A jövő generáció érdekeinek érvényesítésére az egyes nemzeti jogokban történnék kísérletek, így a magyar jogban az alapvető jogok biztosának a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó helyettese,⁵⁴⁵ ott azonban jellemzően az adott állammal, a belső jog alanyaival szembeni fellépés válik lehetővé. A jövő nemzedékek jogalanyiságát, jogait ma még jobbra szimbolikus értelemben foghatjuk fel csupán, amely a mai ember számára csak kötelességekben jelentkezik.⁵⁴⁶ A jövő generációinak védelme mellett az előző és a jelen generációinak védelme is felmerülhet.⁵⁴⁷ Jogi értelemben a megelőző generációknak jogutódja a jelen generáció, aki pedig – lévén élő, cselekvőképes alanyokból áll – védje meg saját magát vagy keressen, hatalmazzon fel képviselőket saját érdekében.

Az emberiség közös felelőssége tehát erkölcsi, ha jogi dokumentumokban jelenik meg, mégis jobbra pusztán deklaratív. Abban az értelemben érdemi

⁵⁴² CSÁK (2012a) i. m. 16.

⁵⁴³ BRUNNÉE i. m. 550–574.

⁵⁴⁴ NAGY B. (2000) i. m. 49–59.

⁵⁴⁵ Az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény vonatkozó rendelkezései. Környezeti károkkal kapcsolatos gyakorlatáról Ld. például DEZSŐ–JUHÁSZ i. m. 56–82., JUHÁSZ i. m. 48–60.

⁵⁴⁶ SÓLYOM (2000) i. m. 37.

⁵⁴⁷ MAJTÉNYI B. (2000) i. m. 44.

csupán, hogy ebből eredeztethető – ennek mintegy lebontásaként – az egyes személyek, szervezetek és egyéb jogalanyok felelőssége. Az egy közös felelősség azonban így fragmentált, nem valódi közösségi felelősség. Ráadásul differenciált, különböztet az egyes jogalanyokat terhelő felelősség között, emellett különböző terenumokra oszlik, nem igaz tehát az az állítás, hogy az egyes környezeti felelősségi formák összessége egyet jelentene az emberiség közös felelősségével. Pusztán annak lebontásáról, aprópénzre váltásáról beszélhetünk, ami sok esetben elégtelen, megkerülhető szabályokat eredményez, míg a morális felelősségről mindez nem igaz. Itt is igaz tehát az egy több, mint a részek összessége elv.

Egy szinttel lentebb lépve a személyek körének vizsgálatában az egyes szupranacionális szervezetek és államok szintjén nemzetközi szerződések, együttműködések sorával találkozhatunk. Az Európai Unió mint a nemzetközi szerződések részese ugyanúgy jogi, politikai és erkölcsi felelősséggel tartozik az egyezményekben részes felek felé, ahogy a részes államok.⁵⁴⁸ Ezen felelősségi formák azonban a részes felek által megfogalmazottak, csupán annyiban állnak meg és érvényesíthetőek, amennyiben a felek abban megállapodtak, alávetették magukat annak. Az egyezmények szövege, az ahhoz való csatlakozás, a ratifikáció, a hatálybalépés mind az adott ország-országcsoporthoz kötődik és magatartásától függ.⁵⁴⁹ Ezen felelősségi formák érvényesítésére a nemzetközi jog alanyai képesek, akik ettől vonakodnak, ugyannyira, hogy felmerül, egyáltalán fennáll-e a felelősség.⁵⁵⁰ Összességében elmondhatjuk, hogy ezen felelősségi forma ugyan általában kikényszeríthető jogi jelleget ölt, de nem teljes körű, deficites a morális felelősséghez képest.

Az Európai Uniónál maradván a kifelé viselt felelősségéről befelé fordulva szintén több felelősségi viszonylattal találkozunk. A tagállamok felé jogi és politikai felelőssége is fennáll, egyrészt az általa kifelé képviselt politikáért a nemzetközi viszonylatokban, másrészt belső működéséért, jogalkotásáért.

Nemzetközi jogi értelemben az EU által megkötött nemzetközi szerződések kötelezik az Európai Uniót a többi szerződő féllel szemben. Továbbá, amikor az EU jogi aktust fogad el, köteles teljes egészében tiszteletben tartani a nemzetközi jogot, beleértve a nemzetközi szokásjogot is. Az adott nemzetközi szerződés EU-n belüli hatálya azonban már nem nemzetközi, hanem uniós jogi

⁵⁴⁸ SZABÓ M. (2012b) i. m. 12–21. Az európai jog és a nemzetközi jog viszonyáról Ld. uo. 191–211.

⁵⁴⁹ A környezeti témájú magánjogi egyezmények problémájáról Ld. például KECSKÉS G. (2012c) i. m., tartalmi nehézségeiről HARMATHY (1995) i. m. 3–14.

⁵⁵⁰ CONFORTI i. m. 179.

kérdés.⁵⁵¹ Ennek megfelelően az EU által aláírt nemzetközi szerződések az EU-val szemben az adott nemzetközi szerződésnek megfelelően nemzetközi fórum előtt és módon érvényesíthetőek, azonban az uniós tagországokra az uniós normákkal esnek egy tekintet alá: belső jogba foglalandó, ellenkező esetben az implementáció elmulasztása miatt eljárás indítható ellene, melynek során elvben a Bíróság az egyezménybe foglalt rendelkezés közvetlen alkalmazhatóságát is megállapíthatja, így az EU belső rendje alapján a nemzetközi egyezmények kikényszerítése hatékonyabbá válik.⁵⁵² Az Európai Unión belül a Bíróság előtti fellépés lehetősége széles körű: az egyes uniós szervek, a tagállamok és a belső jogalanyok egymás elleni ügyeiben is megáll az uniós jogon alapuló jogsértés vagy jogértelmezési kérdés esetén a Bíróság joghatósága.

Az EU belső működéséért viselt felelőssége politika értelemben vett sikerességében mérhető. A tagállam felé elvileg annak együttműködése, részvétele adhatna támpontot, az uniós polgárok felé viselt felelősségéről azoknak az uniós választásokon való részvételének mértékében, szavazataik milyenségében, valamint az egyes népszavazásokon mérhető. Jogi értelemben az EU belső ellenőrzési mechanizmusai érdemelnek említést, hiszen a Tanács, a Bizottság, a Parlament privilegizált keresetindítók, így tulajdonképpen törvényességi felügyeletet gyakorolnak, s a Bíróság döntése alapján a Központi Bank és a Számvevőszék is kiterjedt lehetőségekkel rendelkezik.⁵⁵³

Az állam felelőssége sokrétű, kezdve kifelé, a nemzetközi jog alanyai felé viselt felelősségétől, EU tagország esetén annak rendelkezései szerint fennálló felelősségi viszonyain át a befelé, saját polgárai felé fennálló felelősségéig. Az állam felelősségének kérdése csupán nemzetközi és uniós szinten vizsgálható általánosságban – az egyes államok belső jogi megoldásai az adott állam nemzeti jogrendjétől függenek. Még nemzetközi szinten sem egységes azonban az egyes országok környezeti felelősségi státusza, Ld. ezzel kapcsolatban a már tárgyalt differenciált felelősség elméletét.

Az EU-n belül a tagállamok az alapszerződésekből következően rájuk háruló kötelezettségekért jogi, a Bíróság előtt is érvényesíthető felelősséggel tartoznak, azonban ezek egy része nehezen megfogható.⁵⁵⁴ Az Európai Unió célja a környezet megóvása, ennek elérése érdekében a tagállamok együttműködni

⁵⁵¹ PÁNOVICS i. m. 139.

⁵⁵² Elvben. Gyakorlatban azonban az EU maga sem tesz eleget maradéktalanul a nemzetközi egyezményekből rá háruló kötelezettségeknek, s erre a tagországokat sem kényszeríti, ld. erről például az Aarhusi Egyezmény kapcsán PÁNOVICS i. m. 140–148.

⁵⁵³ Ld. például EUMSZ 263. cikk.

⁵⁵⁴ Ld. erről pl. KECSKÉS G. (2009) i. m. 612–678., VÁRNAY–PAPP i. m., FÜLÖP i. m. 18–23.

kötelesek. Ez a kötelezettség azonban nem teljes körű – így az államok saját hatáskörükben maradt kérdésekben viszonylag szabadon működhetnek, dönthetnek a rendelkezésre álló pénzügyi források elosztásáról, a közigazgatásuk szervezetről és eljárási rendjéről stb. Ezt korlátozza ugyan a fenti általános kötelezés, az egyes uniós normák előírásai, a jogközelítésből származó normatömeg és hatékony érvényesítésének kötelezettsége, a Bíróság azonban korlátozott számú és hatékonyságú szankciót alkalmazhat, feltéve, ha egyáltalán elé kerül és bebizonyosodik a fenti kötelezettségek megsértése. Ennek következtében valójában rendkívül nehéz a felelősséget megállapító és kezelő rendelkezések kikényszerítése a sokszínű, önérdekű államigazgatási gépezeteken keresztül. Az állam felelős minden más állammal szemben a tengerek, a folyók és a légkör tisztaságáért, vezetői politikai felelősséggel is tartoznak az állampolgárok irányában, ha nem tesznek meg mindent a környezet megóvásáért.

Ugyanakkor azonban olyan jogintézmény nem létezik, amely miatt egy uniós tagállamot a területén bekövetkezett környezeti állapot romlása miatt – mint például túl sok erdő kiirtására adott engedélyt, túlhasználja a vizeket, nem tisztítja a szennyvizet, egyre nagyobb mennyiségű hulladékot rak le területén, nem ellenőrzi kellőképpen a környezethasználatot, vagy csak nem lép fel a környezetkárosítás ellen elég hatékonyan – felelősségre lehetne vonni és konkrét intézkedésre lehetne kényszeríteni.

Az uniós országok egy köre – köztük Magyarország – nem ismeri el az állam mindenre kiterjedő magánjogi értelemben vett felelősségét. Ehhez képest az ügýtípusok egy része nem igényel kivételes szabályozást, így például a szerződéses viszonyokban nincs szükség eltérésre. A hatályos magyar jog a jogalkotással okozott károk tekintetében tesz kivételt az állam magánjogi felelőssége körében,⁵⁵⁵ míg más országok a magánjogi felelősség alaptételei terén tesznek engedményeket az állam javára a közigazgatási és bírósági jogkörben okozott károk, valamint az állam vagy állami szervek mulasztásával megvalósuló kártérítési tényállások körében.⁵⁵⁶ Felmerülhet az állam közvetett felelősségének kérdése is a polgárai által okozott környezeti károkért, pusztán az állami főhatalom alá való tartozás apropóján.⁵⁵⁷

Az állam mint jogi személy adott földrajzi terület felett hatalommal rendelkező szerveződés, amely hatalmat polgárai legitimálják. Az állam megfelelően

⁵⁵⁵ KARSAI (2014) i. m. 309–315.

⁵⁵⁶ FÉZER (2013) i. m. 1–10.

⁵⁵⁷ Ebben a körben a környezeti károkkal kapcsolatban a Trail Smelter ügygel induló jogértelmezési hullámot említhetjük példaként.

korlátozza, szabályozza állampolgárai mozgásterét, ha ebben nem hatékony, mulasztása okán viselje a felelősségét. A tilalmat, korlátot jelentő szabályoktól eltérő eset, amikor adott személy az állam, illetőleg megfelelő szerve kifejezett engedélye alapján okozott kárt. Ebben az esetben joggal vélhette jogszerűnek magatartását, meglehet jogszabály által valóban megengedett cselekvéssel károsított. A magyar jog jogellenességet kizáró körülményként értékeli a jogszabály által megengedett magatartással való károkozást, ha az más személy jogilag védett érdekét nem sérti vagy a jogszabály kártalanításra kötelezi. Megfontolást érdemel, vajon a környezetet érő károk esete sérti-e más személy jogilag védett érdekét, mint ahogy álláspontom szerint igen, azonban ezirányú igénye érvényesíthető-e hatékonyan. Ettől eltérő külön eset, ha az állami jóváhagyás jogszabályi felhatalmazás nélkül, azt helytelenül alkalmazva, nem megfelelő eljárásban stb. született – ilyenkor megállapítható-e az állam felelőssége.

Az állam mint jogi személy cselekvőképtelen, cselekvése csak a nevében eljáró tisztviselők, magánszemélyek útján valósulhat meg. Ebből következik, hogy valójában a közhatalmi jogkörben eljáró természetes személy által okozott károkért áll helyt az állam – pontosabban az állami költségvetés –, így a más személy károkozásáért való felelősség egyik speciális esete. Ugyanakkor az állam tisztségviselőinek felelőssége jogi és politikai értelemben is fennáll.⁵⁵⁸ Ha az államnak betudható felelősségi tényállás bekövetkezik, akkor a károkozásban közreműködő személy mint munkavállaló jogszabály alapján felelősséggel tartható ezért, kiegészítve az esetleges más jogkövetkezményekkel.⁵⁵⁹ Függelmi viszonya alapján – ahogy más munkavállalók esetén is – a tisztviselő állammal szembeni belső viszonyában külső körülmények nélkül is helytállással tartozik munkaviszonyával összefüggő tevékenységéért.

Az egyes nemzeti jogok alanyai, így az állampolgárok, jogi személyek jogi és erkölcsi felelősséggel is tartoznak a közösséggel szemben, ha a környezetet szennyezik. A fenntartható fejlődés fogalmának egyik eleme a nemzedéken belüli felelősség gondolata, mely szerint a Föld minden jelenleg élő lakóját megilleti a jog, hogy méltányosan részesedjék a világ természeti erőforrásaiból.⁵⁶⁰ Ugyancsak több forrás szól a környezethez való jog általános jellegéről,⁵⁶¹ habár

⁵⁵⁸ Politikai felelőssége jogállamokban ideális esetben csupán a vezető rétegnek van, az igazgatási apparátusnak nincs. Ld. pl. CSERNY i. m. 13–22.

⁵⁵⁹ Például korrupciós tényállásnál, hűtlen kezelésnél egyéb büntetőjogi következmények.

⁵⁶⁰ KISS (2005) i. m. 17.

⁵⁶¹ BÁNDI (2005b) i. m. 100–127., BRUHÁCS (1991) i. m. 3–13., BÁNDI (2012) i. m. 6–15., FODOR L. (2007a) i. m. 5–19. „A környezet védelme szintén alapvető része az emberi jogok jelenleg érvényes doktrínájának, hiszen számos emberi jog, mint például az egészséghez, illetve az

e jog széles körű elismertsége nem egyértelmű, kialakulása, önállósulása még nem fejeződött be,⁵⁶² ennek ellenére a jogalanyok általánosságban a jogosulti oldalon is szerepelhetnének.

Csakhogy amíg az alanyi jogok elismerése többé-kevésbé megvalósul, addig az ennek kikényszerítéséhez szükséges igény sokhelyütt hiányzik. A jogosultságok és kötelezettségek jogi formába öntése az egyes jogrendszerek alapján erős szórást mutat. A jogosulti oldal, azaz a felelősség érvényesítőjének pozíciója egyetlen jogrendben sem általánosan elismert. A jogérvényesítéshez általában érintettséget kell igazolni, ennek könnyített változata a környezetvédelmi szervezetek számára biztosított, egyes jogrendszerekben eltérő terjedelmű jogosítványok. Ha az egyes személyek csoportjának érintettségét elismerjük, akkor az azokat alkotó, létrehozó, nevében eljáró, döntéseit meghozó személyek érintettségét miért nem? Elvi okát ennek nem látom, több személy alanyi joga ebben a tekintetben mindössze terjedelmében nagyobb, tartalmában többé-kevésbé, a környezet fogalmának értelmezésétől függően azonos. Avagy több személy esetén 'általános' az igény, a társadalom 'széles' körét érintő – csakhogy valójában ez csak látszat, gondoljunk a magyar jog alapján a civil szervezetek alapításához szükséges létszámra: egyesület tíz fővel alakulhat, alapítványt pedig egyetlen személy is létrehozhat. A célhoz kötöttség szintén problémás – hiszen a létrehozó alanyok a környezet iránti érdekeik, privát céljaik érvényesítésére, megvalósítására hozzák létre a környezetvédelmi szervezeteket, céljaik tehát ebben a tekintetben azonosak, noha más vonatkozásban eltérőek is lehetnek.

A szabályozás gyakorlati indoka felismerhetően gazdasági, racionalizáló: ésszerű szinten maradjon az ügyek száma, másrészt kezelhető számú szereplővel lehessen számolni. Érthető indokok, ugyanakkor a környezeti felelősség körét ez egyértelműen szűkíti, a jogrend így esetenként igényhelyzet nélküli anyagi jogot teremt.

Az egyes jogalanyok felelőssége a nemzeti jog szabályai alapján áll fenn, így tartalmuk, formájuk különböző. Összefüggésük a nemzetközi jogban vállalt kötelezettségekkel és az egyes államokat terhelő kötelezettségekkel sem párhuzamos – lévén ilyen elvárás nincs, s nem is biztos, hogy lennie kéne –, illetve a jogszabályokban lefektetett egyes tárgyalt felelősségi formák megléte sem

élethez magához való jog előfeltétele. Aligha szükséges ezt részletesebben kifejteni, mivel a környezetet ért károk az Egyetemes Nyilatkozatban és egyéb emberi jogi okmányokban említett összes emberi jogot csorbíthatják, illetve alááshatják.” Christopher Gregory Weeramantry alelnök különvéleménye a Nemzetközi Bíróság 1997. szeptember 25-i ítélete mellett (Bős–Nagymaros perben). <http://www.bosnagymaros.hu/dokumentumok/kulonvelemenyek/35>

⁵⁶² BÁNDI (2012) i. m. 7–11.

szükségszerű, bár általános jelenség. A jogszabályokban lefektetett felelősség elvben az erkölcsi felelősség formába öntése, ugyanakkor ennek sikeressége vizsgálható. Valóban sikerül-e a károkozó személyek teljes körét, az egyes károkozó magatartások mindegyikét lefedni, ennek fényében jogrendszerenként ítélni meg, a teljességre azonban csupán törekedhetünk. A károkozó tevékenységek, anyagok egy részéről csak később, de meglehet, máig nem derült ki káros mivolta, ennek fényében a szabályozás tulajdonképpen sohasem tekinthető teljesnek. Az egyes nemzeti jogokban a környezeti felelősség jogágazati felelősségként jelentkezik. Ez a fragmentáltság szintén az átfogó jelleg ellen hat, főként akkor, ha a töredezettség mellett néhány terület kivonhatja magát a rendszerből. Az egyes területeken megjelenő átfedések és párhuzamosságok külön nehezítik a helyzetet. A legtöbb jogágnak speciális felelősségi alakzata van, mint például a munkajogban, a büntetőjogban vagy a polgári jogban. Ez azt jelenti, hogy az egyén nem általában, hanem mindig valamely konkrét jogág felelősségi szabályai alapján felel. Hogyan alakul ez a környezetjognál, ami speciális, keresztbefkötő jogági jellege miatt beépül, benyomul az egyes jogágak sajátos rendszerébe?

A jogi személyekkel kapcsolatos további problémakör a személyiség elválása az azt létrehozó, azt alkotó, képviselőt ellátó személyektől. Ezek egymás közötti felelősségi viszonyát szintén bonyolult, nem is azonos jogszabályban, jogterületen található szabályok rendezik, ahol már a morális ítélet is pengeélen táncol, egyénenként eltérő lehet.⁵⁶³

A morális kötelezettségek tárháza széles, megfogalmazására a Bibliától kezdve újkori dokumentumok⁵⁶⁴ soráig számos forrást találhatunk, ezekre jelen műben nem térünk ki. A morális kötelezettségek kikényszerítése és kikényszeríthetősége társadalmi beágyazottságuktól, az önkéntes végrehajtás hajlandóságától és a társadalom, a normát állító csoport nyomásyakorló,

⁵⁶³ Ha a műszakvezető utasítja egyik beosztottját arra, hogy a szennyvizet tilos, jogellenes módon beleeressze az üzem melletti patakba, úgy a felelősség: a szennyvízcsap megnyitója, az utasítást kiadó, az üzem vezetője, a gazdasági társaság vezetősége, a gazdasági társaság tulajdonosai, a technológia kidolgozója, a működési engedélyt kiadó hatóság, a patakhoz vezető szennyvízcső felszerelője, netalán gyártója, illetve a szennyvíz-előállításal együtt járó termék, szolgáltatás igénybevevője, a tevékenység haszonélvezője közül kit, hogyan, milyen arányban terhel? S ha nem utasításra, hanem a konkurens cégtől kapott juttatás fejében teszi? Esetleg figyelmetlenségéből, kialvatlanságából, mert családi problémái vannak?

⁵⁶⁴ Ld. pl. az Emberi Kötelezettségek Egyetemes Nyilatkozatát, különösen a 7., 9. cikkeket. A Universal Declaration of Human Responsibilities, Proposed by the InterAction Council, 1 September 1997, <http://www.interactioncouncil.org/universal-declaration-human-responsibilities>. (A Tanácsban olyan személyek foglalnak helyet, mint Helmut Schmidt, Jimmy Carter, Mihail Gorbacsov, Simon Peres.)

szankcionáló erejétől függ. Ideális esetben a széles körben elfogadott morális kötelezettségek egybeesnek a jogszabályok tartalmával, így kikényszeríthetőségük az adott jogrendszer végrehajtási hatékonyságától, a jogi infrastruktúra beágyazottságától is erősen függ. Ennek fényében elképzelhető erős társadalmi, szociális kötöttségekkel rendelkező, a környezeti értékeket becsülő, károkat megelőző és kezelő társadalom, ahol a környezeti felelősség jogrendszerbeli kidolgozottsága alacsony, minthogy nincs rá szükség. Ezzel szemben fennállhat cizellált, hézagmentes felelősségi rendszert tételező jogrend, alacsony társadalmi beágyazottsággal, ahol a kikényszeríthetőségtől függ a környezeti felelősség érvényesülése, így erős, hatékony államszervezet mellett széleskörűen érvényesül, gyenge mellett viszont deficites. A szabályozás jellemzően a két véglet között szóródik, ahogy annak végrehajtása is. Az értekezés csupán a magyar környezeti felelősség normáit és végrehajtásának egyes vonatkozásait vizsgálja ebből a szempontból is.

Mindezeket túl említést érdemelnek az önkéntes felelősség intézményei. Noha az önkéntes felelősség a jogi felelősségen túli, hisz nem jogi kötelezettségként keletkezik, annak határmezsgyéjén mozog, így témánk szempontjából mégis számításba vehető, lévén jogi következményekkel rendelkezik, részben jogilag szabályozott intézményekről van szó. Ezek egy része eleve környezetvédelmi céllal jön létre – civil szervezetek, amelyek tevékenysége különböző környezeti célok elérésére, elősegítésére szerveződik, ennek megfelelően jogrendszerrel függően kaphatnak a környezeti felelősséggel kapcsolatos, akár igen széles körű jogosítványokat. Tevékenységük súlypontja a környezeti károk esetén jellemzően a jogosulti, igényérvényesítő oldal. Az elsődlegesen nem környezeti, hanem gazdasági célra szerveződő szervezeteknél az elmúlt időszakban szintén felbukkant az önkéntes felelősség szervezeti szintű felvállalása, a társadalmi felelősségvállalás vagy a vállalati társadalmi felelősség.⁵⁶⁵ A fogalom jelentése, hogy a vállalatok önkéntesen szociális és környezeti szempontokat érvényesítenek üzleti tevékenységükben és a partnereikkel fenntartott kapcsolatokban.⁵⁶⁶ Figyelembe veszik a társadalom érdekeit, mégpedig úgy, hogy tekintettel vannak tevékenységük üzletfeleire, beszállítóira, alkalmazottaira, részvényeseire, de ugyanígy a környezetre is kifejtett hatására. Ez a cselekvés a törvényes

⁵⁶⁵ Corporate Social Responsibility, közkeletű rövidítéssel CSR

⁵⁶⁶ A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak a növekedési és munkahely-teremtési partnerség megvalósítása: Európa, mint kiválósági központ a vállalatok társadalmi felelőssége terén. Európai Bizottság COM (2001) 366 végleges, http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com%282006%290136_/com_com%282006%290136_hu.pdf

kötelezettségen túl is terjedni látszik, nevezetesen úgy, hogy az üzleti szereplők önkéntesen tesznek lépéseket az őket körülvevő társadalom életszínvonalának javítására.⁵⁶⁷

A felelősség viszonyrendszerének alaposabb vizsgálata szétfeszítené az értekezés kereteit. S hogy a jogi felelősségen kívül van-e más jogi vagy jogon kívüli befolyásolási mód, technika vagy tendencia, amely érdemlegesen hat a jogsértőkre, hatékonyan befolyásolja a környezet állapotának alakulását, az nem kérdéses. Elegendő a személyes példamutatásra gondolni.

⁵⁶⁷ Ld. erről például CSIGÉNÉ i. m., KOVÁCS E (2013) i. m. 82–98.

5. AZ EURÓPAI UNIÓ KÖRNYEZETI FELELŐSSÉGI MODELLJE

5.1. Az Európai Unió környezetjoga

Jelen műnek nem célja az EU környezeti politikájának bemutatása – hiszen ahhoz egy könyv kevés lenne –, csupán a környezeti károkért való felelősség kérdésének vázlatos ismertetésére szorítkozik. Minthogy azonban a probléma globális, a lehetséges megoldás kidolgozásának szintje nemzetközi, így nem elhanyagolható a téma nemzetközi kontextusba helyezése. Hogyan, milyen szerepet tölt be az Európai Unió a nemzetközi környezetjogi kérdések tárgyalása során, milyen álláspontot képvisel, azt előzőleg ki és hogyan határozza meg, hogy és milyen nemzetközi kötelezettségeket vállalhat, miként képes azok végrehajtásáról gondoskodni, mi történik, ha nem teszi, milyen jogi, gazdasági, politikai és erkölcsi mozgástere van minderre – megannyi kérdés, amely számos további problémát vet fel, a válaszok folyamatosan alakulóban, átalakulóban vannak és részben jelenleg még megválaszolatlanok.⁵⁶⁸

Az Európai Unió kétségkívül rendhagyó alakulat. Gazdasági erejét tekintve jelentős hatalmi tényezőnek tekinthető, akárcsak környezetszennyezésből való részesedése alapján, első felépítése, jogkörei alapján pedig – minthogy tagállamait kifelé egységesen képviselheti – jelentős politikai erő. Tevékenyen részt vesz a világpolitika alakításában, a környezeti kérdések pedig tevékenységének egyik kiemelt területe. Ennek oka egyrészt morális, társadalmi elvárásokat tükröző, ugyanakkor az EU jól felfogott gazdasági érdeke is ebbe az irányba mutat.

Ezt támasztja alá a környezeti károk, a globális felmelegedés közgazdasági hatásairól szóló közgazdasági szempontú elemzése a Világbank volt vezető közgazdásza, Sir Nicholas Stern tollából.⁵⁶⁹ Sir Nicholas 2006. október 30-án

⁵⁶⁸ A környezetvédelem unión belül elfoglalt helyéről Ld. pl. UBRIZSY i. m. 10–13.

⁵⁶⁹ A teljes jelentés angolul: http://www.hm-treasury.gov.uk/Independent_Reviews/stern_review_economics_climate_change/sternreview_index.cfm, magyar nyelvű összefoglaló:

közzétett jelentése számot vet azzal, hogy a *business as usual* forgatókönyv megvalósulása esetén – azaz ha a globális károsanyag-kibocsátás 75 százalékáért felelős ipari hatalmak nem tesznek semmit – 2050-ig a globális GDP-érték legalább öt, de akár húsz százalékos visszaesésével is számolhatunk,⁵⁷⁰ jöllehet az üvegházhatást okozó szennyezőanyagok kibocsátásának hatékony, a jelenlegi kibocsátási értékek alá csökkentése és stabilizációja a világgazdasági kibocsátás ugyanezen időtávon mindössze egy százalékába kerülne.⁵⁷¹

A kutatók a jelentésben érveket hoztak arra, hogy hosszú távon kevesebbe kerülne az energiaszektor egyébként óriási pénzeket felemésztő átalakítása, mint mindent hagyni a régiben, a nemcselekvés gazdasági következményei ugyanis igen nagyok. Jelenleg minden egyes kibocsátott tonna szén-dioxid legalább 85 dollárnyi kárt okoz, ám ezzel a kárköltséggel a döntések meghozatalánál sem a befektetők, sem a fogyasztók nem számolnak. Ha ez beépülne az árakba, ha adóval sújtanák – ami megfelel a környezetvédelem régóta elfogadott szennyező fizet elv kiterjesztésének, az externáliák internalizálásának⁵⁷² – vagy mód lenne az emissziókereskedelemre, akkor az emberek közvetlenül is szembeüthetnének környezetrombolásuk szociális és globális következményeivel. Ha nem történnek változások, mégpedig nemzetközi és világviszonylatban is jelentős változások, akkor a jelentés szerzői szerint rövidesen megrendül a világgazdaság. A helyzet normalizálására pedig sokkal nagyobb idő- és erőforrás-ráfordítással lesz csak esélyünk, tekintettel az addigra még inkább szélsőséges irányba változó környezeti állapotokra. Hiszen a ma kibocsátott szén-dioxid még évtizedekig, évszázadokig a légkörben lesz, tehát a hatásaival is hosszú ideig kell számolnunk. A károk teljes összegére, költségeire vonatkozó pénzügyi számításokba, becslésekbe a szakértők nem bocsátkoztak, tekintve hogy az előrejelzések azt nem tudják megmondani, hogy a változások pontosan mekkorák lesznek, csak azt, hogy drasztikusak és visszafordíthatatlanok.

Ahogy az a fentiekből világosan látszik, itt már nem csupán környezetvédelmi, hanem alapvető gazdasági, biztonsági, egzisztenciális kérdésekről van szó. A szigorúan természettudományos eredményekre építő, ámde közgazdasági megközelítésű Stern-jelentés szerint „még mindig nem késő elkerülni az éghajlatváltozás legkellemetlenebb hatásait, ha most határozott, együttes intézkedés

<http://www.britishembassy.gov.uk/servlet/ Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1017170903177&a=KArticle&aid=1171450059111>

⁵⁷⁰ STERN jelentés összefoglalója 10–11.

⁵⁷¹ Uo. 13–15.

⁵⁷² Ld. például BÁNDI (2011) i. m. 134–137., KISS–SHELTON (2004) i. m. 117–119., KERÉKES–SZLÁVIK i. m. 81–220.

megtételére kerül sor”.⁵⁷³ A szükséges intézkedésekre konkrét javaslatokat is kapunk: az energiapolitika középpontba állításával a jelentést megrendelő Egyesült Királyság, illetve az egész Európai Unió alakítsa át szakpolitikáit. Tűzze ki céljául a szén árának növelését⁵⁷⁴ – amivel, mint a világpiac egyik legjelentősebb szereplője a nemzetközi piacokat is a környezet számára kedvező irányba befolyásolhatja⁵⁷⁵ –, alacsony széntartalmú, nagy hatékonyságú technológiák kifejlesztését és alkalmazását,⁵⁷⁶ a nemzetközi együttműködés intenzitásának és hatékonyságának növelését,⁵⁷⁷ valamint az élet minden területén a környezetbarát megoldásokra, az alacsony szénfelhasználású gazdaságra való átállást.

A tudományos világ képviselőinek véleménye szerint a környezet állapota tarthatatlan, sürgős beavatkozásra van szükség. A Stern-jelentés konklúziója pedig az, hogy az Európai Unió tagállamainak – s így rajtuk keresztül az EU-nak mint józan belátással rendelkező, iparilag fejlett, tőkeerős alakulatnak – *jól felfogott* érdekük, hogy minden tőlük telhetőt megtegyenek a világgazdaság átforgalmazása és a környezetbarát technológiákra váltás érdekében, s hogy saját példamutató magatartásukon keresztül, *ha kell kényszerrel is*, de vegyék rá a politika és a piac többi szereplőjét a változtatásokra a profit és a túlélés reményében.

A Stern-jelentés, ha burkoltan is, de konkrét elvárásokat támaszt az EU-val szemben, amikor számba veszi cselekvési alternatíváit. Ezen információk birtokában, s annak tudatában, hogy a kívánatos változtatások indikátora lehetne, nem cselekedni komoly tévedés. Ezzel a morális felelősséggel a jog azonban nem sokat tud kezdeni a megfogalmazásán túl.⁵⁷⁸ Milyen, a jog által megfogalmazott cselekvési lehetőségei vannak akkor az EU-nak?

Habár az Európai Unió, valamint elődei alapvetően gazdasági céllal alakultak, működésük során viszonylag korán, a környezetvédelem nemzetközi térhódításának kezdetén felismerték annak fontosságát, és ha áttételesen is, de figyelemmel voltak rá. A környezetvédelem később, csupán 1987-től, az Egységes Európai Okmány hatálybalépésével⁵⁷⁹ került be alapszerződési szín-

⁵⁷³ STERN jelentés összefoglalója 29.

⁵⁷⁴ Uo. 19.

⁵⁷⁵ Uo. 25.

⁵⁷⁶ Uo. 20.

⁵⁷⁷ Uo. 23–28.

⁵⁷⁸ Ld. ezzel kapcsolatban VALKI i. m. 377–401., továbbá BRUHÁCS (1998) i. m. 171–179.

⁵⁷⁹ Az Egységes Európai Okmányt (Single European Act) a tagállamok 1986. februárjában írták alá, 1987. július 1-jén lépett hatályba, amely nemcsak a közösség politikái közé illesztette

ten az akkori közösségi politikák közé, de hamar megerősödött. A Maastrichti Szerződés tovább erősítve a terület jelentőségét immár a Közösség feladatai közé emeli „a környezet minőségének magas szintű védelmét és javítását”,⁵⁸⁰ sőt, kimondja a környezetvédelmi követelmények *integrációjának* követelményét *minden más Közösségi politikával szemben*.⁵⁸¹ A környezeti politika alapszerződésbeli elhelyezkedése, hangsúlyozása jelzi a más területekkel való egyenrangúságát és az Európai Unió e területen való elkötelezettségét.⁵⁸² Az integráció alapelveinek előtérbe állítása – ahogy a fenntartható fejlődés alapelveinek kimondása⁵⁸³ – annak elismerése, hogy a környezetvédelem szervesen beépül a Közösség minden tevékenységébe, minthogy a gazdasági és környezeti célok egymás nélkül nem valósíthatók meg.⁵⁸⁴

Ennek megfelelően, minthogy az Európai Uniónak⁵⁸⁵ joga van nemzetközi szerződéseket kötni, tagállamaira kötelező rendelkezéseket hozni, illetve tagállamai belső jogalkotásának irányt szabni – ezzel biztosítva a térség jogrendszerének közeledését –, számtalan környezetvédelmi témájú jogszabály készült, egyre szigorodó elvárásokat támasztva az EU-n belüli eszközökkel és tevékenységekkel szemben, amelyek végrehajtása és ellenőrzése elsősorban a tagállamok kötelezettsége.⁵⁸⁶ Az uniós jog érvényesítése történhet másodlagos uniós szabályok

a környezetvédelmet, hanem környezetvédelem cím alatt (ex. VII. cím 130r–130t cikkek) néhány rendelkezést is iktatott az EK Szerződésbe. Időközben az EKSZ XIX. cím 174–176., jelenleg az EUMSZ XX. cím 191–193. cikkei szabályozzák alapszerződési szinten. KISS-SHELTON (1997) i. m. 28–30.

⁵⁸⁰ Európai Közösséget létrehozó Római Szerződés (EK Szerződés) 2. cikk.

⁵⁸¹ A Maastrichti szerződés szerint 130r cikk (2) bekezdése, amelyet az Amszterdami Szerződés kiemelt a Közösség céljainak eléréséhez szükséges politikák és tevékenységek felsorolása közé az EKSZ 6., korábbi 3c cikkbe. A rendelkezés jelenleg az EUMSZ 11. cikkében található.

⁵⁸² BÁNDI–ERDEY–HORVÁTH–POMÁZI i. m. 123.

⁵⁸³ Európai Unióról szóló Maastrichti Szerződés (EU Szerződés) 2. cikk, EUMSZ 11. cikk.

⁵⁸⁴ BÁNDI–ERDEY–HORVÁTH–POMÁZI i. m. 129.

⁵⁸⁵ Az Európai Unió története során több alapvető átalakuláson ment végig, amely út során többször nevet is váltott. Az 1951-ben létrejött ESZAK (Európai Szén- és Acélközösség) továbbgondolásaként 1957-ben jött létre az EGK, az Európai Gazdasági Közösség, más néven a közös piac, illetve az Euratom, az Európai Atomenergia Közösség. A három közösség 1965-ben Európai Közösségek néven egyesítette intézményeit, azonban az EGK önálló jogalanyisága továbbra is megmaradt. 1992-től az EGK Európai Közösség, EK néven működik tovább, s ugyanettől az időponttól beszélhetünk Európai Unióról (EU), amely kibővítette az unió első pillérét jelentő gazdasági együttműködést (EK) további, egyre bővülő együttműködési területekkel. A 2007-ben aláírt Lisszaboni Szerződés felszámolta a pilléreket valóban egységes szervezetté tette az Európai Uniót, önálló jogalanyisággal ruházta fel, s a Közösség jogutódjává teszi. A dolgozatban a továbbiakban EU, Európai Unió néven utalunk a megelőző elnevezések alatt szereplő, jogelőd integrációs formák mindegyikére.

⁵⁸⁶ EUSZ 4. cikkének (3) bekezdése, korábban az EKSZ 10. cikk.

alapján vagy az illetékes nemzeti hatóságok közötti együttműködést előmozdító hálózatokon,⁵⁸⁷ továbbá új, innovatív struktúrákon keresztül.⁵⁸⁸

Emellett az Európai Unió a környezetvédelmi tervezés, programalkotás, finanszírozás terén is sokrétű és szerteágazó tevékenységet fejt ki,⁵⁸⁹ így például Környezetvédelmi Akcióprogramok születtek és születnek. Az EU külső hatáskörének alapjait környezeti ügyekben az EUMSZ 191. cikk (4) bekezdése adja meg, amely kiterjed az EU környezeti jogalkotásának minden területére.⁵⁹⁰ Környezetvédelmi tárgyú nemzetközi szerződések megkötése során az EU választhat, hogy milyen mértékben kívánja gyakorolni a külső hatáskörét.⁵⁹¹

A környezetvédelem politikai szintű térnyerése magával hozta a szervezeti, igazgatási területeken való terjeszkedést: az előírások ellenőrzésére új fórumok alakultak, mint az Európai Bizottság környezetvédelemmel és éghajlatváltozással kapcsolatos részlege. Egy Tanácsi rendelet⁵⁹² életre hívta környezeti információgyűjtés céljából az Európai Környezetvédelmi Ügynökséget, az Európai Parlament környezetvédelmi, közegészségügyi és élelmiszer-biztonsági bizottságot működtet, a környezetvédelmi célú beruházási, fejlesztési programok pályázatainak ellenőrzésével is külön egység foglalkozik, s egyéb szerveinél is külön bizottságok, szekciók alakulnak.⁵⁹³ Az Európai Unió a befelé irányuló, széles körű környezetvédelmi tevékenységén felül a nemzetközi szinten is aktív szerepet játszik – gondoljunk itt az ENSZ környezetvédelmi világkonferenciáira, a biológiai sokféleség megőrzéséért vagy a globális felmelegedés ellen folytatott küzdelemre.

Az Európai Közösség regionális nemzetközi szervezetként részese néhány nemzetközi szerződésnek, néha tagállamai mellett párhuzamosan, bizonyos tekintetben nemzetközi jogalany tehát,⁵⁹⁴ ha egyes szerződések megkötésekor

⁵⁸⁷ Pl. az 1992-ben létrehozott IMPEL-hálózaton keresztül, ami kifejezetten az uniós környezeti jog alkalmazására és végrehajtására alakult (*Implementation and Enforcement of Environmental Law*), <http://impel.eu/about/>

⁵⁸⁸ Mint például az ún. REACH-rendelet (HL L 396, 2006.12.30., 1. o.) keretében az Európai Vegyianyag-ügynökséghez kapcsolódó végrehajtó hatóságok „fóruma”.

⁵⁸⁹ NAGY K. (1999) i. m. 258.

⁵⁹⁰ ECKHOUTE i. m. 141–144., hivatkozva PÁNOVICS i. m. 140.

⁵⁹¹ Ld. a C-459/03. sz., Bizottság kontra Írország ügyben hozott ítéletet [EBHT 2006., I-4635.].

⁵⁹² A Tanács 1210/90/EGK rendelete (1990. május 7.) az Európai Környezetvédelmi Ügynökség és az európai környezeti információs és megfigyelőhálózat létrehozásáról, HL L 120., 1990.5.11., 1–6., magyar kiadás 15. fejezet, 001. kötet, 396–401. o.

⁵⁹³ Pl. a Régiók Bizottságánál, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnál.

⁵⁹⁴ Ld. EUSZ 47. cikk, korábban EK szerződés 281. cikk, továbbá NAGY B. (1999) i. m. 11., BRUHÁCS (1998) i. m. 75.

jogalanyisága származékos és korlátozott⁵⁹⁵ volt is csupán. Az Európai Unió, a Közösség továbbfejlesztése, jogutódja,⁵⁹⁶ ugyancsak rendelkezik nemzetközi jogalanyisággal,⁵⁹⁷ erről a Lisszaboni Szerződés kifejezetten rendelkezik is.⁵⁹⁸ Adott esetben az alapító szerződések rendelkezéseinek megfelelően az adott nemzetközi kötelezettségvállalás témája, tárgyköre alapján határozandó meg, hogy ki és milyen felhatalmazás alapján jogosult aláírásra a tagállamok vs. Európai Unió nevében. Mindkét jogalany szerződéskötési képessége funkcionális (volt), azaz csak az alapító szerződésekben foglalt célok elérése érdekében jogosult nemzetközi szerződés megkötésére.⁵⁹⁹

A környezet védelme célként az EUSZ-ban szerepel, így elsődlegesen annak szabályai irányadók témánk szempontjából, noha egyenértékű az EUSZ-szal.⁶⁰⁰ Környezetvédelemmel kapcsolatos nemzetközi együttműködéshez szükséges szerződéskötéshez az EUMSZ 191. cikk (4) bekezdése, korábban az EK szerződés 174. cikke (4) bekezdése teremt hatáskört, a szerződés megkötésének eljárási rendjét a 216–219. cikkek írják le. Az Európai Bíróság egyik ítéletében⁶⁰¹ azonban kiterjesztő módon értelmezte az EU hatáskörét, megfogalmazva a beleértett külső hatáskörök elvét, mely szerint mindazon a területen, ahol az EU-nak befelé, a tagállamokra és azok jogalanyaira vonatkozó jogalkotási felhatalmazása van, az egyben külső hatáskört, azaz tulajdonképpen nemzetközi szerződéskötési képességet vagy nemzetközi szervezetekben való fellépési lehetőséget is jelent,⁶⁰² képes tehát az EU az alapszerződésekben biztosított hatáskörökön túlterjeszkedni.

Az EU-nak joga van környezetvédelmi tárgyú nemzetközi szerződéseket kötni, azonban maga a szerződés rendelkezik arról is, hogy a tagállamoknak is hatásköre maradt erre.⁶⁰³ Leszögezhetjük tehát, hogy jelen esetben az EU és a tagállamok közötti megosztott hatáskőről beszélhetünk,⁶⁰⁴ a hatáskörök meg-

⁵⁹⁵ BRUHÁCS (1998) i. m. 76–77.

⁵⁹⁶ EUSZ 1. cikk.

⁵⁹⁷ BALÁZS i. m. 784.

⁵⁹⁸ EUSZ 47. cikk.

⁵⁹⁹ VÁRNAY–PAPP i. m. 216.

⁶⁰⁰ EUSZ 1. cikk.

⁶⁰¹ C-22/70. Commission v. Council (ERTA) ügy [EBHT 1996. I-01469].

⁶⁰² VÁRNAY–PAPP i. m. 219., BALÁZS i. m. 785.

⁶⁰³ EUMSZ 191. cikk (4) bekezdés: „A tagállamok — a gazdasági és monetáris unióra vonatkozó uniós hatáskörök és uniós megállapodások sérelme nélkül — nemzetközi fórumokon tárgyalásokat folytathatnak és nemzetközi megállapodásokat köthetnek.”

⁶⁰⁴ A szubszidiaritás elvéről, a kizárólagos, valamint a megosztott hatáskörök kérdéséről Ld. például VÁRNAY–PAPP i. m. 153–156., KECSKÉS L. (2009) i. m. 552–584.

osztása azonban nem szigorúan és végérvényesen meghatározott, hanem különböző elvek mentén folyamatosan alakul. A tagállamok által kötött nemzetközi szerződések a tagállamokat, s azon keresztül az egyes jogalanyokat a nemzeti jog szabályainak megfelelően jogosítják, illetőleg kötelezik. Az EU által kötött nemzetközi szerződések ehhez hasonlóan működnek: éppúgy kötelezik az EU intézményeit, ahogy az egyes tagállamokat, ha jellegük ezt diktálja és belső jogi normává transzponálódnak, mint az EU jogalanyait. A tagállam szerződésszegő magatartásával nemcsak nemzetközi jogot, hanem uniós jogot is sért egyben, amelyért a tagállam uniós jogi felelősséggel tartozik.⁶⁰⁵ Felelősségük a Bíróság szerint harmadik szerződő féllel szemben is fennállhat,⁶⁰⁶ a nemzetközi szerződések egyes rendelkezéseinek tehát akár közvetlen hatálya is lehet. Kecskés szerint⁶⁰⁷ a Bíróság ítélkezési gyakorlatában nem érvényesül egységes szemlélet a nemzetközi szerződések közvetlen hatályosságát illetően, hiszen a számos megállapító ítélet mellett néhány nemleges ítélet is született.⁶⁰⁸ Elvileg azonban a környezetvédelmi tárgyú megállapodások is tartalmazhatnak olyan rendelkezéseket, amelyekre valamennyi érintett fél hivatkozhat a bíróságok előtt.⁶⁰⁹ A Bíróság gyakorlata emellett általában kiterjed a nemzetközi jog szokásjogi jellegű szabályainak alkalmazására is.⁶¹⁰ A Bíróság nemzetközi joghoz kapcsolódó gyakorlata vegyes képet mutat: egyes nemzetközi jogot érintő megállapításai könnyen megkérdőjelezhetők, ugyanakkor jogfejlesztő hatásuk is van.⁶¹¹

Az Európai Unió nemzetközi szinten való szerepvállalásán túlmutat környezetvédelmi szerepe. Az Eurobarometer 2008-as felmérése szerint az uniós

⁶⁰⁵ VÁRNAY–PAPP i. m. 219.

⁶⁰⁶ C-104/81. Hauptzollamt Mainz v. Kupferberg ügy [EBHT 1982. 03641.], 87/75. Bresciani v. Amministrazione Italiana delle Finanze ügy [EBHT 1976. 00129.], C-192/89. Sevince v. Staatssecretaris van Justitie ügy [EBHT 1990. I-03461.], C-18/90. Onem v. Kziber ügy [EBHT 1991. I-00199.].

⁶⁰⁷ KECSKÉS L. (1994b) i. m. 436. A Várnay–Papp szerzőpáros szerint a közvetlen hatály megállapításához az alábbi ismérvek megléte szükséges: a nemzetközi jogi rendelkezés alkalmas legyen arra, hogy jogokat ruházzon a Közösség jogalanyaira, a megállapodás szövegére, céljára és jellegére tekintettel az adott rendelkezés világos, pontos kötelezettséget tartalmazzon, s ne függjön további intézkedéstől sem a hatálya, sem a végrehajtása. VÁRNAY–PAPP i. m. 279–282.

⁶⁰⁸ Ld. 12/86 Demirel v. Stadt Schwäbisch Gmünd ügy [EBHT 1987. 03719.], 21/72. és 24/72 egyesített International Fruit Company v. Produktschap voor Groenten en Fruit ügy [EBHT 1972. 01219.], 9/73. Schlüter v. Hauptzollamt Lörrach ügy [EBHT 1973. 01135.], 266/81. SIOT v. Ministero delle Finanze ügy [EBHT 1983. 00731.].

⁶⁰⁹ Ld. a C-213/03. sz., Pêcheurs de l'étang de Berre ügyben hozott ítéletet [EBHT 2004. I-7357.], különösen az ítélet 47. pontját.

⁶¹⁰ BLUTMAN (2010b) i. m. 212–214.

⁶¹¹ SZABÓ M. (2013b) i. m. 1–8.

polgárok 95 százaléka tartja lényeges kérdésnek a környezet védelmét, kétharmaduk szerint pedig az ezzel kapcsolatos politikai döntéseknek uniós szinten kellene megszületni.⁶¹² Ennek megfelelően válik egyre terjedelmesebbé az EU jog környezetvédelmi része, ma már eléri az egész uniós joganyag hatodát.⁶¹³ Az EGK megalakulásától – ahol a szabadkereskedelmi célkitűzések voltak az elsődlegesek – egy pillanatnyilag csak tervekben létező végcél felé haladunk,⁶¹⁴ ugyanakkor a környezetvédelem, mint közös érdek akár a gazdasági érdekekkel szembeni térnyerése egyértelműen kimutatható.⁶¹⁵ A környezetjog mint közös politika osztozik az uniós nehézségeiben, így például a legitimitás kérdése, a demokratikus deficit problémája a környezetjogba is begyűrűzött.⁶¹⁶ Ugyanakkor jellemző rá az uniós jog előnyös oldala, így az elvek szintjén történő gyakorlati jogképződés, a fogalmi sokszínűség, az összhang lassú elérése, az elvek szintjén való szabályozás, amely célkitűzések ma már általánosan elfogadott környezetjogi alapelvekként intézményesültek.

5.2. Az EU környezeti felelősségi rendszerének alapjai, alakulása

Az európai uniós jog mint „önmagában zárt rendszer”⁶¹⁷ az alapszerződések talaján megteremtette önálló felelősségi rendszerét. Ennek alapján a tagállamok kötelesek minden szükséges intézkedést megtenni az uniós jog alapján fennálló kötelezettségeik teljesítésének biztosításához, s a szabályozás egyben utal az uniós jogsértés jóvátételének kötelezettségére is.⁶¹⁸

Az Európai Unión belüli felelősségi rendszerek összetett képet mutatnak. Az EU, a tagállamok, az EU jogalanyainak felelősségéről, az egyedi felelősségi

⁶¹² Europa Press Release 2008, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/08/445&format=HTML&aged=0&language=HU&guiLanguage=en>

⁶¹³ BÁNDI–ERDEY–HORVÁTH–POMÁZI i. m. 13.

⁶¹⁴ FISCHER i. m. 3–14.

⁶¹⁵ 1988-ban a dán palack ügyben az Európai Bíróság megállapította, hogy az áruk szabad mozgása mint a négy alapszabadság egyike nem lehet akadálya a környezetvédelem lehető legmagasabb foka elérésének. C-302/86 Bizottság kontra Dán Királyság ügy [EBHT 1988. 04607.]

⁶¹⁶ BODANSKY i. m. 704–727.

⁶¹⁷ BRUHÁCS (1998) i. m. 202.

⁶¹⁸ KECSKÉS L. (2001c) i. m. 244. A Frankovich-jelenségről, azaz a C-479/93. sz. Andrea Francovich kontra Olasz Köztársaság [EBHT 1995. I-03843.] ügy utóéletéről Ld. például KECSKÉS (2001a) i. m. 28–30., majd KECSKÉS L. (2001b) i. m. 3–11., KECSKÉS L. (1994a) i. m. 193–203., KECSKÉS L. (2001d) i. m. 8–12.

típusokról – mint jogalkotással okozott károk, politikai felelősség – az eljáró szervek és a felelősség megítélésére irányadó jogforrások alapján számos felelősségi fajtát számba vehetünk.⁶¹⁹ Nézzük most meg az EU jogában megjelenő környezeti felelősségi szabályokat.

Az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó szerződések még nem tartalmaztak a környezetvédelemre vonatkozóan célkitűzéseket. A Római Szerződés mezőgazdaságról szóló fejezetében sincs utalás a környezetvédelemre, teljesen hiányoztak a környezetpolitikai és környezetjogi rendelkezések. A tagállamok helyi szinten oldották meg a környezeti problémákat, önállóan, egymástól függetlenül, amely azonban tarthatatlanná vált a határokon átnyúló környezeti problémák egyre gyakrabban történő megjelenésével.⁶²⁰

Az EU jogalkotásában a környezetvédelem már a hetvenes években megjelenik, de környezeti politikaként önállóan elkülönült szabálytömegekről csupán 1987-től, az Egységes Európai Okmány hatálybalépésétől beszélhetünk. A hetvenes évek első felében a Bizottság még közvetlen jogalap nélkül merészkedett a környezet védelme érdekében a gazdasági célokra túlmutató területekre.⁶²¹ Mára a kérdéskör áthatja a jogalkotás egészét, a kifejezetten környezeti tárgyú szabályokon túl, integráltan más uniós politikákba, szabályokba ágyazottan jelen van a jogalkotásban. A felelősség szempontjából rendkívül lényeges alapszerződéses rendelkezés merít a már ismertetett környezeti elvek közül – így az elővigyázatosság és a megelőzés elvén túl –, megfogalmazza a környezeti károk elsődlegesen a forrásuknál történő elhárításának elvét, valamint a szennyező fizet elveket. A szennyező fizet elvet az EU gyakorlata a lehető legtágabb értelemben használja, beleértve a környezethasználat minden aspektusát, a helyállás összes lehetséges módozatát, tulajdonképpen tehát egy általános felelősségi elvről beszélhetünk.⁶²² Ennek megfelelően az egyes környezeti tárgyú jogszabályok felelősségi alakzatai mind megfelelnek ezen fentebb már jellemzett elveknek, ugyanakkor a Bíróság eddigi joggyakorlatát figyelembe véve⁶²³ valószínűsíthető, hogy ha sor kerülne környezeti tárgyú ügyben az általános felelősségi szabályok alkalmazására, szintén ezek szellemében járna el a környezeti érdek és az általános környezetvédelmi elvek kiterjesztő értelmezé-

⁶¹⁹ CSAPÓ (2007) i. m. 139–157.

⁶²⁰ FARKAS CSAMANGÓ i. m. 40.

⁶²¹ LAMM (2001) i. m. 251.

⁶²² BÁNDI (2005) i. m. 3–21.

⁶²³ Ld. erről részletesebben BÁNDI–CSAPÓ–KOVÁCS–VÉGH–STÁGE –SZILÁGYI i. m.

sével. Az EU jog általános felelősségi szabályait nem vizsgálva lássuk az egyes környezeti tárgyú szabályokban található felelősségi rendelkezések felépítését.

A közös környezetpolitika tulajdonképpen majd *minden* szabálya tartalmaz felelősségi részt, minthogy azonban a joganyag jobbára irányelvekből áll, a felelősség egyrészt csupán a tagállamok implementációs kötelezettségének elmulasztására vonatkozik, másrészt a nemzeti jogra bízva a belső jog felelősségi rendszerének kidolgozását. Az egyes jogszabályokban megjelenő felelősségi szankciók fejlődésének ívét vizsgálva azt találjuk, hogy kezdetben csupán a végrehajtáshoz szükséges rendelkezések megalkotását írták elő a tagállamoknak, amely értelemszerűen magába foglalta felelősségi rezsim megalkotását. Első lépcsőben hosszú időn át néhány mondat, gyakran szó szerint ismétlődve jelentette az EU konkrét környezeti felelősségi szabályait. A tagállamok belső jogának harmonizálását meg sem kísérelte a jogalkotó, csak a felelősség intézményének meglétét és valamilyen formában való alkalmazását kívánta meg. Míg ehhez csupán határidőt tűztek,⁶²⁴ esetleg felsorolták a megalkotandó szabályok egy részét, addig jelenleg külön az elérendő cél elmaradása esetére alkalmazandó szankciók és eljárások szabályozását is előírják és elvárják.⁶²⁵ Az előírások tartalmi követelményei ugyanakkor adottak voltak – azaz a felelősség megállapításához szükséges jogellenesség a tartalmi követelményeknek meg nem felelést jelentette.⁶²⁶

A felelősségre vonatkozó második generációs szabályok bemutatására példa a vegyi anyagok regisztrálásáról, értékeléséről, engedélyezéséről és korlátozásáról (REACH) szóló rendelet.⁶²⁷ A rendelet előírja a vegyi anyagok kötelező regisztrálását,⁶²⁸ a nagyobb kockázatú anyagok esetén a kötelező engedélyezést,⁶²⁹ szabályozza az eljárások pontos rendjét, határidőket állít. Számos egyéb szabály mellett pedig az előírások megsértőivel szemben alkalmazandó szankciókról ekképp rendelkezik:

⁶²⁴ Pl. „A tagállamok meghozzák azokat az intézkedéseket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy ennek az irányelvnek az elfogadástól számított 18 hónapon belül megfeleljenek ezen irányelvnek.” A poliklórozott bifenilek és a poliklórozott terfenilek (PCB/PCT) ártalmatlanításáról szóló 96/59/EK irányelv 12. cikk (1) bekezdés.

⁶²⁵ BÁNDI–CSAPÓ–KOVÁCS–VÉGH–STÁGEL–SZILÁGYI i. m. 241.

⁶²⁶ Pl. „A tagállamok elfogadják azokat az intézkedéseket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy megfeleljenek ezen irányelvnek.” A veszélyes anyagok osztályozására, csomagolására és címkézésére vonatkozó törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről szóló 67/548/EGK irányelv 10. cikk.

⁶²⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 1907/2006/EK rendelete a vegyi anyagok regisztrálásáról, értékeléséről, engedélyezéséről és korlátozásáról (REACH), HL L 136, 2007.5.29.

⁶²⁸ REACH rendelet 5. cikk.

⁶²⁹ Uo. 56. cikk.

„A tagállamok megállapítják az e rendelet rendelkezéseinek megsértése esetén alkalmazandó szankciókkal kapcsolatos rendelkezéseket, és meghozzák a szankciók végrehajtása érdekében szükséges valamennyi intézkedést. Az előírt szankcióknak hatékonyaknak, arányosaknak és visszatartó erejűeknek kell lenniük.”⁶³⁰

A legfrissebb jogforrások állandó fordulatává vált a *hatékony, arányos és visszatartó erejű szankciók* előírásának igénye, megállapítható tehát, hogy a felelősségi rendelkezések megfogalmazása egyre pontosabb, szóhasználatukat vizsgálva pedig erőteljesebb, konkrétabb, határozottabb. Az arányos, visszatartó erejű szankció a jogkövetkezmény kellő súlyára, preventív erejére utal, ugyanakkor a hatékonyság nem csupán a jogszabály által előírt szankcióval fenyegetést, hanem annak végrehajtását is magába foglalja. A hatékonyság igénye nem újkeletű: ismert probléma, hogy a kompromisszumok után megszülető és nemzeti jogba ültetett szabályok érvényesülésének foka alacsony, a végrehajtás nem elég hatékony, így 2001-től, a hatodik Környezetvédelmi Akcióprogramtól egyre erőteljesebb hangsúly került a meglévő jogszabályok végrehajtásának erősítésére.⁶³¹ Az első generációs követelményeket meghaladva a második generációs szabályok tartalmi követelményeket támasztanak, a belső jog felelősségi szabályaival szemben olyan minimális elvárásokat, amelyek alkalmasak a kitűzött cél elérésére. Megvalósításuk még mindig szabadon, az egyes felelősségi rendszerek arculatához igazodva történhet. Ez idő alatt a jogellenesség feltételül szabott tartalmi követelmények egyre szaporodtak, nehezebbek, egészen addig, hogy a 'szennyező' néha már olyan kárért is felel, amelyhez hozzá sem járult.⁶³²

Összegezve: míg az első generációs normák esetén tehát nincs utalás a konkrét felelősségi szabályra, csupán a végrehajtásról való rendelkezés az előírás – aminek természetes folyománya felelősségi szabályok lefektetése a nemzeti jogban –, addig a második generációs normák körében kifejezetten rendelkezik a norma a felelősségi rezsim felállításának kötelezettségéről, s ehhez tartalmi követelményként minimális előírásokat is felállít. A felelősség folyományaként alkalmazandó szankcióknak minőségi követelményként meg kell felelniük a hatékonyság és arányosság követelményének, ezen felül pedig a reparációt

⁶³⁰ Uo. 126. cikk.

⁶³¹ BÁNDI (2005) i. m. 3–21.

⁶³² Az EU kibocsátás kereskedelmi rendszeréről írt véleményt ld. PEETERS i. m. 123–125.

meghaladó represszív funkciónak megfelelően visszatartó erejűeknek, nagyságúaknak kell lenniük.

Az EU a végrehajtást erősítendő – több-kevesebb sikerrel – önálló felelősségi szabályok megalkotására is kísérletet tett. A kifejezetten a felelősséget szabályozó normák megjelenése viszonylag új az uniós jogban, bár régóta voltak erre vonatkozó törekvések. Az áttöréshez szükséges egyik lökést talán a romániai cianidszennyezés hozta, ami rámutatott arra, hogy bár nem tagállamokról van szó, az uniós jogban is szükséges egy általános, mögöttes felelősségi szabályként használható normát alkotni az ehhez hasonló esetek megítélésére.⁶³³ A harmadik generációs felelősségi előírások azonban már nem csupán a felelősség jogintézményének meglétét, minimális követelményeket támasztanak, hanem konkrét, jól körülhatárolt és tartalmában meghatározott jogintézmények belső jogba foglalását írják elő.

Az Európai Parlament és a Tanács 2004 áprilisában fogadta el a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről szóló 2004/35/EK irányelvet.⁶³⁴ A hosszadalmas előkészítő munka eredetileg egy, a károkozóval szemben közvetlenebbül érvényesíthető, polgári jogi mechanizmusokkal dolgozó kárfelelősségi forma megalkotására irányult, ami a munka során módosulva végül egy objektív jellegű, közvetett, közigazgatási típusú felelősségi rend megalapozását eredményezte. Az irányelv részletes ismertetése helyett annyit leszögezhetünk, hogy egy részben magánjogi elemeket tartalmazó olyan közjogi szabály született, amely ugyan első lépcsőként akart szolgálni a környezeti károk felszámolásához, az építkezés azonban *nem* a földszinten kezdődött. Az irányelvet eredeti formájában is továbbgondolandónak szánták megalkotói. Minthogy a környezeti károk felszámolásához szükséges fedezet előteremtéséhez komoly pénzügyi biztosítékokra lenne szükség, és ennek kötelezővé tételéről az irányelv nem rendelkezett, hosszas vita után kompromisszumos megoldásként a végleges szövegbe egy, a tagállamokat ilyen intézkedések meghozatalára ösztönző passzus került be azzal, hogy a Bizottság 2010-ben megvizsgálja, nincs-e mégis *szükség* – azaz politikai lehetőség – kötelező biztosítérendszer kialakítására. Maradtak ezzel kapcsolatos egyéb, a végrehajtás során felmerülő, átgondolásra szoruló megoldandó kérdések, például nem rendelkezik az irányelv a tulajdonos nélkül álló környezetet fenyegető károkkal kapcsolatban arra az esetre, ha az állam maga a károkozó.⁶³⁵

⁶³³ KOCSIS-KUPPER (2002) i. m. 14–19.

⁶³⁴ HL L 143, 30.4.2004, magyar különkiadás 15/8. 357–375. o.

⁶³⁵ GRANT i. m.

Az irányelv hatóköre is korlátozott, bár megszületése óta elfogadásra került az ásványi nyersanyag-kitermelő iparban keletkező hulladék kezeléséről szóló 2006/21/EK irányelv,⁶³⁶ a szén-dioxid geológiai tárolásáról szóló 2009/31/EK irányelv,⁶³⁷ valamint a tengeri olaj- és gázipari tevékenységek biztonságáról szóló 2013/30/EU irányelv,⁶³⁸ amelyek kiterjesztették a felelősségi irányelv hatályát az újonnan szabályozott területekre, azaz az ásványi nyersanyag-kitermelő iparban keletkező hulladékokra és a szén-dioxid tárolókra.

Az irányelv átvétele sem zökkenőmentes, hiszen Ausztriával, Franciaországgal, Finnországgal, Luxemburggal, az Egyesült Királysággal, Görögországgal és Szlovéniával szemben 2008 végétől 2009 nyaráig sorra születtek az irányelv határidőre való átültetésének elmaradása miatt a marasztaló ítéletek,⁶³⁹ bár a tagállamok 2009 folyamán igyekeztek pótolni elmaradásukat. Az átvétel hiánytalansága és az az alapján hozott intézkedések kapcsán számos kérelem érkezett máris a Bírósághoz, néhányban már ítélet is született.

A környezet büntetőjogi eszközökkel való védelmére is történtek lépések. Az Európai Unió Tanácsa 2003 januárjában fogadta el a környezet büntetőjog általi védelméről szóló 2003/80/IB kerethatározatát,⁶⁴⁰ amely célul tűzte ki a tagállamok nemzeti környezeti büntetőjogának harmonizálását,⁶⁴¹ valamint ezen ügyekben összehangolt fellépésüket. A Bizottság indítványára a Bíróság a C-176/03. számú ügyben rossz jogi alapra való hivatkozás miatt megsem-

⁶³⁶ 2006/21/EK sz. az Európai Parlament és a Tanács az ásványi nyersanyag-kitermelő iparban keletkező hulladék kezeléséről és a 2004/35/EK irányelv módosításáról szóló irányelve, HL L 102, 2006.4.11., 15–34. o.

⁶³⁷ 2009/31/EK sz. az Európai Parlament és a Tanács a szén-dioxid geológiai tárolásáról, valamint a 85/337/EGK tanácsi irányelv, a 2000/60/EK, a 2001/80/EK, a 2004/35/EK, a 2006/12/EK és a 2008/1/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv, valamint az 1013/2006/EK rendelet módosításáról szóló irányelve, HL L 140, 2009.6.5., 114–135. o.

⁶³⁸ 2013/30/EU sz. az Európai Parlament és a Tanács a tengeri olaj- és gázipari tevékenységek biztonságáról és a 2004/35/EK irányelv módosításáról szóló irányelve, HL L 178, 2013.6.28., 66–106. o.

⁶³⁹ C-422/08. sz. az Európai Közösségek Bizottsága kontra Osztrák Köztársaság ügy [EBHT 2009. I-00107.], C-417/08. sz. az Európai Közösségek Bizottsága kontra Egyesült Királyság ügy [EBHT 2009. I-00106.], C-402/08. sz. az Európai Közösségek Bizottsága kontra Szlovén Köztársaság ügy [EBHT 2009. I-00034.], C-331/08. sz. az Európai Közösségek Bizottsága kontra Luxemburgi Nagyhercegség ügy [EBHT 2009. I-00045.], C-328/08. sz. az Európai Közösségek Bizottsága kontra Finn Köztársaság ügy [EBHT 2008. I-00200.], C-330/08. sz. az Európai Közösségek Bizottsága kontra Francia Köztársaság ügy [EBHT 2008. I-00191.], C-368/08. sz. az Európai Közösségek Bizottsága kontra Görög Köztársaság ügy [EBHT 2009. I-00089.].

⁶⁴⁰ A Tanács 2003/80/IB kerethatározata (2003. január 27.) a környezet büntetőjog általi védelméről, HL L 29, 5.2.2003., 55–58. o., magyar kiadás 19. fejezet, 6. kötet, 97–100. o.

⁶⁴¹ Kerethatározat 2. cikke.

misítette a kerethatározatot és megállapította, hogy a kerethatározat céljára és tartalmára figyelemmel nem elsősorban az igazságügyi együttműködés harmadik pillére keretében a büntetőjog harmonizálására vonatkozik, hanem az uniós környezetvédelmi jog kiegészítését célozza, s mint ilyen „a hatékony, arányos és elrettentő erejű büntetőjogi szankciónak a hatáskörrel rendelkező nemzeti hatóság általi alkalmazása a súlyos környezetkárosítások leküzdésének *elengedhetetlen eszköze*”,⁶⁴² így az uniós jogalkotóknak joguk van e körben irányelvet alkotni.

A politikai ellentétek eredményeként végül 2008 novemberében elfogadásra került az Európai Parlament és a Tanács 2008/99/EK irányelve a környezet büntetőjog általi védelméről.⁶⁴³ Az irányelv kiterjedt elkövetési magatartási körre vonatkozó minimumszabályokat állapít meg szándékos vagy súlyosan gondatlan elkövetési magatartások tekintetében. A jogellenes cselekmények körét ugyanakkor a mellékletben szereplő uniós jogszabályok és az azokat a tagállami jogba átültető belső jogforrások, törvény, rendelet vagy egyedi köz-igazgatási határozat megsértése esetében vonja meg. Minthogy minimumszabály, értelemszerűen kiterjeszhető a jogellenes magatartások, tényállások köre, anélkül azonban konkrét normasértést kellene minden esetben bizonyítani, nem lenne elegendő a védett jogi tárgy sérelme, ami nagyban leszűkítené a büntetni rendelt magatartások körét. Pozitívuma az irányelvnek, hogy büntetni rendeli a jogi személyeket a javukra vezető beosztású személy által elkövetett cselekményekért, valamint mulasztásért. Negatívum, hogy a szankciók tekintetében sehol nem állít fel konkrét követelményeket, kizárólag a fenti *hatékony, arányos és visszatartó erejű szankciók* fordulatot alkalmazza. Az egyes tagállamok büntetőjogi szankciórendszerei között valóban van eltérés, a hasonlóság magas foka miatt azonban ez lehetne az a terület, ahol legkönnyebb volna egységes követelményrendszert felállítani. Jelen esetben az elkövetett cselekmény és a büntetés közötti egyensúly felel meg az arányosság követelményének, ami így nehezen indokolható módon az egyik államban pénzbüntetéssel, a másikban akár letöltendő börtönbüntetéssel fenyegethető. A hatékonyság fogalma körébe a végrehajtás, így a felderítés sikerességétől a váderedményességig a bűnüldöző hatóságok munkája is értékelésre kerül.

A környezeti felelősségi irányelvek gyakorlati alkalmazásának még csupán a kezdeteiről beszélhetünk, arról is a tagállami jogban, a közösség esetjogában

⁶⁴² C-176/03. sz. az Európai Közösségek Bizottsága kontra az Európai Unió Tanácsa ügy [EBHT 2005. I-07879.] 47. pont.

⁶⁴³ Az Európai Parlament és a Tanács 2008/99/EK irányelve a környezet büntetőjog általi védelméről, HL L 328, 6.12.2008., 28–37. o.

csupán kialakulóban van az ezen szabályokat érdemi módon értelmező gyakorlat. A Bíróság környezeti felelősségi kérdésben azonban jó néhány ítéletet hozott a tagállamok alapító szerződésből vagy nemzetközi egyezményből eredő kötelezettségeinek megsértése miatt, s minthogy a gyakorlatnak szintén jogfejlesztő, jogértelmező hatása van, nem kerülhetjük meg ennek számbavételét. A Bíróság előtti tagállami felelősséget megalapozhatja többek között egyedi aktus vagy magatartások sorozata, a tagállam aktív vagy passzív magatartása, azaz mulasztása, teljes vagy részleges normasértése, konkrét jogszabály áthágása vagy valamely alapelv, cél figyelmen kívül hagyása, a tagállam saját aktusa vagy az adott állam területén lévő személy magatartása vagy mulasztása. A mentesülés lehetősége ugyanakkor szűkre szabott, objektív kimentési ok bizonyítása szükséges, ellenkező esetben a Bíróság akár bírság kiszabására is rákényszerülhet a jogsértő tagállammal szemben.⁶⁴⁴ A Bíróság döntéseiben megjelenő tartalmi követelmények ugyanakkor – mivel elvben csak a peres feleket köti a döntés – lassan, fokozatosan szivárognak át a szabályokba.

Az uniós környezetjog áttekintése kapcsán nem feledkezhetünk meg az elvekről sem. A modern jog jellemzője, hogy elvek köré szerveződik, amik jó alapot jelenthetnek a különböző érdekek egyeztetéséhez.⁶⁴⁵ Az egyes környezeti elvek áttekintését a korábbi fejezetekben már megtettük, itt csupán az uniós gyakorlat kérdéseire utalnánk. Az elvek kiterjedt alkalmazására jó példa a Bíróság elővigyázatosság elvével kapcsolatos gyakorlata, amelyet nem csupán környezeti ügyekben, hanem a közös politikák minden területén alkalmazza, ahol a közegészség vagy biztonság szempontjai szerepelhetnek.⁶⁴⁶ Az általános elvek alkalmazása is kihat a környezetjog gyakorlatára, gondoljunk itt a közvetlen alkalmazhatóság kérdésére.⁶⁴⁷ Ugyanakkor a gyakorlat jelenleg a környezeti elvek közül a megelőzés, az elővigyázatosság és a szennyező fizet elvének illetően való alkalmazására korlátozódik, amely különbségtétel jelentősen befolyásolja a jogelvek jogi jelentőségét.⁶⁴⁸

Megemlíthető még a legújabb kori források közül az Európai Unió Alkotmányos Szerződése⁶⁴⁹ és az Alapjogi Charta. Mindkét dokumentum

⁶⁴⁴ BÁNDI–CSAPÓ–KOVÁCS–VÉGH–STÁGEL–SZILÁGYI i. m. 245.

⁶⁴⁵ DE SADELEER (2004) i. m. 235.

⁶⁴⁶ SCOTT i. m. 51–75.

⁶⁴⁷ MORENO MOLINA i. m. 75–108., KRÄMER (2013) i. m. 53–74.

⁶⁴⁸ MACRORY i. m. 8.

⁶⁴⁹ Bővebben ld. pl. MÜLLER i. m. 3–7., a hatálybalépésének nehézségeiről GANCZER i. m. 99–148., az egyes vélemények tekintetében FRIEDERY i. m. 3., 47–354., majdani alkalmazásának nehézségeiről HARMATHY (2009) i. m. 273–291.

megemlékezik a környezetvédelemről, még ha kifejezett jogként nem is definiálja azt.⁶⁵⁰ Mind a rendelkezések elfogadása, mind hatálybalépése, mind pedig alkalmazása⁶⁵¹ számos kérdést vet fel mind nemzetközi,⁶⁵² mind tagállami szinten,⁶⁵³ ezek azonban túl általános problémák, messzire vezetnének.⁶⁵⁴ Az alapjogok deklarálása azonban nem jelenti teljes körű katalogizálásukat. A másodlagos jogból és a Bíróság gyakorlatából levezethető elvek,⁶⁵⁵ mint a védelem magas foka, valamint az általánosan elismert jogok környezeti tartalommal való feltöltése továbbra is érvényesíthető jogalapot jelentenek a gyakorlat számára.⁶⁵⁶ Az alapjogi védelem a Bíróság gyakorlatában konkrét alapszerződési rendelkezés nélkül is kialakult, s az esetjogból megismerhetővé vált.⁶⁵⁷ Így például az emberi méltóság mint alapvető kategória az Európai Bíróság szerint magában foglalja az egyén önrendelkezését személyiségéről és életkörülményei felett – amely az én értelmezésemben kiterjed a környezethez való jogra is.⁶⁵⁸

A felelősségi viszonylatok sokszínűségéről már ejtettünk néhány szót. Az EU-n belül a felelősségi viszonylatok alakulása jó példa a jogi szabályozás cizelláltságára, ahol az egyszerű tényhelyzetek is szabályok tömkelegét hívják életre. Az egyes országok – ahogyan az Európai Unió is a nemzetközi jog ala-

⁶⁵⁰ Szerződés európai alkotmány létrehozásáról II-97. cikk, HL C 310, 2004.12.16., Alapjogi Charta, HL C 326, 2012.10.26., 391–407., 37. cikk. A 37. cikk értelmezéséről ld. DE SADELEER (2014) i. m. 94–125., KRÄMER (2012) i. m. 149–151.

⁶⁵¹ SZALAYNÉ i. m. 365–398.

⁶⁵² Az alkalmazás nehézségeiről ld. HARMATHY (2009) i. m. 273–291.

⁶⁵³ Az alapjogok magánjogi érvényesíthetőségének szükségességéről ld. GÁRDOS-OROSZ (2010a) i. m. 225–258.

⁶⁵⁴ Hogy a problémát érzékeltessük: a Charta 52. cikk 3 bekezdése az Emberi Jogok Európai Egyezményére utal az egyes jogok tartalmát és terjedelmét tekintve (ld. erről SONNENVEND i. m. 340–341.). Az Egyezmény ugyan nem tartalmazza expressis verbis a környezethez való jogot, ugyanakkor gyakorlatában felmerül (ld. erről SZEMESI i. m. 175–184.). Ennek következtében a tagállami hatóságok az Emberi Jogi Bíróság joggyakorlatának követésére is kötelesek. Nem is akármilyen tartalommal, ugyanis az Egyezmény 53. cikke értelmében az Egyezmény egyetlen rendelkezését sem lehet úgy értelmezni, hogy az korlátozza vagy csorbítsa azokat az emberi jogokat és alapvető szabadságokat, amelyeket bármely fél joga vagy az olyan egyezmény biztosít, melynek ez a szerződő fél részese. Ennek apropóján át-tételesen az EU tagállamai kötelesek más tagállamok, ad absurdum nem tagállamok (hiszen az Egyezményben részes állam például Ukrajna és Törökország) belső jogát és nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeit is figyelembe venni belső jogalkalmazásuk során.

⁶⁵⁵ Ld. ezekről DE SADELEER (2014) i. m. 175–224.

⁶⁵⁶ LAVRYSEN i. m. 109–144.

⁶⁵⁷ WELLER i. m. 349–366.

⁶⁵⁸ P v. S és Cornwall County Council C-13/94. [ECR 1996. I-2143, 2165.] 22. széljegyzet. Pernice, I.-Mayer, F.: Art. 6 EUV [Grundrechtsschutz und rechtsstaatliche Grundsätze] In: Recht der Europäischen Union. 55., 56., 57. széljegyzet, idézi MOLNÁR O. i. m. 395.

nyaként – nemcsak jogi, hanem erkölcsi és politikai felelősséggel is tartoznak tetteikért, hiszen jogi, diplomáciai és politikai nehézségekre egyaránt számíthatnak kötelezettségzegésük esetén, nemzetközi kapcsolataikban (külpolitikai tárgyalások) és belpolitikai életükben (újraválasztás) egyaránt.⁶⁵⁹ Ugyanígy beszélhetünk a gazdaság szereplőinek⁶⁶⁰ és az egyes jogalanyoknak az erkölcsi felelősségéről is, amely közvetetten nemcsak megítélésükben, kapcsolataikban, versenypozíciójukban, de akár közvetlenül pénzben is mérhető értéket jelent (*goodwill*). A továbbiakban a jogi felelősségre koncentrálna vizsgálom a témát.

Az Európai Unió mint nemzetközi szervezet nemzetközi jogi értelemben felelősséggel tartozik aktusaiért,⁶⁶¹ ennek jogi szabályai azonban kidolgozatlanok.⁶⁶² Az államok felelősségére vonatkozó szabályok változtatások nélkül nem vagy nehezen lennének alkalmazhatók az EU-ra, valamint olyan rendhagyó kérdések merülnek fel, mint a szervezet és tagállamai esetleges egyetemleges felelőssége. Ez a szabály egyszerűen alkalmazható azokban az esetekben, ahol a szervezet, jelen esetben az EU és a tagállamok egyaránt részes felei az egyezménynek (vegyes szerződések)⁶⁶³ vagy ahol az egyezmény kifejezetten így rendelkezik,⁶⁶⁴ azonban nem rendezett azokra az esetekre, ahol csupán a szervezet részese az egyezménynek.⁶⁶⁵ Az Európai Unió szerződéses felelőssé-

⁶⁵⁹ Ld. ezzel kapcsolatban VALKI i. m. 377–401., továbbá BRUHÁCS (1998) i. m. 171–208., NAGY K. (1999) i. m. 514–575.

⁶⁶⁰ FRITZ i. m. 357–377.

⁶⁶¹ A felelősség különleges eseteként gondolhatunk például az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezmény keretében létrejött Kiotói Jegyzőkönyv (2007. évi IV. törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményben Részes Felek Konferenciájának 1997. évi harmadik ülészakán elfogadott Kiotói Jegyzőkönyv kihirdetéséről) alapján tett uniós vállalásra. Ennek eredményeként a közös felelősség, a tehermegosztás és a szolidaritás fogalmát átértelmezve kényszerülnek a tagállamok, hogy túlvállalják, túlteljesítsék a csökkentésben vállalt kötelezettségüket, ellensúlyozva így azon tagállamokat, akiknek nem sikerült elérniük vállalt céljukat. A felelősség ilyenén való értelmezéséről ld. DE CENDRA DE LARRAGÁN i. m. 55–90.

⁶⁶² BRUHÁCS (1998) i. m. 76.

⁶⁶³ Például a Magyarország EU-s csatlakozása során kötött Európai Megállapodás, HL L 347, 1993.12.31., 269–270. o. 1994. évi I. törvény a Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai közötti társulás létesítéséről szóló, Brüsszelben, 1991. december 16-án aláírt Európai Megállapodás kihirdetéséről.

⁶⁶⁴ Például az 1971. évi ürobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló Egyezmény XXII. cikke. 1973. évi 3. törvényerejű rendelet az ürobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló, az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXVI. ülészakán 1971. november 29-én elfogadott Egyezmény kihirdetéséről.

⁶⁶⁵ GATT/WTO, egyes kereskedelmi tárgyú egyezmények. Az EK nemzetközi szerződéseinek más típusú osztályozásáról és annak joghatásairól ld. KECSKÉS L. (1994b) i. m. 436–446.

gére egyébként értelemszerűen az adott szerződés vonatkozik,⁶⁶⁶ ahol problémát a joghatósággal rendelkező bíróság, valamint az irányadó jog megtalálása jelenthet.⁶⁶⁷ Külön érdekes kérdéseket vet fel az EU Emberi Jogi Bíróság előtti felelősségének kérdése,⁶⁶⁸ tekintettel a fentebb elmondottakra.⁶⁶⁹

Az Európai Unión belüli felelősségi rendszerek szintén bonyolult és összetett képet mutatnak. A környezeti felelősségen túlmutató, általános felelősségi rendelkezésekre alapozva elmondható, hogy maga az Európai Unió felelősséggel tartozik a tagállamok felé egyrészt politikai síkon, hiszen tőlük függ a jövője, és sokkal hűsbavágóbb módon például a költségvetése, másrészt jogi felelősséggel is tartozik, hogy az alapszerződésekben lefektetett céloknak megfelelően, az átruházott hatáskör keretein belül maradván, a szubszidiaritás elvével összhangban végzi-e a tevékenységét. Az általános szabályokra, jogelvekre utalás jelen esetben nem öncélú, gyakorlati jelentősége van. Példaként állhat itt a visszaható hatály tilalmának általános elve, amely elv nem abszolút érvényű.⁶⁷⁰ Az EU-n belül is történnék kísérletek a visszaható hatály elvének megsértésére,⁶⁷¹ ugyanakkor éppen a környezetvédelem területén egyes jogrendszerek – így az Amerikai Egyesült Államok környezetvédelmi szabályai – lehetővé teszik, hogy rendelkezéseik ne csak a jövőbeli hatásokra terjedjenek ki.⁶⁷² Ennek fényében a környezetvédelem szempontjából tulajdonképpen az egész jogrendszer, felépítése, elvei is vizsgálhatóak, vizsgálandóak lennének, ez azonban messze vezetne témánktól.

⁶⁶⁶ EUMSZ 340. cikk.

⁶⁶⁷ BLUTMAN (2010b) i. m. 453–458., EVANS–KOUTRAKOS i. m.

⁶⁶⁸ GOURITIN i. m. 134–164., PEETERS i. m. 90–133.

⁶⁶⁹ Ld. 80. lábjegyzet. Amennyiben uniós szinten születnek nem megfelelő tartalmú rendelkezések, amelyeket a tagállamok átvenni kötelesek, úgy a részes államok felelnek az uniós normákért?

⁶⁷⁰ A Bíróság a C-99/78. sz. Decker kontra Hauptzollamt Landau [EBHT 1979. 00101.] ügyben megállapított feltételek mellett lehetségesnek tartja a visszamenőleges hatályt. Ld. erről BLUTMAN (2010b) i. m. 195–196.

⁶⁷¹ Belgium a vizek mezőgazdasági eredetű nitrátszennyezésével szembeni védelméről szóló 91/676/EGK irányelv átültetésekor próbálkozott meg ezzel, amelynek jogállami elvekbe ütközését a Bíróság a C-221/03. sz. Bizottság kontra Belga Királyság [EBHT 2005 I-08307.] ügyben megállapította. Ld. erről bővebben BÁNDI–CSAPÓ–KOVÁCS–VÉGH–STÁGEL–SZILÁGYI i. m. 54.

⁶⁷² Az Egyesült Államokban retroaktív módon is alkalmazható a Comprehensive Environmental Response, Compensation and Liability Act (CERCLA), a 107. szakasza lehetővé teszi ugyanis az elfogadása előtt és után keletkezett káresemények esetére való alkalmazását. 42. U.S.C. §9601–9675 (1980) Section 107.

Az Európai Unió szerződésen kívül okozott károkért való felelősségére alapvetően a tagállamok jogában közös általános elvek vonatkoznak,⁶⁷³ a Bíróság azonban ezen a téren kiterjesztő gyakorlatot folytat, nem zárkózik el a néhány állam jogában előforduló jogintézmények használatától sem. Ugyan általában jogsértő magatartások esetén⁶⁷⁴ állapítja meg a felelősséget, kivételesen azonban jogszerű magatartások mellett elszenvedett károk esetére, szigorú feltételek fennállása mellett⁶⁷⁵ is lehetőséget biztosít a fellépésre.

Az Európai Unió Bírósága joghatósággal rendelkezik a tagállamok és az EU közötti jogviták eldöntésére, kötelező érvényű döntések meghozatalára, amely végrehajtását az EU ellenőrizni is jogosult.⁶⁷⁶ A szubszidiaritás elve összekapcsolódik a megosztott felelősség gondolatával, mely a tagállam és az EU közötti felelősség megosztását jelenti azon az alapon, hogy minden szereplő a saját feladatát köteles az elvárható módon teljesíteni, azaz ha kell szabályozni, egyedi ügyben eljárni, döntést hozni, hatósági szervezetet létrehozni, együttműködni, eszközöket biztosítani stb., s ugyanígy viselni tettei, mulasztása következményeit. Az Európai Unió és a tagállam párhuzamos felelősségének kérdése azonban számos problémát vet fel. Például egy uniós szerv iránymutatása alapján a tagállam hatósága által kiadott engedéllyel kapcsolatos káresetnél kívül szemben, hol, milyen feltételekkel érvényesítheti igényeit a fél. A jelenlegi szabályok alapján magánszemély uniós szervet csak uniós bíróság előtt perelhet, a hatóság ellen azonban a nemzeti jog szerinti jogorvoslati fórumhoz fordulhat: hogyan beszélhetünk így kármegosztásról?⁶⁷⁷

Az Európai Unió speciális felelősségi rendszerét mutatja, hogy saját szervei felé is felelősséggel tartozik, hiszen döntéseit és mulasztásait a Tanács, a Bizottság és a Parlament mint privilegizált keresetindításra jogosultak minden további nélkül megtámadhatják, míg az Európai Központi Bank és a Számvevőszék előjogaik megóvása érdekében jogosult az uniós szervek jogi aktusai elleni fellépésre.⁶⁷⁸

⁶⁷³ EUMSZ 340. cikk.

⁶⁷⁴ A jogsértő magatartás lehet az uniós alkalmazott egyedi jogsértése, uniós szervek eljárási hibáiból eredő jogsértés, egyedi határozatokkal okozott kár vagy általános joghatású szabályokkal, jogalkotással okozott kár.

⁶⁷⁵ BLUTMAN (2010b) i. m. 459.

⁶⁷⁶ EUMSZ 251–281. cikkek.

⁶⁷⁷ Ld. erről bővebben BLUTMAN (2010b) i. m. 471–475.

⁶⁷⁸ A C-70/88. European Parliament v. Council ügyben [EBHT 1991. I-04529.] hozott ítélet alapján, ld. pl. VÁRNAY–PAPP i. m. 303–314.

Az Európai Unió állampolgárai felé felelősséggel tartozik: politikai értelemben, bár ennek szabályai nem uniós, hanem nemzeti síkon öltenek jogi formát, az unió alapszerződésének népszavazás útján való megerősítésekor – amennyiben ezt a tagállam belső joga előírja vagy aktuális kormánya ennek hiányában is népszavazásra bocsátja –, de akár az Európai Parlament tagjainak közvetlen választását is ilyen felelősséghordozó elemnek tekinthetjük. Másrészt közvetlen uniós előírásokon alapuló jogi felelősséggel is tartozik az uniós polgároknak, hiszen ők ugyancsak jogosultak a Bíróság előtt megtámadni a Közösség bármely jogi aktusát, amely közvetlenül és személyében érinti őket.⁶⁷⁹

Az EUMSZ konkrét rendelkezéseket tartalmaz az EU felelőssége tekintetében.⁶⁸⁰ Szerződéses felelősségére az adott szerződésre vonatkozó jog szabályai alkalmazandók, szerződésen kívüli felelősségére „a tagállamok jogában közös általános elveknek megfelelően” téríti meg az intézményei vagy alkalmazottai által okozott kárt.⁶⁸¹ Ez a magyar jogban az alkalmazottakért való munkáltatói kárfelelősség, valamint az államigazgatási jogkörben okozott károkért való felelősség szabályait jelentené. A rendelkezés az uniós alkalmazottak EU felé fennálló – s ez esetben az Európai Unió fenti rendelkezés alkalmazása esetén való helytállása utáni következményekre – személyes felelősségét is statuálja, lehetővé téve a kár továbbhárítását.⁶⁸² Az anyagi jog tekintetében elmondható tehát, hogy a tagállamok teljes jogrendszerének ismerete nélkül, a Bíróság esetjogán át sok, nem elvárható ismeretre lenne szükség az ez alapján történő igényérvényesítéshez.

Közelebbről megvizsgálva az Európai Unió magánjogi felelősségének szabályait sok hasonlóságot fedezhetünk fel a szabályozási technikáját illetően a nemzetközi magánjoggal, minthogy az EU elsősorban nem saját szabályok megalkotásával törekszik a felelősség általános rendezésére, hanem az irányadó jog kiválasztásának szabályait rögzíti. A szerződésen alapuló felelősségének megállapítására főszabály szerint az a tagállami bíróság rendelkezik illetékességgel, ahol az EU félként szerepel,⁶⁸³ a szerződő felek azonban jogosultak kikötni

⁶⁷⁹ EUMSZ 263. cikk.

⁶⁸⁰ CRAIG–DE BÚRCA i. m. 557–581.

⁶⁸¹ EUMSZ 340. cikk harmadik fordulata megállapítja az Európai Központi Bank önálló felelősségét.

⁶⁸² Az EUMSZ 340. cikk negyedik fordulata alapján az alkalmazottak személyzeti szabályzatuk vagy a rájuk vonatkozó alkalmazási feltételek rendelkezései szerint kötelesek helytállásra.

⁶⁸³ VÁRNAY–PAPP i. m. 417.

az eljáró bíróságot.⁶⁸⁴ A nemzetközi magánjog szabályainak megfelelően az alkalmazandó jog kérdésében is jelentősége van a felek kifejezett, másodsorban hallgatólagos akaratának. Ha ez alapján nem dönthető el a kérdés, a tagállamok nemzetközi magánjoga és az EK Római Egyezménye alapján választandó meg az adott szerződésre irányadó jog.⁶⁸⁵

A környezeti károkért való helytállás szempontjából jelentősebb, szerződésen kívüli felelősséggel kapcsolatos viták elbírálása a Bíróság kizárólagos hatáskörébe tartozik⁶⁸⁶ – ellentétben az európai kollíziós felfogásban bevett, a deliktum elkövetésének helye, speciális kapcsoló elvekkel kiegészített jogválasztási szabályával.⁶⁸⁷ Az EU ezen a területen nehezíti a vele szembeni jogérvényesítést: igyekezett magának egyrészt immunitást biztosítani,⁶⁸⁸ másrészt időkorláthoz kötni helytállási kötelezettségét,⁶⁸⁹ harmadrészt jogszerű aktsaival okozott kárfelelősségét még tovább nehezítve további követelményeket támasztani.⁶⁹⁰

Az uniós jogot vizsgálva felmerül ezen felül a jogalkotással okozott károk kérdése – egyrészt az Európai Unió által alkotott szabályok, másrészt a tagállamok által elfogadott jog tekintetében. Ez utóbbi vonatkozásában külön vizsgálatot érdemel az a kérdés, amikor a tagállam egy uniós irányelv rendelkezéseit ülteti át belső jogába: ilyenkor a közvetlen hatállyal nem rendelkező irányelv vagy az azt implementáló nemzeti szabály az, ami felelőssé tehető? Az EU mint a tagállamot kötelező jogi norma megalkotója vagy a nemzeti jogot konstruáló állam a perelendő fél?

A Bíróság esetjogából kirajzolódik, hogy az EU a jogalkotással okozott károkért is köteles helytállni,⁶⁹¹ felelősségi szempontból azonban szűkebb körben,

⁶⁸⁴ Uo. Az EU egyik kiváltsága azonban, hogy vele szemben végrehajtás csak az Európai Bíróság hozzájárulását követően indulhat.

⁶⁸⁵ BURIÁN–KECSKÉS–VÖRÖS i. m. 234–239. Az EU az esetek igen részében él a jogválasztás lehetőségével, többnyire a teljesítés helye szerinti állam vagy a belga jog a megjelölt alkalmazandó jog. VÁRNAY–PAPP i. m. 418.

⁶⁸⁶ EUMSZ 268. cikk.

⁶⁸⁷ BURIÁN–KECSKÉS–VÖRÖS i. m. 240–245.

⁶⁸⁸ VÁRNAY–PAPP i. m. 416.

⁶⁸⁹ Az Európai Bíróság Alapokmányának 46. cikke értelmében: „A szerződésen kívül okozott károkért való felelősségre vonatkozó ügyekben a Közösség elleni eljárás megindításának joga az erre okot adó esemény felmerülésétől számított öt év alatt évül el.”

⁶⁹⁰ A Bíróság esetjogában megjelenően a károsult bizonyítani kénytelen, hogy közvetlen, speciális és abnormalis kárt szenvedett. Ellenkező esetben az elszenvedett hátrányt kénytelen maga viselni mint a gazdasági tevékenységgel szükségszerűen együtt járó kockázat körébe tartozó kárt.

⁶⁹¹ A C-5/71. Zuckerfabrik Schöppenstedt v. Council ügy [EBHT 1971. 00975.] jelentett ezen a téren áttörést.

további feltételekhez kötötte.⁶⁹² Ha az EU intézkedését a tagállam hajtja végre, s ezzel okoz kárt, a tagállami szerv jogellenes uniós jogalkalmazása ellen a tagállammal szemben a tagállami bírósághoz kell fordulni. Ha azonban a jogellenesség az uniós jogban fordul elő, amely csak megalapozza a tagállam jogellenes végrehajtását, meglepő módon szintén a tagállam ellen kell az eljárást saját nemzeti bírósága előtt megindítani az uniós aktus jogellenességére hivatkozva, annak ellenére, hogy az EU-val szembeni jogellenesség vizsgálata az Európai Bíróság kizárólagos hatáskörébe tartozik.⁶⁹³ Az eljárást az Európai Bíróság ítéletéig felfüggeszti, majd annak fényében folytatja a tagállam bírósága. Közvetlenül az Európai Bírósághoz csak abban az esetben fordulhat a károsult, ha a tagállami jog nem ad lehetőséget a jogérvényesítésre.⁶⁹⁴

Sokat vizsgált kérdés az egyes tagállamok EU felé való felelősségének kérdése. Az egyes államok szuverenitáson alapuló joga, hogy maga alakíthatja ki belső jogi rendjét, valamint területi főhatalmat gyakorolhat a területén lévő személyek és dolgok felett.⁶⁹⁵ Az Európai Unió tagállamai ezen jogukat korlátozták önkéntesen az EU-hoz való csatlakozásukkor, vállalván többek között az „uniós hűség” klauzuláját,⁶⁹⁶ amely jogi felelősséget alapít a tagországok felé az uniós szabályok betartására, jogharmonizálásra és így tovább.⁶⁹⁷ Ez a felelősség az EUMSZ szerint⁶⁹⁸ a tagállammal szemben – egy azt megelőző eljárást követően⁶⁹⁹ – az Európai Bíróság előtt érvényesíthető. Hasonlóan az

⁶⁹² Az azóta az ügyről Schöppenstedt-formulának elnevezett esetben mondta ki a Bíróság, hogy „[...] a Közösség felelőssége jogalkotási aktusaiért abban az esetben, ha gazdaságpolitikai választási lehetőség áll fenn, csak akkor tartozik felelősséggel, ha a magánszemély védelmét szolgáló felsőbb jogszabály súlyos megsértésére kerül sor.” Az ítéletet azóta számos hasonló követte, tovább finomítva, szigorítva és fejlesztve a lehetőségeket és a feltételeket. Ld. bővebben KECSKÉS L. (2003) i. m. 4–10., VINCZE (2009) i. m. 497–504.

⁶⁹³ EUMSZ 263. cikk, 267. cikk.

⁶⁹⁴ C-281/82. Unifrex v. Commission and Council ügy [EBHT 1984. 01969.]. VÁRNAY–PAPP i. m. 423–424.

⁶⁹⁵ NAGY K. (1999) i. m. 66.

⁶⁹⁶ EUSZ 4. cikkének (3) bekezdése értelmében: „Az Unió és a tagállamok a lojális együttműködés elvének megfelelően kölcsönösen tiszteletben tartják és segítik egymást a Szerződésekből eredő feladatok végrehajtásában. A tagállamok a Szerződésekből, illetve az Unió intézményeinek intézkedéseiből eredő kötelezettségek teljesítésének biztosítása érdekében megteszik a megfelelő általános vagy különös intézkedéseket. A tagállamok segítik az Uniót feladatainak teljesítésében, és tartózkodnak minden olyan intézkedéstől, amely veszélyeztetheti az Unió célkitűzéseinek megvalósítását.”

⁶⁹⁷ A tagállamok jogsértő magatartásairól és a kikényszerítési perről ld. BLUTMAN (2010b) i. m. 424–439.

⁶⁹⁸ EUMSZ 258. cikk.

⁶⁹⁹ Uo.

Európai Bíróság rendelkezik hatáskörrel a tagállamok közötti uniós jogon alapuló igények érvényesítése tekintetében,⁷⁰⁰ habár az ilyen eljárás viszonylag ritka, szabályai hasonlóak a Bizottság által indított fenti eljáráshoz.⁷⁰¹ Külön témakör a tagállamok jogharmonizációs kötelezettségei nem teljesítéséért saját polgáraival szemben való helytállási kötelezettsége, amelynek a Bíróság ítélkezési gyakorlatán⁷⁰² alapuló bőséges irodalma⁷⁰³ van.

Nemzetközi jogi fórum elé tartozik azonban a tagállamok nem uniós jogon alapuló követeléseinek megítélése, ahogy az EU valamely tagállama és egy harmadik ország közötti helyzet rendezése is. Ez környezetjogi vita esetén jelenthet valamely környezetvédelmi egyezmény által előírt vitarendezési módot⁷⁰⁴ – ha a vitában érintettek részes felek az egyezményben –, jelenthet valamely nemzetközi szervezet égisze alatti vitarendezést,⁷⁰⁵ hiszen például az ENSZ szinte minden szakosított szervezete kifejt valamilyen környezetvédelmi jellegű tevékenységet, jelenthet választottbíróóság útján lezajló vitarendezést, Nemzetközi Bíróság előtti eljárást,⁷⁰⁶ más regionális vagy különleges nemzetközi bíróság előtti eljárást⁷⁰⁷ és a háborún kívül az összes, nem jogi jellegű

⁷⁰⁰ EUMSZ 259. cikk.

⁷⁰¹ Ld. erről BLUTMAN (2010b) i. m. 439–440.

⁷⁰² C-6/90. és C-9/90. Andrea Francovich és Danila Bonifaci és társai kontra Olasz Köztársaság egyesített ügyek [EBHT 1991. I-05357.], C-46/93. és C-48/93. Brasserie du Pêcheur SA kontra Bundesrepublik Deutschland és The Queen kontra Secretary of State for Transport (Factortame) egyesített ügy [EBHT 1996. I-01029.], 213/89. The Queen kontra Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd és társai előzetes döntéshozatal iránti ügy [EBHT 1990. I-02433.], C-392/93. The Queen kontra H. M. Treasury, ex parte British Telecommunications plc. előzetes döntéshozatal iránti ügy [EBHT 1996. I-01631.], C-5/94. The Queen kontra Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte: Hedley Lomas (Ireland) Ltd. előzetes döntéshozatal iránti ügy [EBHT 1996. I-02553.], C-178/94., C-179/94., C-188/94., C-189/94., C-190/94. és C-190/94. Erich Dillenkofer és társai kontra Németország egyesített előzetes döntéshozatal iránti ügyek [EBHT 1996. I-04845.] Az esetjog feldolgozásáról pl. BLUTMAN (2010b) i. m. 440–452.

⁷⁰³ KECSKÉS L. (1994c) i. m. 705–710., KECSKÉS L. (1994a) i. m. 193–212., KECSKÉS L. (2001a) i. m. 3–11., KECSKÉS L. (2001d) i. m. 8–12., KECSKÉS L. (2009) i. m. 633–708., VÁRNAY-PAPP i. m. 282–293.

⁷⁰⁴ Például az 1969-es az olajszennyezéssel okozott károkért való polgári jogi felelősségről szóló Egyezmény, és az ezt kiegészítő 1971-es, az olajszennyezésekkel okozott károk megtérítésére felállított nemzetközi alap létrehozásáról szóló Egyezmény eljárása.

⁷⁰⁵ Például ENSZ szerv az UNEP (United Nations Environmental Program) az ENSZ Környezetvédelmi Programja, a CSD (Commission on Sustainable Development) a Fenntartható Fejlődés Bizottság, valamint független szervként igénybe vehető például a Világbank Független Vizsgálóbizottsága (World Bank Inspection Panel).

⁷⁰⁶ Példa erre a Bős–Nagymaros eset, ld. például CRAWFORD i. m. 54–56., KOCSIS-KUPPER (2003) i. m. 39–40., KISS-SHELTON (2004) i. m. 182–183.

⁷⁰⁷ Például az 1982-ben Montego Bay-ben kötött UNCLOS (United Nations Convention on the Law of the Sea) Tengerjogi Egyezmény által létrehozott ITLOS (International Tribunal for the

diplomáciai elintézési módot: közvetlen tárgyalást, közvetítő igénybevételét, nemzetközi egyeztető- vagy vizsgálóbizottság felállítását és így tovább, hogy csak érintőlegesen szóljunk a kérdésről.⁷⁰⁸

A tagállamok nemzetközi szervezetek felé való felelőssége – minthogy nemzetközi szervezet nehezen vagy egyáltalán nem lehet környezeti kár közvetlen károsultja, fellépésre jogosult azonban az állam adott szervezethez való csatlakozása vagy egyéb jogi aktusa folytán – szintén fennáll. Az ezen esetekre vonatkozó felelősségi szabályokat tipikusan az adott szervezet belső szabályai tartalmazzák. Különlegességük a nemzetközi jogban szinte általános kikényszeríthetlenség szankcionálhatósága és a sajátos típusú szankciók, ugyanis a szervezet a felelős állammal szemben alkalmazhatja a szervezeti, a szervezet működésébe való beleszólási jogának, illetőleg egyéb jogainak, lehetőségeinek korlátozását úgy, hogy emellett a szervezet felé fennálló kötelezettségei érintetlenül fennmaradnak.⁷⁰⁹

Az Európai Unió tagállamai a nemzeti jog alanyaival szemben is felelősséggel tartoznak. Ezen – az uniós jogharmonizációs kötelezettségszegéseken túli – felelősségüket egyrészt saját maguk szabályozzák, jogi felelősségük a nemzeti jogszabályaik szerint alakul,⁷¹⁰ másrészt belső joguk alanyai felé szintén erkölcsi, politikai felelősséggel tartoznak. Ez utóbbi politikai felelősséget az egyes nemzeti jogok a választási rendszerek szabályozásával ugyancsak jogi formába öntik, felépítésébe az Európai Unió nem szól bele – leszámítva azt, hogy meg

Law of the Sea) Tengerjogi Nemzetközi Bíróság.

⁷⁰⁸ KISS–SHELTON (2004) i. m. 151–191., BRUCH–MREMA i. m. 183–237., 502–528. Az államok egymással szembeni felelősségét átfogó módon kívánta rendezni az ILC (International Law Commission) az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által kidolgozott államfelelősségi tervezet (Draft Articles on State Responsibility for Internationally wrongful acts), azonban jelenleg nem hatályos. Kifejezetten a környezeti károkért való nemzetközi államszintű felelősségről az egyes környezeti témájú egyezmények, illetve a hozzájuk kapcsolódó jegyzőkönyvek rendelkeznek. (Ilyen például az 1989-ben Bazelben elfogadott veszélyes hulladékok határokon túlra történő szállításának és ártalmatlanításának ellenőrzéséről szóló Egyezmény, amelyhez 1999-ben csatoltak az Egyezmény rendelkezéseinek megsértéséből fakadó kárfelelősség megállapításáról és a kártérítésről szóló Jegyzőkönyvet.) Történtek ugyan kísérletek kifejezetten a felelősségről rendelkező egyezmények létrehozására – így például a téma szempontjából fontos regionális szintű kezdeményezés az Európa Tanács keretében elfogadott 1993-as Luganói, a környezetre veszélyes tevékenységekből eredő károk megtérítésére vonatkozó polgári jogi felelősségről szóló Egyezmény – amely kezdeményezések kellő számú ratifikáció hiányában eddig sikertelenek voltak, azonban nem hatástalanok, hiszen befolyással voltak más, hasonló témakörben született szabályok szövegére.

⁷⁰⁹ Például a WTO.

⁷¹⁰ Ilyen ma Magyarországon például a közhatalom gyakorlásával okozott károkért való felelősségi szabályai. Ptk. 6:548–549. § A téma elméleti hátteréről, más európai országok szabályairól lásd: KECSKÉS L. (1988) i. m., KECSKÉS L. (2003) i. m. 3–19.

kell felelnie az uniós jog általános elveinek.⁷¹¹ Épp ez, a politikai felelősség általános alakzatának megléte különbözteti meg a tagállamok saját polgárai, szervezetei felé való felelősségét az uniós állampolgárok felé való felelősségtől. Az EU diszkriminációs szabályai szerint ugyanis tilos az állampolgárság szerinti megkülönböztetés,⁷¹² azaz a tagállam minden uniós polgárral szemben azonos jogi felelősséggel tartozik, azonban az uniós polgárság intézményének megalkotása óta az állampolgárságtól független, lakóhely szerinti helyhatósági választáson való részvétel lehetőségének megteremtésével tulajdonképpen áttételesen, rendhagyó esetekben, de politikai felelősséget is fellelhetünk.

Az EU tagállamainak környezeti károk kapcsán felmerülhet a nem uniós polgárok, jogalanyok felé való felelősségének kérdése is. Klasszikus értelemben okozhat az állam külföldinek kárt törvényhozási vagy államigazgatási aktusával, az igazságszolgáltatás megtagadásával vagy az újabb jogfejlődés szerint közvetetten a területén elkövetett jogsértéssel okozott károkért is felel, de ide tartoznak a jogszerű, megengedett tevékenységek káros következményeiért való felelősség esetei: a fokozott veszéllyel járó tevékenységek miatti felelősség,⁷¹³ például tankhajók olajszennyezése,⁷¹⁴ a nukleáris energia békés célú felhasználása,⁷¹⁵ az űrkutatás,⁷¹⁶ valamint más jogszerű, megengedett tevékenységekért

⁷¹¹ Ezen elvek többek között az EUSZ-be, különösen a 2. cikkbe foglalt szabadság, demokrácia, emberi jogok és alapvető szabadságok, a nemzeti identitás vagy a jogállamiság elve, az Európai Unió Alapjogi Chartájába foglalt elvekkel egyetemben. Az EUSZ 7. cikke alapján a Tanács fenti elveket súlyosan és tartósan megsértő tagállammal szemben az ott felsorolt szankciókat alkalmazhatja.

⁷¹² EUMSZ 18. cikk.

⁷¹³ NAGY K. (1999) i. m. 528–568.

⁷¹⁴ A már említett 1969-es, az olajszennyezéssel okozott károkért való polgári jogi felelősségről szóló Brüsszeli Egyezmény elsősorban a tankhajó tulajdonosának objektív felelősségét állapítja meg, amelyet csak a *vis maior* és az áldozat önhibája menthet ki, ezt követi az érdekelték által finanszírozott alap. Ezt a konstrukciót, illetve ehhez hasonlót alkalmaz több nemzetközi magánjogi egyezmény is.

⁷¹⁵ Az 1962-es Brüsszeli Egyezmény az atommeghajtású hajók üzemeltetőinek felelősségéről, az 1963-as Bécsi Egyezmény a szárazföldön kifejtett nukleáris tevékenység miatti kárfelelősségről és az 1971-es Brüsszeli Egyezmény a hasadó anyagok tengeren való szállításából származó károk miatti felelősségről egyaránt az objektív felelősség igen szigorú alakzatát alkalmazza. A Bécsi Egyezmény a fent említett konstrukciót például azzal az eltéréssel alkalmazza, hogy az elsősorban helyállni tartozó üzembentartó mögött másodsorban a területi állam által létrehozott alap felel, míg harmadik lépcsőben a szerződő államok által közösen finanszírozott kasszából teljesítenek.

⁷¹⁶ Az 1967-ben elfogadott első Űregyezmény után a már említett az 1971. évi űrojektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló Egyezmény abszolút felelősségről rendelkezik nemzetközi joggal ellentétes tevékenység esetén, nemzetközi jogba nem ütköző tevékenységnél sem ismer kimentést *vis maior* esetén, csupán az igényt támasztó súlyos, szándékos vagy gondatlan közrehatásakor.

való felelőségek,⁷¹⁷ amely utóbbiak szintén tipikusan környezeti károkért való felelősséget jelölnek.⁷¹⁸

Az Európai Unió jogalanyainak felelőségéről szólva a felelőséget viselő személyek felsorolása nem lehet teljes a nemzeti jog alanyainak, a természetes és jogi személyek környezeti károkozásokért való felelőségének számbavétele nélkül. A belső jog alanyai, az egyszerűség kedvéért nevezzük őket uniós polgároknak, felelőséggel tartoznak elsősorban a – nemzeti jogban és az uniós jogban található – rájuk vonatkozó jogszabályok betartásáért. Ezt a felelőséget az állam érvényesítheti feléjük a saját maga által lefektetett rendszer szerint: általában beszélhetünk közjogi és magánjogi felelősségi alakzatokról és rendkívül sokféle formáról: polgári jogi, munkajogi, környezetjogi, közigazgatási, büntetőjogi stb. felelőségekről. A polgárok közvetlen hatályú uniós szabály (rendelet, határozat, esetleg más)⁷¹⁹ megsértése esetén is az állammal szemben felelősek annak ellenére, hogy ezen esetekben a tagállam esetleg szintén felelni tartozik a Bizottság felszólítására azért, mert nem volt képes hatékonyan végrehajtani az uniós szabályokat.

A polgárok által más tagállamnak okozott környezeti károk esetén a károkozóval szemben – hisz fentebb már láttuk, hogy a károkozás helye szerinti ország is felelőségre vonható – elsősorban a nemzetközi magánjogi egyezmények, annak hiányában a nemzetközi magánjog szabályai alapján nemzeti bíróság, ha uniós hatáskört sértett a károkozás, a sértett végső soron a Bíróság előtt jogosult az igazát érvényesíteni. Nem tagállamnak okozott kár esetén csak nemzeti bíróság előtti igényérvényesítésre kerülhet sor, lásd példaként a tiszai cianidszennyezés ügyét.⁷²⁰ Ilyenkor a fórum és az irányadó jog kiválasztására a nemzetközi magánjog szabályai alapján kerül sor. Ha a károsult egy másik uniós polgár, akkor közvetlenül a nemzeti hatóságok, bíróságok előtt van lehetőség az igény érvényesítésére a nemzeti jog szabályai szerint. Ha a károsult egy külföldi, akkor a károkozó ellen a nemzeti jog lehetőségein túl a nemzetközi magánjog szabályai szerint lehet fellépni, a nemzetiség, esetleg az EU más

⁷¹⁷ Ennek első megfogalmazására 1941-ben a Trail Smelter ügyben ítéletet hozó ad hoc választottbíróság ítéletében került sor a nemzetközi jog elvei alapján, a nemzetközi jogfejlődés sodra máig az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának államfelelősségi tervezetének 8. cikkéig sodorta.

⁷¹⁸ NAGY K. (1999) i. m. 568–575. Ld. a témáról még BRUHÁCS (2005) i. m. 48–60.

⁷¹⁹ Az Európai Bíróság esetjogából megismerhető, mikor közvetlen hatályúak az alapító szerződések, az irányelvek, esetleg a nemzetközi szerződések vagy egyéb jogforrások egyes rendelkezései. A témáról ld. bővebben KECSKÉS L. (2009) i. m. 522–552., VÁRNAY–PAPP i. m. 199–233.

⁷²⁰ Az igényérvényesítés lehetőségeit vizsgálja végig BALOGH i. m. 304–309.

államának jogsegélyét kérve. Ha a károkozó nem természetes személy, ezen felelősségi szabályok értelemszerűen, azzal az eltéréssel alkalmazandók rá.⁷²¹

A felelősség jogosultjainak listája ezzel korántsem teljes. A környezet használóinak magával a természettel, a környezettel szemben is felelősséget kellene viselniük, hiszen a bekövetkező kár közvetlen áldozata általában mégiscsak természet, s ha a vagyoni kár megtérítése esetleg kompenzálja is a jogosult vagyonszökkenését, korántsem biztos, hogy az a környezet állapotának helyreállítását is eredményezi. A listán szerepelhet ezen felül a jövő nemzedék: hiszen egy faj eltűnése kárként többek között azért nehezen számszerűsíthető, mert a veszteség nem felmérhető, hiszen nemcsak a tápláléklánc, a populáció egyik eleme esik ki, s változik meg ezáltal a flóra vagy a fauna, esünk el esetleg a faj jelenleg még fel sem fedezett hasznaitól, hanem kultúránk is szegényedik. Hogy viszonyul majd vajon ötven év múlva az akkori fiatalság Fekete István Keléjéhez vagy a gólyamadárról szóló népdalokhoz, mesékhez, babonákhoz, ha már csak az állatkertben láthatnak majd természetes közegéből kiszakított, esetleg a tartás érdekében repülésképtelenné csonkított gólyát? Minden más környezeti kárnak is ugyanígy viselői, kárvallottjai lesznek a jövő nemzedékei, ésszerű lenne tehát őket is felvenni a fenti listára.⁷²² Egyes nemzetközi szerződések nevesítik ugyan az emberiséget mint bizonyos környezethez való jogok közvetlen jogosultjait,⁷²³ ennek fényében egyes szerzők az emberiség jogalanyiságát is elismerhetőnek tartják,⁷²⁴ azonban a jogok deklarálása kevés.⁷²⁵

Az EU környezeti jogalkotására jellemző, hogy nem a nyilvánosság tagjaira ruház jogokat, ezért ők – összehasonlítva az uniós jog egyéb (tipikusan a piaci

⁷²¹ Így például eltérően rendelkezik az egyes tagállamok nemzeti joga a jogi személyek büntetőjogi felelősségéről, különböző közigazgatási szankciókat ismer a jogi és a természetes személyekre stb.

⁷²² Nemzetközi szinten kötelezték el magukat a részes államok például az 1997-ben Genfben az UNESCO keretében elfogadott nyilatkozattal (Declaration on the Responsibilities of the Present Generations towards Future Generations), emellett számos nemzeti jog hozott létre a jövő nemzedékek jogait védő szervezet: például Franciaországban egy kilenctagú tanács, más országokban országgyűlési biztos látja el ezt a feladatot. A témáról bővebben ld. Jávor i. m.

⁷²³ Például a Stockholmi Nyilatkozat 5. elve „A Föld meg nem újítható természeti erőforrásait oly módon kell alkalmazni, hogy az ne járjon a jövőbeni kimerülés kockázatával, továbbá az alkalmazásukból származó előnyökből az egész emberiség részesedjen.”, vagy ilyen rendelkezéseket tartalmaz az UNESCO 1972-es Párizsi Egyezménye a világ kulturális és természeti örökségének védelméről; az ENSZ keretében 1982-ben elfogadott Tengerjogi Egyezményében pedig az abban felállított Tengerfenék Hatóság is az emberiség nevében fog eljárni.

⁷²⁴ NAGY K. (1999) i. m. 15–17.

⁷²⁵ Ld. a témáról bővebben például MAJTÉNYI B. (2002) i. m. 275–300.

szereplők egyéni, gazdasági érdekeit érintő) területeivel⁷²⁶ – kevésbé férnek hozzá az EU jogának végrehajtására szolgáló jogi eljárásokhoz és jogorvoslati eszközökhöz a nemzeti és az uniós bíróságok előtt. S habár a civil társadalom kollektív jogai e szerint széles körben érvényesülnek az EU-n belül,⁷²⁷ vajon elégségesek-e ezek, élünk-e a lehetőségeinkkel?

5.3. Összegzés

Az Európai Unió joga mint folyamatosan fejlődésben lévő, terjeszkedő komplex rendszer napjainkra jelentős környezeti szabálytömeget halmozott fel. Ennek zöme közigazgatási jellegű, napjainkra azonban a felelősség nemcsak ezekben, hanem önálló jogalkotási aktusokban is megjelent. Első lépésben a tagállamok belső joguk harmonizálására kötelesek az adott normának megfelelően.⁷²⁸ A környezetvédelmi jog követelményei – ahogy az a jogrendszer egészében – azonban csak akkor érvényesülhetnek érdemben, ha a jogérvényesítés szervezeti, hatásköri, eljárási feltételrendszere kialakult és ténylegesen működik is. Ennek kiépítéséhez az uniós jog nem ad segítséget, a tagországokra bízva, csupán két alapvető elvárást fogalmaz meg. Egyrészt legyen egy, a végrehajtásért felelős szervezet (*competent body, organ, competent authority*), amelynek feladata és megjelölése is fontos, mert megadja az EU megfelelő szakterületi partnerét, a kapcsolattartót, másrészt ehhez kapcsolódóan érvényesüljön a feladat- és hatáskörök tényleges megvalósítására, működtetésére irányuló általános elvárás, amely azonosítható az EU jog végrehajtására vonatkozó elvárásokkal. Legyen tehát valós feladat- és hatáskör, legyen működőképes a kérdéses szervezet.⁷²⁹

A minimálisnak tűnő elvárások teljesítése ennek ellenére nem is olyan egyszerű. A szervezeti forma megkeresése az államszervezeten belül, annak megfelelő szintjének kiválasztása⁷³⁰ máris kihívást jelenthet: kinél módosítsunk, kihez telepítsünk újabb feladatot? Ennek megfelelően szabályozzuk feladat- és hatáskörüket, felvétellel, képzéssel biztosítunk mellé a feladatot ellátni tudó

⁷²⁶ WENERLÁS i. m. 3.

⁷²⁷ Ld. erről például SIPOS i. m. 267–289.

⁷²⁸ A jogharmonizációs kötelezettségről JANS–VEDDER i. m. 97–138., lépéseiről ld. HORVÁTH Zs. (2002) i. m. 26–34., az ezzel kapcsolatosan előforduló problémákról és nehézségekről példaként GELLÉRTHEGYI (2002a) i. m. 35–37.

⁷²⁹ A végrehajtás nehézségeiről ld. BÁNDI (2010) i. m. 3–11.

⁷³⁰ KARL i. m. 139–181.

munkaerőt, rendelünk ehhez forrásokat, s akkor még a társadalmi részvétel alapkövetelményének biztosításáról nem is beszéltünk.⁷³¹

A szervezet kialakítását követően a végrehajtás következne,⁷³² ahol a környezet ügye uniós szinten a leginkább deficites. A norma átültetése ellenőrizhető: a tagállamok megszabott határidőre jelentést tesznek erről, így elmaradása esetére szankciókkal számolhatnak.⁷³³ A szervezetrendszer már problémásabb, azonban ennek egy része is jól vizsgálható: van-e kijelölt szerv, van-e hatásköre, ez technikai kérdés. Az eljárásrend vizsgálata már nehezebb, a források, a felkészültség pedig kifejezetten szűk keresztmetszet.

Az eljárási szabályok körében külön említést érdemel a perindítási jog, az igényérvényesítés lehetőségének kérdése.⁷³⁴ A hatóság előtti fellépés lehetőségét főszabályként az egyes tagállamok szabályozzák. A Lisszaboni Szerződés hatálybalépése előtt az EK Szerződés 230. cikk (4) bekezdése tartalmazta a magánszemélyek perindítási jogának feltételeit az uniós bíróságok előtt: „Bármely természetes vagy jogi személy azonos feltételek mellett indíthat eljárást a neki címzett határozat vagy az olyan határozat ellen, amelyet ugyan rendeletként vagy egy másik személyhez címzett határozatként hoztak, de őt közvetlenül és személyében érinti.” Ez a rendelkezés lehetővé tette tehát magánszemélyek számára, hogy eljárást indítsanak olyan egyedi vagy általános hatályú jogi aktusok ellen, amelyek – egy rendelethez hasonlóan – közvetlenül érintik őket, és sajátos jellemzőik vagy az őket minden más személytől megkülönböztető ténybeli helyzet folytán vonatkoznak rájuk, és e ténynél fogva egy határozat címzettjéhez hasonló módon őket egyénítik.⁷³⁵

A Bíróság esetjogának kialakítása során mindeddig következetesen kiállt amellett, hogy a Szerződés teljes jogorvoslati és eljárási rendszert hozott létre, melynek célja, hogy a Bíróságra ruházza az uniós intézmények jogi aktusai jogszerűségének felülvizsgálatát.⁷³⁶ Álláspontja kialakításakor nem vette azonban figyelembe, hogy az említett rendelkezés következetes alkalmazása – a személyes érintettség feltétele miatt – nem tette lehetővé, hogy a környezetvédő civil szervezetek bizonyítani tudják a perindítási jogukat. Ennek pedig a környezeti

⁷³¹ WINTER (2013) i. m. 11–36.

⁷³² JANS–VEDDER–KARL i. m. 139–182.

⁷³³ KRÄMER (2012) i. m. 389–412.

⁷³⁴ Az alapjogok eljárásjogi területéről Ld. DEÁK i. m. 73–100.

⁷³⁵ Ld. a Bíróság 25/62. sz., Plaumann kontra Bizottság ügyben 1963. július 15-én hozott ítéletének [EBHT 1963., 197.] 223. pontját.

⁷³⁶ Ld. a C-50/00. P. sz., Unión de Pequeños Agricultores kontra Tanács ügyben 2002. július 25-én hozott ítélet [EBHT 2002., I-6677.] 40. pontját.

érdek érvényesülése tekintetében komoly kihatása lehet: az érdekeltek ugyanis források és kellő motiváció híján gyakran nem kezdeményeztek eljárást, szemben a felkészültebb, forrásokkal rendelkező és motivált civilekkel, akik pedig *nem kezdeményezhettek* eljárást.

Az EUMSZ 263. cikk (4) bekezdése változtatott az eddigi szabályokon. Egyrészt már nemcsak határozatokról, hanem általánosságban jogi aktusokról szól, lehetővé téve bármely jogi aktus elleni fellépést, másrészt nem követeli meg a személyes érintettséget a végrehajtási intézkedést nem igénylő rendeleti jellegű aktusok esetén. Ebben a formában sem beszélhetünk azonban a fellépés korlátlan lehetőségéről. Problémát jelent egyrészt, hogy az EUMSZ nem határozza meg a rendeleti jellegű aktus fogalmát, amit így a Bíróság pótol. Gyakorlatából kiderül, hogy a rendeleti jellegű jogi aktusok alatt olyan általános hatályú jogi aktusokat kell érteni, amelyek *közvetlenül érintik a magánszemélyeket*, és nem tartalmaznak végrehajtási intézkedéseket.⁷³⁷ Ez a kategória tehát általánosabb, mint az EUMSZ 290. cikk szerinti felhatalmazáson alapuló jogi aktusok köre, s egyben látható, hogy a jogalkotási aktusok ellen indított, megsemmisítés iránti keresetek elfogadhatóságának feltételei szigorúbbak, mint a rendeleti jellegű jogi aktusok ellen indítottak esetében.⁷³⁸ A környezeti civil szervezetek fellépési lehetőségei ennek fényében még távol állnak a lehetőségek teljességétől, a változás azonban ígéretes abból a szempontból, hogy bizonyítja, nem megmerevedett szabályokról van szó, elvben lehetséges tehát – valamikor – az áttörés.

Mindezekben a végrehajtási nehézségeken túl az egységes jogértelmezés és jogalkalmazás jogállami kritériumáról még nem is szóltunk, melynek biztosítása a végrehajtás fragmentált mivolta miatt még problémásabb, az EU és a tagállamok nagy, közös feladata, amellyel meglehetősen nehezen birkóznak.⁷³⁹

A harmonizáció felé ható jogalkotás bonyolult együttműködésen alapuló munka, amely folyamatos részeredmények összessége, igyekszik tartani a nagyobb koncepció irányait, több-kevesebb sikerrel. A felelősséget vizsgálva hosszú távon elmondhatjuk, hogy szabályozása egyre cizelláltabb, konkretizálódik, de a folyamat még messze nem teljes. Az uniós jogalkotás – amennyiben lehetséges – a felelősség kiterjesztése felé hat, kiemelt érdek ugyanis, hogy tartósan ne lehessen megszabadulni a felelősségtől. Az erre adott tagállami reakciók színes képet mutatnak, a belső jogi, a társadalmi, a politikai helyzet

⁷³⁷ Ld. erről a fentebb már említett T-18/10. sz., Inuit Tapiriit Kanatami and Others kontra Parlament és Tanács ügyben, 2011. szeptember 6-án hozott végzés 44–47. pontjait.

⁷³⁸ PÁNOVICS i. m. 145.

⁷³⁹ MACROR–MADNE–MAYR i. m. 37–52.

függvényében, különböző hatékonysággal és iramban, de mégiscsak tesznek előremutató lépéseket.

Koncepcionális szinten a fejlődés nehézségét jelentik például a gazdasági, a pénzügyi nehézségek, a megfelelő pénzügyi bázis kialakításának kérdése, az állam szerepének megtalálása, az atomenergia társadalmi megítélése és hozzáállása, a szemléletmód különbözősége általában is. A szemlélet változásának jelei azonban vannak, gondoljunk például az Európai Unió Alkotmányos Szerződésére⁷⁴⁰ vagy az Alapjogi Chartára, hiszen mindkét dokumentum megemlékezik a környezetvédelemről: még ha kifejezett jogként nem is tartalmazza azt,⁷⁴¹ remélhetőleg azon az úton haladunk, hogy idővel ez is megtörténik.

Az értekezés csak az uniós jogalkotás szabályainak hatását vizsgálja az egyes tagállamokra, bár a tagállamok egymásra és a közösségre való hatása szintén jelentős, de az hatalmas, ámbár kétségtelenül rendkívül érdekes anyag lenne. A környezeti felelősségi normák fejlődése, alakulása folyamatos, a különböző szinteken, különböző ágazatokban eltérő iramban zajlik. A nemzetközi jog területén az aktív lépések sora politikai okok miatt lelassult, de folyamatos igény mutatkozik a normák létrehozatalára és hatékony kikényszerítésére, valódi realitása ennek jelen kondíciók mellett nem látszik. Nem elhanyagolható azonban a nemzetközi jog közvetett, például a nem kötelező normákon keresztül kifejtett jogfejlesztő hatása. Az elvek, a modellszabályok, az akciótervek és az egyéb dokumentumok komoly hatással vannak az elméleti háttér, az alternatívák számbavétele és az összehangolt fejlesztés területén.

Az elmúlt évtizedben jócskán történt előrelépés az uniós jogban a környezeti felelősségi rendszer kiépítése felé. Leszögezhetjük, hogy az egyes nemzeti jogok saját, egymástól igencsak eltérő szabályai játsszák még mindig a főszerepet a környezetet érő károsodásokkal szembeni harcban. A környezeti felelősség fejlődése azonban halad tovább, a jogintézmények kidolgozottsági fokának növekedésével az elvárások, a határértékek, az előírások egyre szigorúbbak, a kimentés lehetősége szűkül, ezzel párhuzamosan az objektív felelősségi kategória köre bővül, megjelennek olyan jogintézmények, amelyek a sérelmet szenvedők helyzetét könnyítik, akár konkrét sértett nélkül is lehetővé teszik szankciók alkalmazását. Az EU előtt kétség kívül nagyobb lehetőségek vannak ezen a területen, számolni

⁷⁴⁰ Az EU 2004-ben fogadta el a Szerződést az európai alkotmány létrehozásáról, HL C 310, 2004.12.16., ami a francia és a holland népszavazás elutasító eredménye miatt nem lépett hatályba, bár a tagállamok többsége ratifikálta. Bővebben ld. pl. MÜLLER i. m. 3–7., a hatálybalépésének nehézségeiről GANCZER i. m. 99–148., az egyes vélemények tekintetében FRIEDERY i. m. 347–354.

⁷⁴¹ Szerződés európai alkotmány létrehozásáról II-97. cikk, HL C 310, 2004.12.16., Alapjogi Charta HL C 326, 2012.10.26., 391–407. o., 37. cikk.

kell azonban a fejlődés nehézségeivel, zsákutcáival, például a felmerülő közgazdasági problémákkal, a felelősség hatékonyságának megítélési nehézségeivel, területileg eltérő jellegével, végrehajtástól függésével, az időmúlás kérdésével, a környezeti kockázat kezelésének nehézségeivel, olyan elvi problémákról nem is beszélve, mint a környezeti kár fogalmának amorf volta.

Az uniós jog fejlődésének vannak kétségtelenül felismerhető fejlődési irányai, amelyekkel számolhatunk. Az EU-n belül évtizedek óta vannak a tagállamok magánjogának, benne a felelősségi jognak az egységesítésére irányuló törekvések, amelynek tudományos eredményein túli konkrét megvalósulása egyes vélemények szerint „nem tűnik reális célnak”,⁷⁴² míg mások szerint: „A kérdés már régen eldőlt. Az egységes belső piac [...] belátható időn belül ki fogja kényszeríteni [az egységes európai magánjogot]”.⁷⁴³ A környezeti polgári jogi felelősség kérdése az egyes tagállamok jogrendszerének különbözősége, másrészt a téma szuverenitásba vágó mivolta miatt akadozik; várhatóan az európai magánjog megalkotásának folyamatába illeszkedve fog újból előtérbe kerülni, ha ez a lehetetlennek látszó munka az EU jogalkotásában valós teret kap.

Az első generációs környezeti felelősségi szabályok – ahol követelmény az intézmény megléte – betöltötték szerepüket, megalapozták a felelősség rendszerét. A második generációs – tartalmi elvárásokat támasztó – szabályok továbbfejlődése előtt azonban még jócskán vannak távlatok, ahogy a harmadik generációs – konkrét felelősségi eszközök, alakzatok, jogintézmények átvételét előíró – normák előtt is. A Bíróság jogszolgáltató tevékenységének eredményeként valószínű, hogy a már létező második generációs tartalmi követelmények további pontosításra kerülnek, ugyanakkor a jogszabályalkotás ezen a területen is további fejlődés előtt áll. Az uniós normaalkotásban kitapintható általános vonás, hogy – ha csak lehet – a szabály a felelősségalapítás felé hasson, a felelősség fokozatosan szigorodjon és – egyre cizelláltabb elvárásokat, szankciókat előírva – pontosabbá váljon.

A nemrégiben született közigazgatási felelősségi irányelv és a büntető irányelv az egyes tagállami jogokban immár önálló életre kelt, s az azok kapcsán felmerülő újabb problémák, a Bíróság jogértelmezést segítő döntései már elő is kerültek. A kialakuló, szerencsés esetben egységes gyakorlat⁷⁴⁴ és a lehetséges felülvizsgálat újabb lehetőség a továbblépésre. A harmadik generációs

⁷⁴² MENYHÁRD (2007) i. m. 284.

⁷⁴³ MOHI i. m. 238.

⁷⁴⁴ JANS–MACRORY–MORENO MOLINA i. m.

felelősségi szabályok továbbfejlődése útjának azonban sokkal inkább a jogszabályalkotás tűnik.

A harmonizáció felé ható jogszabályalkotás ugyanakkor nem önjáró, nagyban függ a tagállamok készségétől – ami nem osztatlan, ahogy azt láttuk –, végrehajtásuktól és a jogalanyok reakcióitól. Ez utóbbival kapcsolatban ígéretes a felmérések által mutatott nagyfokú társadalmi támogatás és a jogkövetés akár tagállamokkal szembeni kikényszerítése, ahogy azt a keresetindítási kedv is mutatja. Valójában azonban az elkerülhetetlen végrehajtás, a felelősségi szabályokon keresztül tényleges kikényszerítés lenne a próbája bármely papíron létrehozott rendszernek, egy papíron is csupán vázként, foltokban létező rendszer elfogadása és támogatása nem jelenti egy ténylegesen fennálló, kérlelhetetlenül megkerülhetetlen szabálytömeg önkéntes követését és valós szankcióinak szó nélküli elszenvedését.

6. A KÖRNYEZETI FELELŐSSÉG HELYZETE A MAGYAR JOGRENDszerben

6.1. A környezetjog elvei

Környezetünk állapota az elmúlt évtizedektől kezdődően a hazai közéletben egyre komolyabb érdeklődésre számot tartó témává nőtte ki magát. Ezt a folyamatot tükrözi a mind nagyobb számban megjelenő, zömmel uniós alapon álló környezetvédelmi témájú jogszabályok tömege. A probléma felismerésén és orvoslásán túl sok egyéb tényező is befolyásolja a jogalkotást és a társadalom magatartását; például napjainkban – főként ugyancsak az Európai Unió befolyása nyomán – többek között a gazdasági válság hatására az energiahatékonyság növelése és a zöld gazdaságra való átállás került a fejlesztési célok, támogatandó prioritások közé. Ugyanakkor az elmúlt időszak környezeti katasztrófái hatására a hazai társadalom érzékenysége és érdeklődése is növekszik a téma iránt.

Mindazonáltal a slágertémákon túl sem feledkezhetünk meg a környezet védelmét szolgáló klasszikus jogi eszközökről, így a felelősségről sem. Kiemelt társadalmi érdek, hogy a környezet érdekét szolgáló jogszabályok betartásra kerüljenek, a szabályok összefüggő rendszert alkotva követendő magatartásmintát adjanak, amelynek betartását felelősségi intézmények garantálják. A környezet védelmét célzó normatömeg gyarapodásával a kikényszerítés eszközrendszerének is követnie kell a fejlődést, egyben bővülnie, finomodnia, változnia kell. Ezt a jogfejlődést a technika fejlődésén túl nagymértékben befolyásolja a nemzetközi jog, a nemzetközi együttműködés, ez utóbbiakon keresztül pedig az egyes nemzeti jogok.

A magyar jogrendszer római-germán hagyományokon nyugvó rendszere a környezeti kérdések megjelenésére rugalmasan és gyorsan reagált, sajátos jogintézményeket dolgozott ki vagy bevett jogintézmények tartalmának kiterjesztésével kezelte a felmerülő kérdéseket. A környezetjog hamar az intenzív fejlődés fázisába lépett, s mint terjeszkedő jogterület jogrendszerbeli elhelyezésének kérdését a mai napig nem tekinthetjük lezártnak. Keresztbefekvő jellege miatt

más jogterületek és jogágak intézményeit is előszeretettel használja, integratív szemlélete folytán az életviszonyok szabályozásának mindegyikébe figyelmet követel magának.

A környezetjog belső immanens fejlődésének a 2000-es évek elejéig hatalmas lökést adott Magyarország uniós csatlakozása, az uniós normák átvételének kényszere, valamint a meglévő szabályok harmonizációjának szükségessége. A csatlakozás kapcsán elvégzett munka az átvett normatömeeggel együtt hatalmas, amely normákat a tartalmukba való beleszólás nélkül, készen kaptuk.⁷⁴⁵ Uniós csatlakozásunkkal ez megváltozott, az azóta született és születő uniós normák kimunkálásába tagállamként már hazánk is közreműködik. Összességében így is elmondhatjuk, hogy a magyar környezetjog nem tisztán szerves fejlődés eredménye, részben feszített tempójú, kötelező külső elvárásokhoz igazított rendszer. Az alábbiakban annak vizsgálatára teszünk kísérletet, hogyan idomult a magyar jog a fejlődés diktálta kihívásokhoz és az EU felől érkező elvárásokhoz.

A hazai környezetpolitika alapidokumentumai a Nemzeti Környezetvédelmi Programok (NKP). 1997-ben elfogadott első változata⁷⁴⁶ az első olyan átfogó hazai környezetvédelmi dokumentum, amely kijelölte a magyar környezetpolitika általános – az EU környezetpolitikájával összhangban lévő – céljait és cselekvési irányait, és amely a környezeti elemek, rendszerek, valamint hatótényezők szerint határozza meg a követendő célkitűzéseket és az ahhoz kapcsolódó beavatkozási tervrendszert. A probléma nagyságát és a rutintalanságot mi sem bizonyítja jobban, minthogy a program 120 elérendő célt fogalmazott meg, hosszú és rövid távú célokat egyaránt, s nem állított fel prioritási sorrendet. A program forrásai és időtávja eleve teljesíthetetlen feladatnak bizonyult az évtizedek alatt felhalmozódott lemaradások kezelésére.

Jelenleg már a negyedik NKP-nál járunk, amely a program tervezésének alapelveit az EU 7. Környezetvédelmi Cselekvési Programjával és Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégiájával összhangban határozta meg, fő céljaul az ország fenntartható fejlődési pályára való átállásának elősegítéséhez a környezeti feltételek biztosítását tekinti.⁷⁴⁷ Legfontosabb stratégiai céljai ezen belül az életminőség és az emberi egészség környezeti feltételeinek javítása, másrészt a természeti értékek és erőforrások védelme, fenntartható használata, harmadszor a gazdaság zöldítése, az erőforrás-takarékosság és -hatékonyság ja-

⁷⁴⁵ Értelemszerűen itt a kötelező előírásokra gondolunk, a mérlegelést engedő szabályok átvétele, a csupán célt meghatározó, de szabad tagállami végrehajtást engedő stb. normák kivételek.

⁷⁴⁶ 83/1997. (IX. 26.) OGY határozat a Nemzeti Környezetvédelmi Programról.

⁷⁴⁷ NKP-IV., http://www.mtvsvz.hu/dynamic/nkp4_tervezet_kozig_ts_i_egyeztetes.pdf, 45.

vítása. A célok hasonlóak az előző programhoz, de még inkább érződik a 2008 óta tartó gazdasági világválság hatása, összességében azonban jól illeszkedik az EU stratégiai nyomvonalába. A hosszú távú tervezésnek számos, talán túl sok formája meghonosodott a hazai jogban az Európai Unióhoz való közeledésünk óta eltelt időben,⁷⁴⁸ ezek számbavétele helyett mindössze annak sommás megállapítására vállalkozunk, hogy ezek jól illeszkednek az uniós tervezés módszeréhez és tartalmához,⁷⁴⁹ ugyanakkor az elkészítésében közreműködők a trendek követése mellett igyekeznek azokat hazai tartalommal feltölteni.

A környezetpolitika és a környezetjog meghatározott céljai elérése érdekében végzett tevékenységét alapelvek köré szervezi. Ezen elvek nem csupán a környezetjogi szabályok megalkotása és végrehajtása során szolgálnak iránymutatásul, hanem ezen elveken keresztül az egyéb, nem célzottan környezeti érdeket szolgáló területeket is befolyásolni igyekszik a jogalkotó, amit a környezetvédelmi törvény kiterjesztésével ér, érhetne el. A környezeti integráció elve az uniós jog alapszerződési szintű rendelkezése,⁷⁵⁰ ami a jelenleg futó, 7. Környezeti Cselekvési Programjának egyik kiemelt prioritása.⁷⁵¹ Ugyanakkor az integráció alapelveinek törvényi szintű kimondására a magyar jogban csak részlegesen került sor.⁷⁵² Például a 2009–2014 között futó harmadik NKP rendelkezik a stratégiai tervezési tevékenységek összhangjáról,⁷⁵³ ahogyan a NKP-IV. is több helyütt említést tesz az integrációról. S bár a környezetpolitika általános elvei konkrét jogszabályi rendelkezéssé fordulhatnak egyrészt a környezetjog általános elveiként, másrészt az egyes szakterületekre jellemző

⁷⁴⁸ Így például a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégia, Nemzeti Biodiverzitás Stratégia, Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia.

⁷⁴⁹ Így például az NKP-hez hasonlóan uniós alapokon áll a fenntartható fejlődés elérését célzó Nemzeti Fenntartható Fejlődés Stratégia, illetve Keretstratégia. Míg NFFS 2007-ben készült először, még a kormány gondozásában, majd 2009-től a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Tanácsának gondozásában, addig a keretstratégia csupán 2013-ban került elfogadásra [18/2013. (III. 28.) OGY határozat a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiáról]. Mindez párhuzamba áll az EU először 2001-ben elfogadott Fenntartható Fejlődési Stratégiájával.

⁷⁵⁰ EUMSZ 11. cikk.

⁷⁵¹ HORVÁTH Zs. (2013) i. m. 31–51.

⁷⁵² Így például a Kvt. 1. § (2) bekezdés *d)* pont szerint a Kvt. elősegíti az állam más feladatainak a környezetvédelem követelményeivel való összhangját, amely álláspontom szerint nem egyenlő az EUMSZ által megfogalmazott azzal a követelménnyel, hogy a környezetvédelmi követelményeket be kell illeszteni az uniós politikák és tevékenységek meghatározásába és végrehajtásába. Egyrészt csupán az állami feladatokra vonatkozik, másrészt az összhang párhuzamos szabályozással és jogalkalmazással is megoldható. A Kvt. 3. § pedig csupán az ágazati törvények tekintetében írja elő a Kvt.-vel való összhangot, így annak alapjogszabályi jellege csupán velük szemben érvényesül.

⁷⁵³ 96/2009. (XII. 9.) OGY határozat a 2009–2014 közötti időszakra szóló Nemzeti Környezetvédelmi Programról.

speciális elvekként,⁷⁵⁴ ez jelenleg még várat magára, s az integráció elvének érvényesülése a gyakorlatban sok esetben elmarad.⁷⁵⁵

A környezeti követelmények integrálása nélkül fenntartható fejlődés sem képzelhető el, „az integráció valójában a fenntarthatóság környezetvédelmi szempontjainak egyik változata, illetve megvalósulási módja”; a fenntarthatóság „szinonimájaként” értelmezhető.⁷⁵⁶ Az EUMSZ által lefektetett integrációs alapelv adott esetben való alkalmazásának lehetősége külön vizsgálat tárgya lehet, bár annak jogi kötelezettségként való értelmezéséről eleve eltérő álláspontok léteznek,⁷⁵⁷ és az EU Bíróság előtti kikényszeríthetősége kétséges.⁷⁵⁸

A Kvt. által felsorolt környezetjogi alapelvek az elővigyázatosság, a megelőzés, a helyreállítás, az elérhető legjobb technika alkalmazása, a felelősség, az együttműködés, a tájékozódás, a tájékoztatás és a nyilvánosság elvei. Az elvek szintjén szűkmarkúan eljáró törvény felelősségi elvére térnek ki e helyt bővebben. A szennyező fizet elvének magyar átírata alapján a környezethasználó a Kvt.-ben meghatározott és más jogszabályokban szabályozott módon felelősséggel tartozik tevékenységének a környezetre gyakorolt hatásaiért.⁷⁵⁹ Az elv megfogalmazásával kapcsolatban több gondunk is adódik. Az elv vajon nem mindenkire kíván kiterjedni, csak bizonyos tevékenységet végző vagy eredményt produkáló személyekre? S ha mindenkire vonatkozik, miért nem azt mondja? Vizsgáljuk meg tehát először is a környezethasználó kifejezés tartalmát, s máris belefutunk a törvény túlságosan bonyolult sikerült fogalmi struktúrájába.

Környezethasználó az, aki a Kvt.-ben meghatározottak szerint a környezetet igénybe vevő, terhelő, veszélyeztető, illetőleg szennyező tevékenységet folytat.⁷⁶⁰ Ezzel szemben a környezethasználat a környezetnek vagy valamely elemének igénybevételével, illetőleg terhelésével járó tevékenység,⁷⁶¹ tehát máris továbbléphetünk az igénybevétel és a terhelés kifejezésekre. A környezet igénybevétele a környezetben változás előidézése, a környezetnek

⁷⁵⁴ BÁNDI (2011) i. m. 27.

⁷⁵⁵ BABAI-BELÁNSZKY-FÜLÖP-IFJ. ZLINSZKY i. m. 366. Ennek hatására történtek kísérletek az integráció elvének Alaptörvénybe foglalására, sikertelenül.

⁷⁵⁶ BÁNDI (2011b) i. m. 74., 77.

⁷⁵⁷ WINTER (2004) i. m. 11–31., DHONDT i. m. 81–84.

⁷⁵⁸ KRÁMER (2012) i. m. 39–41.

⁷⁵⁹ Kvt. 9. §.

⁷⁶⁰ Kvt. 2. §. (2) bekezdés *b*) pont, ami a 2. § (1) bekezdés *b*) pontjára utal.

⁷⁶¹ Kvt. 4. § 9. pont.

vagy elemének természeti erőforráskénti használata;⁷⁶² a környezetterhelés pedig valamely anyag vagy energia közvetlen vagy közvetett kibocsátása a környezetbe.⁷⁶³ Anélkül, hogy definiálnánk a környezet, a környezeti elem, a természeti erőforrás, a kibocsátás, a környezet veszélyeztetés és a környezet-szennyezés fogalmait, ismét nem jutottunk közelebb az elv személyi körnek meghatározásához. Álláspontom szerint az összetett, egymásra épülő fogalmi háló jelen esetben túlzó, akár a kötelezettségek megkerülésére is lehetőséget teremt, hisz lehetővé teszi bármely elem alóli kivétel bizonyítását és alapítását. Sőt, akár a környezethasználó fogalma is lehetővé teheti a szűkítő értelmezést, hiszen vagy környezetnek, s így környezethasználónak tekintek mindent és mindenkit,⁷⁶⁴ annak érdekében, hogy általánosan alkalmazható elvet kapjunk, vagy épp ellenkezőleg, s így a környezet szűk értelmű használata nélkül akár a környezet ugyanezen fogalmi körébe tartozó elemekben okozott károkért nem vagyok köteles – legalábbis ezen elv alapján – helytállni. Ha az elvet a nemzetközi s uniós gyakorlatnak megfelelően kiterjesztő értelemben kívánjuk használni, ahhoz a környezet fogalmának lehető legtágabb értelmezése mellett kerülhet csak sor. A Kvt. fogalmi rendszerének összehangolása és finomítása fontos – tekintve a jelenleg benne rejlő veszélyeket – feladat.

A felelősség módjának meghatározása szintén megszorítási lehetőséget tartalmaz, ami a törvény korábbi szövege alapján is fennállt, a hatályos szerint pedig még hangsúlyosabbá vált. Az elv alapján a környezethasználó a *Kvt.-ben meghatározott* és más jogszabályokban szabályozott módon tartozik helytállni a környezeti károkért, ebben az értelemben tehát csakis a Kvt. által nevesített felelősségi formák lennének alkalmazhatók környezeti károk esetére. Csakhogy a Kvt. nem tartalmazott és nem is tartalmazhat még utalás szintjén sem minden környezeti esetkörülményre alkalmazható felelősségi normát. Nem lehet feladata felsorolni az összes lehetséges normát, s miért is tenné. Ha a környezeti károkra alkalmazandó felelősségi szabályokhoz kíván kiegészítéseket tenni, akkor ezzel a megfogalmazással épp ellentétes hatást ért el. A jogszabályi rendelkezés logikai értelmezése szerint ugyanis a felelősségi elvnek csakis a Kvt.-ben meghatározott rendelkezések minősülnek, így a kiegészítő, a módosító, a környezeti érdeket hordozó rendelkezések, további alapelvek csakis ezekre alkalmazhatók, a nem nevesített alakzatokra az elv szigorú logikai értelmezése – *argumentum a contrario* – alapján még analógia útján sem. Ez is egy elképzelhető értelmezési

⁷⁶² Kvt. 4. § 4. pont.

⁷⁶³ Kvt. 4. § 6. pont.

⁷⁶⁴ Vö. 3. fejezet 1. a környezet fogalmáról elmondottak.

mód, szerencsére a gyakorlatban nem talákoztunk vele. Véleményem szerint ez az értelmezés épp ellentétes az elv, a Kvt. és a környezet védelmének eredeti céljaival.

Mely felelősségi alakzatokat határozza meg a törvény környezeti felelősségként? Nos, a környezethasználó büntetőjogi, polgári jogi és közigazgatási jogi felelősséggel tartozik tevékenységéért.⁷⁶⁵ A törvény módosítása előtt⁷⁶⁶ szerepelt a szövegben a szabálysértési felelősség is, ez azonban utóbb kikerült, az új szabálysértési törvény ugyanis már nem tartalmaz környezetvédelmi, természetvédelmi szabálysértéseket ekként nevesítve. Csakhogy továbbra is tartalmaz olyan szabálysértéseket, amelyek környezeti érdek sérelme esetén alkalmazhatók, például a vízszennyezés. Ezen túlmenően elvi lehetőségként tulajdonképpen egyéb felelősségi szabályok sorát citálhatnánk, ahol a környezeti érdek is sérül, s a felelősségi norma alkalmazása során a jogalkalmazó tekintettel lehetne, kellene lennie a környezeti szabályokra, s amelyek korábban sem szerepeltek a törvényben. Hogyan viszonyul például a törvény a nemzetközi jog normáihoz, mi a helyzet a munkaviszonnyal összefüggésben okozott károkkal és így tovább.

A felelősségi elv megfogalmazása még egy szűkítéssel él, nevezetesen akként rendelkezik, hogy a környezethasználó a *tevékenységével* okozott károkért tartozik helytállni. Ugyanakkor a kár nemcsak tevékenység, hanem mulasztás eredményeként is előállhat, a megfogalmazás sutasága, hogy ezt az eshetőséget tulajdonképpen kizárja. A gyakorlat és az alkalmazni rendelt további jogszabályok szerencsére nem teszik, ugyanakkor időszerű lenne javítani a jogszabályszöveg hibáját.

Az alapelvekhez kapcsolódó gondolatkör az egyes ágazati, szakterületi elvek környezetjogi elvekkel való összefésülésének, ütközésének, más tartalommal való feltöltésének, esetleges felhasználhatóságának kérdése, amelyet az integráció elvének szellemében vizsgálhatunk. Ilyen lehet például a polgári jogból ismert elvárható magatartás elve, a büntetőjog *nulla poena sine lege* elve, a közigazgatásban például a valóság-hű tényállásra alapított döntés elve. Ezen elvek saját jogterületük tekintetében fogalmazznak meg iránymutatásokat, elvi jellegüknek köszönhetően tartalmuk azonban a jogszabályi környezet, az életviszonyok, a társadalmi szokások, a technikai fejlődés és még sorolhatnánk minnek a változásával folyamatosan alakul. Hogyan alakul például az elvárhatóság a környezettel kapcsolatban? A tényállás megállapításának nehézségeit

⁷⁶⁵ Kvt. 101. § (1) bekezdés.

⁷⁶⁶ A 2012. április 15. előtt hatályos szövegben.

hogyan kezeli a közigazgatás olyan károk tekintetében, amelyek hosszú távú hatást fejtenek ki, s esetleg évek, évtizedek múlva értékelhetőek csak reálisan?

6.2. Az Alaptörvény

A következőkben az Alaptörvény környezeti vonatkozású rendelkezéseire térnek ki röviden, tekintve, hogy az alkotmányos rendelkezéssé tette, legalábbis részlegesen a szennyező fizet elvet. A környezet oltalmazására vonatkozó rendelkezés alapkötelességgé emelése mellett álló vélemények⁷⁶⁷ hatására került az Alaptörvénybe a természeti erőforrások, a kulturális értékek védelme, fenntartása, megőrzése kötelezettséggé váló megfogalmazása.⁷⁶⁸ Tulajdonképpen ezen kötelezettség megsértésének következményeként található az Alaptörvényben azon rendelkezés, miszerint aki a környezetben kárt okoz, köteles azt – törvényben meghatározottak szerint – helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni.⁷⁶⁹

Ez a megfogalmazás sok tekintetben szerencsésebb, mint a Kvt.-ben található. Az 'aki' fogalma alá bárki besorolható, így a személyi kör tekintetében felmerült aggályok itt nem állnak fenn. Ugyancsak nem szerepel a tevékenység mint kitétel, ennek következtében a károkozó magatartás bármely módon megvalósulhat, akár mulasztással is. Ugyanakkor a helytállás mikéntjét csupán a helyreállításban és a költségviselésben látja, ami a helytállás körét szűkíti le. A helyreállítással mint restitúciós igénnyel az egyes felelősségi szabályok szankciói között találkozhatunk. A helyreállítás költségeinek viselése azonban a szennyező fizet elvének szűk értelmezésére a szennyező által fizetendő költségek tekintetében. A helytállásnak ki kellene terjednie a szennyezés, a kár, a kárveszély által előidézett összes költségre, beleértve a megelőző intézkedések költségeit, a szennyezés csökkentése, kordában tartása érdekében tett intézkedések költségeit stb.⁷⁷⁰ Az idézett norma általában a költségviselésről rendelkezik tehát, nem pedig a károkozó által viselt felelősségről, amelynek a helyreállításon és költségviselésen kívül egyéb – például büntetőjogi, közigazgatási – következményei is lehetnek, s az Alaptörvény – legalábbis e helyen, ebben a megfogalmazásban – ezekről hallgat.

⁷⁶⁷ ÁDÁM (2005) i. m. 52., BABAI-BELÁNSZKY-FÜLÖP-IFJ. ZLINSZKY i. m. 362.

⁷⁶⁸ Alaptörvény P) cikk (1) bekezdés.

⁷⁶⁹ Alaptörvény XXI. cikk (2) bekezdés.

⁷⁷⁰ Ld. korábban a 2.4.1. fejezetnél a szennyező fizet elv kapcsán elmondottakat.

Fenti két elvi rendelkezés a szennyező fizet elvének megszorító értelmezését mutatja, ami épp ellentétes az aktuális trendekkel. Az alaptörvény tekintetében ez annál inkább szomorú, hiszen viszonylag friss jogszabályról van szó. Ennek ellenére egyetérthetünk azzal az állítással, hogy a szennyező fizet elvének Alaptörvényi szintre emelésével a célzott joghatás erőteljesen kifejezésre jut, amely az állami szerepkör bővülését is jelenti egyben a megvalósítás területén.⁷⁷¹

Az alkotmányos rendelkezések vizsgálatánál ki kell térnünk röviden a környezethez való jog hazai megítélésére. Ennek oka, hogy a felelősség terjedelmének vizsgálatához hozzátartozik a jogosítványok terjedelmének leírása, a jogok és kötelezettségek egyensúlyba állításának vizsgálata. A környezet védelmére vonatkozó rendelkezés első helyen az alkotmány előírásai között szerepelhet.⁷⁷² A szabályozási módok alapján alapvetően többféle megközelítési mód lehetséges: vagy a környezetet mint mindenkit megillető jogosultságot statuáljuk,⁷⁷³ vagy a környezet védelme mint állami kötelezettség fogalmazódik meg,⁷⁷⁴ esetleg mindkettő egyszerre,⁷⁷⁵ illetve eljárásjogi elvnek tekintve, például társadalmi részvétellel támogatva. Az egészséges környezethez való jog ennek leszűkített változatát jelenti.

A magyar jog az Alaptörvényben fekteti le azt az általános rendelkezést, miszerint Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.⁷⁷⁶ Ez a rendelkezés megismétlését jelenti a korábbi alkotmány 18. §-ába foglalt rendelkezésnek.⁷⁷⁷ Az Alaptörvény kiegészíti ezt a testi és lelki egészséghez fűződő jog érvényesülését biztosító állami kötelezettséggel, amelyhez hozzátartozik, hogy az állam ezt a környezet védelmének biztosításával segíti elő,⁷⁷⁸ valamint a fent említett, a környezet védelmére vonatkozó kötelezettséggel. Az egészséges környezethez való jog az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlata szerint alapjogi nézőpontból nem tekinthető alanyi jognak,⁷⁷⁹

⁷⁷¹ CsÁK (2012) i. m. 2.

⁷⁷² ÁDÁM (2002) i. m. 193–203.

⁷⁷³ Így tesz a spanyol, a portugál, a belga alkotmány.

⁷⁷⁴ Ez szerepel az osztrák és a német alaptörvényekben.

⁷⁷⁵ Mint például a lett alkotmány. A környezetvédelem egyes alkotmányokban elfoglalt helyéről ld. FODOR L. (2006) i. m.

⁷⁷⁶ Alaptörvény XXI. cikk (1) bekezdés. Az „egészséges” és az „emberi” jelzők jelentőségéről ld. HORVÁTH G. (2013) i. m. 226–227.

⁷⁷⁷ 1949. évi XX. törvény.

⁷⁷⁸ Alaptörvény XX. cikk.

⁷⁷⁹ Ld. erről a 28/1994. (V. 20.) AB határozat III.2.a) pont: „A környezethez való jog jelenlegi formájában nem alanyi alapjog, de nem is pusztán alkotmányos feladat vagy államcél [...]” Az alapjogi jellegéről és a környezethez való jog értelmezéséről ld. FODOR (2007) i. m. 5–19.,

ugyanakkor az állam kötelessége e területen az élet természeti alapjainak védelme és a véges javakkal való gazdálkodás intézményeinek kiépítése.⁷⁸⁰ Az állami kötelezettségek⁷⁸¹ témánk szempontjából lényeges értelmezésére pedig elfogadhatjuk alapként az Alkotmánybíróság egyik korai döntéséhez fűzött különvéleménybe foglalt azon megállapítást, miszerint

„a vizsgált alapjoghoz kapcsolódó állami érvényesítési kötelesség magába foglalja [...] e. a minőségi mutatók megsértése, vagyis az egészséges környezet károsítása esetére a kijavítás eszközeinek és módozatainak, valamint a kárfelelősség érvényesítési rendjének meghatározását”⁷⁸²

Az Alaptörvény egészét vizsgálva – a Nemzeti Hitvallástól az egyes környezetvédelemre, a jövő nemzedékekre, a környezeti felelősségre vonatkozó rendelkezéseken át egyetérthetünk azzal a megállapítással, hogy van lehetőség a környezethez való jog alapjogi jellegének erősödésére.⁷⁸³ Az Alaptörvény változása, azaz a környezethez való jog életvédelmi elemének, a környezet megóvására vonatkozó kötelezettségeknek s az állam kötelezettségeinek erősödése, konkretizálódása lehetővé tesz egy olyan alkotmányértelmezést, amely a környezetbe való beavatkozás esetére alkotmányos igényt keletkeztetne a sérelmes magatartás kizárására, orvoslására, másrészt erősítené az állam pozitív kötelezettségeit a környezeti értékek megóvására, védelmére.⁷⁸⁴ A szemléletváltást azonban elsősorban nem egy jogszabály vagy akár az alkotmány normatív ereje, hanem a társadalmi szemléletváltás és a jogfejlődés együtt eredményezhetik.⁷⁸⁵

Az Alaptörvény számos, környezeti szempontból jelentős újítással rendelkezik, kezdve a fenntartható fejlődés gondolatától, több helyen visszaköszön a

alapvető emberi jogi jellegéről BAKÁCS (1995) i. m. 277. Fenti alkotmánybíróági határozat nemzetközi elismertségéről ld. FÜLÖP (2012) i. m. 78.

⁷⁸⁰ 996/G/1990. AB határozat

⁷⁸¹ A környezethez való jog mint önállóult intézményvédelem kifejtését ld. pl. SCHANDA–BALOGH i. m. 105–106.

⁷⁸² 996/G/1990. AB határozathoz Ádám Antal és Zlinszky János különvéleménye. A környezeti károk megítélése a minőségi mutatóktól való függősége tekintetében nem általánosan elfogadott.

⁷⁸³ CSINK–T. KOVÁCS i. m. 1.

⁷⁸⁴ Uo. 20.

⁷⁸⁵ A környezethez való jog értelmezésének kérdéséhez és az Alkotmánybíróság gyakorlatához ld. BAJOR i. m. 217–232., BÁNDI (2005b) i. m. 100–127., BÁNDI–PÉTER i. m. 102–163.

jövő generációkért érzett felelősség, a természet megóvása,⁷⁸⁶ környezeti szempontból tehát mindenképpen pozitívan értékelhető a gyors alkotmányozás.⁷⁸⁷

Az uniós hatás megítéléséhez két szempontot kell mérlegelnünk. Egyrészt a direkt hatásokét, azaz van-e olyan uniós norma, amelynek közvetlen hatása lehet ezekre a változásokra, amelynek átültetéséről, követéséről beszélhetünk. Ebben a tekintetben nemleges választ adhatunk, hiszen az előző fejezetben láthattuk, hogy környezeti alapjogok tekintetében az EU csupán a kezdeti lépéseknél tart. Az Alaptörvény környezethez fűződő rendelkezései, a felelősség elvének beemelése, a kötelezettség alapítása, a jövő nemzedékek tekintetbe vétele meghaladja az Alapjogi Charta által deklarált jogokat.

Az alapelveket tekintve azonban a helyzet épp fordított: az uniós jog komoly előrehaladást mutat a magyar joghoz képest. Az alapelvek köre, kidolgozottsága, érvényesülése – gondolok itt az integráció elvére – messze meghaladja a hazai jog és gyakorlat jelen állapotát, ebben a tekintetben tehát van hová fejlődni. Ahogy azt a szennyező fizet elv kontra felelősség elvének értelmezése kapcsán láthattuk, nemcsak megfogalmazásában, hanem tartalmában is különbözik a kettő egymástól.

Az Európai Unió, a jogharmonizáció indirekt hatásairól sem feledkezhetünk azonban meg, véleményem szerint ez komoly hatást gyakorolt az Alaptörvény megszületésekor. Az Európai Unió számára a környezet védelme kiemelten fontos terület. Ez a szemléletmód egyrészt mint társadalmi hatás, másrészt a környezetvédelmi szabályok száma, intenzív fejlődése, az átvétellel járó feszített munka nyomán begyűrűzött hazánkba is. Ennek eredménye az a szemléletmódbeli változás, amit az Alaptörvény a környezetre vonatkozó változtatásain keresztül tükröz vagy tükrözni próbál. A szemléletmód, a prioritás változása pedig mindenképpen üdvözlendő, akkor is, ha ennek kidolgozottsága és jogi formába öntése terén nem járt teljes sikerrel.

6.3. A környezeti felelősség közös szabályai

A környezetjog keresztbefekvő, horizontális, integratív jellege miatt a környezetjogi felelősség vizsgálata mentén a magyar jog egésze bevonható lenne a vizsgálatba. Határt kell azonban szabnunk, így vizsgálatunk tárgya elsősorban

⁷⁸⁶ Az Alaptörvény környezetjogi rendelkezéseinek további vizsgálatát ld. pl. FODOR (2012???) i. m. 641–652., FÜLÖP i. m. (2012) i. m. 76–87., JULESZ (2012) i. m. 36–38.

⁷⁸⁷ A más szempontból felmerülő aggályokkal kapcsolatban ld. pl. ARATÓ–HALMAI–KIS i. m. 61–77., HALMAI–SCHEPPELE i. m. 5–34.

az uniós jog hatása ezen a területen. Emellett azonban számos, az értekezésben pusztán néhány jellemző vonással megemlített intézmény alkalmas a felelősség intézményei közül a környezeti érdek érvényesítésére, a környezeti károk kezelésére.

A környezet mindannyiunk közös ügye, a közérdek védelmére rendelt jogintézmények így fokozott szerephez jutnak a környezet védelmében. A közjog–magánjog elválasztásának határvonalát – az uralkodó jogtudományi álláspont szerint – az érdekelmélet határozza meg.⁷⁸⁸ S habár a közérdek érvényesítése nem korlátozódik pusztán a közjog terepére,⁷⁸⁹ annak karakterisztikus jegye. A közérdek védelmére szolgáló legfontosabb szabályok közül a közigazgatási felelősség és a büntető anyagi jog szabályait tekintjük át részletesebben, hiszen – ahogy az előző fejezetből látszik – ezen a területen születtek kifejezetten környezeti felelősséget szabályozó irányelvek. Emellett azonban a közjog területén említést érdemelnek a közigazgatási bírság, a szabálysértési jog rendelkezései, a magánjogban a polgári jog egyes intézményei, közvetve a társasági jog és a munkajog felelősségi szabályai. Nem feledkezhetünk meg azonban arról sem, hogy az eljárási, szervezeti jog is tartalmaz témánk szempontjából jelentős rendelkezéseket, gondoljunk a környezetvédelmi szervezetek fellépési lehetőségének, a társadalmi részvételnek a szabályaira, a hatósági eljárásokra, a szervezeti szabályokra vagy akár az ügyészség speciális szerepére.

A téma bemutatását a környezet védelmének általános szabályairól szóló törvény (Kvt.) felelősségi szabályaival kell kezdenünk. A felelősség elvének kimondásán túl külön fejezetben rendelkezik a törvény a környezetért viselt felelősségről, amikor *A jogi felelősség általános alapja* cím alatt a felelősség összes formájára vonatkozó közös szabályokat állapít meg, kezdjük tehát a közös szabályok vizsgálatával. Előrebocsátjuk, hogy bár a környezetvédelmi törvény jellemzői alapján zömmel közjogi szabálynak minősül, ezen részben valójában a környezetért viselt felelősség közös, közjogi és magánjogi alapjait kívánja lefektetni.

Mivel a vizsgálat alapvető célja az uniós normák, jelen esetben elsősorban az előző fejezetben ismertetett uniós irányelvek hatásának vizsgálata, így a kutatás erre koncentrálni ezen fejezet elemzése során is. A környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről szóló 2004/35/EK

⁷⁸⁸ PETRIK (2010) i. m. 522.

⁷⁸⁹ KOI i. m. 77–106.

irányelv⁷⁹⁰ átvételéről a magyar jog az egyes környezetvédelmi tárgyú törvények környezeti felelősséggel összefüggő módosításáról szóló 2007. évi XXIX. törvénnyel rendelkezett, amely 2007. április 30-ával léptette hatályba módosító rendelkezéseit. Ennek megfelelően vizsgálatunk szempontjából a 2007. április 30. előtti és az azt követő szövegváltozatoknak van jelentőségük. Ennek megfelelően a továbbiakban a korábbi és a hatályos – vagy ahol szükséges, az időközbeni változásokra is kitérve – állapot alapján vizsgálom a jogszabály szövegét.

A Kvt. a jogi felelősség általános alapját megállapító szakasza a környezethasználó általános felelősségét mondja ki.⁷⁹¹ A rendelkezés szövege alaposan megváltozott,⁷⁹² időközbeni szövegszerű változása a szabálysértési jogi felelősség kikerülése,⁷⁹³ ami a szabálysértési jog rekodifikációjával következett be.⁷⁹⁴ Az eredeti szöveg jelentős karcsúsodását figyelhetjük meg. Nézzük, ez tartalmi tekintetben is szűkítést eredményezett-e.

Először a hatályos szabályt szemügyre véve elemezzük az ezzel kapcsolatos kérdéseket. A felelősség alanyának vizsgálata során az általánoshoz képest jobb helyzetből indulunk, ugyanis a norma vizsgálható alanyi kört jelöl meg, szemben a közigazgatási szankciók alanyainak rendszerinti bizonytalanságával.⁷⁹⁵ A felelősség alanya jelenleg a környezethasználó, aki a Kvt.-ben meghatározottak szerint a környezetet igénybe vevő, terhelő, veszélyeztető, illetőleg szeny-

⁷⁹⁰ HL L 143, 30.4.2004., magyar különkiadás 15/8. 357–375., ELD (Environmental Liability Directive).

⁷⁹¹ Kvt. 101. § (1) bekezdés jelenleg hatályos szövege: „A környezethasználó az e törvényben meghatározott és más jogszabályokban szabályozott módon büntetőjogi, polgári jogi és közigazgatási jogi felelősséggel tartozik tevékenységének a környezetre gyakorolt hatásaiért.”

⁷⁹² Kvt. 101. § (1) eredeti szövege 2007. IV. 30-ig: „Aki tevékenységével vagy mulasztásával a környezetet veszélyezteti, szennyezi vagy károsítja, illetőleg tevékenységét a környezetvédelmi előírások megszegésével folytatja (a továbbiakban együtt: jogsértő tevékenység) az e törvényben foglalt és a külön jogszabályokban meghatározott (büntetőjogi, polgári jogi, államigazgatási jogi stb.) felelősséggel tartozik.”

⁷⁹³ Kvt. 101. § (1) bekezdés 2007. IV. 30. és 2012. IV. 15. között hatályos szövege: „A környezethasználó az e törvényben meghatározott és más jogszabályokban szabályozott módon büntetőjogi, szabálysértési jogi, polgári jogi és közigazgatási jogi felelősséggel tartozik tevékenységének a környezetre gyakorolt hatásaiért.”

⁷⁹⁴ Módosította a 2012. évi II. törvény, hatályos 2012. április 15-étől, a szabálysértési törvény hatálybalépésétől.

⁷⁹⁵ Kis-NAGY i. m. 30–88. E szerint a közigazgatási szankciók alanyának meghatározása általában problematikus, mert az elkövetőknek nincs tudományos vagy jogszabályi meghatározása, a megsértett közigazgatási kötelezettségnek többnyire nincs speciális címzettje, a jogsértés elkövetésében pedig többen működnek közre. Az ezzel kapcsolatos további problémákat ld. uo.

nyező tevékenységet folytató személy.⁷⁹⁶ A korábbi⁷⁹⁷ meghatározás szerint a környezet-igénybevétel vagy -terhelést hatósági engedéllyel végző személy a környezethasználó, az engedély elem a hatályos szabályozásból elmaradt, ami határozottan egyszerűsítette a rendszert. Ugyanakkor a korábbi rendelkezés a kötelezettség alanyának tekintett bárkit, „aki” megvalósítja a felelősség-alapító tevékenységeket vagy mulasztásokat. Azonos-e tartalmában az „aki” a környezethasználóval vagy legalábbis felelősségük azonos-e?

A környezethasználó fogalmának értelmezéséhez azonban, ahogy azt fentebb láttuk, további fogalmak értelmezése szükséges. A környezet igénybevétele a környezetben bármilyen változás előidézése, a környezetnek vagy elemének természeti erőforráskénti használata,⁷⁹⁸ a környezetterhelés valamely anyag vagy energia közvetlen vagy közvetett kibocsátása a környezetbe.⁷⁹⁹ A környezetveszélyeztetés a környezetkárosodás⁸⁰⁰ bekövetkezésének közvetlen veszélye, a környezetszennyezés a környezet valamely elemének a kibocsátási határértéket meghaladó terhelése. A környezethasználat ennek fényében a környezettel kapcsolatos, azt érintő valamennyi tevékenységet lefedi, függetlenül annak hatásától. Az „aki” kategóriájához képest szűkíti a képet a környezet jogszabályi értelmezése,⁸⁰¹ hiszen az azzal kapcsolatos használói magatartások tanúsítóit vonhatjuk alá, míg korábban zömmel⁸⁰² a magatartás eredménye alapján értékeltük ezt. A hatás fokozott negatív jellege alapján beszélhetünk tehát jelenleg környezetkárosításról – annak veszélye esetén környezetveszélyeztetésről – és környezetszennyezésről.⁸⁰³

⁷⁹⁶ Kvt. 2. § (2) bekezdés *b*) pont alapján, ami visszautal az (1) bekezdés *b*) pontjára. Egyébiránt a Kvt. 4. § 9. pont alapján *környezethasználat*: a környezetnek vagy valamely elemének igénybevétele, illetőleg terhelésével járó tevékenység, nem említi a szennyezés és veszélyeztetés kategóriáit. Ugyanakkor sajnálatos módon magatartásként csupán a tevékenységeket nevezi meg, a mulasztások kimaradnak.

⁷⁹⁷ 2007. IV. 30.-át, azaz az ELD-t átültető jogszabály-módosítást megelőző állapot szerinti szöveg.

⁷⁹⁸ Kvt. 4. § 4. pont.

⁷⁹⁹ Kvt. 4. § 6. pont.

⁸⁰⁰ Környezetkárosodás: a környezetben, illetve valamely környezeti elemben közvetlenül vagy közvetve bekövetkező, mérhető, jelentős kedvezőtlen változás, illetve valamely környezeti elem által nyújtott szolgáltatás közvetlen vagy közvetett, mérhető, jelentős romlása.

⁸⁰¹ Kvt. 4. § 2. környezet: a környezeti elemek, azok rendszerei, folyamatai, szerkezete.

⁸⁰² Kivétel a környezetvédelmi előírások megsértésével végzett tevékenység, ott korábban sem az eredmény, hanem a mód számított.

⁸⁰³ A Kvt. hatálya természetes és jogi személyekre, valamint jogi személyiség nélküli szervezetekre terjed ki. Ennek fényében vajon környezeti kár-e mondjuk az állatok által okozott kár? Például a természetvédelmi törvény alapján a védett állatfaj egyedének kártételéért a természetvédelmi hatóság által fizetendő kártalanítás környezeti kárért jár (a természet vé-

A jelenlegi fogalmi rendszer az ELD átvételével kapcsolatos törvénymódosítás következménye; bár az ELD alapvető változásokat nem hozott, jobbra új elemek megjelenését jelentette. A fogalmi rendszerben bekövetkezett változások az irányelv fogalmainak tartalmi átvételét szolgálták, a fogalmak száma, a rendszer összetettsége azonban nem annak eredménye, az a korábbi időállapotban is nagy volt, a magyar törvényhozás saját terméke. Az elméleti vitában⁸⁰⁴ a környezetkárosítás körének, nagyságának meghatározása a kérdés – a törvény szövege szerint a környezet igénybevétele, terhelése és szennyezése, ha nem okoz a környezetben jelentős, mérhető változást, akkor nem minősül környezetkárosításnak. A fogalmi rendszer bonyolultságát jól illusztrálja a fogalomértelmezés miatt kialakuló korábbi, sokszor helytelen gyakorlat,⁸⁰⁵ amelyet a szabályváltozás kiküszöböl.

A környezetkárosodás, környezetkárosítás fogalmának meghatározása a környezeti kár kategóriáját is meghatározza.⁸⁰⁶ A korábbi, határértékekhez kötött fogalmak a mérhető, kedvezőtlen változás kitételével egyszerűbb bizonyítást igényelnek, s így szigorúbbá válnak. A mérhetőség kritériuma a változás objektív vizsgálatosságát írja elő azzal, hogy legyen számszerűsíthető, vizsgálható, külső szemlélő által is megállapítható a környezet állapotában beálló változás. Ugyanakkor annak megkövetelése, hogy ez a mérhető változás jelentős legyen, már a gyakorlat által kialakítandó, a bíróság, a hatóság mérlegelési körébe tartozik. Jelentős lehet ugyanis a változás statisztikailag úgy is, hogy még mindig elhanyagolható szinten marad, duplájára növe például még mindig az észlelhetőségi küszöb alatti, ugyanakkor a helyzet fordítottja is fennállhat, statisztikai értelemben, számszerűsítve kis változás, ami mondjuk így is csupán az országos átlaghoz való közeledésre elég környezeti szempontból vagy a szubjektív megítélés alapján már túllép az eltűrhető kategórián. A környezet-szennyezés kibocsátási határértéket meghaladó mivolta okán bizonyos, hogy mérhető változást okoz, ugyanakkor annak jelentős voltát a törvény nem tekinti

delméről szóló 1996. évi LIII. tv. 74. §)? S mi a helyzet, ha két állat egymásban tesz kárt vagy az élőhelyében? Környezet okoz kárt a környezetnek? Avagy ez nem kár, nem környezeti kár? Az ember hogyan, milyen jogalapon regulálja ezt a károk szemszögéből nézve?

⁸⁰⁴ Ld. 3.2. alfejezet, mely szerint a környezethasználat bármely formája alkalmas lehet a környezeti kár megállapítására, a környezetkárosítás buborék tehát akár el is nyelhetné a többit, avagy épp ellenkezőleg, csupán a környezetszennyezés buborék egy részére terjedne ki.

⁸⁰⁵ BAKOS i. m. 462–467.

⁸⁰⁶ A kérdéskörrel ld. a 3.2. alfejezetet.

automatikusnak, elvben tehát lehetséges olyan környezetszennyezés is, amely nem okoz környezetkárosodást.⁸⁰⁷

A gyakorlati problémát a továbbiakban a környezetveszélyeztetés fogalma jelentheti: a mérhető, jelentős kedvezőtlen változás bekövetkezésének a közvetlen veszélye kitételből a veszély közvetlenségének kérdése okozhat nehézséget. A közvetlen veszély meghatározására azonban találunk mankót más jogterületeken, amiből az értelmezés megszülethet.⁸⁰⁸ Másrészt a kárveszély mértékének becslése is gond lehet, azaz annak megítélése, a veszély valóban jelentős változás előidézésével fenyeget-e, lásd a jelentős változás megítélésénél elmondottakat. A becslés eltérést engedő, lehetővé teszi a szubjektivitás beszivárgását, hiszen maga a mérhetőség is csupán a veszély realizálódása, azaz a károsodás bekövetkezése után állna fenn, a potenciális kár nagyságának megítélése ebben az esetben pedig pusztán a szakértő nyilatkozatán áll.⁸⁰⁹

A felelősség alanyának meghatározása tehát nehézkes, de vizsgálatunk eredményeként a szennyező megközelítőleg bárkire kiterjedő fogalmáig juthatunk. Ugyanakkor a korábbi eredményalapú megközelítést felváltotta a magatartás vizsgálata. A felelősség módja kapcsán kifejtett aggályainkat továbbra is fenntartva nem tartjuk helyesnek a Kvt.-ben felsorolt módozatokra szűkíteni a felelősséget, s általában felsorolással meghatározni annak körét. A korábbi szabályozás szélesebb lefedettséget biztosított, mivel nem csupán a szabálysértési felelősséget tartalmazta, hanem felsorolta az egyes jogsértő tevékenységek nagy csoportjait és hozzátette a környezetvédelmi előírások megszegését.⁸¹⁰ Különösen fájó pont a felsorolást példálózó jellegűvé tevő „stb.” kikerülése a normából, jelenlegi formájában – ahogy az elemzésünkéből kiderül – ugyanis a lista taxatív, csak a Kvt.-ben meghatározott módokon áll fenn a felelősség.

⁸⁰⁷ A jelentős változás kérdésköre kapcsán ld. az egyes rendeletekben szereplő kritériumok elemzését EMLA i. m. 5–6.

⁸⁰⁸ A veszély egyrészt akkor válik közvetlenné, ha az adott helyen és az adott időben célszerűen és ésszerűen más módon el nem hárítható, ld. EÖRSI–GELLÉRT i. m. 485., közvetlen a veszély, ha térben és időben konkretizálódik, és így már meghatározott személyt vagy személyeket fenyeget, ld. BELOVICS–MOLNÁR–SINKU i. m. 117. (A foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűncselekményének bemutatásánál.) A közvetlen veszély „meghatározott személyre és helyzetre konkretizált veszélyt, vagyis olyan helyzetet jelent, amikor az élet és a testi épség vagy egészség sérelmének a reális veszélye – a veszély általános jellegéből kilépve – határozott és külsőleg is felismerhető formában, egyes személyekhez vagy meghatározott személyhez kapcsolódva jelentkezik”. RABÓCZKI–BERKES i. m. 536/1. (A közúti veszélyeztetés bűncselekményének bemutatásánál.)

⁸⁰⁹ Ld. GONDI–JANCSÓ i. m. 303–339., különösen a mérlegelés és az „intuitív körültekintés” részeket.

⁸¹⁰ BÁNDI (2011) i. m. 92.

A jogi felelősség általános alapjához hozzátartozik a környezethasználót terhelő kötelezettségek felsorolása, hiszen ezen kötelezettségek szoros összefüggésben állnak a felelősségével: egyrészt be nem tartásuk esetén lehetővé válik a hátrányos jogkövetkezmények alkalmazása, másrészt épp ezen hátrányok felsorolását, azaz a felelősség folyamányaként keletkező kötelezettségek előírását tartalmazzák. A kötelezettségek egyszerre terhelik a környezethasználót, egyidejűleg mind és bármelyik fennáll, megsértésükre külön-külön s egyszerre is lehet hivatkozni. A törvény alapján a környezethasználó köteles

- a jogellenes magatartástól tartózkodni, illetve azt abbahagyni,
- a környezetvédelmi hatóságot tájékoztatni, információkat szolgáltatni,
- kárenyhítési, kárelhárítási, kármegelőzési kötelezettsége van,
- eredeti állapot vagy ahhoz közeli állapot helyreállítása, a környezeti elem által nyújtott szolgáltatást visszaállítani vagy azzal egyenértékű szolgáltatást biztosítani,
- az okozott környezetkárosodásért helytállni és a megelőzési, illetve helyreállítási költségeket viselni.

A környezethasználó kötelezettségei a környezetveszélyeztető magatartásra és környezetkárosításra terjednek ki, ezzel kapcsolatban fennálló általános kötelezettségeiket fogalmazza meg a törvény. A kötelezettségek az ELD előírásaival összhangban kiegészítésre, pontosításra kerültek a törvényt szöveg megelőző állapotához képest.⁸¹¹ Az első sorban szereplő kötelezettségbe a módosítás során került be a tartózkodás, előtte a megszüntetés és abbahagyás szerepelt csupán.⁸¹² Véleményem szerint a megfogalmazás változása érdemi módosulást nem jelent, csupán nyomatékosít. A jogsértéstől mindenki, mindig tartózkodni köteles, így ezen kiegészítés valójában nem ró többletterhet a környezethasználóra.

Új kötelezettség ebben a körben a tájékoztatás, az információszolgáltatás, amely kötelezettséget az ELD előírásából származtathatjuk. Az irányelvben szereplő tájékoztatási, információ szolgáltatási kötelezettségekből⁸¹³ a magyar

⁸¹¹ A Kvt. 101. § (2) bekezdés a 2007. április 30. előtti szövege: „A jogsértő tevékenység folytatója köteles

- a) az általa okozott környezetveszélyeztetést, illetőleg környezetszennyezést megszüntetni, illetőleg környezetkárosítást abbahagyni;
- b) az általa okozott károkért helytállni;
- c) a tevékenységet megelőző vagy a külön jogszabály szerint meghatározott környezeti állapotot helyreállítani.”

⁸¹² Kvt. 101. § (2) bekezdés a) pont.

⁸¹³ ELD 5. cikk (2) bekezdés alá sorolva a megelőző intézkedések közt szerepel, hogy ha szükséges a gazdasági szereplők tájékoztatásuk a hatóságot, illetve ugyanitt a (3) bekezdés a) pont alapján a hatóság bármikor kötelezheti a gazdasági szereplőt, hogy szolgáltatson információt

jog általános kötelezést alakított ki, amelyet támogathatunk, noha az irányelv akár szélesebb értelmezést is lehetővé tenne.⁸¹⁴

A környezetkárosodás bekövetkezése esetére előírt azon kötelezettség, hogy a környezethasználó köteles minden lehetséges intézkedést megtenni a környezetkárosodás enyhítése, a kárelhárítás, illetve a további környezetkárosodás megakadályozása érdekében, így különösen haladéktalanul ellenőrzése alá vonni, feltartóztatni, eltávolítani vagy más megfelelő módon kezelni a környezetkárosodást okozó anyagokat, illetve más károsító tényezőket azzal a céllal, hogy korlátozza vagy megelőzze a további környezetkárosodást és az emberi egészségre gyakorolt kedvezőtlen hatásokat vagy a környezeti elem által nyújtott szolgáltatások további romlását tulajdonképpen az irányelv szövegszerű átvétele.⁸¹⁵ Beiktatása azonban valóban helytálló, a környezethasználó tegyen meg minden lehetséges intézkedést annak érdekében, hogy a további károsodást megakadályozza.

Az eredeti állapot helyreállításának kötelezettségét is módosította, pontosította a jogalkotó, mikor a környezetkárosodás bekövetkezése esetére nem csupán az eredeti állapotot, hanem az eredeti állapothoz közeli állapot helyreállításának lehetőségéről is rendelkezik, valamint a környezeti elem által nyújtott vagy azzal egyenértékű szolgáltatás biztosításáról rendelkezik. A restitúció, az eredeti állapot⁸¹⁶ helyreállítása az irányelv II. mellékletében meghatározott alapfelszámolás céljának megfelelően egészül ki az eredeti állapot közeli állapotba való visszaállítással.

A költségek tekintetében csak látszólagos, hogy a jogalkotó csupán a megelőzési és helyreállítási költségekre korlátozza a helytállást, a fogalmak közé beiktatta ugyanis ennek meghatározását. Ennek megfelelően ide sorolható minden olyan költség, amely a környezetkárosodás megelőzéséhez, illetve az eredeti állapot helyreállításához szükséges, ideértve különösen a környezetkárosodás, valamint annak közvetlen veszélyének felmérésével kapcsolatos költségeket, a lehetséges intézkedések felmérésének költségeit, az adatgyűjtés költségeit, a jogi költségeket (így például ügyvédi, illetve közjegyzői költség), valamint

a környezeti kár közvetlen veszélyéről vagy az ilyen közvetlen veszély gyanújával kapcsolatos esetekről. A 6. cikk (1) bekezdése a kár bekövetkezése esetére rendel el haladéktalan tájékoztatási kötelezettséget.

⁸¹⁴ Gondoljunk itt az 5. cikk (2) bekezdés alatti szükség esetére szóló fordulatra.

⁸¹⁵ ELD 6. cikk (1) bekezdés a) pontja.

⁸¹⁶ Kvt. 4. § 17. pont: eredeti állapot: a környezetkárosodás bekövetkezésének időpontjában a környezetnek vagy valamely elemének és az általa nyújtott szolgáltatásoknak a rendelkezésre álló legjobb információ alapján meghatározható állapota, mely akkor állt volna fenn, ha a károsodás nem következik be. Ezzel egyező ELD 2. cikk 14. pont.

a monitoring és az ellenőrzés költségeit, továbbá a kártalanítás összegét.⁸¹⁷ A költségek felsorolása példalódzó, ugyanakkor az átmeneti veszteségek⁸¹⁸ és annak költségei e pont alá sorolhatósága nem egyértelmű.

A szankciók számbavétele kapcsán szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy itt sem egyértelmű a törvény szóhasználata: csupán a megelőzési és helyreállítási költségek áthárításáról rendelkezik egyértelműen, nem szögezi le, hogy a listán egyébként szereplő kárenyhítés, kárelhárítás költsége is a környezethasználót terheli-e – a szennyező fizet elve alapján igen –, valamint az esetleges egyéb költségek érvényesítésére, így a kompenzációs felszámolási költségekre, az átmeneti veszteségekre kiterjedő költségekre sem ad lehetőséget. A Kvt.-vel szemben a Ptk. például nevesíti ezeken túl többek között a jogsértéssel elért vagyoni előny átengedését,⁸¹⁹ ami jelen esetben szintén indokolt lehetne.⁸²⁰

Nevesít ugyanakkor egy másik jogkövetkezményt, a tevékenység korlátozását, előírt feltételek teljesítéséig való felfüggesztését vagy megtiltását,⁸²¹ amely az abbahagyás, az eltiltás, a helytállás, a költségviselés négyesének megsértése esetén alkalmazható. Az alkalmazási kör kettős: egyrészt további károsodás megelőzésének eseteire teszi lehetővé az intézkedést, azonban itt sem teljes körűen, a kármegelőzési tevékenység megsértése esetén nem alkalmazható, mint ahogy a tájékoztatási kötelezettség megsértése esetén sem. Márpedig ha a hatóság nem értesül a károsodás veszélyéről, és a környezethasználó megelőző intézkedéseket sem tesz, épp hogy indokolt volna további előírásokkal ellátni, tevékenységét pedig annak teljesítésétől függővé tenni.

A rendelkezés másik alkalmazási köre represszív: ha a környezethasználó nem áll helyt a károsodásért, nem fizeti meg a költségeket, ennek kikényszerítésére élhet a hatóság a tevékenység korlátozásának eszközével. Ebben az esetben már bekövetkezett kárról beszélünk, így az intézkedésnek nincs további megelőző hatása, büntető jellegű tehát. A rendelkezés nem tartalmazza, hogy a

⁸¹⁷ Kvt. 4. § 18. pont.

⁸¹⁸ ELD II. melléklet 1. d) pont: „átmeneti veszteségek”: olyan veszteségek, amelyek abból erednek, hogy a károsodott természeti erőforrások és/vagy az azok által nyújtott szolgáltatások nem képesek betölteni ökológiai funkcióikat, illetve megfelelő szolgáltatásokat nyújtani más természeti erőforrásoknak vagy a köznek mindaddig, ameddig az elsődleges vagy a kiegészítő intézkedések hatása meg nem nyilvánul. E fogalom nem terjed ki a lakosság pénzügyi kártalanítására.

⁸¹⁹ Ptk. 2:51. § (1) bekezdés e) pont.

⁸²⁰ Szemben például a szintén alkalmazható egyéb polgári jogi jogkövetkezményekkel, mert például a jogsértés bírói megállapítása, elégtételadás, annak nyilvánosságához közvetítése a környezet szempontjából irrelevánsak.

⁸²¹ Kvt. 101. § (3) bekezdés.

büntetés meddig, mire terjedjen ki, az arányosság elvének megfelelően azonban álláspontom szerint csak a helytállás, s így a fizetés kikényszerítésére alkalmazható: időben ameddig az be nem következik, és olyan mértékben, amilyen arányban a helytállás súlya, a fizetendő összeg és a tevékenység korlátozásával vagy megtiltásával okozott vagyoni hátrány áll egymással.

A felelősség általános alapjának szabályaihoz hozzátartozik az ingatlan tulajdonosát kártalanítás mellett terhelő tűrési kötelezettség,⁸²² amely a megelőző és helyreállítási intézkedésekkel függ össze, ezzel szemben az elővigyázatosság elvével kapcsolatban nem áll fenn.⁸²³ A tulajdonost terhelő kötelezettségek több lábon állnak. Egyrészt alapjuk az Alaptörvényben lefektetett, a tulajdont terhelő társadalmi felelősség,⁸²⁴ másrészt a tulajdonjoggal járó, a Ptk.-ban megfogalmazott kötelezettségek.⁸²⁵ A rendelkezés a 2007-es módosítással, de az irányelvtől függetlenül került a törvénybe. Ahogy az láthatjuk, a magyar jogban számos hasonló magánjogi kötelezettség van, így a rendelkezés megjelenése nem rendkívüli, szervesen illeszkedik a jogi gondolkodásunkba. A környezet és a károsultak érdekét szolgálja, s bár közvetlenül nem a károkozót terhelő kötelezettségről van szó, üdvözlendő. A kártalanítás szabályai azonban nem egyértelműek. A felelősség elve alapján a kártalanítás megfizetésére a károkozó köteles, ha azonban nem teljesít vagy a kármegelőző, kárelhárító tevékenységet nem ő, hanem a hatóság végzi, végezteti, a kártalanítás érvényesítése problémákba ütközhet.

A jogszabály általános felhatalmazást ad ezen túl környezetvédelmi biztosíték adását vagy céltartalék képzését elrendelő jogszabályok kidolgozására, amelyek fedezetül szolgálhatnak környezeti károk bekövetkezése esetére. Míg a pénzügyi fedezet a környezetet és a károsultak érdekeit védő rendelkezés, addig a környezethasználót védő garanciális szabály, hogy csak célhoz, tevékenységhez kötötten, előírt minimális tartalmi kellékekkel születhet ilyen jogszabály. Ezen rendelkezések az irányelv megszületése előtt is szerepeltek a törvényben,

⁸²² Kvt. 101. § (4) bekezdés.

⁸²³ tt ismét a veszély közvetlen mivoltára utalhatunk: közeli veszélynél fennáll, távoli veszélynél nem az érintett tulajdonos kötelezettsége.

⁸²⁴ Alaptörvény XIII. cikk (1) bekezdés.

⁸²⁵ Ptk. 5:13. § (1) bekezdés. A tulajdonost tulajdonjogának tárgyán – *jogszabály és mások joga által megszabott korlátok között* – teljes és kizárólagos jogi hatalom illeti meg. Ennek lebontása később a dolog használatával kapcsolatos általános korlát, amelynek ellentételezéseként szomszédjogi tűrési kötelezettséget is keletkeztet a Ptk. közérdekű munkák, illetve bármely fontos ok esetére (Ptk. 5:25. §), illetőleg szükséghelyzetre (Ptk. 5:26. §) és közérdekű használatra (Ptk. 5:27. §), amelyek erre a helyre alkalmazhatóak.

s – ahogy az az irányelvnlé kifejtettük – a biztosítéki rendszer főként mint koncepció él.⁸²⁶

Ezzel szemben egyoldalúan a károsultak és egyben a környezet érdekeit védő általános rendelkezés annak az ingatlanak tulajdonosával és birtokosával szemben fennálló rendelkezés, amelyen a környezetkárosítást, illetve környezetveszélyeztető magatartást folytatták, miszerint őket az ellenkező bizonyításáig egyetemleges felelősség terheli.⁸²⁷

A szabály több rétegből áll. Egyrészt vélelmezi a tulajdonos és birtokos felelősségét, méghozzá a mindenkori tulajdonos és birtokos felelősségét, nem pedig a kár bekövetkeztekor fennálló, avagy a kárt okozó tevékenység vagy mulasztás időpontjában fennálló helyzetet alapul véve.⁸²⁸ A megjelölt személyek felelőssége azonban ebben az esetben is másodlagos, a 101. § (1) bekezdése egyértelműen rendelkezik arról, hogy a környezethasználó az elsődleges felelős, aki a tevékenysége esetlegesen károsító hatása okán felel. Ez alól a felelősség alóli mentesülés kivételes szabályát fogalmazza meg a Kvt. 102. § (1)–(2) bekezdése, amely azonban csak akkor alkalmazandó, ha a tevékenység folytatója (károkozó) nem állapítható meg, vagy ha bizonyítja, hogy a felelősség nem őt terheli.⁸²⁹ A vélelem szabálya másrészt egyetemlegességet rendel a tulajdonos és a birtokos között azon az alapon, hogy a birtok nagy valószínűséggel a tulajdonostól származik,⁸³⁰ ennek megfelelően a tulajdonos mögöttes felelőssége indokolt.⁸³¹

A kimentés lehetőségét első körben általánosan fogalmazza meg a rendelkezés, tehát bizonyítható, hogy nem most, nem az illető tulajdonos/birtokos státusának fennállása idején következett be a kár, avagy nem ezen idő alatt végzett tevékenység vagy mulasztás következménye, ő maga az elvárható

⁸²⁶ A magyar jogban ilyenként értékelhető a hulladéklerakók engedélyezéséhez megkövetelt biztosítás vagy céltartalék. Ld. a hulladéklerakással, valamint a hulladéklerakóval kapcsolatos egyes szabályokról és feltételekről szóló 20/2006. (IV. 5.) KvVM rendelet 7. § (3) bekezdés I) pont.

⁸²⁷ A Kvt. 102. § (3) bekezdés a nem helyhez kötött környezetszennyező források tulajdonosai és birtokosai tekintetében ugyanezen rendelkezések megfelelő alkalmazását rendeli.

⁸²⁸ A „mindenkori” kitétel a törvény 2007-es módosításakor került a szövegbe, így pontosítva a kötelezettséggel terhelt személyi kört, amely az eredeti megfogalmazásban a tulajdonosokat együttesen is jelenthette. Ez a módosítás nem az ELD hatása, hanem a gyakorlat által megkövetelt.

⁸²⁹ Ld. a Kúria Kfv.II.37.521/2014/5.számú ítéletét.

⁸³⁰ Ha nem, ez is az ő érdekkörébe tartozik, hiszen felrhatóan járt el az ingatlanával kapcsolatban, ha az kikerült a birtokából és akarata ellenére más birtokába kerülhetett.

⁸³¹ Ld. ezzel kapcsolatban a Ptk. épületkárokra vonatkozó rendelkezéseit Ptk. 6:560–561. § a tulajdonos, birtokos, akinek érdekében áll kategóriái tekintetében fennálló analógiaként.

gondosság tanúsítása mellett eljárva nem működött közre a károsodásban stb. Második körben azonban a törvény szigorít, amikor akként rendelkezik, hogy a tulajdonos mentesül az egyetemleges felelősség alól, ha megnevezi az ingatlan tényleges használóját, és kétséget kizáróan bizonyítja, hogy a felelősség nem őt terheli.⁸³² Itt csak a tulajdonos kimentéséről szól, konjunktív feltételként előírva a felróhatóság hiányának bizonyítása mellett a használó megnevezését. Álláspontom szerint ez a rendelkezés ebben a formában vitatható. Vegyük fiktív esetként egy évtizedekkel ezelőtt, egy állami vállalat által ipari tevékenységre használt ingatlanát, amire irodaházat emeltek, és többszöri tulajdonosváltás után a jelenlegi tulajdonos az irodák bérbeadásával hasznosít. Kiderül, hogy az ingatlan melletti telek, ami szintén az egykori gyárhoz tartozik, valamilyen szennyezéssel terhelt, kármentesíteni kell, a szennyezés azonban az irodaház alatti telekre is átnyúlik, így a költségeket meg kellene osztani. Csakhogy kik között és hogyan?

A fenti rendelkezés szerint a felelősség első körben az irodaház tulajdonosa és az irodákat bérlők között egyetemleges. A szennyezés nyilvánvalóan régi, az ott ipari tevékenységet folytató vállalathoz köthető. Vizsgáljuk meg, hogyan tudják a jelenlegi tulajdonosok kimenteni magukat. A fenti rendelkezés szerint a bérleti szerződések felmutatásával, illetőleg elegendő a bérlők pusztá megnevezése és felróhatósága hiányának bizonyítása. Ehhez elegendő lehet az, hogy már irodaházzal együtt vásárolta az ingatlant, az ingatlan-nyilvántartásba be nem jegyzett környezeti teher s annak igazolása, hogy soha semmilyen ipari tevékenységet nem végzett sem ő, sem pedig a bérlői, a szennyezéssel kapcsolatban pedig annak igazolása, hogy tulajdonosi minőségének megszerzése előtti időből származik.⁸³³ No de a bérlők helyzetéről nem szól a rendelkezés, arról hogy a birtokos hogyan és miként mentheti ki magát, ebből következően az első fordulat alapján tulajdonképpen bárhogy vagy ellenkezőleg, sehogy. Mindkét megoldás helytelennek tűnik. Nehezíti a helyzetet a birtokos fogalmának az új Ptk. hatálybalépésével való többszintűvé bonthatósága, az albirtokos kategóriájának megjelenése (a fenti példánál maradván mondjuk az egyik irodában nyelviskola működik, aki külsős tanárok számára termeket ad ki). Az albirtokos a főbirtokostól származó birtoka tekintetében elvben helyesnek tűnhet, hogy

⁸³² Kvt. 102. § (2) bekezdés.

⁸³³ A mentesülés bizonyításához ld. a Zalaegerszegi Törvényszék 8.K.21.991/2008/6. számú ítéletét egy termelőszövetkezet által a '70-es években elásott fémhulladékokkal kapcsolatban, ezzel szemben az időmúlás mint a bizonyítást megnehezítő körülmény értékeléséhez a Csongrád Megyei Bíróság 2. G. 40.195/2006/32. számú ítéletét.

mindkettejük egyetemleges felelőssége – a tulajdonossal egyetemben – fennálljon, csakhogy mentesülésükről is rendelkezni kellene.

A példánál maradva az irodát bérlő mondjuk utazási iroda sem tevékenységével, sem mulasztásával nem okozott kárt, s nem elvárható ingatlan bérlésénél utánanézni a több évtizede a telken végzett tevékenységek potenciális hatásainak. Ugyanakkor a bármely kimentés elfogadása adott esetben a károkozásban valóban közreható birtokos helyzetét könnyebbé tehetné, mint a tulajdonosét.⁸³⁴ A felelős személyének pusztá megnevezése is gyakorlati problémákat vethet fel, ha a megnevezett személyekkel szemben a bizonyítás nehezzé válik.⁸³⁵

A felelős személy megállapításának gondolköréhez tartozó rendelkezés a jogutódlással kapcsolatos. Ha több környezethasználó közösen hoz létre olyan gazdálkodó szervezetet, amelyben korábban végzett azonos vagy egymást kiegészítő tevékenységüket egyesítik, a környezetvédelmi kötelezettségek tekintetében a létrehozott gazdálkodó szervezet az alapítók jogutódlójának minősül, felelőssége pedig az alapítókkal egyetemleges. A környezeti felelősséggel kapcsolatos jogutódlás kimondása egyrészt a kötelezettség folytonosságának biztosítására szolgál, másrészt a környezethasználók helytállási képességét erősíti meg az egyetemlegesség kimondásával a jogutód tőkeerejével.

A gazdasági társaságok – 2010-től egyéni cégek – vonatkozásában a felelősség tagokra, vezető tisztségviselőkre való kiterjesztése szintén a helytállási képességet erősíti és a környezeti kár okozására létrehozott gazdasági társaságok megelőzésére szolgál. A tagok, a vezető tisztségviselők magatartásáért való helytállás nem új a magyar jogban.⁸³⁶ A gazdasági társaság és az egyéni cég azon tagjai, részvényesei, valamint vezető tisztségviselői, akik olyan határozatot, intézkedést hoztak, amelyről tudták vagy az elvárható gondosság mellett tudhatták volna, hogy annak végrehajtásával a társaság környezetkárosodást okoz, a társaság megszűnése esetén korlátlanul és egyetemlegesen felelnek a társaságot terhelő, a társaság által nem teljesített helyreállítási és kártérítési kötelezettségekért. Mentessül a felelősség alól, aki a határozat, intézkedés meg-

⁸³⁴ A bizonyítás nehézségeivel kapcsolatban ld. pl. Veszprémi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság 1.K. 26.883/2013/29., IH 2007.71. Az egyetemleges kötelezettek egymás közötti viszonyának megállapításához a polgári jog szabályait rendeli alkalmazni a Somogy Megyei Bíróság 5.K.21.215/2010/2.számú határozata.

⁸³⁵ Ld. a megnevezéssel kapcsolatban a bizonyítási teher kérdéséről a Kúria Kfv.III.37.630/2011/3. számú, illegális hulladék-elhelyezéssel kapcsolatos ítéletét, valamint a megnevezés késedelmes volta miatt beálló joghatásokról a Kúria Kfv.II.37.420/2013/5.számú határozatát.

⁸³⁶ Vö. Ptk. másért való felelősség szabályait 6:540–540. §.

hozatalában nem vett részt, a határozat ellen szavazott vagy az intézkedéssel szemben tiltakozott.⁸³⁷

A mentesülés lehetőségeinek felsorolása a tartalma alapján vagylagos, hiszen adott személy nem tud egyszerre távol lenni egy intézkedés meghozatalától s ugyanakkor ellene szavazni, így viszont elegendő lehet az egyik kimentési okot bizonyítani. Mi történik olyankor, ha előkészítem a döntést, kilobbizom s magam is megszavazom, majd tiltakozom ellene – mentesít ez vajon a felelősség alól? Hiszen tiltakozhatok eleve a felelősség alóli mentesülés céljából, vagy épp ellenkezőleg, utóbb érvelhetek azzal, hogy megváltozott a véleményem, de már késő volt s hiába tiltakoztam. Adott esetben a döntés a hatóság, a bíróság kezében van. Ezt kiegészítő, a visszaélések megakadályozását szolgáló garanciális szabály, hogy fenti rendelkezés hatálya alá tartozó vezető tisztségviselő kötelezettsége teljesítéséig nem lehet olyan gazdasági társaság és egyéni cég vezető tisztségviselője, mely a tevékenységét környezetvédelmi engedély, egységes környezethasználati engedély, illetve a hulladékgazdálkodásról szóló külön jogszabály szerinti engedély birtokában végezheti.⁸³⁸ Utóbbi két, gazdasági társaságokra vonatkozó rendelkezés ugyan az irányelvet átültető rendelkezéssel került be a törvénybe, valódi indoka azonban a visszaélések megakadályozása.

Megállapíthatjuk, hogy a felelős személyek körének szabályozása körében az ELD és az ahhoz kapcsolódó jogharmonizáció⁸³⁹ a jogszabályok terén az egységesedés irányába hatott. A korábbi jogszabályok egymástól eltérő személyi kört állapítottak meg,⁸⁴⁰ ez a gyakorlatban problémákhoz is vezetett.⁸⁴¹ A környezethasználó fogalmának átalakításával általános fogalmat képez a felelős megnevezésére a környezetkárosító személyében.

⁸³⁷ Kvt. 101. § (5) bekezdés.

⁸³⁸ Kvt. 101. § (6) bekezdés.

⁸³⁹ Az egyes környezetvédelmi tárgyú törvények környezeti felelősséggel összefüggő módosításáról szóló 2007. évi XXIX. törvény.

⁸⁴⁰ Ld. pl. a 219/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet 21. § (2) bekezdését 2007. IV. 30. előtt csupán harmadsorban utal a Kvt. felelősi körére. Ezen rendelkezés alapján a kármentesítésre az volt köteles, aki

a) a szennyezettséget okozó tevékenységet folytatta vagy folytatja, illetve annak jogutódja;
b) a környezeti kárért fennálló felelősséget a szennyezett terület tulajdonjogának megszerzésével vagy egyéb módon átvállalja, valamint
c) a Kvt. 101–102. §-a szerint felelősségre vonható.

⁸⁴¹ Hajdú-Bihar Megyei Bíróság 9.K.30.264/2009/19. számú ítélete: „Az idézett jogszabályi rendelkezésekből az is megállapítható, hogy a Korm. rendelet és a Kt. egymáshoz képest a »lex speciális« és »lex generális« viszonylatában állnak – ehhez képest a *lex specialis derogat lege generali* (a speciális rendelkezés lerontja az általános szabályokat) általános jogelv szerint a Korm. rendelet 21. § (2) bekezdés a) pontja szerinti jogsálya állapítható meg a kármentesítésre kötelesek körében.”

Az ELD által, a felelősség alanyának megnevezésére használt gazdasági szereplő a meghatározása szerint lényegesen szűkebb kategória, mint a magyar jog környezethasználója, hiszen „kereső tevékenységhez”⁸⁴² köti a helytállását.

A felelősséget felidéző magatartások tekintetében bekövetkezett változás nehezen összevethető. A korábbi szöveg alapján „aki tevékenységével vagy mulasztásával a környezetet veszélyezteti, szennyezi vagy károsítja, illetőleg tevékenységét a környezetvédelmi előírások megszegésével folytatja (a továbbiakban együtt: jogsértő tevékenység)”,⁸⁴³ felelősséggel tartozott. A hatályos szöveg ehhez képest a környezethasználat, a környezethasználó meghatározásába próbálja ugyanezt a jelentéstartalmat becsúfolni, de a fentebb bemutatott értelmezési láncolat alapján szűkebb körben: a veszélyeztetés, a szennyezés mellett az igénybevétel és terhelés általánosabb kategóriáit alkalmazza. Kimarad azonban az előírások megszegése fordulat, ahogy a környezethasználat definíciója is csupán a tevékenységeket említi, a mulasztás mint lehetséges elkövetési magatartás kimaradt. Ezek közül a tevékenység-mulasztás megkülönböztetés lehetősége tűnik súlyosabbnak, ezt azonban más esetben már a korábbi bírói gyakorlat is – igen helyesen – kiterjesztő jogalkalmazással korrigálta.⁸⁴⁴

Az ELD által szabályozott felelősségi körrel kapcsolatban elmondtuk, hogy szűk körű, csupán a mellékletében szereplő tevékenységekre vonatkozik, ez tehát itt nem vizsgálható. Ennek megfelelően szemlélete sem tisztán eredménycentrikus, megkívánja a megfelelő magatartást, pusztán a környezetben beálló eredmény nem elégséges az alkalmazásához. Ez a szemlélet a magyar szabályban nem tükröződik.

A felelősséget felidéző környezethasználat – igénybevétel – terhelés – szennyezés – veszélyeztetés – károsítás közül tartalmi tekintetben érdemben csak a környezethasználat, a környezetkárosítás és a környezetveszélyeztetés változott. A környezethasználat köre nagyságrendekkel bővült az engedély kikerülésével, így alkalmassá vált kiterjesztő értelmezésre a felelősség megalapozásához. A környezetkárosítás bizonyítása is egyszerűsödött a mérhető, jelentős kedvezőtlen változás feltételének bevezetésével, a mérhetőség ugyanis megfoghatóvá vált. A környezeti elem által nyújtott szolgáltatás⁸⁴⁵ fordulat

⁸⁴² ELD 2. cikk 7. pont: „keresőtevékenység”: minden olyan tevékenység, amelyet gazdasági tevékenység, üzleti vagy egyéb vállalkozás keretében folytatnak, tekintet nélkül arra, hogy magán- vagy közvállalkozás, profitorientált vagy nonprofit jellegű-e.

⁸⁴³ Kvt. 101. § (1) bekezdés 2007. IV. 30. előtti szöveg.

⁸⁴⁴ Ld. erről BAKOS i. m. 466. a környezetkárosításról elmondottakat.

⁸⁴⁵ Kvt. 4. § 14. pont: környezeti elem által nyújtott szolgáltatás: környezeti elemnek más környezeti elem vagy a társadalom (köz) érdekében ellátott funkciója.

bekerülésével tovább cizellálódott az alkalmazási kör. Ez a fordulat az ELD fogalmi rendszeréből származik, a meghatározás hasonló, azonban más körre vonatkozik. Míg a magyar jog a lényegesen nagyobb kört felölelő környezeti elem⁸⁴⁶ nyújtotta szolgáltatásokra terjed ki, addig az ELD a természeti erőforrásokra⁸⁴⁷ alkalmazza. Ahogy azt a két meghatározásból láthatjuk a magyar jog környezeti elem definíciója szélesebb, mint az ELD által használt természeti erőforrás, ez azonban az ELD általánosan vett korlátozott alkalmazhatóságából következik, míg a magyar jog – túllépve a minimális harmonizációs elváráson – igen helyesen az általános alkalmazás mellett döntött.

A környezetveszélyeztetés esetén, míg korábban bármely környezetkárosítás előidézésére alkalmas tevékenység vagy mulasztás beletartozott fogalmi körébe, addig jelenleg ennek közvetlen veszélye szükséges, a távoli veszély esete így kikerült a definícióból. Az irányelv hatása érződik ezen a változáson is, hiszen az irányelv alkalmazza ezt a szűkítést, ugyanakkor ez a magyar jogban korábban fennálló fellépési lehetőségek szűkítéséhez vezetett. Ezzel a változtatással nem érthetünk egyet, lehetőség nyílt volna a korábbi, szélesebb értelmű kárveszély fogalom megtartására, a „kiegészítés és helyesbítés”⁸⁴⁸ indoka nem áll összhangban a környezet érdekével.

Érdekes, hogy míg az irányelv tartalmazza a közvetlen veszély meghatározását,⁸⁴⁹ addig a magyar jog magát a definíciót nem vette át. A közvetlen veszély magyar jogban meglévő lehetséges értelmezéseiről szoltunk. Annak kidolgozása, hogy a környezetveszélyeztetés esetére melyik meghatározást alkalmazza a gyakorlat, esetleg új szempontokat kidolgozva jut megállapításra. A gyakorlat egyértelmű megváltoztatása a jogszabályba ültetéssel megoldható lenne, kérdéses azonban, hogy ez-e a cél. Megemlítenő ezen túl, hogy a környezetveszélyeztetés fogalmának szűkítése a felelősség fennállásán túl más jogosítványokat is szűkített, így például a környezetvédelmi érdekek képviselőit létrehozott szervezet fellépési lehetőségei is szűkültek.⁸⁵⁰

⁸⁴⁶ Kvt. 4. § 1. pont: környezeti elem: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet, továbbá ezek összetevői;

⁸⁴⁷ ELD 2. cikk 12. pont: „természeti erőforrás”: a védett fajok és természetes élőhelyek, a vizek és a talaj.

⁸⁴⁸ Ld. az egyes környezetvédelmi tárgyú törvények környezeti felelősséggel összefüggő módosításáról 2007. évi XXIX. törvény indokolását: Egyes környezetvédelmi tárgyú törvények környezeti felelősséggel összefüggő módosításáról szóló T/2425. számú törvényjavaslat indokolása.

⁸⁴⁹ ELD 2. cikk 9. pont: „közvetlen kárveszély”: környezeti kár közeljövőben történő bekövetkezésének megfelelő valószínűsége.

⁸⁵⁰ Kvt. 99. §.

Összességében a jogi felelősség általános alapjának vizsgálatával arra a megállapításra jutottunk, hogy az új szöveg általánosabb megfogalmazása szűkebb, mint a megelőző megközelítés. Ez egybevág a módosítás más szerzőknél megtalálható megítélésével,⁸⁵¹ s álláspontunk szerint nem helyeselhető.

⁸⁵¹ BÁNDI (2011) i. m. 92.

7. A KÖRNYEZETI FELELŐSSÉG MAGÁNJOGI ESZKÖZEI

7.1. A környezeti felelősség magánjogi eszközei az Európai Unió jogában

Az Európai Unió jogának magánjogot közelítő vonulata időben jóval később, s kevésbé intenzíven kezdett kibontakozni, mint a közjogi ág. Az Európai Unió magánjogot érintő jogharmonizációs törekvései széttagoltan, összefüggő koncepció nélkül eredményeztek eddig jogalkotási termékeket,⁸⁵² melyek a tagállamok magánjogában kötelező és időnként látens módon megvalósuló implementáció során bizonyos közeledést mutatnak.⁸⁵³ Ezek a jogközelítési kísérletek alapvetően nem érintik közvetlenül a környezetet, illetőleg azokat a polgári jogi, magánjogi eszközöket, amelyeket korábban számba vettünk mint a környezeti károk esetére alkalmazható jogintézményeket. A károkozás terén a határon átnyúló és az országhatároktól függetlenül a társadalom széles körét érintő szennyezések kérdése tartotta napirenden a témát.

A Bizottság a környezetben okozott károkért való felelősség szabályozására irányuló első és második javaslata⁸⁵⁴ az ún. *Zöld Könyv* formájában került publikálásra, elemezve az adott területen való közösségi fellépés lehetőségeit. Ez a Zöld Könyv elemzi a polgári jogi felelősség általános elfogadásából következő objektív és vétkességi alapú felelősség környezeti és társadalmi hatásait, s a szigorú, objektív felelősség elve mellett érvel, amely a környezet és a károsultak számára előnyös, ugyanakkor a gazdasági szereplők szemszögéből hátrányos, tekintve a könnyebben elbírálnakó kárigényeket. A Zöld Könyv legproblémásabbnak annak meghatározását tartja, hogy milyen tevékenységekre

⁸⁵² Ezekről és a végrehajtásukkal kapcsolatos problémákról ld. KECSKÉS L. (2006) i. m. 3–13.

⁸⁵³ MÜLLER-GRAFF i. m. 687–691.

⁸⁵⁴ Communication from the Commission to the Council and Parliament and the Economic and Social Committee: *Green Paper on Remedying Environmental Damage*, COM (93) 47 final, Brussels, 14 May 1993.

és eljárásokra vonatkozzon a felróhatóságtól független, objektív vétkességi klauzula, ennek megfelelően a Bizottság eredeti tervezete polgári jogi jellegű felelősségben gondolkodott.

Az elgondolásban változást hozott a hét évvel később, 2000-ben elfogadott *Fehér Könyv*.⁸⁵⁵ Az új koncepció a korábbi magánjogi alapú felelősség⁸⁵⁶ helyett egy vegyes rendszer kidolgozását támogatná.⁸⁵⁷ A felelősségi rezsimek közötti választás a megelőző szabályozáson alapul: a közösségi jogban fellelhető veszélyes tevékenységek miatt bekövetkező károk – egészségben és vagyonban bekövetkező kár – esetén mindkettő, azon környezeti károk esetében, amelyek nem veszélyes tevékenység eredményei, viszont a biodiverzitásban bekövetkező károkat okoznak,⁸⁵⁸ a vétkességi alapú felelősséget alkalmazná.

Ahogy azt fentebb már láthattuk, az ELD végül civiljogi terminológiával dolgozó tisztán közigazgatási jellegű szabállyá változott. A jogalkotási gépezeten belül elenyésztek tehát a civiljogi felelősség esélyei. A polgári jogi jogintézmények környezeti célokra való alkalmazása ugyanakkor széles körben elterjedt gyakorlat az EU tagországaiban, ennek megfelelően az ezen a területen jelentkező jogközelítési igény továbbra is fennáll, hiszen az egyes tagországok gyakorlata eltérő.⁸⁵⁹ Ha a különbség továbbra is fennáll – és a bővítéseknek köszönhetően a keleti országok okán a határon átnyúló szennyezések kérdése is napirenden marad –, a harmonizációs törekvések hamarosan feléledhetnek.⁸⁶⁰

A kontraktuális felelősség terén a tagállamok többsége erősen támaszkodik a szerződésen kívül okozott károk megtérítése körében kimunkált dogmatikai alapokra. Az eddig megszületett dokumentumok – Európai Kártérítési Jogi Alapelvek⁸⁶¹ és a szerződési jog körében ismert Európai Szerződési Jogi Alapelvek⁸⁶² – nem rendelkeznek kötelező erővel, s nem is sikerült még látens módon sem valódi hídként funkcionálnia az eltérő tagállami kártérítési jogok

⁸⁵⁵ Commission of the European Communities: *White Paper on Environmental Liability*, COM (2000) 66 final, Brussels, 9.2.2000.

⁸⁵⁶ BERGKAMP–GOLDSMITH i. m. 10–11.

⁸⁵⁷ BERGKAMP i. m. 207–216.

⁸⁵⁸ A biodiverzitásban bekövetkezett károkkal kapcsolatban ld. KECSKÉS G. (2012a) i. m. 92–100.

⁸⁵⁹ Az egyes tagállamok szabályozását jogesetek példáján át ld. HINTEREGGER i. m.

⁸⁶⁰ WILDE (2013) i. m. 205.

⁸⁶¹ Principles of European Tort Law – az European Group on Tort Law által kidolgozott dokumentum, szövege, <http://civil.udg.edu/php/biblioteca/items/283/PETL.pdf>. Kommentárral egybefoglalva EUROPEAN GROUP ON TORT LAW i. m., magyarul ld. TATTAY i. m. 24–27.

⁸⁶² Principles of European Contract Law – a Commission on European Contract Law által kidolgozott dokumentum. Szövege, <http://www.trans-lex.org/400200/>. LANDO–BEALE i. m., LANDO–PRÜM–CLIVE–ZIMMERMAN i. m.

között.⁸⁶³ A deliktuális felelősség közös gyökerei ugyanakkor vitathatatlanok az európai jogi kultúrában. A felelősség feltételei, úgymint a kár, a jogellenes magatartás, az okozati összefüggés, valamint a vétkesség az általános felelősségi alakzat körében szinte megegyeznek a tagállamok jogában. Eltér azonban ezen előfeltételek jelentése, felfogása, hatóköre.⁸⁶⁴ Az egyes speciális felelősségi alakzatok szabályozása még ennél is hangsúlyosan a tagállami sajátosságokat és jegyeket hordozza magán.

Annak ellenére, hogy az objektív felelősség a tagországok által általánosan ismert és alkalmazott alakzat, a környezet érdekében mégis komoly eltérések mutatkoznak szabályaiban. Egyrészt különböző azon tevékenységek, károkozók magatartások köre, amelyre alkalmazható – bármely károkozás⁸⁶⁵ vagy pusztán a környezeti kockázatot magukban hordozó magatartásokra vonatkozik.⁸⁶⁶ Eltérő a kimentési okok köre is, onnantól, hogy lehetséges-e egyáltalán a kimentés⁸⁶⁷ a *vis maioron át*⁸⁶⁸ egészen a harmadik személy rosszhiszemű magatartásáig.⁸⁶⁹ Bővebb összevetésre e helyt nincs módunk, annak ellenére, hogy a jogközelítés várható irányára vonatkozó érdekes következtetésekre vezetne annak szemléltetése, hogy a magyar jog a kevésbé rigorózus szabályozás talaján áll. Másrészt e néhány gondolat⁸⁷⁰ alapján is levonható az a következtetés, hogy nem lehet általában a nemzeti jogokban meglévő objektív felelősségről beszélni, minthogy az minden esetben mást jelent.⁸⁷¹

A jelen helyzet alapján nagyon valószínűtlen, hogy az Európai Unió jogalkotásában magánjogi alapú környezeti kárfelelősségi tervezet szülessék.⁸⁷² A polgári jogi felelősség kérdése azonban a pillanatnyi helyzet szerint várhatóan az európai magánjog megalkotásának folyamatában újból előtérbe kerül,⁸⁷³ ha ez a rendkívüli munka a Közösség jogalkotásában valós teret kap.

⁸⁶³ FÉZER (2013) i. m. 1.

⁸⁶⁴ Az egyes országok gyakorlatának tekintetében ld. HINTEREGGER i. m.

⁸⁶⁵ Például Svédországban és Finnországban.

⁸⁶⁶ Így jár el a dán és a német jog.

⁸⁶⁷ Svédországban és Finnországban nem, így ott inkább abszolút felelősségről beszélhetünk.

⁸⁶⁸ A német jog ezt alkalmazza.

⁸⁶⁹ A környezeti felelősséget szabályozó spanyol törvényjavaslat elégedne meg ezzel.

⁸⁷⁰ A környezetvédelem magánjogi felelősségi alakzatának közelítése kapcsán számos forrás veszi sorra a problémákat. Ld. ezekből pl. NICKLISCH (1995) i. m. 9–20. TAUPITZ i. m. 21–46., VON BAR i. m. 424–432.

⁸⁷¹ WILDE (2013) i. m. 219.

⁸⁷² Uo. 315.

⁸⁷³ Ld. pl. Study Group on a European Civil Code, <http://www.sgecc.net>, European Group on Tort Law, (<http://civil.udg.es/tort>), European Center of Tort and Insurance Law,

A környezeti felelősség kérdésköréhez kapcsolódhat a nukleáris tevékenységért való felelősség kérdése is. A nemzetközi jog által több, elfogadása óta módosított, kiegészített⁸⁷⁴ egyezményben szabályozott, polgári jogi alapokon álló rendszert hozott létre. Már az egyezményrendszerekhez való csatlakozás kérdése megosztja az uniós tagállamokat, mivel két különböző, nagy kárfelelősségi rendszerhez sorolhatjuk őket, a módosítások, kiegészítések elfogadásával még cifrább a kép.⁸⁷⁵ Törekvések mutatkoznak ezért az egységesítésre, egyben felemelve a kárfelelősségi összegek felső határát. Ennek elérésére több forgatókönyv is létezik,⁸⁷⁶ megvalósítása azonban, többek között a tagállamok nukleáris iparhoz fűződő, élesen különböző – elutasító vagy épp ellenkező – viszonya, szabályozási módszereinek eltérő volta miatt máig várat magára.

A környezeti károk szaporodása, az általuk okozott károsodás súlyosságának növekedése sajnos romló tendenciát mutat. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a technika fejlődése „nem oka a [...] felelősség alakulásának. [E] nek végső oka társadalmi, a technika fejlődése és közvetlen társadalmi kihatásai csak egy tényező a sok között.”⁸⁷⁷

7.2. A környezeti felelősség magánjogi eszközei a magyar jogban

A környezeti felelősséget vizsgálva megkerülhetetlen téma a magánjog erre alkalmas intézményeinek számbavétele. Az értekezés témájából kiindulva erre mindössze vázlatosan vállalkozhatunk, tekintve az uniós jog hatásainak korlátozott voltára, ahogy azt a korábbi fejezetben láthattuk. A rendelkezésre álló jogintézmények közül egyeseket mindössze megemlítünk, míg másoknál a környezetre vonatkozó, kiemelten fontos rendelkezésekre, értelmezési, alkalmazási lehetőségekre hívjuk fel csupán a figyelmet.

A magánjogi normák *differentia specificája* a magánérdek védelme, ennek csupán a peremvizén hajózhat a környezet. A magánjog a privátautonómia joga, „a magánélet viszonyai befolyásolásának, szervezésének és védelmezésének

ectil.org

⁸⁷⁴ LAMM (2006) i. m. 136–145.

⁸⁷⁵ LAMM (2011) i. m. 694–702.

⁸⁷⁶ LAMM (2010) i. m. 173–183.

⁸⁷⁷ SÓLYOM (1977) i. m. 23.

jogi rendje”.⁸⁷⁸ A bennünket körülvevő környezet ugyanakkor mint az élet forrása, az emberi *életminőség* javításának egyik alapfeltételét jelentik, megóvása az egyén érdeke. A környezeti érdek a társadalom szemléletbeli változásával⁸⁷⁹ általában jelenik meg a köztudatban, így ezzel a magánjog is számolni képes,⁸⁸⁰ az Alaptörvénybe foglalt rendelkezések – jelesül a környezethez való jog – érvényesítéséhez pedig közvetett módon kész segítséget nyújtani.⁸⁸¹ A környezetjog mint keresztbefekvő jogág benyújtózik a magánjogba, és igénybe veszi annak eszközeit a környezetjog céljai érvényesítésére.

A magánjog eszközeinek tárháza széles, egy részük közvetlenül, más részük közvetetten alkalmas környezetvédelmi célra.⁸⁸² Nem hagyhatjuk ugyanakkor figyelmen kívül a magánjognak a közjoggal szemben fennálló azon jellemzőjét, hogy ezek a jogintézmények kizárólag az érintett személy fellépése esetén aktivizálódnak, alkalmazásuk ebben az értelemben független a közhatalomtól. Az alábbiakban kizárólag a környezeti felelősség szempontjából szóba jöhető jogintézmények vázlatos ismertetésére szorítkozunk, azonban ez csupán lehetőség. Az érintett rendelkezések alkalmazása „az öntudatos, autonóm, bátran kockáztató, saját ügyeit felnőtt módon intézni tudó”,⁸⁸³ s – tegyük hozzá – az önmagáért és a környezetéért felelősséget vállaló emberen múlik. Bízunk az egyénben, mert a „legkorszerűbb [...] gondolkodók, az ökofilozófia és az ökogazdaságtan hívei újra az egyes emberben [...] látják legnagyobb problémáink megoldását.”⁸⁸⁴

Nem értek egyet azzal az állásponttal, hogy a környezetvédelem elsősorban a közjog terén fogad be etikai alapokról kiinduló nézeteket.⁸⁸⁵ Igaz ugyan, hogy a normarendszer módosítása egyszerűbb lehet a közjog területén – habár az aktuális hazai gyakorlat nem ezt igazolja –, ugyanakkor nem feledkezhetünk meg a magánjog általános flexibilitásáról. A polgári jog generálklauzuláinak, a Ptk. bevezető rendelkezéseinek alapvető rendeltetése, hogy mint a jog értelmezését segítő eszközök a jogszabályokat a változó életviszonyokhoz, valamint a

⁸⁷⁸ LÁBADY (2013a) i. m. 20.

⁸⁷⁹ A polgári joggal kapcsolatos társadalmi változásokról és annak polgári jogra vonatkozó konklúziójáról ld. HARMATHY (2010) i. m. 705–719.

⁸⁸⁰ Ld. erről LENKOVICS (2011) i. m. 85–94.

⁸⁸¹ A közvetett alapjog-érvényesítésről ld. VÉKÁS (2001) i. m. 136., MENYHÁRD (2009) i. m. 225–248., a témában kialakult vita összefoglalásáról ld. VINCZE (2004) i. m. 3–13., Gárdos-OROSZ (2010b) i. m. 101–207.

⁸⁸² Ld. SÓLYOM (1980) i. m.

⁸⁸³ LÁBADY (2000) i. m. 15.

⁸⁸⁴ LENKOVICS (2009) i. m. 205–206.

⁸⁸⁵ JULESZ (2008a) i. m. 196.

konkrét tényállásokhoz igazítsák. Gondoljunk például az elvárható magatartás elvére, amelynek tartalma épp a társadalom általános felfogásához, a tipikus-hoz igazodik,⁸⁸⁶ így a környezeti érdeket mind szélesebb körben figyelembe vevő szemlélet alkalmas hordozója. A megelőzés és elővigyázatosság elvei az előre láthatóság és a jóhiszeműség szempontjával állíthatók párhuzamba, míg a tisztesség sem csupán a személyek felé tanúsított méltányos magatartást fejezheti ki. A társadalmi gondolkodás változásával a magánjog számos egyéb helyen is változtatás nélkül képes számolni, hiszen a szokás, néhol burkoltan, néhol kifejezett rendelkezésként meghatározza a személyek magatartását és viszonyait. Nem feledkezhetünk meg ebben a körben a bírói jogértelmezés rugalmasságáról,⁸⁸⁷ amely teret nyithat az egyes jogintézményekben rejlő további lehetőségeknek.

A környezet védelmének általános szabályairól szóló törvénynek a jogi felelősség univerzális alapjáról szóló rendelkezései⁸⁸⁸ alapján a környezethasználó a polgári jogban szabályozott módon felel tevékenységének környezetre gyakorolt hatásaiért. A rendelkezés alapot szolgáltat a sérelmet szenvedő személyeknek arra, hogy polgári jogban található felelősségi normákat a Kvt. elveinek és rendelkezéseinek alkalmazásával kiegészítve, azokat vegyítve lépjenek fel a környezethasználóval szemben. Ebben a körben 'a polgári jogban szabályozott módon tartoznak felelősséggel' fordulat álláspontom szerint nem szűkíthető le csupán a kifejezetten a kárfelelősség körébe tartozó jogintézményekre. Minden, felelősség megállapítására, helytállásra kötelező jogszabályhely alkalmas lehet környezeti érdeket sértő magatartás – avagy a Kvt. szövegében nem szereplő, ugyanakkor jelentős – mulasztás esetén a környezetvédelem normáival kiegészítve való alkalmazásra. Az uniós jogban megjelenő és részben a hazai jogban is helyt kapó integráció elvének megfelelően azonban ezeken túl az egyéb, nem környezeti károkkal kapcsolatos magánjogi normák alkalmazása során is lehetőséget látok a környezeti érdek – a magánérdekkel karöltött – érvényesítésére.

Az alkalmazható jogintézmények köre meglátásom szerint az új törvények megszületésével a megelőző állapothoz képes tovább bővülni.⁸⁸⁹ Az alapelvekben rejlő fentebb vázolt lehetőségeken túl a személyiségi jogok körében található a következő alkalmas eszközt. A Ptk. 2:42. § a személyiségi jogok általános védelméről rendelkezik, amely rendelkezés lehetőséget biztosít a környezethez

⁸⁸⁶ Ld. VÉKÁS (2013a) i. m. 32.

⁸⁸⁷ A bírói jogalkalmazásról mint műalkotásról ld. LÁBADY (2013a) i. m. 165.

⁸⁸⁸ Kvt. 101. § (1) bekezdés.

⁸⁸⁹ Ld. arról SÓLYOM (1980) i. m., SÓLYOM (1981) i. m. 148–180., LENKOVICS (1980) i. m. 317–339., LENKOVICS (2001) i. m. 30–45., JULESZ (2007b) i. m.

való jog sérülése esetén való fellépésre.⁸⁹⁰ A nevesített személyiségi jogok közül az élet, testi épség, egészség, a magánélet vagy akár a magánlakáshoz fűződő jog megsértése körében is bekövetkezhet olyan esemény, amely esetben a személyiségi jog sérülése a környezet sérülésével jár. Az emberi méltóság anyajogi jellegűvé emelésével megnyílt az egyébként eddig is fennálló lehetőség más, a Ptk.-ban nem nevesített személyiségi jogok elismerése és érvényesítése előtt. A környezethez való jog mint az Alaptörvényben és a nemzetközi dokumentumok sorában szereplő jog érvényesítésére azonban csekély tér látszik.

A személyiségi jog megsértésének körében a bírói gyakorlatban kialakult rendet emeli be a törvénybe az új Ptk., amikor a jogsértés tényének bekövetkezése alapján kérhető szankcióról rendelkezik. A környezeti érdek érvényesítése szempontjából, ahogy általában a személyiségi jogok érvényesítéséből is, ez a pontosítás üdvözlendő, várt,⁸⁹¹ hiszen lényegesen megkönnyíti a sérelmet elszenvedő helyzetét. A korábbi gyakorlatban fennálló, a külvilág számára is felismerhető hátrány bizonyítását megkövetelő rend megnehezítette az egyes személyiségi jogok szubjektív megítélését, azaz annak figyelembe vételét, hogy a személy megítélésén múlik, meddig terjed a tűrőképessége, s mikortól tekint valamit sérelmesnek.⁸⁹² A környezettudatos személyek számára ezzel a változtatással simább út nyílt az általuk személyiségük immanens részének tekintett jogaik érvényesítésére.

A szankciók köre is megváltozott, módosult, kiegészült. A felróhatóságtól független szankciók közül a jogsértés megállapítása, az abbahagyás és az eltiltás, az elégtételadás, annak nyilvánosságához közvetítése, a sérelmes helyzet megszüntetése ismert szankciókként a jövőben is rendelkezésre állnak. Kikerült a lehetőségek közül a közérdekű bírság intézménye, ugyanakkor lehetővé vált a jogsértéssel előállt vagyoni előny átengedésének követelése. Ez utóbbi, a gazdagodás kiadása a környezetet ért károk esetén akár rendkívül jelentős, az adott személyt ért hatáshoz képest akár jóval nagyobb is lehet.

A hatályos törvény jogkövetkezményei a korábbihoz hasonlóan alkalmasnak tűnnek a környezeti sérelem esetén való alkalmazásra, különösen a jogsértés abbahagyása, valamint a restitúciós igény. A helyreállítási kötelezettség ebben a körben – ahogy a polgári jog többi, szankcióként helyreállítást elrendelő jogintézménye esetén is – élesen elválik a közigazgatási felelősség körében alkalmazható helyreállítási kötelezettségtől. A polgári eljárásban a kötelezett

⁸⁹⁰ BÁNDI (2014) i. m. 23–41.

⁸⁹¹ Ld. erről például BAKÁCS (1992) i. m. 92.

⁸⁹² A hátrány bizonyítandóságának fenntartásáról ld. pl. HAVASI (2002) i. m. 10–18.

személye kizárólag a jogsértő lehet, a helyreállítási kötelezettség tartalmát pedig a bíró a kereseti kérelemnek megfelelően, de szabadon állapítja meg. A kötelezettség nem teljesítése esetén a sérelmet szenvedő pénzbeli kártérítésért léphet fel. Ezzel szemben a közigazgatási eljárás során a környezethasználónak minősülő személyt kizárólag a jogszabályokban rögzített kármentesítési tevékenységre kötelezheti a hatóság, amelynek elmaradása esetére közigazgatási szankciókat alkalmazhat, s a kármentesítést – ennek költségét áthárítva a környezethasználóra – maga elvégezheti, elvégeztethet.⁸⁹³

A nem vagyoni kártérítés korábbi szabályainak ismertetésére nem térnénk ki,⁸⁹⁴ nézzük röviden az új Ptk. lehetőségeit ezen a téren. A sérelemdíj bevezetése a bekövetkezett nem vagyoni hátrány egyszeri ellentételezése. Célja egyrészt az okozott sérelem kompenzálása, másrészt magánjogi büntetésnek is tekinthető a hasonló jogsértések megelőzésének céljával.⁸⁹⁵ A megelőzés mint a környezetvédelem egyik alapelve az előző fejezetekből ismert – ennek fényében a fájdalomdíj kifejezetten alkalmasnak tűnik a környezeti sérelmek esetén magának az összegnek a nagyságával befolyásolni a jogsértőket. Remélhetőleg az ügyek számának várható növekedése⁸⁹⁶ a környezeti ügyek területén is megjelenik, a bírói gyakorlat pedig eme kettős cél érdekében a sérelemdíj összecszerúsége tekintetében nem mutatkozik szűkkeblűnek. A törvény a sérelemdíj mértékének meghatározásához szempontokat is ad,⁸⁹⁷ melyek közül az egyik a sértett környezetére gyakorolt hatás. Ezen fordulat értelmezése a bírói gyakorlatra vár, vajon ez alatt érthető-e a környezet Kvt. szerinti értelemben. Álláspontom szerint egyrésztől igen, a környezet jelentheti a sértettet körülvevő természeti közeget, másrészt azonban ebbe a körbe tartozik az őt körülvevő szociális és tárgyi környezete. Adott esetben, a sértett vélekedésétől és a bírói értékelésétől függően egyik, másik vagy egyszerre mindkét hatást figyelembe veheti a sérelemdíj mértékének meghatározásához. Ugyanakkor remélem, hogy a körültekintő mérlegelés okán és a felelős, a társadalom számára iránymutató döntés érdekében a bírói gyakorlat minden lehetséges értelmezési kört felhasznál majd.

Régóta folyó irodalmi vita a közösséget ért jogsértések polgári jogi eszközökkel való szankcionálásának kérdése. Eredetileg a kérdés a közösséggel

⁸⁹³ Bővebben CSÁK (2012c) i. m. 26–39.

⁸⁹⁴ Erről ld. pl. LÁBADY (1991) i. m., FÉZER (2011b) i. m., BÓNIS i. m. 339–357., PETRIK (2002) i. m.

⁸⁹⁵ VÉKÁS (2013) i. m. 12. Ld. erről bővebben VÉKÁS (2005) i. m. 193–207., MOLNÁR (2013b) i. m. 744–748., BOYTHA i. m. 3–6.

⁸⁹⁶ MOLNÁR (2013a) i. m. 20.

⁸⁹⁷ Ptk. 2:52. § (3) bekezdés.

szembeni sértő kijelentések kapcsán vetődött fel. A Legfelsőbb Bíróság sokak által kritizált gyakorlata szerint konkrét személyre vonatkozó jogsértés híján nem indítható személyiségi per, a perindító ugyanis nem rendelkezik perbeli legitimációval. Az új Polgári Törvénykönyv – szintén nem mindenki számára elfogadható módon – szabályozza ezt a kérdést. A törvény szövege és irodalmi ellenvélemény⁸⁹⁸ arra mutat rá, hogy el kell ismerni azon személyek keresetindítási jogát, akik a megsértett közösséghez tartozónak vallják magukat, akik sértve érzik magukat anélkül, hogy személyük felismerhető lenne. Az analógia azonban tálcán kínálja magát. Valamely, a környezetet károsító magatartás esetén, ha ez a magatartás nem közvetlenül az érintett személy ellen irányul, hanem egy közösséget, csoportot érint, felléphet-e a személyiségi jogvédelemért magát a csoporthoz tartozónak valló személy?⁸⁹⁹

A jogi személyek felelősségére vonatkozó rendelkezések közül a velük szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedések kérdéskörét az előzőekben tárgyaltuk. Magánjogi felelősségük kérdéskörébe a környezetet érő hatásokért való helytállásuk is beletartozik, felelősségüket ezen a területen a rájuk vonatkozó általános szabályok rendezik.⁹⁰⁰ A jogi személy maga, kivételesen a vezető tisztségviselő,⁹⁰¹ a könyvvizsgáló, a felügyelőbizottság és/vagy tagjai állnak helyt a jogi személy kötelezettségeiért.⁹⁰² A Kvt. erre vonatkozó rendelkezése alapján a környezethasználó jogutód nélküli megszűnése esetén a felszámolás vagy végelszámolás során a vagyonfelmérésben szerepeltetni kell a tevékenység következtében létrejött környezetkárosodások kárelhárítási és kártérítési költségeit.⁹⁰³ Ezen rendelkezés alapján a felszámoló felelősségének szabályai felé is tovább nyújtózkodhatunk.⁹⁰⁴

A dologi jog rendelkezései között a dolog fogalmának azon módosulására kell felhívni elsőként a figyelmet, ami az állatok természetének figyelembevételét

⁸⁹⁸ HALMAI i. m. 91.

⁸⁹⁹ Például adott üzem szennyvizet bocsát a folyóvízbe, aminek partját a település strandként használja. A strandolni kívánó személyek, azok csoportja vagy az adott településen működő Napfürdőzők Egyesülete kérheti-e polgári bíróságtól a jogsértés abbahagyására kötelezést személyiségi jogsértésre hivatkozva?

⁹⁰⁰ NOCHTA (2005) i. m.

⁹⁰¹ CSEH i. m. 3–8., FÓNAGY i. m. 9–16.

⁹⁰² Ld. néhány, a kérdéssel foglalkozó frissebb forrás NOCHTA (2013) i. m. 3–8., TARKÓ i. m. 70–94., VEZEKÉNYI i. m. 849–856., SOBOR i. m. 350–359., KISS (2010) i. m. 1–8., TÖRÖK i. m. 3–10.

⁹⁰³ Kvt. 105. §.

⁹⁰⁴ Ld. erről pl. KISS (2009) i. m. 15–18., SZIGETI i. m.

mondja ki. A törvény itt továbbtal az állatokra vonatkozó más törvényekre,⁹⁰⁵ amely kitétel szűkítő, hiszen a más jogszabályba, akár uniós jogforrásba lefektetett szabályok figyelembevételét kizárja. Ennek ellenére fontos lépésként értékelhetjük a jogszabályváltozást, hiszen alapvetően mást jelent például egy kutyát birtokba venni és használni, mint egy biciklit.

A dolog használatának általános korlátját megállapító szomszédjogi rendelkezést hosszú idő óta számon tartjuk mint a környezet védelmére alkalmas jogintézményt,⁹⁰⁶ erre vonatkozó gyakorlat is nagy számban rendelkezésre áll.⁹⁰⁷ Igaz ugyanez a birtokvédelem, szintúgy a dolog zavartalanságát biztosító szabályaira.⁹⁰⁸ Az új Ptk. rendelkezései ezt követően is alkalmasnak tűnnek erre a célra, noha minimális változtatással.⁹⁰⁹ Az ingatlan-nyilvántartással kapcsolatos rendelkezések körében említést érdemel a tartós környezetkárosodás feltüntetésének lehetősége, amit a Kvt. 52. § rendez. A tulajdon környezeti korlátozásának minősíthető⁹¹⁰ annál a ténynél fogva, hogy a bejegyzés, illetőleg a módosítás és törlés ügyében a törvény alapján csak a hatóságnak vagy a bíróságnak van joga fellépni.

A szerződések jogában a biztosítási szerződések érdemelnek kiemelt figyelmet a környezeti károk szemszögéből.⁹¹¹ A környezet biztosítása helyett ezen jogintézmény nem a felelősséget, csupán a károkozó környezethasználó helyetti helytállást rendezi. A felelősségbiztosítás mint a környezeti kockázattal járó tevékenységek működéséhez használható jogintézmény lehetősége nem újkeletű gondolat,⁹¹² gyakorlati alkalmazása azonban ma is rendkívül szűk körű, noha egyetlen esetben a jogszabály elrendeli alkalmazását.⁹¹³ Bár kétségtelen, hogy

⁹⁰⁵ Ptk. 5:14. § (3) bekezdés: A dologra vonatkozó szabályokat az állatokra a természetüknek megfelelő eltéréseket megállapító törvényi rendelkezések figyelembevételével kell alkalmazni.

⁹⁰⁶ SÓLYOM (1980) i. m.11–24.

⁹⁰⁷ BÁNDI – KISS – PÉTER – SZLÁVIK i. m.169–220.

⁹⁰⁸ A két tényállás elhatárolásával kapcsolatban ld. BÁNDI (2011) i. m. 362–365. CSÁK (2012d) i. m. 149–165.

⁹⁰⁹ Az egyes szomszédjogok nevesítésével kártérítésből kártalanítással alakul a tulajdonosnak a szomszédos ingatlan értékcsökkenése miatt fennálló helytállása abban az esetben, ha az ingatlanon a jogszabályi előírások szerint folytatott építkezés miatt a szomszédos ingatlanok értéke csökken. A törvény így a közigazgatási jogszerűséget polgári jogi jogszerűséggé transzformálja. Ld. erről VARGA V. i. m. 109–115.

⁹¹⁰ VERES i. m. 257–284.

⁹¹¹ CSÁK (2012d) i. m.

⁹¹² LÁBADY (1989) i. m. 165–199.

⁹¹³ A hulladékról szóló 2012. évi CLXXXV. törvény 71. §.

a környezet, s így a társadalom számára a védelem magasabb fokát jelentené,⁹¹⁴ azonban alkalmazásával kapcsolatban számos probléma vár máig megoldásra.⁹¹⁵

A szerződési jogban megjelenő jogellenes utasítás egyik esete lehet a környezeti kárt vagy annak veszélyét jelentő rendelkezés a megrendelő, megbízó oldaláról. Ebben az esetben a vállalkozó köteles figyelmeztetni a megrendelőt, ha az környezetkárosításhoz vezető utasítást ad neki, és ha az ezt nem veszi figyelembe, köteles megtagadni a jogellenes munka elvégzését.⁹¹⁶

A kötelmi jogot érintő szabályok közé sorolható az alanyváltozás kérdése. A Kvt. rendelkezése szerint, ha a jogsértő tevékenységet folytató személyében változás áll be, e tevékenységet folytatóval szemben a jogutód felelősségének szabályait kell alkalmazni, kivéve, ha a felek a szerződésben ettől eltérően állapodtak meg.⁹¹⁷ Ennek fényében a környezeti felelősség kérdése akár önálló szerződésben, akár más szerződés kikötéseként rendezhető. Álláspontom szerint azonban nemcsak rendezhető, hanem körütekintő eljárás esetén rendezendő kérdést is jelent, figyelemmel a Kvt. a jogi felelősség általános rendelkezéseinél fentebb már elemzett, a tulajdonost és a birtokost érintő vélelmekre. Ingatlan adásvételi szerződés esetén például az esetleges környezeti terhekről való szerződéses rendelkezés nélkül a környezeti terhekért való felelősség a tulajdonjoggal együtt átszáll a vevőre, s bár a mentesülés lehetséges, annak bizonyítása az új tulajdonost terheli, sikertelenségének következményeit pedig viselni kénytelen.

A szerződések jogával kapcsolatos kérdéskör – amely releváns lehet környezeti károk esetén – a hibás teljesítés jogi szabályozása. A fenti adásvételi példa a problémát illusztrálhatná is. Az első problémát a teljesítés hibás voltának magállapítása jelenti, kizárja ugyanis a rendelkezések alkalmazását a törvény többek között akkor, ha a hibát a jogosultnak a szerződéskötés időpontjában ismernie kellett. Itt nem annak van jelentősége, hogy a jogosult a hibát felismerte-e, hanem hogy a kellő gondossággal eljáró személy felismerhette-e azt. Ebben a körben annak megítélése fontos, mit kellett ismernie a félnek, milyen magatartásra köteles a szerződést megelőzően. Rejtett hibák esetén a környezeti károkról szólva a megvizsgálás körének terjedelme lehet problémás.

A hibás teljesítés megvalósulása esetén a kellékszavatossági jogok között a kijavítás, a kijavíttatás – jelen esetben környezeti kármentesítés –, az ellenszol-

⁹¹⁴ CsÁKÓ i. m.

⁹¹⁵ Ezzel kapcsolatban ld. a 4. fejezetben elmondottakat.

⁹¹⁶ GK 25. állásfoglalás.

⁹¹⁷ Kvt. 104. §.

gáltatás arányos leszállítása, valamint a kártérítés kérdése⁹¹⁸ mint a környezeti kárral, annak összecszerúségével kapcsolatos általános gond okozhat vitákat.

Az elméletben a termékszavatosság a környezeti célra alkalmazása is felmerült, ehhez képest álláspontom szerint nagyobb jelentősége lehet a termékfelelősség illetén való alkalmazásának.⁹¹⁹

A szerződés lehetetlenné válása esetköre a környezet károsodása, a szerződés tárgyának elpusztulása, a környezeti engedélyek hiánya okán is bekövetkezhet, így a lehetetlenülés esetén érvényes felelősségi, elszámolási szabályok is a környezeti felelősség körébe vonhatók.

A szerződés érvénytelenségének esetkörei közül a fenti, környezeti teherrel bíró ingatlanra vonatkozó adásvételi példát hozva több ok alkalmazásának lehetősége is felmerülhet. A tényállás többi elemétől függően alkalmazásra kerülhetnek egyrészt a tévedésre, a megtévesztésre, a jóerkölsbe ütköző szerződésre vonatkozó rendelkezések, de akár az uzsorás, a feltűnően értékaránytalan szerződésre, esetleg a lehetetlen szolgáltatásra irányuló szerződés szabályai is. Az érvénytelenség jogkövetkezményei közül ilyenkor problémát jelenthet az eredeti állapot helyreállításának kérdése, hiszen az eredeti szerződés esetleg nem ismert környezeti teherrel történt, aminek mértéke, súlya időközben változhatott (ilyenkor alkalmazható-e ez a jogkövetkezmény egyáltalán?), de az eredeti értékegyensúly fenntartásáról való gondoskodás is nehézséget jelenthet. Ugyanez a gond jelentkezik a felek közötti elszámolásra vonatkozóan például abban a kérdésben, ki és hogy viselje az időközben a környezeti kár következtében vagy a kárelhárítási munkálatok során bekövetkező értékcsökkenést.

Végezetül a környezet védelmében használatos polgári jogi eszközök legnagyobb irodalommal rendelkező,⁹²⁰ legjelentősebb jogintézményének felvillantása következzen. A kártérítési felelősség mint polgári jogi jogintézmény általánosan, gyakran használt rendelkezései az új Ptk. megszületésével alaposan megváltoztak. Elvált egymástól a szerződéses és a szerződésen kívüli felelősség, több helyen megtörtént a normák pontosítása, a gyakorlathoz való igazítása.⁹²¹ A kártérítési szabályok pontos ismertetésére e helyt kísérletet sem

⁹¹⁸ CZIFRUSZ i. m. 31–35.

⁹¹⁹ JULESZ (2007) i. m. 45–48.

⁹²⁰ Ld. erről pl. a teljesség igénye nélkül ZOLTÁN i. m., SÓLYOM (1980) i. m., LÁBADY (1989) i. m., CSÁK (2012d) i. m., BÁNDI (2013d) i. m. 139–147., KOVÁCS (2004) i. m. 257–269., VAJDA i. m. 143–163., JENOVAI i. m. 15–71., SZTANCS (2013a) i. m. 89–106. Bírói gyakorlatáról pl. SOPOVNÉ BACHMANN i. m. 110–138., BÁNDI–SOPOVNÉ–SZLÁVIK i. m. 293–356.

⁹²¹ LÁBADY (2014) i. m. 169–179.

teszünk, csupán néhány gondolatot foglalunk össze a környezeti felelősséggel kapcsolatban.

A környezeti felelősség tekintetében elsősorban azt kell leszögezni, hogy a kártérítés csupán végső eszközként⁹²² alkalmazandó, az *in integrum restitutio* elsődlegességét a magyar Legfelsőbb Bíróság többször kimondta.⁹²³ A kártérítés a hatályos törvényszöveg szerint az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységgel okozott károkért a veszélyes üzemi felelősség szabályán alapul. Ez a rendelkezés összhangban van a környezetvédelmi törvénnyel, ugyanakkor nem fedi le a kárfelelősség teljes spektrumát.

A Kvt. rendelkezései alapján a környezet igénybevételével, illetőleg terhelésével járó tevékenységgel vagy mulasztással másnak okozott kár környezetveszélyeztető tevékenységgel okozott kárnak minősül és arra a Polgári Törvénykönyvnek a fokozott veszéllyel járó tevékenységre vonatkozó szabályait kell alkalmazni. Ha a károsult a fenti kártérítési igényét nem kívánja érvényesíteni a károkozóval szemben – a károsult erre vonatkozó és az elévülési időn belül tett nyilatkozata alapján – a miniszter a környezetvédelmi alap célfeladat fejezeti kezelésű előirányzat javára az igényt érvényesítheti.⁹²⁴

A környezetveszélyeztetés értelmezéséről a fejezet elején, a Kvt. fogalmi rendszerének áttekintése során már szóltunk, ahogy az emberi környezet fogalmáról is a megelőző, dogmatikai alapozó fejezetben. A kár polgári jogi értelmezését is érintettük, ahogyan a környezeti kár és a polgári jog értelmezésében kárként elfogadható veszteségek köre között jelentkező hiátusra is rámutattunk. A környezeti kár értékelésének nehézségei túlmutatnak a számítási módszerek problémáján, előfeltételük a környezet fogalmi azonosítása, amiről szintén volt szó. A veszélyes üzemi felelősség a környezetet veszélyeztető tevékenységből indul ki, aminek értelmében környezetveszélyeztető magatartással vagy azzal összefüggésben okozott bármely kárért a veszélyes üzem objektív felelőssége alapján felel a károkozó. Az amellet elhangzó érveket, hogy „a szabály alkalmazásához – ha azt önmagában a környezet veszélyeztetése alapozza meg – egy bizonyos mértékű környezetromlás szükséges”,⁹²⁵ nem alkalmazza a gyakorlat, hiszen az nagyban leszűkítené a szigorúbb felelősség alkalmazási körét ezen a téren. A specifikus eredmény elvárása helyett álláspontunk szerint is helyesebb a magatartást a figyelem középpontjába helyezni.

⁹²² GAJDICS i. m.

⁹²³ Ld. erről JULESZ (2005) i. m. 359.

⁹²⁴ Kvt. 103. §.

⁹²⁵ TAMÁS (1981) i. m. 159.

A környezeti károk kapcsán gyakorta felmerülő kérdés az okozati összefüggés bizonyításának nehézsége. Veszélyes üzem esetén ez felelősségi feltétel és felelősségi alap is egyben.⁹²⁶ Bizonyításának nehézségét az adja, hogy a károsodáshoz vezető magatartás és a kár bekövetkezte vagy feltárása között néha meglehetősen hosszú idő telik el. További gond az, hogy az érintettek, a károsultak, a környezeti károk köre néhol nehezen behatárolható és az eredményt előidéző környezetveszélyeztetés sokszor több, együttható tényező eredménye (rossz helyszínre telepítés, a gát nem megfelelő kialakítása, az ellenőrzési rendszer hiányosságai, csak hogy a vörösiszap ügy kapcsán elhangzottakból merítsünk).⁹²⁷

Az üzembentartó személyének meghatározása szintén segíti a környezeti igények érvényesítését is, világosan leszögezve a tág személyi kört. A kimentés oka – miszerint a kárt környezetre veszélyes tevékenységen kívüli, elháríthatatlan ok idézett elő a környezethasználó – a következetesen szigorú bírói gyakorlat alapján⁹²⁸ megfelelően képviseli a környezet érdekét. Az üzembentartó felelőssége az engedély megléte, annak betartása, valamint a szakszerű eljárás mellett is fennáll.

A veszélyes üzemi magatartáson túlmenően a környezeti károk érvényesítésére további lehetőségek is nyitva állnak. Az egyes alakzatok bemutatása nélkül csupán felsorolásszerűen következzen néhány. A környezeti károk érvényesítésére a veszélyes üzemi felelősség érvényesítésének határidején túl a szerződésen kívüli felelősség általános szabályai szerint továbbra is lehetőség van. A szerződésen kívül okozott károkért a károkozót – az új Ptk. szabályai szerint az előreláthatóság kritériumának keretein belül – teljes kártérítési kötelezettség terheli. Ez kiterjed a ténylegesen mutatkozó kárra, a kár elhárításával kapcsolatos költségekre, valamint az elmaradt haszonra. A legtöbb jogrendszer az új Ptk.-hoz hasonlóan megkülönbözteti egymástól a vagyonban beállott kárt (*damnum emergens*) az elmaradt haszontól (*lucrum cessans*) és azokat így is kezeli. A kár polgári jogi fogalma azonban nem ölel fel minden káros környezeti terhelést, a károkozó alapvetően csak a környezetszennyezés negatív következményeiért vonható felelősségre.⁹²⁹

A szerződésen kívüli felelősség körében maradván több problémás kérdéskörrel találkozunk. Lehet-e egy következmény részben okozatos kérdése tekinteté-

⁹²⁶ SZALMA (2000) i. m. 51–61.

⁹²⁷ Ld. például a Győri Ítéltábla Pf.IV.20.238/2013/4. számú ítélete.

⁹²⁸ CSÁK (2012d) i. m. 35.

⁹²⁹ SÓLYOM (1980) i. m. 41.

ben azt mondhatjuk, nem, nem lehet valami kicsit vagy nagyon okozatos.⁹³⁰ A polgári jogban a bizonyítás sikerességétől függően vagy teljes kártérítés illeti a károsultat, vagy a bizonyítás sikertelensége esetén semmi. Ugyanakkor az életviszonyok komplexitása folytán a részleges kártérítés is utat talál a polgári jogban az osztott okozatosság eseteiként. Ennek lehet példája környezeti kár esetén is. A károsult érdekkörében előforduló műszaki vagy egyéb hasonló közreható körülmény a károsult felróható közrehatásához hasonló esetkör, amely kármegosztást is előidézhető módon figyelembe vehető.⁹³¹ Az elhangzó érvek, miszerint ő profitál a folyamatokból, ő tudja ezeket ellenőrizni és szabályozni, s az esetleges károk ellen ő tud leghatékonyabban védekezni „ha másként nem, optimális biztosítás kötése útján”.⁹³² A javaslattal, miszerint a kármegosztást veszélyes üzemeken túl bármely kockázatnövelő tevékenységre kiterjeszthessük, nem értek egyet. Nyáron, aszályos időben vajon milyen kötelezettsége keletkezne így az erdőműveléssel vagy más, fokozottan tűzveszélyes objektummal rendelkezőknek? Fenti rendelkezés túlságosan kitágítaná, sőt parttalanná tenné a lehetséges közrehatásokat, s odáig vezetne, hogy maga a biztosítás hiánya is felróható magatartásnak minősülhetne.

Az okfolyamatban szerepet játszó természeti jelenségek megítélése is vitatott. A tiszai cianidszennyezés példáján jól látható, amikor valamely emberi magatartás és valamilyen – jellemzően rendkívüli – természeti esemény együttes hatására keletkezik kár. Jelen esetben a zagytározó gátjai nem a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva, nem megfelelően szigetelve, tömörítve kerültek kialakításra, ennek következtében nem birkóztak meg a rendkívüli havazásból adódó többletterheléssel. Szalma József lehetségesnek tartja általában is a kártérítés arányos csökkentését erőhatalom vagy véletlen esemény közrehatására.⁹³³ Eörsi az emberi magatartás természeti eseményhez viszonyított súlya alapján mérlegel: ha elenyésző, a kereset nem áll meg. Ezzel szemben, ha a magatartás értékelhető súlyú, a károkozó teljes kártérítéssel tartozik, a természettel szemben ugyanis álláspontja szerint nem lehet kármegosztást alkalmazni – csak kivételesen, ha a tények hatása kellő határozottsággal szétválasztható.⁹³⁴ Jogszabályi lehetőség hiányában Fuglinszky kategorikusan kizárja a kármeg-

⁹³⁰ FUGLINSZKY (2007) i. m. 240.

⁹³¹ FUGLINSZKY (2009) i. m. 151.

⁹³² Uo. 151.

⁹³³ SZALMA (1998) i. m. 177–188.

⁹³⁴ EÖRSI (1961) i. m. 449., EÖRSI (1966) i. m. 135.

osztás lehetőségét,⁹³⁵ annak ellenére is, hogy a bírói gyakorlatban több példát is találunk erre.⁹³⁶

A többek által okozott károk kérdéskörébe esik az egyes hatások környeztkárosító eredménnyé való kumulálódásának esetköre. Beszélhetünk-e közös okozásról, ha a sok, egyenként jogszerű magatartás eredménye vezet a kárhoz? Avagy csak az önmagában jogellenes cselekmények eredménye? A kárt eredményező magatartás önmagában jogellenes, de milyen mértéktől? A kárnszerzés tilalmának⁹³⁷ akár az áttörését is jelentheti a környezeti károk esetköre, ahol a károsult kárenyhítése körében állami, társadalmi összefogásból eredően akár tényleges vagyoni kárát – ámde nem az elv által nem érintett egyéb, nem vagyoniában bekövetkező kárát – meghaladó juttatásban is részesülhet (ismételt példa a vörösiszap katasztrófát követő adományok, állami segítség).

A veszélyes üzemi felelősség alakzatánál is szigorúbb az atomkárokért való felelősség hazai szabályozása,⁹³⁸ amelynek abszolút felelősségi jellege van. Ebben a körben – ahogy azt korábban tárgyaltuk – erős a nemzetközi hatás, ugyanakkor az EU egységesítési törekvései eleddig sikertelenek.

Ha a felek között szerződéses viszony áll fenn, úgy közöttük a szerződésszegésből eredő károkért való felelősség szabályai érvényesülnek.⁹³⁹ Véleményem szerint szerződéses viszonyuknak nem kell kapcsolatban állnia a környezettel ahhoz, hogy a felelősség megítélésénél a környezeti fogalom- és szempontrendszer figyelembe vehetővé váljon, azaz például egy fuvarozási szerződés során bekövetkezett balesetben okozott talajszennyezés is megalapozza azt. Ebben a tekintetben az előreláthatósági klauzula⁹⁴⁰ alkalmazása lehet esetleg nehézkes, hiszen az okozott kár nagysága, jelentőségének megítélése például az adott terület élővilága, védett fajai nehezítik a problémát.

A termékfelelősség intézménye a hibás termék gyártójának helytállását rendeli alkalmazni a termék által okozott dologi vagy személyi károk esetén. Talajszennyezésnél maradvia a benzinkút földalatti tartályának hibájából eredő talajkárosításért a gyártó, az importáló, a forgalmazó stb. felelőssége a törvényi feltételek fennállása esetén megállapítható. Ezen rendelkezés egyértelmű kö-

⁹³⁵ FUGLINSZKY (2009) i. m. 153.

⁹³⁶ Debreceni Ítéltábla Pf. II. 20.617/2007/04., Pécsi Ítéltábla Pf. III. 20.036/2008/6.

⁹³⁷ Az elvről ld. BORONKAY i. m. 22–25.

⁹³⁸ POCZKODI i. m. 121–135.

⁹³⁹ MENYHÁRD (2001) i. m. 25–26.

⁹⁴⁰ VÉKÁS (2002) i. m. 513–526.

zösségi hatást mutat, hiszen egy irányelv átültetésével került a hazai jogba.⁹⁴¹ Ez a hatás direkt és strict, ugyanis a termékfelelősségi irányelv nem minimum, hanem maximum harmonizációt ír elő az Európai Bíróság ítéletei szerint.⁹⁴²

A másért való felelősség egyes esetei, így az alkalmazottért, a jogi személy tagjáért, a vezető tisztségviselő károkozásáért, a megbízottért, illetőleg más szerződés kötelezettjének károkozásáért való helytállás⁹⁴³ valamennyi alakzata jelentőséggel bírhat környezeti ügyekben. A jogi személy önmaga cselekvőkép-telen, ugyanakkor a környezeti károk jelentős része jogi személy javára, mű-ködése körében keletkezik, így rendkívül indokolt ezen intézmények megléte.

Ugyancsak érdekes problémakör a közhatalom gyakorlásával okozott károk kérdése, ahol a hatóság, a bíróság, az ügyészség felelőssége környezeti ügyekben eljárva is megállapítható. A károkozás elvileg bármely magatartással megvalósulhat, ilyen környezettel összefüggő eset lehet a téves tájékoztatás, a jogértelmezési tévedés, valamely a hatósági tisztviselő súlyos kötelezett-ségszegése, hogy csupán a már gyakorlatban előfordult eseteket említsem a környezetvédelmi hatóságokkal szembeni ügyekből.⁹⁴⁴

A polgári jog környezeti érdek érvényesítésére alkalmas fenti listája ko-rántsem teljes, az egyes kérdések tárgyalását is sokáig folytathatnánk. Hiába azonban az így is imponálóan hosszú felsorolás, egyetérthetünk azzal az állás-ponttal, hogy a jogintézmények csupán a kereteket adják az érvényesítéshez, a valódi értéket a tartalom jelenti, amivel ezen intézményeket megtölthetjük.⁹⁴⁵ A jogérvényesítés azonban még mindig gyerekcipőben jár az erre vonatkozó becslések szerint, ami a GDP-hez viszonyítva 4–6%-ra teszi a gazdaságilag kalkulálható éves környezeti kár nagyságát.⁹⁴⁶

A munkajog – noha önálló jogág – rendelkezései sok szempontból a polgári joghoz hasonlatosak,⁹⁴⁷ számos felelősségi szabályát kifejezetten a polgári jogból meríti. A munkajog környezeti szempontú vizsgálata során találunk ki-fejezetten a környezetet védő, s így munkajogi korlátozást tartalmazó, valamint környezeti érdeket képviselő, jogosítást tartalmazó normákat. Munkavédelmi

⁹⁴¹ 85/374/EGT irányelv a hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről, HL L 210, 1985.8.7., 29–33. o., magyar különkiadás 15. fejezet, 001. kötet, 25–261. o.

⁹⁴² Ld. ezzel kapcsolatban Vékás (2013) i. m. 959.

⁹⁴³ FODOR A. i. m. 121–144.

⁹⁴⁴ GELLÉRTHEGYI–UTTÓ i. m. 78–84.

⁹⁴⁵ BÁNDI (2013d) i. m. 140.

⁹⁴⁶ SZLÁVIK (2008) i. m. 188.

⁹⁴⁷ JAKAB–PRUGBERGER i. m. 477–485., BODÓ i. m. 13–21.

törvényünk értelmében az állam meghatározza az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzés alapvető követelményeit, irányítási és ellenőrzési intézményeit, valamint kialakítja az egészség, a munkavégző-képesség megóvására, a munkabiztonságra és a munkakörnyezetre vonatkozó országos programját.⁹⁴⁸

A munkaadó utasítási joga a megrendelőéhez hasonlatos, azonban ennek is vannak – többek között – környezetet védő korlátai. A munkavállaló a vállalkozóhoz hasonlóan köteles megtagadni az utasítás teljesítését, ha annak végrehajtása más személy egészségét vagy a környezetet közvetlenül és súlyosan veszélyeztetné.⁹⁴⁹ Azonos elbírálás alá veszi a törvény a környezet érdekét és az emberi életet, amikor a rendelkezés szerint ezen kiemelt esetekben a munkavállaló köteles megtagadni az utasítás végrehajtását,⁹⁵⁰ ami kifejezetten pozitívan értékelhető jelenség, ugyan csupán a közvetlen súlyos veszélyhelyzetekre vonatkozik. A továbbiakban a törvény felhatalmazza a munkáltatót, hogy többek között abban az esetben is eltérjen az utasítástól, ha ezt a munkáltató károsodástól való megóvása feltétlenül megköveteli és a munkáltató értesítésére nincs mód.

A munkaadó utasítási jogának másik korlátját az általános magatartási követelmények be nem tartására feljogosító jogszabály alapozhatja meg. A munkavállaló a munkaviszony fennállása alatt nem tanúsíthat olyan magatartást, amellyel munkáltatója jogos gazdasági érdekeit veszélyeztetné, kivéve, ha erre jogszabály feljogosítja.⁹⁵¹ A jogszabály a környezetvédelmi megbízott kötelezettségévé teszi, hogy a környezetvédelmi jogszabályt sértő intézkedésekre felhívja a figyelmet⁹⁵² – amely kötelezettség a munkáltató érdeksérelmével is járhat.

A munkáltató kárveszélyének megítélése meglehetősen nehéz feladat, gondoljunk csak az eddig felsorolt jogkövetkezményekre. Károsodás lehet ugyanis bármely szankció, így akár a tiltás, a pénzbírság is, amelyek a jogellenes, így többek között környezetveszélyeztető magatartások megvalósításának következményei. Ennek megfelelően a rendelkezést tágan értelmezve tulajdonképpen bármely, környezetvédelmi – vagy akár más jogszabályi – előírás megsértése esetén megtagadható a munkáltató bármely utasítása, ha az értesítése nem le-

⁹⁴⁸ A munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. tv. 2. § (1) bekezdés.

⁹⁴⁹ A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény 54. § (1) bekezdés.

⁹⁵⁰ IJTZÉS i. m. 43–50.

⁹⁵¹ 2012. évi I. törvény 8. § (1) bekezdés.

⁹⁵² 2012. évi I. törvény 108. § (3) bekezdés.

hetséges. Értesítése esetén, amennyiben a károsodásra figyelmeztetést követően fenntartja utasítását, ezzel elvállalja a jogkövetkezményeket.

A munkavállaló vétkes kötelezettségszegésének esetére a munkáltatónak lehetőséget biztosít a jog ennek szankcionálására. Ugyanakkor a munkáltató a polgári jog szabályainak megfelelő felelősséggel tartozik a munkavállalónak a munkaviszonnyal összefüggésben okozott karáért.⁹⁵³ Ebbe a körbe az egészségtelen munkakörülményektől kezdve a balesetekig bármilyen kár, így a környezettel összefüggő károk is beletartozhatnak.⁹⁵⁴ Az új Mt. kettéosztja a munkáltató felelősségét: a munkavállalót a munkavégzés során ért kárért a fokozott veszéllyel járó tevékenységek polgári jogban megtalálható szabályai szerint felel,⁹⁵⁵ míg a munkavállaló dologi karáért a szállodai letéthez hasonlatos alakzattal.⁹⁵⁶

⁹⁵³ 2012. évi I. törvény 166. §.

⁹⁵⁴ Ennek történeti távlatairól ld. NIGRINY i. m. vonatkozó részei.

⁹⁵⁵ 2012. évi I. törvény 166–167. §.

⁹⁵⁶ PRUGBERGER–KENDERES i. m. 393–394.

8. A KÖRNYEZETÉRT VALÓ FELELŐSSÉG A BÜNTETŐJOGBAN

8.1. A környezetért való büntetőjogi felelősség az uniós jogban

Az európai büntetőjog mint új jogterület egyre határozottabb karakterűvé vált, s az ezen területhez tartozó normák száma az elmúlt időszakban exponenciálisan nő. A jelenség oka az, hogy az Európai Uniónak a bűnözés új, határokon átnyúló formáival kell szembenéznie: a belső piac létrehozásával a bűncselekmények nemzetközi vonatkozása ugrásszerűen megnövekedett, valamint újfajta, komplex bűncselekmények terjedtek el.⁹⁵⁷ Mindezek hatására az európai jogalkotásban a büntetőjogi együttműködés területén egy dinamikus folyamat vette kezdetét: az európai büntetőjog és büntetőeljárás jog alkalmazásának gyakorlati, jogalkotási és jogalkalmazási kérdéseinek harmonizációja és a kooperáció.⁹⁵⁸ A közeljövőben valószínűsíthető a gazdasági szükségszerűség következményeként akár az egységes európai büntetőjog megvalósulása,⁹⁵⁹ ugyanakkor ez számos elméleti és gyakorlati nehézséggel jár.⁹⁶⁰ Elegendő itt a szubszidiaritás elvére⁹⁶¹ gondolni, ami alapjaiban kérdőjelezheti meg az egységes büntetőjog szükségességét.

⁹⁵⁷ LIGETI (2004) i. m. 16–17.

⁹⁵⁸ ALFÖLDI i. m. 13–17.

⁹⁵⁹ KÓHALMI (2012b) i. m. 276.

⁹⁶⁰ BÉKÉS i. m. 22–25.

⁹⁶¹ A szubszidiaritás elvének értelmében az Európai Unió azokon a területeken, amelyek nem tartoznak kizárólagos hatáskörébe, csak akkor rendelkezik jogalkotási hatáskörrel, amikor és amennyiben a tervezett intézkedés céljait a tagállamok nem tudják kielégítően megvalósítani, így azok a tervezett intézkedés terjedelme vagy hatása miatt az Európai Unió szintjén jobban, hatékonyabban megvalósíthatók. Az elv értelmében a hatáskör fennáll, ha az intézkedés megfelel a szükségesség és a hatékonyság követelményének; szükséges, ha az intézkedéssel elérni kívánt uniós célkitűzés kizárólag az Európai Unió szintjén valósítható meg, s hatékony, ha az az Európai Unió szintjén jobban megvalósítható, mint tagállami szinten. Álláspontom szerint a büntető tényállások jó része, nemzetközi, határon átnyúló elemmel nem rendelkezve

Az európai büntetőjog fogalmát a szakirodalom egy szűkebb és egy tágabb értelemben használja. A tágabb magában foglalja az Európa Tanács és az Európai Unió égisze alatt létrejött büntetőjogi vonatkozású normák összességét, míg a szűkebb értelemben az Európai Unió büntetőjogi normáit értjük alatta.⁹⁶² A büntető normák harmonizációja nélkülözhetetlen azon területeken, ahol a nemzeti bűnmegelőzés nem működik, ahol a jogtárgy szupranacionális jellege megkívánja, valamint a határokon átnyúló bűncselekményeknél.⁹⁶³ A környezeti tényállások az utóbbi,⁹⁶⁴ álláspontom szerint akár az összes kategóriába besorolhatók, így a környezeti büntetőjog területén indokoltnak tűnik a jogközelítés.⁹⁶⁵

A környezeti büntetőjog fogalomkörébe vonható cselekmények sokszínűek. Például az Európai Unió a második legnagyobb piacát jelenti a CITES⁹⁶⁶ által védett fajoknak,⁹⁶⁷ az illegális kereskedelem pedig felmérhetetlen nagyságú károkat okoz. A kiemelten nem védett fajok tekintetében gond a tömegességből adódik: például az erdőirtás, a fakitermelés és az ebből származó termékek kereskedelme tekintetében külön probléma, hogy a CITES viszonylag kevés fajtát véd, s nem tiltja általában ezen termékek importját vagy kereskedelmét – amely termékek tekintetében az EU szintén az egyik legnagyobb felvevőpiac.⁹⁶⁸ Az ózonréteg-károsító anyagokról aláírt nemzetközi Egyezmény⁹⁶⁹ végrehajtásáról szóló források az illegális kereskedelem büntetendőségéről nyilatkoznak,⁹⁷⁰

hatékonyan szabályozhatóak tagállami szinten – ahogy ez évszázadok óta történik pl. az emberölés, lopás, testi sértés stb. esetében.

⁹⁶² FARKAS (2001) i. m. 12.

⁹⁶³ ÚDVARHELYI i. m. 299–300.

⁹⁶⁴ LIGETI (1998) i. m. 358.

⁹⁶⁵ A jogközelítés által felvetett kérdésekről ld. HEINE–RINGELMANN i. m. 199–217.

⁹⁶⁶ Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora – Egyezmény a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről 1973. Washington.

⁹⁶⁷ WIJNSTEKERS i. m. 18.

⁹⁶⁸ BRACK i. m. 44–47.

⁹⁶⁹ The Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer – Montreáli Jegyzőkönyv az ózonréteget károsító anyagokról. 1987. Ha a Jegyzőkönyv hatályba lépése után nem sikerült volna jelentősen csökkenteni a CFC-gázok kibocsátását, akkor egyes becslések szerint 2050-re az északi félteke közepes szélességi zónája – ezen a földszávon él a legtöbb ember – elvesztette volna UV-elleni védelmének felét, míg a déli féltekén 70%-os lett volna a veszteség. A Montreáli Jegyzőkönyv volt az első sikeres fellépés egy globális méretű környezetkárosító problémával szemben.

⁹⁷⁰ „Enforcement and Compliance with MEAs: the Experiences of CITES, Montreal Protocol and Basel Convention” UNEP Vol. 1, section 2.2 (Nairobi:1999), idézi ezzel egyetértve BANKOBEZA i. m. 27.

kiemelve azt a tényt, hogy az engedélyezési rendszer szigora nem elegendő az illegális kereskedelem megelőzéséhez.⁹⁷¹ A kialakult igényre⁹⁷² válaszul nem tűnik váratlan fordulatnak, hogy a hatodik környezetvédelmi akcióprogram (2001–2010) kiemelt céljaként kezeli a környezetvédelmi jogszabályok tagállami végrehajtásának javítását, jelesen a környezeti bűnözés elleni fellépést.⁹⁷³ Az Európai Unió Tanácsa 2003 januárjában fogadta el a környezet büntetőjog általi védelméről szóló 2003/80/IB kerethatározatát, amely célul tűzte ki a tagállamok nemzeti környezeti büntetőjogának harmonizálását, valamint ezen ügyekben összehangolt fellépésüket. Ugyanakkor eredetileg hasonló tartalommal egy irányelvjavaslat is készült és intézményi vita alakult ki a jogalap tekintetében.⁹⁷⁴ A büntetőjogi védelem kialakítása mellett szóló érvek a magas szintű védelem biztosítása, s ehhez hatékony jogkövetkezmények előírása, amely követelménynek ellentmondana, ha az egyes tagállamokban különböző szinten járna jogkövetkezményekkel.⁹⁷⁵ Ezzel szemben a harmonizációs törekvés hangsúlyozottan az uniós jog követelményeinek megsértésére koncentrált.

Az uniós büntetőjog vajúadásának lelettünk tanúi,⁹⁷⁶ mikor a Bizottság indítványára a Bíróság a C-176/03. számú ügyben rossz jogi alapra való hivatkozás miatt megsemmisítette a kerethatározatot, és megállapította, hogy a kerethatározat céljára és tartalmára figyelemmel nem elsősorban a büntetőjog harmonizálására vonatkozik, hanem az EU környezetvédelmi jog kiegészítését célozza, s mint ilyen „a hatékony, arányos és elrettentő erejű büntetőjogi szankciónak a hatáskörrel rendelkező nemzeti hatóság általi alkalmazása a súlyos környezetkárosítások leküzdésének elengedhetetlen eszköze”⁹⁷⁷, így az uniós jogalkotóknak joguk van e körben irányelvet alkotni. Az ítéletet követően az irányelv a kerethatározat tartalmának megfelelően meg is született. Az irányelv kontra kerethatározat kérdés általánosságát szemlélteti az a tény, hogy a Bizottság más témakörökben a tervezetet eleve mindkét formában vitára bocsá-

⁹⁷¹ BANKOBEZA i. m. 35.

⁹⁷² DAY i. m. 123–129., NOGUERA i. m. 107–118.

⁹⁷³ FODOR L. (2001) i. m. 16.

⁹⁷⁴ A jogalapról szóló vitáról és a javaslatok tartalmi különbségéről ld. LACZI (2006a) i. m. 577–590.

⁹⁷⁵ A francia, a belga, a görög, az olasz és a luxemburgi büntetőjog nem tartalmaz kifejezetten környezeti rendelkezéseket, ahogy az ír és az angol jog sem. A harmonizáció előtt fennálló helyzetről ld. FAURE–HEINE i. m. 327.

⁹⁷⁶ A csatározásról ld. bővebben Pápai-Tarr i. m.

⁹⁷⁷ C-176/03. Bizottság kontra Tanács ügy [EBHT 2005. I-07879.] 48. pont.

totta.⁹⁷⁸ A jogalap és forma kérdését rövidre zárta a Lisszaboni Szerződés, és a büntetőjogi harmonizáció legfőbb eszközeként az irányelvet határozza meg.⁹⁷⁹

A kerethatározat a fogalom meghatározásokon túl tartalmazta a szándékos és gondatlanságból elkövetett bűncselekmények felsorolását, a részvétel és felbujtás, a büntetések, a jogi személyek felelőssége és a velük szemben alkalmazható szankciók, a joghatóság, a kiadatás és a büntetőeljárás, a végrehajtás szabályait, valamint a területi hatályát és a hatályba lépését tartalmazó rendelkezéseket. A kerethatározat egy általános jogellenesség fogalommal operál, amely alatt érti valamennyi környezeti témájú törvény, közigazgatási rendelet és az illetékes hatóság által hozott határozat, továbbá az ezeket érvényre juttató rendelkezések megsértését, sőt szabályoz egy olyan cselekményt,⁹⁸⁰ amely az ott írt eredmény bekövetkezése esetén jogellenesség nélkül is elkövethető. Bár az elkövetési tárgyak köre széles, azonban a tényállások megvalósulásának feltétele az eredmény vagy ezek veszélyének bekövetkezése. Előremutató az is, hogy részletesen foglalkozik a jogi személyek felelősségének kérdésével.

A jogpolitikai indok, azaz a védelem szükségessége, a kellő visszatartó erőhöz indokolt büntetőjogi forma, minimumkövetelmények megfogalmazása a tagállamok részére – hisz egy részük kizárólag közigazgatási szankciórendszerrel rendelkezik⁹⁸¹ – folyamatosan fennállt, sőt, a rövid életű kerethatározat nyomán születtek is harmonizációs lépések az egyes belső jogokban.⁹⁸²

A konfliktus végül 2008 novemberében, a környezet büntetőjog általi védelméről szóló Európai Parlament és a Tanács 2008/99/EK irányelv elfogadásával lezárult.⁹⁸³ Az irányelv kiterjedt elkövetési magatartási körre vonatkozó minimumszabályokat állapít meg szándékos vagy súlyosan gondatlan elkövetési magatartások tekintetében. A jogellenes cselekmények körét ugyanakkor a mellékletben szereplő uniós jogszabályok, illetve az azokat a tagállami jogba átültető belső jogforrások, törvény, rendelet vagy egyedi közigazgatási határozat megsértése esetében vonja meg,⁹⁸⁴ ami egyértelmű visszalépésnek tűnik.⁹⁸⁵ Az

⁹⁷⁸ Ld. erről KARSAI i. m. 1–10.

⁹⁷⁹ EUMSZ 82–83. cikk.

⁹⁸⁰ A 2. cikk a) pontja.

⁹⁸¹ A kerethatározat előtti állapotról ld. GÖRGÉNYI (2002) i. m. 39–50., a kerethatározat megsemmisítésekor hatályos állapot tekintetében ld. KOVÁCS (2005) i. m. 125.

⁹⁸² Ld. a hazai helyzetről LACZI (2006b) i. m. 716–722.

⁹⁸³ Az Európai Parlament és a Tanács 2008/99/EK irányelve a környezet büntetőjog általi védelméről, HL L 328, 2008.12.6., 28–37. o.

⁹⁸⁴ Büntető irányelv 2. cikk a) pont.

⁹⁸⁵ GÖRGÉNYI (2011) i. m. 101.

a kérdés, hogy a büntetni rendelt magatartások köre a közigazgatási jogtól független, autonóm cselekmény-e,⁹⁸⁶ a cselekmények súlyát lenne hivatott jelezni. Ezzel a szabályozási technikával azonban sem a súlyosságot, sem a széles körű alkalmazhatóságot nem jelzi a jogszabály. A büntetni rendelt magatartási kör is szűkebb a lehetségesnél,⁹⁸⁷ azonban még ebben a formában is megfelelő kiindulási alap lehet, a kerethatározathoz képest kilencre nőtt a tényállások száma, noha „felpuhított”⁹⁸⁸ tartalommal. Minthogy az irányelv minimumszabály, értelemszerűen kiterjeszthető a jogellenesség köre, anélkül azonban konkrét normasértést kellene minden esetben bizonyítani, nem lenne elegendő a védett jogi tárgy sérelme, ami nagyban leszűkítené a büntetni rendelt magatartások körét. A tényállások keretszabályként funkcionálnak, a keretszabályozási technika során pedig a büntetendő magatartást a keretet kitöltő szabály írja le. Kerettényállások esetén a keretet kitöltő uniós norma, rendelet módosításának a belső büntetőjogba való késedelmes figyelembevételé miatt a büntető tényállás ugyanakkor értelmét veszti,⁹⁸⁹ alkalmazása további problémákat és tagállamok közötti eltéréseket eredményezhet, sőt akár az Európai Bíróság büntető ügyekben való, az érdemi döntés alapjául szolgáló jogkörét is megalapozhatja.

Az irányelv a fogalmi meghatározások után az alábbi kilenc tényállási kört tartalmazza:

- a) anyagok vagy ionizáló sugárzás levegőbe, talajba vagy vízbe történő kibocsátása vagy bejuttatása olyan mennyiségben, amely bármely személy halálát vagy súlyos sérülését vagy a levegő, a talaj, vagy a víz minőségének, vagy az állatoknak vagy növényeknek a jelentős károsodását okozza vagy okozhatja;
- b) hulladék gyűjtése, szállítása, hasznosítása vagy ártalmatlanítása, beleértve az ilyen műveletek felügyeletét és a hulladék-lerakók utógondozását, valamint a kereskedők és közvetítők által ellátott tevékenységeket is (hulladékgazdálkodás), amely bármely személy halálát vagy súlyos sérülését, illetve a levegő, a talaj, vagy a víz minőségének, vagy az állatoknak vagy növényeknek a jelentős károsodását okozza vagy okozhatja;

⁹⁸⁶ A csoportosításról lásd: GÖRGÉNYI (1997) i. m. 25–29., HOLÉ i. m. 183–185., KONTOR–KÓHALMI i. m. 233–234.

⁹⁸⁷ Ld. például Situ–Emmons csoportosítását ebben a tekintetben a szervezetek által elkövethető környezeti bűncselekményekről (SITU–EMMONS i. m. 45–68.), a szervezett környezeti bűnözésről (uo. 69–82.), és a kormány által elkövethető környezeti bűncselekményekről, mint sugárzó anyaggal végzett kísérletek, vagy a hadsereg által felhasznált anyagok, vagy általa okozott károk kérdése (uo. 83–112.).

⁹⁸⁸ KÓHALMI (2010) i. m. 189.

⁹⁸⁹ ALFÖLDI i. m. 14.

- c) a nem elhanyagolható mennyiségben végzett hulladékszállítás, amelyben ez a tevékenység a hulladékszállításról szóló, 2006. június 14-i 1013/2006/EK európai parlamenti és a tanácsi rendelet 2. cikke 35. pontjának hatálya alá esik, függetlenül attól, hogy egyszeri vagy – egymással összefüggőnek látszó – többszöri szállítás keretében történik;
- d) olyan üzem működtetése, amelyben veszélyes tevékenységet végeznek, illetve veszélyes anyagokat vagy készítményeket tárolnak vagy használnak, és amely az üzemén kívül bármely személy halálát vagy súlyos sérülését, vagy a levegő, a talaj, vagy a víz minőségének, vagy az állatoknak vagy a növényeknek a jelentős károsodását okozza vagy okozhatja;
- e) nukleáris anyagok vagy más veszélyes radioaktív anyagok gyártását, feldolgozását, kezelését, használatát, tartását, tárolását, szállítását, behozatalát, kivitelét vagy ártalmatlanítását, amely bármely személy halálát vagy súlyos sérülését, vagy a levegő, a talaj, vagy a víz minőségének, vagy az állatoknak vagy növényeknek a jelentős károsodását okozza vagy okozhatja;
- f) védett, vadon élő állat- vagy növényfajok megőlése, elpusztítása, birtoklása vagy begyűjtése, kivéve azokat az eseteket, amikor a cselekmény az érintett fajok példányainak elhanyagolható mennyiségét érinti, és elhanyagolható hatással jár a faj védettségi helyzetére nézve;
- g) védett, vadon élő állat- vagy növényfajok példányaival, azok részeivel vagy származékaival való kereskedelem, kivéve azokat az eseteket, amikor a cselekmény az ilyen példányok elhanyagolható mennyiségét érinti, és elhanyagolható hatással jár a faj védettségi helyzetére nézve;
- h) bármely magatartás, amely valamely védett területen található élőhely jelentős állagromlását okozza;
- i) ózonkárosító anyagok gyártása, behozatala, kivitele, forgalomba hozatala vagy felhasználása.

Fentiekből látszik, hogy a tényállások egy része eredményt vagy veszélyeztetési alakzatot is tartalmaz, az elkövetési magatartások köre pedig bővül. Tartalmi probléma ugyanakkor, hogy a tényállásokban értékelt „jelentős károsodás”, „jelentős állagromlás”, „súlyos sérülés” kitétel nem került meghatározásra. Az egyes tagállami bíróságok belső szabályaihoz igazítva elvégzik majd ennek értelmezését, azonban kétséges, hogy egyező tartalommal, ami újabb uniós beavatkozást sejtet, rontva ezzel a jogbiztonságot.

Az irányelv büntetni rendeli a felbujtást és a bűnsegélyt.⁹⁹⁰ Pozitívuma az irányelvnek, hogy büntetni rendeli a jogi személyeket⁹⁹¹ a javukra vezető beosztású személy által elkövetett cselekményekért vagy mulasztásért,⁹⁹² amely rendelkezés szintén sürgető volt, tekintve a jogi személyeket illető büntetőjogi felelősségre vonhatóságban fennálló tagállami különbségeket.⁹⁹³ Ugyanakkor negatívum, hogy a szankciók tekintetében sehol nem állít fel konkrét követelményeket, annak ellenére, hogy korábbi irányelvjavaslatokban szerepelt,⁹⁹⁴ kizárólag a fenti hatékony, arányos és visszatartó erejű szankciók fordulatot alkalmazza.⁹⁹⁵ Az egyes tagállamok büntetőjogi szankciórendszerei között valóban van eltérés, azonban ez lehetne az a terület, a hasonlóság magas foka, a tradíciók hiánya miatt, ahol legkönnyebb volna egységes követelményrendszert felállítani. Jelen esetben az elkövetett cselekmény és a büntetés közötti egyensúly felel meg az arányosság követelményének, ami így nehezen indokolható módon az egyik államban pénzbüntetéssel, a másikban akár letöltendő börtönbüntetéssel fenyegethető. Az irányelv elfogadása óta eltelt időszak fejleménye, hogy a Lisszaboni Szerződés értelmében a Parlament és a Tanács irányelvekben meghatározhatja a szabályozási minimumokat a büntetőjogi normákra vonatkozóan, ezzel tehát elhárult minden, esetlegesen fennálló technikai akadály. A Bíróság gyakorlatából derül vajon ki hamarabb, hogy a hatékony, arányos, visszatartó erejű szankció az egyben azonos szankciót is jelent a büntetőjogban vagy az irányelv kerül hamarabb módosításra?

8.2. A környezetért való felelősség a magyar büntetőjogban

A környezeti érdek képviselőitől rendelt jogintézmények sora nem lenne teljes a büntetőjog nélkül. A környezetvédelem azonban elsősorban nem a büntetőjog feladata, hiszen a megelőzés ezen területen különösen jelentős, tekintettel a bekövetkezett károsodás gyakran helyreállíthatatlan következményeire. A büntetőjog feladata többes: a társadalom védelme, általános nevelés és a bűn-

⁹⁹⁰ Büntető irányelv 4. cikk.

⁹⁹¹ Külön kiemelés érdemel ennek fontossága, tekintve, hogy a környezeti szervezett bűnözésben a jogi személyek játsszák a főszerepet, ld. ALBRECHT i. m. 101.

⁹⁹² Büntető irányelv 6. cikk.

⁹⁹³ KISS P. (2012) i. m. 32.

⁹⁹⁴ Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the Protection of the Environment through Criminal Law, 2007/0022 (COD).

⁹⁹⁵ Büntető irányelv 5. és 7. cikk.

elkövetés megtorlása, a represszió.⁹⁹⁶ A megelőzés, a prevenció másodlagos, s ez a hatási is főként a büntető szankciók alkalmazásához kötődik. (prevenció a represszió által)⁹⁹⁷

A környezetvédelmi szabályok érvényesülését biztosítandó, ugyanakkor ultima ratioként erre a jogágra is szükség van.⁹⁹⁸ A büntetőjog azonban alapvetően ott kap szerepet, ahol más jogág szankciói már hatástalanok, vagyis végső soron igénybe vehető eszköz, ami a legradikálisabb társadalmi reakció a környezet vagy a természet ellen irányuló cselekményekre.⁹⁹⁹

A büntetőjog környezetvédelemmel való összeegyeztethetősége számos elméleti előkérdést vet fel,¹⁰⁰⁰ így a szándékosság hiánya, a kumulativitás, a társadalomra veszélyesség kérdése,¹⁰⁰¹ a bűncselekmény sértettjének meghatározása, a jogi személy büntető jogalanyiségének élénk vitát kiváltó kérdése,¹⁰⁰² a közigazgatási tisztségviselők felelőssége, hogy csak néhányat említsünk.

A környezeti büntetőjog dogmatikai problémái¹⁰⁰³ után térjünk át a gyakorlati szabályozására. A magyar büntetőjog hosszú ideig csak áttételesen, az elsődlegesen védett jogtárgyat óvó szabályok melléktermékeként foglalkozott a környezet védelmével,¹⁰⁰⁴ s csak a régi Kvt. hatására jelent meg az első környezetvédelmet sértő bűncselekmény.¹⁰⁰⁵ Ezen állapothoz képes ugrásszerű növekedésnek tűnhet a hatályos Btk.-ban található tényállások száma, amely

⁹⁹⁶ FÖLDVÁRI i. m. 32–33. A büntetés céljára vonatkozó nézetek változásáról ld. BELOVICS–BÉKÉS–BUSCH–MOLNÁR–SINKU–TÓTH i. m. 226–240.

⁹⁹⁷ NAGY–TOKAJI i. m. 16–17.

⁹⁹⁸ TILKI (2004b) i. m. 45–57.

⁹⁹⁹ KOVÁCS A. (2011) i. m. 63.

¹⁰⁰⁰ Ld. ezekről KŐHALMI (2004) i. m. 191–201., KŐHALMI (2010) i. m. 106–146., LACZI (2004b) i. m. 513–524.

¹⁰⁰¹ Ezzel kapcsolatos érdekes kérdés lehet továbbá a társadalomra veszélyességben való tévedés, aminek gyakorlatáról ld. HATI i. m. 11–18.

¹⁰⁰² FANTOLY (2008) i. m., GÖRGÉNYI (2001) i. m. 49–62., SÁNTHA (2001) i. m. 41–48., SÁNTHA (2005) i. m. 99–112., SÁRKÖZY (2002) i. m. 449–456., SISÁK i. m. 29–40., BUSCH i. m. 59–76.

¹⁰⁰³ A környezeti büntetőjog nemcsak a hazai jogban küzd ezekkel a kérdésekkel, ld. erről pl. NOGUERA i. m. 107–118.

¹⁰⁰⁴ Pl. erdőrendtartások formájában, ahol erdőirtás esetén az ügyész keresetindítási joga is fennállt (II. Lipót 1790. évi dekrétumának 57. cikkelye). Bíróság fenyegette a vizek természetes lefolyását akadályozó személyt (1840. évi X. törvénycikk), a vizek ártalmas anyagokkal fertőzését (1885. évi XXIII. törvénycikk 24. §) s még sorolhatnánk.

¹⁰⁰⁵ Ld. bővebben SZALÓKI i. m. 49–61.

növekedés részben nemzetközi hatásnak,¹⁰⁰⁶ részben a téma iránti hazai fogékonyság növekedésének,¹⁰⁰⁷ részben pedig az uniós jog hatásának tudható be.

A környezeti büntetőjog szabályozásának EU-s folyamatáról az előző fejezetben már volt szó. Ennek a folyamatnak a magyar környezeti büntetőjogra is komoly hatása volt, kezdve az előkészítő munkálatokkal,¹⁰⁰⁸ a kerethatározattal,¹⁰⁰⁹ annak megsemmisítésén át¹⁰¹⁰ az irányelv megszületéséig.¹⁰¹¹ Azonban ettől függetlenül is igényelte a gyakorlat a tényállások újraszabályozását, hiszen a rendszerváltást követő időben – tekintettel az uniós felzárkózásra – a környezetjog, amely ebben a tekintetben a büntetőjogi szabályok háttérét adta, alaposan átalakult. Új jogszabályok születtek, ezzel zavarok keletkeztek a fogalmi rendszerben és az egyes magatartások társadalmi megítélése is megváltozott. A rendhagyó módon született kerethatározat ezen újraszabályozási hullámmal beépítésre került a magyar jogba, megsemmisítésével pedig átmenetileg, az irányelv megszületéséig megszűnt a magyar környezeti büntető tényállások koncepcionális háttére.¹⁰¹²

A régi Btk. a kerethatározatot átültető módosítás után is csupán a környezeti büntetőjog szűkebb értelemben vett tényállásait tartalmazta a közegészség elleni bűncselekmények között,¹⁰¹³ a törvény más részeiben elszórva megtalálható volt a tág értelemben vett környezeti büntetőjogi cselekmények némelyike.¹⁰¹⁴ Ugyanakkor – ahogy azt az előzőekben láthattuk – tartalmi tekintetben az irányelv nagyjából megfelelt a kerethatározatnak, így a kerethatározat átvételével a később elfogadásra került irányelv magyar jogba emelése már nem igényelt semmilyen jogi aktust. Elmondhatjuk tehát, hogy a hazai jogban megjelenő igény és az uniós törekvés szerencsésen találkozott a környezeti büntetőjogban.

A következőkben áttekintjük az új Btk. környezeti büntetőjogi tényállásait. A büntetőjognak a társadalmi béke helyreállítása érdekében elsősorban a bűncse-

¹⁰⁰⁶ LACZI (2004a) i. m. 203–210., KISS P. (2012) i. m. 28–36.

¹⁰⁰⁷ A büntetőjog társadalmi megítélésének változásáról általában LÉVAY i. m. 705–715. A környezetvédelem adott időszakban a büntetőjogban betöltött szerepéről vö. MÁRKUS i. m. 180–202., NAGY N. i. m. 17–20., KÓHALMI (2006) i. m. 211–218., GÖRGÉNYI (2011) i. m. 94–105.

¹⁰⁰⁸ GÖRGÉNYI (2002) i. m. 39–50.

¹⁰⁰⁹ LACZI (2006a) i. m. 577–590.

¹⁰¹⁰ LACZI (2006b) i. m. 716–722.

¹⁰¹¹ ROMÁN i. m. 74–98.

¹⁰¹² KÓHALMI (2006) i. m. 211–213.

¹⁰¹³ Régi Btk. környezetkárosítás (280. §), természetkárosítás (281. §), valamint a hulladékgazdálkodás rendjének megsértése (281/A. §).

¹⁰¹⁴ Pl. visszaélés radioaktív anyaggal (264. §), állatkínzás (266/B. §), közveszély-okozás (259. §).

lekménnyel sérült szabadságjogokat kell megszilárdítania.¹⁰¹⁵ Ennek fényében a környezethez való jog elismerése felé tett lépés az irodalomban korábban megjelenő állásponttal összhangban,¹⁰¹⁶ hogy az új Btk. külön fejezetben foglalkozzon a környezet és természet elleni bűncselekményekkel. A bűncselekmény tárgyának meghatározására több megoldás is szóba jöhet: a környezet, illetőleg annak valamely eleme, az emberi nem léte,¹⁰¹⁷ a közrend, a közegészségügy.¹⁰¹⁸ A túl általános, pusztán a törvényi cél körülírására szorító jogi tárgy meghatározások megfelelnek ugyan a metodikai jogi tárgy megjelölésnek, azonban a büntetőjogi jogi tárgy fogalomnak már nem, ahogy a nyilvánvaló általánosságok sem.¹⁰¹⁹ Ez alapján érthető, hogy az új Btk. külön fejezetben, a környezet és természet elleni bűncselekmények cím alá sorolva a tényállásokat, jogi tárgy szempontjából az első változat mellett döntött.¹⁰²⁰ Az önálló fejezetbe sorolt cselekmények bár sokrétűek, közös jellemzőjük a környezet, a természet védelme. Így az azonos védett jogi tárgy alapján a környezet és a természet elleni bűncselekmények közé tartozik:¹⁰²¹

- a környezetkárosítás,
- a természetkárosítás,
- az állatkínzás,
- az orvvadászat,
- az orvhalászat,
- a tiltott állatviadal szervezése,
- a hulladékgyűjtés rendjének megsértése,
- az ózónréteget lebontó anyaggal visszaélés,
- a radioaktív anyaggal visszaélés,
- a nukleáris létesítmény üzemeltetésével visszaélés
- és az atomenergia alkalmazásával visszaélés.

A törvény szövegén belül az egyes tényállások meghatározása során kisebb módosítások történtek. Egyes esetekben egy adott tényállást kiemelt a korábbi szabályozásból és *sui generis* tényállást alkotott, több helyen dogmatikailag

¹⁰¹⁵ GÖNCZÖL i. m. 3.

¹⁰¹⁶ Ld. például BOTOS i. m. 334–336., NAGY N. i. m. 17–20., JULESZ (2008b) i. m. 67., utóbbi konkrét javaslatait a környezetvédelem és agrárgazdaság rendje elleni bűncselekményekre.

¹⁰¹⁷ TAMÁS (1978) i. m. 336.

¹⁰¹⁸ PUSZTAI i. m. 141–142.

¹⁰¹⁹ A jogi tárgyról általában ld. NAGY F. (2008) i. m. 3–8.

¹⁰²⁰ A szabályozás elvi problémáival kapcsolatban ld. KÓHALMI (2004) i. m. 191.

¹⁰²¹ A Btk. XXIII. fejezete alapján.

tette helyre a szabályokat, míg előfordulnak bűncselekménytípusok, melyeknél a bűncselekmény megnevezése a nyelvtani szerkezet módosításával változott, de a hipotézis, a diszpozíció és a szankció változatlan maradt, azaz a jogellenes cselekmény megnevezése tartalmilag egyező, a szavak felcserélése történt meg csupán.¹⁰²²

Az irányelv a büntetési tételek tekintetében nem ad konkrét eligazítást. Mindössze az ismert és általánosan alkalmazott, az előző fejezetben a környezeti felelősségi rendszer szigorodásának bemutatása során már elemzett „hatékony, arányos és visszatartó erejű” kitéltet használja. Egyedüli kikötése, hogy a tagállamok büntetőjogi szankciókat alkalmazzanak, ennek körébe azonban az egyes tagállamok belső joga alapján ilyenként minősített szankciók tartoznak – szabály szerint tehát minden és bármely belső jogban büntetőjogi szankciónak minősülő büntetés alkalmazható, a büntetési tételek vizsgálatába tehát tényállásonként nem merülünk bele. Megelégszünk annak megállapításával, hogy a tényállások mindegyike szabadságvesztés büntetést rendel, amely akár nyolc évig is terjedhet. A tényállások fele a gondatlan elkövetőt is szankcionálja, szintén szabadságvesztés büntetéssel, valamint lehetőséget teremt kitiltás alkalmazására a környezetkárosítás, a természetkárosítás, az orvvadászat, az orvhalászat, a hulladékgazdálkodás rendjének megsértése és a tiltott állatviadal szervezése elkövetőjével szemben. Ezen büntetések álláspontunk szerint megfelelnek az irányelv kritériumának, megfelelő elrettentő erővel rendelkeznek.

Míg a közfelfogásban és a környezetvédelmi magánjogban a természet és a környezet fogalma összeolvad, addig a közjog, így a büntetőjog is elválasztva használja azokat, ennek megfelelően külön tényállás rendelkezik a környezet- és a természetkárosításról. Környezetkárosítás miatt felel, aki a földet, a levegőt, a vizet, az élővilágot, valamint azok összetevőit jelentős mértékű szennyezéssel vagy más módon veszélyezteti, olyan mértékben károsítja, hogy annak természetes vagy korábbi állapota csak beavatkozással állítható helyre, vagy olyan mértékben károsítja, hogy annak természetes vagy korábbi állapota nem állítható helyre.¹⁰²³

Elkövetési magatartásként a környezetkárosítás, környezetveszélyeztetés Kvt.-beli fogalmai köszönnek vissza. A tényállás a szennyezés fogalmát is a Kvt.-vel összhangban állapítja meg, amikor a kibocsátási határértéket meghaladó szennyezésről szól,¹⁰²⁴ kivéve a környezet fogalmából az ember által létrehozott

¹⁰²² Ld. ROMÁN i. m. 74–98.

¹⁰²³ Btk. 241. §.

¹⁰²⁴ Vö. Btk. 242. § (4) bekezdés, Kvt. 4. § 7. pont.

épített (mesterséges) környezetet, minthogy az azt károsító magatartások más tényállások alapján már bűncselekménynek minősülnek.¹⁰²⁵ A törvény alapvetően keretdiszpozíciót alkot, tartalmát az egyes környezetvédelmi jogszabályok töltik meg tartalommal. A jelentős mértékű szennyezés problémakörére elegendő csupán visszautalnunk a korábban a jelentős mértékről elmondottakra. A szennyezés meghatározásával a helyzet hasonló, tartalma annál is inkább háttérbe szorul, mivel a törvény nevesíti ugyan mint az elkövetés módját, ám csupán példaként, valójában ezen elkövetési magatartások bármilyen módon megvalósulhatnak.¹⁰²⁶ A törvény a szándékos mellett a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli.

Speciális büntethetőséget kizáró ok, illetve korlátlan enyhítésként értékelhető, ha az elkövető az elsőfokú ítélet meghozataláig a bűncselekmény által bekövetkezett veszélyt vagy környezetkárosodást megszünteti, a károsodott környezet eredeti állapotát helyreállítja, amennyiben helyreállítható kárt okozott.

A környezetkárosítás büntette a büntető irányelvbe foglalt büntetni rendelt tényállások közül a 3. cikk *a)* pontjába foglaltaknak felel meg. Az ott lefektetett eredmények tekintetében nem terjed ki a tényállás mindenre, a legsúlyosabb alakzatok – halál, súlyos sérülés – mint eredmény nem szerepelnek a környezetveszélyeztetés tényállásában. Ebben a tekintetben azonban a magyar jog lehetőséget ad a bűnhalmazatkénti értékelésre,¹⁰²⁷ amivel lehetséges az irányelvben lefektetett kitételek kezelése.

A természetkárosítás törvényi tényállását az egyszerűsítés okán két részre bontotta a törvény, azonban továbbra is megőrizte keretdiszpozíció jellegüket, a kitöltéshez iránymutató szabályok pedig egyértelműen uniós jogi jellegűek. Természetkárosítás büntettét követi el az, aki fokozottan védett élő szervezet egyedét, védett élő szervezet vagy az Európai Unióban természetvédelmi szempontból jelentős növény- vagy állatfaj egyedét, a vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által biztosított védelemről szóló EK tanácsi rendelet A és B melléklete hatálya alá tartozó élő szervezet egyedét jogellenesen megszerzi, tartja, forgalomba hozza, az ország területére behozza, onnan kiviszi, azon átszállítja, azzal kereskedik, illetve azt károsítja

¹⁰²⁵ Ld. a T/6958. számú törvényjavaslat indokolása.

¹⁰²⁶ BELOVICS–MOLNÁR–SINKU i. m. 335.

¹⁰²⁷ Ld. a vörösiszap-ügy tényállását, ami alapján az ügyészség a 2010 októberében bekövetkezett gátszakadás ügyében halált előidéző gondatlan közveszélyokozás vétsége, különösen nagy vagyoni hátrányt okozó közveszélyokozás büntette, gondatlanságból elkövetett környezetkárosítás és természetkárosítás vétsége, továbbá hulladékgyártás rendje megsértésének büntette miatt emelt vádat 15 ember ellen.

vagy elpusztítja.¹⁰²⁸ Súlyosabb elbírálás alá esik, ha magatartása az élő szervezet¹⁰²⁹ állományának fennmaradását veszélyezteti.

Az elkövetési tárgyak első köre a védett és fokozottan védett élő szervezetek köre, amelyeket a védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről szóló 13/2001. (V. 9.) KöM rendelet mellékletei sorolnak fel eszmei értékükkel együtt. Ezen rendelet a hazai védett fajok mellett az uniós oltalom alá eső egyedek listáját is tartalmazza.¹⁰³⁰

Az elkövetési tárgyak további megjelölése közvetlen uniós jogforrásra utalással történik, így a 338/97/EK rendelet,¹⁰³¹ amely a veszélyeztetett vadon élő állat és növényfajok védelméről szóló Egyezmény¹⁰³² közösségi jogba való átültetésének terméke.¹⁰³³ A magyar jog csupán a rendelet A és B mellékletében felsorolt fajokra terjeszti ki a természetkárosítás büntettének fogalmát – amely mellékletek megközelítőleg a CITES I. és II. függelékének felelnek meg, a

¹⁰²⁸ Btk. 242. §.

¹⁰²⁹ 242. § (4) bekezdés: E § alkalmazásában élő szervezet egyede:

- a) az élő szervezet egyedének valamennyi fejlődési szakasza, alakja, állapota,
- b) az élő szervezetek keresztezéseként és kereszteződéseként létrejött egyed,
- c) az élő szervezet egyedének származéka, ami alatt érteni kell az elpusztult élőlényt, valamint annak vagy az élő szervezet egyedének bármely részét, továbbá azt a terméket vagy készítményt, amely a felsoroltak valamelyikéből készült, illetve ezek valamelyikéből származó összetevőt tartalmaz.

¹⁰³⁰ Az „Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfaj” kategória az EU élőhelyvédelmi irányelv (43/92/EGK irányelv a a természetes élőhelyek, valamint a vadon élő állatok és növények védelméről, HL L 206, 1992.7.22., 7–50. o., magyar kiadás 15. fejezet, 002. kötet, 102–145. o.) és madárvédelmi irányelv (79/409/EGK irányelv a vadon élő madarak védelméről, HL L 103, 1979.4.25., 1–18. o., magyar kiadás 15. fejezet, 001. kötet, 98–117. o.) által biztosított egyedi szintű védelmet valósítja meg azokra a fajokra, amelyek szerepelnek az élőhelyvédelmi irányelv IV. és V. mellékletében, illetve őshonosnak számítanak a madárvédelmi irányelv alapján, de nem védettek, nem fokozottan védettek, nem vadászhatóak, nem halászhatóak a hazai jogszabályok alapján.

¹⁰³¹ A vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által biztosított védelemről szóló 338/97/EK rendelet, HL L 61, 1997.3.3., 1–69. o., magyar kiadás 15. fejezet, 003. kötet, 136–150. o.

¹⁰³² A veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló Washingtoni Egyezmény, Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES).

¹⁰³³ Bár az Egyezményt 1983-ban módosították, hogy ahhoz regionális szervezetek, így az EU is csatlakozhasson, nem ratifikálták elegendően a módosítást, így az (még) nem lépett hatályba. Ennek következtében az EU fenti rendeletével önként szabályozta a területet a CITES tartalmával párhuzamban. A CITES konferenciákon így a közösség tagállamai, köztük Magyarország vesznek részt, akik a Tanács által létrehozott álláspontot együttesen képviselik.

kipusztulással fenyegetett fajokra és a kipusztuláshoz közeli állapot megelőzéséhez szükséges szigorú korlátozások alá eső fajokra – a rendelet C és D mellékletére nem (CITES III. függelék).

Ezen tényállások tekintetében az uniós hatás egyértelműen látszik. Egyrészt az elkövetési tárgyak meghatározása uniós szintű jogszabály alkalmazásával történik, de maguk tényállások is a büntető irányelv 3. cikk *f)–h)* eseteinek felelnek meg. Az elkövetési tárgyakat meghatározó rendelet módosítására a közösség szervei, a Bizottság, a Parlament és a Tanács jogosult, így ebben az esetben tulajdonképpen a magyar büntetőjog tartalmát közvetlenül ők határozzák meg.

A természetkárosítás büntettéért felel az is, aki Natura 2000 területet, védett barlangot, védett természeti területet vagy védett élő szervezetek életközösségét, illetve azok élőhelyét jogellenesen jelentős mértékben megváltoztatja. Súlyosabban minősül a cselekmény, ha annak jelentős károsodását vagy megsemmisülését okozza, de a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli a törvény.¹⁰³⁴ Natura 2000 terület alatt a természet védelméről szóló törvényben¹⁰³⁵ meghatározott fogalmat kell érteni.¹⁰³⁶

A bűncselekmény elkövetési magatartása a megváltoztatás. A megváltoztatás a terület jellegének, használatának megváltoztatását jelenti, ami egy széles körű fogalom, ebbe beletartozik például a terület terjedelmének megváltoztatása is. A megváltoztatás eredménye olyan változás, ami ténylegesen kárt vagy hátrányt okoz, vagyis minden olyan tevékenység, ami ellentétes a területre vonatkozó jogszabályokban meghatározottakkal, jól látszik ebben a keretdispozíció jelleg, a kitöltő jogszabályokra való utalás nélkül. A jelentős mérték megállapítása minden esetben szakértői kérdés. Az előzőhöz hasonlóan itt is az uniós jog egyértelmű hatása látszik, hiszen az elkövetési tárgy az EU-s jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű terület, a Natura 2000 területekre vonatkozó rendelkezések forrása, alapja szintén uniós jog, amitől való eltérés, ha károsodáshoz vezet, az elkövetési magatartást adja. Ez a tényállás is a büntető irányelvnek megfelelő, az irányelv 3. cikk *h)* pontjának.

Állatkínzás vétségét követi el az a személy, aki gerinces állatot indokolatlanul oly módon bántalmaz, vagy gerinces állattal szemben indokolatlanul olyan

¹⁰³⁴ Btk. 243. §.

¹⁰³⁵ A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény.

¹⁰³⁶ 4. § *h)* pont: Natura 2000 terület (európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű terület): külön jogszabályban meghatározott különleges madárvédelmi terület, különleges természetmegőrzési, valamint kiemelt jelentőségű természetmegőrzési területnek kijelölt terület, illetve az Európai Unió által jóváhagyott különleges természetmegőrzési, valamint kiemelt jelentőségű természetmegőrzési terület.

bánásmódot alkalmaz, amely alkalmas arra, hogy annak maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozza, gerinces állatát vagy veszélyes állatát elűzi, elhagyja vagy kiteszi, súlyosabb esetben ezzel az állatnak különös szenvedést okoz, vagy több állat maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozza.¹⁰³⁷ Az állatkínzás nem keretdiszpozíció a törvény indokolása szerint, noha az állatok védelméről szóló törvény¹⁰³⁸ a háttérjogszabálya, amelynek rendelkezései alapján adott ügyben megítélhető az állattal szembeni bánásmód. Ehhez támpontot jelentenek például az állatvédelmi törvény tilalmait és kötelezettségeit tartalmazó rendelkezések.¹⁰³⁹

Az állatkínzás tényállásából önállósodott a következő két rendelkezés, az orvvadászat és az orvhalászat. A differenciálás igénye a társadalmi értékítélet változásának hatása,¹⁰⁴⁰ ami a jogalkotás során felmerült igény.¹⁰⁴¹ Orvvadászat miatt büntethető az a személy, aki vadászterületen vadászatra való jogosultság nélkül, illetve idegen vadászterületen vadásztként engedély nélkül vad elejtésére vagy elfogására irányuló tevékenységet végez, külön jogszabályban meghatározott, a vadfaj valamennyi egyedére kiterjedő vadászati tilalmi idő hatálya alá eső vadfaj egyedét ejti vagy fogja el, külön jogszabályban meghatározott tiltott vadászati eszközzel, tiltott vadászati módon vagy kíméleti területen vad, illetve fokozottan védett vagy védett gerinces állat elejtésére vagy elfogására irányuló tevékenységet végez.¹⁰⁴²

Orvhalászat miatt felel, aki jogosulatlanul halászhálóval vagy más halászati eszközzel – a horgászatot kivéve – halfogásra irányuló tevékenységet végez, vagy külön jogszabályban meghatározott tiltott eszközzel, tiltott módon vagy kíméleti területen halfogásra irányuló tevékenységet végez.¹⁰⁴³ Bár ezen tényállások kapcsán a társadalomra veszélyesség alacsony foka miatt felmerült büntető törvénykönyvbe illő voltuk kérdése,¹⁰⁴⁴ a jogalkotó mégis büntetőjogi

¹⁰³⁷ Btk. 244. §.

¹⁰³⁸ 1998. évi XXVIII. törvény az állatok védelméről és kíméletéről.

¹⁰³⁹ Ld. pl. az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény 6. § (1) bekezdés az állatkínzás általános tilalma, s annak a 3. § 8. pontja a jó gazda gondosságának követelményei mint elvárható magatartásmérce.

¹⁰⁴⁰ Ezzel kapcsolatban ld. MAJTÉNYI B. (2002) i. m. 275–300., MAJTÉNYI B. (2008) i. m. 17–28.

¹⁰⁴¹ BÁRÁNDY i. m. 9–10. Utóbbi álláspont ezen túlmutatva az állatok sérelmére elkövetett cselekményekről szóló külön fejezetet lát indokoltnak, melyben a lopástól kezdve az állatok mint minősített elkövetési tárgyak miatt több tényállást is indokoltnak tart elhelyezni.

¹⁰⁴² Btk. 245. §.

¹⁰⁴³ Btk. 246. §.

¹⁰⁴⁴ BÁRÁNDY i. m. 11.

szankcionálásuk mellett döntött. Mindkét tényállás fogalmi rendszere külső törvényeken alapul,¹⁰⁴⁵ uniós joggal való érintettségük áttételes.

Ugyanez mondható el a tiltott állatviadal szervezésének tényállásáról, amely már a régi Btk.-ban is külön tényállásként szerepel. Ezt a büntettet az a személy követi el, aki gerinces állat részvételével állatviadalt szervez, tart, ilyen állatviadalra fogadást szervez vagy fogadást köt, de az is, aki állatviadal céljára gerinces állatot megszerez, tart, tenyészt, kiképez, idomít vagy forgalmaz.¹⁰⁴⁶

Az Európai Unió tagállamai a környezetvédelem részeként az állatvédelem szinte minden területére kiterjedő szabályokat alkottak tagállami és az uniós normaalkotás szintjén is. A magyar jogban az állatkínzás korábban részben szabálysértésként szerepelt, és csupán 2004-től kezdve került büntető tényállásként is értékelésre. Ennek számos oka volt, közöttük legnyomósabb érvként az állatok dologként való jogi minősítése,¹⁰⁴⁷ az ezzel kapcsolatos szemléletváltás lassú átszivárgása a jogszabályokba.¹⁰⁴⁸ Ehhez képest üdvözlendő az állatok védelmére rendelt tényállások számának növekedése, amely tehát szerves fejlődés eredménye.

A hulladékgazdálkodás rendjének megsértése a büntető irányelv 3. cikk *b)–c)* pontjaival rokonítható tényállás, amely a büntető irányelv és a kerethatározat előtt már bekerült a régi Btk.-ba, s amelynek oka a hulladékkal okozott károk jelentősége, veszélyessége és annak társadalmi megítélése.¹⁰⁴⁹ Kimeríti a tényállást az, aki a hatóság által nem engedélyezett helyen hulladékot elhelyez, engedély nélkül vagy az engedély kereteit túllépve hulladékgazdálkodási tevékenységet, illetve hulladékkal más jogellenes tevékenységet végez.¹⁰⁵⁰ Minősítő körülmény a veszélyes hulladékra való elkövetés, a törvény pedig a gondatlan alakzatot is büntetni rendeli, még hozzá meglehetősen szigorúan.

A hulladékgazdálkodás rendjének megsértése keretdiszpozíció, annak háttérjogszabálya elsődlegesen a hulladékról szóló törvény,¹⁰⁵¹ valamint az annak végrehajtásáról szóló rendelet. A hulladékgazdálkodással kapcsolatos jogsza-

¹⁰⁴⁵ A vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény, illetve a halgazdálkodásról és a hal védelméről szóló 2013. évi CII. törvény.

¹⁰⁴⁶ Btk. 247. §.

¹⁰⁴⁷ BÁRÁNDY i. m. 1–2.

¹⁰⁴⁸ Ld. az ezzel kapcsolatos Ptk. rendelkezést, mely szerint a dologra vonatkozó szabályokat az állatokra a természetüknek megfelelő eltéréseket megállapító törvényi rendelkezések figyelembevételével kell alkalmazni, csupán 2014. márciusától létezik. 5:14. § (3) bekezdés.

¹⁰⁴⁹ LIGETI M. i. m. 52–89.

¹⁰⁵⁰ Btk. 248. §.

¹⁰⁵¹ 2012. évi CLXXXV. törvény a hulladékról.

bályokat jelentős számú EU-s jogi aktus határozza meg, így ezek közvetve a büntetőjogi tényállást is érintik. Az uniós jog ezen területen rendkívül kiterjedt, ennek harmonizációja a hulladékról szóló jogszabályokat áthatja. Ezen felül az Európai Bíróság esetjogában is számos, hulladékkal kapcsolatos ítélet született, amelyek közvetlenül kihatnak az uniós, ezzel a magyar jog, azon belül egyben ezen büntető tényállás értelmezésére és alkalmazására. Elegendő, ha a hulladék fogalmának értelmezési kérdéseire utalunk ebben a körben,¹⁰⁵² amelyet utaló szabállyal definiál a Btk. Ugyanakkor a tényállás a büntető irányelv 3. cikkének *b)* és *c)* pontjába foglalt rendelkezéseknél jóval mélyebb, az elkövetési magatartások köre tágabb, ennek megfelelően szigorúbb.

Véleményem szerint indokolt lenne annak vizsgálata, hogy a büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okként nem lenne-e alkalmazható a környezetkárosítás tényállásánál szereplő azon kitétel, hogy ha az elkövető az elsőfokú ítélet meghozataláig a környezetkárosodást megszünteti, és a károsodott környezetet az eredeti állapotába helyreállítja. Ha ez az enyhítő körülmény a környezetkárosításnál indokolt, akkor ebben a helyzetben ugyanolyan indokolt lehet azon fordulatok esetén, ahol a tényállásnak eleme a hulladék elhelyezése. A büntetéssel fenyegetés ebben az esetben is betöltené preventív szerepét, ugyanakkor a környezet érdekét szolgálná az okozott károk helyreállítása, amit adott esetben mérlegeléstől függően figyelembe vehetne a bíróság.

Az ózonréteget lebontó anyaggal visszaélés büntető tényállása a környezetkárosítás korábbi tényállásából szakadt ki, nyert önállósult formát. Ennek értelmében aki ózonréteget lebontó anyagot vagy ilyen anyagot tartalmazó terméket gyárt, felhasznál, az ország területére behoz, onnan kivisz vagy forgalomba hoz, büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.¹⁰⁵³ A 2008/99/EK irányelv 3. cikk *i)* pontja szerint büntetni rendelt tényállás háttérjogszabálya közvetlen az uniós jogban található, az ózonréteget lebontó anyagokról szóló 1005/2009/EK rendelet.¹⁰⁵⁴ 3. cikk 14. pontja definiálja a gyártás, a 21. pontja pedig a felhasználás fogalmát.

Az ózonréteget lebontó anyagokkal kapcsolatos elkövetési magatartások kizárólag gyártásra, felhasználásra, forgalomba hozatalra, az ország területére történő behozatalra és kivitelre vonatkoznak, de károsító eredményről nincs szó, az irányelv ennek megfelelően általánosabban alkalmazható. Erre tekintettel a

¹⁰⁵² Ld. ezzel kapcsolatban például CsÁK (2011b) i. m. 423–434., BÁNDI (2002) i. m. 38–40.

¹⁰⁵³ Btk. 249. §.

¹⁰⁵⁴ Ezen rendelet definiálja az ózonréteget lebontó anyag fogalmát 3. cikk 4–9. pont, ahogy az elkövetési magatartások meghatározása is itt található, 3. cikk 14., 18–21. pontok.

régi Btk.-ban korábban szereplő eredmény kitétel kikerül a tényállásból, így a büntető irányelv szövegének és az átvételből eredő kötelezettségnek a hatályos tényállás megfelel. Az uniós jognak ezen közvetlen hatásán túl további befolyása a cselekmény megítélésére a rendeletbe foglalt engedély lehetősége. A norma lehetővé tesz mentességeket és kivételeket, amelyek alapján a szabályozott anyagok és új anyagok gyártása, forgalomba hozatala és felhasználása bizonyos feltételek esetén – tekintettel arra, hogy az uniós rendeletek közvetlen hatályúak – külön jogszabály szerint engedélyezett tevékenységnek minősülnek.

A következő három tényállás háttérjogszabálya az atomenergiáról szóló 1996. évi CXVI. törvény, a jogalkotó onnan emeli át a fogalmakat. A tényállások a régi Btk.-ban már szerepeltek, átalakításukra részben már korábban sor került, az új törvény azonban pontosítja, szerkezetileg módosítja azokat. A radioaktív anyaggal visszaélés büntetettét követi el, aki veszélyes radioaktív anyagot engedély vagy bejelentés nélkül, illetve az engedély kereteit túllépve előállít, tárol, elhelyez, szállít, megszerez, birtokol, kezel, forgalomba hoz, feldolgoz vagy más módon felhasznál, illetve tartásra nem jogosult személynek átad, ártalmatlanít, az ország területére behoz, onnan kivisz, vagy azon átszállít.¹⁰⁵⁵ A törvény súlyosabban ítéli meg a bünszövetségben való elkövetést, bünteti az előkészületet és a gondatlan alakzatot is.

A nukleáris létesítmény üzemeltetésével visszaélés megvalósul engedély nélkül vagy az engedély kereteit túllépve nukleáris létesítmény üzemeltetésével.¹⁰⁵⁶ Minősített eset a bünszövetség, a törvény itt is bünteti az előkészületet. Az atomenergia alkalmazásával visszaélést jelenti az atomenergia alkalmazásához szükséges engedély megszerzése érdekében a döntésre jogosult szerv vagy személy megtevéstése, illetve az atomenergia alkalmazásával kapcsolatos bejelentési kötelezettségét elmulasztása.¹⁰⁵⁷

A veszélyes radioaktív anyagokkal kapcsolatos ellenőrzés a potenciális károokra tekintettel kiemelten fontos feladat. A hatósági tevékenység itt többszintű, lényeges érdek a hatóság informálása, működésének biztosítása, döntéseinek betartása. Az ellenőrzési vagy felügyeleti tevékenység megfelelő ellátásának feltétele, hogy a hatóság minden releváns információval rendelkezzen az atomenergia alkalmazására vonatkozóan, így súlyosan minősül a jogszabályban előírt bejelentési kötelezettség elmulasztása mint a megtevéstés alesete is. Álláspontom szerint érthető okból terjeszkedik túl a magyar jog az irányelvben

¹⁰⁵⁵ Btk. 250. §.

¹⁰⁵⁶ Btk. 251. §.

¹⁰⁵⁷ Btk. 252. §.

elvárt büntetendő magatartások körén, mikor az engedéllyel és informálással kapcsolatos magatartásokat is szankcionálja.

A sugárzó anyagokkal kapcsolatos törvényi tényállások egyebekben igazodnak egyrészt a 2008/99/EK irányelv 3. cikk *e)* pontjához, másrészt az ország nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeihez. Ez jelenti a nukleáris terrorcselekmények visszaszorításáról szóló Nemzetközi Egyezményben előírt, büntetendővé nyilvánítandó elkövetési magatartásokat, valamint megfelel a nukleáris anyagok fizikai védelméről szóló Egyezmény módosításának.

A környezetkárosítás, a természetkárosítás, az orvadászat, az orvhalászat, a hulladékgazdálkodás rendjének megsértése és a tiltott állatviadal szervezése elkövetőjével szemben rendhagyó büntetésként kitiltásnak is helye van.¹⁰⁵⁸

A 2008/99/EK irányelv szerint¹⁰⁵⁹ bűncselekménynek minősül olyan üzem jogellenes működtetése, amelyben veszélyes tevékenységet végeznek, illetve veszélyes anyagokat vagy készítményeket tárolnak vagy használnak, és amely az üzemen kívül bármely személy halálát vagy súlyos sérülését, vagy a levegő, a talaj, a víz minőségének, vagy az állatoknak vagy a növényeknek a jelentős károsodását okozza vagy okozhatja. Ezen tényállás a nukleáris létesítménnyel visszaélés tényállására hasonlít leginkább, amelyben a jogszabályban meghatározott engedély nélkül vagy az engedélytől eltérően való üzemeltetés kitétel szerepel. Ez azonban csupán a nukleáris létesítményekre megvalósítható alakzat, a veszélyes tevékenységek köre ennél jóval szélesebb. Ha a veszélyes anyag vagy a veszélyes tevékenység nem nukleáris, hanem például vegyi anyagokat és ezekhez kapcsolódó tevékenységet jelent (lásd vörösiszap), akkor a magyar törvény szerint önmagában nem valósul meg bűncselekmény jogellenes üzemeltetés kapcsán, írja a törvény kommentárja.

A törvény indokolása szerint a veszélyes anyag önmagában nem egy egzakt módon meghatározott fogalom, nem világos mi tartozik ide, milyen jogszabályok az irányadók,¹⁰⁶⁰ enélkül pedig nem lehet a normavilágosság követelmé-

¹⁰⁵⁸ Btk. 57. § (1) bekezdés: E törvényben meghatározott esetekben azt, akinek ott tartózkodása a közérdeket veszélyezteti, egy vagy több településről, vagy egy település, illetve az ország meghatározott részéből ki lehet tiltani.

(2) A kitiltás legrövidebb tartama egy év, leghosszabb tartama öt év.

(3) A kitiltás tartama az ítélet jogerőre emelkedésével kezdődik. Ha a kitiltást szabadságvesztés mellett szabják ki, annak tartamába nem számít bele az az idő, amely alatt az elítélt a szabadságvesztést tölti, illetve amíg kivonja magát a szabadságvesztés végrehajtása alól. Ha a feltételes szabadságot nem szüntetik meg, a feltételes szabadságon töltött időt a kitiltás tartamába be kell számítani.

¹⁰⁵⁹ 3. cikk *d)* pont.

¹⁰⁶⁰ Ld. ezzel kapcsolatban a Ptk. fokozott veszéllyel járó tevékenység fogalmát, melyet a bírói gyakorlat tölt fel tartalommal. Csakhogy ez nem vág egybe a büntetőjog elveivel, így a

nyének megfelelő kerettényállást kialakítani, így a környezet és a természet elleni bűncselekmények körében nem szabályozza.

Ugyanakkor az élet, testi épség és az egészség elleni bűncselekmények között szabályozott foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés tényállása¹⁰⁶¹ a törvény indoklása szerint lefedi az irányelv által leírt bűncselekményt.¹⁰⁶² Aki foglalkozási szabály megszegésével más vagy mások életét, testi épségét vagy egészségét gondatlanságból közvetlen veszélynek teszi ki vagy testi sértést okoz, büntett vagy vétség miatt felel, ahol az okozott eredmény és a szándékoság súlyosságtól függően minősítő körülmény.

A foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés olyan materiális bűncselekmény, amelynek *passzív alanya* „kizárólag természetes személy lehet.”¹⁰⁶³ Ezzel szemben az irányelv nem csupán az ember, hanem a levegő, a talaj vagy a víz minőségének, az állatoknak vagy a növényeknek a károsodását vagy veszélyeztetését is büntetni rendeli. Ebben a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés helyett a környezetkárosítás tényállására ismerhetünk. A Btk. indoklásával szemben a két tényállás együttesen elvben tehát lefedheti az irányelv által büntetni rendelt magatartást.

Vizsgáljuk meg tartalmi szempontból pontosan, vajon valóban így van-e. Foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés tényállásánál az elkövetési magatartás a szabályszegés, ennek eredménye a testi sértés vagy annak közvetlen veszélye. Környezetkárosításnál az elkövetési magatartás a veszélyeztetés vagy károsítás. A két tényállás összevetésével a veszélyeztetés – közvetlen veszélyeztetés fordulatok különbözőségére bukkanunk. Míg a bekövetkezett károsítás, testi sértés eredményekkel nincs gondunk, addig ezen fordulatok különbsége további elemzést igényel.

Ebben a tekintetben az irányelvben szereplő „bármely személy [...] okozza vagy okozhatja” kitételből a második fordulat értelmezése a kérdés, hiszen az első már bekövetkezett eredményt jelöl. Veszélyeztetésnek az minősül, amivel okozati összefüggésben létrejön a károsodás bekövetkezésének reális lehetősége.¹⁰⁶⁴ A környezetkárosodás tényállásánál nem követeli meg tehát a magyar törvény sem a veszélyeztetettek körének konkrét meghatározását.

törvényesség elvével, amely csupán előre meghatározott, konkrét, pontosan beazonosítható magatartások szankcionálhatóságát engedi.

¹⁰⁶¹ Btk. 165. §.

¹⁰⁶² Ld. a T/6958. számú törvényjavaslat indoklása.

¹⁰⁶³ BELOVICS–MOLNÁR–SINKU i. m. 116.

¹⁰⁶⁴ Uo. 335.

Másként szabályozza ugyanakkor a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetést, mikor eredményként az élet, a testi épség közvetlen veszélyeztetését várja. Közvetlen a veszély ugyanis, ha térben és időben konkretizálódik, és így már meghatározott személyt vagy személyeket fenyeget.¹⁰⁶⁵ Az absztrakt veszélyhelyzet a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés tényállásának megállapításához a gyakorlat szerint nem elég.¹⁰⁶⁶

Az irányelv értelmezésem szerint nem várja el a veszélyeztetettek körének konkrét meghatározását, a bármely személy sértettkénti megjelölése megelégszik a károsodás bekövetkezésének egyszerű lehetőségével, s nem kívánja meg a konkrét, közvetlen veszélyt. Dogmatikai alapon ennek értelmében azonban az irányelv ezen pontja az absztrakt veszélyekre vonatkozó részében nincs megfelelően átültetve a magyar jogba, amely nem feltétlenül jelent gyakorlati problémát.

A probléma alapja ugyanis az átültetésre váró szöveg magyar jogi terminológia szerinti értelmezése. Olyan tényállás, mely szerint büntetéssel fenyegetett az olyan üzem működtetése, amelyben veszélyes tevékenységet végeznek, veszélyes anyagokat vagy készítményeket tárolnak vagy használnak, és amely az üzemen kívül bármely személy halálát vagy súlyos sérülését okozhatja – részben nincs lefedve a hatályos Btk.-ban. Az irányelv tényállását bármely személy elkövethetné, ahogy passzív alanyként is bármely személy sérülése vagy halála, továbbá annak veszélye is megvalósítaná az eredményt. Elkövetési magatartása az üzem jogellenes működtetése és veszélyes tevékenység végzése, vagy veszélyes anyag, készítmény tárolása, vagy veszélyes anyag, készítmény felhasználása. Az elkövetés módjához tartozó kritérium a veszélyesség: az elkövetési magatartás a veszélyes tevékenységre vagy a veszélyes anyagra, készítményre vonatkozik.

A veszélyes anyag és készítmény meghatározása uniós normában szerepel,¹⁰⁶⁷ onnan került átültetésre a magyar jogba,¹⁰⁶⁸ az ezzel kapcsolatos szabályozás és normaanyag kialakult, uniós joghoz kötött.¹⁰⁶⁹ A veszélyes tevékenység meghatározása nem ennyire egyszerű. A veszélyes anyagokkal kapcsolatos szabályozás meghatározza ugyan a tevékenység fogalmát,¹⁰⁷⁰ a büntető irányelv

¹⁰⁶⁵ Uo. 117.

¹⁰⁶⁶ Ld. ehhez BH 2004. 216., BH+ 2013. 12., 570.

¹⁰⁶⁷ A veszélyes anyagok osztályozására, csomagolására és címkézésére vonatkozó törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről szóló 67/548/EGK irányelv 2. cikk, HL L 196, 1967.8.16., 1–98. o., magyar különkiadás 13. fejezet, 001. kötet, 27–31. o.

¹⁰⁶⁸ A kémiai biztonságról szóló 2000. évi XXV. törvény 1. § (2) bekezdés c) pont.

¹⁰⁶⁹ Ld. erről bővebben CSAPÓ–HARANGOZÓ–KISZELA i. m. 7–43.

¹⁰⁷⁰ A kémiai biztonságról szóló 2000. évi XXV. törvény 1. § (2) bekezdés g) pont.

vonatkozásában ez azonban kevés, hiszen a veszélyes tevékenység az irányelv nyelvtani értelmezése alapján nem csupán a veszélyes anyagokkal végzett tevékenységet jelenti.

A környezetveszélyeztető magatartás mint lehetséges értelmezés az irányelv céljából adódóan kínálja magát. A Kvt. szerint környezetveszélyeztető magatartás a környezetveszélyeztetést előidéző tevékenység vagy mulasztás, amely meghatározás a környezetkárosodás bekövetkezésének közvetlen veszélyére vezet vissza.¹⁰⁷¹

A környezetkárosítás tényállásának veszélyeztető fordulata megfelel ennek a kritériumnak, amelyet bármely magatartással el lehet követni, így üzem jogellenes működtetésével is. Csakhogy a tényállás megvalósításának kritériuma a környezeti elemek mint elkövetési tárgy veszélyeztetése, elkövetési tárgyként, így passzív alanyként az ember, annak sérülése vagy halála nem szerepel még minősített esetként sem.

A foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés tényállása ezt a közvetlen veszélyt mint eredményt lefedi, ugyanakkor a foglalkozási szabály megszegése mint elkövetési magatartás nem esik egybe a környezetveszélyeztetéssel vagy a jogellenes működtetéssel. Míg a veszélyeztetés fennállhat, addig a jogellenesség nem feltétlenül. A foglalkozási szabály megszegése bármely tevékenységre vonatkozó írott vagy íratlan szabályt lefed, de

„[...] a bűncselekmény megvalósulása szempontjából nem minden, az adott foglalkozásra vonatkozó előírásnak van jelentősége, hanem csak azoknak, amelyeknek a rendeltetése az élet, testi épség és az egészség védelme.”¹⁰⁷²

Az „üzem jogellenes működtetése, amelyben veszélyes tevékenységet végeznek, illetve veszélyes anyagokat vagy készítményeket tárolnak vagy használnak” irányelvbeli kitétele ugyanakkor a jogellenesség bármely szabály megszegését jelentheti, így pusztán a működési engedély hiányát is. Az irányelv céljából következtethetünk arra, hogy a környezetvédelmi előírások ebben a tekintetben nyomatékosan szerepelnek, de a jogellenesség ennél is tágabb kört jelenthet.

Ennek fényében az irányelv környezetveszélyeztető magatartáskénti értelmezés álláspontom szerint lehetséges, ugyanakkor a környezetveszélyeztetés mint elkövetési magatartás nem megfelelő.

¹⁰⁷¹ Kvt. 4. § 11–13. pont.

¹⁰⁷² BELOVICS–MOLNÁR–SINKU i. m. 116.

A magyar jogi terminológiában szereplő fokozott veszéllyel járó tevékenység, más kifejezéssel veszélyes üzem mint értelmezés egy másik lehetőséget kínál. A veszélyes üzem köre azonban nincs definiálva jogszabályban, annak körét a bírói gyakorlat alakította, alakítja

. „[...] a bírói gyakorlatra háruló feladat a fokozott veszéllyel járó tevékenység körének, eseteinek a meghatározása, figyelemmel a technika folyamatos fejlődésére, és a fokozott veszélyt jelentő források szaporodására és terjedésére. Ezért magában a jogszabályban nincs, mert nem is lehet felsorolást adni a fokozott veszéllyel járó tevékenységekről.”¹⁰⁷³

Ezen irányelvi megfogalmazás a magyar bírói gyakorlat és terminológia tükrében jelentheti ugyanis veszélyes üzemmént például a gépjármű üzemeltetésének tényét, ha mondjuk kötelező gépjármű felelősségbiztosítás nélkül történik (így jogellenes). Ezt az értelmezést elfogadva az irányelv a gépkocsi biztosítás nélküli üzemeltetésének pusztán tényét büntetni rendelné mint olyan veszélyes üzem működtetését, amely alkalmas halál vagy testi sérülés okozására. Kérdéses, hogy vajon ennek büntetendővé tételére terjedt-e ki az uniós norma által megfogalmazott szándék vagy a megfogalmazás sikerült túl általánosra. A veszélyes üzem meghatározásán túl ezzel kapcsolatban az „okozás” szó alkalmazása más elméleti problémákat is felvet, gondoljunk a különböző okozati összefüggés elméletekre.¹⁰⁷⁴

Felmerülhet – ahogy a vörösiszap-ügy során fel is merült – a közveszély okozásának tényállása, mely tényállás anyag vagy energia pusztító hatásának kiváltásával közvetlen veszély előidézését rendeli büntetni. Itt azonban az elkövetés tárgya csak jelentős értékű dolog lehet,¹⁰⁷⁵ így az elkövetési magatartások köre jóval szűkebb. Szűkítő az elkövetés módja is, hisz csupán anyag vagy energia pusztító hatásának kiváltásával valósítható meg a tényállás, amely körbe az üzem működtetése, anyag tárolása általánosan nem tartozik bele. A törvény ezen tényállásnál is megköveteli, hogy a veszély közvetlen legyen. Mivel a rendelkezés lényegesen kisebb területet fed le, mint amit az irányelv megkíván, így fenti hiátus betöltésére véleményem szerint nem alkalmas.

¹⁰⁷³ HAVASI (2013) i. m. 463.

¹⁰⁷⁴ BLUTMAN (2011) i. m. 309–320.

¹⁰⁷⁵ BELOVICS–MOLNÁR–SINKU i. m. 508., BH 1981. 353.

A környezet büntetőjogi védelméről szóló irányelv további rendelkezése a felbújtó és a bűnségéd magatartás szankcionálására vonatkozik. Minthogy ezeket a Btk. általános érvénnyel büntetni rendeli, így megfelel az elvárásoknak. Elmondható ugyanez a jogi személyek büntethetőségéről, amely szintén nem környezeti büntetőjog-specifikus kérdésként kerül rendezésre a magyar jogban. A jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről külön törvény rendelkezik,¹⁰⁷⁶ ami többek között nemzetközi egyezmények és az Európai Unió hatására született.

Az értekezés szempontjából jelentős uniós hatás a jogharmonizációból adódó kötelezettség, ami a korábban nem környezeti témában született dokumentumokban szerepel,¹⁰⁷⁷ és a jogi személy hatékony, arányos és visszatartó hatású szankcionálását rendeli. Az ezen rendelkezések tükrében született törvény elméleti hátterét a jogi személy büntető jogalanyiségének tagadása jelenti,¹⁰⁷⁸ ez az oka a külön törvényben való elhelyezésnek is. A jogi személy felelőssége származékos, csak akkor nyílik lehetőség az intézkedések alkalmazására, ha egy természetes személy ellen a büntetőeljárás lefolytatható. A bűncselekmények körét nem korlátozza azonban, minthogy a nemzetközi jogban folyamatosan bővül az így szankcionálandó cselekmények köre,¹⁰⁷⁹ így a környezet elleni cselekmények esetére alkalmazhatóak.

A jogi személy meghatározása a büntető irányelvben tág teret ad a nemzeti jognak, mivel eszerint bármely jogalany, amely az alkalmazandó nemzeti jog értelmében ilyen jogállással rendelkezik, kivéve az államokat vagy az államhatalmat gyakorló közjogi szerveket és a nemzetközi közjogi szervezeteket. A törvényben ennek megfelelően jogi személynek ismer el minden szervezetet és annak önálló képviselési joggal rendelkező szervezeti egységét, amelyet jogszabály jogi személyként definiál, valamint azt a szervezetet, amely a polgári jogi viszonyok önálló jogalánya lehet, és a tagoktól elkülönülő vagyonnal

¹⁰⁷⁶ 2001. évi CIV. törvény a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről.

¹⁰⁷⁷ A Tanács 1997. február 24-i együttes fellépése az emberkereskedelem és a gyermekek szexuális kizsákmányolása elleni küzdelemről [II. cím A pont c) bekezdés], a Tanács 1998. december 21-i együttes fellépése a bűnszervezetben való részvétel bűncselekménnyé nyilvánításáról (3. cikk), a Tanács 1998. december 22-i együttes fellépése a magánszektorban tapasztalható korrupcióról (5–6. cikk), a Tanács 2000. május 29-i kerethatározata az Euro bevezetésével kapcsolatos hamisítások elleni fokozott védelemről, büntetések és más szankciók alkalmazásával (8–9. cikk), az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek védelméről szóló Egyezmény második kiegészítő Jegyzőkönyve (3–4. cikk) stb.

¹⁰⁷⁸ A jogi személy büntethetőségének elméleti kérdéseiről ld. SÁNTHA (2005) i. m. 99–112., BUSCH (2006) i. m. 343–345., FANTOLY (2008) i. m. 19–25.

¹⁰⁷⁹ A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló T/5059. számú törvényjavaslat indokolása.

rendelkezik, ideértve a Polgári Törvénykönyv szerinti előtársaságokat is,¹⁰⁸⁰ ezt követően pedig tartalmazza az irányelv kizárásait.

A jogi személlyel szemben intézkedések csak a Btk.-ban meghatározott szándékos bűncselekmény elkövetése esetén alkalmazhatók, ha a bűncselekmény elkövetése a jogi személy javára előny szerzését célozta vagy eredményezte, vagy a bűncselekményt a jogi személy felhasználásával követték el, és a bűncselekményt a jogi személy

- a) vezető tisztségviselője vagy a képviselőre feljogosított tagja, alkalmazottja, illetve tisztségviselője, cégvezetője, valamint felügyelőbizottságának tagja, illetve ezek megbízottja a jogi személy tevékenységi körében követte el,
- b) tagja vagy alkalmazottja a jogi személy tevékenységi körében követte el, és a vezető tisztségviselő, a cégvezető, illetve a felügyelőbizottság irányítási vagy ellenőrzési kötelezettségének teljesítése a bűncselekmény elkövetését megakadályozhatta volna.

Az intézkedések alkalmazhatók akkor is, ha a bűncselekmény elkövetése a jogi személy javára előny szerzését eredményezte, vagy a bűncselekményt a jogi személy felhasználásával követték el, és a jogi személy vezető tisztségviselője vagy a képviselőre feljogosított tagja, alkalmazottja, illetve tisztségviselője, cégvezetője, valamint felügyelőbizottságának tagja a bűncselekmény elkövetéséről tudott.

Az intézkedések alkalmazásának feltételei megfelelnek a környezet büntetőjog általi védelméről szóló irányelv kritériumainak,¹⁰⁸¹ sőt bizonyos tekintetben meg is haladják az uniós irányelvekbe foglaltakat.¹⁰⁸² Az alkalmazható intézkedések köre is megfelel fenti kritériumoknak, hisz a pénzbírságon túl lehetőséget ad a jogi személy tevékenységének korlátozására vagy megszüntetésére. Ugyanakkor a lehetséges szankciók köre ennél jóval bővebb,¹⁰⁸³ idővel – és a szabályok szélesebb körű alkalmazása esetén – megfontolást érdemel az intézkedések bővítése.

Az új Büntető Törvénykönyv elfogadásával az egyes tényállások átalakításán túl több változás is bekövetkezett a szabályozásban. Ezek közül kiemelnénk egy újonnan a szövegbe foglalt rendelkezést. A Btk. büntethetőséget kizáró okként

¹⁰⁸⁰ 2001. évi CIV. törvény 1. § (1) bekezdés 1. pont.

¹⁰⁸¹ Vö. 2008/99/EK irányelv 6. cikk.

¹⁰⁸² WIENER (2003a) i. m. 705–710.

¹⁰⁸³ Ld. erről pl. FANTOLY (2001) i. m., SÁNTHA (2001) i. m. 41–48., BUSCH i. m. 59–64.

a törvényszövegbe emeli a korábbi gyakorlatban egyes esetekben elfogadott jogszabály engedélyét. Ennek értelmében nem büntetendő az a cselekmény, amelyet jogszabály megenged, vagy büntetlennek nyilvánít.¹⁰⁸⁴ Ebben a körben szükségesnek tűnik a környezet védelmével összefüggő engedélyezésről megemlékezni. A jogszabály engedélye a kommentár szerint a cselekmény társadalomra veszélyességét kizáró objektív akadály.¹⁰⁸⁵ A jogszabályon alapuló engedélynek a törvény indokolása szerint két formája lehetséges: az absztrakt, amelyet jogszabály tartalmaz, s a konkrét, amelyet jogszabályban meghatározott feltételek alapján az arra hivatott szerv esetenként ad.¹⁰⁸⁶ Álláspontom szerint a konkrét engedélyek körébe nem csupán a környezetvédelmi engedélyek, hanem a környezetvédelmi engedélyezési eljárás során kiadott jogosító egyedi hatósági aktusok is beletartoznak.¹⁰⁸⁷

„A környezetvédelmi területen kiadott engedélyek tárgya általában a környezetet veszélyeztető tevékenység, amelynek végzésére vonatkozóan jogszabályi korlátokat, határértékeket állítottak fel. A jogszabályi követelmények, határértékek teljesítése érdekében az engedélyező hatóság feltételeket, kötelezettségeket állapíthat meg az engedélyező részére (a jogszabályi követelmények teljesítése céljából). Az engedély tehát feltételek sorozata, amelyeket az engedélyt kérőnek teljesítenie kell, vagy – ha ezt jogszabály lehetővé teszi – felmentést kell kérnie a teljesítés alól (meghatározott határidőig, időtartamig, vagy véglegesen).”¹⁰⁸⁸

Ennek értelmében az engedélyezés végeredménye egy olyan címzett, egyedi jogi aktus, amely jogosítást *is* tartalmaz, azonban adott esetben kötelezettségekkel együtt. Az elmélet álláspontja szerint a környezetvédelmi engedélyezési eljárás során született, jogosítást tartalmazó összes címzett jogi aktus ebbe a gondolatkörbe vonható, nem csupán a környezetvédelmi engedélyek.¹⁰⁸⁹ Véleményem szerint ez vonatkozik a büntethetőséget kizáró rendelkezés alkalmazására is. Az engedélyezés során keletkezett határozat a benne foglalt feltételek beállta esetén

¹⁰⁸⁴ Btk. 24. §.

¹⁰⁸⁵ KÓNYA i. m. 132.

¹⁰⁸⁶ Ld. a T/6958. számú törvényjavaslat indokolása.

¹⁰⁸⁷ A környezetvédelmi engedélyekről ld. GELLÉRTHEGYI (2009) i. m., FÜLÖP (2001b) i. m. 137–168.

¹⁰⁸⁸ KILÉNYI (2008) i. m. 1230.

¹⁰⁸⁹ Ld. GELLÉRTHEGYI (2009) i. m. 15–17.

jogosít. Álláspontom szerint tehát a büntető felelősségre vonás alól is csak ebben az esetben mentesíthet – azaz ha a hatósági aktusban támasztott feltételek a büntetni rendelt magatartás *megkezdése előtt* teljes körűen megvalósultak.

A büntetőjogi normák vizsgálatával eljuthatunk annak megállapításáig, hogy a hatályos magyar környezeti büntetőjog eurokonform. Megfelel az uniós elvárásoknak vagy azt meghaladó módon kidolgozott, illeszkedik a büntetőpolitika és szabályozás egészébe. Ugyanakkor az alkalmazása terén korántsem állunk ennyire jól. A büntetőjogi normák területén több, máshonnan is ismert problémával találkozunk. A jogszabályok végrehajtása során problémát jelent egyrészt a felderítettség hiánya, hiszen a környezeti bűncselekmények a bűnözés klaszterikus latenciaterületéhez tartoznak: rendkívül kevés büntetőeljárás indul, a ténylegesen megvalósult cselekmények száma ezt többszörösen meghaladja.¹⁰⁹⁰

A környezeti büntetőjog csupán egy eszköz, a hatósági ellenőrzések mellett szükséges a megfelelő társadalmi támogatottság,¹⁰⁹¹ amely a bűncselekmények napvilágra kerülését segíti elő, s véleményem szerint szigorú és következetes végrehajtás útján tudja betölteni környezetvédelmi feladatát. A végrehajtással kapcsolatos nehézség több szinten jelentkezik.¹⁰⁹² Egyrészt a szakértelem hiánya,¹⁰⁹³ másrészt a kormányzat elkötelezettsége a végrehajtás irányában,¹⁰⁹⁴ így a jogszabályt a gyakorlat nem tudja és nem is akarja a helyén kezelni. A büntetőjogi normák hatásossága ezeken túl attól is függ, hogy más jogágak környezeti érdeket védő előírásainak milyen a kidolgozottsága és érvényesülése,¹⁰⁹⁵ aminek területén szintén találunk kívánnivalót. A határon átnyúló esetekkel kapcsolatos problémák kezelésére ugyan segítséget jelent az Európai Unió keretein belül futó büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés intézményhálózata és eszközzrendszere,¹⁰⁹⁶ a megoldást azonban ez sem kínálja tálcán. Azért még sokat kell tennie mindegyikünknek.

¹⁰⁹⁰ KÓHALMI (2006) i. m. 132.

¹⁰⁹¹ KONTOR–KÓHALMI i. m. 262.

¹⁰⁹² Ábrahám i. m. 22–51., KOC SIS i. m. 267–302., LIGETI i. m. 52–89., TILKI (2004a) i. m. 67–70., VÁRHEGYI i. m.

¹⁰⁹³ KÓHALMI (2006) i. m. 132. szerint a kevés környezetjoghoz értő jogász problémája a környezeti büntetőjog terén fokozott.

¹⁰⁹⁴ Uo. 131.

¹⁰⁹⁵ Uo. 192.

¹⁰⁹⁶ Például az EUROPOL, NEBEK, Eurojust, Európai Igazságügyi Hálózat.

9. A KÖRNYEZETÉRT VALÓ FELELŐSSÉG A KÖZIGAZGATÁSBAN

9.1. A környezetért való közigazgatási felelősség az uniós jogban

A környezet állapota, a környezetszennyezés egyike napjaink mindennapi problémáinak. A helyzetre, a probléma volumenére, határon átnyúló jellegére és az eddigi erőfeszítések hatásfokára figyelemmel nyilvánvaló, hogy az egyes ember, de az egyes államok sem képesek önállóan fellépni ellene, nemzetközi összefogásra van szükség; a közös fellépés egyik lehetséges példája az Európai Unió. Magyarországon az elmúlt időszakban több sajnálatos esemény miatt is az érdeklődés homlokterébe került a környezeti kár kérdése, ezen események azonban az Európai Unióra, annak jogalkotására is kihatással voltak. A 2000. január végén bekövetkezett tiszai cianidszennyezés¹⁰⁹⁷ – többek között – felgyorsította az általunk vizsgált környezeti felelősségről szóló irányelvnek az elfogadását.¹⁰⁹⁸ De a ciánkatasztrófa 'eredménye' emellett az uniós jog ipari balesetekre, a hulladékra és a bányászatra vonatkozó joganyagának felülvizsgálata is.¹⁰⁹⁹ S habár a hazánkban rá tíz évre bekövetkezett ipari szerencsétlenség

¹⁰⁹⁷ A román állam és az ausztrál Esmeralda Exploration közös tulajdonban álló Aurul bányavállalat a Nagybánya-környéki fémhányák meddőhányóiból nyert ki aranyat és ezüstöt cianós kioldással. Az egyébként korszerűtlen technológia nagy vízigénye miatt a mérgező mosóvizet üleptetés után újra felhasználták. Az üleptető gátja a túlzott terhelés miatt átszakadt, a ciánt és nehézfémeket tartalmazó víz a Lápos folyóba zúdult, ahonnan a Szamosba, majd a Tiszába került. A szennyezőanyag koncentrációja a katasztrófa helyén a magyarországi szabvány szerinti határérték 180-szorosát is meghaladta, a Szamos és a Tisza összefolyásánál a határérték 135-szöröse volt. A Tisza élővilága kipusztult, a természetben okozott káron túl ellehetetlenítve így az ott működő halászati vállalkozásokat, de nehézséget okozott még az ivóvízellátásban is. A magyar állam megközelítőleg 30 milliárd forintos kárigényt kívánt érvényesíteni az ügyben, azonban a tiszai ciánszennyezést okozó romániai Aurul, majd jogutódja a Transgold cég csődeljárásának befejeztével és a cég jogerős megszűnésével a kártérítési igény érvényesíthetetlené vált.

¹⁰⁹⁸ KOC SIS-KUPPER (2002) i. m. 18.

¹⁰⁹⁹ Uo. 14–19.

és környezetkárosító katasztrófa¹¹⁰⁰ tisztán nemzeti jog alá tartozik, a hazai jog alkalmazandó szabályaira erős hatással volt az uniós joganyag – beleértve fenti irányelvet is –, ez alkalmazásának első jelentős próbája.¹¹⁰¹

Az Európai Unió jogrendszere szerint a környezet védelme az uniós politikák egyike. Ennek lebontásaként igen kiterjedt környezetvédelmi szabályozással rendelkezik: a környezet védelmét szolgáló jogintézmények, a határon átnyúló együttműködés, a közös fellépés, és egységes tevékenységek jellemzik, ugyanakkor gyakorlati szinten mindezek végrehajtása – a szubszidiaritás alapszerződési szintű elvének megfelelően – az egyes tagországok felségterülete. A szubszidiaritás elve ugyanakkor Bándi szerint eleve magában hordja a megosztott felelősség gondolatát is,¹¹⁰² amelynek szellemében az uniós jogkör jelentené a kivételt a nemzeti jogkörhöz képest.

Az uniós környezetvédelmi jog evolúcióját követve néhány alapszerződési rendelkezésen és környezetvédelmi akcióterveken alapuló másodlagos jogforrás, főként irányelv rendszereként írható le. A magyar környezetvédelmi eljárásjog működéséhez hasonlóan, az uniós jogalkotás és jogalkalmazás is a környezet védelmét szolgáló közigazgatási eszközök széles skáláját ismeri és alkalmazza a másodlagos jog keretei között.¹¹⁰³ A környezeti integráció a gazdasági integrációval párhuzamosan, azt követő módon fejlődött, s napjainkra meglehetősen fejlett és kidolgozott rendszerré állt össze. A környezeti felelősség rendszerét vizsgálva ezen szabálytömeget sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hiszen az irányelvek különböző kidolgozottságban, de végrehajtásuk érdekében konkrét felelősségi rendelkezéseket is tartalmaznak, mai napig je-

¹¹⁰⁰ 2010. október 4-én átszakadt a MAL Magyar Alumínium Termelő és Kereskedelmi Zrt. tulajdonában lévő Ajkai Timföldgyár Kolontár és Ajka között létesített, 400×600 m-es vörösiszap-tárolójának gátja. A kiömlő, több mint egymillió köbméternyi zagy elöntötte a környékbeli települések mélyebben fekvő részeit. Az erősen lúgos, maró hatású ipari hulladék körülbelül 40 négyzetkilométeren terült szét, felbecsülhetetlen gazdasági és ökológiai károkat okozva. Tíz ember meghalt, a sérültek száma több mint 150. Az emberi életben, egészségben, mesterséges környezetben okozott káron túl szennyeződött a talaj, az élőhelyek és a Toma patak teljes élővilágát kipusztította az erős lúgos szennyeződés, valamint erre a sorsra jutott a Marcalnak aTorna torkolata alatt fekvő része is.

¹¹⁰¹ A károkozó MAL-lal szemben számos kártérítési per indult, ahol a felelősségét megállapították. Az állam kárigényét a Közép-Dunántúli Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Vízügyi Felügyelőség 2011. szeptemberében kiszabott 135,14 milliárd forintnyi hulladékgazdálkodási bírsága jelenti, ezen felül 2012 januárjában a Veszprémi Törvényszéken halált előidéző gondatlan közveszélyokozás vétsége, különösen nagy vagyoni hátrányt meghaladó vagyoni hátrányt okozó közveszélyokozás büntette, gondatlanságból elkövetett környezetkárosítás és természetkárosítás vétsége, továbbá hulladékgazdálkodás rendje megsértésének büntette miatt 15 emberrel szemben emeltek vádat.

¹¹⁰² BÁNDI (2004) i. m. 287.

¹¹⁰³ SZTANCS (2013b) i. m. 52–60.

lentős hatással.¹¹⁰⁴ Ezen korai szabályok, az egyes tagországokat felhatalmazó, az egyes államok saját felelősségi rendszerére hagyatkozó szabályozás visszas, eltérő eredményei sarkallták a jogalkotót az eltérő szabályozási struktúrák egységesítésére.¹¹⁰⁵ Az EU megoldásként a probléma felismerésétől kezdődően a környezeti károkra vonatkozó felelősségi direktíva megalkotására törekedett, amire hosszas előkészítő munka után került sor. A Bizottság a környezetben okozott károkért való felelősség szabályozására irányuló javaslata¹¹⁰⁶ 1993-ban az ún. *Zöld Könyv* formájában került publikálásra, elemezve az adott területen való közösségi fellépés lehetőségeit. A *Zöld Könyv* számba veszi a felelősségi jog alapintézményeit, és hosszasan elmélkedik a polgári jogi felelősség általános elfogadásából következő objektív és vétkességi alapú felelősség sajátosságairól, előnyeiről és hátrányairól egyaránt. A *Zöld Könyv* a károsultak szempontjából kívánatos szigorú, objektív felelősség elve mellett érvel, amely azonban a gazdasági szereplők szemszögéből hátrányos, tekintve a könnyebben elbírállható kárigényeket. A *Zöld Könyv* a legproblémásabbnak annak meghatározását tartja, hogy milyen tevékenységekre és eljárásokra vonatkozzon a felróhatóságtól független, objektív vétkességi klauzula.¹¹⁰⁷

Az elgondolásban változást hozott a hét évvel később, 2000-ben elfogadott *Fehér Könyv*.¹¹⁰⁸ A megváltozott koncepció már egy vegyes rendszer kidolgozását támogatná, egy olyan keretirányelvet, amely szerint a károkért való szigorú és objektív felelősség elve is alkalmazható.¹¹⁰⁹ Az unió által szabályozott veszélyes tevékenységek következtében bekövetkező károk – egészségben és vagyonban bekövetkező kár – esetén mindkettő, azon környezeti károk esetében, amelyek

¹¹⁰⁴ Ld. például a C-188/07. sz. Commune de Mesquer ügy [EBHT 2008. I-04501.], ahol az Erika olajszállító tartályhajó balesetkor a tengerbe ömlött nehézfűtőolaj szennyezte el Franciaország atlanti tengerpartját. A Bíróság megállapította, hogy a Tanács hulladékokról szóló 75/442/EGK irányelve, HL L 194, 1975.7.25., 39–41. o., MAGYAR KÜLÖNKIADÁS 15. FEJEZET, 01. KÖTET, 23. o. alapján a kiömlött olaj hulladéknak minősül, így e szénhidrogének termelője, eladója és az azt szállító hajó bérlője egyaránt kötelezhető a területén szétterjedt hulladék által okozott kár, a terület környezeti szennyeződéstől való megtisztítási műveletei címén felmerült összeg megfizetésére.

¹¹⁰⁵ BÁNDI (1995) i. m. 142.

¹¹⁰⁶ Communication from the Commission to the Council and Parliament and the Economic and Social Committee: *Green Paper on Remedying Environmental Damage*, COM (93) 47 final, Brussels, 14 May 1993.

¹¹⁰⁷ A *Zöld Könyv* bemutatását ld. pl. FRIEHE i. m. 47–68.

¹¹⁰⁸ Commission of the European Communities: *White Paper on Environmental Liability*, COM (2000) 66 final, Brussels, 9.2.2000.

¹¹⁰⁹ LAMMERS i. m. 49.

nem veszélyes tevékenység eredményei, viszont a biodiverzitásban bekövetkező károkat okoznak, a vétkességi alapú (*fault-based*) felelősség lenne indokolt.¹¹¹⁰

A környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről szóló 2004/35/EK irányelvet¹¹¹¹ a Tanács és az Európai Parlament közösen alkotta meg 2004. április 21-én, hatályba lépett április 30-án.¹¹¹² Az irányelvet az implementációs határidő letelte előtt módosította – valójában csupán kiegészítette – a 2006/21/EK számú irányelv,¹¹¹³ majd ezt követően még kétszer kiegészítésre került.¹¹¹⁴

Az első módosítás-kiegészítés mindössze azt tisztázza, hogy az ásványi-nyersanyag-kitermelő iparban keletkező hulladékot feldolgozó hulladékkezelő létesítmények üzemeltetői a megfelelő felelősséggel tartoznak a tevékenységük által okozott környezeti károk vagy az ilyen jellegű közvetlen veszélyeztetés tekintetében.¹¹¹⁵ Ennek megfelelően mindössze kiegészíti a felelősségi irányelv alkalmazási körét felsoroló tevékenységek listáját¹¹¹⁶ egy újabb ponttal.¹¹¹⁷ A technikai értelemben kis relevanciájú módosítás elméleti szempontból ugyanakkor jelentős: az általános kárfelelősségi irányelv hatályának kiterjesztése a terület egységesedését, a jogszabály hatékonyságát fokozza, a környezet mint önérték jogalkotói védelmének kiemelt szerepét hangsúlyozza.

A második módosítás mindössze a felsorolt tevékenységek listájának hosszabbításával szintén az irányelv alkalmazási körét bővíti, elérve, hogy hatálya az ezen irányelv hatálya alá tartozó tárolóhelyek üzemeltetésére is kiterjedjen.¹¹¹⁸ Pontosításképpen rendelkezik a bezárás és a bezárás utáni időszakra vonatko-

¹¹¹⁰ A Fehér Könyv részletes bemutatását ld. WILDE i. m. 22–37., BRANS i. m. 323–339.

¹¹¹¹ 2004/35/EK irányelv a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről, HL L 143, 2004.4.30., magyar kiadás 15. fejezet, 08. kötet, 357–375. o. (továbbiakban: irányelv/ELD).

¹¹¹² Az ELD tervezet formájában való bemutatását ld. KOMÁROMI i. m. 227–243. Az implementációs határidő az irányelv különböző módokon való, a tagállamok belső jogába történő átültetésre: 2007. április 30.

¹¹¹³ 2006/21/EK irányelv az ásványi-nyersanyag-kitermelő iparban keletkező hulladék kezeléséről és a 2004/35/EK irányelv módosításáról, HL L 102, 2006.4.11., 15–34. o.

¹¹¹⁴ 2009/31/EK sz. az Európai Parlament és a Tanács a szén-dioxid geológiai tárolásáról, valamint a 85/337/EGK tanácsi irányelv, a 2000/60/EK, a 2001/80/EK, a 2004/35/EK, a 2006/12/EK és a 2008/1/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv, valamint az 1013/2006/EK rendelet módosításáról szóló irányelve, HL L 140, 2009.6.5., 114–135. o., 2013/30/EU sz. az Európai Parlament és a Tanács a tengeri olaj- és gázipari tevékenységek biztonságáról és a 2004/35/EK irányelv módosításáról szóló irányelve, HL L 178, 2013.6.28., 66–106.

¹¹¹⁵ A 2006/21/EK irányelv bevezetőjének 25. pontja.

¹¹¹⁶ Irányelv III. melléklete.

¹¹¹⁷ 2006/21/EK irányelv 15. cikk.

¹¹¹⁸ 2009/31/EK irányelv 34. cikk.

zó monitoring, jelentéstételi, kárfelszámolási intézkedések tekintetében is az ELD megelőző és kárfelszámolási rendelkezéseinek alkalmazásáról,¹¹¹⁹ emellett rendkívüli lehetőségként lehetővé teszi a felelősség átadását a tárolóhely szabály szerinti bezárását követően a hatóságok részére.¹¹²⁰ Ez a rendelkezés komoly aggályokat vet fel a szennyező fizet elvvel való összevetése esetén. A hatóság soha, semmilyen viszonylatban nem szerepelt a korábbi tevékenység kedvezményezettjei között, ennek megfelelően a tárolóhely hatóság általi átvétele esetén a hatóság felelősségének jogalapja kérdéses: mint a szennyező jogutódja szennyezőként felel vagy az állam áll helyt ilyen esetben a szennyező helyett a rendkívüli indok alapján? Mindkét eset pontosabb szabályozást és jogi rendezést kíván. Így jogutódlás esetén szóba kerül ellentételezés a felelősség átvállalásáért cserébe vagy például a felelősség felmerülése esetére annak fedezetét biztosító egyéb megoldás (biztosítás, garanciaalap stb.) igénybevétele. Az állam helytállásának esetére pedig az alkalmazást lehetővé tevő rendkívüli körülmények pontos körülírása, a helyzet e kategóriába sorolásáról döntésre jogosult megnevezése, eljárásrendje, illetőleg a kár megtérítése esetére annak továbbhárítására vonatkozó – legalább utaló – szabályokat lehetne rögzíteni.

A harmadik módosítás tisztázza, hogy az irányelv alapján a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében fennálló felelősség hatályának sérelme nélkül, a tagállamok kötelesek biztosítani, hogy az engedélyes pénzügyi felelősséggel tartozzon az engedélyes vagy az üzemeltető által vagy nevében végzett tengeri olaj- és gázipari tevékenységekből eredő, az említett irányelvben meghatározott környezeti károk megelőzéséért és felszámolásáért.¹¹²¹ Ennek biztosítására, és az ELD kiterjesztésére módosítja a vizekben okozott károk fogalmát annak érdekében, hogy az engedélyeseknek az irányelvben meghatározott felelőssége vonatkozzon a 2008/56/EK irányelvben meghatározott tagállami tengeri vizekre is;¹¹²² a fogalom átültetésére pedig 2015. július 15-éig biztosít határidőt.

A továbbiakban a módosítás utáni változatot vizsgáljuk meg röviden. A hosszadalmas előkészítő munka eredménye végül egy objektív jellegű,¹¹²³ közvetett, közigazgatási típusú felelősségi rend megalapozását eredményezte. A polgári jogi felelősség kérdése az egyes tagállamok jogrendszereinek különbözősége,

¹¹¹⁹ 2009/31/EK irányelv 17. cikk.

¹¹²⁰ 2009/31/EK irányelv 18. cikk.

¹¹²¹ 2013/30/EU irányelv 7. cikk.

¹¹²² 2013/30/EU irányelv 38. cikk.

¹¹²³ Az objektív jellegről ld. BÁNDI (2004) i. m. 310–312.

másrészt a téma szuverenitásba vágó volta miatt háttérbe szorult. Az irányelv le is szögezi, hogy „nem alkalmazandó személyi sérülés, magántulajdonban keletkezett kár vagy gazdasági veszteség esetén, és nem érinti az ilyen típusú károokra vonatkozó jogokat”¹¹²⁴ a vonatkozó nemzeti jogszabályok sérelme nélkül.¹¹²⁵

Az irányelv explicit célja környezeti felelősségre vonatkozó keretrendszer létrehozása a „szennyező fizet” elv alapján, ahol az elv említése inkább elvi, semmint jogi kötelezettségként fordítható, ugyanakkor az irányelv egésze az elv kifejtéseként is értelmezhető, ami felvillantja annak további lehetőségeit, az elvben benne foglaltak továbbfejlesztésének esélyét. Előremutató a kár, környezeti kár meghatározása a fogalmak körében. Habár a tagállami jogszabályoknak nem kell szó szerint megismételnie az irányelv rendelkezéseit, még a fogalmak átvétele ellen is komoly érveket sorakoztathatunk fel,¹¹²⁶ s hatóköre is mindössze ennek a jogszabálynak az alkalmazására terjed ki, ennek ellenére tendenciaként érvényesül a norma egységesítő hatása. *Kár* valamely természeti erőforrásban közvetlenül vagy közvetve bekövetkező, mérhető, kedvezőtlen változás, illetve valamely természeti erőforrás által nyújtott szolgáltatás közvetlen vagy közvetett, mérhető romlása.¹¹²⁷ Előrelépés annak leszögezése, hogy nem csupán az erőforrás sérülése, hanem bármely *mérhető kedvezőtlen változás, mérhető romlás* kárként érvényesíthető. Ezen felül nemcsak az erőforrás, hanem az erőforrás által nyújtott *szolgáltatás* – egy adott természeti erőforrás által más természeti erőforrás vagy a köz érdekében betöltött funkció¹¹²⁸ – sérelme esetén is kárról beszélhetünk.¹¹²⁹ Az irányelv hatókörébe tartozó környezeti kárfajták a biológiai sokszínűség – védett fajok és élőhelyek –, a vizek és a talaj károsodása.¹¹³⁰ A kárfogalom ilyenén való szűk definiálása annyiban jelenthet előrelépést, hogy az irányelvek átvételi minimumként való értelmezésével *legalább* ezen károk tekintetében *legalább* ezek a változások érvényesíthetővé válnak, határok közé szorítva így a hagyományos kárfogalom használatából

¹¹²⁴ Irányelv bevezetőjének 14. pontja.

¹¹²⁵ Irányelv 3. cikk (3) bekezdés.

¹¹²⁶ HORVÁTH Zs. (2002) i. m. 32.

¹¹²⁷ Irányelv 2. cikk 2. pont.

¹¹²⁸ Irányelv 2. cikk 13. pont.

¹¹²⁹ A környezeti kár meghatározásának kérdéséről ld. a 3. fejezetet, a közérdek kérdéséről ld. SÓLYOM (1980) i. m. 41–44., ZOLTÁN i. m. 193–199.

¹¹³⁰ Irányelv 2. cikk 1. pont. Érdekes ugyanakkor, hogy az irányelvben előbb kerül megfogalmazásra a környezeti károk (1. pont), s utóbb maga a kár (2. pont) fogalma, annak mintegy lebontásaként, ellentétben annak *sui generis* kiterjedtebb fogalmával és adott helyen megfogalmazott kiterjedtebb tartalmával.

eredő bizonytalanságot.¹¹³¹ Visszalépés ugyanakkor, hogy az irányelv nem csupán a gazdasági szereplőkre s a kereső tevékenységekre terjeszti ki hatályát, hanem kifejezetten kizárja magánszemélyek mindenfajta kárigényét, minthogy nem biztosít kártérítési jogot számukra környezeti kárból vagy ilyen jellegű kárveszélyből következően.¹¹³²

Előremutató a fellépésre jogosultak körének megvonása, miszerint az irányelv rendelkezései alapján akár magánszemélyek által is benyújtható a kárigény a környezetben beállott károkra vonatkozóan, hiszen alapvetően a joghatóságot gyakorló államhoz rendeli a fellépés lehetőségének megítélését. Az irányelv véleményem szerint olyan tágan értelmezi a fellépésre jogosultak körét, ami alapján akár *popularis actio*ként is értelmezhetjük az idevágó rendelkezést, hiszen bármely természetes vagy jogi személy, aki nagy valószínűséggel érintett vagy érdekelt megindíthatja az eljárást.¹¹³³ Emellett az értelmezés mellett szólhat a harmadik pont kikötése, miszerint csak jogsérelemre hivatkozó személy indíthat eljárást, ha az adott tagállam közigazgatási törvénye előfeltételként szabja ezt – *a contrario*, ha nem szabja, jogsérelem nélkül is elindítható az eljárás.¹¹³⁴ Az érdekeltség igazolása számos további lehetőséget vetít előre, így például az információhoz való hozzáférés kérdését, az érdekeltség igazolásának, bizonyításának különbözőségeit és eljárását és így tovább.¹¹³⁵

A kárfelelősséget az irányelv a tevékenységet végző üzemeltetőre telepíti, arra a gazdasági szereplőre, aki természetes vagy jogi személyként a kereső-tevékenységet végzi vagy irányítja,¹¹³⁶ le is szűkítve ezzel alkalmazási körét. Kiterjeszthetővé teszi ugyanakkor a felelősök személyét tagállami döntés alapján azon személyekre, akikre az ilyen tevékenység technikai működtetésével kapcsolatban döntő gazdasági hatáskört ruháztak; a jogalkotó, a hatóságok feladata lesz ezen személyi kör meghatározása, figyelembe véve az irányelv mellékletében felsorolt, az irányelv hatálya alá tartozó tevékenységek körét.

Ugyanakkor az irányelv az államtól *expressis verbis* nem vár el kártalanítást, ha a gazdasági szereplő nem azonosítható vagy nem képes az okozott kár meg-

¹¹³¹ Legalábbis megkísérelte ezt. Például a biológiai sokféleség kategóriájának használatával kapcsolatos problémákról ld. MAITRE i. m.

¹¹³² Irányelv 3. cikk (3) bekezdés.

¹¹³³ Irányelv 12. cikk (1) bekezdés.

¹¹³⁴ Vö. SÓLYOM (1980) i. m. 126. mellette szóló érvelését, KOMÁROMI i. m. 239. ezzel ellentétes irányelv-értelmezését. A kiterjesztő értelmezést vallja BÁNDI–HORVÁTH–ERDEY–POMÁZI i. m. 415. „Bárki kezdeményezhet eljárást a hatóságnál, ha tudomására jut a környezeti kárra utaló jelzés.”

¹¹³⁵ A kérdéstről ld. BERGKAMP–GOLDSMITH i. m. 167–169.

¹¹³⁶ Irányelv 2. cikk 6–7. pont.

térítésére, avagy kifejezett engedély vagy hatósági előírás végrehajtása miatt okoz kárt. Ha az állam, (részben) állami tulajdonú szereplő a károkozó, akkor a helytállási kötelezettség természetesen ugyanúgy fennáll. Nincs azonban mögöttes felelőssége például engedélyezés, elismerés miatt, ellenőrzési feladatának nem kielégítő ellátása miatt stb. Ezen esetekre a belső jog feladata megtalálni a nemzeti jog szabályai alapján a megfelelő megoldást.¹¹³⁷

Minthogy az irányelv minimumszabályként érvényesül, így lehetőség van az egyes nemzeti jogokban található tágabb értelmezés fenntartására, így például a tevékenység gazdasági hasznait élvező személyek körének felelősségére a német jog alapján,¹¹³⁸ de elterjedt – a magyar megoldáshoz hasonlóan – az üzembentartó mögött a szennyezett terület tulajdonosának, bérlőjének felelőssége is.¹¹³⁹ Az angol jog pedig elismeri a hatóság mögöttes felelősségét is – ha a hatóság nem cselekszik, a károsult törvényes kötelezettség nem teljesítése miatt keresetet indíthat a hatósággal szemben.¹¹⁴⁰ Az irányelv átültetéséről szóló beszámolók alapján azonban az látszik, hogy a tagállamok nem léptek túl minimális kötelezettségeiken az átültetés során, ami szűkíti az esetleges irányelv alá tartozó esetek körét.¹¹⁴¹ Ennek okát egyrészt abban látom, hogy a tagállamok ódzkodnak saját szabályozási struktúrájukból kilépni, így az akár szélesebb körű környezeti felelősségi rezsimmel rendelkező országok sem kívánják átalakítani belső szabályaikat. Másrészt lényeges különbséget jelent egy uniós direktíva alá rendelt szabályozás – hisz az az EB joghatósága alá tartozik mint egy saját, külön jogforrásban feltűnő belső jogi norma, ami elvileg akár független is lehetne ettől. Csakhogy ez téves feltételezés, hiszen az Európai Bíróság tisztán tartalmi szempontok alapján ítél, nem pusztán formai alapon. Ugyanakkor egy irányelv rendelkezéseinek kiterjesztése, ha az jogszabályban kimondásra kerül, valóban kiterjeszti a Bíróság döntési jogkörét is, tehát a tagállami félelem megalapozott lehet.

Az okozati összefüggés megállapításához semmilyen segítséget sem tartalmaz az irányelv. Habár ezt felróhatjuk hiányosságként is,¹¹⁴² ugyanakkor

¹¹³⁷ Gyakorlati példa erre (is) a MAL és a vörösiszap katasztrófa.

¹¹³⁸ SALJE–PETER i. m. 45–49.

¹¹³⁹ Pl. az angol környezetvédelmi törvény vonatkozó rendelkezése: Environmental Protection Act 1990 Part IIA 78F § b).

¹¹⁴⁰ Ld. Monk v. Warbey [1935] KB 75. Az angol bíróságok vonakodnak azonban a hatósággal szembeni felelősség megállapításától, különösen törvényes kötelezettség esetén. HINTEREGGER i. m. 209–211.

¹¹⁴¹ BERGKAMP–GOLDSMITH i. m. 313.

¹¹⁴² KOMÁROMI i. m. 233.

értelmezhetjük úgy is, hogy a szabály az egyes tagállamok által eddig kidolgozott megoldások további használatát támogatja,¹¹⁴³ nem-egységesítéssel pedig további könnyítések kidolgozására ösztönöz.¹¹⁴⁴

Az irányelv alapvetően két területre fókuszál a felelősségi alakzatok tekintetében:

- egyrészt fokozott veszéllyel járó tevékenységek esetén az objektív felelősség elvét alkalmazza,¹¹⁴⁵
- másrészt fokozott veszéllyel nem járó tevékenységek esetén a felróhatóság, a károkozó szándékossága, hanyag gondatlansága, azaz tudati viszonyulása, veszélyeztetés esetén a vétkességi megközelítést érvényesíti.¹¹⁴⁶

Ez a rendelkezés további problémákat vet fel, hisz a szennyező fizet elvnek megfelelő szigorú objektív felelősséget relativizálja a vétkességgel, nem kívánatos mentesüléseket lehetővé téve, szembe menve a tagállamokban megfigyelhető jogalkotási tendenciával.¹¹⁴⁷

A mentesülési lehetőségek köre objektív felelősséghez képest meglehetősen tág, az irányelv 4. cikke a fegyveres konfliktus és a *vis maior* esetén túl nehezíti a diffúz szennyezések esetén való igényérvényesítést, valamint kizárja nemzetközi egyezmény hatálya alá tartozó tevékenység, honvédelmi célú tevékenység, nukleáris tevékenység és hajózási tevékenység esetén saját felelősség korlátozása mellett – hozzá kell tenni, hogy utóbbi kimentési okok az irányelv hatályának korlátai miatt állnak fenn. Sokkal több aggályt vet fel azonban egy további rendelkezés, ami nem a felelősség, csupán a felszámolási költségek viselése alól mentesíti a károkozót tagállami döntés alapján, ha bizonyítja, hogy nem járt el felróhatóan, és:

¹¹⁴³ Pl. a károkozás vélelme a német környezeti felelősségről szóló törvényben (UmweltHG 6. §), de ugyancsak az okozati összefüggés hiányának bizonyítását rendelheti el a görög bíróság a polgári törvénykönyv (Astikos Kodikas) 925. § alapján, amennyiben a károsult minimális okozati összefüggést képes felvázolni. A holland bírói jog a jogellenes magatartás meglétére alapozza az *omkeringsregel* szabályát. Ha a károsult bizonyítja, hogy a károkozó jogellenesen járt el, s ennek a magatartásnak a következménye a kárveszély vagy a kárveszély valószínűségének növekedése, s a kár bekövetkezett, úgy a kettő közötti okozati összefüggést vélelmezi a bíróság, s a károkozót terheli az összefüggés hiányának bizonyítása.

¹¹⁴⁴ Az uniós környezeti irányelvek rugalmasságáról ld. GELLÉRTHEGYI (2011) i. m. 10.

¹¹⁴⁵ Vö. az irányelv 3. cikk (1) bekezdése és a tevékenységek listáját tartalmazó III. melléklet.

¹¹⁴⁶ Az irányelv 3. cikk (1) bekezdés *b*) pontja alapján fenti listába nem tartozó tevékenységek (negatív definíció).

¹¹⁴⁷ Vö. BERGKAMP–GOLDSMITH i. m. 42–43., ami megelégszik a veszélyes tevékenység mellé rendelt objektív felelősséggel.

- engedéllyel, annak előírásait betartva, az abban foglalt engedélyezett kibocsátás vagy esemény okozta a kárt, vagy
- a tudomány és technika szennyezéskori állása szerint tevékenysége nem minősült nagy valószínűséggel környezeti kárt okozónak.¹¹⁴⁸

Az engedély megléte véleményem szerint felveti ugyan a felelősség megosztásának lehetőségét az engedélyt kibocsátó – jelesül az állam – és a tevékenység folytatója között, ugyanakkor a szennyező tevékenység haszonélvezője egyértelműen a tevékenységet folytató gazdasági szereplő, még ha bevétele után különböző jogcímenek az állam is részesült ebből, komoly érvek szólnak tehát a kármegosztás mellett. Más kérdés, ha állami szerv kifejezett előírását, utasítását követve keletkezik kár, fenti jogszabályhely azonban jogosító, attributív előírást említ, nem pedig kötelezőt. A tevékenység veszélytelenségére való utólagos hivatkozás ugyanakkor parttalan viták generálója lehet, s erősen megkérdőjelezhető, hogyan egyeztethető össze például az elővigyázatosság vagy a megelőzés elvével.¹¹⁴⁹ Véleményem szerint nagyon nehezen, a környezetjogi elvek megszorító értelmezésével, ami ellentétes az eddig kialakult gyakorlattal.

A többek károkozására, köztük a károk, a költségek megosztására a belső jogban meglévő szabályokat rendeli alkalmazni az irányelv, ami alapján a károsult valamennyi európai országban bármely károkozótól teljes kártérítést követelhet. Az alkalmazandó felelősség-megosztási rezsimek azonban különbözőek és széles skálán szóródnak.¹¹⁵⁰

¹¹⁴⁸ Irányelv 8. cikk (4) bekezdés.

¹¹⁴⁹ Az elővigyázatosság és a megelőzés elvéről ld. BÁNDI (2004) i. m. 29–31., KISS–SHELTON (1997) i. m. 39–42.

¹¹⁵⁰ Az egyes károkozók egyenlően, egyetemlegesen, illetve a bíróság becslése alapján, annak mértékében is felelhetnek a károkért. Pl. az osztrák jogban mindhárom variáció fellelhető: a bírói becslés lehetetlensége esetére rendeli az ABGB, az osztrák polgári törvénykönyv 1302. § az egyetemleges felelősség alkalmazását vagy a károk egyenlő elosztását az erdészeti törvény, a Forstgesetz (ForstG) 53. § (2) bekezdése és a vízjogi törvény, a Wasserrechtsgesetz (WRG) 26. § (5) bekezdése. A magyar joghoz hasonlóan ugyancsak az egyetemleges *in solidum* marasztalás mellett áll a legtöbb tagország, így a belga, a francia, a finn stb. jog is. A holland jog az arányos felelősség mellett ezzel szemben a vagylagos okozatosság szabályát használja erre az esetre. A polgári törvénykönyv – Burgerlijk Wetboek (BW) – 6:99. § szerint, ha a kár több esemény miatt keletkezhetett úgy, hogy azért különböző személyek felelősek, s a kár legalább ezek egyikének eredménye, a kár megtérítése valamennyi személy kötelessége, amíg nem bizonyítja, hogy a kár nem az általa előidézett esemény következménye, megfordítva így a bizonyítás terhét, s – az arányos felelősség elve mentén – elegendővé téve a bármely károkozóval szembeni fellépést.

Az igényérvényesítés időben korlátozott, a tudomásszerzéstől, a beazonosítástól kezdődő öt éves elévülési,¹¹⁵¹ a károkozó esemény bekövetkezésétől kezdődő harminc éves jogvesztő határidő¹¹⁵² mellett. A határidők rugalmas értelmezésére ugyanakkor – ahogy azt a hazai gyakorlatban is láthatjuk¹¹⁵³ – az egyes nemzeti hatóságoknak lehetősége van. Az elévülési határidő megkezdésének az igény érvényesíthetőségéhez kötése biztosítja a rugalmasságot, a jogvesztő határidő a garanciális elemet, amely szintén biztosít némi játékteret, ugyanis a káresemény bekövetkezése folyamatos szennyezés esetén a folyamat befejezésének időpontja.

Az eddig ismerttetett rendelkezések jórészt polgári jogi, valamint a felelősség általános fogalmaival dolgoztak, az irányelv lényegi rendelkezései azonban egy hatósági mechanizmus, közigazgatási felelősségi rendszer létrehozására irányulnak. Ha környezeti kár bekövetkezésének közvetlen veszélye fenyeget, a gazdasági szereplő – az üzemtartó – megelőző intézkedések megtételére köteles; ennek keretében a hatóságnak széles körű utasítási joga van vele szemben.¹¹⁵⁴ Bekövetkezett környezeti károk esetén az üzemtartó az, aki a helyreállítási intézkedéseket elsősorban megteszi, ugyancsak hatósági ellenőrzés és irányítás mellett.¹¹⁵⁵ Amennyiben azonban ezt a kötelezettségét az üzemtartó valamilyen okból nem teljesíti, helyette a hatóság intézkedhet, ő sem köteles erre, a károk károkozó költségére való felszámolására – költségei megtérítéséről azonban részletesen rendelkezik az irányelv.¹¹⁵⁶ A károk felszámolásának menete, eljárása szintén szerepel az irányelvben, s nagy hangsúlyt kap a költségek viselésének szabályozása. Semminemű utalás sincs azonban a kárértékelés módszerére, a kár összevontságának meghatározására, ami a környezet esetében felettébb problémás,¹¹⁵⁷ csupán a kár telepítéséről rendelkezik, miszerint a gazdasági szereplő viseli a megelőző és felszámolási

¹¹⁵¹ Irányelv 10. cikk.

¹¹⁵² Irányelv 17. cikk.

¹¹⁵³ Pl. a Fővárosi Ítéltábla 10.Gf.40.654/2009/6. sz. a pakuratavak kapcsán született ítéletét. A szennyező tevékenység 1982 előtti, ugyanakkor a szennyezés felismerése 1994 körül történt, teljes körűen csupán azt követően került feltárásra. A felek 1995-ben kötöttek egy később vitássá vált megállapodást a terület környezetszennyezésének rendezésére, a Bíróság pedig ezt tekintette ítéletében a szerződésen kívüli kárfelelősség megítélésékor az elévülési idő kezdetének.

¹¹⁵⁴ Az irányelv 5. cikke szerinti intézkedések például az információszolgáltatás, közvetlen utasítás valamely tevékenység elvégzésére illetőleg abbahagyására stb.

¹¹⁵⁵ Az irányelv 6–7. cikkei, valamint a kár megszüntetésének lépéseit részletesen szabályozza az irányelv II. melléklete.

¹¹⁵⁶ Irányelv 8–10. cikkei.

¹¹⁵⁷ Ld. erről KERÉKES–SZLÁVIK i. m. 229–287.

tevékenységek költségeit.¹¹⁵⁸ Álláspontom szerint kívánatos volna legalább néhány elvet lefektetni, akár csak keretszabályok létrehozásával, kiküszöbölve, de legalábbis közelítve ezzel az egyes tagországok vonatkozó jogszabályainak és bírósági gyakorlatának különbségeit.¹¹⁵⁹

A környezeti károk felszámolásához szükséges fedezet előteremtéséhez komoly pénzügyi biztosítékokra lenne szükség,¹¹⁶⁰ ez lenne ugyanis a valódi záloga annak, hogy a károkat felszámolják, a lehető leghatékonyabb helyzetet alakítsák ki és a károsultakat kártalanítsák. Ennek kötelezővé tételéről az irányelv előkészítése során komoly vita dúlt.¹¹⁶¹ Kompromisszumos megoldásként a végleges szövegbe egy, a tagállamokat ilyen intézkedések meghozatalára ösztönző passzus került be, annak előrebocsátásával, hogy a Bizottság 2010-ben megvizsgálja, nincs-e mégis *szükség* – azaz politikai lehetőség – kötelező biztosítékrendszer kialakítására.¹¹⁶² A biztosítékok rendszere akár meglepő is lehetne, hisz a szennyező helyett más helyállását tenné lehetővé a szennyező fizet elvével szemben, ugyanakkor a díjfizetés arra ösztönözné az üzemeltetőket, hogy csökkentsék a kockázatot, s ezzel a fizetendő díj mértékét.¹¹⁶³

A Bizottság pénzügyi biztosítéki rendszer bevezetésére végzett vizsgálatának eredményeként megszületett jelentése végül elodázó jellegűre sikeredett. A tagállamoknak 2010 áprilisáig kellett tájékoztatniuk a Bizottságot az irányelv hatásairól, melyet a Bizottság egy jelentésben összegzett 2010 októberében.¹¹⁶⁴ A jelentés sajnálattal veszi tudomásul az átültetésben való késlekedést néhány

¹¹⁵⁸ Irányelv 8. cikk (1) bekezdés.

¹¹⁵⁹ Vö. HINTEREGGER i. m. 437. Talajszennyezés esetén például számos ország, köztük Belgium, Görögország, Olaszország, és Németország gyakorlata szerint 'aránytalanság' okán csökkenthető a megfizetésre kerülő összeg. Amennyiben a szennyezett talaj a korábbitól eltérő célra felhasználható, a kártérítés összege mindössze az egyéb célú felhasználáshoz szükséges helyreállítás költségét fedezi. Uo. 440–441. A károkozás miatt elmaradt haszon, kieső jövedelem számos országban érvényesíthető, így a belga és a finn jog is elismeri, jó néhány ország azonban nem. Ugyanez érvényes a szennyezéssel érintett terület szomszédainak vagyonában beálló értékcsökkenésre, amelyet sem a görög, sem a skót jog nem ismer.

¹¹⁶⁰ LÁBADY (1989) i. m. 193., 198–199.

¹¹⁶¹ A Parlament Környezetvédelmi Bizottsága biztosítás kötelező bevezetését javasolta az irányelv hatályba lépésétől számított ötödik évtől, ami azonban a Tanács előtt elbukott. Ld. KOMÁROMI i. m. 241.

¹¹⁶² Irányelv 14. cikk.

¹¹⁶³ JANS–VEDDER i. m. 389.

¹¹⁶⁴ Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2010) 581 final, Brussels, 12 October 2010. (a továbbiakban: Jelentés).

állam részéről,¹¹⁶⁵ és azt a következtetést vonja le, hogy emiatt még nem tud érdemben állást foglalni az irányelv hatékonyságáról. Minthogy általában a kereskedelmi érdekeket nem érintő, a környezeti érdekeket önmagukért megóvni szándékozó irányelvek, valamint a horizontális irányelvek végrehajtása terén mutatkozik általában a legtöbb tagállami mulasztás,¹¹⁶⁶ így a késlekedés, nem megfelelő átültetés vagy alkalmazás nem meglepő.¹¹⁶⁷ Érdekes azért, hogy mennyire: mindössze négy tagállam¹¹⁶⁸ ültette át időben az irányelvet, a Bizottságnak *huszonhárom* esetben kellett jogsértési eljárást kezdeményeznie, ami gyorsított ugyan az átvételen, ennek ellenére több országgal szemben fordult Bírósághoz, s *hét* országgal szemben¹¹⁶⁹ marasztaló ítélet is született. Ugyanakkor a legkésőbb átültető tagállamokról épp azt állapította meg a Bizottság jelentése, hogy a késlekedés oka többek között az, hogy már korábban is fejlett szabályozással rendelkeztek a környezeti felelősség terén, így az új szabályok beillesztése körültekintő eljárást kívánt.¹¹⁷⁰ Ugyancsak nehézséget okozott a környezeti kár gazdasági értékelésének meghatározása, a kárfelszámolás metódusainak hazai jogi kategóriákba sorolása, valamint a keretjelleggel meghatározott előírások tartalommal feltöltése.¹¹⁷¹

A mérlegelést engedő kérdésekben talált is eltérést az egyes nemzeti jogszabályokban a jelentés. A tagországok egyetlen kivétellel kiterjesztették például a károkozó 'gazdasági szereplő' fogalmát, néhány állam igencsak tágan értelmezve azt. A fentebb már tárgyalt tagállami hatáskörben alapítható mentesülési lehetőségeket, így a technika állása és az engedély tartalmára való hivatkozás az országok megközelítően fele kodifikálta, ugyanennyi ország mellőzi, néhány pedig részben alkalmazza.¹¹⁷² Ugyancsak eltérően értelmezik az objektív felelősség alá tartozó tevékenységek körét a tagállamok: van, aki kiterjeszti egyéb

¹¹⁶⁵ A 2007-es implementációs határidőhöz képest is három év késéssel és számos Európai Bírósági ítélettel később, csak 2010 nyarára sikerült az összes tagállam belső jogába integrálni az irányelvet.

¹¹⁶⁶ HORVÁTH Zs. (2002) i. m. 30.

¹¹⁶⁷ A harmonizáció folyamatával kapcsolatban fellépő tagállami problémákkal kapcsolatban ld. továbbá BIANCHI i. m. 548–554.

¹¹⁶⁸ Olaszország, Lettország, Litvánia és Magyarország, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/NIM/?uri=CELEX:32004L0035>

¹¹⁶⁹ Franciaország, Finnország, Szlovénia, Luxemburg, Görögország, Ausztria és az Egyesült Királyság.

¹¹⁷⁰ Jelentés 3. Emellett meg kell jegyeznünk, hogy néhány ország az irányelv átvételén túl megtartotta saját korábbi, az irányelvnél lényegesen szigorúbb rendelkezéseit.

¹¹⁷¹ Jelentés 3.

¹¹⁷² Jelentés 4. Svédország például nem mentesülésként, hanem enyhítő körülményként értékeli a helyzet megítélésében.

tevékenységekre, van, aki kivesz a hatálya alól.¹¹⁷³ A pénzügyi biztosítékok rendszerében is lényeges különbség jött létre. Nyolc ország¹¹⁷⁴ nemzeti szinten kötelező rendszert vezetett be a környezetet érő károkért való helytállásra, ezek elindulása azonban leghamarabb 2014-től várható, így ezeket nem vizsgálta a jelentés. Az irányelv gyakorlati alkalmazásáról a beküldött nemzeti jelentések alapján szintén nem sokat mond a Bizottság, ugyanis a hatálya alá tartozó ügyek száma igen csekély, a jelentés szerint mintegy ötven ügyről lehet beszélni 2010 közepéig, s az azt követő időszakban sem nöhetett meg ugrásszerűen. A kommentár adatai szerint¹¹⁷⁵ Görögországban mintegy 30 eset fordult elő 2011–2012 között, Lengyelországban 2009-ben 83, 2010-ben 65, az Egyesült Királyságban 3-4 eset évente.¹¹⁷⁶ Krämerrel egyetértve leszögezhetjük, hogy nem a környezetvédelmi jog átvétele, hanem az alkalmazása a legnagyobb probléma, amely ma a környezetvédelmi jogászok számára létezik.¹¹⁷⁷ Hatósági beszámolók alapján a legnagyobb nehézséget a károk gazdasági értékének megállapítása és a kárfelszámolás módszereivel kapcsolatos követelmények okozták.¹¹⁷⁸ Az érintett gazdasági szereplők körében a tudatosság igen kicsi, ezzel szemben a biztosítók – nem meglepő módon – pozitívan reagáltak a fejleményekre.

A pénzügyi biztosítékok rendszerének alakulásában a tagállamok az irányelv által elvárttal szemben passzív szerepet játszottak a biztosítótársaságokhoz képest, akik aktivitása mint érdekelt haszonélvező, nem meglepő az új piaci szegmens kialakításában. Ennek megfelelően a potenciális pénzügyi fedezet piacon eddig a különböző biztosítási formák a legnépszerűbbek, ezt követi a bankgarancia, majd más piaci alapú eszközök, köztük az alapok és a kezesi kötelezvények következnak. Komoly előrelépés, hogy míg 2004-ben, az irányelv elfogadásakor még nem voltak a piacon olyan biztosítási termékek, amik teljes mértékben előre nem jelezhető gazdasági következményekhez társuló kockázatokra vonatkoztak, addig mára már megjelentek, habár bizonyos korlá-

¹¹⁷³ Míg az Egyesült Királyság, Franciaország, Lettország és Románia pl. kivette a szennyvízkezelőkből származó szennyvíziszap mezőgazdasági célú felhasználását a listából, addig Belgium, Dánia és Finnország további esetek besorolásával kiegészítette azt.

¹¹⁷⁴ Bulgária, Portugália, Spanyolország, Görögország, Szlovákia, Csehország és Románia. Magyarország csupán részlegesen, az IPPC direktíva hatálya alá tartozó tevékenységekre írta elő a kötelező környezeti biztosítást a hulladékokról szóló 2012. évi CLXXXV. törvény 41. § (4) bekezdés és 71. § alapján.

¹¹⁷⁵ BERGKAMP–GOLDSMITH i. m. 252–253.

¹¹⁷⁶ Minthogy azonban az ajkai vörösiszap katasztrófa 2010 októberében történt, így ebbe a számba már nem tartozhat bele, s egyedül annak nagyságrendje indokoltá teszi a szabály megalkotását.

¹¹⁷⁷ KRÄMER (2002) i. m. 3.

¹¹⁷⁸ Jelentés 5–7.

tokkal; a megkötött biztosítások pedig exponenciális növekedésnek indultak.¹¹⁷⁹ Fokozatos környezetkárosodás esetén és bizonyos típusú – például kompenzációs – kárfelszámolási intézkedésekre nem vehetők igénybe, idővel azonban ezek is megjelenhetnek. Egy kötelező biztosítékokat előíró harmonizált rendszer felállítását a tapasztalat mértéke, valamint a piac alakuló változásai miatt a Bizottság még korainak tartja,¹¹⁸⁰ ugyanakkor megvizsgálta egy majdani rendszer felállításának lehetséges nehézségeit és határait.¹¹⁸¹ Ennek keretében mind a biztosítási, mind egy európai környezeti felelősségi alap felállításának lehetőségét figyelembe vette, de többek között a probléma összetettsége, a szóban forgó összegek volumene és az érintettek ellentmondó szakmai véleménye – biztosítók üdvözlik,¹¹⁸² a gazdálkodó szervezetek ezzel szemben erősen húzódoznak – okán a további mérlegelés mellett maradt.¹¹⁸³

Összegzésül elmondható, hogy a Bizottság megállapította: a nemzeti szintű végrehajtásban mutatkozó jelentős eltérések veszélyeztetik az irányelv hatékonyságát, egyelőre nem tudni, milyen mértékben, ezért a Bizottság – hatékonyságnövelő és az implementációt elősegítő érdemi javaslatokat megfogalmazva – célul tűzte az irányelv hatásainak felülvizsgálatát.¹¹⁸⁴ Azt mindenesetre leszögezi, hogy egyes fogalmak, így a környezeti kár, a jelentős kár, az eredeti állapot fogalmát – amelyek értelmezésében a tagállamok között jelentős eltérések vannak – egyértelműbbé és egységesebbé kell alakítani. Emellett ösztönzi a tagállamokat az érdekelt felek közötti információcsere javítására s olyan adatbázis létrehozására, ami az irányelv hatálya alá tartozó lefolytatott eljárásokat tartalmazná. Azonnali intézkedésként megkezdni az irányelv alkalmazási területének felülvizsgálatát, például a tengeri környezet vonatkozásában, valamint az egymástól eltérő nemzeti szintű átültető szabályok közelítésének vizsgálatát, külön kiemelve a tárgyi hatály és a mentesülési lehetőségek körét.¹¹⁸⁵

¹¹⁷⁹ A németországi adatokhoz ld. WISCHOTT–ORTMANN i. m.

¹¹⁸⁰ Jelentés 13.

¹¹⁸¹ Jelentés 10–12.

¹¹⁸² Ld. erről például: Insurance Europe: Briefing note: Survey of environmental liability insurance developments. 2014 June, <http://www.biztositasiszemle.hu/files/201407/briefing-note-eld.pdf>

¹¹⁸³ Ld. bővebben SZABÓ M. (2013a) i. m. 112–114.

¹¹⁸⁴ A felülvizsgálat részeként megszületett tanulmány: European Commission: Study on ELD Effectiveness: Scope and Exceptions. Technical Report 2014 – 2087. Final Report 19 Februar 2014, http://ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/BIO%20ELD%20Effectiveness_report.pdf

¹¹⁸⁵ Jelentés 13–14.

Időközben megszületett a Bizottságnak a természeti és emberi katasztrófák biztosításáról szóló zöld könyve,¹¹⁸⁶ amelynek részeként tárgyalja az ember okozta katasztrófák helyzetét¹¹⁸⁷ a biztosítás lehetőségei körében. Minthogy a környezeti felelősség kérdése kiterjedt, a generális, közigazgatási típusú szabályon kívül nemcsak az egyes ágazati szabályok alkotnak saját felelősségi rezsimeket, hanem az azóta keletkezett néhány más jogszabály is kiemelten foglalkozik ezzel: például a hajók által okozott szennyezésre vonatkozó szankciókról¹¹⁸⁸ vagy a környezet büntetőjog általi védelméről¹¹⁸⁹ is külön irányelv rendelkezik.

Az egyes tagállami átvételen, alkalmazáson, a Bizottság jelentésein túl az elhúzódozó átültetés és vontatottan haladó alkalmazás dacára az Európai Bíróság gyakorlatában is megjelent már néhány eset az irányelv alkalmazásával kapcsolatban, ami az egyes nemzeti jogalkalmazást, köztük a hazait is segíti.

Az Európai Bíróság által a C-378/08. sz. ügyben, illetőleg a C-379/08. és a C-380/08. sz. egyesített ügyekben („Rada de Augusta”, egy olasz kikötő olajszennyezés miatti kármentesítése ügyében) egy olaszországi bíróság előzetes döntéshozatal iránti kérelmei nyomán hozott két ítéletet, amelyekben a Bíróság több kérdést is tisztázott az irányelv értelmezésével, a szennyező fizet elvének alkalmazásával és az illetékes hatóságok feladataival kapcsolatban.¹¹⁹⁰ Az irányelv időbeli hatályát kiterjesztően értelmezve alkalmazhatónak tekinti 2007. április 30át megelőzően bekövetkezett kibocsátás, esemény vagy incidens által okozott károokra, amennyiben e károk vagy ezen időpontot követően gyakorolt vagy ezen időpontot megelőzően gyakorolt, azonban az említett időpont lejártakor még be nem fejeződött tevékenységekből származnak.¹¹⁹¹ Az okozati összefüggés bizonyításának kérdésében azt mondta ki ugyanebben az ítéletben, hogy bizonyítása objektív felelősségi rend alkalmazása esetén is szükségszerű,¹¹⁹² módszere azonban szabadon megválasztható, ugyanakkor

¹¹⁸⁶ Európai Bizottság: Zöld Könyv a természeti és ember okozta katasztrófák biztosításáról. COM(2013) 213 final, Strasbourg, 16.4.2013.

¹¹⁸⁷ Uo. 21–24.

¹¹⁸⁸ 2005/35/EK irányelv a hajók által okozott szennyezésről és a jogsértésekre alkalmazandó szankciók bevezetéséről, HL L 255, 2005.9.30., 11–21. o.

¹¹⁸⁹ 2008/99/EK irányelv a környezet büntetőjog általi védelméről, HL L 328, 2008.12.6. 28–37. o.

¹¹⁹⁰ C-378/08 sz. ügy előzetes döntéshozatali eljárás ERG és társai ügy [EBHT 2010. I-01919.], C-379/08. és C-380/08. sz. egyesített előzetes döntéshozatal iránti eljárás ERG és társai ügyek [EBHT 2010. I-02007.]

¹¹⁹¹ C-378/08 sz. ügy előzetes döntéshozatali eljárás ERG és társai ügyben [EBHT 2010. I-01919.] 41. pont.

¹¹⁹² Az okozati összefüggés meglétére, az irányelvre és a konkrét ítéletre való hivatkozás azóta már a hazai gyakorlatban is felbukkant, ld. a Legfelsőbb Bíróság Kfv. VI. 37.574/2010/10., a

nemzeti jogszabály bizonyos körülmények megléte mellett *felállíthat vélelmeket* is az okozati összefüggés megléte mellett. Ezen vélelmeknek azonban a hatóság által ismert valamely tényen kell alapulniuk, mint a gazdasági szereplő létesítményének a megállapított szennyezéshez való közelsége vagy a beazonosított szennyező anyagok és az említett gazdasági szereplő által a tevékenységei keretében használt anyagok egyezése.¹¹⁹³

Többek együttes felelősségének megállapítása esetén – amely alapulhat akár a szennyezéshez, akár a szennyezés *kockázatához* való hozzájáruláson – határozatában meg kell azonban állapítania a hatóságnak az egyes gazdasági szereplők *hozzájárulásának mértékét*, mondja ki a Bíróság egy másik határozatában.¹¹⁹⁴

Az eljáró hatóság mozgásterének igencsak széles voltát bizonyítja az adott tényállás mellett indult másik ügy, amelyben a Bíróság megállapította, hogy a hatóság kontradiktórius eljárást követően előírt felszámolási *intézkedéseit megváltoztathatja*, akár végrehajtásuk alatt is,¹¹⁹⁵ azonban a követendő eljárásra – az irányelvvel szemben kritikát megfogalmazva, annak előírásait kiegészítve – szigorú eljárási rendben.¹¹⁹⁶ A *tulajdonhoz való jog korlátozásának* is indoka lehet a környezetet ért kár felszámolására tett intézkedés, akár szennyezéssel nem érintett területeken is, az arányosság és szükségesség elvét betartva a hatóság határozatában akár erről is rendelkezhet,¹¹⁹⁷ ha a környezet védelme a cél, s a megelőzés és elővigyázatosság elvének megfelel.¹¹⁹⁸

Az irányelv egészének felülvizsgálata napjainkban esedékes – a tagállamok által 2013 közepéig elkészített beszámolókból várható a Bizottság által elkészített jelentés¹¹⁹⁹ alapján készülő irányelv-módosítási javaslat. Ebben várhatóan hangsúlyosan szerepel majd a nemzetközi szerződésekkel való összhang, az irányelv hatályának esetleges kiterjesztése a védett fajokra és élőhelyekre, a

vonatkozó részről BÁNDI (2013b) i. m. 53.

¹¹⁹³ C-378/08 sz. ügy előzetes döntéshozatali eljárás ERG és társai ügyben [EBHT 2010. I-01919.] 70. pont, végzés a C-478/08. és C-479/08. sz. egyesített Buzzi Unicem és társai ügyekben [EBHT 2010. I-00031.] Rendelkező rész 1. pont második franciabekezdés.

¹¹⁹⁴ C-478/08. és C-479/08. sz. egyesített Buzzi Unicem és társai ügyekben hozott végzés [EBHT 2010. I-00031.] rendelkező részének 2. pont negyedik franciabekezdése.

¹¹⁹⁵ C-379/08 és C-380/08. sz. egyesített ügyek [EBHT 2010. I-02007.] 50–51. pont.

¹¹⁹⁶ Uo. 53–56., 66. pont.

¹¹⁹⁷ Uo. 80–81. pont.

¹¹⁹⁸ C-478/08. és C-479/08. sz. egyesített Buzzi Unicem és társai ügyekben hozott végzés [EBHT 2010. I-00031.] rendelkező részének 2. pont második franciabekezdése.

¹¹⁹⁹ A felülvizsgálat részeként elkészült tanulmány az ELD hatékonyságát vizsgálja. European Commission: Study on ELD Effectiveness: Scope and Exceptions. Technical Report 2014 – 2087. Final Report 19 Februar 2014, http://ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/BIO%20ELD%20Effectiveness_report.pdf

genetikailag módosított organizmusokra, valamint a tevékenységek felsorolását tartalmazó mellékletek kibővítése mellett az egyértelműsítő, egységesítést segítő szabályok beiktatása.

Az irányelv kísérletet tesz arra, hogy jogszabályi szinten rendezze a szennyező fizet elvének gyakorlati kivitelezését, a környezet kárfelelősségi irányait. Olyan közjogi szabályokról beszélhetünk, amely részben magánjogi elemeket tartalmaznak, így kihatással vannak minden érintett jogterületre. Az irányelv legfontosabb alapelve, hogy aki környezeti kárt okoz, annak viselnie kell a szükséges megelőző, valamint a helyreállítási intézkedések költségeit, ideértve a kár, illetve a kárveszély felmérésének költségeit is. A szabály generálisnak indult ugyan, végül azonban hatóköre leszűkült: csak gazdasági tevékenységgel okozott károkra, csak a környezeti elemek egy részére és csak a jogszabály által felsorolt tevékenységekkel okozott károkra vonatkozik. Mégis, jelentős változás ez a környezeti károk érvényesíthetősége tekintetében. El kell ismernünk az irányelv várható pozitív, jogegységesítő, jogfejlesztő hatásait többek között a környezeti kár definiálásában, a hatósági kárrendezés eljárásának egységesítésében, a szerepkörök tisztázásában, a pénzügyi biztosítékok rendszerének kialakulásában.

Az irányelv megítélése mindemellett változatos. Egyes szerzők üdvözlik az egységesülés felé történő előrelépést,¹²⁰⁰ míg mások a lehetséges árnyoldalakat is előrevetítik. Noha a minimum harmonizáció ígéretes, de az irányelv – álláspontom szerint is – túl nagy mozgásteret enged a tagországoknak.¹²⁰¹ Meg kell-e találni az egyensúlyt a teljes harmonizáció és a minimum harmonizáció között, ahogy egyes álláspontok vallják,¹²⁰² maradjunk a minimumnál vagy ragaszkodjunk a másik véglethez? Álláspontom szerint a környezet és a saját, jól felfogott érdekünkben folyamatos szigorításra van szükség, amely mentén a minimális kötelezettségek elfogadtatása csak az első lépés. Szükséges azonban belátható időn belül eljutnunk erről az alapról az elérhető legmagasabb szintű és szigorúságú felelősségi alakzatig, s mindent megtenni annak átültetése és alkalmazása érdekében.

A negatív vélemények ennél is elmarasztalóbbak. Minthogy az államnak az irányelv értelmében nem kötelessége, csupán lehetősége a reparatív intézkedés meghozatala, tulajdonképpen „annak is örülhet, ha társadalmi nyomásra, az állami költségvetés terhére nem kell pénzinjekcióval beavatkoznia”,¹²⁰³ a kiegészí-

¹²⁰⁰ FEHR–FRIEDRICH–SCHEIL i. m. 110–116.

¹²⁰¹ CASSOTTA i. m. 237–238.

¹²⁰² CASSOTTA i. m. 239–244., FAURE–DE SMEDT i. m. 217–237.

¹²⁰³ JULESZ (2006) i. m. 164.

tő helyreállítás kategóriája pedig elkendőzi az ökológiai kár valós mértékét,¹²⁰⁴ ennek megfelelően az irányelv: „Kibúvó tehát, semmi más.”¹²⁰⁵ „Kétséges, hogy az ELD jelentős szerepet játszik majd a klímaváltozás elleni ügyekben [...]”¹²⁰⁶ Ezzel az állásponttal azonban semmiképp sem érthetünk egyet. Egyetértve azzal az állásponttal, hogy az egyes nemzeti iparágak számára hátrányos a bevezetése¹²⁰⁷ – hiszen védelmi intézkedésekre készíti őket –, ezzel mintegy környezeti előnyt is kovácsoltunk a gazdasági hátrányból. A kis lépés is lépés, előre visz az úton, haladást jelent tehát. A károkozó által fizetendő összegek pedig nem populáris célokat szolgálnak, mértékének a kárhoz, az igazságosság és ésszerűség mércéjéhez kell igazodnia, nem ésszerűtlen elvárásokhoz. Bár alkalmazási területe valóban meglehetősen korlátozott, a számos kivétel, az eltérés nemzeti lehetőségei, a bizonyítási teher szabályozásának hiánya mellett mégiscsak kiindulópont, habár azt elfogadjuk, hogy „nem vezet egyfajta egységes vagy harmonizált rendszerhez az EU-ban”.¹²⁰⁸

Az egyes szerzők különböző értékelése mellett is leszögezhetjük – mint például, hogy a felelősségi alakzatok szándékolt és egyértelmű megkettőzése célravezető is lehet bizonyos tevékenységek esetén¹²⁰⁹ vagy „főlölegesen bonyolítja a helyzetet”¹²¹⁰ –, hogy Európában objektivizálódó, egyre szigorodó, részleteiben fokozatosan kiépülő trendről beszélhetünk a környezeti felelősség rendszerében. A trend pedig reményeink szerint tovább folytatódik.

Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy a rendelkezések jogszabályba iktatása önmagában még nem védi a környezetet, a lényegi elem e szabályok szigorú, folyamatos és hiteles kikényszerítése. A hatályos szabályozás mellett sem a hazai, sem az uniós környezetvédelmi jog teljes körű, megfelelő és egységes végrehajtása nem biztosítható. Mivel az nemcsak további környezetkárosításhoz, hanem a verseny torzulásához is vezet, az EU indokoltnak tartja a közös fellépést. Az uniós környezetjog, így a sorban egyikként a felelősségi rendelkezések nemzeti végrehajtási különbözőségeit kiküszöbölendő fogadta el a Parlament és a Tanács azt az ajánlást,¹²¹¹ amely a környezetvédelmi ellenőrök

¹²⁰⁴ Uo.

¹²⁰⁵ Uo.

¹²⁰⁶ REGWELL i. m. 273.

¹²⁰⁷ JANS–VEDDER i. m. 384.

¹²⁰⁸ KRÄMER (2012) i. m. 188.

¹²⁰⁹ KECSKÉS G. (2012c) 225.

¹²¹⁰ KOMÁROMI i. m. 243.

¹²¹¹ 2001/331/EK ajánlás a tagállamokban végzett környezetvédelmi ellenőrzések minimumkövetelményeinek megállapításáról, HL L 118, 2001.4.27., 41–46. o.

minimum kritériumaira vonatkozott. Az ajánlás nem kötelező jelleggel felhívta a tagállamokat, hogy hívjanak életre környezetvédelmi ellenőrző rendszert, s jelentéseken keresztül számoljanak be azok tevékenységéről. A Bizottság az ajánlás felülvizsgálatáról szóló közleményében¹²¹² úgy összegzi az egyes tagországokból beérkezett jelentéseket, hogy azok részlegesek és jelentős különbségeket tükröznek. Ennek kiküszöbölésére számos javaslattal áll elő az ajánlás vonatkozásában. Ezzel szemben a Parlament ezen intézmény felülvizsgálatáról és a Bizottság közleményéről szóló állásfoglalása¹²¹³ a legnagyobb aggodalom hangján szól a közösség környezetvédelmi jogának végrehajtásáról és ellenzi a Bizottság azon szándékát, hogy a problémát ajánlással, valamint az ágazati jogalkotás terén bevezetett külön követelményekkel próbálja megoldani. Ezzel szemben sürgeti a Bizottságot, hogy mielőbb álljon elő egy a környezetvédelmi ellenőrzésekről szóló irányelvjavaslattal, valamint vizsgálja meg egy jelentésben egy uniós szintű környezetvédelmi ellenőrző testület felállításának lehetőségét. A visszacsatolás nehézségei mellett is látjuk – a közigazgatási felelősség kérdésére visszatérve –, hogy annak egységesülése elindult és jó ütemben halad.

9.2. A környezetért való közigazgatási felelősség a magyar jogban

9.2.1. A közigazgatási jogi felelősségről

Mielőtt rátérnénk a közigazgatási jogi felelősségnek az ELD hatására kibővített szabályaira, tekintsünk ki néhány gondolatban a közigazgatási felelősség általános kérdéseire.¹²¹⁴ A közigazgatási jogi felelősség a magyar jogban a közigazgatási jogellenesség fogalmához kapcsolható.¹²¹⁵ A közigazgatási jogellenesség valamely közigazgatási norma megsértése vagy jogszabályi felhatalmazáson alapuló közigazgatási határozat megsértése, ami lehet kötelezettségek teljesí-

¹²¹² A Bizottság Közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai gazdasági és Szociális bizottságnak és a Régiók Bizottságának a tagállamokban végzett környezetvédelmi ellenőrzések minimumkövetelményeinek megállapításáról szóló 2001/331/EK ajánlás felülvizsgálatáról [SEC(2007) 1493] Brüsszel, 14.11.2007. COM(2007) 707 végleges.

¹²¹³ Az Európai Parlament 2008. november 20-i állásfoglalása a tagállamokban végzett környezetvédelmi ellenőrzések minimumkövetelményeinek megállapításáról szóló 2001/331/EK ajánlás felülvizsgálatáról, HL C 16E, 2010.1.22., 67–68. o.

¹²¹⁴ A közigazgatási felelősség általános ismertetését és annak elméleti hátterét ld. az értekezés 4.2 részében.

¹²¹⁵ NAGY M. (1999b) i. m. 517–528.

tésének elmaradása vagy tilalmak megszegése.¹²¹⁶ A közigazgatási felelősség specifikuma tehát a jogellenes magatartás kettős arca: általános, jogszabályba foglalt, mindenkire érvényes rendelkezés megsértése, illetve az egyedi, címzett rendelkezés megsértésének lehetősége, ahol a jogellenesség csupán a címmel szemben áll meg. A jogsértés következménye a közigazgatási szankció: a közigazgatásellenes, azaz a közigazgatás működését zavaró vagy akadályozó magatartással szembeni joghátrány. Ezen szankció kikényszeríthető, valamilyen hátrányt okoz, amit arra jogszabályban felhatalmazott szerv alkalmaz és az esetek többségében objektív.¹²¹⁷

A közigazgatási jogi szankciók szintén többfélék. A kötelezések és tilalmak mellett vannak eleve a felelősség alkalmazásának céljából konstruált jogintézmények, így a különböző bírságok és a szabálysértések. A kötelezések, a korlátozások és a tilalmak elsődleges célja nem szankcióként való alkalmazásuk, hanem a közigazgatás közvetlen beavatkozásának eszközei az egyes tevékenységek regulálására,¹²¹⁸ ennek megfelelően alkalmazásukra nem csak jogellenes magatartások esetén kerül sor.¹²¹⁹ Épp ellenkezőleg, leggyakrabban jogellenesség nélkül, a megelőzés érdekében alkalmazza őket a jogszabály és a hatóság. Ennek ékes példája a környezethasználó kötelezettségeit felsoroló, fentebb ismertetett környezetvédelmi törvénybe foglalt kötelezéslista, amely kifejezetten a környezeti károkkal kapcsolatos magatartásának szabályait fekteti le.¹²²⁰ A tiltások, a kötelezések és a korlátozások másodlagos felhasználását jelenti a jogsértés esetére szankcióként való alkalmazásuk, erre fentebb szintén láthattunk példát.¹²²¹ Alkalmazásuk eseteit azon szempont alapján különböztethetjük meg, hogy megelőzte-e elrendelésüket valamely jogellenes magatartás: határozat be nem tartása vagy jogszabály megsértése.

Ezzel szemben a bírságok és szabálysértések minden esetben egy jogellenes magatartás következményeként alkalmazhatóak. Ezen belül a szabálysértések megítélése kettős, hiszen a cselekmény elkövetésének tényén túl az elkövető felróhatóságát is vizsgáljuk. A bírságok alkalmazásánál általában nem szempont

¹²¹⁶ BÁNDI (2011) i. m. 324.

¹²¹⁷ Például a szabálysértések fontos kivételt jelentenek. A közigazgatási szankciók objektivitása nem általános még Európában sem, a bűnfelelősség elve alapján általában megkövetelik legalább a gondatlanságot a büntetés kiszabásához, Magyarország és Görögország áll egyedül az objektív felelősség talaján. Ld. KIS-NAGY i. m. 7–24.

¹²¹⁸ Ismérveiről és csoportosításukról ld. BÁNDI (2011) i. m. 273., CSÁK (2012d) i. m. 133–144.

¹²¹⁹ Az elkülönítés problémájáról ld. KILÉNYI (2001) i. m. 18–29.

¹²²⁰ Kvt. 101. § (2) bekezdés, emellett ld. az értekezés 6.2.1 alfejezetében.

¹²²¹ Kvt. 101. § (3) bekezdés, az értekezés ugyanazon részében.

a felróhatóság, noha ez alól is van kivétel.¹²²² A bírság mindig anyagi természetű, pénz fizetésére való kötelezést jelent. Jellemzően anyagi jellegű jogsértés esetén vagy anyagi eszközökkel kompenzálható jogsértésért alkalmazzuk, leggyakrabban akkor, ha a jogsértő ezeken túl a jogsértéssel anyagi előnyhöz is jut, ugyanakkor nem feledkezhetünk meg a környezeti bírságok egyéb funkcióiról sem.¹²²³

A közigazgatási szankciók céljaik alapján is feloszthatók: egyrészt preventív, a szankcióval való fenyegetés hatására, részben annak nagyságától való félelem nyomására a megelőzés (elrettető nagyságú bírság), másrészt a represszív, a múltban elkövetett jogsértéssel arányos büntetéssel (büntető kártérítés), harmadrészt punitív, büntető, megtorló jellegű, negyedszer pedig jogvédelmi célú intézkedéseket. A célok egymással keverednek, közöttük a represszív célú szankciók erősödése, térnyerése figyelhető meg, erre példa az ELD is. A közigazgatási szankciókkal kapcsolatos lényeges vonás, hogy felhatalmazás nélkül is lehetséges kumulációjuk, ti. intézkedések és bírságok egyidejű alkalmazása, épp eltérő céljaik miatt.

A közigazgatási rendelkezések, köztük a felelősség intézményeinek fontos jellemzője megkerülhetetlenségük, az, hogy a jogszabályi kereteken belül minden esetben, s mindig ugyanúgy bekövetkeznek. Ezt követeli meg általában a jogbiztonság elve, ez szolgálja leginkább a kiszámíthatóságot, a prevenciók célokat, a környezet érdekét. Ennek az elvárásnak a sarokpontja a végrehajtás. A megfelelő tartalmú és kidolgozottságú, koherens, és szigorú jogszabályok mit sem érnek azok megfelelő, következetes és megkerülhetetlen alkalmazása nélkül – természetesen nem feledkezve meg a közigazgatási szabályok azon jellegzetességéről sem, ami jogszabályi felhatalmazás mellett némi mozgásteret enged a mérlegelés jogintézményén keresztül.

¹²²² Így például lényeges kivétel a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény (Ket.) 61. § (1) bekezdése alapján az eljárási bírság és az emellett alkalmazható, szintén felróhatóságtól függő költségviselés elrendelése.

„(1) Az e törvényben meghatározott esetekben a kötelezettség felróható módon történő megszegése esetén eljárási bírság kiszabásának van helye. Ha az ügyfél vagy az eljárás egyéb résztvevője egyébként rosszhiszeműen jár el, a hatóság eljárási bírsággal sújthatja.

(1a) A hatóság az ügyfelet vagy az eljárás egyéb résztvevőjét az okozott többletköltségek megfizetésére kötelezi, ha

- a) eljárási bírságot szab ki,
- b) az ügyfél vagy az eljárás egyéb résztvevője jogellenes magatartása folytán vált szükségessé valamely eljárási cselekmény megismétlése, vagy
- c) a többletköltség azért keletkezett, mert az ügyfél vagy az eljárás egyéb résztvevője valamely eljárási cselekményét nem a célszerűség figyelembevételével teljesítette.”

¹²²³ Ld. erről pl. TAMÁS (1981) i. m. 142., KILÉNYI (1985) i. m.

A végrehajtás, a jogérvényesítés intézményrendszere sok esetben nem kielégítő, az Európai Unió minden tagállamában találhatunk hiányosságokat. Hazánkban a környezetvédelem megfelelő szervezeti, igazgatási megalapozottsága terén megmutatkozó nehézségekre és hiányosságokra világított rá az OECD egyik vizsgálata. „A felügyelőségek munkaterhe növekedett egyrészt a hatáskörök összevonása, másrészt a szabályozási keretek fejlesztése miatt.”¹²²⁴ Mindehhez nem egészen jól társítható a tanulmány szerint is jelentősen csökkenő létszám- és költségvetés csökkentés: 2006-ban a 2003. évi létszámhoz képest 18%-kal kisebb létszámmal kellett dolgozni, a környezetvédelmi tárca költségvetése pedig 2005-ben egyedül 30%-kal csökkent.¹²²⁵ A munkateher azonban ezzel párhuzamosan nőtt, a szankciórendszer megerősödése mellett a helyszíni ellenőrzések nagyobb számával párhuzamosan a kiszabott bírságok száma mintegy 40%-kal nőtt, ugyanakkor a behajtásuk akadozik, a kiszabott bírságok mintegy 25%-át nem sikerült behajtani.¹²²⁶ A hatékonyságot csökkentette, hogy „2005-ben 50%-kal csökkentették a környezetvédelmi felügyelőségeken dolgozó alkalmazottak, a természetvédelmi őrk, a vámhatósági és rendőrségi alkalmazottak létszámát”.¹²²⁷ Mindezek következtében az OECD ajánlások között azt találjuk: „Biztosítani kell az elégséges finanszírozást és személyzetet a környezeti igazgatás és a felügyelőségek számára, hogy rendelkezésre álljon a költséghatékony irányítási és jogérvényesítési kapacitás.”¹²²⁸

Az OECD teljesítményértékelése óta átfogó elemzés hazánkban nem készült,¹²²⁹ így a jelentés megállapításait kritikával fogadhatjuk. A szervezeti nehézségeken felül a hatósági munka során tartalmi problémák is felmerültek, ezekre a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatából vonhatunk le következtetéseket,¹²³⁰ amely bírói gyakorlat maga sem aggálymentes.¹²³¹ A 2009–2014 közötti NKP-III. megállapítása, hogy „[...] a jogszabályokban foglalt környezetügyi célok megvalósítása, a jogegység biztosítása, a környezetvédelmi jogérvénye-

¹²²⁴ OECD Környezetpolitikai Teljesítményértékelések. Magyarország 2008. 142., <http://www.greenfo.hu/upload/Magyarorsz%E1g%20k%F6rnyezetv%E9delmi%20teljes%EDtm%E9ny%E9rt%E9kel%E9se.pdf>

¹²²⁵ Uo.

¹²²⁶ Uo. 150–151.

¹²²⁷ Uo. 152.

¹²²⁸ Uo. 114.

¹²²⁹ POMÁZI–SZABÓ i. m. 367.

¹²³⁰ A környezetvédelmi tárgyú közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatáról ld. GELLÉRTHEGYI (2002b) i. m., GELLÉRTHEGYI (2008) i. m.

¹²³¹ GATTER i. m. 205–207.

sítés nem mindig történik meg teljes mértékben.¹²³² A környezeti teljesítmény mutatószáma (*environmental performance index – EPI*) a „céltól való távolság” alapján tudományos tények és legjobb eljárási módszerek segítségével próbálja összemérni egy ország politikai célkitűzései és helyzete közti különbséget. Ez közvetve lehet csupán jelzés értékű a közigazgatás hatékonyságára, beszédes, hogy Magyarország 2012. évi jelentés alapján a világrangsorban a 45., az európai mezőnyben azonban csupán a 28. helyet foglalja el.¹²³³ A helyzet javítása érdekében született javaslatok¹²³⁴ ma is megfontolást érdemelnek.

9.2.2. A közigazgatási jogi felelősség egyes szabályai

Visszatérve a Kvt. rendelkezéseire megállapíthatjuk, hogy a jogi felelősség általános szabályai között megtalálható alapfogalmakból építkezik tovább a törvény. Új címként került be a törvénybe a közigazgatási jogi felelősség, s az ELD szabályainak jó része ide épült be. A jogi felelősség általános alapjánál elmondottak a közigazgatási felelősségre is megállnak. A kötelezettség alanya a környezethasználó, amely jóval tágabb fogalom, mint az irányelvben szereplő gazdasági szereplő. A kár fogalmát szintén nem határozza meg újra a törvény, erre szintén a fentiekben elmondott, kiterjesztő értelmezés vonatkozik, szemben az irányelv erősen megcsonkított kárfogalmával, amiről szintén volt korábban szó.

A közigazgatási felelősséget – nem élve az irányelv nyújtotta opcióval – objektív alapokra helyezi a törvény. Ennek megfelelően a felelősség általános szabályára alapozva a mentesülés eseteit az ELD-ből veszi át a Kvt. A környezethasználó mentesül a közigazgatási jogi felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a környezetveszélyeztetés vagy a környezetkárosodás

- fegyveres összeütközés, háború, polgárháború, fegyveres felkelés, illetve természeti katasztrófa;
- jogerős, kötelezést tartalmazó hatósági vagy bírósági határozat végrehajtásának közvetlen következménye.¹²³⁵

A mentesülés esetei nem adnak azonban kibúvót a kárelhárításhoz, a csökkentéshez és a helyreállításhoz szükséges intézkedések gyakorlati megvalósítása

¹²³² 96/2009. (XII. 9.) OGY határozat a 2009–2014 közötti időszakra szóló Nemzeti Környezetvédelmi Programról. 7., http://ftvktvf.zoldhatosag.hu/files/nkp/2009-2014_NKP_hatarozat.pdf

¹²³³ POMÁZI–SZABÓ i. m. 382.

¹²³⁴ BOGDÁNYINÉ i. m. 108–109.

¹²³⁵ Kvt. 102/A. § (1) bekezdés.

alól,¹²³⁶ csupán a költségek viselése alól jelentenek kivételt. Ennek oka, hogy a kár, a kárveszély észlelésére, a leggyorsabb, szakszerű fellépésre – tekintettel a külön jogszabályokban előírt megelőző tervezési, felkészülési kötelezettségre – leghatékonyabban valószínű a környezethasználó képes.

Az ELD-hez képest a mentesülési kör módosul a természeti katasztrófa, valamint a hatósági rendelkezés végrehajtása fordulatoknál. Mindkét mentesülési ok ismert a magyar jogban: a természeti katasztrófa a *vis maior* klasszikus eseteként, a hatósági határozat pedig a jogellenességet kizáró körülményként szerepel más jogterületeken és s a jogi irodalomban is találhatunk forrásokat.¹²³⁷ Az irányelv azonban jóval pontosabban fogalmaz ebben a tekintetben a természeti katasztrófánál, amikor rendkívüli, elkerülhetetlen és kivédhetetlen természeti jelenséget említ.¹²³⁸ Értelmezésemben ezen fordulat számol az előre nem láthatósággal, valamint – a mértéke miatt – a védekezés képtelenségével. A katasztrófa fogalmából a magyar jogban azonban hiányzik az előre nem láthatóság kitétele,¹²³⁹ csupán az elhárítás, a kár felszámolás nagysága alapján minősít katasztrófává egy helyzetet. A természeti katasztrófa megítélése adott esetben nagyon lényeges lehet, lásd például a tiszai cianidszennyezés ügyét, ahol a károkozó a rendkívüli esőzésekre hivatkozott mentesülési okként.

Az irányelv a hatósági rendelkezések szűkebb körében mentesíti a környezethasználót a kötelezettsége alól, mint a törvény. Nem minden rendelkezés betartása mentesít ugyanis, csak ha a kár olyan hatósági kötelezés vagy utasítás betartásából ered, amely nem felel meg a gazdasági szereplő tevékenységéből származó kibocsátásnál vagy eseménynél indokolt kötelezésnek vagy utasításnak. Amennyiben tehát az utasítás indokolt és betartása kárhoz vezet, az irányelv szerint az abból eredő károkért is helytállni tartozna a károkozó. A törvény jogszerű határozat kitétele elvben tartalmi kritériumot is jelent, nem csak az alaki, hatásköri, formai szabályok betartását. Nem feledkezhetünk meg azonban azokról a határozatokról, ahol a hatóság a magyar törvény alapján

¹²³⁶ Kvt. 102/A. § (7) bekezdés.

¹²³⁷ SZTANCS (2013a) i. m. 97., ZOVÁNYI (2012b) i. m. 69–85.

¹²³⁸ ELD 4. cikk (1) bekezdés b) pont.

¹²³⁹ A katasztrófavédelemről szóló 2011. évi CXXVIII. törvény 3. § 5. pont: *Katasztrófa*: a veszélyhelyzet kihirdetésére alkalmas, illetve e helyzet kihirdetését el nem érő mértékű olyan állapot vagy helyzet, amely emberek életét, egészségét, anyagi értékeit, a lakosság alapvető ellátását, a természeti környezetet, a természeti értékeket olyan módon vagy mértékben veszélyeztet, károsítja, hogy a kár megelőzése, elhárítása vagy a következmények felszámolása meghaladja az erre rendelt szervezetek előírt együttműködési rendben történő védekezési lehetőségeit, és különleges intézkedések bevezetését, valamint az önkormányzatok és az állami szervek folyamatos és szigorúan összehangolt együttműködését, illetve nemzetközi segítség igénybevételét igényli.

például mérlegelési jogkörével élve jogszerű döntést hoz, így például egyedi határértéket állapít meg. Ha ezen határozat betartása kárhoz vezet, a határozat jogszerűsége mentesíti a károkozót a felelősség alól, annak tartalmi vizsgálatára a felelősségre vonás során nincs lehetőség, csupán magával a határozattal szemben van helye jogorvoslatnak. Ezzel szemben az irányelv alapján utóbb vizsgálható lenne, valóban indokolt volt-e az egyedi határérték, s a tartalmi felülvizsgálat fényében akár a felelősség is megállapítható volna.

A költségek alóli mentesülés lehetőségei között említi az irányelv, hogy a gazdasági szereplő nem köteles viselni az elvégzett megelőző vagy felszámolási tevékenységek költségeit, ha bizonyítani tudja, hogy a kár előidézője harmadik fél volt, és azok a megfelelő biztonsági intézkedések ellenére következtek be,¹²⁴⁰ a harmadik személy elháríthatatlan közrehatása mentesülési okként azonban itt nem szerepel a törvényben.

A közigazgatási felelősség alapján a környezethasználó fő kötelessége megelőző intézkedések és helyreállító intézkedések megtétele. Mindkét fogalom az irányelvből került a törvénybe. A környezetkárosodást megelőző intézkedés: környezetveszélyeztetés esetén a környezetkárosodás megelőzésére vagy várható bekövetkezése előtt annak csökkentésére irányuló tevékenység, illetve intézkedés.¹²⁴¹ A helyreállítási intézkedés pedig olyan kárelhárítási, illetve kármentesítési tevékenység vagy intézkedés, amely a környezetkárosodás enyhítésére, az eredeti állapot vagy ahhoz közeli állapot helyreállítására, valamint a környezeti elem által nyújtott szolgáltatás helyreállítására vagy azzal egyenértékű szolgáltatás biztosítására irányul.¹²⁴² Ezen fogalom az irányelvben a felszámolási intézkedés gondolatkörébe tartozik, leszámítva az egyenértékű alternatíva biztosításának lehetőségét.¹²⁴³ A magyar terminológia ehhez hasonlóan került kialakításra.

A megelőző intézkedések tartalmának megítéléséhez tartozik a környezethasználó azon kötelezettsége, hogy környezetveszélyeztetés esetén köteles mindent megtenni a környezetkárosodás enyhítése, illetve a további környezetkárosodás megakadályozása érdekében, így különösen haladéktalanul ellenőrzése alá vonni, feltartóztatni, eltávolítani vagy más megfelelő módon kezelni

¹²⁴⁰ ELD 8. cikk (3) bekezdés a) pont.

¹²⁴¹ Kvt. 4. § 15. pont, amely megfelel az ELD 2. cikk 10. pontnak.

¹²⁴² Kvt. 4. § 15. pont.

¹²⁴³ ELD 2. cikk 11.pont: „felszámolási intézkedések”: minden olyan intézkedés vagy intézkedések együttese, ideértve a károsodott természeti erőforrások és/vagy az azok által nyújtott szolgáltatások helyreállítása, rehabilitációja vagy pótlása érdekében tett kárenyhítési vagy ideiglenes intézkedéseket, vagy a károsodott erőforrásokkal, illetve az azok által nyújtott szolgáltatásokkal egyenértékű alternatíva biztosítása a II. mellékletben előírtak szerint.

a környeztkárosodást okozó anyagokat, illetve más károsító tényezőket.¹²⁴⁴ Ezen jogszabályi kitétel, különösen a „mindent megtenni” kiegészítés a lehető legszélesebbre vonja a környezethasználó kötelezettségeit.

A helyreállítási intézkedések két tevékenységi körből állnak; a kárelhárítás és a kármentesítés fogalmainak elválasztása a sürgősségtől függ: a kárelhárítás az azonnali beavatkozást igénylő környeztkárosodás bekövetkezése esetén teljesítendő kötelezettség, a környezethasználó minden más esetben kármentesítést köteles végezni.¹²⁴⁵ A helyreállítási intézkedések tartalmának leírását maga a törvény tartalmazza. A környeztkárosodás bekövetkezése esetén a helyreállítási intézkedések megtétele során további kötelezettségei keletkeznek:

- Elsődleges helyreállítási intézkedésként a környezetnek vagy valamely környezeti elemnek, illetve a környezeti elem által nyújtott szolgáltatásnak az eredeti állapotát vagy ahhoz közeli állapotát helyreállítani.
- Ha az elsődleges helyreállítási intézkedés nem vezet eredményre, kiegészítő helyreállítási intézkedésre kerül sor. Ennek keretében a károsodott környezeti elemet erre alkalmas környezeti elemmel, illetve a környezeti elem által nyújtott szolgáltatást erre alkalmas környezeti elem által nyújtott szolgáltatással pótolni.
- Harmadsorban fentiek sikertelensége esetén kiegészítő helyreállítási intézkedésként a környezeti elemet vagy a környezeti elem által nyújtott szolgáltatást – a károsodott környezeti elem vagy szolgáltatás becsült költségével megegyező –, erre alkalmas környezeti elemmel vagy környezeti elem által nyújtott szolgáltatással pótolni.
- A környezethasználó kompenzációs helyreállítási intézkedésként köteles megtenni mindazon intézkedéseket a helyreállítási intézkedések befejezéséig, amelyek a károsodott környezeti elem vagy a környezeti elem által nyújtott szolgáltatás hiánya ideiglenes pótlásához szükséges.

Az alap-, a kiegészítő-, és a kompenzációs helyreállítás rendszere az irányelv II. számú mellékletének felszámolási rendszerét ülteti át a hazai jogba, azzal megegyező tartalommal. Ugyancsak az irányelv rendelkezésének átvételét jelenti az általános információszolgáltatási kötelezettség veszélyhelyzet esetére szóló megisméltése.¹²⁴⁶

¹²⁴⁴ A környeztkárosodás megelőzésének és elhárításának rendjéről szóló 90/2007. (IV. 26.) Korm. rendelet 2. § (2) bekezdés.

¹²⁴⁵ A környeztkárosodás megelőzésének és elhárításának rendjéről szóló 90/2007. (IV. 26.) Korm. rendelet 2. § (3) bekezdés.

¹²⁴⁶ Kvt. 102/A. § (4) bekezdés, vö. ELD 5. cikk (3) bekezdés *a)* pont, illetve ld. a jogi felelősség általános alapjánál elmondottakat. A hatóság 2007 óta módosult, kiegészült a vízvédelmi

A törvény az irányelv rendelkezésének megfelelően megteremti a jogalapot a hatóság¹²⁴⁷ számára a környeztkárosodást megelőző, valamint helyreállítási intézkedések megtételére való kötelezéshez, illetve a hatóság általi elvégzéséhez, elvégeztetéséhez,¹²⁴⁸ utóbbi azonban – ahogy azt az irányelvnél láthattuk – a magyar jogban is csak opció. Ez alapján a rendelkezés alapján a hatóság csupán jogosult, azonban nem köteles elvégezni, elvégeztetni a szükséges intézkedéseket. Amennyiben a helyreállítás mellett dönt, úgy a törvény és az irányelv is feljogosítja¹²⁴⁹ hogy sorrendet állítson a környeztkárosodások jellegét, kiterjedését, súlyosságát, a természetes regenerálódás lehetőségét, továbbá a környeztkárosodásoknak az emberi egészségre jelentett kockázatát is figyelembe véve.

A törvény a magyar jogban korábban is ismert szabályai szerint rendezi a másért való felelősség egyes eseteit, ha alkalmazott, szövetkezeti tag vagy megbízott ezen minőségében okozta a kárt.¹²⁵⁰ Ezen a területen továbblépési lehetőséget jelenthet a másért való felelősség körében időközben bekövetkezett változás¹²⁵¹ és a korábban is meglévő jogintézmények átvételének lehetősége.¹²⁵²

A kárelhárítás rendjéről a tervezéstől a végrehajtásig külön jogszabály rendelkezik,¹²⁵³ ahogy a kármentesítésről is.¹²⁵⁴ Ezek a már kialakult terminológiát használva a magyar rendszerbe illesztik az irányelv által elvárt feladatokat.

Amennyiben nem a környezethasználó végzi, végezteti a szükséges beavatkozásokat, úgy annak költségeinek viselésére a jogi felelősség általános alapjánál elmondottak alapján köteles.¹²⁵⁵ A rendelkezés megelőzési és helyreállítási költségek viseléséről szól, amelynek értelmezését fentebb láthattuk:¹²⁵⁶ kiterjesztő, példalódzó, ugyanakkor az átmeneti veszteségek költségei kérdésesek.

hatóság beiktatásával.

¹²⁴⁷ Az illetékes hatóság az irányelv átvétele óta itt is módosult a vízvédelmi hatóság szövegbe emelésével.

¹²⁴⁸ Kvt. 102/A. § (5) bekezdés, vö. ELD 5. cikk (3) bekezdés *b)–d)* pont.

¹²⁴⁹ Kvt. 102/A. § (6) bekezdés, vö. ELD 7. cikk (3) bekezdés.

¹²⁵⁰ Vö. régi Ptk. 348. §, 350. §, új Ptk. 6:540., 542. §.

¹²⁵¹ Ld. új Ptk. 6:540–543. § pl. felelősség jogi személy tagja, vezető tisztségviselő károkozásáért, más szerződés kötelezettjének károkozásáért.

¹²⁵² Például a vétőképtelenek, a közhatalom gyakorlóinak felelőssége vagy a termékfelelősség.

¹²⁵³ A környeztkárosodás megelőzésének és elhárításának rendjéről szóló 90/2007. (IV. 26.) Korm. rendelet.

¹²⁵⁴ A természetben okozott károsodás mértékének megállapításáról, valamint a kármentesítés szabályairól szóló 91/2007. (IV. 26.) Korm. rendelet.

¹²⁵⁵ Kvt. 101. § (2) bekezdés *e)* pontja.

¹²⁵⁶ Kvt. 4. § 18. pont.

A törvény a következőkben a hatóság által a károkozó helyett viselt költségek megtérítésének biztosítékairól rendelkezik.

Ha a környeztkárosítás tényét jogerősen megállapították, akkor a környezetvédelmi hatóság¹²⁵⁷ a helyreállítási intézkedés megtételére kötelező határozatában elidegenítési és terhelési tilalmat rendel el a helyreállítási intézkedés megtételére kötelezett személy azon ingatlanaira, amelyek a helyreállítási intézkedés költségeinek előreláthatólag finanszírozandó összegére kellő fedezetet nyújtanak. Ezen határozat alapján a hatóság intézkedik az elidegenítési és terhelési tilalom ingatlan-nyilvántartásban történő feljegyzése, ha pedig a kötelezett a szükséges helyreállítási munkákat elvégezte, a feljegyzés törlése végett.

Dologi biztosítékként az állam javára bejegyzett jelzálogjoggal gondoskodhat a hatóság a kiadások megtérítéséről, ha az intézkedések költségeit a környezethasználó helyett a központi költségvetés finanszírozta, aminek biztosítására szintén elidegenítési és terhelési tilalom bejegyzését rendeli el. Ha a környezethasználó ingatlanvagyonának értéke a központi költségvetés által finanszírozott összegre nem nyújt kellő fedezetet, a környezetvédelmi hatóság az ingó vagyona is elrendeli a jelzálogjog bejegyzését.¹²⁵⁸ A terhek a költségek megfizetéséig tarthatók fenn, a Kincstár köteles törölni a Magyar Állam javára bejegyzett jelzálogjogot, ha a központi költségvetés által finanszírozott költségeket a környezethasználó az állam javára megtéríti.

A költségek áthárításának lehetősége az elévülés általános szabályaihoz igazodik. A hatóság a környezethasználóval szemben a költségek megtérítését az intézkedések befejezésétől vagy a környezethasználó azonosításától számított öt éven belül követelheti, attól függően, hogy melyik következik be később. Az elévülés kezdete ez alapján a törvény szerint az intézkedések befejezése vagy a kötelezett azonosítása. Az elévülés általános kezdő időpontja a követelés esedékessé válása, jelen esetben ezt az intézkedés befejezésének tekinti a törvény. A kifizetésre a munkálatokat elvégző személy a munka befejezésével válik jogosulttá, ekkor válik esedékessé a követelése, elvben ekkor lenne köteles a környezethasználó teljesíteni. Vizsgáljuk meg ezt a kérdést alaposabban.

Az alapvető gond ebben az esetben a környezethasználó kötelezettségeinek különbözőségéből adódik. Főszabály szerint maga a környezethasználó lenne köteles az intézkedések elvégzésére, a törvény gondolatmenete szerint, ha ezt helyette más teszi, fizesse azt ki ő maga – ennek alapján a fizetési kötelezettsége

¹²⁵⁷ A 2013. december 31-ei változtatás óta a kizárólag a vizeket érintő környeztkárosodás esetén a továbbiakban a vízvédelmi hatóság az illetékes.

¹²⁵⁸ Kvt. 102/B. § (3) bekezdés.

az intézkedés elvégzésével egyidejűleg esedékes, ez tehát a követelés érvényesítésére nyitva álló határidő kezdete, innen számoljuk az öt évet. Csakhogy a megtérítési igény esetén az intézkedések elvégzésével kapcsolatos jogviszonyba nem a környezethasználó, hanem a hatóság szerepel, ennek megfelelően az intézkedések teljesítése nem hat ki minden esetben a környezethasználóra, kötelezettséget nem az keletkeztet a terhére, így az idő számítását nem logikus attól tenni függővé.

A jogszabály szövegéből kiindulva, a vizsgálatunk szempontjából lényeges fordulat alapján a hatóság „[...] megteheti a szükséges környezetkárosodást megelőző, illetve helyreállítási intézkedéseket saját maga, illetve azt mással elvégeztetheti.”¹²⁵⁹ esetkőre, ahol az intézkedést maga a hatóság vagy azzal szerződéses kapcsolatban álló harmadik személy végzi. Ha a szükséges intézkedéseket a hatóság maga végzi, akkor a helyzet tiszta, a hatóság teljesítésével jogosulttá válik költségei megtérítésére. A költségeit a környezethasználó köteles megtéríteni. Ennek esedékessége a munka befejezése, tehát a követelés érvényesítésének, s így az elévülésnek a kezdő időpontja ebben az esetben indokoltan esik az intézkedés befejezésére.

A másik esetkör – amikor a hatóság mással végezteti el a megelőző és helyreállító intézkedéseket – már nem ilyen egyszerű. A szöveg alapján a hatóság eljárhat a saját nevében, maga köthet szerződéseket vagy a kötelezettség alanyának tekintett környezethasználó nevében járhat el. Tekintsünk el a képviseleti jogának vizsgálatától, az elévülés kezdő időpontjára koncentrálna ezen esetek álláspontom szerint a fenti törvényi szabálytól eltérő eredményre vezetnek.

A hatóság saját nevében eljárva meghatározza a szükséges intézkedések körét, s a munka harmadik személlyel való elvégeztetése körében ezen harmadik személlyel saját nevében szerződést köt. A szerződés alapján maga válik jogosulttá és kötelezetté, így a szerződés alapján harmadik személy felé a teljesítésére, a költségek viselésére is a hatóság köteles.

A környezethasználó ugyanakkor ebben a szerződésben nem szerepel, az ő megtérítési kötelezettsége nem az alapszerződésben kikötött intézkedésre vonatkozik. A környezethasználó nem harmadik személy felé, hanem az állam felé való helytállásra köteles, amely kötelezettségét a hatóság állami forrásból való teljesítése keletkezteti. Ezen megtérítési kötelezettség ennek megfelelően független az elvégzett szolgáltatástól, hiszen arra a környezethasználónak semmilyen ráhatása sem volt, kizárólag a hatóság fizetésének ténye releváns számára, beleértve annak időpontját. A környezethasználó és a hatóság közötti

¹²⁵⁹ Kvt. 102/A. § (5) bekezdés *b*) pont.

megtérítési kötelelem költségeleme azonos az alapul fekvő szerződésből származó követeléssel, esedékessége pedig a fizetés időpontja, a környezethasználó ettől kezdve van késedelemben a költségek megtérítése tekintetében. Ennek következtében – álláspontom szerint – ilyen esetben az elévülés, s így az ötéves érvényesítési határidő a hatóság kifizetésétől számítható.

Az utolsó esetkör – amikor a hatóság a környezethasználó nevében jár el – megítélése a legproblémásabb. Alapvető gond a hatóság képviseleti jogának kérdése: milyen alapon köt szerződést más nevében, más terhére. Jogszabályi felhatalmazás nélkül nem teheti, s bár elvben lehetséges a környezethasználó felhatalmazása alapján, ez nehezen elképzelhető. Ha mégis létrejönne egy ilyen szerződés, a jogviszony minősítésére több lehetőség is szóba kerül: a szerződésben bekövetkező alanyváltozás esetei, így az engedmény, a tartozásátvállalás, a harmadik személy részéről való teljesítés szabályai,¹²⁶⁰ valamint esetlegesen a bizomány. A tényállások közötti lényeges különbség az alapjogviszony sorsa, annak megítélése, hogy hogyan jön létre, milyen tartalommal, szerepel-e a környezethasználó, kire nézve milyen jogokkal és kötelezettségekkel jár, valamint megszűnt-e az az intézkedés végrehajtásával vagy fennmaradt.

Az alapjogviszonyt ezen harmadik esetkörben ugyan a hatóság hozza létre, s határozza meg a tartalmát, ugyanakkor annak alanya a környezethasználó lenne. Ebben az esetben a környezethasználó valóban az intézkedések teljesítésekor lenne köteles a költségek megfizetésére. Azonban ezen szerződés alapján ő lenne a mellékkötelezettségek jogosultja is, így a hibás teljesítésből eredő szavatossági jogoké, a karbantartási és egyéb jogosultságoké, utasítási joga lenne a munkálatok elvégzésére azok eredménye tekintetében és így tovább. Mindezekkel a környezethasználó nem rendelkezik, épp ellenkezőleg, mindez a hatóság jogosítványait gyarapítja. Ha vélelmezzük, hogy a hatóság olyan bonyolult szerződési rendszert alkalmaz, amelyben mindezen jogokat magának vindikálja, valamint erre joga és lehetősége van – utaljunk itt ismét a milyen alapon szerződik a hatóság más nevében kérdéskörre –, úgy még mindig belefutunk a pénzügyi teljesítés kérdésébe. Ugyanis a teljesen más alany terhére, nevében kötött szerződést, amelyben a jogosultságok sem adott alanyt illetik, nem is ő, hanem a hatóság, az állam teljesíti. Ennek a követelésnek a jogosultja ugyanakkor a helyreállítási intézkedéseket végrehajtó személy. Ha a költségeket azok első esedékességekor a központi költségvetés fizeti meg, azzal az intézkedéseket végrehajtó személy kielégítése megtörténik, ez az

¹²⁶⁰ Ptk. 6:57. §.

alapkövetelés akármi módon is teljesítésre kerül, esedékességének időpontja így csupán számítási alap.

Az állam, a hatóság fizetési rendjének tapasztalatait figyelembe véve a teljesítéstől az ellenérték kifizetéséig eltelt általános időtartam nem rövid idő, akár több hónapra vagy annál is hosszabbra nyúlhat. Általában is leszögezhetjük, hogy az intézkedéseket jelentő szolgáltatás teljesítése és az ellenérték megfizetése ezekben a szerződésekben rendszerint elválik, a pénzügyi teljesítés valós időpontja gyakran jóval későbbre tolódik. Erre egyébként a szerződések lehetőséget is teremthetnek, hiszen a felekre nézve a szerződések a mérvadóak. Ennek fényében az érvényesíthetőség határidejének számítása között eltérések keletkezhetnek, amely esetben a környezet és az állam érdeke a határidő lehető legtovább történő kitolása. A törvény – álláspontom szerint – ebben az értelemben csak látszólag van összhangban az elévülés szabályaival, így indokolt lehet a határidő számításának megváltoztatása a hatóság, így az állam számára kedvezőbbre.

A törvény az irányelvnek megfelelően meghatározza a több tagállamot is érintő környezetkárosodás esetén az érintett tagállamok közötti együttműködési kötelezettséget a szükséges megelőzési, helyreállítási intézkedések megvalósítása, továbbá a megfelelő tájékoztatás érdekében, továbbá a Bizottság tájékoztatási kötelezettségét olyan környezetkárosodást esetében, amely nem az ország területén keletkezett, az együttműködés, tájékoztatás feladatát elsősorban a miniszterre telepítve.¹²⁶¹

Az ELD átvételével és gyakorlati alkalmazásával kapcsolatos egyéb módosítások is bekerültek a környezetvédelmi törvénybe, így például a központi költségvetés pénzügyi fedezet biztosítására való kötelezése.¹²⁶² Ezzel kapcsolatban jegyezném meg, hogy a költségvetés általi kifizetések utólagos behajtásának szabálya véleményem szerint nem sikerült a legjobban. Ennek értelmében amennyiben a környezetkárosodást megelőző, illetve helyreállítási intézkedések költsége azért nem volt másra áthárítható, mert a környezethasználó, illetve az ingatlan tulajdonosa ismeretlen volt, és ezen személyek utóbb ismertté válnak, az elvégzett intézkedések költségeit – amennyiben a 102/A. § (1) bekezdése alapján azok alól nem mentesülnek – a 102. § szerint viselni kötelesek. Csakhogy a fentebb vizsgált 102. §-ban az ingatlan tulajdonost terhelő vélelem mellett a birtokost is helytállásra kötelezi a törvény, ami az iménti fordulatból kimaradt.

Nem egyértelmű a helyzet a gazdasági társaságok, a jogutódlás tekintetében sem a költségvetés által teljesített kifizetések tekintetében, hiszen meglehet,

¹²⁶¹ Kvt. 102/C. §, vö. ELD 15. cikk.

¹²⁶² Kvt. 56. § (1)–(2) bekezdés.

hogy a jogutód sem környezethasználó, sem pedig ingatlantulajdonos, így elvben kiesne fenti rendelkezés alól. Véleményem szerint szerencsésebb lenne egy általános megfogalmazás arra nézve, hogy ha utóbb ismerté válik az általános rendelkezések szerint a helyállásra köteles személye, akkor feljük a költségvetés érvényesítheti az általa már teljesített kifizetéseket, a felelősség további elemeiért pedig helyállni tartoznak.

A nyilvánosság részvétele tekintetében nem hozott lényeges változást az irányelv,¹²⁶³ továbbra is mindenkinek joga, hogy környezetveszélyeztetés, környezetkárosítás vagy környezetszennyezés esetén a környezethasználó és a hatóságok figyelmét erre felhívja. Az erre vonatkozóan írásban tett felhívásra a hatáskörrel rendelkező szerv intézkedésének megtétele mellett a törvényben előírt határidőn belül érdemi választ köteles adni.¹²⁶⁴ Üdvözlendő azonban az ügyféli jogkör kiterjesztése¹²⁶⁵ a hatásterületen ingatlannal rendelkező személyekre,¹²⁶⁶ amelyek indoka az ELD-be foglalt intézkedési kérelem előterjesztésére jogosultak meghatározása. Az irányelv mindazokra kiterjeszti a fellépés lehetőségét, akiket a környezeti károk nagy valószínűséggel érintenek vagy kellően érdekeltek.¹²⁶⁷ Az ingatlantulajdonosok és használók kétség kívül belesznek ebbe a kategóriába, ezzel szemben épp a vörösiszap-ügy kapcsán vált egyértelművé, hogy az ott tartózkodó személyek, ott gazdasági érdekeltséggel rendelkező személyek¹²⁶⁸ is érintettek lehetnek, így a szabály akár tovább is terjeszthető.

Az irányelv átvételével számos egyéb jogszabályban történtek apró kiigazítások,¹²⁶⁹ valamint két új, fentebb már idézett kormányrendelet is született a

¹²⁶³ Szemben az EMLA jelentés megállapításával az ügyféli jogkör alatt tárgyalt kiterjesztése a harmonizáló jogszabállyal került a Kvt.-be, így akár annak hatásaként is betudható.

¹²⁶⁴ Kvt. 97. § (2) bekezdés.

¹²⁶⁵ Az ügyféli minőségről környezeti ügyek kapcsán ld. BÁNDI–BOGDÁNYINÉ–FÜLÖP–KISS i. m. 85–93.

¹²⁶⁶ Kvt. 90. § (2) bekezdés alapján környezetveszélyeztetés, valamint környezetkárosítás esetén a környezetveszélyeztetés, illetve a környezetkárosítás hatásterületén levő ingatlan tulajdonosa, jogszerű használója és az, akinek az ingatlanra vonatkozó jogát az ingatlan-nyilvántartásba bejegyezték, ügyfélnek minősül.

¹²⁶⁷ ELD 12. cikk (1) bekezdés.

¹²⁶⁸ Például szerződés alapján jogosultak valamely haszon szedésére, amelyet befolyásol a kár. Mezőgazdasági vállalkozási szerződéssel adott hatásterületen állat nevelése, termény megtermelése körében keletkezett károk esetén a megrendelő ügyféli jogköre szintén indokolt lehet.

¹²⁶⁹ A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény, a hulladékgazdálkodásról szóló 2000. évi XLIII. törvény, a vízgazdálkodásról szóló 1995. évi LVII. törvény, valamint a felszín alatti vizek védelméről szóló 219/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet és a felszíni vizek minősége védelmének szabályairól szóló 220/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet is módosult.

végrehajtáshoz.¹²⁷⁰ Az irányelv átültetéséről szóló jelentés csupán a tények összefoglalására szorítkozik, amikor a teljes körű, sikeres átvételről ad számot.¹²⁷¹

A jogintézmény bekerült a hazai jogba, s az ez alapján született határozatok is megjelentek, ahogy az Európai Bíróság esetjogának a bírói gyakorlatba való átszivárgása is megkezdődött.¹²⁷² Ugyanakkor maga az irányelv további lehetőségeket rejt, mint például azt a költségmegosztásra vonatkozó felhatalmazást, ami lehetővé teszi a gyártót és a felhasználót terhelő felelősség megállapítására alkalmazandó rendelkezések szabályozását,¹²⁷³ bővítve ezzel a helytállásra köteles és képes személyek körét. Az irányelv átültetése alapvető változást ugyan nem hozott a környezeti felelősség szabályai terén, de a normaanyag több vonatkozásban kiegészült, részletesebbé vált és szigorodott. Életbe lépett új szabályozás is a kármentesítési és helyreállítási intézkedésekre és a természetben okozott károsodás mértékének megállapítására vonatkozóan.

A környezeti felelősségről szóló irányelv átvétele mindenféle kritika ellenére sikeresnek mondható. A magyar környezetjogi felelősségi rendszer megőrizte objektív, vétkességtől független jellegét az irányelv által nyújtott opció dacára.

9.2.3. A közigazgatási felelősség egyéb esetei

9.2.3.1. A közigazgatási anyagi jogi bírság

A közigazgatási szankciók lehetőségei közül a környezetvédelmi bírság a közigazgatási anyagi jogi szankciók alaptípusa.¹²⁷⁴ A magyar jogban hosszú időn át az egyetlen alkalmazott környezeti felelősségi jogintézmény. A jogsértést elkövető személyt büntető intézkedés, amely a szennyező fizet elvének szellemében kifejezetten anyagi, pénzügyi hátrányt jelent. A bírság elvben bárkire kiszabha-

¹²⁷⁰ A környezetkárosodás megelőzésének és elhárításának rendjéről szóló 90/2007. (IV. 26.) Korm. rendelet, és a természetben okozott károsodás mértékének megállapításáról, valamint a kármentesítés szabályairól szóló 91/2007. (IV. 26.) Korm. rendelet.

¹²⁷¹ ELD Member State reports on the experience gained in the application of the Directive – Hungary, http://ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/eld_ms_reports/HU%20report.pdf

¹²⁷² Ld. például a Hajdú-Bihar Megyei Bíróság 9.K.30.264/2009/19. számú határozatát, amely ítéletben a bíróság az Európai Unió Bírósága C-378/2008. számú [Raffinerie Mediterranee (ERG) SpA, Polimeri Europe SpA és Syndiai SpA kontra Ministero dello Sviluppo economico és társai] ügyben hozott, az előző fejezetben tárgyalta ítéletét hivatkozta.

¹²⁷³ ELD 9. cikk.

¹²⁷⁴ Ld. KILÉNYI (1985) i. m. 10.

tó, aki jogszabályban, hatósági határozatban, közvetlenül alkalmazandó uniós jogi aktusban megállapított, közvetlenül vagy közvetve a környezet védelmét szolgáló előírást megszeg vagy a határértéket túllépi.

A bírság mértéke a jogsértő magatartás súlyához igazodik, aminek megállapítása során szempont a környezetszennyezés, illetőleg környezetkárosítás mértéke, időtartama és ismétlődése. A környezetvédelmi bírság részlegesen kumulatív, azaz a környezet igénybevételi járulékon és a környezetterhelési díjon felül kell megfizetni, és nem mentesít a büntetőjogi, továbbá a kártérítési felelősség, valamint a tevékenység korlátozására, felfüggesztésére, tiltására, illetőleg a megfelelő védekezés kialakítására, a természetes vagy korábbi környezet helyreállítására vonatkozó kötelezettség teljesítése alól. Ezzel szemben az új szabálysértési törvény hatálybalépésével egyidejű módosítás nyomán immár mentesülést jelent a szabálysértési szankciók alól.¹²⁷⁵

A környezetvédelmi bírságok sokfélék,¹²⁷⁶ közös jellemzőjük azonban, hogy mindig egy jogellenes magatartás esetén alkalmazhatók, objektívek,¹²⁷⁷ mértéke folyamatos, ismétlődő jellegű károkozás esetén progresszíven emelkedő, a hatóság mérlegelési lehetősége fennáll, így vannak minősített és kedvezményes esetek, méltányosságot azonban nem ismer.¹²⁷⁸

A bírság egyrészt a jogsértő személyére gyakorol visszatartó hatást, másrészt büntető jellegének köszönhetően a társadalom egészére generális prevencióként kihat. A jogi szabályozásban egyre elterjedtebb a kártérítési funkcióval ellátott objektív bírság,¹²⁷⁹ amikor a bírság összege számítások alapján alakul, amelynek egyik tétele az okozott kár. A bírság összegével kapcsolatos gond, hogy az arányosság elvét nem deklarálja a törvény, dominál a büntető jelleg. Ezzel szemben kívánatos volna a gazdasági kiegyenlítést célzó bírság előtérbe helyezése, azaz a bírság összegét a jogellenes magatartással elért előnyhöz kötni. Az elért anyagi előny a bírság összegének meghatározására is szolgálhatna,¹²⁸⁰ avagy minimum

¹²⁷⁵ A korábbi időállapotról ld. GELLÉRTHEGYI (2009) i. m. 276.

¹²⁷⁶ Kiszabható pl. csatornabírság, vízszennyezési bírság, vízvédelmi bírság, valamint ezek rendkívüli változata, hogy csak a felszíni vizek minősége védelmének szabályairól szóló 220/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet bírságfajtáit soroljuk.

¹²⁷⁷ Ez alól kivétel a földvédelmi és talajvédelmi bírság, illetve a felrőhatóság minősített esetként értékelésre kerülhet.

¹²⁷⁸ BÁNDI (2011) i. m. 332–333.

¹²⁷⁹ Például az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló 2009. évi XXXVII. törvényben szabályozott erdővédelmi bírság (108–111/A. §).

¹²⁸⁰ BÁNDI (2011) i. m. 333.

összegként,¹²⁸¹ illetve a súlyosító és enyhítő körülmények mentén a mérlegelés kiindulópontjául.

9.2.3.2. A szabálysértési jog

A szabálysértés a közigazgatási és a büntetőjog határán elhelyezkedő, vegyes karakterű jogterület.¹²⁸² Feladata a felróhatóságon alapuló, kisebb jelentőségű, de egyértelműen negatív társadalmi megítélés alá eső magatartások büntető célú szankcionálása. A szabálysértések a társadalmi együttélés általánosan elfogadott szabályait sértő vagy veszélyeztető, a bűncselekményként történő büntetni rendeléshez szükséges kockázatokkal és veszélyességgel azonban nem rendelkező kriminális cselekmények.¹²⁸³ Maga a szabálysértés az a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény által büntetni rendelt tevékenység vagy mulasztás, amely veszélyes a társadalomra.¹²⁸⁴

A szabálysértés jellemzője, hogy valamely emberi magatartással valósul meg, a jogellenesség itt is közigazgatási jogi szabályok megsértéséből áll, a vétkesség, így a szándékosság és – ahol a törvény így rendelkezik – a gondatlanság fogalmi elem.¹²⁸⁵ A szabálysértési jogban a jogellenes cselekmények két fajtája különböztethető meg: az ún. közigazgatásellenes cselekmények (például engedélyköteles tevékenységek engedély nélküli végzése) és a kriminális cselekmények (például a tulajdon elleni bűncselekmények értékhatárral elválasztott alakzatai). Bármely cselekménytípusról beszélünk is, a szabálysértési jog a büntető anyagi jog talaján áll, a jogellenesség *a priori* feltétele a szankciónak.

„A szabálysértési vagy büntető tényállás nem nyilvánít, és alkotmányosan nem is nyilváníthat jogellenessé egyetlen magatartást sem. A szabálysértési vagy büntetőjogi tényállás csak már

¹²⁸¹ Ld. ebben az értelemben a fentebb, a felelősség általános alapjainál javasoltakat, miszerint a károkozó jogkövetkezményként eleve legyen köteles a gazdagodás kiadására.

¹²⁸² CSERÉP–FÁBIÁN–RÓZSÁS i. m.

¹²⁸³ A szabálysértések elhelyezéséről ld. NAGY M. (1999a) i. m. 443–452.

¹²⁸⁴ Az a tevékenység vagy mulasztás veszélyes a társadalomra, amely a bűncselekményként történő büntetni rendeléshez szükségesnél kisebb fokban sérti vagy veszélyezteti az Alaptörvény szerinti állami, társadalmi vagy gazdasági rendet, a természetes és jogi személyek, valamint a jogi személyiség nélküli szervezetek személyét vagy jogait [Szabs tv. 1. § (2) bekezdés]. A társadalomra veszélyességről ld. bővebben KÓHALMI (2012a) i. m. 15–23.

¹²⁸⁵ BÁNDI (2011) i. m. 334.

jogellenes magatartásokat büntethet (szankcionálhat), mert egy magatartástípus büntetéssel fenyegetése nem teszi a tényállásban meghatározott magatartást jogellenessé. Nem is teheti, mert a szabálysértési és büntető szabályok csak szankcionálnak: a jogellenes magatartások közül egyeseket rendelnek további szankcióval sújtani. A büntetéssel fenyegetés nem azonos a tiltással: fogalmilag nem lehetetlen, de jogállamban tilos jogszerű magatartásért is büntetéssel fenyegetni embereket. A fenyegetés és a büntetés nem tiltás.”¹²⁸⁶

A szabálysértés a magánszemélyek megítélésére és szankcionálására szolgál, büntetési rendszere többretű, büntetésekből és intézkedésekből áll. A környezeti károk szempontjából releváns szankcióként egyrészt lehet vagyoni, azaz pénzbírság az okozott hátrányért való helytállásra koncentrálni, másrészt a jogsértéssel elért előny, felhasznált vagy létrehozott dolog stb. elkobzása, harmadsorban retorzióként büntető elzárás, közérdekű munka, kitiltás, figyelmeztetés, járművezetéstől eltiltás alkalmazható.

A szabálysértési jog nemrégiben bekövetkezett újrakodifikációja számos anyagi és eljárásjogi változással jár. Ezek közül a környezetügy szempontjából rendkívül lényeges módosulás, hogy kiterjeszti a kumuláció tilalmát a bűncselekményeken felül a bírságokra. A szabálysértési jog, akárcsak a büntetőjog, bűnösség alapján a természetes személy által a múltban elkövetett anyagi jogi normasértést szankcionálja. Garanciális követelményként ezért itt is megjelenik a *ne bis in idem* elve, amely szerint, ha az elkövető egyetlen cselekményével több különböző szabálysértési tényállást merít ki, akkor az egyik megállapíthatósága – a kétszeres értékelés tilalmára tekintettel – ki kell hogy zárja a másik egyidejű megállapíthatóságát. Emiatt az Szabs. tv. egyfelől kifejezetten kizárta a felelősségre vonást, ha az adott cselekmény egyben bűncselekményt is megvalósít. Hatálybalépését követően emellett nem állapítható meg szabálysértés, ha a tevékenységre vagy mulasztásra törvény vagy kormányrendelet közigazgatási bírság alkalmazását rendeli el.¹²⁸⁷

A rendelkezés továbbra sem zárja ki a szabálysértés más felelősségi formával – közigazgatási intézkedéssel, közigazgatási felelősség irányelvbeli eszközeivel, polgári jogintézményekkel stb. – való együttes alkalmazását. Ugyanakkor a Szabs. tv. hatályba lépésével egy időben módosult a Kvt. 101. § (1) bekezdése,

¹²⁸⁶ 176/2011. (XII. 29.) AB határozat Bragyo András párhuzamos véleménye.

¹²⁸⁷ Szabs. tv. 2. § (4) bekezdés.

ahogy azt fentebb láthattuk, a jogi felelősség általános alapjának szabályából kivéve a szabálysértési fordulatot. Ez a sajnos negatív hatású az egyébként környezeti érdeket védő szabálysértési alakzatok alkalmazására vonatkozó korlátra, rájuk így a környezeti felelősség Kvt.-beli szabályai nem vonatkoznak. Ez épp ellentétes az integráció elvével és az uniós tendenciákkal.

A Szabs. tv. rendelkezéseire tekintve számos, a környezet szempontjából is érdekes szabályt találhatunk.¹²⁸⁸ Így például az ismételt elkövetéssel járó szankcionálás bevezetését, amelyhez szigorúbb elbírálás társul,¹²⁸⁹ míg a sértettnek okozott kár megtérítése nyomatékos enyhítő körülmény. Ugyanakkor a környezet nem sértette a cselekményeknek, hanem védett jogi tárgya csupán,¹²⁹⁰ így a környezetnek okozott kárért való bárminemű helytállás nem minősül ilyen körülménynek. Nagyobb gond lehet ezzel, hogy a környezetnek okozott kár jelentősége jóval meghaladja az esetleges sértett kárát, ilyen feltételek mellett a sértett kárának megtérítése mint nyomatékos enyhítő körülmény erkölcsileg nem igazolható.

Jelentős változás következett be a szabálysértések számában: a korábbi több mint 180-nal szemben a Szabs. tv. fele ennyi tényállást tartalmaz. A kikerült szabályszegések felülvizsgálata alapján azok egy része közigazgatási bírság hatálya alá kerül. A tényállások száma a későbbiekben sem emelkedhet ugrás-szerűen, ugyanis valamely cselekményt vagy mulasztást a jövőben már csak törvény nyilváníthat szabálysértéssé. A korábbi, egyes szabálysértéseket meghatározó kormányrendelet, valamint az önkormányzati rendeletek¹²⁹¹ hatályukat veszítik.¹²⁹² Ebben a körben kikerült a törvényből a korábbi környezetvédelmi szabálysértés, ugyanakkor így is számos, a környezeti érdek érvényesítésére alkalmas tényállást tartalmaz a törvény (természetvédelmi szabálysértés, csendháborítás, köztisztasági szabálysértés, vadászati, halászati, legeltetési tilalom megsértése, erdőrendészeti szabálysértés, vízszennyezés stb.) A törvény az új Büntető Törvénykönyv megszületésével párhuzamosan módosult, a tényállások száma megnőtt, a büntetőjog dekriminalizációjának folyamata a szabálysértési jog büntetőjogiasodását vonta maga után.¹²⁹³ A környezetvédelem korábbi

¹²⁸⁸ A szabálysértési jog lehetőségeiről a környezetvédelem területén ld. TILKI (2007) i. m. 59–66.

¹²⁸⁹ Szabs. tv. 21. § (2) bekezdés és 23. §.

¹²⁹⁰ 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról 51. § (1) bekezdés: Sértett az, akinek a jogát vagy a jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette.

¹²⁹¹ Az önkormányzati rendeletek szerepéről ld. TILKI (2010) i. m. 67–71.

¹²⁹² A korábbi rendszerben az önkormányzati rendeletekkel kapcsolatos problémákról ld. METZINGER i. m. 73–86.

¹²⁹³ BISZTRICZKI–KÁNTÁS i. m. 15.

szabálysértési gyakorlatából ugyanakkor az látszik, hogy a környezetvédelmi, a természetvédelmi és a korábbi normaszövegben szereplő növényvédelmi szabálysértések a leggyakoribbak, s az esetek nagy százalékában nem került sor büntetőeljárásra, mert a cselekmények nem érték el a büntetőjogi értékelés határát.¹²⁹⁴ A gyakorlatból a későbbiek során kiderül, hogy az átalakítás milyen hatásokkal jár.

Szűkült az eljáró hatóságok köre, ezzel párhuzamosan bővül a jogkörük. Lényeges változás, hogy a szabálysértés elkövetésétől keletkezett valamennyi költség a bizonyítás érdekében felmerült szabálysértési költségnek tekintendő, melynek viselésére a felelősségre vont személy köteles, amely alól meghatározott feltételek esetén személyes költségmentesség engedélyezhető. Ez a rendelkezés párhuzamban áll a szennyező fizet elvével, mivel a károkozót az összes költség viselésére kötelezi.

¹²⁹⁴ TILKI (2005) i. m. 97.

10. ÖSSZEGZÉS

„Amikor a civilizált emberiség az őt körülvevő és életető élő természetet elvakult és vandál módon pusztítja, ökológiai összeomlással fenyegeti önmagát. Amikor ezt majd gazdaságilag is megérzi, valószínűleg felismeri hibáját, de megeshet, hogy akkor már késő lesz.”¹²⁹⁵

10.1. A kitűzött kutatási cél rövid összefoglalása

Az értekezés elkészítése során kitűzött kutatási cél a környezeti felelősség intézményeinek rendszerezett, de nem teljes részletezettségű áttekintése volt. Ezen belül kiemelt szempontként szerepelt, hogy a környezeti károkért való felelősség alakulásában jelentős mérföldkövet jelentettek az egyes uniós irányelvek, amelyek természetes módon kihatással voltak a magyar szabályozásra. A vizsgálat egyik alapvető célja így elsősorban az uniós és a magyar környezeti felelősségi rendelkezések hézagmentességére, valamint a magyar jog uniós jogi követelményeknek való megfelelésére fókuszál.

Az értekezésben a felelősségi viszonyok rendszerének számbavételére és áttekintésére vállalkozom csupán, hiszen nagyon széles spektrumú területről beszélhetünk, amelynek egyes részletei önmagukban is vizsgálandóak érdemelnek. Az általam feltárt felelősségi viszonylatokon túl is természetesen számos esetben felmerülhet a környezet érdekének, a környezeti érdek védelmének kérdése. A felelősségi relációk analízise, az egyes részterületek esetjogának mélységekbe menő ismertetése szintén meghaladja a terjedelmi korlátokat, csupán vázlatos ismertetésre szorítkozom. Elsődleges célom a környezeti felelősség rendszerszerű áttekintése, a szerkezet elemzése.

¹²⁹⁵ LORENZ i. m. 25.

10.2. Az elvégzett vizsgálatok rövid leírása, a kutatás és az anyaggyűjtés módszere, a források feltárása, illetőleg felhasználása

A környezetjog célja a környezet védelme, méghozzá a fenntartható fejlődés szempontjainak figyelembevételével, tilalmak, korlátok és lehetőségek széles spektrumán át. A környezeti ártalmak felismerése tudományos lehetőségeinkkel egyetemben folyamatosan bővül, ennek megfelelően a jog egy folyamatosan változó közegben szabályozza az egyes környezethasználók, egyes személyek magatartását. A normák ennek megfelelően kellő rugalmasságú megfogalmazása, adekvát tartalommal való megtöltése a környezetjog feladata. A normák hatékonyságáról, megfelelőségéről elemzésükön, lehetséges értelmezésük határainak és korlátaik feltárásán túl gyakorlati alkalmazásuk és alkalmazhatóságuk vizsgálata alapján vonhatunk le következtetéseket.

A kutatás során elsődleges forrást jelentett a jogszabályok szövege és a hivatalos dokumentumok normaszövege. Ha az idegen nyelvű normaszövegeknek, egyéb dokumentumoknak létezik hivatalos, közzétett fordításuk, azokat igyekeztem felhasználni. A fordításokban, hivatalosnak tekinthető magyar szövegekben sajnálatos módon fellelhető pontatlanságokra figyelemmel azonban a munka során többször az angol, néhol a német szövegváltozatra is támaszkodtam.

A jogforrások, hivatalos dokumentumok hivatkozása során azok szerepelnek magyar nyelven, amelyek címének van hivatalos fordítása vagy közismert magyar változata. A le nem fordított című forrásokat a visszakereshetőség érdekében az eredeti nyelven hivatkozom.

A jogszabályok értelmezése során elsősorban a nyelvtani és cél szerinti értelmezésre hagykoztam. Tekintettel az egyes környezeti normák más jogágba ékelődésére, a logikai és rendszertani értelmezés szintén fontos adalékokkal szolgál, akárcsak a történeti, mindez azonban másodlagos szempontot jelentett a teleologikus magyarázathoz képest; a dolgozat elkészítése során végig a környezeti érdek érvényesülésének szempontjából végeztem vizsgálódásaimat, ezt feltételezve elsődleges célterületnek.

A normatartalom vizsgálatához mindemellett széles körű szakirodalmi bázist használtam fel, amely nem csupán a szűken vett kutatási témára, tehát a környezetjogi felelősségre korlátozódott, hanem a kapcsolódó területekre, úgymint az európai jogi, magánjogi, büntetőjogi, közigazgatási felelősségre is kiterjedt. Az egyes vizsgált kérdések kapcsán igyekeztem az álláspontok lehető legszélesebb körű feltárására, több szerző megközelítésének ismertetésére. Az

esetlegesen ütköző vélemények summázatán túl törekedtem a kutatás céljának és szempontjainak megfelelően magam is állást foglalni, azt saját érvekkel alátámasztani, és ennek során figyelembe vettem a szerzők álláspontján túl a jogszabályok célját, a szabályozási környezetet és a gyakorlati követelményeket.

A kutatás fő iránya az alcímnek megfelelően az Európai Unió jogának a magyar jogra gyakorolt hatása. Ennek megfelelően a vizsgálat körébe vont általános felelősségi intézmények rendszerezett áttekintése során sor került a rendszer, azon belül elsősorban a magyar jog vonatkozó rendelkezéseinek kritikai vizsgálatára, amely körben több elvi, rendszertani hibára rámutattam. A magyar környezeti felelősségi normák analízise kiterjedt emellett az uniós jognak való megfelelés vizsgálatára, amely téren számos eltérést tapasztalhattunk. Az összehasonlításból kiderül, hogy ezek némelyike a normák nem megfelelő átvételének következménye, míg mások az uniós jog nyújtotta szabadság eredményeként a magyar jog sajátosságaiaként jelennek meg.

A normaszöveg bemutatása és a kritikai vizsgálat körében törekedtem számos jogeset és gyakorlati példa szerepeltetésére a jobb érthetőség, a gyakorlati problémák illusztrálásaként. Az Európai Unió Bíróságának vonatkozó esetjoga – a relatíve kis esetszám miatt – teljes körűen feldolgozásra került, míg a magyar gyakorlatnál esetismertetésre a vitás helyzetek illusztrálására, jobbra példálódzó jelleggel került sor.

10.3. A tudományos eredmények rövid összefoglalása

Az alábbiakban kiemelem azokat a lényegi elemeket, amelyeket meghatározónak tekintek és amelyek ennek révén az értekezés egészét, irányultságát vezérelték:

1. Az 1960-as évektől a környezetjog ugrásszerű fejlődésnek indult: a társadalom a globális fenyegetettségérzés következtében egyre növekvő mennyiségű, lehetőleg azonos szemléletű, a környezet minden szegmensére kiterjedő szabályozást kívánt. A szabályozás sokáig egyenetlen: ágazati szemléletű és emellett elsődlegesen a kialakult negatív hatások kezelésére törekszik. A kilencvenes években a szabálytömeg egyre növekszik és a megjelenő új elvi alapozással rendszerezettebbé is válik, a végrehajtó szervezet pedig megerősödik. A kétezer utáni időszak a fenntartható fejlődés fogalmának megfelelően már az integrált, megelőzésre törekvő szemléletet tükrözi mind a magyar, mind pedig az uniós jogban, noha a megfelelő kivitelezés folyamatának még korántsem értünk a végére.

2. A környezeti felelősség fogalmának fejlődése értelemszerűen a környezetjog fejlődéséhez hasonló ívet ír le. A környezetjog szerveződésének időszakában a felelősségi intézmények sporadikusan, átfogó koncepció és gyakran összefüggés nélkül léteztek. A megfelelő elvi alap kidolgozásával először a felelősségi intézmények váltak általánossá, majd megindult a rendszerszerű összerendező-folyamata. A jogrendszerbe integrált, hézagmentes környezeti felelősségi jog azonban még a mai napig várat magára.

3. Környezetünk helyzete a természettudomány általános álláspontja szerint a 'halaszthatatlan' kategóriába sorolja az itt keletkező tennivalókat, ennek megfelelően ha tetszik, ha nem, a környezet védelme érdekében való cselekvés elsőbbséget élvez, legalábbis kell hogy élvezzen. Véleményem szerint a jogi szabályozásnak ezt a hozzáállást minden lehetséges felületen közvetítenie szükséges, jó példát, megfelelő hozzáállást mutatva ezzel a társadalomnak, ritmust adva a változásoknak. A jog feladata ugyanis az életviszonyok szabályozása a társadalom rendjének meghatározásán keresztül, de értékteremtő funkcióját gyakorolva a morálisan helyes, kívánatos magatartákszabályok megfogalmazásával nem elégedhet meg azzal, hogy pusztán követi, hanem lehetőleg alakítja is azt. A környezetvédelem esetében a jogi szabályozás jobbra utólagos – ahogy a felelősségi szabályok alkalmazására is utólag kerül sor –, ez azonban a normák jelentős részénél kellő előrelátással megfordítható és kívánatos is helyenként megfordítani. Ennek a szabálytömegnek egyik nélkülözhetetlen eleme a kényszerítő, szankcionáló elemeket tartalmazó funkciója,¹²⁹⁶ azaz a felelősségi része.

4. A környezetjog önálló jogágiságának – amely a téma jelentőségének további növelésére szolgálhat – megítélése vitatott. A környezetjogi szabályok ugyan kimerítik a minőségileg elkülönült, meghatározott struktúrával rendelkező jogszabálycsoport kritériumát, azonban az integráció elvének megfelelően a környezetjog a védett érdek más jogágakba, jogterületekbe építésére törekszik. Ez egyszerre jelenti a környezetjog sajátos módszerét, valamint törekvést arra, hogy legalábbis részben felszámolja ezen sajátos tartalmú jogszabálycsoport elkülönülését. A tartalom sajátosságának kritériuma sem valósul meg a környezetjog esetén tisztán, hiszen a környezet védelme sokszor más védett jogtárgyak megóvására irányuló jogszabályokkal egyező intézkedéseket kíván, egyező eszközöket vesz igénybe. A fenntartható fejlődés fogalma pedig primér

¹²⁹⁶ BAKÁCS (1992) i. m. 13.

szempontként tartalmazza a környezet védelmét, noha nem kizárólagosan, megfelelően az integrált megközelítésnek.

5. A környezeti felelősség rendszertani elhelyezkedését vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ezen szabályozási terület egyként megtalálható a környezetjog különös részeként azonosítható egyes ágazati végrehajtási jellegű normákban, a környezetjog általános szabályai között és integrálva más jogágak jogintézményei között. Az értekezés a kutatás célját szem előtt tartva, a nagy változatos-ságot és változékonyságot mutató egyes specifikus rendelkezésekben fellelhető felelősségi szabályok helyett a generális, átfogó, integráló és a jogrendszerben megtalálható keresztülfekvő környezeti felelősségi rendelkezésekre koncentrálnak.

6. A környezet fogalmának széles vagy szűk körű értelmezése számos problémával terhes. Az értekezésben javasolt differenciált megközelítés segítséget jelenthet a fogalom értelmezése során, a gyakorlatban pedig a bizonyításban.

7. A központi kérdést jelentő környezeti kár fogalmának meghatározása során pusztán a kár általános fogalmából – egy magatartás következtében beálló hátrány vagy veszteség – kiindulni nem lehet. A kár általános fogalma szubjektív, azaz a következményt elszenvedő oldaláról értékeli pozitív vagy negatív hatásának a magatartás eredményét, így definiálja az elmélet a kárt negatív hatásának. Környezeti kár esetén a károsító magatartás megítélésére nincs megfelelő objektív nézőpont, a környezet maga a hatást elszenvedő fél, a következmény pedig lehet egyik elemére nézve negatív, másakra pozitív, summázata azonban nehezen értékelhető, az egyes hatások nem oltják ki egymást. Ha a környezetközponitú megközelítés helyett antropocentrikus nézőpontból vizsgáljuk meg a kérdést, az ember szempontjából gyakran ugyanezt a helyzetet találhatjuk, amikor a káros hatást egyik elemről, károsultról áttoljuk a másokra. A fentiekben elemzett okok miatt azonban világosan látszik, hogy a környezeti kár speciális, egyedi jellemzőkkel rendelkező kárfajta, aminek nemcsak meghatározása, hanem szabályozása is eltérő.

8. A felelősség jelenségének elvi vizsgálata során következtetéseinket úgy összegeztük, hogy a környezeti felelősségről beszélve azon jelenségek tartoznak a mű témájához, amelyek (a környezettel kapcsolatos) valamely magatartás következtében sérelmet (környezetkárosodást) okozna, vagy alkalmasak annak okozására, s erre tekintettel valamely jogszabály szankcióval fenyegeti azt, akinek a magatartás betudható.

9. Rendhagyó a környezeti felelősségi viszonylatok személyi köre: az érintettek köre – tekintettel a közérdekre – rendkívül tág. A viszonyrendszer áttekintésével számos jogi szabályozási hiátusra bukkanhatunk, ami a környezeti érdek jelentősége okán nehezen elfogadható, kezelésére mind jogi, mind jogon kívüli felelősségi jelenségek alkalmasak lehetnek.

10. Az Európai Unió joga jelentős szerepet játszik a környezetjog fejlesztése terén, eszközei ehhez az elvi szinten való szabályozás a fokozatosság elvének szellemében lassú jogközelítési lépések sorozatán át, egységes célok kitűzése a megvalósítás módjának viszonylagos szabadságával.

11. Az EU felelősségi rendszerének áttekintéséhez elvi alapot szolgáltat az EUMSZ 11. cikke, az integráció elve, melynek értelmében a környezetvédelmi követelményeket be kell illeszteni az uniós politikák és tevékenységek meghatározásába és végrehajtásába. Ennek szellemében vázlatosan áttekintjük az EU felelősségi rendszerét, keresvén a környezeti felelősség szempontjából releváns vonásokat.

12. Az uniós környezeti felelősségi rendelkezésekre fókuszálva követhetjük a történeti fejlődés ívét: kezdetben a felelősség csupán az egyes normákban megjelenő szükségszerű eszköz volt. Második lépcsőben az Európai Unió minőségi követelményeket szabott, amikor megkövetelte a hatékony, arányos és visszatartó erejű szankciók meglétét, a kidolgozásra azonban a tagállamok szabadságot élveztek. A harmadik generációs felelősségi szabályok már önálló normaként jelentkeztek, konkrét tartalmi előírásokat tartalmazva a megalkotandó tagállami felelősségi rendelkezésekhez. A környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről szóló 2004/35/EK irányelv (ELD) közigazgatási jellegű, míg a 2008/99/EK irányelv a környezet büntetőjog általi védelméről szól.

13. A környezeti felelősség szerkezete hasonló az uniós és a magyar jogban. Mindkettő alapelvek széles körű használatára épül, melyek alapvető dokumentumokban kerülnek megfogalmazásra, majd a bírói gyakorlatban értelmezésre. Lényeges különbség az integrációs elv deklarálásának és gyakorlati alkalmazásának sajnálatos hiánya a magyar jogban. Eltérés mutatkozik az egyes elvek tartalmában is, többek között a felelősség elve és a szennyező fizet elve között, a magyar jog szűkítő értelmezésében.

14. Az Alaptörvény rendelkezései közül a környezethez való jog alapjogi megítélésének kérdését vizsgáltuk, aminek közvetlen kihatása lehet a felelősségre is. Noha a magyar jognak van hová előrelépnie az alapjogi jelleg elismerésében, összességében azonban jelen állapotában is haladóbb álláspontot képvisel e téren az uniós joghoz képest. Ugyancsak pozitív a természeti erőforrások, a kulturális értékek védelme, fenntartása, megőrzése alapkötelezettségként való megfogalmazása, s garanciális jelentőségű a szennyező fizet elvének deklarálása.

15. A Kvt. a jogi felelősség általános alapjai cím alatt a környezethasználó általános felelősségét mondja ki. A törvény fogalmainak száma, struktúrájának bonyolultsága sajátosan magyar. A bonyolult fogalmi háló értelmezése a gyakorlat számára folyamatos nehézséget jelent. Az uniós jogi hatás egyértelműen kimutatható a Kvt. vonatkozó részének vizsgálatával, és az ELD magyar jogba ültetésével hozható közvetlen összefüggésbe.

16. A fenti módosítás ugyanakkor a fogalmi rendszer terén nem az egyszerűsítés, a felelősség kiterjesztése irányába mutat: néhol – például a felelősség alanyának, a felelősség formáinak meghatározásakor – a felelősség körének csökkenését, máskor – például a környezetkárosítás, a környezetkárosodás esetén – a felelősség szigorodását vonta maga után. Összességében a Kvt. fogalmi rendszerében jelen állapotában konzisztencia problémákat figyelhetünk meg.

17. A törvény szövegében jelenleg is számos ellentmondást, pontatlanságot találhatunk, így – a teljesség igénye nélkül – például a környezethasználóra telepített költségek köre, a tevékenység korlátozásának kiterjedése, az ingatlan tulajdonosának és birtokosának mögöttes felelőssége és kimentési lehetőségei stb. Ez azonban alapvetően nem az uniós hatásnak tudható be, hanem a magyar struktúra végig gondolatlanságának, amelyet tovább tetézt a harmonizációs módosítás, összességében szűkítve a felelősség körét.

18. A környezeti felelősség magánjogi rendelkezéseit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy eddig nem született kötelező uniós norma a kérdésben, s a közeljövőben nem is várható, noha az ELD hatása ezen a területen is megfigyelhető.

19. A magyar jogban a Polgári Törvénykönyv tartalmaz kifejezetten erre vonatkozó rendelkezést, noha nem használja ki a lehetőségei teljes spektrumát. Az értekezésben áttekintjük az új Ptk környezeti célra alkalmazható felelősségi rendelkezéseit, tovább bővítve a hazai szakirodalomban eddig felmerült

alternatívákat a jogszabályok összhangját biztosító elvi háttér feltárásával, a fejtegetés azonban jobbra elméleti, tekintettel a jogesetek alacsony számára.

20. A környezeti felelősség büntetőjogi vonatkozásait az uniós jogi szabályozás körében a környezet büntetőjog általi védelméről szóló irányelv kapcsán vizsgáltuk. Az értekezés kitér az irányelv kialakulására, elfogadása körüli problémákra, valamint röviden a nemzetközi jog követelményeinek való megfelelésükre. Az elemzés során több lehetséges gócpontot is feltártunk, így a bizonytalan fogalmak, például a jelentős károsodás tagállami bíróságok által végzett értelmezésének kérdését, valamint az egységes szankciórendszer hiányát.

21. A magyar büntetőjogi fejezet ennél összetettebb képet mutat. A 2012. évi új Btk. megszületése átformálta a környezeti büntetőjog szabályozását, hiszen új fejezetbe rendezte a megszorodott tényállásokat. Ennek tükrében egyrészt a közösségi jogról szóló részben felvázolt irányelvnek való megfelelést vizsgáljuk, másrészt a régi törvényhez képest megjelenő újdotságokat. Megállapíthatjuk, hogy a tényállások száma ugyan megnőtt, tartalmi tekintetben azonban jobbra csak pontosításokra, átláthatóbbá tételünkre, egyértelműsítésükre törekedett az új törvény. A környezeti büntetőjog önálló fejezetbe foglalását ugyanakkor kétség kívül jelentős lépésként értékelhetjük.

22. Az irányelvvel kapcsolatban kételyünknek adtunk hangot abban a tekintetben, hogy a tényállások mindegyikét lefedi-e a magyar jog, figyelmen kívül hagyva így az irányelv által eredetileg elérni kívánt célt. Így az irányelvben szereplő „olyan üzem jogellenes működtetése, amelyben veszélyes tevékenységet végeznek, illetve veszélyes anyagokat vagy készítményeket tárolnak vagy használnak, s ezzel az üzemem kívül bármely személy halálát vagy súlyos sérülését, vagy a levegő, a talaj, a víz minőségének, vagy az állatoknak vagy a növényeknek a jelentős károsodását okozza vagy okozhatja” tényállását véleményem szerint nem sikerült teljes egészében átültetni a hazai jogba.

23. A Btk. által megfogalmazott új büntethetőséget kizáró ok a jogszabály engedélye, melynek értelmezése kapcsán lehetőséget látunk a fogalmi körbe vonni a környezetvédelmi területen kiadott jogosítást is tartalmazó egyedi hatósági aktusok körét, amely túlmutat a jogszabályon alapuló környezetvédelmi engedélyek körén.

24. Az értekezés a büntetőjogi rendelkezések vizsgálata körében a jogi személyekkel szemben alkalmazható intézkedésekre is kitér, megállapítja az uniós jognak való megfelelést, ugyanakkor előrevetíti a terület további lehetőségeit.

25. A környezeti felelősség közigazgatási szabályait elemző rész uniós jogi alfejezetének gerincét itt is az ELD adja. A részletesebb ismertetésen, elemzésen túl az értekezés a Bíróság gyakorlatára is kitér, annak kritikai elemzéséig bezárólag. Az irányelvből hiányzó konkrétumok tág teret engednek a tagállami jogértelmezésnek, aminek következtében kétséges, hogy ez egységes gyakorlat kialakulásához vezetne.

26. A magyar jog közigazgatási jogi felelősségi rendszerének általános bemutatását követően a Kvt.-ben a közigazgatási jogi felelősség cím alatt szabályozott, tartalmában az ELD-nek megfelelő rendelkezéseket találjuk, megvizsgálva az átültetés körüli problémákat, mint például a mentesülés körének meghatározása, megemlítve a szabályokban benne rejlő további lehetőségeket. Ugyanakkor a magyar jogban sajátosan megjelenő rendelkezések körében is találhatunk vitathatót, mint a hatóság által elvégzett intézkedések környezethasználatra való áthárításának számítási szabályait, amely álláspontom szerint helytelenül került meghatározásra, vagy a költségviselésre kötelezett személyi kör tekintetében a jogutódlás kérdését.

27. A magyar jogról szóló alfejezet következő részében a közigazgatási felelősség egyéb formáit járja körül, röviden szólva a környezetjogban előforduló közigazgatási bírságokról, valamint a szabálysértésekről. Utóbbi témák közösségi érintettség nélküli aktualitását újraszabályozásuk indokolta, ismertetésük azonban itt csupán vázlatos.

28. Összességében elmondhatjuk, hogy a magyar jogban a környezeti felelősség meglehetősen széttagolt, emellett bizonytalan dogmatikai háttérrel rendelkezik. A normaanyag nagy vonalakban megfelel az uniós követelményeknek, de számos helyen ebben a tekintetben is pontosításra szorul. A védeni kívánt jogi tárgy jogáganként eltérő lehet, amelynek következtében ugyanazon jogsértés különböző megítélés alá esik, megzavarva ezzel a laikus jogérzetet, néhol életszerűtlen. Végrehajtása bizonytalan, vontatott, nehezen igénybe vehető, gyakran a jogszabályokat alkalmazók sem kellően felkészültek, alulmotiváltak. Az egyébként sem egységes, nehezen áttekinthető normaanyag alkalmazása ennek megfelelően nem elégséges.

10.4. A tudományos eredmények hasznosítása és hasznosítási lehetőségei

A kutatás során elvégzett vizsgálatok, a megfogalmazott kutatási eredmények előmozdíthatják a jogterület belső fejlődését. A vizsgált terület elméleti hátterének feltárása a joggyakorlat megalapozása terén hasznosítható. Az elsősorban a magyar jog uniós megfelelése, valamint saját koherenciája terén megfogalmazott eredmények iránymutatásul szolgálhatnak a jogalkotás és a joggyakorlat számára.

Az elért eredmények túlmutatnak az értekezés szűken vett témakörén, a környezetjog, a felelősségi jog, a nemzeti és uniós jog területén felmerülő kérdések kapcsán is hasznos adalékul szolgálhatnak. A felelősség rendszerszintű vizsgálata a konkrét felelősségi rendelkezések átgondolásán túl a jogszabályi struktúra átgondolásához is muníciót adhat.

A környezetben bekövetkező károk tárháza széles, az érintetti kör nem kevésbé. A szabályozás bonyolultságát, s problémáit szemléltető értekezés az egyes felelősségi alakzatok lehetőségéig próbálta feltárni a környezet, s egyben annak részeként az ember érdekében való jogalkalmazást segítő. A felelősség intézményei garanciális jellegűek, de nem kínálnak valódi megoldást a problémákra. Nem a jog az egyetlen, s nem is a legfontosabb eszköz a környezet védelme érdekében. A megoldást azonban minden rendelkezésünkre álló eszközzel elő kell segítenünk, mert „a környezet fenn tud maradni emberek nélkül, de az emberek nem maradhatnak fenn környezet nélkül”.¹²⁹⁷

¹²⁹⁷ KRÄMER (2012) i. m. 438.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ÁBRAHÁM

ÁBRAHÁM Attila: A környezeti bűnözés alakulása az elmúlt években. *Belügyi Szemle*, 2005/5. 22–51.

ABRAHAM

Kenneth S. ABRAHAM: Environmental Liability and the Limits of Insurance. *Columbia Law Review*, no. 5. (1988), 942–988.

ÁDÁM (2002) ÁDÁM

ÁDÁM Antal: Az Alkotmányba illő alapértékekről. *Magyar Jog*, 2002/4. 193–203.

ÁDÁM (2005)

ÁDÁM Antal: Biztonság, felelősség, kötelezettségek az alkotmányi értékek között. In: *Fenntartható fejlődés – fenntartható jogállam*. Budapest, Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, 2005. 30–53.

AKHTARKHAVARI

Afshin AKHTARKHAVARI: *Global Governance of the Environment. Environmental Principles and Change in International Law and Politics*. Cheltenham, Edward Elgar, 2010.

ALBRECHT

Hans-Jörg ALBRECHT: The Extent of Organized Environmental Crime. A European Perspective. In: Françoise COMTE – Ludwig KRÄMER (eds.): *Environmental Crime in Europe. Rules of Sanctions*. Groningen, Europa Law Publishing, 2004. 73–104.

ALFÖLDI

ALFÖLDI Ágnes Dóra: A bűnügyi együttműködés általános kérdései az Európai Unióban. *Európai Jog*, 2011/2. 13–17.

ARATÓ–HALMAI–KIS

ARATÓ András – HALMAI Gábor – KIS János (szerk.): Vélemény Magyarország alaptörvényéről. *Fundamentum*, 2011/1. 61–77.

ASZTALOS (1966)

ASZTALOS László: *A polgári jogi szankció*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

ASZTALOS (1980)

ASZTALOS László: Szankció és felelősség a polgári jogban. In: ASZTALOS László – GÖNCZÖL Katalin (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 263–317.

ASZTALOS–GÖNCZÖL

ASZTALOS László – GÖNCZÖL Katalin (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980.

ATTFIELD

Robin ATTFIELD: *The Ethics of Environmental Concern*. Athens – London, University of Georgia Press, 1991.

BABAI-BELÁNSZKY–FÜLÖP–IFJ. ZLINSZKY

BABAI-BELÁNSZKY Tamás – FÜLÖP Sándor – IFJ. ZLINSZKY János: A Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosa a jövő nemzedékek érdekeinek alkotmányba emeléséről. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál (szerk.): *Viva vox iuris civilis. Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 359–378.

BAJOR

BAJOR RITA: A környezethez való jog dogmatikája. *Sectio Juridica et Politica*, XXXV/1. (2007), 217–232.

BAJORFI–BODZÁSI–MOLNÁR

BAJORFI Ákos – BODZÁSI Balázs – MOLNÁR Márta (szerk.): *A Polgári Jogi Tudományos Diákkör évkönyve 2003–2004. és 2004–2005. tanév*. Budapest, Polgári Jogi Tudományos Diákkör Egyesülete, 2007.

BAKÁCS (1992)

BAKÁCS Tibor: *Magyar környezetjog*. Budapest, Springer Hungarica, 1992.

BAKÁCS (1995)

BAKÁCS Tibor: Glosszák az Alkotmány, a környezetjog és a jogalkotás köréből. *Magyar Jog*, 1995/5. 271–278.

BAKÁCS–SZENTGYÖRGYI

BAKÁCS Tibor – SZENTGYÖRGYI Rezső: *Környezet, jog, felelősség*. [A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottságának monográfiái. VI. évfolyam 2. szám.] Veszprém, 1980.

BAKOS

BAKOS Judit: A környezetveszélyeztetés értelmezésének problematikája a bírói gyakorlatban. *Magyar Jog*, 2010/8. 462–467.

BALÁZS

BALÁZS Péter: Az Európai Unió nemzetközi kapcsolatai. In: KENDE Tamás – SZÜCS Tamás (szerk.): *Európai közjog és politika*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 781–810.

BALKÁNYI

BALKÁNYI Ilona: Az ügyészség környezetvédelmi feladatai és az információhiány problémája. In: FODOR László (szerk.) *A környezeti adatokhoz való hozzáférés lehetőségei a magyar közigazgatásban c. konferencia előadásai*, Debrecen, DE AJK, 2004. 153–160.

BALOGH

BALOGH Tamás: A román állam felelősségének néhány vonatkozása a Tisza ciánszennyezésével kapcsolatban. *Jogtudományi Közlöny*, 2000/7–8. 304–309.

BÁN

BÁN Chrysta (szerk.): *Ius privatum, ius Commune Europae. Liber Amicorum. Studia Ferenc Mádl dedicata*. Budapest, ELTE ÁJK Nemzetközi Magánjogi Tanszék, 2001.

BÁNDI (1995)

BÁNDI Gyula: Felelősség a környezeti károkért – a joggyakorlat elvárható fejlődése elé. *Magyar Jog*, 1995/3. 137–145.

BÁNDI (1996)

BÁNDI Gyula: Egyezmény a környezeti károkozás polgári jogi felelősségéről és a hazai következményekről. *ÖKO*, 1996/1–2. 67–84.

BÁNDI (1998)

BÁNDI Gyula: A környezetvédelem jogi szabályozása. In: KERÉNYI Attila: *Általános környezetvédelem. Globális gondok, lehetséges megoldások*. Szeged, Mozaik, 1995. 307–328.

BÁNDI (2001a)

BÁNDI Gyula: A környezethez való jog, mint az állam környezetvédelmi funkciójának értelmezése. Az Európai Közösség jogalkotásának hatásaiból eredő feladatok. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszzerű kérdései*. Budapest, PPKE JÁK, 2001. 46–60.

BÁNDI (2001b)

BÁNDI Gyula (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2001. 18–58.

BÁNDI (2002a)

BÁNDI Gyula (szerk.): Ünnepi kötet Boytha Györgyné tiszteletére. Budapest, PPKE JÁK, 2002.

BÁNDI (2002b)

BÁNDI Gyula: A hulladék fogalma egy aktuális jogesetben. *Európai Jog*, 2002/3. 38–40.

BÁNDI (2005a)

BÁNDI Gyula: A környezetjogi felelősségről. *Belügyi Szemle*, 2005/5. 3–21.

BÁNDI (2005b)

BÁNDI Gyula: Fenntartható fejlődés és környezethez való jog. In: ÁDÁM Antal – BÁNDI Gyula – BERNEK Ágnes – KISFALUDY Zoltán – KONDOROSI Ferenc – PETRÉTEI József: *Fenntartható fejlődés – fenntartható jogállam*. Budapest, Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, 2005. 100–127.

BÁNDI (2009)

BÁNDI Gyula: A fogalmak szerepe a környezetjogban. In: BOBVOS Pál (szerk.): *Reformator iuris cooperandi. Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2009. 55–70.

BÁNDI (2010)

BÁNDI Gyula: Az EU környezetjog végrehajtásának egyes intézményi feltételei. *Európai Jog*, 2010/6. 3–11.

BÁNDI (2011)

BÁNDI Gyula (szerk.): *A fenntartható fejlődés koncepciójának megjelenése a nemzetközi és európai jogban, valamint az EU-tagállamok gyakorlatában*. [NFFT Műhelytanulmányok No. 6.] Budapest, PPKE JÁK, 2011.

BÁNDI (2011a)

BÁNDI Gyula: *Környezetjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2011.

BÁNDI (2011b)

BÁNDI Gyula: EU jog és politikák a fenntartható fejlődésről. In: BÁNDI Gyula: *Környezetjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2011. 61–148.

BÁNDI (2012)

BÁNDI Gyula: Gondolatok a környezethez való jogról. In: RAISZ Anikó (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 6–15.

BÁNDI (2013a)

BÁNDI Gyula: *A fenntarthatóság értelmezésének egyes jogi szempontjai*. MTA Doktori értekezés 2013., http://real-d.mtak.hu/651/7/dc_618_12_doktori_mu.pdf

BÁNDI (2013b)

BÁNDI Gyula: A környezeti kár és segítség az igények érvényesítéséhez. In: JUHÁSZ Zoltán (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei*. Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 35–56.

BÁNDI (2013c)

BÁNDI Gyula: Gondolatok az elővigyázatosság elvéről. *Jogtudományi Közlöny*, 2013/10. 471–480.

BÁNDI (2013d)

BÁNDI Gyula: Gondolatok a környezeti kártérítésről – a Ptk. régi-új szabályozása. *Magyar Jog*, 2013/3. 139–147.

BÁNDI (2014)

BÁNDI Gyula: A személyek jogi védelme és a környezethez való jog. In: POGÁCSÁS Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 23–41.

BÁNDI–BALOGH–Íjjas

BÁNDI Gyula – BALOGH Attila – Íjjas István: *Az EU környezeti szabályozása által átfogott területek és a hazai környezeti szabályozás területeinek összevetése*. http://korny.uni-corvinus.hu/zold_belepo/kiadvanyok.html

BÁNDI–BOGDÁNYINÉ–FÜLÖP–KISS

BÁNDI Gyula – BOGDÁNYINÉ MÉSZÁROS Ágnes – FÜLÖP Sándor – KISS Csaba: A közigazgatási eljárás egyes kérdései. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2001. 85–136.

BÁNDI–CSAPÓ–KOVÁCS–VÉGH–STÁGEL–SZILÁGYI

BÁNDI Gyula – CSAPÓ Orsolya – KOVÁCS–VÉGH Luca – Stágel Bence – SZILÁGYI Szilvia: *Az Európai Bíróság környezetjogi ítélezési gyakorlata*. Budapest, Szent István Társulat, 2008.

BÁNDI–ERDEY–HORVÁTH–POMÁZI

BÁNDI Gyula – ERDEY György – HORVÁTH Zsuzsanna – POMÁZI István: *Az Európai Unió környezetvédelmi szabályozása*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2004.

BÁNDI–KISS–PÉTER–SZLÁVIK

BÁNDI Gyula – KISS Csaba – PÉTER Judit – SZLÁVIK János: A környezetvédelem polgári jogi intézményei és a kapcsolódó joggyakorlat. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2001. 169–220.

BÁNDI–PÉTER

BÁNDI Gyula – PÉTER Judit: Az Alkotmánybíróság határozatainak tapasztalatai. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2001. 59–84.

BÁNDI–SOPOVNE–SZLÁVIK

BÁNDI Gyula – SOPOVNE BACHMANN Katalin – SZLÁVIK János: A környezeti kártérítés a gyakorlatban. In: *Jogász vándorgyűlés, 15*. Budapest, Magyar Jogász Egylet, 2001. 293–356.

BANKOBEZA

Gibert M. BANKOBEZA: Ozone-depleting Substances: Facts and Figures. In Françoise COMTE – Ludwig KRÄMER (eds.): *Environmental Crime in Europe. Rules of Sanctions*. Groningen, Europa Law Publishing, 2004. 27–39.

BÁRÁNDY

BÁRÁNDY Gergely: Az állatkínzás jelene és jövője. *Debreceni Jogi Műhely*, 2010/2. 1–13.

BÉKÉS

BÉKÉS Ádám: *Az európai büntetőjog – Luxemburgi és Strasbourgi büntető ítélkezés*. Doktori értekezés 2010., <https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/B%C3%A9k%C3%A9s%20%C3%81d%C3%A1lm%20Phd.pdf>

BELÉNYESI

BELÉNYESI Pál: A szennyező fizet elv a Víz Keretirányelv fényében. *Gazdaság és Jog*, 2011/4. 20–24.

BELOVICS–BÉKÉS–BUSCH–MOLNÁR–SINKU–TÓTH

BELOVICS Ervin – BÉKÉS Imre – BUSCH Béla – MOLNÁR Gábor – SINKU Pál – TÓTH Mihály: *Büntetőjog. Általános rész*. Budapest, HVG–Orac, 2002.

BELOVICS–MOLNÁR–SINKU

BELOVICS Ervin – MOLNÁR Gábor Miklós – SINKU Pál: *Büntetőjog II. Különös rész. A 2012. évi C. törvény alapján*. Budapest, HVG–Orac, 2013. 117.

BENSE

BENSE László Erik: A környezetvédelmi jog önálló jogággá válásának folyamata. *Magyar Jog*, 2002/9. 540–543.

BERGKAMP

Lucas BERGKAMP: The Commission July 2001 Working Paper on Environmental Liability: Civil or Administrative Law to Prevent and Restore Environmental Harm? *Environmental Liability*, no. 5. (2001), 207–216.

BERGKAMP–GOLDSMITH

Lucas BERGKAMP – Barbara J. GOLDSMITH (eds.): *The EU Environmental Liability Directive. A Commentary*. Oxford, Oxford University Press, 2013.

BERKES

BERKES György: A büntetőjogi felelősség feltételei. *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2002/3. 25–28.

BEYERLIN

Ulrich BEYERLIN: Different types of Norms in International Environmental Law: Policies, Principles and Rules. In: Daniel BODANSKY – Jutta BRUNNÉE– Ellen HEY (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford, Oxford University Press, 2007. 425–449.

BIANCHI

BIANCHI Andrea: A környezeti károkozásért való felelősséggel kapcsolatos jogharmonizáció Európában: az olasz perspektíva. *Magyar Jog*, 1995/9. 548–554.

BIHARI

BIHARI Mihály: A felelősség jogelméleti kérdései. In: ASZTALOS László – GÖNCZÖL Katalin (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 11–57.

BIRNIE–BOYLE–REDGWELL

Patricia BIRNIE – Allan BOYLE – Catherine REDGWELL: *International Law & The Environment*. Oxford, Oxford University Press, 2009.

BISZTRICZKI–KÁNTÁS

BISZTRICZKI László – KÁNTÁS Péter: *A szabálysértési törvény magyarázata*. Budapest, HVG–Orac, 2014. 15.

BITTÓ–VISKI

BITTÓ Márta – VISKI László: *A büntetőjogi kutatás és a közigazgatás*. Budapest, MTA ÁJT, 1977.

BLUTMAN (2010a)

BLUTMAN László: A nemzetközi szerződések törvénybe iktatása: homoksze-
mek a gépezetben. *Közjogi Szemle*, 2010/1. 7–14.

BLUTMAN (2010b)

BLUTMAN László (2010b): *Az Európai Unió joga a gyakorlatban*. Budapest, HVG–Orac, 2010.

BLUTMAN (2011)

BLUTMAN László: Okozatosság, oksági mércék és a magyar bírói gyakorlat. *Jogtudományi Közlöny*, 2011/6. 309–320.

BOBVOS

BOBVOS Pál (szerk.): *Reformator iuris cooperandi. Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2009.

BODÁNÉ PÁLOK

BODÁNÉ PÁLOK JUDIT: A főváros környezet- és természetvédelme ügyészi
szemmel. *Magyar Közigazgatás*, 2003/10. 632–640.

BODANSKY

Daniel BODANSKY: Legitimacy. In: Daniel BODANSKY – Jutta BRUNNÉE– Ellen
HEY (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*.
Oxford, Oxford University Press, 2007. 704–727.

BODANSKY–BRUNNÉE–HEY

Daniel BODANSKY – Jutta BRUNNÉE– Ellen HEY (eds.): *The Oxford Handbook
of International Environmental Law*. Oxford, Oxford University Press,
2007.

BODNÁR

BODNÁR László: Az „ekocídium” kérdéséről. *Jogtudományi Közlöny*, 1974/5.
230–239.

BODÓ

BODÓ László: A polgári jog és a munkajog összehasonlítása az alapelvek
tükrében. *Debreceni Jogi Műhely*, 2012/4. 13–21.

BOGDÁNYINÉ

BOGDÁNYINÉ MÉSZÁROS Ágnes: A környezetvédelmi jogalkalmazás időszerű kérdései. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. Budapest, PPKE JÁK, 2001. 102–109.

BÓNIS

BÓNIS Gabriella: A nem vagyoni kár a magyar jogban. In: ASZTALOS László – GÖNCZÖL Katalin (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 339–357.

BONOMI

BONOMI Nóra Katalin: A jogalkotást érintő ügyészégi tapasztalatok. BÁNDI Gyula (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. Budapest, PPKE JÁK, 2001. 87–101.

BORONKAY

BORONKAY Miklós: A káronszerzés tilalma az új Polgári Törvénykönyvben. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2007/6. 22–25.

BOROS

BOROS Balázs Sándor: Nemzetközi jogi felelősség, különös tekintettel az ENSZ nemzetközi jogi bizottsága szerződéstervezetére. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/3. 125–137.

BOTOS

BOTOS Gábor: A környezetvédelemről szóló T/196. számú törvényjavaslat a büntetőjog vetületében. *Magyar Jog*, 1995/6. 334–336.

BOWMAN (2002a)

Michael BOWMAN: Biodiversity, Instrinsic Value and Harm. In: Michael BOWMAN – Alan BOYLE (eds.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford, Oxford University Press, 2002. 41–62.

BOWMAN (2002b)

Michael BOWMAN: The Definition and Valuation of Environmental Harm: An Overview. In: Michael BOWMAN – Alan BOYLE (eds.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford, Oxford University Press, 2002. 1–16.

BOWMAN–BOYLE

Michael BOWMAN – Alan BOYLE (eds.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford, Oxford University Press, 2002.

BOYLE (1991)

Allan BOYLE: Making the Polluter Pay? Alternatives to State Responsibility in the Allocation of Transboundary Environmental Costs. In: Francesco FRANCONI – Tullio SCOVAZZI (eds.): *International Responsibility for Environmental Harm*. London, Graham and Trotman, 1991. 363–366.

BOYLE (2002)

Allan BOYLE: Reparation for Environmental Damage in International Law: Some Preliminary Problems, In: Michael BOWMAN – Alan BOYLE (eds.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford, Oxford University Press, 2002.

BOYLE (2006)

Allan BOYLE: Globalising environmental liability: the interplay of national and international law. In: Gerd WINTER (ed.): *Multilevel Governance of Global Environmental Change. Perspectives from Science, Sociology and the Law*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006. 559–586.

BOYTHA

BOYTHA György: A személyiségi jogok megsértésének vagyoni szankcionálása. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/1. 3–6.

BRACK

Duncan BRACK: Illegal Logging and the Illegal Trade in Forest and Timber Products. In: Françoise COMTE – Ludwig KRÄMER (eds.): *Environmental Crime in Europe. Rules of Sanctions*. Groningen, Europa Law Publishing, 2004. 39–53.

BRADBROOK–LYSTER–OTTINGER–XI

Adrian J. BRADBROOK – Rosemary LYSTER – Richard L. OTTINGER – Wang XI (eds.): *The Law of Energy for Sustainable Development*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005.

BRANS (2001)

Edward BRANS: *Liability for Damage to Public Natural Resources: Standing, Damage and Damage Assessment*. The Hague, Kluwer Law International, 2001.

BRANS

Edward BRANS: The EC White Paper on Environmental Liability and the Recovery of Damages for Injury to Public Natural Resource. In: Michael BOWMAN – Alan BOYLE (eds.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford, Oxford University Press, 2002. 323–339.

BRATSPIES–MILLER

Rebecca M. BRATSPIES – Russell A. MILLER (eds.): *Transboundary Harm in International Law. Lessons from the Trail Smelte Arbitration*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

BREHÓSZKI

BREHÓSZKI Márta: *Mennyire korlátolt a jogi személy gazdasági társaságok tagjainak felelőssége? A felelősség-áttörés hazánkban és a „lepelát-szűrés” doktrinája az Amerikai Egyesült Államokban*. Phd értekezés. <https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Breh%C3%B3szki%20M%C3%A1rta%20PhD.pdf>

BROWNLIE

Ian BROWNLIE: *Principles of Public International Law*. Oxford, Oxford University Press, 2005.

BRUCH–MREMA

Carl BRUCH – Elizabeth MREMA: *Manual on Compliance with and Enforcement of Multilateral Environmental Agreements*. UNEP, 2006.

BRUHÁCS (1991)

BRUHÁCS János: A környezethez való jog és az emberi jogok nemzetközi rendszere. *Acta Humana*, 1991/4. 3–13.

BRUHÁCS (1998)

BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog I. Általános rész*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 1998.

BRUHÁCS (2005)

BRUHÁCS János: A határon túli környezeti károk orvoslásának problémája: nemzetközi magánjogi egyezmények. *JURA*, 2005/1. 48–60.

BRÜGGEMEIER

Gert BRÜGGEMEIER: Enterprise Liability for Environmental Damage: German and European Law. In: Günther TEUBNER – Lindsay FARMER – Declan MURPHY (eds.): *Environmental Law and Ecological Responsibility. The Concept and Practice of Ecological Self-Organisation*. Chichester, John Wiley and Son, 1994. 75–97.

BRUNNÉE

Jutta BRUNNÉE: Common Areas, Common Heritage, and Common Concern. In: Daniel BODANSKY – Jutta BRUNNÉE – Ellen HEY (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford, Oxford University Press, 2007. 550–574.

BUGGE–VOIGT

Hans Christian BUGGE – Christina VOIGT (eds.): *Sustainable Development in International and National Law*. Groningen, Europa Law Publishing, 2008.

BURIÁN

BURIÁN László: A szerződésen kívüli károkozásért fennálló felelősség nemzetközi magánjogi szabályainak gyakorlati és elméleti kérdései néhány európai ország jogában. *Allam- és Jogtudomány*, 1990/1–4. 143–169.

BURIÁN–KECSKÉS–VÖRÖS

BURIÁN László – KECSKÉS László – VÖRÖS Imre: *Magyar nemzetközi kollíziós magánjog*. Budapest, Logod Bt., 2001.

BURNETT

Anne BURNETT: ASIL Guide to Electronic Resources for International Law: International Environmental Law, II. Overview. <http://www.asil.org/erg/?page=ienvl#III.GeneralSearchStrategies>

BUSCH (2000)

BUSCH BÉLA: A jogi személy büntetőjogi felelőssége. In: GELLÉR Balázs (szerk.): *Békés Imre Ünnepi Kötet*. Budapest, ELTE ÁJK, 2000. 59–76.

BUSCH (2006)

BUSCH BÉLA (szerk.): *Büntetőjog. Általános rész*. Intézkedések a jogi személyekkel szemben. Budapest, HVG–Orac, 2006.

CALDWELL

Lynton Keith CALDWELL: *International Environmental Policy and Law*. Durham, Duke University Press, 1980.

CALLICOTT

Baird J. CALLICOTT: Animal Liberation: A Triangular Affair. *Environmental Ethics*, no. 2. (1980), 311–338.

CASSOTTA

Sandra CASSOTTA: *Environmental Damage and Liability Problems in Multilevel Context. The Case of the Environmental Liability Directive*. Alphen aan den Rijn, Kluwer, 2012.

COMTE–KRÄMER

Françoise COMTE – Ludwig KRÄMER (eds.): *Environmental Crime in Europe. Rules of Sanctions*. Groningen, Europa Law Publishing, 2004.

CONFORTI

Benedetto CONFORTI: Do States Really Accept Responsibility for Environmental Damage? In: Francesco FRANCONI – Tullio SCOVAZZI (eds.): *International Responsibility for Environmental Harm*. London, Graham and Trotman, 1991. 171–188.

CRAIG–DE BÚRCA

Paul CRAIG – Gráinne DE BÚRCA: *EU Law: Text, Cases and Materials*. Oxford, Oxford University Press, 2011.

CRAWFORD

James CRAWFORD: Hungary's two cases before the World Court. *Iustum Aequum Salutare*, 2005/1. 54–56.

CZIFRUSZ

CZIFRUSZ GYÖRGY: Szavatosság és/vagy kártérítés a hibás teljesítés miatt. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2007/4. 31–35.

CSÁK (2008)

CsÁK Csilla: *Környezetjog I. Előadásvázlatok az általános és különös részi környezetjogi gondolkodás köréből*. Miskolc, Novotni Alapítvány, 2008.

CSÁK (2011)

CsÁK Csilla: Gondolatok a szennyező fizet elvének alkalmazási problémáiról. *Miskolci Jogi Szemle*, 2011. különszám 31–45.

CSÁK (2011b)

CsÁK Csilla: A hulladék fogalmának értelmezése az uniós ítélkezési gyakorlat alapján. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXIX/2. 2011. 423–434.

CSÁK (2012)

CsÁK Csilla: Felelős magyar környezetvédelem. *Pázmány Law Working Papers*, 2012/29., <http://plwp.jak.ppke.hu/hu/muhelytanulmanyok/2012/74-2012-29.html>

CSÁK (2012a)

CsÁK Csilla: A környezeti kárfelelősségi rendszerek dogmatikai alapjai. In: RAISZ Anikó (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 16–26.

CSÁK (2012b)

CsÁK Csilla: A környezeti károk tipológiája. *Miskolci Jogi Szemle*, 2012/2. 5–23.

CsÁK (2012c)

CsÁK Csilla: Helyreállítási kötelezettség a közjog és a magánjog metszetében. In: CsÁK Csilla (szerk.): *Jogtudományi tanulmányok a fenntartható természeti erőforrások témakörében*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 26–39.

CsÁK (2012d)

CsÁK Csilla: A környezetjogi felelősség érvényesítésének pénzügyi biztosítékai. A Collegium Doctorum jubileumi konferencia előadása. Miskolc, 2012., <http://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/Cs%E1k%20Csilla.pdf>

CsÁK (2012e)

CsÁK Csilla: *A környezetjogi felelősség magánjogi dogmatikája*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012.

CsÁK (2012f)

CsÁK Csilla (szerk.): *Jogtudományi tanulmányok a fenntartható természeti erőforrások témakörében*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012.

CsÁK (2013)

CsÁK Csilla: A jogi szabályozás aktualitásai a fenntarthatóság jegyében. *Műszaki Földtudományi Közlemények*, 2013/1. 71–81.

CsÁKÓ

CsÁKÓ Györgyi: *A károsult védelme a felelősségbiztosításban*. Phd értekezés 2000., http://phd.lib.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_5610_section_854.pdf

CSANÁDI

CSANÁDI Mária: *Környezetvédelmi garanciák a privatizációban*. Budapest, GJW-Consultatio, 1999.

CSAPÓ (2007)

CSAPÓ Orsolya: A környezeti károkért való felelősség kérdése az Európai Unióban. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/3. 139–157.

CSAPÓ (2014)

CSAPÓ Orsolya: A környezet fogalma az elméletben és a jogszabályokban. In: POGÁCSÁS Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 83–98.

CSAPÓ–HARANGOZÓ–KISZELA

CSAPÓ Orsolya – HARANGOZÓ Gábor – KISZELA Gergő: *Kötelező és önkéntes környezeti tájékoztatás, különös tekintettel a szennyezés-kibocsátásokra*.

Kutatási jelentés. Budapest, EMLA Környezeti Management és Jog Egyesület, 2004.

CSEH

CSEH Tamás: A vezető tisztségviselő döntési felelőssége és az üzleti kockázat. *Gazdaság és Jog*, 2012/9. 3–8.

CSEHI–SCHANDA–SONNEVEND

CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál (szerk.): *Viva vox iuris civilis. Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából.* Budapest, Szent István Társulat, 2012.

CSERÉP–FÁBIÁN–RÓZSÁS

CSERÉP Attila – FÁBIÁN Adrián – RÓZSÁS Eszter: *Kommentár a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi C. törvényhez.* Budapest, CompLex Kiadó, 2013.

CSERNY

CSERNY Ákos: A kormány és a kormány tagjainak politikai felelőssége. *Magyar Jog*, 2010/1. 13–22.

CSIGÉNÉ

CSIGÉNÉ NAGYPÁL Noémi: *A vállalatok társadalmi felelősségvállalása és kapcsolódása a fenntarthatósághoz.* Doktori értekezés, 2008., http://www.kornygazd.bme.hu/doktori/phds/DSZ02/CsigeneNagypalN/Csigene_ertekezes.pdf

CSINK–T. KOVÁCS

CSINK Lóránd – T. Kovács Júlia: Paradigmaváltás a környezet alapjogi jellegében? *Jogelméleti Szemle*, 2013/4., <http://jesz.ajk.elte.hu/csink56.pdf>

CSUTORA

CSUTORA Mária: Környezeti kihívások és válaszok Magyarország hozzájárulása a világ környezeti problémáihoz (1960–2005). in: HORVÁTH Sándor – BAYER József – JUHÁSZ Pál – KOVÁCS Zoltán – GYARMATI György – BORBÁNDI Gyula – HALMAI Gábor: *Rendszerváltás és Kádár-korszak.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2008., http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/250/1/Magyarország_hozzajarulasacikkvegl.pdf

DAILY

Gretchen C. DAILY (ed.): *Nature's services: societal dependence on natural ecosystems.* Washington DC, Island Press, 1997.

DAVIES

Peter G. G. DAVIES: *European Union Environmental Law: An Introduction to Key Selected Issues*. Aldershot, Ashgate Publishing, 2004.

DAY

Catherine DAY: Need for an Effective Application of Environmental Law. In: Françoise COMTE – Ludwig KRÄMER (eds.): *Environmental Crime in Europe. Rules of Sanctions*. Groningen, Europa Law Publishing, 2004. 123–129.

DEÁK

DEÁK Beáta: Az európai uniós alapjogvédelem iránti szükségesség kibontakozása, az alapjogok védelemének egy újabb állomása. In: KECSKÉS Gábor (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2013*. Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2013. 73–100.

DE CENDRA DE LARRAGÁN

Javier DE CENDRA DE LARRAGÁN: Liability of Member States and the EU in view of the international climate change framework: between solidarity and responsibility. In: Michael FAURE – Marjan PEETERS (eds.): *Climate Change Liability*. Cheltenham, Edward Elgar, 2011. 55–90.

DE LA FAYETTE

Louise DE LA FAYETTE: The Concept of Environmental Damage in International Liability Regimes. In: Michael BOWMAN – Alan BOYLE (eds.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford, Oxford University Press, 2002. 149–190.

DELI

DELI Gergely: Észrevételek a jogi felelősség fogalmáról. A censori regimen morum mint a felelősségre vonás intézménye. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/2. 159–177.

DE SADELEER (2002)

Nicolas DE SADELEER: *Environmental Principles – From Political Slogans to Legal Rules*. Oxford, Oxford University Press, 2002.

DE SADELEER (2004)

Nicolas DE SADELEER: Environmental Principles, Modern and Post-modern Law. In: Richard MACRORY (ed.): *Principles of European Environmental Law*. Groningen, European Law Publishing, 2004. 225–238.

DE SADELEER (2010)

Nicholas DE SADELEER: The principles of prevention and precaution in international environmental law: two heads of the same coin? In: Malgosia FITZMAURITZ – David M. ONG – Panos MERKOURIS (eds.): *Research Handbook on International Environmental Law*. Cheltenham, Edward Elgar, 2010. 182–199.

DE SADELEER (2012)

Nicholas DE SADELEER: *The Polluter-pays Principle in EU Law – Bold Case Law and Poor Harmonisation. Pro Natura: Festschrift Til H. C. Bugge*. Oslo, Universitetsforlaget, 2012. 405–419.

DE SADELEER (2013)

NICHOLAS DE SADELEER: The principle of a high level of environmental protection in EU law: policy principle or general principle of law? In: *Mijörättsliga perspektiv och tankevändor*. Vänbok till Jan Darpö & Gabriel Michanek, Uppsala, Iustus Förlag, 2013. 447–465.

DE SADELEER (2014)

Nicholas DE SADELEER: *EU Environmental Law and the Internal Market*. Oxford, Oxford University Press, 2014.

DEZSŐ–JUHÁSZ

DEZSŐ Adrienn – JUHÁSZ Zoltán: Az ombudsmani gyakorlat érintettsége a polgári jogi kártérítési felelősséggel és a biztosítás jogintézményével összefüggésben. In: JUHÁSZ Zoltán (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei*. Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 56–82.

DHONDT

Nele DHONDT: *Integration of Environmental Protection into other EC Policies*, Groningen, Europa Law Publishing, 2003. 81–84.

DIFABIO–HAIGH–SCHMIDT–LOUIS

Udo DIFABIO – Nigel HAIGH – Jörg SCHMIDT – Hans W. LOUIS: *Integratives Umweltrecht – Bestand, Ziele, Möglichkeiten. Neuregelung des Verhältnisses zwischen Baurecht und Naturschutz*. Berlin, Erich Schmidt, 1998.

DUPUY (1991)

Pierre-Marie DUPUY: L'État et la réparation des dommages catastrophiques. In: Francesco FRANCONI – Tullio SCOVAZZI (eds.): *International Responsibility for Environmental Harm*. London, Graham and Trotman, 1991. 141–144.

DUPUY (2007)

Pierre-Marie DUPUY: Formation of Customary International Law and General Principles. In: Daniel BODANSKY – Jutta BRUNNÉE – Ellen HEY (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford, Oxford University Press, 2007. 449–467.

DZSULA

DZSULA Marianna: A vezető tisztségviselő felelősségével kapcsolatos jogalkalmazási problémák I. *Céghírnök*, 2012/12. 3–7.

EBBENSSON

Jonas EBBENSSON: Public Participation. In: Daniel BODANSKY – Jutta BRUNNÉE – Ellen HEY (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford, Oxford University Press, 2007. 681–704.

EECKHOUTE

Piet EECKHOUTE: *EU External Relations Law*. Oxford, Oxford University Press, 2011. 141–144

EMLA

A környezeti károkért való felelősség – Az EU környezeti felelősségi irányelvének átültetése a magyar jogrendszerbe. EMLA 2012., http://emla.hu/aa2.10.0/img_upload/f1b7fd0e4cde967799ab3c249bb8f4f4/A_kornyezeti_felelosseg_iranyelvenek_hazai_atultetese_final_1.pdf

EÖRSI (1961)

EÖRSI Gyula: *A jogi felelősség alapproblémái: a polgári jogi felelősség*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961.

EÖRSI (1966)

EÖRSI Gyula: *A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966.

EÖRSI (1975)

EÖRSI Gyula: *Összehasonlító polgári jog. (Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.

EÖRSI–GELLÉRT

EÖRSI Gyula – GELLÉRT György (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata I*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981. 485.

EUROPEAN GROUP ON TORT LAW

EUROPEAN GROUP ON TORT LAW: *Principles of European Tort Law. Text and Commentary*. Wien – New York, Springer, 2005.

EVANS–KOUTRAKOS

Malcolm EVANS – Panos KOUTRAKOS (eds.): *The International Responsibility of the European Union. European and International Perspectives*. Oxford – Portland, Hart, 2013.

FANTOLY (2001)

FANTOLY Zsanett: A jogi személy büntetőjogi felelőssége Btk-ba bevezetésének szükségességéről. *Jogelméleti Szemle*, 2001/2., <http://jesz.ajk.elte.hu/fantoly6.html>

FANTOLY (2008)

FANTOLY Zsanett: *A jogi személyek büntetőjogi felelőssége*. Budapest, HVG–Orac, 2008.

FARAGÓ

FARAGÓ Tibor: *A hazai környezetügy az elmúlt negyed században. Tények és adatok, hazai előzmények és nemzetközi háttér*. Budapest, Országgyűlés Fenntartható Fejlődés Bizottsága, 2013.

FARKAS (1994)

FARKAS Ákos: Kárjótétel és büntetőjog, avagy hogyan kapcsolódhat egymáshoz elmélet és jogalkotás. *Magyar Jog*, 1994/7. 443–444.

FARKAS (2001)

FARKAS Ákos: Európai büntetőjog Amszterdam és Nizza után. *Európai Jog*, 2001/2. 12–17.

FARKAS–GÖRGÉNYI–LÉVAI

FARKAS ÁKOS – GÖRGÉNYI Ilona – LÉVAI Miklós (szerk.): *Ünnepi tanulmányok II. Horváth Tibor professzor 70. születésnapjára*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1997.

FARKAS CSAMANGÓ

FARKAS CSAMANGÓ Erika: *A kölcsönös megfeleltetés környezetjogi aspektusai*. Doktori értekezés, 2012., http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1498/1/A_k%C3%B6lcs%C3%B6n%C3%B6s_megfeleltet%C3%A9s_k%C3%B6rnyezetjogi_aspektusai.pdf

FAURE–DE SMEDT

Michael FAURE – Kirstel DE SMEDT: Should Europe Harmonise Environmental Liability Legislation? *Environmental Liability*, 2001/5. 217–237.

FAURE–HEINE

Michael FAURE – Günter HEINE: *Final Report. Criminal Penalties in EU Member States' Environmental Law*. Maastricht, Maastricht European

Institute for Transnational Legal Research Faculty of Law, Maastricht University and Institute for Criminal Law and Criminology Faculty of Law, University of Berne, 2002.

FAURE–PEETERS

Michael FAURE – Marjan PEETERS (eds.): *Climate Change Liability*. Cheltenham, Edward Elgar, 2011.

FAZEKAS–FICZERE

FAZEKAS Marianna – FICZERE Lajos: *Magyar közigazgatási jog. Általános rész*. Budapest, Osiris, 2003.

FEHR–FRIEDRICH–SCHEIL

Karl-Heinz FEHR – Barbara FRIEDRICH – Susanne SCHEIL: Liability Directive – a Useful Tool for Nature Protection? *Journal for European Environmental and Planning Law*, no. 2. (2007), 110–116.

FÉZER (2011)

FÉZER Tamás: *A nem vagyoni (erkölcsi) sérelmek megítélése a polgári jogban*. Budapest, HVG-Orac, 2011.

FÉZER (2013)

FÉZER Tamás: Az állam kártérítési felelősségének változatai Európában. *Európai Jog*, 20013/3. 1–10.

FICZERE

FICZERE Lajos: A környezetvédelem szabályozása és igazgatása a KGST-országokban és a környezetvédelmi együttműködés a KGST keretében. In: TRÓCSÁNYI László (szerk.): *Környezetvédelem és a jog*. Akadémiai Kiadó, 1981. 132–148.

FISCHER

Joschka FISCHER: Az államszövetségtől a föderációig. Gondolatok az európai integráció végcéljáról. *Európai Szemle*, 2000/2. 3–14.

FITZMAURICE

Malgosia FITZMAURICE: International Responsibility and Liability. In: Daniel BODANSKY – Jutta BRUNNÉE – Ellen HEY (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford, Oxford University Press, 2007. 1010–1035.

FITZMAURITZ–ONG–MERKOURIS

Malgosia FITZMAURITZ – David M. ONG – Panos MERKOURIS (eds.): *Research Handbook on International Environmental Law*. Cheltenham, Edward Elgar, 2010.

FODOR A.

FODOR András: A másért való felelősség szabályainak változásai az új Polgári Törvénykönyvben. *Themis*, 2013/12. 121–144.

FODOR I.

Fodor István (szerk.): *Környezetgazdálkodás a kutatásban és oktatásban*. [Környezetvédelmi tanulmányok sorozat 10.], Pécs, MTA–RKK, 1990.

FODOR L. (2000)

FODOR László: *Integratív környezetjog az Európai Unióban és Magyarországon*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2000.

FODOR L. (2001)

FODOR László: Kezünkben a jövőnk – az Európai Közösség 6. környezetvédelmi akcióprogramja. *Európai Jog*, 2001/4. 12–21.

FODOR L. (2001b)

FODOR László: *Környezetjog előadások*, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001.

FODOR L. (2006)

FODOR László: *Környezetvédelem az Alkotmányban*. Budapest, Gondolat – Debreceni Egyetem ÁJK, 2006.

FODOR L. (2007a)

FODOR László: A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásai tükrében. *Miskolci Jogi Szemle*, 2007/1. 5–19.

FODOR L. (2007b)

FODOR László: *Környezetvédelmi jog és igazgatás*. Egyetemi jegyzet, Debrecen, DUPress, 2007.

FODOR L. (2012a)

FODOR László: Az Alaptörvény esete a szennyező hulladékokkal és az európai jog. *Magyar Jog*, 2012/11. 641–652.

FODOR L. (2012b)

FODOR László: Fenntarthatósági indikátorok a jogi szabályozás hatásvizsgálatában. *Pázmány Law Working Papers*, 2012/04., <http://plwp.jak.ppke.hu/images/files/2012/2012-04-Fodor.pdf>

FODOR L. (2014)

FODOR László: *Környezetjog*. Debrecen, Debreceni Egyetem Kiadó, 2014.

FODOR–PRUGBERGER

FODOR László – PRUGBERGER Tamás: *A környezetjog rendszere, elméleti és gyakorlati kérdései*. Budapest, Környezetgazdálkodási Intézet, 1996.

FÓNAGY

FÓNAGY Sándor: A társaság jogi személyiségével visszaélő tulajdonos, illetve a vezető tisztségviselő kárfelelőssége. *Gazdaság és Jog*, 2010/9–10. 9–16.

FÖLDI (1988)

FÖLDI András: A jogi felelősség fogalmáról. *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominatae*, Tomus XXX., 1988.

FÖLDI (2004)

FÖLDI András: *A másért való felelősség a római jogban – jogelméleti és összehasonlító polgári jogi kitekintéssel*. Budapest, Rejtjel, 2004.

FÖLDI–HAMZA

FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

FÖLDVÁRI

FÖLDVÁRI József: *Magyar büntetőjog. Általános rész*. Budapest, Osiris, 1998.

FRANCIONI–SCOVAZZI

Francesco FRANCIONI – Tullio SCOVAZZI (eds.): *International Responsibility for Environmental Harm*. London, Graham and Trotman, 1991.

FREEMAN–KREUTER

Milton M. R. FREEMAN – Urs P. KREUTER (eds): *Elephants and Whales: Resources for Whom?* New York, Gordon and Breach, 1994.

FRENCH

Duncan FRENCH: A fejlődő országok és a nemzetközi környezetvédelmi jog: A differenciált felelősség jelentősége. *Magyar Jog*, 2002/9. 552–561.

FRIEDERY

FRIEDERY Réka: Konferencia az Európai Alkotmány jelentőségéről. *Állam- és Jogtudomány*, 2003/3–4. 347–354.

FRIEHE

Heinz-Josef FRIEHE: Europäische Tendenzen der Umwelthaftung. In: Fritz NICKLISCH: *Umweltrisiken und Umweltprivatrecht im deutschen und europäischen Recht*. Heidelberg, C. F. Müller, 1995. 47–68.

FRITZ

FRITZ Éva: A vállalati morál és a vállalat jogi felelőssége. In: ASZTALOS László – GÖNCZÖL Katalin (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 357–377.

FUGLINSZKY (2007)

FUGLINSZKY Ádám: Megy-e kártérítési jogunk az előreláthatósági klauzula által elébb? Felróhatóság, adekvát kauzalitás és előreláthatóság a szerződésszegéssel okozott következménykárok kezelésében. In: GÖRÖG Márta (szerk.): *Acta Conventus de Iure Civili Tomus VII*. Szeged, Lectum, 2007. 225–260.

FUGLINSZKY (2007b)

FUGLINSZKY Ádám: A teljes kártérítés elve, kritikája és korlátai. In: KISFALUDI András (szerk.): *Liber amicorum: ünnepi előadások és tanulmányok Harmathy Attila tiszteletére*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2007. 201–218.

FUGLINSZKY (2008)

FUGLINSZKY Ádám: Felróható károsulti közrehatás és kárenyhítési kötelezettség a magyar polgári jogban. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2008/4. 3–23.

FUGLINSZKY (2009)

FUGLINSZKY Ádám: Létezik-e osztott okozatosság, avagy a kármegosztás új útjairól. In: KISFALUDI András (szerk.): *Liber amicorum: Studia L. Vékás dedicata*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2009. 149–164.

FÜLÖP Gy.

FÜLÖP Györgyi: Az állam kártérítési felelőssége a közösségi jog megsértése esetén. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/5. 18–23.

FÜLÖP S. (2001a)

FÜLÖP Sándor: A környezetvédelmi jog néhány belső ellentmondása: szükség van-e újrakodifikációra? In: BÁNDI Gyula (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. Budapest, PPKÉ JÁK, 2001. 139–159.

FÜLÖP S. (2001b)

FÜLÖP Sándor: Környezetvédelmi engedélyezés. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2001. 137–168.

FÜLÖP S. (2012)

FÜLÖP Sándor: Az egészséges környezethez való jog és a jövő nemzedékek érdekeinek védelme az Alaptörvényben. In: CSÁK Csilla (szerk.):

Jogtudományi tanulmányok a fenntartható természeti erőforrások témakörében. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 76–87.

GAÁL–HAUTZINGER

GAÁL Gyula – HAUTZINGER Zoltán (szerk.): *A rendészettudomány határkövei „Tanulmányok a Pécsi Határőr Tudományos Közlemények első évtizedéből”.* Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, 2012.

GAJDICS

GAJDICS Ágnes: *A környezeti felelősség érvényesülése a hazai jogban. Esettanulmány.* EMLA, 2012., http://emla.hu/aa2.10.0/img_upload/f1b7fd0e4cde967799ab3c249bb8f4f4/Kornyezeti_felelosseg_esettanulmany_1.pdf

GALLÉ

GALLÉ László: *Szünbiológia. Ökológia, biogeográfia, társulástan és alkalmazott ökológia.* Egyetemi tankönyv. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2000.

GANCZER

GANCZER Mónika: Az Európai Unió Alkotmányos Szerződésének ratifikációja és annak buktatói. *Állam- és Jogtudomány*, 2007/1. 99–148.

GÁRDOS-OROSZ (2010a)

GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: Alapjogok alkalmazása a magánjogi jogvitákban az Európai Unióban és ennek lehetséges hatásai a magyar jogra. *Állam- és Jogtudomány*, 2010/3. 225–258.

GÁRDOS-OROSZ (2010b)

GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: *Az emberi jogok alkalmazásának lehetőségei a rendes bíróságokon különös tekintettel a magánjogi jogvitákra.* Doktori értekezés, 2010., http://www.sze.hu/~smuk/DoktoriIskola/Fokozatszerzes/OroszF/Disszertacio_Gardos-O%20F.pdf

GÁSPÁRDY–PRUGBERGER–BÍRÓ

GÁSPÁRDY László – PRUGBERGER Tamás – BÍRÓ György (szerk.): *Ünnepi tanulmányok.* Novotni Zoltán: a Kar fennállásának 10. évfordulója és az Ünnepelt 60. születésnapja alkalmából. Miskolc, Miskolci Egyetem, 1991.

GATTER

GATTER László: A bírói gyakorlat alakulása a környezetkárosítással kapcsolatos hatósági döntések tükrében. *Magyar Közigazgatás*, 2002/4. 205–207.

GELLÉR

GELLÉR Balázs (szerk.): *Békés Imre Ünnepi Kötet*. Budapest, ELTE ÁJK, 2000.

GELLÉRTHEGYI (2002a)

GELLÉRTHEGYI István: Az integrált szennyezés-megelőzés és ellenőrzés rendszere az Európai Unióban és a magyar jogharmonizáció. *Európai Jog*, 2002/3. 35–37.

GELLÉRTHEGYI (2002b)

GELLÉRTHEGYI István: *Környezetvédelmi döntvénytár: a Környezet- és Természetvédelmi Főfelügyelőség jogerősen befejezett közigazgatási pereinek gyakorlatából 1995–2001*. Budapest, HVG–Orac, 2002.

GELLÉRTHEGYI (2008)

GELLÉRTHEGYI István: *Környezetvédelem. A környezetvédelmi közigazgatási perek bírói gyakorlata 2002–2007*. Budapest, HVG–Orac, 2008.

GELLÉRTHEGYI (2009)

GELLÉRTHEGYI István: *Az engedély szerepe a környezetvédelemben*. Budapest, HVG-Orac, 2009.

GELLÉRTHEGYI (2011)

GELLÉRTHEGYI István: Az Európai Unió környezeti szabályozása fejlődésének hatása a hazai környezetvédelmi igazgatás fejlesztésére. *Pro Publico Bono Online*, 2011/1., <http://www.propublicobono.hu/pdf/Gell%C3%A9rthegyi%202.pdf>

GELLÉRTHEGYI (2011b)

GELLÉRTHEGYI István: A környezetvédelem nemzetközi szabályozásának fejlődése. *Pro Publico Bono*, 2011., http://www.propublicobono.hu/pdf/GELL%C3%89RTHEGYI%20ISTV%C3%81N%20A_k%C3%B6rnyezetv%C3%A9delem%20...%201.pdf

GELLÉRTHEGYI–UTTÓ

GELLÉRTHEGYI István – UTTÓ György: *A közigazgatási szervek, a nyomozó hatóságok és a bíróságok kárfelelőssége 1996–2002*. Budapest, HVG–Orac, 2003.

GONDI–JANCSÓ

GONDI Ferenc – JANCSÓ Gábor: A környezetvédelmi szakértői tevékenység. In: BÁNDI Gyula: (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2001. 303–339.

GOURITIN

Armelle GOURITIN: Potential liability of European States under the ECHR for failure to take appropriate measures with a view to adaptation to climate change. In: Michael FAURE – Marjan PEETERS (eds.): *Climate Change Liability*. Cheltenham, Edward Elgar, 2011. 134–164.

GÖNCZÖL

GÖNCZÖL Katalin: A helyreállító igazságszolgáltatás filozófiája. *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2007/2. 3–7.

GÖRGÉNYI (1997)

GÖRGÉNYI Ilona: A környezetvédelmi büntetőjog alapproblémái. In: FARKAS Ákos – GÖRGÉNYI Ilona – LÉVAI Miklós (szerk.): *Ünnepi tanulmányok II. Horváth Tibor professzor 70. születésnapjára*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1997. 21–36.

GÖRGÉNYI (2001)

GÖRGÉNYI Ilona: A környezet büntetőjogi védelme és a jogi személy felelősége. In: RÓTH Erika (szerk.): *A jogi személyek jogsértő cselekedeteinek felelősségi kérdései*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001. 49–62.

GÖRGÉNYI (2002)

GÖRGÉNYI Ilona: A környezetvédelmi büntetőjog aktuális fejleményei Európában. *Belügyi Szemle*, 2002/10. 39–50.

GÖRGÉNYI (2006)

GÖRGÉNYI Ilona: *Kárjótétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben*. Budapest, HVG–Orac, 2006.

GÖRGÉNYI (2011)

GÖRGÉNYI Ilona: A környezetvédelmi büntetőjog megújulása az új évezredben. *Miskolci Jogi Szemle*, 2011. különszám 94–105.

GÖRÖG

GÖRÖG Márta (szerk.): *Acta Conventus de Iure Civili Tomus VII*. Szeged, Lectum, 2007.

GRANT

Malcolm GRANT: Environmental Liability. In: Gerd WINTER (ed.): *European Environmental Law*. Aldershot, Dartmouth Publishing, 1996.

GROSSCHMID

GROSSCHMID Béni (ZSÖGÖD Benő): *Fejezetek kötelmi jogunk köréből II*. Budapest, Athenaeum, 1900.

GYÖRGYI

GYÖRGYI Kálmán: Tokaji Géza felfogása az okozati összefüggésről és újabb fejlemények az okozatossági tanban. *Acta Juridica et Politica*, 1996. 85–100.

GYURITA

GYURITA Erzsébet Rita (szerk.): *Közigazgatási jog 3.* Győr, Universitas-Győr Kht., 2007.

HALMAI

HALMAI Gábor: Becsületvédelem és sajtószabadság. *Fundamentum*, 2004/4. 91.

HALMAI–SCHEPPELE

HALMAI Gábor – Kim Lane SCHEPPELE: Vélemény Magyarország új alkotmányos rendjéről. *Fundamentum*, 2012/1. 5–34.

HANDL

Günther HANDL: Transboundary Impacts. In: Daniel BODANSKY – Jutta BRUNNÉE– Ellen HEY (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford, Oxford University Press, 2007. 531–550.

HARMATHY (1995)

HARMATHY Attila: Liability of state organs and civil law liability for environmental damage. In: Christian VON BAR (hrsg.): *Internationales Umwelthaftungsrecht I*. Köln, Carl Heymanns Verlag, 1995. 3–14.

HARMATHY (2009)

HARMATHY Attila: Az Európai Unió alapjogi chartája és a nemzetközi jogalkalmazás. *Állam- és Jogtudomány*, 2009/3. 273–291.

HARMATHY (2010)

HARMATHY Attila: Jogpolitika – polgári jog. *Magyar Jog*, 2010/12. 705–719.

HATI

HATI Csilla: A társadalomra veszélyességben való tévedés. *Büntetőjogi Szemle*, 2012/3. 11–18.

HAVASI (2002)

HAVASI Péter: A személyek polgári jogi védelmére vonatkozó szabályozás kritikai elemzése, javaslat az új szabályozásra. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2002/1. 10–18.

HAVASI (2013)

HAVASI Péter: Negyedik Rész XXVII. és XXVIII. Cím. In: WELLMANN György (szerk.): *Kötelmi jog: harmadik, negyedik, ötödik és hatodik rész. Az új Ptk. magyarázata VI/VI*. Budapest, HVG–Orac, 2013. 462–508.

HEGEDŰS

HEGEDŰS Csaba: Valóban a bányászat lehet elsődleges felelőse az egyes környezeti ártalmaknak? *Bányászat*, 2012/3. 20–22.

HEINE–RINGELMANN

Günter HEINE– Christoph RINGELMANN: Approximation of European Criminal Legislation. In: Françoise COMTE – Ludwig KRÄMER (eds.): *Environmental Crime in Europe. Rules of Sanctions*. Groningen, Europa Law Publishing, 2004. 199–217.

HERCZEG

HERCZEG István: Nemzetközi egyezmény az államok kárfelelősségéről. *Magyar jog és külföldi jogi szemle*, 1973/7. 415–419.

HILSON

Chris HILSON: Common But Differentiated Responsibilities in EU Climate Change Law: A Case of Double Standards? In: Malcolm EVANS – Panos KOUTRAKOS (eds.): *The International Responsibility of the European Union. European and International Perspectives*. Oxford – Portland, Hart, 2013. 275–295.

HINTEREGGER

Monika HINTEREGGER (ed.): *Environmental Liability and Ecological Damage in European Law*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008.

HOLÉ

HOLÉ Katalin: A környezetvédelmi büntetőjog és közigazgatási jogi eszközei Európában. In: GELLÉR Balázs (szerk.): *Békés Imre Ünnepi Kötet*. Budapest, ELTE ÁJK, 2000. 178–190.

HOLTBY–KERR–HOBBS

Kareen L. HOLTBY – William A. KERR – Jill E. HOBBS.: *International Environmental Liability and Barriers to Trade. Market Access and Biodiversity in the Biosafety Protocol*. Cheltenham, Edward Elgar, 2007.

HOLZHEU

Thomas HOLZHEU: *Umweltpolitik durch Haftungsregeln. Schadenverhütung und Risikoallokation*. München, V. Florentz, 1994.

HORVÁTH G. (2007)

HORVÁTH Gergely: A környezetjog és az agrárjog közeledése, találkozása és metszete a magyar jogrendszerben. *Allam- és Jogtudomány*, 2007/2. 333–355.

HORVÁTH G. (2011)

HORVÁTH Gergely: A „jó gazda gondosságának” normatív kibontása az agrár-környezetjogban. *Jog – Állam – Politika*, 2011/1. 25–48.

HORVÁTH G. (2013)

HORVÁTH Gergely: Az Alaptörvény környezetjogi előírásai. In: SZOBOSZLAI-KISS Katalin – DELI Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70. éves Bihari Mihály tiszteletére*. Győr, Universitas Győr, 2013. 222–234.

HORVÁTH SZ.

HORVÁTH Szilvia: Környezetvédelmi alapelvek, szerepük, funkciójuk, In: MIKLÓS László (szerk.): *A környezetjog alapjai*. Szeged, SZTE ÁJK – JATE Press, 2011. 22–29.

HORVÁTH Zs. (2002)

HORVÁTH Zsuzsanna: Az Európai Közösség környezeti jogának végrehajtása: a tagállamok kötelezettségei. *Európai Jog*, 2002/3. 26–34.

HORVÁTH Zs. (2013)

HORVÁTH Zsuzsanna: A környezeti integráció alapelve – gondolatok az EU 7. környezeti cselekvési programja kapcsán. *Pro Futuro*, 2013/1. 31–51.

HORVÁTH-BÁNDI-ERDEY-POMÁZI

HORVÁTH Zsuzsanna – BÁNDI Gyula – ERDEY György – POMÁZI István: *Az Európai Unió környezetvédelmi szabályozása*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2004.

INSURANCE EUROPE

INSURANCE EUROPE: Briefing note: Survey of environmental liability insurance developments. 2014 June, <http://www.biztositasiszemle.hu/files/201407/briefing-note-eld.pdf>

IRK

IRK Ferenc: A rizikótársadalom kockázat-menedzselése. Bűnmegelőzés büntetőjogon innen és túl. *Allam- és Jogtudomány*, 2010/2. 143–171.

ITTZÉS

ITTZÉS Dávid: Egészség vagy munka? Az egészséges környezethez való jog megvalósulása a munkaviszonyban. *Debreceni Jogi Műhely*, 2009/4. 43–50.

JAKAB (2005)

JAKAB András: *A magyar jogrendszer szerkezete*. Phd értekezés. 2005., http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_5617_section_1091.pdf

JAKAB (2007)

JAKAB András: A szocializmus jogdogmatikai hagyatékának néhány eleméről. *IAS*, 2007/1. 189–214.

JAKAB–PRUGBERGER

JAKAB Nóra – PRUGBERGER Tamás: Ellentétek és kapcsolatok a magyar munkajogi, és polgári jogi szabályozás között. *Jogtudományi Közöny*, 2014/10. 477–485.

JANS

Jan H. JANS: Objectives and Principles of EC Environmental Law. In: Gerd WINTER (ed.): *European Environmental Law*. Aldershot, Dartmouth Publishing, 1996. 277–279.

JANS–MACRORY–MORENO MOLINA (ed.)

Jan H. JANS – Richard MACRORY – Angel-Manuel MORENO MOLINA (eds.): *National Courts and EU Environmental Law*. Groningen, Europa Law Publishing, 2013.

JANS–VEDDER

Jan H. JANS – Hans H. B. VEDDER: *EU Environmental Law After Lisbon*. Groningen, Europa Law Publishing, 2012.

Jávor

JÁVOR Benedek (szerk.): *A jövő nemzedékek jogai*. Budapest, Végegyet, 2000.

JENOVAI

JENOVAI Petra: Emberi környezet – polgári jogi felelősség. In: *Acta conventus de iure civili tomus VIII*. Szeged, Lectum, 2008. 15–71.

JÓJÁRT

JÓJÁRT Eszter: Az esély elvesztése, mint kár? *Jogtudományi Szemle*, 2000/12. 518–533.

JUHÁSZ (2011)

JUHÁSZ Zoltán: Katasztrófakár és állami kárenyhítés – ombudsmani nézőpontból. *Themis*, 2011/12. 48–60.

JUHÁSZ (2013)

JUHÁSZ Zoltán (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei*. Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013.

JULESZ (2005)

JULESZ Máté: A környezetvédelem és a magatartástól eltiltás néhány aspektusa. *Magyar Jog*, 2005/6. 357–359.

JULESZ (2006)

JULESZ Máté: Prevenció és reparáció a környezetvédelmi magánjogban. *Magyar Jog*, 2006/3. 162–168.

JULESZ (2007a)

JULESZ Máté: *A környezetvédelem polgári jogi vonatkozásai*. Phd értekezés 2007., http://doktori-iskola.ajk.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Julesz_Mate_ertekezes.pdf

JULESZ (2007b)

JULESZ Máté: Gondolatok a termékfelelősségről, a termékszavatosságról és a környezetvédelmi magánjogról. *Magyar Jog*, 2007/1. 45–48.

JULESZ (2008a)

JULESZ Máté: Környezetjogi értékelemzés. *Magyar Jog*, 2008/4. 193–201.

JULESZ (2008b)

JULESZ Máté: Környezetvédelmi kazuisztika és társadalmi absztrakció. *JURA*, 2008/2. 64–76.

JULESZ (2010)

JULESZ Máté: A környezetvédelem közigazgatási jogi determináltsága. *Magyar Jog*, 2010/10. 589–596.

JULESZ (2012)

JULESZ Máté: The New Hungarian Constitution (Basic Law) of 2011 and Environmental Protection. *Debreceni Jogi Műhely*, 2012/2. 36–38.

KÁNTÁS

KÁNTÁS Péter: A bagatellkriminalitás természetéhez. *Magyar Jog*, 1995/7. 385–394.

KARL

Helmut KARL: Europäische Umweltpolitik im Spannungsfeld von Zentralität und Dezentralität. In: Ole LANDO – André PRÜM – Eric CLIVE – Reinhard

ZIMMERMAN (eds.): *The Principles of European Contract Law. Part III.* The Hague, Kluwer Law International, 2003. 139–181.

KARSAI D.

KARSAI Dániel: A jogalkotással okozott kárról. *Jogtudományi Közöny*, 2014/6. 309–315.

KARSAI K.

KARSAI Krisztina: Az európai büntetőjog rögös útján. *Magyar Jog*, 2006/1. 1–10.

KECSKÉS G. (2007)

KECSKÉS Gábor: A klasszikus nemzetközi jogi szankcióval kapcsolatos fel-fogások a magyar jogirodalomban – kitekintéssel a hatályos nemzetközi jogra. *Állam- és Jogtudomány*, 2007/3. 489–508.

KECSKÉS G. (2012a)

KECSKÉS Gábor: A felelősségi kérdések megjelenése a biodiverzitás témakörében. In: RAISZ Anikó (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 92–100.

KECSKÉS G. (2012c)

KECSKÉS Gábor: *A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban*. Doktori értekezés 2012., <http://www.sze.hu/~smuk/DoktoriIskola/Fokozatszerzes/KecskesG/dissz.pdf>

KECSKÉS G. (2013)

KECSKÉS Gábor (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2013*. Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2013.

KECSKÉS L. (1988)

KECSKÉS László: *Perelhető-e az állam? Immunitás és kárfelelősség*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988.

KECSKÉS L. (1994a)

KECSKÉS László: A 169-es levéltől a Francovich jelenségig (Az EK tagállamok jogharmonizációs kötelezettségének kikényszerítése). *Magyar Jog*, 1994/4. 193–203.

KECSKÉS L. (1994b)

KECSKÉS László: Az EK jog: a nemzetközi szerződések és az irányelvek közvetlen hatálya. *Jogtudományi Közöny*, 1994/11. 436–446.

KECSKÉS L. (1994c)

KECSKÉS László: Az EK tagállamok jogharmonizációs kötelezettségzegéseinek típusai. *Magyar Jog*, 1994/12. 705–710.

KECSKÉS L. (2001a)

KECSKÉS László: A Francovich ítélet. *Európai Jog*, 2001/2. 28–30.

KECSKÉS L. (2001b)

KECSKÉS László: A post-francovich jelenség kialakulása. *Európai Jog*, 2001/2. 3–11.

KECSKÉS L. (2001c)

KECSKÉS László: A jogalkotásért és jogharmonizációért való állami felelősség. *Jogtudományi Közlöny*, 2001/5. 235–246.

KECSKÉS L. (2001d)

KECSKÉS László: Tíz év múlva... Az Európai Bíróság legújabb post-francovich ítéletei: a felelősségi kritériumok differenciálódása. *Európai Jog*, 2001/4. 8–12.

KECSKÉS L. (2003)

KECSKÉS László: Európa-jogi tapasztalatok az állam jogszabályalkotással okozott károkért való felelősségének megalapozásához. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/4. 4–10.

KECSKÉS L. (2006)

KECSKÉS László: A civilisztikai jogalkalmazást érintő újabb EU jogalkotással kapcsolatos néhány elméleti kérdés. *Európai Jog* 2006/5. 3–13.

KECSKÉS L. (2009)

KECSKÉS László: *EU-jog és jogharmonizáció*. Budapest, HVG–Orac, ³2009.

KENDE–SZŰCS

KENDE Tamás – Szűcs Tamás (szerk.): *Európai közjog és politika*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

KEREKES (1998)

KEREKES Sándor: *A környezetgazdaságtan alapjai*. Budapest, 1998., <http://mek.oszk.hu/01400/01452/html/>

KEREKES (2001)

KEREKES Sándor: Gazdaság és környezetvédelem. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. Budapest, PPKE JÁK, 2001. 61–72.

KEREKES–KISS

KEREKES Sándor – KISS Károly: *EU csatlakozásunk környezetvédelmi feltételei és következményei*. [Zöld belépő], http://korny.uni-corvinus.hu/zold_belepо/kiadvanyok.html

KEREKES–SZLÁVIK

KEREKES Sándor – SZLÁVIK János: *A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2003.

KERÉNYI

KERÉNYI Attila: *Általános környezetvédelem. Globális gondok, lehetséges megoldások*. Szeged, Mozaik, 1995.

KILÉNYI (1979)

KILÉNYI Géza: *A környezetvédelmi jog elméleti alapjai*. Budapest, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, 1979.

KILÉNYI (2001)

KILÉNYI Géza: A közigazgatási anyagi- és eljárásjog kodifikációja és ennek hatása a közigazgatási bíráskodásra. In: BÁNDI BÁNDI Gyula (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. Budapest, PPKÉ JÁK, 2001. 8–29.

KILÉNYI (2008)

KILÉNYI Géza (szerk.): *A közigazgatási jog nagy kézikönyve*. Budapest, CompLex, 2008.

KIRÁLY

KIRÁLY Tibor: A szabálysértések. *Állam és Igazgatás*, 1955/9. 549–555.

KIRS

KIRS Eszter: A környezet védelme a nemzetközi büntetőjogban. In: RAISZ Anikó (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 101–107.

KIS–NAGY

KIS Norbert – NAGY Marianna: *Európai közigazgatási büntetőjog*. Budapest, HVG–Orac, 2007.

KISFALUDI (2007)

KISFALUDI András (szerk.): *Liber amicorum: ünnepi előadások és tanulmányok Harmathy Attila tiszteletére*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2007.

KISFALUDI (2009)

Kisfaludi András (szerk.): *Liber amicorum: Studia L. Vékás dedicata*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2009.

KISGYÖRGY

KISGYÖRGY Ilona: A társadalmi környezetszennyezés Borsod-Abaúj-Zemplén megyében In: Fodor István (szerk.): *Környezetgazdálkodás a kutatásban és oktatásban*. [Környezetvédelmi tanulmányok sorozat 10.], Pécs, MTA–RKK, 1990. 81–94.

KISS (2005)

Alexandre KISS: Public Lectures on International Environmental Law. In: Adrian J. BRADBROOK – Rosemary LYSTER – Richard L. OTTINGER – Wang XI (eds.): *The Law of Energy for Sustainable Development*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005. 6–36.

KISS–SHELTON (1997)

Alexandre KISS – Dinah SHELTON: *Manual on European Environmental Law*. Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

KISS–SHELTON (2004)

Alexandre KISS – Dinah SHELTON: *International Environmental Law*. Nairobi, UNEP, 2004.

KISS G. (2009)

KISS Gábor: A felszámoló kártérítési felelőssége. *Gazdaság és Jog*, 2009/10. 15–18.

KISS P. (2012)

KISS Patrik: A környezetvédelmi büntetőjog aktuális problémái a nemzetközi instrumentumok és sztenderdek tükrében. *Agrár- és Környezetjog*, 2012. hallgatói különszám 28–36.

KISS T. (2010)

KISS Tibor: Felelősség-áttörés a bírói gyakorlatban. *Debreceni Jogi Műhely*, 2010/1. 1–8.

KOCSIS

KOCSIS Gyula: Az ügyészi eljárások tapasztalatai. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2001. 267–302.

KOCSIS-KUPPER (2002)

KOCSIS-KUPPER Zsuzsanna: A romániai eredetű cianid-szennyezés hatása az európai és a nemzetközi környezetjogra. *Európai Jog*, 2002/3. 14., 19.

KOCSIS-KUPPER (2003)

KOCSIS-KUPPER Zsuzsanna: *Nemzetközi környezetjog*. Budapest, ELTE JTI, 2003.

KOI

KOI Gyula: Lehetséges értelmezési tartományok a közérdek köréből. *Állam- és Jogtudomány*, 2005/1–2. 77–106.

KOHLHEB-PATAKI

KOHLHEB Norbert – PATAKI György: Csatározások a környezetpolitika végváraiban. *Politikatudományi Szemle*, 2011/4. 84–112.

KOMÁROMI

KOMÁROMI László: Felelősség a környezeti károkért. (Megjegyzések egy európai uniós direktíva margójára). In: NOCHTA Tibor – BÖLCSKEI János (szerk.): *Emlékkönyv Lábady Tamás 60. születésnapjára – tanítványaitól*. Budapest, Szent István Társulat, 2004. 227–243.

KONTOR-KŐHALMI

KONTOR Eszter – KŐHALMI László: Környezeti büntetőjog. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2001. 221–266.

KÓNYA

KÓNYA István (szerk.): *Magyar büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára*. Budapest, HVG–Orac, 2013.

KOVÁCS (2004)

KOVÁCS Ágnes: A polgári jogi felelősség kérdése a környezetjogban. In: NOCHTA Tibor – BÖLCSKEI János (szerk.): *Emlékkönyv Lábady Tamás 60. születésnapjára – tanítványaitól*. Budapest, Szent István Társulat, 2004. 257–269.

KOVÁCS (2005)

KOVÁCS Ágnes: A környezet büntetőjogi védelmének közösségi szabályairól. *Belügyi Szemle*, 2005/5. 123–133.

KOVÁCS A. Gy. (2013)

KOVÁCS András György: A polgárok igazságszolgáltatáshoz és jogszolgáltató szervezetekhez való hozzáférése környezetvédelmi ügyekben – nemzeti sajátosságok és az uniós jog hatásai. *Kúriai Döntések*, 2013/3. 317–320.

KOVÁCS A. (2011)

KOVÁCS Andrea: A környezetjogi felelősség büntetőjogi vonatkozásai. *Themis*, 2011/12. 61–86.

KOVÁCS E. (2013)

KOVÁCS Erzsébet: Társadalmi felelősség a biztosítási üzleti döntésekben. In: JUHÁSZ Zoltán (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei*. Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 82–98.

KOZMA

KOZMA Ferenc: *A menedzser közgazdasági szemlélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992.

KÓHALMI (2004)

KÓHALMI László: A környezet és a természet büntetőjogi védelmének néhány jogdogmatikai és jogpolitikai problémája. *Belügyi Szemle*, 2004/7–8. 191–201.

KÓHALMI (2006)

KÓHALMI László: Az újrakodifikált magyar környezeti büntetőjog. *Magyar Jog*, 2006/4. 211–218.

KÓHALMI (2010)

KÓHALMI László: *A környezet védelme a magyar büntetőjogban*. Doktori értekezés 2010., <http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/kohalmi-laszlo/kohalmi-laszlo-vedes-ertekezes.pdf>

KÓHALMI (2012a)

KÓHALMI László: A társadalomra veszélyesség fogalma a büntető anyagi kódexekben. *Büntetőjogi Szemle*, 2012/2. 15–23.

KÓHALMI (2012b)

KÓHALMI László: Európai biztonság, avagy az egységes európai büntetőjog víziója. In: GAÁL Gyula – HAUTZINGER Zoltán (szerk.): *A rendészettudomány határháza*. „Tanulmányok a Pécsi Határőr Tudományos Közlemények első évtizedéből.” Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, 2012. 257–276.

KRÄMER (2002)

KRÄMER, Ludwig: Az Európai Bizottság szerepe a közösségi környezetvédelmi jog átvételének ellenőrzésében. *Európai Jog*, 2002/3. 3–9.

KRÄMER (2004)

Ludwig KRÄMER: The Genesis of EC Environmental Principles. In: Richard MACRORY (ed.): *Principles of European Environmental Law*. Groningen, European Law Publishing, 2004. 31–51.

KRÄMER (2012)

KRÄMER, Ludwig: *Az Európai Unió környezeti joga*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2012.

KRÄMER (2013)

Ludwig KRÄMER: Direct Effect and Consistent Interpretation: Strengths and Weaknesses of the Concepts. In: Jan H. JANS – Richard MACRORY – Angel-Manuel MORENO MOLINA (eds.): *National Courts and EU Environmental Law*. Groningen, Europa Law Publishing, 2013. 53–74.

LÁBADY (1989)

LÁBADY Tamás: *Fejezetek a felelősségbiztosítás köréből. (Üzemi balesetek Közlekedésjog Termékfelelősség Szerződési kockázatok Környezeti károk – és ezek biztosítása)* Pécs, k.n., 1989.

LÁBADY (1991)

LÁBADY Tamás: *A nem vagyoni kártérítés*. Budapest, ELTE JTI, 1991.

LÁBADY (2000)

LÁBADY Tamás: Alkotmányjogi hatások a készülő Ptk. szabályaira. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2000/2. 13–19.

LÁBADY (2013a)

LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*. Budapest, Szent István Társulat, 2013.

LÁBADY (2013b)

LÁBADY Tamás: Negyedik rész: Felelősség a szerződésen kívül okozott kárért. In: VÉKÁS Lajos: *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, CompLex, 2013. 941–961.

LÁBADY (2014)

LÁBADY Tamás: A deliktuális felelősség fontosabb változásai az új Ptk.-ban. *Jogtudományi Közlöny*, 2014/4. 169–179.

LACZI (2004a)

LACZI Beáta: A környezet- és természet büntetőjogi védelmének nemzetközi és történeti vonatkozásai, a védelem jogszabályi alapjai. *Magyar Jog*, 2004/4. 203–210.

LACZI (2004b)

LACZI Beáta: A környezet- és természetvédelem büntető anyagi és eljárásjogi kérdései. *Magyar Jog*, 2004/9. 513–524.

LACZI (2006a)

LACZI Beáta: „Irányelv kontra kerethatározat”. Környezetvédelmi büntetőjogi szabályozás az Európai Unióban. *Magyar Jog*, 2006/10. 577–590.

LACZI (2006b)

LACZI Beáta: Környezetvédelem büntetőjogi szabályozása Magyarországon az Európai Bíróság 2005. szeptember 13-i ítéletének fényében. *Magyar Jog*, 2006/12. 716–722.

LAMM (2001)

LAMM Vanda: A jelentős környezeti károkért való felelősség legújabb szabályozása az Európai Unió jogában. *Állam- és Jogtudomány*, 2001/3–4. 251–270.

LAMM (2006)

LAMM Vanda: Ernyő a szerződések felett. Megjegyzések egy új globális nukleáris kompenzációs rendszerről. In: PÁZMÁNDI (szerk.) 136–145.

LAMM (2010)

LAMM Vanda: Lesz-e egységes európai nukleáris kárfelelősségi jog. In: NÓTÁRY Tamás (szerk.): Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70. születésnapjára. Szeged, Lectum, 2010. 173–183.

LAMM (2011)

LAMM Vanda: Huszonöt évvel Csernobil után: A nukleáris károkért való nemzetközi felelősségi szabályozás fejlődése. *Magyar Tudomány*, 2011/6. 694–702.

LAMM–PESCHKA–Ádám

LAMM Vanda – PESCHKA Vilmos – Ádám Antal (szerk.): *Jogi lexikon*. Budapest, KJK–Kerszöv, 1999.

LAMMERS

Johan LAMMERS: International Responsibility and Liability for Damage Caused by Environmental Interferences. *Environmental Policy and Law*, vol. 31., no. 1. (2001)

LÁNCZI

LÁNCZI András: Ki a felelős? A politikai felelősség nyomában. *Politikatudományi Szemle*, 2011/4. 16–29.

LANDI

LANDI Balázs Zoltán: *Felelősségben gondolkodva. A jogellenesség, mint magatartás-mérték eszmetörténeti áttekintése a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség körében*. Phd értekezés, 2014.

LANDO–BEALE

Ole LANDO – Hugh BEALE (eds.): *The Principles of European Contract Law. Parts I and II*. The Hague, Kluwer Law International, 2000.

LANDO–PRÜM–CLIVE–ZIMMERMAN

Ole LANDO – André PRÜM – Eric CLIVE – Reinhard ZIMMERMAN (eds.): *The Principles of European Contract Law. Part III*. The Hague, Kluwer Law International, 2003.

LÁNG (1972)

LÁNG István: Néhány gondolat az akadémiai bioszféra-kutatásokról. *Magyar Tudomány*, 1972/9.

LÁNG (2002a)

LÁNG István: *A környezetvédelem és a fenntartható fejlődés kialakulása*. Mindentudás Egyeteme, 2002., <http://mindentudas.hu/el%C5%91ad%C3%A1sok/tudom%C3%A1nyter%C3%BCletek/term%C3%A9szettudom%C3%A1ny/107-k%C3%B6rnyezettudom%C3%A1nyok/6041-koerneyzetvedelem-fenntarthato-fejldes.html>

LÁNG (2002b)

LÁNG István (szerk.): *Környezet- és Természetvédelmi Lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002.

LARSSON

Marie-Louise LARSSON: *The Law of Environmental Damage. Liability and Reparation*. Stockholm, Kluwer Law International, 1999.

LAVRYSEN

Luc LAVRYSEN: Constitutional Review of European Environmental Law. In: Jan H. JANS – Richard MACRORY – Angel-Manuel MORENO MOLINA (eds.): *National Courts and EU Environmental Law*. Groningen, Europa Law Publishing, 2013. 109–144.

LENKOVICS (1980)

LENKOVICS Barnabás: A környezetszennyező magatartások polgári jogi szankciói. In: ASZTALOS László – GÖNCZÖL Katalin (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 317–339.

LENKOVICS (2001)

LENKOVICS Barnabás: A polgári jog lehetőségei a környezet védelmében. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszzerű kérdései*. Budapest, PPKÉ JÁK, 2001. 30–45.

LENKOVICS (2009)

LENKOVICS Barnabás: A magánjog ember és társadalomképe. In: KISFALUDI András (szerk.): *Liber amicorum: Studia L. Vékás dedicata*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2009. 197–208.

LENKOVICS (2011)

LENKOVICS Barnabás: A fenntartandó magánjog. *Jog – Állam – Politika*, 2011. Különszám 85–94.

LÉVAY

LÉVAY Miklós: A büntetőjog társadalmi szerepének változása Magyarországon 1985-től 2005-ig. *Magyar Jog*, 2006/12. 705–715.

LIGETI (1998)

LIGETI Katalin: Az Európai Közösség büntetőjoga. *Állam és Jogtudomány*, 1998/3–4. 358.

LIGETI (2004)

LIGETI Katalin: *Büntetőjog és bűnügyi együttműködés az Európai Unióban*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2004.

LIGETI (2005)

LIGETI Katalin (szerk.): *Wiener A. Imre ünnepi kötet*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2005.

LIGETI M.

LIGETI Miklós: Veszélyeshulladék-bűncselekmények Magyarországon. *Belügyi Szemle*, 2005/5. 52–89.

LORENZ

LORENZ, Konrad: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Budapest, IKVA-SZÁMALK, 1988.

MACRORY (2004a)

Richard MACRORY: Principles into Practice. In: Richard MACRORY (ed.): *Principles of European Environmental Law*. Groningen, European Law Publishing, 2004. 3–11.

MACRORY (2004b)

Richard MACRORY (ed.): *Principles of European Environmental Law*. Groningen, European Law Publishing, 2004.

MACRORY–MADNER–MAYR

Richard MACRORY – Verena MADNER – Stefan MAYR: Consistent Interpretation of EU Environmental Law. In: Jan H. JANS – Richard MACRORY – Angel-

Manuel MORENO MOLINA (eds.): *National Courts and EU Environmental Law*. Groningen, Europa Law Publishing, 2013. 37–52.

MADARÁSZ

MADARÁSZ Tibor: *Az államigazgatási jogi szankció fogalma és fajtái*. Budapest, ELTE ÁJK, 1988. 41–42.

MÁDL

MÁDL Ferenc: *A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének a történetében*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.

MAGRAW–HAWKE

Daniel Barstow MAGRAW – Lisa D. HAWKE: Sustainable Development. In: Daniel BODANSKY – Jutta BRUNNÉE– Ellen HEY (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford, Oxford University Press, 2007. 613–639.

MAITRE

Eléonore MAITRE: Environmental Liability and the Protection of Biodiversity. An Analysis of European Union and United States Legal Regimes. *Jean Monnet Working Paper Series – Environment and Internal Market*, no. 6. (2012), http://www.tradeenvironment.eu/uploads/maitre_working_paper_2012_6.pdf

MAJTÉNYI B. (2002)

MAJTÉNYI Balázs: Változóban a jogszemlélet? (A jövő nemzedékek és a természeti tárgyak megjelenése a nemzetközi jogban és a nemzeti jogrendszerekben). *Állam- és Jogtudomány*, 2002/3–4. 275–300.

MAJTÉNYI B. (2008)

MAJTÉNYI Balázs: A jövő nemzedékek és a természeti tárgyak köztársasága. *Fundamentum*, 2008/1. 17–28.

MAJTÉNYI L.

MAJTÉNYI László: Észrevételek a jövő nemzedékek jogainak képviseléséhez. In: JÁVOR Benedek (szerk.): *A jövő nemzedékek jogai*. Budapest, Védegylet, 2000. 44–48.

MARINKÁS

MARINKÁS György: Az őslakosok jogainak megjelenése az Amerikaközi Rendszerben: az őslakosok joga ősi földjeikre. In: In: RAISZ Anikó (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 108–117.

MÁRKUS (1978)

MÁRKUS Ferenc: La protection pénale de l'environnement humain. In: SZABÓ Imre – PÉTERI Zoltán (szerk.): *Comparative law: selected essays for the 10th International Congress of Comparative Law*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978. 401–415.

MÁRKUS (1981)

MÁRKUS Ferenc: Az emberi környezet büntetőjogi védelme. In: TRÓCSÁNYI László (szerk.): *Környezetvédelem és a jog*. Akadémiai Kiadó, 1981. 180–202.

MARTON

MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, Triorg Kft., 1993.

MASENKÓ-MAVI

MASENKÓ-MAVI Viktor: Környezetvédelem és emberi jogok az 1990-es években: változatlan összefüggések, változó prioritások. *Állam- és Jogtudomány*, 2001/3–4. 263–272.

MATHEWS

Freya MATHEWS: *The Ecological Self*. London, Routledge, 1991.

MEADOWS–RANDERS–MEADOWS

Donella MEADOWS – Jorgen RANDERS – Dennis MEADOWS: A növekedés határai harminc év múltán. Budapest, Kossuth Kiadó, 2005.

Menyhárd (2001)

MENYHÁRD Attila: Felelősség szerződésszegésért. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2001/3. 25–26.

MENYHÁRD (2007)

MENYHÁRD Attila: A kártérítési jog egységesítésére irányuló törekvések Európában. In: BAJORFI Ákos – BODZÁSI Balázs – MOLNÁR Márta (szerk.): *A Polgári Jogi Tudományos Diákkör évkönyve 2003–2004. és 2004–2005. tanév*. Budapest, Polgári Jogi Tudományos Diákkör Egyesülete, 2007. 281–284.

MENYHÁRD (2009)

MENYHÁRD Attila: Az emberi jogok magánjogi érvényesülése. In: KISFALUDI András (szerk.): *Liber amicorum: Studia L. Vékás dedicata*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2009. 225–248.

MERRILLS

John G MERRILLS.: Environmental Rights. In: Daniel BODANSKY – Jutta BRUNNÉE– Ellen HEY (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford, Oxford University Press, 2007. 663–681.

MÉSZÁROS

MÉSZÁROS Ernő: *Bevezetés a környezettanba*. Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó, 1994.

METZINGER

METZINGER Éva: Önkormányzati rendeletalkotás és környezetvédelem, figyelemmel a Bács-Kiskun megyei tapasztalatokra. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. Budapest, PPKÉ JÁK, 2001. 73–86.

MEYER-ABICH

Klaus M. MEYER-ABICH: A természettel kötendő béke feltételei. *Comitatus*, 2004/3.

MIKLÓS (2009)

MIKLÓS László: Környezet, jog, társadalom. In: BOBVOS Pál (szerk.): *Reformator iuris cooperandi. Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2009. 387–396.

MIKLÓS (2011)

MIKLÓS László (szerk.): *A környezetjog alapjai*. Szeged, SZTE ÁJK – JATE Press, 2011.

MIKLÓSI

MIKLÓSI Zoltán: A politikai felelősség. *Politikatudományi Szemle*, 2011/4. 30–42.

MOHI

MOHI Csaba: Egységes Európai Belső Piac – Egységes Európai Polgári Törvénykönyv. Távlati vízió, avagy a közeljövő kényszerítő realitása? *Jogtudományi Közlöny*, 2010/5. 228–238.

MOLNÁR (2013a)

MOLNÁR Ambrus: A nem vagyoni kártérítés bírói gyakorlatának továbbélési lehetőségei az új Polgári Törvénykönyv hatályba lépését követően. In: JUHÁSZ Zoltán (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei*. Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 15–22.

MOLNÁR (2013b)

MOLNÁR Ambrus: A sérelemdíj elméleti és gyakorlati kérdései. *Kúriai Döntések*, 2013/7. 744–748.

MOLNÁR O.

MOLNÁR Olga Borbála: Alkotmányi értékek az uniós és a magyar jogban. *Állam- és Jogtudomány*, 2007/3. 383–410.

MORENO MOLINA

Angel-Manuel MORENO MOLINA: Direct Effect and State Liability. In: Jan H. JANS – Richard MACRORY – Angel-Manuel MORENO MOLINA (eds.): *National Courts and EU Environmental Law*. Groningen, Europa Law Publishing, 2013. 75–108.

MOSER–PÁLMAI

MOSER Miklós – PÁLMAI György: *A környezetvédelem alapjai*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999.

MÜLLER

MÜLLER Adrien: Az Európai Alkotmány által létrehozott uniós jog- és intézményrendszer. *Európai Jog*, 2004/6. 3–7.

MÜLLER-GRAFF

Peter-Christian MÜLLER-GRAFF: Európai közösségi jog és magánjog. *Magyar Jog*, 1995/11. 687–691.

NAGY B.

NAGY Boldizsár: A „jövő nemzedékek jogai” koncepció háttere a magyar és nemzetközi jogban. In: JÁVOR Benedek (szerk.): *A jövő nemzedékek jogai*. Budapest, Védegylet, 2000. 49–59.

NAGY F. (1993)

NAGY Ferenc: Jóvátétel mint konfliktusfeloldó büntető igazságszolgáltatás egyik formája. *Kriminológiai Közlemények*, 1993/48.

NAGY F. (2007)

NAGY Ferenc: Az ellenség-büntetőjogról, a jogállami büntetőjog eróziójáról. *Magyar Jog*, 2007/2. 65–75.

NAGY F. (2008)

NAGY Ferenc: Gondolatok a jogi tárgyról. *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2008/1. 3–8.

NAGY–TOKAJI

NAGY Ferenc – TOKAJI GÉZA: *A magyar büntetőjog általános része*. Budapest, Korona Kiadó, 1998.

NAGY K.

NAGY Károly: *Nemzetközi jog*. Budapest, Püski, 1999. 514–575.

NAGY L.

NAGY László: A környezetvédelem jogi aspektusai. *Magyar Tudomány*, 1971/10.

NAGY M. (1999a)

NAGY Marianna: A közigazgatási jogi szankciórendszer és az új szabálysértési törvény. *Jogtudományi Közlöny*, 1999/10. 443–452.

NAGY M. (1999b)

NAGY Marianna: Az államigazgatási jogi szankció elméletétörténetéről. *Jogtudományi Közlöny*, 1999/12. 517–528.

NAGY N.

NAGY Nikoletta: A környezetvédelmi büntetőjog szabályozása hazánkban. *Cég és Jog*, 2003/12. 17–20.

NAGY Z.

NAGY Zoltán: Az adó és támogatáspolitikai szabályozás hatékonysága a környezetvédelem területén. *Pázmány Law Working Papers*, 2012/42., <http://plwp.jak.ppke.hu/images/files/2012/2012-09-Nagy.pdf>

NICKLISCH (1995)

Fritz NICKLISCH: Umweltschutz und Umweltprivatrecht. In: Fritz NICKLISCH: *Umweltrisiken und Umweltprivatrecht im deutschen und europäischen Recht*. Heidelberg, C. F. Müller, 1995. 9–85.

NICKLISCH (1995a)

Fritz NICKLISCH: *Umweltrisiken und Umweltprivatrecht im deutschen und europäischen Recht*. Heidelberg, C. F. Müller, 1995.

NIGRINY

NIGRINY Elemér: *Felelősség a dolgozó egészségi károsodásáért*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.

NOCHTA (2005)

NOCHTA Tibor: *A magánjogi felelősség útjai a társasági jogban*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2005.

NOCHTA (2010)

NOCHTA Tibor: A társasági törvényünk jogrendszerbeli környezetéről. In: *Acta conventus de iure civili tomus X*. Szeged, Lectum, 2010. 101–118.

NOCHTA (2013)

NOCHTA Tibor: A vezető tisztségviselők magánjogi felelősségének mércéjéről és irányairól az új Ptk. alapján. *Gazdaság és Jog*, 2013/6. 3–8.

NOCHTA–BÖLCSKEI

NOCHTA Tibor – BÖLCSKEI János (szerk.): *Emlékkönyv Lábady Tamás 60. születésnapjára - tanítványaitól*. Budapest, Szent István Társulat, 2004.

NOGUERA

Antonio Vercher NOGUERA: Some reflections on the Use of Criminal Law for the Protection of the Environment. *Environmental Liability*, no. 3 (2002), 107–118.

NÓTÁRY

NÓTÁRY Tamás (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70. születésnapjára*. Szeged, Lectum, 2010.

NOVÁK

NOVÁK István: Felelősség – jogi felelősség – eljárásjogi felelősség. In: GÁSPÁRDY László – PRUGBERGER Tamás – BÍRÓ György (szerk.): *Ünnepi tanulmányok*. Novotni Zoltán: a Kar fennállásának 10. évfordulója és az Ünnepelet 60. születésnapja alkalmából. Miskolc, Miskolci Egyetem, 1991. 240–252.

PÁNOVICS

PÁNOVICS Attila: Környezeti szelvényjogok három jogrendszer metszéspontjában. In: RAISZ Anikó (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 138–148.

PÁPAI-TARR

PÁPAI-TARR Ágnes: Merre tovább európai büntetőjog? *Debreceni Jogi Műhely*, 2007/4.

PASSMORE

John PASSMORE: *Man's responsibility for nature. Ecological Problems and Western Traditions*. London, Duckworth, 1974.

PÉCSI

PÉCSI Márton: A földrajzi környezet új szemléletű értelmezése és értékelése. *Földrajzi Közlemények*, 1979. 27/1–3. 17–27.

PEETERS

Marjan PEETERS: The regulators approach of the EU in view of liability for climate change. In: Michael FAURE – Marjan PEETERS (eds.): *Climate Change Liability*. Cheltenham, Edward Elgar, 2011. 90–133.

PESCHKA (1982)

PESCHKA Vilmos: A polgári jogi felelősség határai. *Jogtudományi Közöny*, 1982/6. 425–433.

PESCHKA (2001)

PESCHKA Vilmos: A kártérítési felelősség morális és etikai kiüresedése. In: BÁN Chrysta (szerk.): *Ius privatum, ius Commune Europae. Liber Amicorum. Studia Ferenc Mádl dedicata*. Budapest, ELTE ÁJK Nemzetközi Magánjogi Tanszék, 2001. 203–220.

PÉTER (2002a)

PÉTER Judit: Fenntartható fogyasztás. *Európai Jog*, 2002/3. 20–25.

PÉTER (2002b)

PÉTER Judit: Jogalkotási és jogalkalmazási problémák a környezetjog területéről. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *Ünnepi kötet Boytha Györgyné tiszteletére*. Budapest, PPKÉ JÁK, 2002. 74–84.

PETRIK (2002)

PETRIK Ferenc: *Kártérítési jog. Az élet, testi épség, egészség megsértésével szerződésen kívül okozott károk megtérítése*. Budapest, HVG–Orac, 2002.

PETRIK (2010)

PETRIK Ferenc: A közigazgatási jogviszony fogalma, elhatárolása más jogviszonyoktól. *Magyar Jog*, 2010/9. 522–533.

POCZKODI

POCZKODI Balázs: Az atomkárokra vonatkozó szabályozás összevetése a veszélyes üzemi felelősség általános szabályaival. *Themis*, 2011/12. 121–135.

POGÁCSÁS

POGÁCSÁS Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2014.

POMÁZI–SZABÓ

POMÁZI István – SZABÓ Elemér: A zöld növekedés mérése. *Statisztikai Szemle*, 2013/4. 366–391.

POPOVICS

POPOVICS Béla: A környezetvédelem és az államelmélet néhány kérdése. In: TRÓCSÁNYI László (szerk.): *Környezetvédelem és a jog*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 58–72.

PRUGBERGER

PRUGBERGER Tamás: Adalék a tágabb értelmű civilisztikai felelősség jogelméletéhez és joggyakorlatához. In: TATTAY Levente – POGÁCSÁS Anett – MOLNÁR Sarolta (szerk.): *Pro Vita et Scientia. Ünnepi kötet Jobbágyi Gábor 65. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 253–265.

PRUGBERGER–KENDERES

PRUGBERGER Tamás – KENDERES György: A munkaviszony keretében fennálló kártérítési felelősség új szabályainak egyes problémáiról. *Magyar Jog*, 2013/7. 393–402.

PUSZTAI (1994a)

PUSZTAI László: Gazdasági büntetőjog a változó társadalomban. In: PUSZTAI László (szerk.): *II. német-magyar büntetőjogi és kriminológiai kollokvium*. Budapest, KJK–OKRI, 1994. 141–142.

PUSZTAI (1994b)

PUSZTAI László (szerk.): *II. német-magyar büntetőjogi és kriminológiai kollokvium*. Budapest, KJK–OKRI, 1994.

RABÓCZKI–BERKES

RABÓCZKI Ede – BERKES György (szerk.): *Magyar büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára*. Budapest, HVG–Orac, 2012. 536/1.

RAFFAI

RAFFAI Katalin (szerk.): *Placet experiri: Ünnepi tanulmányok Bánrévy Gábor 75. születésnapjára*. Budapest, PPKE JÁK, 2004.

RAISZ (2011)

RAISZ Anikó: A környezetvédelem helye a nemzetközi jog rendszerében – avagy nemzetközi környezetjog bírói szemmel. *Miskolci Jogi Szemle*, 2011/1. 90–108.

RAISZ (2012)

RAISZ Anikó (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012.

REGWELL

Catherine REGWELL: *The Wrong Trousers: State Responsibility and International Environmental Law*. In: Malcolm EVANS – Panos KOUTRAKOS (eds.): *The International Responsibility of the European Union. European and International Perspectives*. Oxford – Portland, Hart, 2013. 257–275.

RODGERS

William H. RODGERS: *Handbook on Environmental Law*. Washington, St. Paul, West, 1977.

ROMÁN

ROMÁN Róbert: A környezet és a természet elleni bűncselekmények az új Büntető Törvénykönyvben. *Agrár- és Környezetjog*, 2013/14. 74–98.

RÓTH

RÓTH Erika (szerk.): *A jogi személyek jogsértő cselekedeteinek felelősségi kérdései*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001.

SAJÓ (1981)

SAJÓ András: A környezetvédelem jogi szabályozásának lehetőségei jogelméleti nézőpontból. In: TRÓCSÁNYI László (szerk.): *Környezetvédelem és a jog*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 9–58.

SAJÓ (2008)

SAJÓ András: *Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése*. <http://mta.hu/fileadmin/2008/11/16-mukodesi-zav.pdf>

SALJE–PETER

Peter SALJE – Jörg PETER: *Umwelthaftungsgesetz (UmweltHG). Kommentar*. München, C. H. Beck, 2005.

SALTER

John R. SALTER: *European Environmental Law*. London, Graham & Trotman, 1994.

SAMU

SAMU Mihály: *A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964.

SANDS

Philippe SANDS: *Principles of International Environmental Law*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

SÁNTHA (2001)

SÁNTHA Ferenc: A jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi szankciók, a büntetőjogi felelősség problémái. In: RÓTH Erika (szerk.): *A jogi személyek jogsértő cselekedeteinek felelősségi kérdései*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001. 41–48.

SÁNTHA (2005)

SÁNTHA Ferenc: A szervezetek büntethetőségének elméleti kérdései a magyar büntetőjogban: büntetőjogi felelősség vagy büntetőjogi szankcionálhatóság? In: LIGETI Katalin (szerk.): *Wiener A. Imre ünnepi kötet*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2005. 99–112.

SÁRKÖZY (1979)

SÁRKÖZY Tamás: A vállalati jog, mint jogágazat problémájához. *Jogtudományi Közöny*, 1979/12. 795–805.

SÁRKÖZY (2002)

SÁRKÖZY Tamás: Büntetőjogi intézkedések a jogi személyekkel szemben? *Magyar Jog*, 2002/8. 449–456.

SAUNDERS

Peter John Williams SAUNDERS: *The Estimation of Pollution Damage*. Manchester, Manchester University Press, 1976.

SCHANDA–BALOGH

SCHANDA Balázs – BALOGH Zsolt (szerk.): *Alkotmányjog – Alapjogok*. Budapest, PPKE JÁK, 2011.

SCOTT

Joanne SCOTT: The Precautionary Principle before the European Courts. In: Richard MACRORY (ed.): *Principles of European Environmental Law*. Groningen, European Law Publishing, 2004. 51–75.

SIPOS

SIPOS Katalin: Európai Unió: civil társadalom – nem-kormányzati szervezetek – konvent. *Állam- és Jogtudomány*, 2003/3–4. 267–289.

SHELTON

Dinah SHELTON: Equity. In: Daniel BODANSKY – Jutta BRUNNÉE– Ellen HEY (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford, Oxford University Press, 2007. 639–663.

SIPKA

SIPKA Péter: Az új Munka Törvénykönyve felelősségi rendszere, figyelemmel az új Polgári Törvénykönyvre. *Magyar Jog*, 2013/12. 735–740.

SISÁK

SISÁK Péter: A jogi személyek felelőssége a bírói gyakorlat tükrében. In: RÓTH Erika (szerk.): *A jogi személyek jogsértő cselekedeteinek felelősségi kérdései*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001. 29–40.

SITU–EMMONS

Yingyi SITU – David EMMONS: *Environmental Crime. The Criminal Justice System's Role in Protecting the Environment*. London, Sage, 2000.

SOBOR

SOBOR Dávid: A vezetői felelősség preventív és reparatív funkcióinak érvényesülése a magyar és a francia társasági jogban. *Magyar Jog*, 2014/6. 350–359.

SÓLYOM (1977)

SÓLYOM László: *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977.

SÓLYOM (1978)

SÓLYOM László: Biztosítás és egyéb technikák a környezeti károk fedezésére. *Állam- és Jogtudomány*, 1978/3. 306–338.

SÓLYOM (1980)

SÓLYOM László: *Környezetvédelem és polgári jog*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.

SÓLYOM (1981)

SÓLYOM László: A polgári bíróságok környezetvédelmi ítélkezése és a polgári jog új lehetőségei a környezetvédelemben. In: TRÓCSÁNYI László (szerk.): *Környezetvédelem és a jog*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 148–180.

SÓLYOM (1987)

SÓLYOM László: A környezeti kockázatok elosztásának néhány előkérdése. *Jogtudományi Közlöny*, 1987/5. 221–226.

SÓLYOM (2000)

SÓLYOM László: A jövő nemzedékek jogai és ezek képviselője a jelenben. In: JÁVOR Benedek (szerk.): *A jövő nemzedékek jogai*. Budapest, Védegylet, 2000. 35–43.

SONNENVEND

SONNENVEND Pál: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye mint Európa emberi jogi alkotmánya. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNENVEND Pál (szerk.): *Viva vox iuris civilis. Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 326–341.

SOPOVNÉ BACHMANN

SOPOVNÉ BACHMANN Katalin: A környezetvédelmi igények büntetőjogi és polgári jogi érvényesítésének egyes kérdései bírói szemmel. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszzerű kérdései*. Budapest, PPKE JÁK, 2001. 110–138.

SPRÉM

SPRÉM István: A környezetvédelmi jogalkotás történeti fejlődése és eredményei Magyarországon. In: TRÓCSÁNYI László (szerk.): *Környezetvédelem és a jog*. Akadémiai Kiadó, 1981. 239–265.

SPRINGER

Allen L. SPRINGER: Towards a meaningful concept of pollution in international law. *International and Comparative Law. Law Quarterly*, no. 26. (1977), 531.

STERN

Nicholas STERN: Stern Review on the Economics on Climate Change 2006. http://mudancasclimaticas.cptec.inpe.br/~rmclima/pdfs/destaques/sternreview_report_complete.pdf. Összefoglalója magyarul: http://www.nefmi.gov.hu/letolt/felsoo/stern_jelentes_2006_081030.pdf

SUGG–KREUTER

Ike C. SUGG – Urs P. KREUTER: Elephants and Whales as Resources from the Noosphere. In: Milton M. R. FREEMAN – Urs P. KREUTER (eds): *Elephants and Whales: Resources for Whom?* New York, Gordon and Breach, 1994. 17–37.

SZABÓ D.

SZABÓ Dániel: A Ptk. 339. § (1) bekezdésének látszólagos módosítása a kontinentális jogfejlődés tükrében. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2007/6. 25–27.

SZABÓ I. (1974)

SZABÓ Imre: A környezetvédelem a népi demokratikus országokban. *Jogtudományi Közöny*, 1974/10. 537–541.

SZABÓ I. (1977)

SZABÓ Imre: *Jogelmélet*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.

SZABÓ M. (2004)

SZABÓ Marcel: A felelősség egyes aktuális nemzetközi és európai jogi kérdései. In: RAFFAI Katalin (szerk.): *Placet experiri: Ünnepi tanulmányok Bánrévy Gábor 75. születésnapjára*. Budapest, PPKE JÁK, 2004. 276–280.

SZABÓ M. (2010)

SZABÓ Marcel: Az Európai Unió nemzetközi jogi felelőssége. *Európai Jog*, 2010/6. 12–21.

SZABÓ M. (2012a)

SZABÓ Marcel: A fenntartható fejlődés: nemzetközi jogi elmélet és szerződéses gyakorlat. In: RAISZ Anikó (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 161–174.

SZABÓ M. (2012b)

SZABÓ Marcel: Az európai jog és a nemzetközi jogrend – hierarchia és összefonódás. *Állam- és Jogtudomány*, 2012/2–3. 191–211.

SZABÓ M. (2013a)

SZABÓ Marcel: A környezeti biztosítás, a környezeti kár megelőzésének szolgáltatásban. In: JUHÁSZ Zoltán (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei*. Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 108–114.

SZABÓ M. (2013b)

SZABÓ Marcel: Az Európai Unió Bíróságának hatása a nemzetközi jog fejlődésére. *Európai Jog*, 2013/4. 1–8.

SZABÓ (2006)

SZABÓ Miklós: *Bevezetés a jog- és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor, 2006.

SZABÓ (2012)

SZABÓ Miklós: *Jogi alapfogalmak*. Miskolc, Bíbor, 2012.

SZABÓ–PÉTERI

SZABÓ Imre – PÉTERI Zoltán (szerk.): *Comparative law: selected essays for the 10th International Congress of Comparative Law*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.

SZALAY

SZALAY Ákos: A deliktuális felelősség preventív hatása és a bizonyítási teher megfordítása – egyszerű joggazdaságtani elemzés. *Állam- és Jogtudomány*, 2013/1–2. 147–168.

SZALAYNÉ

SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: Az alapjogok három jogrendszer metszéspontjában. *Állam- és Jogtudomány*, 2009/3. 365–398.

SZALMA (1998)

SZALMA József: Okozatosság és polgári jogi deliktuális felelősség. *Jogtudományi Közöny*, 1998/6. 177–188.

SZALMA (2000)

SZALMA József: *Okozatosság és polgári jogi felelősség az európai és a magyar jogban*. Miskolc, Novotni Alapítvány, 2000.

SZALÓKI

SZALÓKI Kitti: A környezetjog – környezeti büntetőjog jogtörténeti állomásai. *Agrár- és Környezetjog*, 2008/6. 49–61.

SZEGEDI

SZEGEDI László: A társadalmi, érdekvédelmi szervezetek keresetindítási joga környezetvédelmi ügyekben – Eljárásjogi szabályozás európai nyomás alatt? *Themis*, 2011/12. 136–153.

SZÉKELY–VÉKÁS

SZÉKELY László – VÉKÁS Lajos: Második könyv Harmadik rész: Személyiségi jogok. In: VÉKÁS Lajos: *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, CompLex, 2013. 55–74.

SZEMESI

SZEMESI Sándor: Környezetvédelmi kérdések az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában. In: RAISZ Anikó (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 175–184.

SZIGETI E.

SZIGETI Edit: Igényérvényesítés a betéti társasággal és annak beltagjával szemben a mögöttes felelősség alapján, különös tekintettel a betéti társaság felszámolásának esetére. *Ars Boni*, 2014., <http://arsboni.hu/igenyervernyesites-a-beteti-tarsasaggal-es-annak-beltagjaval-szemben-a-mogottes-felelosseg-alapjan-kulonos-tekintettel-a-beteti-tarsasag-felszamolasanak-esetere.html>

SZIGETI P.

SZIGETI Péter: *Jogtani és államtani alapvonalak*. Budapest, Rejtjel, 2002.

SZILÁGYI (1980)

SZILÁGYI Péter: A jogi felelősség alapja – avagy mire jó a felelősségelmélet? In: ASZTALOS László – GÖNCZÖL Katalin (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 57–109.

SZILÁGYI (1986)

SZILÁGYI Péter: A jogi felelősségi rendszer sajátosságai és alapkategóriái. *Jogtudományi Közöny*, 1986/12. 597–604.

SZILÁGYI (2006)

SZILÁGYI Péter: *Jogi alaptan*. Osiris, Budapest, 2006.

SZILÁGYI (2007)

SZILÁGYI Szilvia: A szennyező fizet elve a környezet védelmében. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/3. 215–224.

SZILÁGYI (2011)

SZILÁGYI Péter: *Jogi alaptan*. ELTE Eötvös, Budapest, 2011.

SZLÁVIK (2000)

SZLÁVIK János: *Környezetgazdaságtan, környezetmenedzsment*. Budapest, Műegyetemi Kiadó, 2000.

SZLÁVIK (2008)

SZLÁVIK János (szerk.): *Környezetgazdaságtan*. Budapest, Typotex, 2008.

SZOBOSZLAI-KISS–DELI

SZOBOSZLAI-KISS Katalin – DELI Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70. éves Bihari Mihály tiszteletére*. Győr, Universitas Győr, 2013.

SZTANCS (2013a)

SZTANCS Edit: A szennyező fizet elvének megjelenése a magyar polgári jogban, különös tekintettel a veszélyes üzemi felelősség kérdéseire. *Debreceni Jogi Műhely*, 2013/3. 89–106.

SZTANCS (2013b)

SZTANCS Edit: Az Európai Unió környezetvédelmi jogának alapelemei, különös tekintettel az uniós zajvédelmi szabályozásra. *Debreceni Jogi Műhely*, 2013/2. 52–60.

TAMÁS (1977)

TAMÁS András: Jogi felelősség a környezetért. *Jogtudományi Közöny*, 1977/4. 199–205.

TAMÁS (1978)

TAMÁS András: A környezetvédelmi büntetőjog szabályozásának egyes kérdései. *Jogtudományi Közöny*, 1978/6. 336.

TAMÁS (1981)

TAMÁS András (szerk.): *A környezetvédelem jogi kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981.

TARKÓ

TARKÓ Izabel Ágnes: Helytállás és felelősség a fizetésképtelen gazdasági társaságok tartozásaiért a magyar társasági jogban. *Debreceni Jogi Műhely*, 2013/2. 70–94.

TATTAY

TATTAY Levente: Az európai kártérítési jog alapelvei. *Gazdaság és Jog*, 2011/1. 24–27.

TATTAY–POGÁCSÁS–MOLNÁR

TATTAY Levente – POGÁCSÁS Anett – MOLNÁR Sarolta (szerk.): *Pro Vita et Scientia. Ünnepi kötet Jobbágyi Gábor 65. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012.

TAUPITZ

Jochen TAUPITZ: Umweltschutz durch zivilrechtliche Haftung. In: Fritz NICKLISCH (hrsg.): *Umweltrisiken und Umweltprivatrecht im deutschen und europäischen Recht*. Heidelberg, C. F. Müller, 1995. 21–46.

TEUBNER–FARMER–MURPHY

Günther TEUBNER – Lindsay FARMER – Declan MURPHY (eds.): *Environmental Law and Ecological Responsibility. The Concept and Practice of Ecological Self-Organisation*. Chichester, John Wiley and Son, 1994.

THORNTON–BECKWITH

Justine THORNTON – Silas BECKWITH: *Environmental Law*. London, Sweet & Maxwell, 2004.

TILKI (2004a)

TILKI Katalin: A környezetkárosítás és a természetkárosítás jogalkalmazói gyakorlata. *Ügyészek Lapja*, 2004/1. 67–70.

TILKI (2004b)

TILKI Katalin: A környezetvédelem és büntetőjogi megjelenése. *Ügyészek Lapja*, 2004/3. 45–57.

TILKI (2005)

TILKI Katalin: Környezetvédelem a büntetőjogban és a szabálysértési jogban. *Belügyi Szemle*, 2005/5. 90–101.

TILKI (2007)

TILKI Katalin: Tények a globális klímaváltozásról és a környezetvédelmi szabálysértési jogról. *Ügyészek Lapja*, 2007/3. 59–66.

TILKI (2009)

TILKI Katalin: A Vám- és Pénzügyőrség szerepe a környezetvédelemben. *Ügyészek Lapja*, 2009/2. 81–85.

TILKI (2010)

TILKI Katalin: A helyi önkormányzatok szerepe a környezetvédelemben. *Ügyészek Lapja*, 2010/1. 67–71.

TÖRÖK

TÖRÖK Tamás: A módosult felelősségátviteli szabályok a társasági jogunkban. *Gazdaság és Jog*, 2012/6. 3–10.

TRÓCSÁNYI

TRÓCSÁNYI László: Környezetvédelem – munkavédelem. In: TRÓCSÁNYI László (szerk.): *Környezetvédelem és a jog*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 219–239.

UBRIZSY

Remo Savoia UBRIZSY: A környezetvédelmi acquis - az Accession acquis belül. *Európai Jog*, 2002/3. 10–13.

UDVARHELYI

UDVARHELYI Bence: Büntető anyagi jogi jogharmonizáció az Európai Unióban. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXI*. 295–315.

URÁK

URÁK István: *Bevezetés a környezettudományba*. Kolozsvár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Természettudományi és Művészeti Kar, 2007., <http://kt.sapientia.ro/data/dokumentumok/segedanyag-bevezetes-a-kornyeztudomanyba.pdf>

VAJDA

VAJDA Péter: A környezeti károkért való felelősség. In: BAJORFI Ákos – BODZÁSI Balázs – MOLNÁR Márta (szerk.): *A Polgári Jogi Tudományos Diákkör évkönyve 2003–2004. és 2004–2005. tanév*. Budapest, Polgári Jogi Tudományos Diákkör Egyesülete, 2007. 143–163.

VALKI

VALKI László: Szankció a nemzetközi jogban. In: ASZTALOS László – GÖNCZÖL Katalin (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 377–401.

VARGA V.

VARGA Vivien Éda: Kit terhelhet felelősség az ingatlan szomszédjogi szabályokat sértő beépítése miatt? *Magyar Jog*, 2010/2. 109–115.

VARGA Zs.

VARGA Zs. András: *Ombudsman, ügyész, magánjogi felelősség. Alternatív közigazgatási kontroll Magyarországon*. Budapest, Pázmány Press, 2012.

VÁRHEGYI

VÁRHEGYI Éva: A környezeti büntetőjog bírósági gyakorlata, különös tekintettel a természetkárosítás büntette elemzésének tapasztalatai alapján. „A bírósági szervezetrendszer jogalkalmazásának javítása az ítélkezési tevékenység hatékonyságának fokozása érdekében” című OBH projekt 2013., http://www.birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/eus_projekt_dokumentumok/itelkezesi_gyakorlat_tanulmany.pdf

VÁRNAY–PAPP

VÁRNAY ERNŐ – PAPP Mónika: *Az Európai Unió joga*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2005.

VÉKÁS (2001)

VÉKÁS Lajos: *Az új polgári törvénykönyv elméleti előkérdései*. Budapest, HVG–Orac, 2001. 136.

VÉKÁS (2002)

VÉKÁS Lajos: Előreláthatósági klauzula szerződésszegésből eredő kártérítési igényeknél. *Magyar Jog*, 2002/9. 513–526.

VÉKÁS (2005)

VÉKÁS Lajos: Sérelemdíj – fájdalomdíj: Gondolatok az új Ptk. reformjavaslatáról a német jog újabb fejleményei tükrében. *Magyar Jog*, 2005/4. 193–207.

VÉKÁS (2013a)

VÉKÁS Lajos: Első Könyv: Bevezető rendelkezések In: VÉKÁS Lajos: *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, CompLex, 2013. 27–34.

VÉKÁS (2013b)

VÉKÁS Lajos: Sérelemdíj az új Polgári Törvénykönyvben. In: JUHÁSZ Zoltán (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei*. Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 10–15.

VÉKÁS (2013c)

VÉKÁS Lajos: *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, CompLex, 2013.

VERES

VERES Zoltán: Környezetvédelmi szempontok a tulajdonjog korlátozásához. *IAS*, 2009/3. 257–284.

VEZEKÉNYI

VEZEKÉNYI Ursula: A felelősség áttörés jogintézményével kapcsolatos kérdőjelek. *Kúriai Döntések*, 2013/8. 849–856.

VÍGH (1980)

VÍGH József: A determinizmus elvének érvényesítése a büntető felelősségre vonásban. In: ASZTALOS László – GÖNCZÖL Katalin (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 109–151.

VÍGH (1989)

VÍGH József: Felelősség és társadalom. In: VÍGH József – POLT Péter (szerk.): *Felelősség és társadalom*. Budapest, Magyar Kriminológiai Társaság, 1989. 28–29.

VÍGH (1998)

VÍGH József: A kárhelyreállító (restorativ) igazságszolgáltatás. *Magyar Jog*, 1998/6.

VÍGH (2003)

VÍGH József: A kárhelyreállító igazságszolgáltatás eszközei a hazai büntető igazságszolgáltatás rendszerében. *Jogelméleti Szemle*, 2003/2.

VÍGH–POLT

VÍGH József – POLT Péter (szerk.): *Felelősség és társadalom*. Budapest, Magyar Kriminológiai Társaság, 1989.

VINCZE (2004)

VINCZE Attila: Az Alkotmány rendelkezéseinek érvényre juttatása a polgári jogviszonyokban? *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2004/3. 3–13.

VINCZE (2009)

VINCZE Attila: A közösségi jog megsértése miatti állami kárfelelősség újabb apró betűi. *Jogtudományi Közlöny*, 2009/2. 497–504.

VINCZE J.

VINCZE János: A társadalmi környezetszennyezés elmélete In: Fodor István (szerk.): *Környezetgazdálkodás a kutatásban és oktatásban*. [Környezetvédelmi tanulmányok sorozat 10.], Pécs, MTA–RKK, 1990. 77–80.

VISEGRÁDY (2002)

VISEGRÁDY Antal: *Jog- és állambölcselet*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2002.

VÓKÓ

VÓKÓ György: A büntetési teóriák racionalitása. *Büntetőjogi Szemle*, 2012/1. 36–50.

VON BAR

Christian VON BAR: *The Common European Law of Torts*. Vol. 2. Oxford, Clarendon Press, 2000.

VON BAR

CHRISTIAN VON BAR (hrsg.): *Internationales Umwelthaftungsrecht I*. Köln, Carl Heymanns Verlag, 1995.

VON JHERING

Rudolph VON JHERING: *Das Zweck im Recht*, Leipzig. Freilag Breitkopf & Hartel, 1904.

WEISCHEDEL

Wilhelm WEISCHEDEL: *Das Wesen der Verantwortung*. Freiburg, Albert-Ludwigs-Universität, 1932. 11.

WELLER

WELLER Mónika: Az alapjogok védelmének kialakulása és fejlődése az európai közösségekben. *Allam- és Jogtudomány*, 1994/3–4. 349–366.

WELLMANN

WELLMANN György (szerk.): *Kötelmi jog: harmadik, negyedik, ötödik és hatodik rész. Az új Ptk. magyarázata VI/VI*. Budapest, HVG–Orac, 2013.

WENERLÁS

Páll WENERLÁS: *The Enforcement of EC Environmental Law*. Oxford, Oxford University Press, 2007.

WIENER

WIENER A. Imre: A gazdasági vezetőknek a beosztottak bűncselekményéhez kapcsolódó büntetőjogi felelőssége. *Magyar Jog*, 2003/12. 705–710.

J. WIENER

Jonathan B. WIENER: Precaution. In: Daniel BODANSKY – Jutta BRUNNÉE–Ellen HEY (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford, Oxford University Press, 2007. 597–613.

WIJNSTEKERS

Willem WIJNSTEKERS: Protection of Endangered Species of Fauna and Flora. In: Françoise COMTE – Ludwig KRÄMER (eds.): *Environmental Crime in Europe. Rules of Sanctions*. Groningen, Europa Law Publishing, 2004. 17–27.

WILDE (2001)

Mark WILDE: The EC Commission's White Paper on Environmental Liability: Issues and Implications. *Journal of Environmental Law*, vol. 13., no. 1. (2001), 22–37.

WILDE (2013)

Mark WILDE: *Civil Liability for Environmental Damage. Comparative Analysis of Law and Policy in Europe and the US*. Alphen aan den Rijn, Kluwer, 2013.

WINTER (2004)

Gerd WINTER: The Legal Nature of Environmental Principles in International, EC and German Law. In: Richard MACRORY (ed.): *Principles of European Environmental Law*. Groningen, European Law Publishing, 2004. 11–31.

WINTER (1996)

Gerd WINTER (ed.): *European Environmental Law*. Aldershot, Dartmouth Publishing, 1996.

WINTER (2006)

Gerd WINTER (ed.): *Multilevel Governance of Global Environmental Change. Perspectives from Science, Sociology and the Law*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

WINTER (2013)

Gerd WINTER: National Administrative Procedural Law Under EU Requirements. With a Focus on Public Participation. In: Jan H. JANS – Richard MACRORY – Angel-Manuel MORENO MOLINA (eds.): *National Courts and EU Environmental Law*. Groningen, Europa Law Publishing, 2013. 11–36.

WISCHOTT–ORTMANN

Karl-Martin WISCHOTT – Karl ORTMANN: Environmental damage claims: The insurer's perspective on adjusting large ELD losses című előadása és prezentációja a 3. ELD Stakeholder Workshopon (2014. november 26.), http://ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/workshop/3rd/Case_presentation_Environmental_damage_claims.pdf

WOODLIFFE

John WOODLIFFE: Environmental Damage and Environmental Impact Assessment. In: Michael BOWMAN – Alan BOYLE (eds.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford, Oxford University Press, 2002. 133–148.

ZIMMERMANN–HANSMEYER–HENRICHSMEYER

Klaus W. ZIMMERMANN – Karl-Heinrich HANSMEYER – Wilhelm HENRICHSMEYER: *Umwelt und Umweltpolitik in Europa: Zwischen Vielfalt und Uniformität*. Bonn, Europa Union Verlag, 1995.

ZOLTÁN

ZOLTÁN Ödön: *Kártérítési felelősség a környezet védelmében*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.

ZOVÁNYI (2012a)

ZOVÁNYI Nikolett: A büntetőjogi és polgári jogi felelősség jogkövetkezményeinek összevetése. *Debreceni Jogi Műhely*, 2012/4. 47–60.

ZOVÁNYI (2012b)

ZOVÁNYI Nikolett: A felelősség intézményének alakulása a kezdetektől a XX. század végéig. *Debreceni Jogi Műhely*, 2012/3. 69–85.

MUTATÓK

Jogszabályok, jogi normák, egyéb dokumentumok

- Magyarország Alaptörvénye (Alaptörvény)
- 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya (Alkotmány)
- 1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről (rég. Ptk.)
- 1976. évi II. törvény az emberi környezet védelméről (rég. Kvt.)
- 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről (rég. Btk.)
- 1992. évi XXII. törvény a munka törvénykönyvéről (rég. Mt.)
- 1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről
- 1994. évi I. törvény a Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai közötti társulás létesítéséről szóló, Brüsszelben, 1991. december 16-án aláírt Európai Megállapodás kihirdetéséről.
- 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól (Kvt.)
- 1995. évi LVII. törvény a vízgazdálkodásról
- 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről
- 1996. évi LV. törvény a vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról
- 1996. évi CXVI. törvény az atomenergiáról
- 1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről
- 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról
- 1998. évi XXVIII. törvény az állatok védelméről és kíméletéről
- 2000. évi XXV. törvény a kémiai biztonságról
- 2000. évi XLIII. törvény hulladékgazdálkodásról
- 2001. évi CIV. törvény a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről
- 2004. évi CXL. törvény a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól (Ket.)
- 2007. évi IV. törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményben Részes Felek Konferenciájának 1997. évi harmadik ülészakán elfogadott Kiotói Jegyzőkönyv kihirdetéséről
- 2007. évi XXIX. törvény az egyes környezetvédelmi tárgyú törvények környezeti felelősséggel összefüggő módosításáról

2009. évi XXXVII. törvény az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról
2009. évi CXX. törvény a Polgári Törvénykönyvről (hatályba nem lépett Ptk.)
2011. évi CXI. törvény az alapvető jogok biztosáról
2011. évi CXXVIII. törvény a katasztrófavédelemről
2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről (Mt.)
2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről (Szabs. tv.)
2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (Btk.)
2012. évi CLXXXV. törvény a hulladékról
2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (Ptk.)
2013. évi CII. törvény a halgazdálkodásról és a hal védelméről
1973. évi 3. törvényerejű rendelet az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló, az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXVI. ülészakán 1971. november 29-én elfogadott egyezmény kihirdetéséről
- 3/1976. (VI. 19.) OT-PM sz. együttes rendelet a Központi Környezetvédelmi Alap felhasználásáról.
- 1003/1979. (II. 6.) MT. sz. határozat az emberi környezet védelmével kapcsolatos tevékenységek irányításáról.
- 83/1997. (IX. 26.) OGY határozat a Nemzeti Környezetvédelmi Programról
- 13/2001. (V. 9.) KöM rendelet a védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről
- 1003/2003. (I. 25.) Korm. határozat az új Polgári Törvénykönyv koncepciójának elfogadásáról
- 219/2004. (VII. 21.) Korm. rendeleté a felszín alatti vizek védelméről
- 220/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet a felszíni vizek minősége védelmének szabályairól
- 311/2005. (XII. 25.) Korm. rendelet a nyilvánosság környezeti információkhoz való hozzáféréseinek rendjéről
- 20/2006. (IV. 5.) KvVM rendelet a hulladéklerakással, valamint a hulladéklerakóval kapcsolatos egyes szabályokról és feltételekről
- 90/2007. (IV. 26.) Korm. rendelet a környezetkárosodás megelőzésének és elhárításának rendjéről
- 91/2007. (IV. 26.) Korm. rendelet a természetben okozott károsodás mértékének megállapításáról, valamint a kármentesítés szabályairól
- 96/2009. (XII. 9.) OGY határozat a 2009-2014 közötti időszakra szóló Nemzeti Környezetvédelmi Programról.
- 18/2013. (III. 28.) OGY határozat a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiáról
- GK 25. állásfoglalás

- Magyarország Alaptörvényéről szóló T/2627. számú törvényjavaslat indokolása.
- Indoklás a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvényhez
- Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény előzménye, a T/7971 számú törvényjavaslat indoklása
- A Büntető Törvénykönyvről szóló T/6958. számú törvényjavaslat indokolása
- A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló T/5059. számú törvényjavaslat indokolása
- A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény indoklása
- Nemzeti Környezetvédelmi Program (NKP)
- Nemzeti Biodiverzitás Stratégia,
- Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia
- Nemzeti Fenntartható Fejlődés Stratégia
- Az Európai Unió Alapjogi Chartája. HL C 326., 2012.10.26., 391-407. (Alapjogi Charta)
- Szerződés európai alkotmány létrehozásáról HL C 310, 2004. 12. 16.
- Európai Megállapodás. HL L 347, 1993. 12.31, p. 269–270.
- Az Európai Unió működéséről szóló szerződés. Egységes szerkezetbe foglalt változata (2012) HL C 326., 2012.10.26., 47-390. (EUMSZ.)
- Az Európai Unióról szóló szerződés. Egységes szerkezetbe foglalt változata (2012) HL C 326., 2012.10.26., 13-390. (EUSz.)
- Európai Közösséget létrehozó Római szerződés (EK szerződés)
- Maastrichti szerződés
- Amszterdami szerződés
- Európai Unióról szóló Maastrichti szerződés (EU szerződés)
- 67/548/EGK irányelv a veszélyes anyagok osztályozására, csomagolására és címkézésére vonatkozó törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről HL 196., 1967.8.16., 1—98., magyar különkiadás fejezet 13 kötet 001 o. 27 – 31.
- 75/442/EGK irányelve a hulladékokról HL L 194., 1975.7.25., 39—41. o., magyar különkiadás fejezet 15 kötet
- 79/409/EGK irányelv a vadon élő madarak védelméről HL L 103., 1979.4.25., 1—18., magyar különkiadás fejezet 15 kötet 001 o. 98 – 117. (madárvédelmi irányelv)
- 85/374/EGT tanácsi irányelv a hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről
- 90/313/EGK irányelv a környezeti információkhoz való hozzáférés szabadságáról
- 1210/90/EGK rendelete az Európai Környezetvédelmi Ügynökség és az európai környezeti információs és megfigyelőhálózat létrehozásáról
- 91/676/EGK irányelv a vizek mezőgazdasági eredetű nitrátszennyezésével szembeni védelméről

- 43/92/EGK irányelv a természetes élőhelyek, valamint a vadon élő állatok és növények védelméről HL L 206., 1992.7.22., 7–50., magyar kiadás fejezet 15 kötet 002 o. 102 – 145. (EU élőhelyvédelmi irányelv)
- 96/59/EK irányelv a poliklórozott bifenilek és a poliklórozott terfenilek (PCB/PCT) ártalmatlanításáról szóló
- 338/97/EK rendelet a vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által biztosított védelemről HL L 61., 1997.3.3., 1–69., magyar kiadás fejezet 15 kötet 003 o. 136 – 150.
- 2001/331/EK ajánlás a tagállamokban végzett környezetvédelmi ellenőrzések minimumkövetelményeinek megállapításáról HL L 118., 2001.4.27. , 41–46.
- 2003/4/EK irányelv a környezeti információkhoz való nyilvános hozzáférésről
- 2003/80/IB kerethatározata a környezet büntetőjog általi védelméről HL L 29, 5.2.2003, p. 55–58.
- 2004/35/EK az Európai Parlament és a Tanács irányelve (2004. április 21.) a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről HL L 143, 30. 4. 2004, magyar kiadás 15/8. 357-375. Egységes szerkezetbe foglalt változat (2013) (ELD)
- 2005/35/EK irányelv a hajók által okozott szennyezésről és a jogsértésekre alkalmazandó szankciók bevezetéséről [2005] HL L 255., 2005.9.30. 11-21.
- 2006/21/EK sz. az Európai Parlament és a Tanács az ásványianyag-kitermelő iparban keletkező hulladék kezeléséről és a 2004/35/EK irányelv módosításáról szóló irányelve [2006] HL L 102, 2006. 4. 11. 15–34.
- 1907/2006/EK sz. az Európai Parlament és a Tanács rendelete a vegyi anyagok regisztrálásáról, értékeléséről, engedélyezéséről és korlátozásáról (REACH) [2006] HL L 136., 2007.5.29.
- 2008/99/EK irányelv a környezet büntetőjog általi védelméről
- 2009/31/EK sz. az Európai Parlament és a Tanács a szén-dioxid geológiai tárolásáról, valamint a 85/337/EGK tanácsi irányelv, a 2000/60/EK, a 2001/80/EK, a 2004/35/EK, a 2006/12/EK és a 2008/1/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv, valamint az 1013/2006/EK rendelet módosításáról szóló irányelve [2009] HL L 140, 2009. 6. 5. 114–135.
- 443/2009/EK rendelet a könnyű haszongépjárművek szén-dioxid-kibocsátásának csökkentésére irányuló közösségi integrált megközelítés keretében az új személygépkocsikra vonatkozó kibocsátási követelmények meghatározásáról
- 1005/2009/EK rendelet az ózonréteget lebontó anyagokról
- 1225/2009/EK rendelet az Európai Közösségben tagsággal nem rendelkező országokból érkező dömpingelt behozattal szembeni védelemről
- 2011/92/EU irányelv az egyes köz- és magánprojektek környezetre gyakorolt hatásainak vizsgálatáról
- 2013/30/EU sz. az Európai Parlament és a Tanács a tengeri olaj- és gázipari tevékenységek biztonságáról és a 2004/35/EK irányelv módosításáról szóló irányelve [2013] HL L 178, 2013. 6.28. 66–106.

- Communication from the Commission to the Council and Parliament and the Economic and Social Committee: Green Paper on Remedying Environmental Damage, COM (93) 47 final, Brussels, 14 May 1993.
- Commission of the European Communities: White Paper on Environmental Liability, COM (2000) 66 final, Brussels, 9.2.2000.
- A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak a növekedési és munkahely-teremtési partnerség megvalósítása: Európa, mint kiválósági központ a vállalatok társadalmi felelőssége terén. Európai Bizottság COM (2001)
- Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the Protection of the Environment through Criminal Law, 2007/0022 (COD)
- A Bizottság Közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai gazdasági és Szociális bizottságnak és a Régiók Bizottságának a tagállamokban végzett környezetvédelmi ellenőrzések minimumkövetelményeinek megállapításáról szóló 2001/331/EK ajánlás felülvizsgálatáról [SEC(2007) 1493] Brüsszel, 14.11.2007. COM(2007) 707 végleges
- Az Európai Parlament 2008. november 20-i állásfoglalása a tagállamokban végzett környezetvédelmi ellenőrzések minimumkövetelményeinek megállapításáról szóló 2001/331/EK ajánlás felülvizsgálatáról HL C 16E., 2010.1.22., 67—68.
- Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2010) 581 final, Brussels, 12 October 2010.
- OECD Környezetpolitikai Teljesítményértékelések. Magyarország 2008.
- ELD Member State reports on the experience gained in the application of the Directive – Hungary
- EU Fenntartható Fejlődési Stratégia
- Principles of European Tort Law – az European Group on Tort Law által kidolgozott dokumentum
- Principles of European Contract Law – a Commission on European Contract Law által kidolgozott dokumentum
- A Tanács 1997. február 24-i együttes fellépése az emberkereskedelem és a gyermekek szexuális kizsákmányolása elleni küzdelemről
- A Tanács 1998. december 21-i együttes fellépése a bűnszervezetben való részvétel bűncselekménnyé nyilvánításáról
- A Tanács 1998. december 22-i együttes fellépése a magánszektorban tapasztalható korrupcióról
- Tanács 2000. május 29-i kerethatározata az Euro bevezetésével kapcsolatos hamisítások elleni fokozott védelemről, büntetések és más szankciók alkalmazásával
- Az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek védelméről szóló egyezmény második kiegészítő jegyzőkönyve
- Európai Bizottság: Zöld Könyv a természeti és ember okozta katasztrófák biztosításáról. COM(2013) 213 final, Strasbourg, 16.4.2013.

European Commission: Study on ELD Effectiveness: Scope and Exceptions. Technical Report 2014 – 2087. Final Report 19 Februar 2014.

Environmental Protection Act 1990

Gesetz über die Umwelthaftung (Umwelthaftungsgesetz) Vom 10. Dezember 1990 (BGBl 1990 I, S. 2634)

Comprehensive Environmental Response, Compensation and Liability Act (CERCLA) U.S.C. §9601-9675 (1980)

Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB)

Forstgesetz (ForstG)

Wasserrechtsgesetz (WRG)

Burgerlijk Wetboek (BW)

Mineralrohstoffgesetz (MinroG)

Atomhaftungsgesetz (AtomHG)

Emberi Jogok Európai Egyezménye, 1950. Róma

Az atommeghajtású hajók üzemeltetőinek felelősségéről szóló egyezmény, 1962. Brüsszel

A szárazföldön kifejtett nukleáris tevékenység miatti kárfelelősségről szóló egyezmény, 1963. Bécs

Az atomkárokért való polgári jogi felelősségről szóló egyezmény, 1963. Bécs

Az olajszennyezéssel okozott károkért való polgári jogi felelősségről szóló egyezmény, 1969. Brüsszel

Az olajszennyezésekkel okozott károk megtérítésére felállított nemzetközi alap létrehozásáról szóló egyezmény, 1971. Brüsszel

A hasadó anyagok tengeren való szállításából származó károk miatti felelősségről szóló egyezmény, 1971. Brüsszel

Az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló egyezmény, 1971.

Nyilatkozat az emberi környezetről, 1972. Stockholm

Guiding Principles Concerning International Economic Aspects of Environmental Policies. OECD Doc. 1972.

Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora – Egyezmény a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről 1973. Washington

Nordic Environmental Protection Convention, 1974. Stockholm

Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques, Environmental Modification Convention (ENMOD), 1977. Genf

Convention on Long-range Transboundary Air Pollution, 1979. Genf

United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS), 1982. Montego Bay

ENSZ Közös jövőnk jelentés 1987.

- The Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer – Montreáli jegyzőkönyv az ózonréteget károsító anyagokról, 1987.
- A veszélyes hulladékok határokon túlra történő szállításának és ártalmatlanításának ellenőrzéséről szóló egyezmény, 1989. Bazel
- Az országhatárokon áterjedő környezeti hatások vizsgálatáról szóló egyezmény, 1991. Espoo
- Riói Nyilatkozat, 1992. Rio de Janeiro
- Feladatok a XXI. századra, 1992. Rio de Janeiro
- UN/ECE Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents, 1992. Helsinki
- Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment – A környezetre veszélyes tevékenységekből eredő károk megtérítésére vonatkozó polgári jogi felelősségről szóló egyezmény, 1993. Lugano
- Universal Declaration of Human Responsibilities, Proposed by the InterAction Council, 1 September 1997
- ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezmény keretében létrejött Kyotoi Jegyzőkönyv, 1997.
- Környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló egyezmény, 1998. Aarhus
- A veszélyes hulladékok határokon túlra történő szállításának és ártalmatlanításának ellenőrzéséről szóló bázeli egyezmény rendelkezéseinek megsértéséből fakadó kárfelelősség megállapításáról és a kártérítésről szóló jegyzőkönyve, 1999.
- Nemzetközi Jogi Bizottság Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising out of Hazardous Activities, 2001.
- Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development. Johannesburg 2002.
- ILA New Delhi Declaration of Principles of International Law Relating to Sustainable Development, 2 April 2002.
- The Benguela Current Convention Between The Government Of The Republic Of Angola And The Government Of The Republic Of Namibia And The Government Of The Republic Of South Africa, 2013.
- ENSZ Kompenzációs Bizottság Governing Council Decision No. 7.
- A Nemzetközi Bíróság Statútuma, Statute of the International Court of Justice
- ILC Draft Articles on State Responsibility for Internationally Wrongful Acts

Bírósági határozatok, döntések

- Kúria Kfv.II.37.521/2014/5.számú ítélete
 Zalaegerszegi Törvényszék 8.K.21.991/2008/6. számú ítélete
 Csongrád Megyei Bíróság 2. G. 40.195/2006/32. számú ítélete
 Veszprémi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság I.K. 26.883/2013/29., IH
 2007.71.
 Somogy Megyei Bíróság 5.K.21.215/2010/2.számú ítélete
 Kúria Kfv.III.37.630/2011/3.számú ítélete
 Kúria Kfv.II.37.420/2013/5.számú ítélete
 Hajdú-Bihar Megyei Bíróság 9.K.30.264/2009/19. számú ítélete
 Győri Ítéltábla Pf.IV.20.238/2013/4.számú ítélete
 Debreceni Ítéltábla Pf. II. 20.617/2007/04.
 Pécsi Ítéltábla Pf. III. 20.036/2008/6.
 Hajdú-Bihar Megyei Bíróság 9.K.30.264/2009/19. számú ítélete
 Fővárosi Ítéltábla 10.Gf.40.654/2009/6. sz. ítélete
 BH 2004.216.
 BH+2013.12.570.
 23/1990. (X. 31.) AB határozat
 996/G/1990. AB határozat
 28/1994. (V. 20.) AB határozat
 29/1998. (VI. 17.) AB határozat
 60/2009. (V. 28.) AB határozat
 176/2011. (XII. 29.) AB határozat
- Gabčikovo – Nagymaros ügy, 1997.
 Trail Smelter ügy, 1941.
 Monk v. Warbey ügy, 1935.
 C-63/09. számú Axel Walz kontra Clickair S.A. ügy [EBHT 2010 I-04239]
 C-13/94 P v. S és Cornwall County Council [ECR 1996. I-2143, 2165.]
 C-22/70. Comission v. Council (ERTA) ügy [EBHT 1996. I-01469.]
 C-104/81. Hauptzollamt Mainz v. Kupferberg ügy [EBHT 1982. 03641.]
 87/75. Bresciani v. Amministrazione Italiana delle Finanze ügy [EBHT 1976.
 00129.]
 C-192/89. Sevince v. Staatssecretaris van Justitie ügy [EBHT 1990. I-03461.]
 C-551/12 P(R) számú EDF kontra Bizottság ügy [EBHT még közzé nem tett]
 C-18/90. Onem v. Kziber ügy [EBHT 1991. I-00199.]
 12/86 Demirel v. Stadt Schwäbisch Gmünd ügy [EBHT 1987. 03719.]
 21/72. és 24/72 egyesített International Fruit Company v. Produktschap voor
 Groenten en Fruit ügy [EBHT 1972. 01219.]
 9/73. Schlüter v. Hauptzollamt Lörrach ügy [EBHT 1973. 01135.]
 266/81. SIOT v. Ministero delle Finanze ügy [EBHT 1983. 00731.]
 C-99/78. sz. Decker kontra Hauptzollamt Landau ügy [EBHT 1979. 00101.]

- C-221/03. sz. Bizottság kontra Belga Királyság ügy [EBHT 2005 I-08307]
C-213/03. sz., Pêcheurs de l'étang de Berre-ügy [EBHT 2004., I-7357.]
T-469/07. számú Philips Lighting Poland és Philips Lighting kontra Tanács ügy [EBHT még közzé nem tett]
C-302/86 Bizottság kontra Dán Királyság ügy [EBHT 1988. 04607.] (dán palack ügy)
C-479/93. sz. Andrea Francovich kontra Olasz Köztársaság ügy [EBHT 1995. I-03843.]
C-422/08. sz. az Európai Közösségek Bizottsága kontra Osztrák Köztársaság ügy [EBHT 2009. I-00107.]
C-417/08. sz. az Európai Közösségek Bizottsága kontra Egyesült Királyság ügy [EBHT 2009. I-00106.]
C-402/08. sz. az Európai Közösségek Bizottsága kontra Szlovén Köztársaság ügy [EBHT 2009. I-00034.]
C-331/08. sz. az Európai Közösségek Bizottsága kontra Luxemburgi Nagyhercegség ügy [EBHT 2009. I-00045.]
C-328/08. sz. az Európai Közösségek Bizottsága kontra Finn Köztársaság ügy [EBHT 2008. I-00200.]
C-330/08. sz. az Európai Közösségek Bizottsága kontra Francia Köztársaság ügy [EBHT 2008. I-00191.]
C-368/08. sz. az Európai Közösségek Bizottsága kontra Görög Köztársaság ügy [EBHT 2009. I-00089.]
C-176/03. sz. az Európai Közösségek Bizottsága kontra az Európai Unió Tanácsa ügy [EBHT 2005. I-07879.]
C-70/88. European Parliament v. Council ügy [EBHT 1991. I-04529.]
C-5/71. Zuckerfabrik Schöppenstedt v. Council ügy [EBHT 1971. 00975.]
C-281/82. Unifrex v. Commission and Council ügy [EBHT 1984. 01969.]
C-6/90. és C-9/90. Andrea Francovich és Danila Bonifaci és társai kontra Olasz Köztársaság egyesített ügyek [EBHT 1991. I-05357.]
C-46/93. és C-48/93. Brasserie du Pêcheur SA kontra Bundesrepublik Deutschland és The Queen kontra Secretary of State for Transport (Factortame) egyesített ügy [EBHT 1996. I-01029.]
213/89. The Queen kontra Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd és társai előzetes döntéshozatal iránti ügy [EBHT 1990. I-02433.]
C-392/93. The Queen kontra H. M. Treasury, ex parte British Telecommunications plc. előzetes döntéshozatal iránti ügy [EBHT 1996. I-01631.]
C-5/94. The Queen kontra Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte: Hedley Lomas (Ireland) Ltd. előzetes döntéshozatal iránti ügy [EBHT 1996. I-02553.]
C-178/94, C-179/94, C-188/94, C-189/94, C-190/94 és C-190/94 Erich Dillenkofer és társai kontra Németország egyesített előzetes döntéshozatal iránti ügyek [EBHT 1996. I-04845.]
C-459/03. sz., Bizottság kontra Írország ügyben hozott ítéletet [EBHT 2006., I-4635. o.]

- C-176/03. Bizottság kontra Tanács ügy [EBHT 2005. I-07879.]
C-378/08 sz. ügy előzetes döntéshozatali eljárás ERG és társai ügy [EBHT 2010., I-01919]
C-379/08. és C-380/08. sz. egyesített előzetes döntéshozatal iránti eljárás ERG és társai ügyek [EBHT 2010., I-02007]
C-478/08. és C-479/08. sz. egyesített Buzzi Unicem és társai ügyekben [EBHT 2010. I-00031]
C-188/07. sz. Commune de Mesquer ügy [EBHT 2008., I-04501]

A kiadvány megjelentetése a Pázmány Péter Katolikus Egyetem támogatása keretében történt:
Központi Alapok Program KAP18-51007-1.2-JÁK azonosítószámon.